

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ДО ГЛИБИН СУТНОСТІ МОВИ

(TO THE DEPTHS OF THE ESSENCE OF LANGUAGE)

Збірник наукових праць
на пошану професора
Миколи Лесюка

Івано-Франківськ
Місто НВ
2020

УДК 378.6:811.161.2](477.86-25) ПНУ ім. В. Стефаника (092) Лесюк М. П. (082)
Д 55

Друкується за ухвалою Вченої ради Факультету філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 6 від 20 лютого 2020 року)

Редакційна колегія:

Бігусяк М. В., канд. філол. наук, доцент
Дорогович Н. О., канд. філол. наук, доцент
Скрипник М. В., канд. філол. наук, доцент
Хороб С. І., докт. філол. наук, професор

Редактор – **Дорогович Наталія Омелянівна**

Рецензенти:

Совтис Наталія Миколаївна, докт. філол. наук, професор, завідувачка катедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету

Піхманець Роман Володимирович, докт. філол. наук, професор катедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

До глибин сутності мови : Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Лесюка. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2020. 364 с.

ISBN 978-966-428-725-5

Книжка «**До глибин сутності мови**» приурочена 80-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, Заслуженого працівника освіти України, лауреата численних премій **Лесюка Миколи Петровича**. До книжки увійшли статті філологів-дослідників на актуальні теми сучасної слов'янської філології. Автори порушують різноманітні питання, торкаючись глибин сутності мови та слова, любов до яких і об'єднує представлених дослідників та шанованого ювіляра.

The book «**To the depths of the essence of language**» is dedicated to the 80th anniversary of the birth of **Lesiuk Mykola Petrovych** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Slavic Languages of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Honored Education Worker of Ukraine, laureate of numerous awards. The book includes articles written by philologists-researchers on current topics of modern Slavic studies. The authors raise various issues, touching on the depths of the essence of language and word, the love to which unites the presented researchers and the esteemed jubilee.

УДК 378.6:811.161.2](477.86-25) ПНУ ім. В. Стефаника (092) Лесюк М. П. (082)

Професор Микола Петрович Лесюк
(Фото Світлани Слюсар, лютий, 2020)

З М І С Т

ГРИЦЕНКО Павло	
Привітальне слово	7
ДОРОГОВИЧ Наталія	
Щиро про життя та наукову діяльність Миколи Лесюка.....	9
АРКУШИН Григорій	
Про одну західнополісько-гуцульську лексико- семантичну паралель.....	15
АСТАФ'ЄВА Марія	
Дивосвіт гуцульських говірок Річки та Яворова.....	21
БАБИЧ Надія	
Предтеча буковинської україністики.....	28
БАЛАНДІНА Надія.	
Медіаобраз Томаша Падури як символ українсько- польського єднання	34
БАРАН Євген	
Образ Марка Черемшини очима Наталі Семанюк (на матеріалі її спогадів).....	46
BUSIŁO Samanta	
Język polski jako obcy w odmianie ogólnej akademickiej – nowe wyzwania dla glottodydaktyki polonistycznej.....	51
ВАКУЛЕНКО Сергій	
Деякі історичні та типологічні паралелі в розвитку румунської та української літературних мов.....	61
ГІРНЯК Світлана	
Михайло Ломацький – співець гуцульської слави.....	73
ГОЛОД Роман.	
Ідеологеми «націоналізм» та «інтернаціоналізм» у системі історіософських тлумачень Івана Франка.....	80
ГОЛЯНИЧ Марія.	
Дивосвіт гуцульського слова.....	91
ГРИМАШЕВИЧ Галина.	
Прислівникова лексика с. Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. у контексті говорів південно-західного наріччя.....	102
ҐРЕЩУК Василь, ҐРЕЩУК Валентина	
Гуцульські діалектні одиниці в поетичній збірці Влади Власенко «Зґарди».....	109
ДАНИЛЕНКО Людмила	
Етюд про гендер, або хто в домі господар?	117
ДЕРЕВ'ЯНКО Віра	
Функціонально-прагматичні аспекти чеських трансформованих	

фразем.....	124
ДОРОГОВИЧ Наталія	
Опанування дієслова як складова формування іншомовної комунікативної компетентності (на прикладі вивчення польської мови у ЗВО).....	132
ДРУЖИНЕЦЬ Марія	
Орфоепічні девіації в мовленні молоді Західної України: приголосні звуки.....	139
КАЛАШНИК Володимир, КАЛАШНИК Юлія.	
Мовна репрезентація морально-етичних категорій у збірці есеїв Богдани Матіяш «Братик Біль, Сестричка Радість».....	145
KOWALEWSKI Jerzy	
Program kulturowy w nauczaniu języka polskiego – spojrzenie po dekadzie.....	152
КОНОНЕНКО Віталій	
Прагматика асоціативного епітета: сучасний поетичний дискурс.....	171
КОРПАЛО Оксана	
Антропоніми Східної Галичини польського походження.....	180
КОЧАН Ірина	
Словники чужослів – скарбниця національної лексикографічної спадщини.....	188
КУПЧИНСЬКА Зоряна	
До словника власних назв (на матеріалі архаїчної ойконімії України).....	196
ЛАЗАРОВИЧ Ольга	
Молодіжний сленг: мовленнєва культура чи контркультура?	204
ЛЄСНОВА Валентина	
Словосполучення, компаративи та паремії як засоби вираження оцінки людини (на матеріалі «Лексикону львівського»)	211
МЕЛЬНИК Ярослав	
До питання стереотипу <i>родини</i> в українській етнокультурі: лінгвосоціотичний та ментально-соціологічний аспекти.....	217
МИЦАН Дарина	
Колоронім <i>чорний</i> у східнослов'янській фразеології	231
НЕЛЮБА Анатолій	
Про конфікс і навколо нього (інвентаризаційно- кодифікаційна зарисовка).....	238
ПЕЛЕХАТА Олена	
Адаптаційно-інноваційна самоідентифікація та особливості функціонування польської мови в освітньому просторі м. Івано-Франківська	246
ПЕНА Любо́в. Діалектологічні студії Миколи Лесюка.....	252

ПОПОВСЬКИЙ Анатолій	
Лексико-семантичні функції слова <i>перекотиполе</i> в українській мові.....	259
ПОПОЙЛИК Юлія	
Найменування <i>СВЯТИЙ</i> у сакральному дискурсі.....	269
СКАБ Марія, СКАБ Мар'ян	
Церковнослов'янізми та біблійні алюзії як елемент ідіолекту галицького інтелігента кінця ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалі подорожніх нотаток Ярослава Окуневського).....	274
SKORUPSKA-RACZYŃSKA Elżbieta	
Językowo-kulturowy obraz przyjaźni w polszczyźnie.....	284
СКРИПНИК Мар'яна	
Про мовну експресивізацію як динамічний процес (на матеріалі польських медійних текстів).....	293
ТИЩЕНКО Тетяна	
Освоєння запозичень із польської мови у східноподільських говіках.....	301
UCHTO Halina	
Словінці – втрачені культура та мова мешканців Померанії.....	308
ФАРІОН Ірина	
Позамовні чинники сучасної <i>англоварваризації</i>	316
ФЕДУРКО Марія	
Поняття продуктивності, регулярності, активності в контексті словотвірної морфології.....	323
ХОРОБ Степан	
Від історії літератури – до літературної критики (Ярослав Гординський)	332
ЩЕРБІЙ Наталія	
Аугментативний рід дії у слов'янських мовах: префіксально- суфіксальний тип (частина 2).....	340
ЯРЕМКО Ярослав, ЛУЖЕЦЬКА Наталія	
Термін у лінгвофілософській концепції Івана Франка: антропологічний вимір.....	347
Відомості про авторів	358

**Привітальне слово директора Інституту
української мови, почесного доктора
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
професора ПАВЛА ГРИЦЕНКА
на урочистій академії з нагоди 80-річчя
професора МИКОЛИ ЛЕСЮКА
(привітання записано на відео
і продемонстровано з екрана)**

Доброго дня, дорогі друзі! Слава Україні!

Я радий бути разом з Вами на цій урочистій академії, присвяченій ювілею нашого славного професора, заслуженого в усіх відношеннях діяча нашої науки і освіти – Миколи Петровича Лесюка.

Микола Петрович насамперед відомий вчений. Відомий не тільки в Україні, а сьогодні я вже бачу покликання на його праці і в американських виданнях. Микола Петрович – це потужна особистість, цілісна особистість і, в моєму відчутті, в моєму баченні, це постійний учасник українського Майдану, це воїн українського Майдану, тому що те, що робить він упродовж років, – це відстоювання української ідеї, це утвердження й відстоювання української мови, це, як справжній вчений, в усіх деталях донесення отієї істини і вишукування тих аргументів задля істини, які він демонструє у своїх працях.

Микола Петрович усе життя пропрацював у Прикарпатському університеті. Мінялися назви – не мінявся Микола Петрович. Це чесне служіння справі, це чесне служіння вихованню молоді, науці. Як продовжувач школи Івана Івановича Ковалика і водночас як глибинний україніст-історик, він зумів знайти дуже багато таких деталей, які глибоко нас переконують у тому, що Галичина була потужним субцентром у формуванні української мови, українського мовознавства, української нації. І це дуже важливо. Розглядаючи якісь локальні явища, чи той, чи той діалект, чи навіть свою говірку Ковалівки, Микола Петрович завжди це бачить у контексті загальноукраїнському. Це дуже важливо: ніякого відділення, а навпаки, бачити те, що роблять його односельці, співвітчизники малої Вітчизни у контексті Вітчизни нашої спільної, у контексті всієї України. І довіра до того, що пише Микола Петрович, завжди була і залишається високою. Тому закономірно, що саме в Академії наук України, в Інституті української мови, відбувся триумфальний захист його докторської дисертації і що ця книга запитана – книга про формування української мови в Галичині і як це формування відбувалося під пером видатних діячів культури, науки Галичини.

Для мене дуже важливо, що Микола Петрович – постать цільна. Це людина, для якої високі ідеали України, української мови (не лозунги, не скороминущі забавки) – це сенс його всього життя. Пригадую, як ось тут, за спиною нашою,

недалечко розпочинається Майдан. І коли Майдан був, я, ідучи, у морі людей раптом чую його дзвінкий голос. Я гукнув: «Миколо Петровичу! Лесюк! Івано-Франківськ!» І він мені відгукнувся, і прийшла ціла когорта іванофранківців, які приїхали на Майдан. І зрозуміло, їм тут було місце, бо Майдан не був би без них, тому що зрозуміло, що це був загальнонаціональний Майдан, це було загальнонаціональне зрушення. І ця хвилина для мене була показова. Відтоді Майдан як постава людська, Майдан як вибір у мене невіддільні від Миколи Петровича.

Я тішуся з того, що Бог дарував великі роки, і я маю надію на те, що у майбутньому (і тут є святі отці, які молитимуться за здоров'я Миколи Петровича) даруватиме ще можливість служити Україні. Ми чекаємо від Миколи Петровича розгортання його отієї унікальної праці про Ковалівку, про мову Ковалівки. Це портрет-присвята, коли він дає портрет свого села, мовний портрет свого села, і разом з тим це піднесення оцього мікро-локусу у межах усієї України до рівня національного значення. Галичина заслуговує того, щоб у нас були і Ковалівка, і Тюдів, і інші села, представлені словниками, хрестоматіями текстів, дослідженнями.

Миколо Петровичу, Ваш досвід створення подібних праць треба помножити руками Ваших учнів. І я думаю, це буде гігантський внесок в утвердження української мови, в утвердження ще раз і ще глибше, і піднесення Галичини у суцвітті нашої України, усіх регіонів України.

Я дякую святим отцям за те, що вони створюють таку ситуацію, коли Миколі Петровичу приємно завжди йти до церкви, коли Миколі Петровичу приємно бути в хорі, бо це співає не Микола Петрович, це співає його душа. Я думаю, що, дякуючи сьогодні отцям нашим, ми маємо право просити їх про заступництво і молитву і за Миколу Петровича, за університет, за студентів, викладачів, бо це унікальний колектив, який працює і збагачує Україну. Я дякую панові професорові, ректорові Ігореві Євгеновичу за підтримку філологів, і зокрема мовознавців, і Миколи Петровича, у їх прагненні максимально служити Україні! Дякую Вам! А Вам, Миколо Петровичу, многая і благая літа!

Я вчора літаком післав до Франківська квіти. То внесіть квіти Миколі Петровичу від мене!

А Вам, усім присутнім, дякую, зичу здоров'я і вірю, що й надалі з такими професорами, як Микола Петрович, університет буде процвітати, українська мова буде утверджуватися, Україна міцнітиме.

Слава Україні!

Щиро про життя та наукову діяльність
МИКОЛИ ЛЕСЮКА

Микола Петрович Лесюк – доктор філологічних наук, професор, багатолітній завідувач кафедри слов'янських мов, колишній декан філологічного факультету, колишній завідувач кафедри української мови, один із ветеранів університету, який нещодавно відзначив свій ювілей – 80-річчя від дня народження. Ми вирішили задати йому кілька питань і пропонуємо читачам його відповіді.

– Розкажіть, будь ласка, про свою родину, про найяскравіші спогади з дитинства.

– Я народився в багатодітній сім'ї. Нас у батьків було п'ятеро. Маю ще двох сестер та двох братів. Усі, слава Богу, живі і здорові. Сестра Оленка старша від мене на два роки, у травні їй сповнилося 82. Друга сестра Катруся – на чотири роки молодша. У вересні 2019 відсвяткувала 75-річчя. За освітою – філолог, багато років викладала українську мову і літературу, а перед виходом на пенсію – ручну працю. Брат Юрій молодший на 7 років, 1 травня 2020 йому виповнилося 73. Художник, Заслужений художник України. Написав дуже захопливі і цікаві дві книжки. Брат Петро молодший на 9 років і в липні 2019 святкував своїх 70. Музикант-професіонал. Як бачите, усі вже досить поважного віку. Але для мене старими виглядають у такі роки лише чужі люди, а свої в моєму уявленні – молоді, як були тому 30, 40 і більше років. Та й себе не вважаю якимось там «літнім» чоловіком. Кажуть, що людина така є за віком, якою себе уявляє. Це не цілком правильна думка, бо почуваю себе молодим, а насправді воно, на жаль, не так. Інколи задумуюся над українським фольклором, у якому оспівуються або юнак, або молода дівчина і «мати старенька». Якщо синові 18–20, а мамі 38–40, то яка ж вона «старенька»? Але є по-всякому.

Батьків уже давно немає. У 2019 минуло 50 років від часу кончини батька і 25 років від часу, коли не стало мами. Але вони мені й досі сняться. У нас були дуже милі, приємні, розважливі, мудрі родичі. У хаті ніколи не було сварок, ніхто ні на кого не кричав, не заставляв робити щось понад його можливості, але кожне з дітей знало свої обов'язки і кожне було зайняте якоюсь корисною справою.

Батько працював у шахті, після шахти займався ще й іншими роботами. Мурував печі, ставив підлоги, будував хати, шив на машинці одяг – був майстер на всі руки. Був дяком у церкві, мав сильний голос, його знали в усіх навколишніх селах. Мама виховувала дітей, також шила одяг для людей, вишивала, писала писанки. Була талановитою художницею в широкому розумінні, ніколи ніде не повторювала двічі один і той узор на полотні чи на писанці. Також мала гарний голос – сопрано. Коли співали дуєтом з батьком, то було любо слухати. На жаль, життя було надто суворе, тому співали рідко...

Спогадів з дитинства багато. Попри нелегкі будні (дитинство проходило в післявоєнний час та в 50-ті роки) все-таки були й приємні хвилини. Коли зрідка – в неділі чи свята – ми сідали навколо тата і мами і співали на два голоси різні українські народні та повстанські пісні.

У школі вчився добре, але тільки до сьомого класу. Треба було самостійно ставати на ноги. Поступив у ремісниче училище, потім Донбас, Заполяр'я, ковалівські шахти. У 1961 році вступив до Станіславського педінституту, мав уже тоді 7 років виробничого стажу і з них 5 підземного.

– Які цінності, закладені родиною ще малечку, вплинули на Ваш світогляд найбільше?

Наш батько мав лише початкову школу (як і мама), бо панська Польща не квапилася давати сільським українським дітям якусь більшу освіту. Умієш написати своє ім'я, прізвище, то й досить з тебе. Але батьки були обдаровані природою, були інтелігентами від природи. Батько писав кожній дитині цікаві віршовані листи від Миколая (це ми вже потім дізналися, бо в дитинстві свято вірили в святого «Николая»). Пам'ятав усе життя, пам'ятаю і нині батькові накази: «Ніколи дияволови душу не продавай» і «Намагайся допомогти людині, а якщо не зможеш допомогти, то хоть на нашкодь». Були й інші гідні повчання, але найкраще виховує особистий приклад. Батьки прожили чесне життя – з вірою в Бога, у чесність і порядність. І так учили і нас, своїх дітей. Думаю, що впливали на виховання й цікаві розмови вечорами з батьками, читання «Дзвіночка» (дитячий журнал), інших книжок, які батько потім позакопував, боячись облав та обшуків енкаведистів.

– Хто був і є для Вас найбільшим авторитетом у житті?

Передовсім, безумовно, це батько й мати. Їхнє слово в родині – це був закон. Ніхто ніколи не сперечався, не доводив протилежне, не намагався якось обійти. Це було святе. Але потім у житті з'являються люди, яких також хочеш наслідувати. Коли був студентом, для мене беззаперечним авторитетом була Галина Степанівна Смирнова, викладачка сучасної української літературної мови. Потім, коли сам став викладачем, намагався наслідувати її, використовувати її методику викладання. Уже майже 60 років для мене добрим прикладом у ставленні до життя, до людей був Петро Васильович Лосюк – член-кореспондент Академії педнаук, багаторічний директор Яворівської школи Косівського району, з яким ми подружили ще від часу мого вступу до педінституту в 1961 р. На жаль, нещодавно помер, але ще встиг написати свій спогад про нашу дружбу (опублікований в іншій книжці).

– Коли Ви відчували зацікавлення мовою і коли зрозуміли, що хочете досліджувати її як фахівець?

Мову як предмет я полюбив ще, мабуть, із початкової школи. Нас у родині привчали до книжки, до читання. Тому я читав постійно, навіть до школи брав художні книжки і на уроках дозволяв собі читати, підглядаючи під парту. Тому писав грамотно диктанти чи якісь інші завдання. Учителі підхвалювали, а це був

стимул до навчання. Пам'ятаю, як учителька принесла на урок якусь таблицю (унаочнення), яку виготовила сама. Тільки зачепила на дошку, я піднімаю руку і кажу, що в заголовку є помилка. Пропущена літера. Вона знітилася, звичайно, їй було незручно. Каже, що цілий вечір удвох із колегою малювали таблицю, а помилки не помітили. А свіже око помітило. Так у мене виробилася звичка – помічати чужі помилки в тексті. Щоправда, свої не завжди помічаю, тому вважаю правильним, коли якийсь текст перечитує ще редактор, коректор. Тепер люди видають багато різних книжок, шкодують грошей на редактора, тому знайти помилку в книжці зовсім не проблема.

У п'ятому класі українську мову вела Олександра Степанівна Журко. Ось вона й хвалила мене за грамотність, розуміння і непогане знання мови. Глибше зацікавився мовою, будучи студентом. І в цьому завдячую Галині Смирновій, про яку вже згадував. Вона познайомила мене з професором Іваном Коваликом, який і став потім науковим керівником моєї кандидатської дисертації. Ще десь раніше я познайомився з професором Михайлом Жовтобрюхом, який навіть тему мені був запропонував, але тоді в силу обставин я ще не міг займатися наукою.

– Чи важко було поєднувати наукову діяльність і сімейне життя?

Ні, на сімейне життя це не впливало. Дружина Марійка працювала в школі, теж сиділа вечорами за перевіркою учнівських зошитів. Та на науку, зрештою, я і не дуже багато часу витрачав. Більше часу в мене забирала адміністративна, організаторська робота. Був заступником декана, деканом, засиджувався на роботі допізна, то це ставало інколи предметом наших сімейних розмов. А дисертацію написав (як текст) за пів року в маминій хаті, в селі (правда, перед тим потратив чимало часу для збирання матеріалу дослідження). Ось тоді лише зрідка навідувався до сім'ї, бо не хотів відволікатися. Але і дружина, і діти розуміли це.

– Музика, спів – одне із Ваших захоплень. Як Ви реалізували себе в цій царині?

Я вже згадував, що в мене вся родина була музикальна. Хоч зрідка, але таки це траплялося, коли батько брав мандоліну і ми всі співали на два голоси. Мама з Оленкою (обидві сопрано) вели перший голос, Катруся від природи має чудовий альт, уміє знаходити цікаві ходи в мелодії. Ми з татом також тримали другий голос, а хлопці йшли за маминим першим. Потім уже музика стала серйозним заняттям. Хлопців віддали в музичну школу. Юра вчився грати на баяні (спочатку освоїв гармошку), Петро – на скрипці. Петро став професійним музикантом, усе життя провів на сцені різних міст Європи, а Юра став професійним художником, хоч теж був віртуозним баяністом. Коли ж я приїхав поступати до педінституту, то була тоді спеціальність «Українська мова, література і співи». Тож я і подав документи на цю спеціальність і в той же день склав на відмінно екзамен із музичних здібностей. У групі нас було 25 осіб (а з них 14 хлопців!), але хтось із нас був більше філологом, а хтось більше музикантом. Я належав до першої групи, хоч усі музичні дисципліни складав також на відмінно (мусив стара-

тися, бо після першого курсу мені призначили іменну стипендію, яка була набагато більшою від звичайної – 80 карбованців проти 23 чи 27).

Хотів ще додати, що хоч і не маю якогось особливого голосу (на жаль, не успадкував від батька...), та все ж співаю все життя у різних хорових колективах. Перший мій хор – це хор клубу Калуського калійного комбінату, в якому я співав, будучи на другому курсі ремісничого училища (уже була пройшла мутація голосу), потім співав у хорі ковалівського шахтарського клубу та в церковному, потім у студентському хорі, яким керував професор Михайло Гринишин, потім (як уже був викладачем) в інститутському чоловічому хорі «Явір» (організатором і диригентом був Василь Їжак), від початку 90-х років співав у чоловічій хоровій капелі «Червона калина», з якою їздив двічі у Запорізьку та в інші області, виступав з політичними промовами перед концертами. В усі роки мого деканства на факультеті був потужний студентський мішаний хор (не менше 70 осіб), який майже кожного року на оглядах займав призові місця. Звичайно, що й сам співав у ньому, залучав і деяких викладачів. Тепер співаю в чоловічому хорі «Благо» при кафедрі УГКЦ. Цей же хор має назву «Каменярь» при Народному домі № 1. У серпні 2019 навіть брали участь у програмі «Х-фактор», організованій телеканалом СТБ. Та й ще поки що співаю...

– Поділіться своїм досвідом роботи на посаді декана.

Від 1975 року, як тільки прийшов в Інститут, ректор Олександр Устенко призначив мене заступником декана. Був на цій посаді 8 років – до травня 1983 року. Тоді мене обрали завідувачем кафедри української мови, бо проф. І. Ковалик звільнився з огляду на стан здоров'я. Був я на цій посаді до січня 1992 року. У квітні 1989 року мене обрали деканом факультету, і працював я деканом аж до серпня 2006 року. Майже 18 років. Це були цікаві роки. Пробудилася Україна, почалися мітинги, демонстрації, поїздки на різні акції до Києва. Наш факультет був до цих усіх подій не байдужий, усюди можна було побачити наших студентів. Під час Помаранчевої революції зібрав невелику групу охочих і поїхали до Києва, де були сім діб. На факультеті, як я вже згадував, працював постійно студентський мішаний хор, яким керував відомий диригент Ярема Павлик (кілька років також Марта Шевченко), факультет був одним із найбільших в інституті (від 1992 року – в університеті), завжди був на доброму рахунку. Я не шкодував свого часу, був постійно серед студентів, знав по імені майже кожного хлопця чи дівчину, двері деканату були весь час відчинені у прямому розумінні, кожен міг вільно зайти в будь-який час, інколи й до десятої вечора. Два останні роки був директором новоствореного Інституту філології (були об'єднані два факультети – філологічний та іноземних мов), але коли в 2006 році був оголошений конкурс на заміщення посади, я вже не хотів подавати заяву. Від 1996 року вже очолював кафедру слов'янських мов, а поєднувати дві посади було не так легко. Радий, що й досі багато наших випускників з приємністю згадують роки свого навчання і мене як декана. Немало таких спогадів, оцінок можна знайти у Facebook-ці.

– Розкажіть, будь ласка, про свою громадську діяльність.

Оглядаючись на пройдений шлях, інколи не віриться, що можна було поєднувати роботу в деканаті, на кафедрі та ще й займатися громадсько-політичною діяльністю. Але то якось саме життя диктувало, як має людина поступати, як має себе вести. Можливо, тому що не був байдужий, що боліли мені загальні, суспільні справи. 11 лютого 1989 року в Києві відбулася установча конференція Товариства української мови імені Т. Шевченка, на якій я мав честь бути присутнім. Це були незабутні враження. Там промовці називали речі своїми іменами. Хоч був там присутній секретар ЦК компартії Єльченко, ніхто вже не боявся різати правду в очі – про зневагу рідної мови, про використання в офіційній сфері тільки російської, про ігнорування української історії, української культури, традицій тощо. 15 квітня того ж року відбулася така конференція і в нашій області. Головою обласного Товариства обрали Степана Пушика, а Степана Шулепу і мене – заступниками. Так був (може, не завжди активним у силу обставин) на цій посаді 20 років. У 90-му році був обраний депутатом обласної ради першого демократичного скликання, головою комісії з питань освіти, науки і культури, членом президії обласної ради. Через каденцію став знову депутатом уже третього демократичного скликання і знову головою цієї ж комісії та членом президії. У 1989 році став членом Народного руху України, був (і ще й тепер є) членом краєвої ради Руху. Шкода, що Народний рух утратив свою силу і потугу. Це, власне, була та сила, яка (спільно із Товариством української мови) підняла Україну і принесла їй незалежність. Але злі, ворожі сили, які ніколи не дримали, розпорошили Народний рух. В'ячеслава Чорновола вбили, інших переорієнтували, розтягнули по інших кишенькових партійках, а в Русі залишилися лише переважно ті, хто його створював на місцях. І наразі не видно лідера в Україні, який зумів би зібрати до купи, об'єднати ці розрізнені партійки в одну потугу, яка змогла б дати бій ворожим, переважно промосковським силам.

– У Вас безліч нагород і відзнак. Які з них для Вас найдорожчі?

Ніколи не гнався ні за посадами, ні за нагородами. Але намагався працювати чесно, сумлінно виконувати свої обов'язки. Тож у 2000 році мені присудили звання Заслуженого працівника освіти України. Маю ще й «Відмінника» освіти. Ветеран праці, нагороджений медалями «За доблесну працю», «За заслуги перед Прикарпаттям» та «Будівничий України», у 2011 році отримав Подяку Прем'єр-міністра України, у 2018 році «За вагомий особистий внесок у справу національного відродження на Прикарпатті та з нагоди 150-річчя «Просвіти» нагороджений ювілейною медаллю «Просвіти – 150». Маю також медаль Народного руху України, у 2003 році нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, неодноразово отримував почесні грамоти від Івано-Франківської обласної адміністрації та обласної ради, від ректорату та профкому університету, Всеукраїнського товариства «Просвіта», нагороджений також ювілейною медаллю від УГКЦ, медаллю УПЦ (за працю над історією Манявського скита), грамотами інших громадських організацій. Хтось має більше всяких вагомих нагород, а

для мене найцінніше – добра думка людей, з якими працюю, які мене знають, і усвідомлення того, що чесно виконую свій життєвий обов'язок.

– Які якості найбільше цінуєте в людях?

Порядність, чесність, акуратність, вроджену інтелігентність.

– Чого Ви бажаєте для України?

Бажаю справжньої самостійності, незалежності, за яку поклали голови тисячі патріотів України, бажаю миру, звільнення від озвірілого окупанта-москаля, споконвічного ворога України.

– Чи здійснилися Ваші життєві мрії та прагнення?

Хтось мріє стати космонавтом, хтось актором, хтось іще кимось. Я не ставив собі якихось планів, не мав особливих мрій тощо. Життя само вело своїми дорогами. Інколи люди нарікають, що те не здійснилося, і того не домогся. А то на все воля Божа. І, звичайно, наполегливість у житті. Не боятися труднощів, не скиглити, не нарікати, не опускати рук. Працювати. Праця винагороджує себе.

– Який, на Вашу думку, «рецепт» успіху?

Успіх приходиться тільки завдяки наполегливій, сумлінній праці за умови, що людина знайшла свою улюблену справу. Не всі можуть бути космонавтами, письменниками, лікарями. Хтось себе знайшов у швейній справі, хтось є добрим сантехніком, хтось учителем, хтось уміє вирощувати високі врожаї і т. под. Життя багатогранне, у кожній галузі потрібні мудрі та умілі люди. Тому якщо вже хтось вибрав щось, то треба триматися, працювати, а не кидатися в різні боки. Працьовиту людину шануватимуть люди в будь-якій галузі. Треба спочатку працювати на авторитет, а потім уже авторитет буде спрацьовувати автоматично, працювати на людину. Отже, заки є ще сила, працюймо!

– Дякуємо за таку щирю розмову, теплі спогади, якими охоче поділилися з читачами. Ваш життєвий досвід, наукова діяльність і багаторічна жертвна педагогічна праця є свідченням великої пошани та любови – до Бога, сім'ї, друзів, студентів, обов'язку та, безумовно, до України та рідної мови. Хай ця любов окрилює Вас для нових звершень на многії і благії літа!

Дякую за увагу до мене і за розмову. Хай щастить у житті і Вам, і всім добрим людям, яких я знаю і яких не знаю!!!

**ПРО ОДНУ ЗАХІДНОПОЛІСЬКО-ГУЦУЛЬСЬКУ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНУ ПАРАЛЕЛЬ**

Окраїнні старожитні діалекти часто зберігають лексеми, що вже втрачені центральними говорами, які стали базовими для творення загальнонародної мови, тому ці слова відсутні в сучасному лексичному складі літературної мови. Щодо таких збережень в Україні виділяються два регіони – Полісся і Карпати, де досить важкими були умови проживання і господарювання, через що й відбувалися незначні міграційні процеси. Саме тут донині уживані, напр., такі давні лексеми: *вив'їрка* 'білка', *в'єдро* 'луна; ясна погода', *л'їт'ус* 'вторік', *нагавіці* 'штани', *т'ан'о* 'дешево', *ч'єл'ад* (різні значення: 'жіноцтво', 'усі члени родини', 'пташенята у гнізді', 'стадо корів') та ін. (докладніше див. [2, 30–44, 70–72]).

Про полісько-карпатські паралелі писано багато, однаке сучасні студії щоразу поповнюють цей перелік новими прикладами. Дослідивши лексику окраїнних говорів, І. Сабадош виснував: «Переважну більшість західнополісько-карпатських лексико-семантичних паралелей можна поділити на три основні групи: перша – це лексико-семантичні одиниці, що збереглися в західнополіському і карпатських говорах з прадавніх часів. <...> Другу, найбільшу, групу спільних лексико-семантичних одиниць у західнополіському і карпатських говорах складають ті, що утворені на власному ґрунті пізніше, а саме вже в період розвитку української мови в результаті діяння спільних номінативних процесів. <...> До третьої групи <...> належать однакові номінації, що потрапили до цих говорів з чужих мов і в інших українських діалектах здебільшого не поширені» [14, 214].

Отож, розглянемо ще одну лексико-семантичну паралель, на яку, наскільки нам відомо, не було звернуто увагу дослідників. Вважаємо, що причиною цього, безперечно, була бідність і фрагментарність фіксацій насамперед західнополіських лексем. Так, у нашому «Словнику західнополіських говірок» подана лексема *б'амбор* || *б'амбур* зі значенням 'знахар, ворожбит' [3, 11]. На час видання словника похідних від цієї лексеми не було зафіксовано, тобто вона стояла якось окремо і не пов'язувалася з іншими уживаними словами Західного Полісся, охоплюючи лише невеликий регіон волинсько-поліських говірок – східну частину Шацького та північно-західну Старовижівського районів. Лексема добре znana в цих говірках, зрозуміла і часто вживана, пор. магнітофонний запис:

[Чи чули таке слово *б'амбур*] / *ч'ом н'є?* / *а т'а'ка л'уд'ена* / *шо во'на пон'їма'є до в'с'ого* / *з'най'їте?* / *їє в'с'ак'ї' стар'їш'ї л'уде бу'ле* / *то во'не до' в'с'ого по'н'їмале* / *от / є* // *вже л'пот'їм с'тали й'ак л'зуби'є бо'л'їти* / *то до вра'ч'ї'ю* // *а то ї на е'руд'ах бу'ли'є* / *ї спа'сали* / *ї ми'на'лос'а* //

[А в Бутмирі такі були?] / *бу'ле* / *во'ни'є ї ху'д'обу л'їчили* / *от* // *їа не з'най'у чи вит'є пон'їма'єте* // *їжаба й'ак на'па'де ко'л'рову* / *о* // [Жаба чи жеба по-

вашому?] /¹жаба /¹ж'еба вже пирим'їнили // а ¹то насто¹йашча ¹жаба! // все гет ко¹рову ¹вил'ичат' // о //

тут в нас та¹к'її був ¹д'ат'ко / ниву¹лик'ї // е / з¹вавс'а іван // забро¹доц'к'її іван // а ¹його ¹визвали шиє¹ч'енком // то ¹йу¹го по¹у си¹л'ї во¹зили йак / ка¹зали за ¹бамбура / (сміється) / де забу¹л'їє ко¹рова // він вже по¹л'ичит' ¹й'ї / ни тра ни вра¹ч'їв ни було ни¹чого / ¹вил'ичит' //

[Що він робив?] / нати¹рав // зу¹ло ка¹зав йа¹ке // ¹сало / о / було // і нати¹рав йа¹зика / ко¹ров'ї // [...]

от в нас тут була ¹їд'на ¹ж'їнка / на ¹наше си¹ло / во¹ни жу¹ли он там на ¹хутор'ї / то ву¹на ¹роди при¹мала // (с. Прип'ять, давніша назва Бутмир, Шацького району Волинської область. Записано 01.06.1999 року від Кулачук Лукерії Мойсеївни, 1920 р.н.) [1, 192].

Пізніше записали ряд похідних від *бамбур* – *пойхати до бамбур'їв*, *бамбуриха* 'знахарка', *бамбурити* 'ворожити, знахарювати', *набамбурити* 'наворожити' та ін. (с. Кримно Старовиж Влн).

Саме це слово дивне своєю незахіднополіською фонетикою (**бамб**) і трохи наголошенням (у всіх похідних наголошений перший склад), а найбільше семантикою, нагадуючи відвигукові утворення. Паралелей у поблизьких групах говірок Західного Полісся чи Волині нами не виявлено.

Оскільки мовознавці досить часто знаходять карпатські відповідники до поліських лексем, то й звернулися до словників та атласів говорів карпатського регіону. І тут виявили ось таке лексичне розмаїття насамперед у гуцульських говірках:

bajb'ir 'wróż, zamawiacz', *bajbirnyk* 'znachor, zamawiacz' (pobłażliwe) [22, 5], *bambirnyk*, *bambiryty* [22, 6]; *bambirnyk*, *bajbirnyk* [21, карта 53]; *бамб'ір'* [бам'б'ір'] *зневаял.* 'ворожбит, чаклун, примивник'; *бамб'іріні* (бам'б'ір'ін'і^е) *зневаял.* 'ворожіння, примов'їне, чаклування, чаклунство'; *бамб'ірити* [бам'б'іри'ти] *зневаял.* 'примов'єсти, ворожити, готувати чінки, щоб причарувати, відвернути, виправити чи накликати щось, зняти уроки' [4, 51]; *байб'ірник* 'те саме, що баїльник – знахар', *байб'ірництво* 'замовляння', *байб'ірниця*, *байб'ірницький* 'прикм. до байб'ірництво', *байб'ірничити* 'займатися замовлянням' [6, 130]; *байб'ірство* 'знахірство (до худ'оби)' [8 I, 10]; *байб'ірник ч.р.* – *байб'ірниц'ї ж.р.* 'людина, яка лікує різними традиційними немедичними засобами, переважно замовлянням' [15, 36]; *ба'їл'ник* (ба'їл'а, ба'їл'ниц'а), *бам'б'ір'*, *ба'б'ір'*, *ба'б'ірник* 'т.с.' [20, 82]. Зауважимо, що ця лексема не у всіх гуцульських говірках відома – переважно у південно-західних навколо Жаб'є (сучасне Верховина), де засвідчено також *байб'ірництво* 'замовляння', *байб'ірниц'кий* 'знахарський', *байб'ірнич'ити* 'знахарювати' [15, 37]. І лише одна фіксація цієї лексеми у зак. говірках – *бай'ірниц'а*, *бай'ірніско*. *Старá бай'ірніско ниш не рóбит', лем ворóжит'* [15, 37].

Про певну ізолюваність і малопоширеність цієї лексеми у гуцульських говірках опосередковано свідчить той факт, що вона відсутня у широко знаному етнографічному дослідженні В. Шухевича «Гуцульщина», але зате дещо частотна в

іншому своєрідному художньо-етнографічному описі «Дідо Іванчік» П. Шекерика-Дониківого [17] (у 1928–1930 роках автор – посол до польського сейму; є свідчення, що деякий час він був і війтом н.п. Жаб'є). Ось деякі приклади з уживанням цієї лексеми та похідних від неї (після цитат із цього твору в круглих дужках укажемо тільки сторінку):

«**Бамбір! Бамбі-і-ір**, біда би ти голов **бамбірила**, ти **бамбірю** пустий. Ти **добамбіриш** дес тудя ше колис так добре, шо утрет ти біда, тудя **бамбірічі**» (288); «Ціла церква сповідників витрішшєласи на него, ек на єке диво, бо були цікаві знати, ек мет молоденький попик сповідати того мольфара? Кортіло видіти. Ек попик мет на него зсідати за йиго **бамбіренє**, бо від Костівського весілля всі вже знали, шо за Іванчік за оден» (279); «...голосно **бомборосічі**» (460); «Шош над нев **пробомборосів** у стаї поза верлюгом» (335); «Він, примов'єючи, то голосно **бомборосів**, ек медвідь у малинах, то так потихоньку шепотів» (381); «Правда, й вни шош одно любо знають **бамбірити**» (384).

В Етимологічному словнику української мови запропонована етимологія назви *байбірство* 'знахірство (до худоби)', зафіксованої ще Є. Желехівським: автори словника цю лексему пов'язують із *бальвір* 'цирульник, фельдшер, лікар' і вважають запозиченням з польської мови – *balwierz* || *balbierz* 'цирульник; фельдшер', яке з німецького *Barbier* 'перукар', утвореного з лат. основи *barba* 'борода' [ЕСУМ I, 130]. Дослідниця гуцульської міфології Н. Хобзей уточнює: «Можна припустити, що діалектне *байбірник* – наслідок своєрідної контамінації слів *балбір* 'лікар' та *бай* 'замовляння'. У ньому спостерігаємо також формальне нарощення додаткового агентивного суфікса на вже сформовану назву особи за родом заняття *байбір* + *ник* (однак проміжної назви *байбір* у зібраних матеріалах не зафіксовано)» [15, 37] (пізніші спостереження виявили і цю лексему – див. вище наведені приклади). Т. Ястремська, погоджуючись із такою етимологією, назви *ба'йіл'ник* (*ба'йіл'а*, *ба'йіл'ниц'а*) пов'язує з дієсловом *'байати* 'ворожити, замовляти (рани чи хвороби)' [20, 82]. Отже, на сьогодні це загальноприйнята етимологія.

Як бачимо, у цій лексемі відбулися певні семантичні зрушення: *бальвір* || *бамбір* 'цирульник' > 'лікар' > 'ворожбит', *бамбурити* 'лікувати' > 'ворожити'. Межа між давніми 'цирульник' і 'власне лікар' була дуже хиткою, бо перукар «також виконував деякі обов'язки лікаря (пускав кров, ставив п'явки і т.ін.)» [СУМ XI, 218]. А вже на українському ґрунті розвинулося значення 'знахар, ворожбит', оскільки через відсутність лікарів корінні жителі змушені були шукати інших лікувальників.

Заміна одного з подвійних дистантних *р* на *л'* – звичне явище у запозиченнях, зокрема української мови: нім. *Barbier* > *балбір* || *бальвір* (пор.: *лицар*, *колідор*, *сколоздра* < *скороздра*, ще: *ліворуція*, *ліворвер* та ін.) з подальшим заступленням *л'* на *й* (*й*) – *байбір*. Поява губного *м* – це пізніше явище, що трапляється і в говірках (*криниця* – *кримниця*, *бабера* 'стара огрядна баба' – *бамбера*, *кибалка* – *кимбалка*), яке не вплинуло на семантику лексеми, хіба привнесло деякий зневажливий відтінок. У гуц. *байбір* перейняте *і* в закритому складі зрідка чергується

з *о* у відкритому (*бамбір* – *бомборосів*, *бомборосічі*, але: *бамбіріні*, *бамбіриту*); у зх.-пол. *бамбор* послідовно вживане *о* в закритому складі (пор. ще: *с'тарос'т'*, *вої'на*, *г'уторка*, *до'рожка*, *помоч'ний*), а сильне говіркове «укання» призвело до виникнення форми з *у* (*бамбур*).

Усе ніби зрозуміло: похідні від *бамбір* 'ворожбит' виявлені, походження пояснено. Однак у лексикографічних джерелах зафіксовано досить багато подібних за звуковим складом лексем з іншою, ніж розглядувана, семантикою, зокрема:

- значення 'звуконаслідування церковних дзвонів': бойк. *бáмбір* 'гук', *бáмборити* 'дзвонити в дзвони' [13 I, 42]; пор. також *бамбиляти* 'vom schwachen Geläute der Dorfglocken' [8, 12];

- значення 'лити воду', 'періщити (про дощ)': зх.-пол. *бамбурити* : *дошч вес' ден'* *бамбурив* (Сильно Ківерц Влн), *набамбурити* 'налити через край рідини' [3, 324]; пор. ще зх.-вол. *бамболити* 'періщити (про дощ)' [9, 69];

- значення 'бити, забивати щось кудись', 'замордовувати, лупцювати': гуц. *бамбурити* [бам'бури'ти] 'бити, лупцювати' [4, 51]; *бамбурити* 'т.с.' [11, 22; 18, 11]; пор. з різними семантичними відтінками: *бамбурити* 1. 'сильно стукати; трижити без потреби'; 2. 'руйнувати' [5, 20]; *бáмбурити* 1. 'сильно стукати, грюкати'; 2. 'тривожити, без потреби будити'; 3. 'нищити, спустошувати, руйнувати'; 4. 'красти з комори, грабувати'; *бамбурник* 'ničiteľ, rozbišaka' [6, 139]; *бамбуритися* 1. 'безос. захмарюватися, збиратися на дощ'; 2. 'перен. насуплюватися' [6, 139]; бойк. *бамбóрити* 'бити кого-небудь, знущатися; замордовувати до смерті' [10, 23]; пор. поділ. *не́бо набамбурилос'*, *либóн'*, *моквá буде* (із власних записів).

Можливо, усі три групи лексем своїми значеннями теж пов'язані з ворожінням та відьмарством. Таке твердження базуємо на ряді фактів (подаємо відповідно до розглянутих вище угруповань):

- при наближенні градових чи темних дощових хмар, щоб розігнати їх, знахарі використовували сильні звуки (голосно молилися, трембітали, кричали та ін.), але найчастіше дзвонили в дзвони, використовуючи для цього не тільки церковні, а й спеціально встановлені у визначеному місці;

- вода – необхідна складова частина багатьох примовлянь і ворожінь; на Західному Поліссі ще й донині перед весільним поїздом виливають відро води, очищаючи шлях перед молодими; у воду лили розплавлений віск, щоб, застигаючи, він указав на конкретну людину, що заподіяла зло (звідси про подібність когось до іншого говорять: *викапаний дід*, *вилита матюнка*); якщо відьмарі викрадали дощ, то під час засухи їхні могили поливали водою;

- забивання чого-небудь у щось або вдаряння одного предмета об другий може теж спричинити зло, пор.: вдаряння одного яйця об друге змушує духів битися один з одним; щоб звести когось зі світу, карпатський мольфар бере землю зі слідом тої людини, робить з неї *кúклу* 'фігуру чоловіка', опісля «*купує <...> у місті игли, бє тоти игли у куклу и сушит там куклу; може тримати того, шо завзьив си на него, довго в ліжку, де тот усихає, а йик добре потисне, то зараз*

умирає» [19, 217]; «мольфар се такий, що йик він жьидний другого из сьвіта зігнати, то бе у чисту землю йик раз просто сволока ківки. Йик хоче зараз стратити, то набе відразу багато ківків, а йик лиш по трохи, то бе по одному по два; а йик хоче, аби тот подужив, то вітьигає ківки» [19, 217]; пор. сучасне зх.-пол. жартівливе: щоб спіймати зайця, потрібно сильно вдарити по своєму колінові.

Проаналізувавши семантику наведених іменників та дієслів і їхній зв'язок зі звичаями та обрядами, вважаємо, що і ці назви виникли не без впливу давнього *бамбір* || *бамбур* 'знахар, ворожбит'.

Як же ця лексема опинилася у словниковому складі північно-західної частинки волинсько-поліських говірок, що досить віддалені від ядра діалекту? Хто її приніс? Чи, може, вона виникла незалежно від гуцульських говірок? Чому її немає в інших діалектах північного наріччя? (У середньополіських говірках для називання ворожбитів використовують лексеми: *в'ед'ма* || *в'ідьма* || *вй'ед'ма*, *калд'ун* || *го-лод'ун*, *калд'ун:иц'а*, *зн'ахар* || *зн'ахор* [12, 51]).

Можливе пояснення знаходимо у Ю. Шевельова: «Західнополіські говірки в основі своїй були належали до північного типу, але, починаючи з XIII ст., їхні зв'язки з середньополіськими говірками звелися майже нанівець, тим часом як вплив південно-західного наріччя дедалі міцнішав. У самостійну групу вони чітко виокремилися щонайпізніше в XV ст., а ймовірніше – ще в XIV ст.» [16, 965]. А наявні матеріали свідчать, що, очевидно, давніше був один західнополісько-карпатський ареал (суцільний?) уживання лексеми *бамбір* || *бамбор* || *бамбур*, бо «існування фонетичних варіантів засвідчують пам'ятки кін. XVI – поч. XVII ст. із Володимира, Луцька та Львова: *балверь*, *балберь*, *балбрь*, *балвьрь*, *бальвьрь*, *барберь*, *барбрь*, *барверь*, *барвирь*, *барвьрь*» [15, 37], тобто ці паралелі, за І. Сабодошем (див. на початку статті), належать до третьої групи лексем, що запозичені з чужих мов і в інших діалектах не вживані.

Отож, західнополісько-гуцульські паралелі поповнює ще одна іншомовного походження лексема *бамбір* || *бамбур*, підтверджуючи, що саме ці два регіони зберегли і донині таять у собі ще не одну таку давність.

Умовні скорочення назв говірок

бойк. – бойківський (-і)

гуц. – гуцульський (-і)

зак. – закарпатський (-і)

зх.-вол. – західноволинський (-і)

зх.-пол. – західнополіський (-і)

под. – подільський (-і)

1. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк, 2010. 542 с.
2. Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся. Луцьк, 2014. 236 с.
3. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2016. XXIV + 648 с.

4. Астаф'єва М., Воронич Г. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова : у 4-х книгах. Кн. 1. Скриптура перша : А – Ж. Івано-Франківськ, 2014. 516 с. + 8 іл.
5. Гуцульські говірки : Короткий словник. Львів, 1997. 232 с.
6. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди : відпов. ред. Я. Закревська. Київ, 1991. 308 с.
7. Етимологічний словник української мови : У семи томах. Київ, 1982. 633 с.
8. Желеховский Е., Недільский С. Малоруско-німецький словар : У двох томах. Львів, 1886.
9. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ, 1987. С. 62–268.
10. Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь, 2013. 603 с.
11. Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березові. Львів, 2008. 224 с.
12. Никончук М.В., Никончук О.М., Мойсієнко В.М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир, 2001. 148 с.
13. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : у двох частинах. Київ, 1984.
14. Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському та карпатських діалектах. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та та всеслов'янському контекстах : зб. наук. праць. Вип. 4. Луцьк, 2007. С. 199–220.
15. Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 216 с.
16. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002. 1054 с. + мапи.
17. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Харків : Фоліо, 2018. 474 с.
18. Шкрумеляк М.С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ, 2016. 176 с.
19. Шухевич В. Гуцульщина. 5-та частина. Верховина, 2000. 334 с.
20. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Львів, 2008. 424 с.
21. A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language. Compiled and Edited from the Fieldnotes of Jan Janów and His Students by Janusz A. Rieger. Warszawa, 1996. 398 s.
22. Janów J. Słownik huculski / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. Kraków, 2001. 302 с.

ДИВОСВІТ ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК РІЧКИ ТА ЯВОРОВА

Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, ...а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомо народного життя і з відмін та діалектів народного говору.

Іван Франко

Актуалізація національно-культурних цінностей в Україні, насамперед вагомості материнської української мови, її вільного незагроженого функціонування, цілком логічно збігається з активізацією різноманітних діалектологічних досліджень: монографічних описів окремих говірок чи говорів, тематичних груп лексики різних регіонів нерідко із реєстром окремих діалектних рис і доданими словничками диференційного типу чи глосаріями малозрозумілих (незрозумілих) слів в опублікованих творах художньої літератури.

У живій (чи то діалектній) мові заховано не тільки багатство української мови на всіх рівнях – фонетичному, лексичному, синтаксичному і т. ін. – але й тенденції їхнього розвитку. Їх виявлення посприяє логічному, вмотивованому розв'язанню багатьох мовознавчих проблем. Брак таких даних, з одного боку, не дає змоги поставити крапку в багатьох питаннях мовної кодифікації, а з іншого – спричиняє дискусії у найрізноманітніших, часто антагоністичних напрямках (наприклад, щодо кількісних та якісних параметрів лексичних запозичень, західночи центральноукраїнських рис у літературному стандарті української мови; невинновданого наближення норми до російської мови чи справедливого базування її на рідному живомовному ґрунті). Уже тривалий час не вщухають суперечки про прийнятні правописні норми в українській мові, нові редакції українського правопису змінюють попередні, а доконечної, вичерпної й ґрунтовної аргументації нема й досі, бо відсутня повна картина правдивого функціонування мови на різних рівнях і на всьому ареалі її поширення, а, отже, цілком слушними й дуже своєчасними на книжкових полицях як учених-лінгвістів, так і просто шанувальників українського слова є діалектні словники. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова у чотирьох книгах, перша із яких вийшла друком в 2014 році [1], також сприятиме, сподіваємося, поступу у цьому напрямку, а введений у науковий обіг новий, значний за обсягом, фахово зібраний і проаналізований та належно лексикографічно оформлений фактичний матеріал становитиме евристичний потенціал для лінгвістів (і не тільки).

Села Річка та Яворів, що в самому осерді Косівщини і які стали об'єктом лексикографічного опрацювання, межують між собою. Перші письмові згадки про них датовані 17-им століттям, а розташовані вони в мальовничій частині Покутсько-Буковинських Карпат, однорідні в мовному плані і немалі за чисельністю: у них загалом проживає 4,5 тис. осіб. Тут колиска відомих далеко за межами не лише Гуцульщини, але й України майстрів народного декоративно-прикладного мистецтва. Від народного майстра, класика гуцульського різьблення Юрія Шкрібляка (1822 – 1884) з Яворова, беруть свій початок знамениті династії різьбярів Шкрібляків (Токарюкових) і Корпанюків (Бульбакових). Знаменитий різьбяр Марко Мегединюк (1842–1912) заклав основи річківської школи різьби з інкрустацією. Відомі річківські династії: різьбярів (Кіщуки – Онуфришині, Тонюки – Єкобові, Грєпіняки – Семенові); майстрів з випалювання (Грималюки – Юроччині), найвищим представником якої був заслужений майстер народної творчості України Іван Грималюк (1904–1989). Різьбярі, бондарі, мосяжники, майстри гуцульської архітектури, столярі, килимарі, ліжникарки, писанкарки, вишивальниці – ледь не в кожній хаті.

Це дуже давній край (водночас цілком сучасний), який захує в собі багато архаїки, цікавих фактів різних страт життєвого шляху людини: етнічної; побутової; сприйняття природи і себе в природі; ремесла й ужиткового мистецтва; міжособистісних стосунків; колоритних, закорінених у природу, невіддільних від неї, а часом навіть містичних обрядів і обрядових дій, які супроводжують людину від народження аж до її смерті. Недарма в усі часи він вабив до себе письменників і художників, етнографів і фольклористів.

У Словнику представлено усі тематичні групи лексики. Це забезпечено, зокрема, використанням для збору говіркового матеріалу апробованих часом і фахівцями-діалектологами методичних матеріалів, питальників, а також досвіду попередників-лексикографів гуцульського і суміжних регіонів функціонування українського живого слова (напр. [2 – 4]).

До реєстру Словника включено насамперед лексику, пов'язану з традиційним побутом, господарською діяльністю, звичаями, обрядами – усім, що репрезентує матеріальну й духовну культуру гуцулів. Це насамперед лексеми, які репрезентують характерні гуцульські реалії, іноді дуже раритетні у вимірах як речових, так і віртуальних. Структура словникової статті містить реєстрове слово, елементи граматичної та ідеографічної й стилістичної характеристики, тлумачення і контекст-ілюстрацію. До граматичної характеристики належать відмінкові закінчення іменників; вказівка про належність до граматичного роду; позначки *sg. f.* і *pl. f.*; при прикметниках, дієприкметниках та порядкових числівниках, які традиційно подано у формі чоловічого роду (за винятком відсутності таких у говірці: наприклад, **дояна**, **слова** і под.), наведено закінчення жіночого й середнього родів та форми множини.

При дієсловах, поданих у формі інфінітива, наведено (скорочено чи повністю) основні особові форми із урахуванням (якщо вони наявні) морфологічних

чергувань: 1-а та 3-я особа однини і 3-я особа множини; вказівка на видову належність (доконаний чи недоконаний вид). При дієсловах, що не мають форми 1-ї особи однини, подано форми 3-ї особи однини і 3-ї особи множини. Зворотню частку **си** (яка в говірці є відокремленою і може вживатися як у препозиції, так і в постпозиції, навіть через кілька слів від відповідного дієслова) незалежно від її місця в реченні-ілюстрації – в реєстровому слові подаємо в постпозиції: наприклад, **вадити си**. Для багатозначних слів першими наведено найпоширеніші і прямі значення, після чого подано переносні, стилістично марковані та спільні з літературно-нормативними. До словника частково увійшла також лексика, зафіксована й Словником української мови, якщо ці слова мають відмінне значення або вирізняються невластивими літературній нормі похідними формами. У реєстрі та ілюстраціях і додатках вміщено ономастичний фактаж сіл: передусім топонімний та антропонімний. Омоніми та словотвірні варіанти лексем, різновидові форми дієслів подано в різних словникових статтях. Послідовно зроблено відсилення до споріднених (лексично чи семантично) слів. Фразеологізми, ідіоми, різні типи усталених виразів розміщено за їх опорними словами.

Особлива увага у Словнику приділена ілюстраціям зі спонтанного мовлення, оскільки саме через них адекватно постає світобудова гуцулів, розкривається серцевина повсякденного життя, становлення й ієрархія стосунків у родині, селі, ставлення до сусідніх (ближчих і дальших) етнічних груп, сприйняття своєї окремішності. Враховуючи виняткову важливість ілюстрацій, намагаємося, щоб вони відповідали таким вимогам:

1) ілюстративні вислови невимушені, «живі», записані безпосередньо з уст інформаторів, а не змодельовані у віддаленому від досліджуваної говірки кабінеті;

2) змістова відповідність і повнота в презентації семантики слівника;

3) усвідомлена «вичерпна обмеженість» – розкрити суть процесу, реалії, поняття «просторово» обмеженим текстом;

4) певна (евентуальна) документальність (для роз'яснення чи увиразнення тлумачення, або презентації реального «життя» слова в говірці фігурують, зазвичай, реальні мовці сіл Річка або Яворів; присутність в ілюстраціях реальних топонімів та антропонімів);

5) для розширення кола користувачів, тобто, щоб використання (читання і розуміння) Словника не вимагало спеціальної філологічної (діалектологічної) підготовки, відтворюючи особливості говірки, ілюстративний матеріал подано у спрощено-транскрипційному записі¹.

---

¹ Транскрипційні знаки, які будуть використані в подальших ілюстраціях цієї статті:

i^u – i з наближенням у вимові до u ;

i^e – i з наближенням у вимові до e ;

u^i – u з наближенням у вимові до i ;

u^e – u з наближенням у вимові до e ;

e^i – e з наближенням у вимові до i ;

e^a – e з наближенням у вимові до a ;

Спрощеність транскрипції полягає в тому, що деякі звукові особливості еліміновано, тобто графічно відтворено фонему (інваріант), а не звук (конкретний вияв звука). Здебільшого це стосується позиційного (у новозакритому складі) звучання рефлексів давнього *о у проміжному звукові між [і] та [и], який транскрибуємо [i^ʷ] (*в^ʷн, н^ʷчь, ж^ʷнка, б^ʷк, Р^ʷздво, р^ʷк, л^ʷжни^ʷк* та ін.); чи так званого закритого [ô]: у тексті ілюстрацій, залежно від позиції – сусідства з іншими звуками, передано його як [о] чи [ў] (*о^ʷбедати^ʷ си^ʷ, о^ʷпецок, о^ʷвеч^ʷка, ўбер^ʷтати^ʷ, ўбзел^ʷрати^ʷ, ўже^ʷни^ʷти^ʷ, ў^ʷлуфко* та ін.); вияву фонему [и], яку транскрибовано як [и^ʷ] (*І^ʷв^ʷштри^ʷкнати^ʷ, в^ʷш^ʷі^ʷк^ʷе, І^ʷл^ʷжни^ʷк, П^ʷр^ʷі^ʷсл^ʷі^ʷп*) тощо. З метою спрощення транскрипційних записів не відображено у транскрипції також характерне для говірки Річки та Яворова пом'якшення приголосних **д, н, т** перед голосними **и** та **е** (*д^ʷи^ʷти^ʷн^ʷе, й^ʷе^ʷни^ʷц^ʷа, І^ʷни^ʷт^ʷни^ʷц^ʷа, т^ʷел^ʷли^ʷнка, І^ʷт^ʷета* та ін.)

Ілюстрації можуть бути різними за обсягом (одне-два речення чи й більший уривок тексту); крім розмовного тексту використовуються фразеологізми, приказки, загадки чи фрагменти гуцульських коломинок (співанок). Кілька наступних прикладів словникових статей ілюструють сказане.

БАЛАМУТА [баламута], *sg. t., ж.* Життєві турботи, труднощі, проблеми, клопоти. *Без баламут^ʷ с^ʷв^ʷіт н^ʷ перел^ʷбути^ʷ, а бес^ʷімерт^ʷ – н^ʷ ўімерт^ʷ* (приказка). Див. також **дочініні, каламоція** (3).

ВАСИЛЬ [Васил^ʷл^ʷ], -я, *мн.* -і, -ів, ч., *кличн.* Васі! Василь, чоловіче ім'я. *Ми^ʷ тут и^ʷкосто з І^ʷваном Діми^ʷтрови^ʷм нарахували^ʷ, шо ў П^ʷри^ʷпор^ʷі Ібуло п^ʷй^ʷе^ʷ ду^ʷіс^ʷек^ʷ и^ʷ два Васи^ʷл^ʷі. У Ікожд^ʷ Іхак^ʷі бу^ʷу Васи^ʷл^ʷ, а то ї два. А тел^ʷпер ч^ʷос н^ʷ к^ʷлад^ʷут и^ʷмі^ʷн^ʷе Васи^ʷл^ʷ.*

ВАТЕРНИК [ватернік], -а, *мн.* -и, -ів, ч. Місце (у **полонині, бутині**), де розпалюють **ватру**. *У полони^ʷн^ʷі Івата^ʷа Іроби^ʷт пол^ʷредок з молоком. У с^ʷтайі йе ватерни^ʷк, тал^ʷк^ʷи^ʷт пл^ʷац на землі^ʷе, де Іроби^ʷт ци^ʷ н^ʷв^ʷел^ʷи^ʷку Іємку ти^ʷ там к^ʷладе си^ʷ Іватру. На ци^ʷ Іватр^ʷі Івата^ʷа е^ʷр^ʷй^ʷа ци^ʷ вал^ʷр^ʷіт у^ʷс^ʷо, шо т^ʷраба. ІРоби^ʷт біри^ʷн^ʷзу, Івурду, вал^ʷр^ʷіт ку^ʷлешу. А бут^ʷи^ʷнал^ʷр^ʷі Іватру к^ʷладут у кол^ʷи^ʷб^ʷі, ти^ʷт Іколо Ітого ватерни^ʷка сп^ʷіут. Уно^ʷч^ʷе кот^ʷр^ʷи^ʷеї си^ʷ прош^ʷу^ʷма^ʷйа, тої пок^ʷладе и^ʷк^ʷе^ʷ дру^ʷіво ти^ʷт Іпрох^ʷи^ʷ п^ʷід^ʷш^ʷтуркне Іватру, би^ʷ н^ʷ Ів^ʷгасла.*

ГОРГОЛИЦЯ [Горголиц^ʷа], *мн.* -і, -иц, ж., *зоол.* 1. Довгоносик комірний (*Calandra granaria*). *Та гал^ʷзул^ʷка, шо зал^ʷводи^ʷт ци^ʷ у зІб^ʷіж^ʷу, наз^ʷи^ʷІвайа си^ʷ Ігорголиц^ʷа.* 2. *збірн.* Довгоносик комірний (*Calandra granaria*). *У нас пшел^ʷни^ʷц^ʷа Ібула на пол^ʷг^ʷі, та гет Ігорголиц^ʷа потол^ʷчи^ʷла.*

o^ʷ – о з наближенням у вимові до у;

і – нескладовий і;

ў – нескладовий у;

з – передньоязиково-зубна дзвінка афrikата дз;

˘ – (апостроф) угорі біля літери передає м'якість приголосних;

˙ – (крапка) вгорі біля літери передає пом'якшення приголосних;

˘˙ – (кутик) праворуч унизу біля літери – часткове оглушення дзвінких приголосних;

˘˙˘ – (двокрапка) передає довготу чи подвоєння приголосних звуків;

І – (вертикальна риска) в наголошеному складі перед буквою голосного звука чи першого приголосного перед голосним позначає наголос.

ЖЄБИВСКИЙ [ж'єби'ўск'и'ї], -á, -é, -í. Жаб'ївський, який походить із Жаб'я (тепер Верховина) чи мешкає тут; властивий Жаб'ю; верховинський. *Та наї солб'ї засп'ївайу ну' Ісейі, ну' Ітойі, солроч'є^ач'ка ви'шш'ївана ў Іл'убк'у' ж'єбу'ўск'ойі* (співанка). Див. також **ЖЄБ'ЇВСКИЙ**.

ЇВОРІВ [йі'євоірі'ў], -а, ч., топ. Яворів, те саме, що **Єворів**. *Цу' ўа ж' толб'ї ну' калзала, Іми'елі'ї м'ї'ї Юр'ї'їу, та цу' белри^е, цу' ну' белри^е – роібу'єту' ну' ўім'ї'їу. У Іхак'ї ўа ну' замелту, бо су' ну' х'їл'ейу, полмету'н'ї ну' Іву'мету – руч'к'у^е ну' вал'ейу. Ту'ї м'ї'соч'к'у^е ну' полми'ейу, бо руч'к'у^е ну' Імочу, а Іватерку ну' на-клатду, бо так'у^е ну' Іхочу. На Ізу'єму м'ї' т'раба Іп'рач'к'у'ї, на Іл'іто – салпачк'у'ї, ли'ш ну' Інаїдеш ў Й'ї'євоіров'ї над Імене сп'їлвач'к'у'ї* (співанка).

НАРІК [Інарі'їк], присл. Наступного року. *Даї, ІБоже, албу'єх у здоіроўїу ш'ї'є доч'їкалі'ї ІІнар'ї'к Р'ї'здіво с'в'їткулвату'ї*.

ПАМНЄТЛИВИЙ [памн'єтлі'вії], -а, -е, -і. Який має добру пам'ять, легко запам'ятовує. *Їа молодоў таіка Ібула памн'єтлі'їва, шо албу'єх раз у'їчула сп'їванку, – то ўже перейми'єла*.

РАЖЄТИ [раж'єті], -ю, -я, -ют, недок. Вражати, завдавати болю, торкаючись рани, болючого місця. *Й'ї'єк ўа солб'ї нагадаїу таї за Н'ї'єколлоч'ка, Іколо Ісерц'а м'ї' раж'єїа толнен'ка солроч'ка. Й'ї'єк ўа солб'ї нагадаїу таї за Н'ї'єколлі'єну, ўа ну' Ігон'а зоднувату'ї до Івеч'є'ра Ін'у'єну* (співанка).

Ілюстрації у Словникові мають самодостатнє значення: іноді засвідчують, крім лексичного, також цікаві, притаманні говірці, особливості інших мовних рівнів.

Фонетичні: наявність рельєфної гуцульської звукової риси – перезвуку [а] > [є] після м'яких, шиплячих чи африкати із найширшою фонетичною презентацією результатів: від [є] через ряд «перехідних» звуків **є'**, **ї'**, аж до [ї] (І'єблуко, І'єма, Іж'єба, Іш'єпка, Іш'єс'к'ї, ф'їл'єшка – 'пляшка', Й'євоірі'ў, ІЖ'єб'ї); вимова ненаголошених [о] > [оў] (ко'ўІжух, полоіу'єно'ў, ко'ўІму); наявність м'яких звуків [г'], [к'] (І'є'а, І'ї'їч'у'їна, к'ї'єІнуту'ї); засвідчено факт яскраво вираженого обниження наголошеного вокалізму [и] > [и'є] (І'єу'єндри'ї, І'єу'єшка, др'єІну'єц'а, здви'єг, й'їлі'єц'а, Іми'єту'ї, Іп'ри'єч'ка), а після африкати [ч'] і пом'якшеного [к'] у прикметникових закінченнях незалежно від наголосу – [є] > [є^а] (Івеч'є'р, ў'їч'є'ре, залч'є'рту'ї, гл'їлбок'є^а, шш'їрок'є^а, Іп'лач'є^а, Ікон'ч'є^а); специфічний вияв фонем [и] (< рефлексі *і та *ї) у проміжному звукові між [и] та [ї] та особлива, без пом'якшення попередніх приголосних, рефлексія давнього *о у проміжному звукові між [ї] та [и], про що йшлося вище; відсутність подвоєння кінцевого приголосного основи в іменниках середнього роду колишньої -jō-основи (жу'їк'є – 'життя', шш'їк'є – 'шиття', зн'єл'є – 'знаття', Із'їл'ї – 'зілля', пр'єІн'є – 'прання', Пол'ї'єс'ї – 'Полісся', воіру'єн'ї – 'вориння') та ін.

Морфологічні: закінчення **-ов [оў]** в орудн. відм. одн. іменників, займенників, прикметників та дієприкметників жіночого роду (ру'їкоў, но'їгоў, то'їбоў, сол'боў, зєл'єноў, Ідоівоў, на'ємал'ованоў); **-ови** в дав. і місц. відм. одн. іменників другої відміни чол. роду і дав. відм. одн. середн. роду (І'ї'єванов'ї, ч'олоі'є'їков'ї,

Іпанови); лексема *верел'енка* – експрес. 'хустка' чи 'стара хустка' (звичайного розміру) або *стал'енка* – 'бартка' – формальні демінутиви, які передають нейтральну сему та ін.

Синтаксичні: *Ої, по Ідубйу др'іміне Іли^ес'к'і, по Ідубйу, по Ідубйу, йа про Ір'іцк'і'х лер'іліні^ек'і'ю й'евоір'і'уск'і'х Іл'убйу*. Бачимо значення допустовості, виражене прийменниковою граматичною конструкцією *про* + знах. відм. на противагу літературній нормі – прийменникова конструкція *незважаючи на* або *попри* + знах. чи *без* + род.; *Мі'ліні за Федору ні'Іда'юно росказали', йа ні' знала, шо йна ву'ши'вала, тї' шо та старол'іцка солроч'ка в Гаіф'і'ї ві'д Федору'*. Маємо значення об'єктного відношення (об'єкт дії, предмет думки, розмови, турботи), виражене прийменниковою граматичною конструкцією (*за Федору*) *за* + знах. відм. на противагу літературній нормі – прийменникова конструкція *про* + знах. відм. (*про Федору*); *Гаінус'а Оілекс'іна з ІЛуга нам фал'м'і'ї'а: йаі Імама, Гаіф'і'а Йілака Дайні^ел'кового, а мі'ї Ір'е'а – то сол'бі Ір'і'ні'і*. Тут значення посесивності (*нам фал'м'і'ї'а*), виражене безприйменниковою граматичною конструкцією з дав. відм. на противагу літературній нормі – конструкція з присвійним займенником (*наша* родина); значення словосполук *і'ік'і'ї завелі^ек'і'ї, і'ік'і'ї заро'Ізумні'ї, і'ік'і'ї заітеплі'ї, і'ік'і'ї заіфайні'ї, і'ік'і'ї заідужі'ї* – 'наскільки великий (розумний, теплий, **файний**, дужий)'; *шо то за Іч'емне, шо то за роібі'тні'ї* – 'дуже чемний (лагідний, слухняний), дуже працьовитий'; *загл'і'боку'ї* – 'завглибшки', *заши'і'рок'і'ї* – 'завширшки'; препозитивне вживання частки *сі* – 'ся', навіть через кілька слів від дієслова та ін.

Окремі реєстрові слова допомагають з'ясувати процес і наслідки адаптації запозичень у фонетичному й структурному аспектах (*бал'аж'а* – 'багаж', *Ібадати* – 'оглядати хворого', *бал'кал* – 'скляна кружка з ручкою', *пл'ац* – 'місце', *ф'і'ранок* – 'занавіска'), за винятком, якщо ці параметри збігаються з літературною нормою мови-реципієнта (*Ібануш* – 'густа каша із кукурудзяної муки, зварена в казанку на сметані', *Ібанті', бану'вати'*) чи мови-джерела (*васу'і'вага, обер'і'лі'хт*); спосіб творення говіркових термінів (*бал'біна* – 'велика котушка з намотаними дротом, нитками тощо', *баінет* – 'колій, довгий вузький ніж, яким колють свиней', *баі'енка* – 'широка сокира, якою розколюють товсті дерев'яні колоди (переважно навіпіл) та ін.

Робота над словником, яка триває досі, захоплююча і водночас дуже складна. Особливо відчуваю це, оскільки не є професійним філологом (діалектологом-лексикографом), хоч математичний склад мислення і, найважливіше, знання рідної говірки та місцевих реалій (народилася, виросла, навчалася і тривалий час працювала в Річці, Яворові і досі, буваючи в рідних краях, спілкуюся і навіть думаю говіркою) дуже допомагають. Головні проблеми, із якими повсякчас доводиться стикатися, – це: узгодження транскрибування фактичної вимови з умовностями чинних орфографічних норм; намагання пристосувати літературну орфографію до зафіксованого діалектного явища (йдеться про написання разом, окремо, через дефіс, прийменника з іменником, прислівників); «пручання» чи навіть

спротив живого мовлення вузьким рамкам літературної орфографії, спробам тлумачення окремих (чи й групи) лексем (особливо це стосується слів, які мають семи, не співвідносні з іншими говорами чи літературною мовою, як, наприклад, зворотні дієслова *ўкр'їл'ету' су', ўсп'їл'ату' су', ўгул'ату' су', ўфалл'ету' су', ўголол'ету' су'*, які передають значення інтенсивності, тривалості, вичерпності дії, «збудоване» на семі відповідного безпрефіксного незворотного дієслова *кр'їл'ету', сп'їл'ату', гул'ату', фалл'ету', голол'ету'*).

Але щоразу, занурюючись у живодайні глибини народного слова, не хочеться зважати на якісь другорядні технічні, передусім графічні, труднощі в оформленні багатющого лексичного матеріалу, кожна сторінка якого рясніє новаціями для української лексикології зокрема і славістики загалом.

Великою і непоправною втратою для довершення цього лінгвістичного проєкту є відхід у кращі світи моєї мами Параски Соломійчук, чий досвід і глибокі знання матеріального й духовного світу гуцулів Річки та Яворова винятково прислужилися при зборі фактичного лексичного матеріалу, та співавторки першої книги Словника, моєї подруги, відомої мовознавиці, старшої наукової співробітниці Інституту української мови НАН України Ганни Воронич, перед світлою пам'яттю яких низько схиляю голову. Також висловлюю щиру подяку глибокошановному Миколі Петровичу Лесюку, відомому мовознавцеві, докторові філологічних наук, професорові за фахову допомогу і підтримку при підготовці Словника.

1. Астаф'єва М. М., Воронич Г.В. Словник гуцульських говірок : у 4-х книгах. Кн. 1. Скриптура перша: А – Ж. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 516 с. + 8 іл.
2. Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. Київ : Наукова думка, 1984. 308 с.
3. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2008. 480 с.
4. Хобзей Н. В., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2013. 668 с.

ПРЕДТЕЧА БУКОВИНСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ

Клим Ганкевич. Його в енциклопедіях називають українським, галицько-українським і навіть польським філологом [8, 159], філософом і педагогом. Показово те, що про нього пишуть не лише енциклопедії з українознавства, видані за кордоном або й перевидані в Україні сучасній. «Русская энциклопедия», що виходила в Санкт-Петербурзі, називає К. Ганкевича учителем в Галиції (1868-1886) (роки видання і кількість томів не значаться, хоча з того, що вказується лише рік народження Ганкевича – 1842, можемо вважати, що цитований п'ятий том вийшов за його життя). «Українська радянська енциклопедія» (т. 2), яка могла б і не написати про філософа-ідеаліста, який виступав проти матеріалізму з позиції старогегельянства і «основне завдання філософії вбачав у примиренні науки з релігією, розуму з вірою, в об'єднанні її» [11, 478], усе ж називає його праці.

Усі довідкові джерела свідчать, що жив К. Ганкевич з 1842 по 1924 рік. Але, як встановила провідний спеціаліст Чернівецького облархіву Марія Никирса, він народився року 1843. За її дослідженням подаємо і відсутні в усіх довідниках день і місце народження Климентія: 2 вересня, село Несласов. Дата смерті, як з'ясувалося, теж потребує уточнення, бо «Енциклопедія українознавства» за редакцією В. Кубійовича вказує рік 1925 [3, 354].

Клим Ганкевич усе життя служив науці думки і слова – як викладач української мови і літератури, письменник, мовознавець, етимолог, етнограф, автор теоретичних і методичних праць з філософії, перекладач, співробітник кількох періодичних видань Галичини (наприклад, зокрема, був редактором клерикального часопису «Мир» у Львові) й Буковини, входив до складу колегії для видання шкільних підручників і укладання номенклатури. Називаючи п'ять його праць з філософії, писаних німецькою мовою, Д. Чижевський зауважує: «Його спроби дати характеристику слов'янської філософії, на жаль, неглибоко сягають, і фактичний матеріал є почасти хибний. Та все ж він дав трохи чи не перші спроби характеристики слов'янської філософичної думки на широкій основі. Викладу власного філософичного світогляду він не дав» [13, 212-213].

Але І. Іваньо у своїй оцінці світогляду та естетичних поглядів К. Ганкевича усе ж побачив у його працях позицію автора: «Проблеми естетики висвітлюються в його статтях «Про фантазію в житті та мистецтві», «Реалізм в літературі та мистецтві і його межі управління», «Літературні і філософські фрагменти», надруковані в газеті «Новий галичанин» у 1899-1900 рр. В них естетичні проблеми трактуються в основному в гегельянському дусі, відповідно до літературних традицій Західної України. Погляди Ганкевича були спрямовані проти революційно-демократичної естетики, і їх не раз справедливо критикували діячі про-

гресивного напрямку. К. Ганкевич, як і О. Огоновський, висував на перший план значення формальних критеріїв, прагнучи застосувати принципи «естетичної критики», що не заважало ні Огоновському, ні Ганкевичу захищати клерикально-націоналістичну позицію» [5, 183] (переклад наш. – Н. Б.).

«Українська загальна енциклопедія» за редакцією І. Раковського називає його як автора **першого** підручника української філософії і **першого** українського підручника психології [10, 725]. Зазначимо, що праці про українську говіркову акцентуацію, народну етимологію схвально оцінюють й інші енциклопедичні видання [3; 4]. Хай там ще не було «високої науки», але то була спроба вибудовування науки мовної системи. В бібліотеці Чернівецького національного університету у фонді професора Є. Козака зберігається спеціальний відбиток праці К. Ганкевича про наголос у малоруських дієсловах («Ueber den Accent den Verb im Kleinrussischen»), що була надрукована у II томі «Archiv fier slavische Philologie». Праця ілюстрована прикладами з І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка і навіть «Чорної Ради» П. Куліша. Є також праця про словонаголос у санскриті, грецькій і руській мовах, у якій автор висловлює своє переконання, що порівняльне мовознавство в багатьох історичних і мовних питаннях сягає глибше, ніж матеріальна археологія і фізіологічна етнологія. Клим Ганкевич склав докторат у Відні 1868 року. Працював професором (викладачем) у гімназіях Перемишля, Станіслава (нині Івано-Франківськ), у т. ч. як викладач філософської пропедевтики. Його ім'я історики Буковини називають першим у ряду українців з Галичини, що були визначними діячами українського шкільництва у краї [1, 293]. Від 1873 до 1875 року викладав українську мову і літературу в першій Чернівецькій гімназії.

Як пишуть історики [1, 278], у 1870 році на Буковині було 116 народних шкіл. Викладали в них по-німецьки, і лише в окремих школах були уроки української (руської) мови, точніше – церковнослов'янської, бо вчителів, які добре знали українську мову (як, наприклад, знав свою румунську мову гімназійний професор Арон Пумнул, якого події в Європі 1848 р. привели з Відня у Чернівці), не було. Як відомо, у Чернівецькій гімназії першим учителем української мови був Яків Воробкевич, церковно-релігійний діяч, референт єпископа Є. Гакмана, але в 1857 році він важко захворів і не зміг довести до кінця навчального року своїх учнів 8 класу. І все пішло по-старому: вчилися за граматику Я. Головацького, читанкою Ковальського і за церковнослов'янськими текстами та їх граматику. С. Смаль-Стоцький констатує, що на відміну від учня-волоха, який навчався в А. Пумнула «історії волоської літератури, читав літописи волоські, складав письмові завдання про предмети з історії свого народу, виходив поза вузькі границі Буковини до Молдови і Волощини, зігрівався в любові до своєї народності, запалювався народними ідеалами» [9, 73], для учня-українця «живу мову, що її приносили учні до школи, натягали в школі на різні учені, церковні та інші копита; 8 літ науки тою штучною мовою вистачало, щоб учні забули живу мову, навчилися перекручувати її якнайогидніше, і щоб нарешті, не

будучи здатними щоразу послуговуватися такою мішаниною,.. взялися у практичній, щоденній житті до інших живих мов, до мови німецької, волоської або польської» [9, 73] (мову адаптовано до сучасної. – Н. Б.). Особливо сумні часи були за викладання затятого русофіла Івана Глібовицького, для якого законом не була ні програма, ні національне сумління, не кращими вони були, коли після Ганкевича повернувся в гімназію такий же «затятий», як і Глібовицький, Северин Білінкевич.

Високу оцінку викладацькій роботі К. Ганкевича в гімназії дав у своїй праці «Буковинська Русь» Степан Смаль-Стоцький: «За Кліма Ганкевича змінюється трохи напрям руської мови... В задачах подибуємо теми з новішої літератури, як: «Головні естетичні і психологічні моменти в Наталці Полтавці», «Значення Котляревського в нашій літературі», «Яке значення мають приповідки і пісні народні», «Житіє простолюдина за Основ'яненком», «Характер Гамалії», «Природноволнистий (?) хід фантазії Шевченка», «Чому виступ Котляревського складає епоху в нашій літературі», «Значення Квітки в нашій літературі», «Характерні ознаки наших ліричних творів», «Характер поезій Т. Шевченка»... Така наука була здатна розбудити інтерес до сучасного духового життя Русі і зігріти серце молодіжи до свого рідного народу, при такій науці – по Глібовицькому – учні мов на світ народилися...» [9, 83]. У «Літописі» Чернівецької ЗОШ №1 ім. М. Емінеску, що був виданий до 190-річчя колишньої 1-ї гімназії (1998 р.), за гімназійним «Щорічником» 1875 року названо ще такі теми: про діяльність Ярослава Мудрого, історію Києво-Печерської Лаври, «Слово о полку Ігоревім» та ін. Але, на жаль, місце бодай для імені К. Ганкевича між цілою плеядою визначних **неруських** діячів у цьому «Літописі» не знайшлося.

Отже, Клим Михайлович Ганкевич став першим гімназійним професором Буковини, який навчав справді української мови. Щоправда, за два роки він встиг навчити небагато. Але в тогочасній загальній тенденції до утвердження народолюбського напрямку в культурних змаганнях у краї з москвофілами це була дуже важлива справа.

Коли 1875 року в Чернівцях було відкрито німецькомовний університет, а на вимогу демократичних громадських організацій – кафедру слов'янської філології при філософському факультеті, першим викладачем (суплентом) практичного курсу української філології в літньому семестрі став Клим Ганкевич (за архівними документами, у 1875 р. він був призначений на посаду секретаря університету; як секретар університету він значиться і в 1878/79 навчальних років [5, 11]). Його інавгураційна промова «Річ при начатті преподаваний руской літератури в університеті Черновицком» [6] була видрукована спеціальним виданням, у т. ч. у 1877 р. під назвою «Гостинець з Чернівців» [1, 777], вона стала початком україністики в цьому університеті. Як зазначає І. Свенціцький у передмові до упорядкованого ним «Листування українських славістів з Францем Міклошичем», «з огляду наукових статей із слов'янознавства того часу видно, що єдиними (виділено нами. – Н. Б.) представниками цієї ділянки філології були

К. Ганкевич і О. Калужняцький – обидва послідовники Ф. Міклошича» [6]. Клим Ганкевич читав спеціальні курси «Історії руської словесності (I період) і критичне пояснення пам'яток цього періоду», «Естетичний аналіз поезій Котляревського і його відношення до сучасної європейської літератури» (див. [14, 23]). Лекції відбувалися тричі на тиждень і тривали одну годину від 10 жовтня 1875-го по 29 лютого 1876 р. [14, 23, 26].

У зимовому семестрі кафедру слов'янської філології очолив О. Калужняцький. Побуває думка, що москвофіли доклали до цієї заміни усіх зусиль, бо, як пише у своєму листі до Ф. Міклошича один із претендентів на посаду Б. Пюрко, «третій кандидат, як кажуть, на пропозицію п. Калужняцького, викреслений із списку кандидатів» [6, 339]. Є й інше, Франкове, пояснення (і його не варто замовчувати) недовгої праці К. Ганкевича в університеті: «З викладами, одначе, йому не пощастило, бо швидко показалося, що на його докторським дипломі був сфальшивлений підпис Шляйхера» [12, 368]. Це твердження спростоване усією подальшою долею доктора філософії Кліма Ганкевича, якого називають сучасники «високоповажним», «звісним писателем», «щирим другом молодежи». І Франко і мову творів К. Ганкевича несправедливо називав «москвофільською» – Ганкевич справді друкувався у виданнях різної руської мовно-правописної орієнтації (але ж писав і німецькою та польською мовами!), проте він був носій і викладач тогочасної української літературної мови. Ось фрагмент з праці «Естетичне значення і символика барв», опублікованої (звичайно ж, етимологічним правописом у 1885 р.!) в «Буковинському альманасі» товариства «Союз»: «Природа есть першою и наилучшою учительскою эстетичного образования ока; бо в нѣй всюды красота и гармонія, навѣтъ в найбільшихъ ефектахъ барвъ, всюды жива и яскрава чистость, веселость, чувство счастья. Що такій чоловікъ, котрый для гармонии барвъ въ природѣ має больше змыслу, далеко больше красоты въ нѣй видитъ и ю глубше чувствуетъ, якъ другій в томъ взглядѣ менше даровитѣй, не треба доказовати» [2, 164].

Чи ж не так тоді писали й інші Франкові сучасники?

І. Франко негативно оцінив і наукові праці доктора Ганкевича: «Ще в 1871 р., будши суплентом гімназійним у Станіславі, він надрукував по-польськи розвідку «Życie pisma i system filozoficzny Br. Trentowskiego». Дві його розвідки і одна рецензія, написані по-німецьки, були надруковані 1877р. в берлінському «Archiv für slavische Philologie», а власне: «Ein Beitrag zur Lehre vom Kleinrussischen Accent» і «Über den Accent der Verba im Kleinrussischen», обі розвідки дуже невисокої наукової вартості. У «Правді» 1868 року друкувалася його розвідка «Кілька мислей із філософії», а 1875 року від видав у Чернівцях окремою брошурою свою розвідку «Система голосоударения в языках санскритском, греческом и русском, додаток до поровнательного языкословия», силкуючись, як бачимо, писати чисто російським язиком» [12, 368]. (Можливо, більше світла пролила б низка статей О. Маковея «Матеріали до історії зносин Галичан з Буковинцями», що друкува-

лися з 1907 року в львівському часописі «Руслан», яких у Чернівцях практично немає).

Окремого розгляду заслуговує участь Климентія Ганкевича в культурно-освітньому русі Буковини другої половини XIX ст. і зокрема у створенні академічного товариства «Союз». Ініціативу створення такого товариства у Чернівцях подали (уже 7 жовтня 1875 р.) студенти Чернівецького університету, котрі приїхали зі Львова і Відня, де вони вже були членами подібних академічних товариств. Але душею і мозком організаційної роботи став доктор Клим Ганкевич. Досвід такої роботи він мав, адже як член «Руської Бесіди» в жовтні 1874 року був у складі комітету (разом з Окуневським, Михаляком і Кириловичем), який мав підготувати «прошеніє» до красьового сейму про заснування нижчої реальної гімназії в Кіцмані та чотирирівдільової школи народної у Вижниці [9, 144] (що «прошеніє» було переконливим, свідчить відкриття цих навчальних закладів). Уже 20 жовтня 1875 року влада отримала для затвердження статут товариства, у якому значилося, що «Союз» має на меті об'єднати всіх руських (українських) академіків – студентів і викладачів – місцевого університету для товариського життя, наукового удосконалення, прищеплювати щиро українські почуття в серцях української молоді, підтверджувати любов до всього українського, діяти на користь народу (детальніше див. [1, 774]), задокументувати, як писав В. Сімович, «що Буковина – се не виключно волоський край, політій зверху німецькою культурою» [1, 774]. У своє десятиріччя «Союз» підтверджував у виданому ним «Буковинському альманасі», що товариство має повагу й від інших слов'янських (з самого початку в товаристві панували слов'янофільські настрої) та не-слов'янських національних товариств краю й поза ним, бо, люблячи свій народ, почитає й других, «так само мислячих» (до товариства могли входити не лише українці, і не лише православні з віросповідання). Це товариство (щоправда, то активно, то ледь жевріючи) утрималося на Буковині аж до 1922 року – такими міцними були статутні засади, до яких доклав свого розуму, серця й енергії Клим Ганкевич.

У передмові до альманаху «союзни» писали про свої сподівання на значення цього видання: «Вам, батьки рідні, голуби сиві, най буде він доводом, що не звівся ще рід руський, що є ще молодість руська, не зів'яв ще цвіт надії на ліпшу будучність.

Вам, руські ньєнки, най припоминає святий обов'язок засівати і плекати почуття народне руське в молоденьких серцях діток ваших, бо що вложить в них свята рука ваша, то залишиться в них до скону, до гробу» [2, XII] (мову фрагмента наближено до сучасної. – Н. Б.).

Що в сучасній Буковині є кому почути ці слова, мусимо завдячувати нашим учителям народної мови, серед яких гімназійний та університетський доктор філософії Климентій Михайлович Ганкевич.

1. Буковина: її минуле і сучасне / укл. Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський.

- Париж – Філадельфія – Дітройт, 1956. 965 с.
2. Буковинській альманах виданий въ память десятилѣтнего существования (1875-1885) общества русских академиковъ «Союз» в Черновцахъ. Черновцѣ, 1885. 176 с.
  3. Енциклопедія українознавства: У 10-ти т. Словникова частина. / Гол. ред. В. Кубійович. Т. I. Paris – New York, 1955. 400 с.
  4. Енциклопедія українознавства: У 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Т. 1 (Репринтне перевид. в Україні). Львів : НТШ. 1993. 400 с.
  5. Иванъ И. Очерк развития эстетической мысли Украины. Москва : Искусство, 1981. 423 с.
  6. Листування українських славістів з Францем Міклошичем / упор. І.С. Свенціцький. Київ : Наук, думка, 1993. 396 с.
  7. Літопис школи: до 190-річчя Чернівецької загальноосвітньої школи №1 ім. М. Емінеску. Чернівці, 1998. 16 с.
  8. Русская энциклопедия / под. ред. приват-доц. С.А. Адрианова, проф. Э.Д. Гримма, засл. проф. А.В. Клосовського и проф. Г.В. Хлопина. Т. 5. Санкт-Петербург: Русское книжное Товарищество «Дѣятель» [т. 1. – 1911?]. С. 159.
  9. Смаль-Стоцький Ст. Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. Чернівці, 1997. *Зелена Буковина: Еколого-краєзнавчий науковий і науково-популярний журнал*. 1996. Ч. 3–4, 1997. Ч.1. С. 20-153.
  10. Українська загальна енциклопедія: Книга знання / під заг. ред. І.Раковського: У 3-х томах. Львів–Станіслав–Коломия, 1930–1935.
  11. Українська радянська енциклопедія: У 12-ти т. Т. 2. Київ, 1978. С. 478.
  12. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Твори: У 50-ти т. Т. 41. Київ : Наук. думка, 1984. С. 194-471.
  13. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Обрій, 1992. 229 с.
  14. Personalstand und Ordnung der öffentlich Vorlesungen an der K. k. Franc-Josefs-Universität zu Czernowitz im Winter-Semestr 1875/76.
  15. Personalstand und Ordnung der öffentlich Vorlesungen an der K. k. Franc-Josefs-Universität zu Czernowitz im Winter-Semestr 1878/79.

МЕДІАОБРАЗ ТОМАША ПАДУРИ ЯК СИМВОЛ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЄДНАННЯ

Засоби масової комунікації є значним чинником впливу, у результаті якого у свідомості аудиторії формуються типізовані образи навколишнього світу, чи стереотипи сприйняття. З одного боку, вони виконують функцію соціальної орієнтації та ідентифікації, а з другого, не завжди відповідають дійсності, на що свого часу вказував У. Ліппман в роботі «Громадська думка» [6]. Механізм їх формування і репрезентації на різних медіа-платформах викликає жвавий науковий інтерес: досліджуються, зокрема, стереотипні образи різних країн (О. Бутирський, В. Мусійчук), етнічних груп (С. Ворончук, Т. Колосок), гендерно і соціально маркованих типів (А. Гришина, Т. Давидова, Ю. Маслова), окремих особистостей (Р. Лещишин, О. Хамедова) тощо.

Якщо говорити про знакові постаті, то увагу мас-медіа зосереджено переважно на сучасниках – очільниках держав, популярних політиках, відомих письменниках, публіцистах, режисерах, ведучих телепередач, які є «лідерами думок», «агентами впливу» в межах тієї чи іншої соціальної спільноти. Водночас не менший науковий інтерес представляють постаті минулого, інформація про яких подається в засобах масової комунікації, щоб з тих чи інших причин привернути до них увагу громадськості.

У нашому випадку йдеться про Томаша Падуру (по-польськи – Tomasz Padurra (чи Padura) (1801–1871), польсько-українського поета і композитора, представника польського романтичного українофільства першої половини ХІХ ст., особливості творчості і громадянська позиція якого висвітлювалися українськими (В. Гнатюк, С. Щурат, В. Єршов, Р. Радишевський, В. Радовський, Н. Баландіна та ін.) і польськими (М. Інґлот, К. Якубовська-Кравчик, К. Маслонь, А. Брацкі та ін.) ученими. Із праць дослідників можна дізнатися, що ще за життя творчий доробок митця викликав інтерес сучасників, насамперед серед поляків-кресов'ян. Схвально відгукнулися про нього С. Гоцинський, Б. Залеський, В. Поль, Ю. Словацький, Ю. Шуйський, критично – Т. Євєцький, Ф. Равіта-Гавронський, Ю. Ролле, З. Фіш (див. про це: [3, 441–442]). Попри неоднорідність оцінок, промовистим є факт, що в 1886 у Варшаві побачила світ збірка віршів найвідоміших зарубіжних поетів, до яких поряд із творами Й.-Ф. Шіллера, Й.-В. Ґете, Г. Гейне, О. Пушкіна та М. Лермонтова, увійшло дванадцять дум Томаша Падури [4, 118]; також його поезії було надруковано у книзі «Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького, з додатком творів Івана Вагилевича і Тимка Падури» (1913 р.) [9].

Українська творча інтелігенція здебільшого давала негативні оцінки, не сприймаючи як «свого», попри те, що Т. Падура першим на Правобережній

Україні почав писати свої поетичні твори українською мовою, хоча й латиницею. Про несправедливе применшення ролі Т. Падури з боку Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, М. Грушевського, І. Франка, С. Єфремова писав В. Радовський та ін. [8, 33–34], намагаючись при цьому пояснити витоки такого сприйняття.

Розбіжність в оцінках засвідчує неабияку контраверсійність Т. Падури, інтерес до якого не вщухає й дотепер. Будучи апологетом ідеї польсько-українського єднання, Т. Падура гармонійно вписується в сучасні політичні та культурні контексти, його образ культивується, проростає новими смислами, пізнання яких є досить актуальним.

Метою цієї розвідки є встановлення специфічних рис інтерпретації образу Томаша Падури як символу польсько-українського єднання, що формується сучасними засобами масової інформації. Відповідно, у завдання розвідки входить спостереження за процесом символізації при висвітленні інформації про його біографічні дані, світоглядні позиції, подвижницьку діяльність і творчу спадщину.

Емпіричною базою слугували 24 публікації в українських інтернет-виданнях: «День», «Літературна газета», «Україна молода», «Укрінформ», «Друг читача», «Глобал аналітик», «Міграція», «Подільські вісті», «Вінницькі новини», «Моя Вінниця», «ВінницяОК», «ВежаА», «ВЛАСНО.info», «20 хвилин», «FINENEWS.INFO», «Новини Полтавщини», «Бартка», «Мислене древо», «UAHistory», «UAModna», «Zhytomyr.travel», «RIA Козятин», «Mozaika Berdyczowska» та ін., насамперед з 2016 р., коли відзначали подвійний ювілей поета (215 років від дня народження та 145 річницю смерті), а також коли у с. Махнівка Козятинського району Вінницької області відшукали нагробну плиту, установивши точне місце поховання, та відкрили меморіальну дошку в Іллінцях Вінницької області. Віднайдення могили, зазначені роковини та встановлення пам'ятної дошки слугували інформаційними приводами не тільки для новин, а й для інших матеріалів, прямо чи опосередковано пов'язаних з Падурою, і тим самим активно просували його образ на різних медійних платформах. Прикметною рисою дібраної емпіричної бази є її вторинність, оскільки публікації здебільшого написані на основі Вікіпедії, краєзнавчих довідників та інших, переважно ненаукових джерел.

Основними методами інтерпретації постаті Падури в українських інтернет-виданнях слугували: контент-аналіз, який посприяв виявленню публікацій, прямо чи опосередковано пов'язаних із поетом, встановлення змістових акцентів та їхньої тональності; компаративний метод застосовувався з метою експлікації основних тенденцій формування образу як символу.

ЗМІ, зосереджуючись на систематичному висвітленні знакових постатей, зокрема з пограниччя народів, мов і культур, постійно знаходяться в пошуках інформаційного приводу, щоб утримувати до них інтерес. Це можуть бути нові факти біографії, певні урочистості, нетривіальна оцінка діяльності, творчості тощо. При цьому медіа не обмежуються лише об'єктивними відомостями, останні проростають суб'єктивними смислами, які виражають погляди автора, редакцій-

ної чи навіть загальнодержавної політики. Наприклад, у статтях, і насамперед у заголовках, прослідковується авторська стратегія увиразнення позитивного боку історії польсько-українських відносин, зокрема українофільства польської шляхти, здобутків «української школи» в польській літературі і зв'язків з нею Т. Падури. Газети цитують панегірики його сучасників, зокрема В. Поля, який вважав, що *«Падура належить до найрідкісніших явищ поетичного світу <...> на земній кулі, бо він письменник іншого духу, письменник іншої мови. Лише після Падури міг прийти Залеський та інші <...>; і колись, якщо сягемо по історичні думи з усього нашого краю, <...> ми озирнемося на Падуру, і не тільки ми, а всі у цілій Слов'яниці, бо його пісні прості, а думи мають таке ж значення для нашої літератури, як поезія Гесіода для літератури грецької»* (Глобал аналітик, 30.05.16), дають комплементарні оцінки з погляду сучасності: *славетний земляк, видатний композитор, самобутня постать, пісняр України, співець побратимства українців та поляків, польсько-український гранослов-пісняр, лях із душею запорозькою, співець польсько-українського єднання, поляк (польський кобзар / кобзар) із українським серцем, поборник дружби слов'янських народів, співець козаччини, автор гімну польсько-української приязні «Гей, соколи!», автор всесвітньо відомої пісні «Гей, соколи!», автор народного гімну Польщі і т. ін.*

Особливо впадає в око меліорація образу в сучасній періодиці на тлі відгуків сучасників Т. Падури, що звучать в дусі стриманої, а деінде негативної тональності. Так, Л. Карабан наводить розмисли польського критика З. Фіша, який засуджує «темні і заплутані образи» у творчості Падури, «допущення великої кількості помилок, які суперечать природі мови і «хаос». Критик протиставляє поетові справжніх митців, за творчістю яких можна вивчати українську мову, бо «вони знають її і поважають». «З творів Падури не винесеш цієї користі, а зіткнешся з уперше почутими словами, які заплутують гармонію вірша серед найкрасивіших думок» (цит. за: [4, 118]). І дійсно, українська мова творів Падури має ознаки штучності, неприродності, особливо якщо порівняти її з художнім словом антології «Ластівка», виданої у 1841 р. в Санкт-Петербурзі, до якої було включено твори українських авторів Л. Боровиковського, Є. Гребінки, В. Забіли, І. Котляревського, П. Куліша, Гр. Основ'яненка, А. Чужбинського, Т. Шевченка [5]. Водночас польський дослідник А. Брацкі, стаючи на захист особливостей мови Т. Падури, пише, що вона відбивала традиції народної поезії східних «кресів» першої Речі Посполитої, це інтимна мова «малої» батьківщини поета, настільки інтимна, що нею можна говорити тільки про інтимне і найдорожче [1, 191].

Увага журналістів цілеспрямовано зосереджується на найбільш вагомим і яскравим фактах, серед яких виділяємо кілька інформаційних блоків: а) біографічного (у вузькому розумінні цього слова), б) світоглядно-подвижницького, в) меморіального та г) футуристичного характерів. Саме в такій послідовності подаватимуться результати цього дослідження.

У кожному з блоків відзначено тенденцію до міфологізації образу Падури як символу польсько-українського єднання, яка задає тональність для майбутніх повідомлень. При дотриманні цілісної стратегічної лінії деінде в матеріалах прослідковуються певні смислові акценти, зумовлені різними чинниками: і заданого обсягу, і рівня професіоналізму, володіння методами і технологіями висвітлення життєпису, загального професійного досвіду і відповідальності журналістів.

Щодо біографічних даних, то у скороченій формі вони виглядають приблизно так. Томаш Падура – українсько-польський поет і композитор – народився 21 грудня 1801 в містечку Іллінці (сучасна Вінничина), помер 20 вересня 1871 року. Похований с. Махнівка Козятинського району на Вінничині. Походить зі старошляхетської родини. Предки Падури – вихідці із Закарпаття. Вони перебралися на Поділля ще в XVII столітті. Батько Тимка отримав в Іллінцях в пожиттєве володіння невеличкий будиночок із землею. Саме там народився поет. В Іллінцях ще й досі живуть нащадки роду Падур.

У статтях зроблено авторську обробку доступного з різних джерел біографічного матеріалу із залученням різноманітних засобів художньої виразності: епітетів (*знаменитий земляк, чудові пісні, прекрасний лірник, великий романтик, славнозвісна пісня, милозвучна тональність, самобутній колорит*; метафор: *сокіл, гранослов, кобзар, стогін української ліри*), синонімів (*Томаш – Тимко, Падура – Падурра, народився – побачив світ, містечко Іллінці – місто на Собом, Вінницька область – Вінничина, комірник – коморник – присяжний землемір, дожиттєвий – пожиттєвий, невеличкий будиночок із землею – будинок і чимало землі*), гіпербол (*народний гімн поляків* (про пісню «Hej, sokoły»), «Його пісні відомі, шановані та улюблені й до сьогодні поляками» (ВінницяОК, 01.07.16)). Принагідно зауважимо: широкому загалу поляків відома тільки одна пісня – «Hej, sokoły!», яку багато хто вважає народною. Більшість творів написано поетом по-українськи. Думка про те, що «Йому завдячує і українське письменство» (Mozaika Berdyczowska, 28.03.11), теж є перебільшенням, оскільки з наукових джерел відомо, що українське письменство здебільшого ставилося до нього критично.

На формування медіаобразу Падури впливає стратегія усілякими способами підкреслити, що герой повідомлень «наш», український; у змаганні польськості й українськості як правило перемагає українськість. Вже при першому наближенні до медійної постаті Падури впадає в око процес освоєння, перетворення на «свого», завдячуючи значній кількості присвійних займенників (*наш земляк, на нашій землі*); регіональна преса неодмінно підкреслює перебування письменника на їхніх теренах: *на нашій козятинській землі, знаменитий подолянин*. Ідентифікація письменника як «свого» відбувається на основі кількох чинників: національної приналежності, рідної мови, території перебування, поглядів, творчої спадщини. Дещо випадає з контексту оточення поета, яке здебільшого було польським, але українофільські ідеї, яке воно генерувало і на яких наголошують автори статей, є важливішими за етнічну приналежність.

Щодо національності Падури, то в окремих новинах подають його як поляка (*польський композитор, поет й автор пісні «Гей, соколи!»* («Козятинський експрес», 20.01.19)), в інших намагаються урівноважити обидві національності, покликаючись на українськість через духовний фактор (*«польський композитор з українською душею»* (ВЛАСНО.info, 17.05.15), *«український поет польського роду»* (Мислене древо, 28.02.2015), місце народження (*«Етнічний поляк, що народився на території Російської імперії і, відповідно, мав російське громадянство. При цьому, землі, де він народився, не зважаючи на російську владу, були українськими. І саме завдяки цьому Падура частково був ще й українцем. Найбільше це проявлялось в його діяльності протягом усього життя»* (Главком, 29.03.18)), віросповідання (*«Не виключено, що по лінії батька Яна Падурри хлопцеві дістались не лише польські, а й українські гени, на що прозоро натякає вельми цікава архівна знахідка: свого часу він був хрещений у селі Бабин Липовецького повіту в уніатській церкві»* (Україна молода, 29.11.07)). Трапляються й категоричні твердження: *«українець за походженням»* (Глобал аналітик, 30.05.16). Одна з газет наводить твердження самого Падури, який не надавав переваги жодному крилу своєї національної ідентичності, тому писав: *«родом рутенець, за національністю поляк»* (FINENEWS.INFO, 21.09.14).

Як пишуть науковці, поетові з помежів'я народів, мов і культур було важко дати однозначну відповідь щодо своєї Вітчизни: Україну він вважав матір'ю (*«Ho ти, Вкраїно, ти мені мати»* («Руśта», 117)), Польщу – Батьківщиною (*«Polsko, najmilsza ojczyzna moja!»* («Руśта», 357).), українців – земляками (цит. за: [2, 121]). Для нього однаково близькими були ідеї, символи, пріоритети обох народів. З одного боку, Т. Падура – автор численних козацьких дум та пісень, написаних українською мовою і виданих у збірнику «Ukrainku», а з іншого, виразник інтересів польської шляхти, яка мріяла про Україну у складі Речі Посполитої. Звісно, ці погляди через різні обставини не завжди збігалися з думками кращих представників української інтелігенції. Ситуацію, у яку потрапив Т. Падура, В. Єршов називає вкрай унікальною і непростою, поет відчував себе: *«як свій серед чужих, чужий серед своїх»* [3, 443]. Трагедійність втрати відчуття самототожності й уподібнення тільки одній із спільнот викликала роздвоєність в його душі та творчості і спричинила меланхолійні душевні настрої, які переслідували поета до кінця життя.

Освоєння поета відбувається і за мовною ознакою. В одних газетах стверджується, що *«з раннього дитинства Тимко вільно розмовляв українською мовою»* (Глобал аналітик, 30.05.16), *«розмовляв українською і в дитинстві, і в зрілому віці»* (Україна молода, 29.11.07), в інших пишеться: *«Навчаючись у Вінниці, Падура добре опанував українську мову»* (ВЛАСНО.info, 17.05.15), *«В місцевій парафіяльній школі та у вінницькій гімназії Томаш навчався разом із земляком та однолітком Северином Гоцинським... Хлопці-поляки товаришували, розмовляли між собою українською мовою»* (Літературна газета, 25.03.17). Звісно, перебуваючи в двомовному середовищі, Томаш, для якого сімейною мовою була

польська, не міг не знати української. Газети відзначають: *«Разом з батьком він багато подорожував по довколишніх містечках і селах, там мав змогу спостережати за життям українських селян, слухати їхні пісні та перекази»* (ВежаА, 27.03.18), відтак ще у Вінниці почав писати вірші українською мовою, використовуючи польську графіку.

Одна з газет підкреслює, що саме у 1820 р. у Вінниці *«Томаш <...> швидше за все вже став Тимком»* (ВежаА, 27.03.18). Інша стверджує, що це ім'я з'явилося під час агітаційної подорожі 1928–1829 рр., *«Оскільки ім'я Томаш не надто пасує козацькому середовищу, Падурра стає Тимком, а з прізвища зникає подвоєне «р», що точніше відповідає особливостям української мови»* (Україна молода, 29.11.07). Тільки в одній статті натрапляємо на критичну заувагу щодо мови поета з посиланням на Я. Головацького, *«який доволі стримано відгукувався про Тимка Падуру, наголошуючи, що останній не писав чистою українською мовою, а його твори радше написані були мішаною українсько-російсько-польсько-церковнослов'янською»* (Моя Вінниця, 13.09.16).

Витоки формування українофільського міфу і його типологічних особливостей знаходимо в описах дитячих і юнацьких захоплень: *«Ще з дитинства він цікавився українським фольклором»* (День, 24.09.19), *З раннього дитинства малого Тимка вабило все українське: звичаї, одяг, мова* (Друг читача, 28.09.10), *«Тимко збирав пісні й народні легенди, вслухався в стогін української ліри. У Кременці вивчав історію Польщі і Запорозької Січі»* (Глобал аналітик, 30.05.16). В одній із статей наведено спогади дитинства вже літнього поета *«про незабутнє враження, яке справив на нього спів лірника у колишній козацькій столиці — Кальнику: «...Здається мені, що я ще чую твій голос пророчий, як він каже про мене присутнім: «Се буде душа запорозька!»* (Україна молода, 29.11.07).

У матеріалах газет прослідковується тяглість зацікавлень українською історією і фольклором упродовж усього життя: після навчання Падура зайнявся *«вивченням репертуару мандрівних кобзарів та ері на бандурі* (Бартка, 24.09.17), *«Окрім цього він взявся за детальне вивчення історії України, зокрема перечитував збірки історичних документів Київської архидієцезії. ... Під час подорожей Падура багато спілкувався з народознавцями та поетами»* (ВежаА, 27.03.18).

Міфологізація українофільської парадигми відбувається і через вираження поглядів, переконань. У статтях наголошено на мрії поета зблизити український і польський народи, які начебто, на думку поета, є нащадками полян; показано пошуки шляхів примирення, незважаючи на ворожнечу, яка тривала в XVII—XVIII ст. Більш того, один із авторів підкреслює, що погляди Падури *«назавжди залишаться на вістрі державного будівництва і міжнародних політичних питань, зв'язаних із мирним співіснуванням народів. У цьому, як на мій погляд, і полягає велич Т. Падури»* (Mozaika Berdyczowska, 28.03.11).

З газет дізнаємося, що революційні ідеї привели його до співпраці з польськими патріотичними товариствами. Разом з однодумцями він мріяв про відро-

дження козацтва та становлення української держави як автономії в межах відновленої Речі Посполитої. Польські таємні товариства, що діяли на Поділлі, генеруючи ці ідеї, готували визвольне повстання, шукали підтримки серед українського селянства. Одним із пропагандистів бунтарських ідей був Т. Падура, він ходив від села до села, співаючи свої пісні і думи. Проте сподівання польських повстанців не справилися, селянство їх не підтримало.

У масмедійному дискурсі висловлюється думка, що основною причиною байдужості українців до польських визвольних змагань стало закріпачення селянства, яке *«вже міцно вповзло в душу нащадків войовничих козаків»* (Міграція, 31.05.16), тоді як науковці наголошують ще й на тому, що селяни пам'ятали жорстокі утиски польських магнатів. Та й сам Т. Падура критикував не тільки абсолютистський російський монархізм, а й польський конституційний. У поділах Речі Посполитої звинувачував короля Станіслава-Августа, магнатів і палацову партію. Відповідальність за уманські події він теж поклав саме на них. Цю думку він висловив у незакінченому історичному нарисі *«Rzeź humańska»* [2, 119]. Не зовсім об'єктивною є думка про те, що *«він виконував свої твори на зібраннях прогресивно налаштованих українців та поляків»* («Літературна газета»): у науковій літературі не засвідчено жодного факту участі українців у таких зібраннях, навпаки, Падурі доводилося зауважити несправедливість відбору учасників для одного з лібертіанських зібрань 1825 року, коли зійшлися представники різних слов'янських народів, насамперед польської шляхти і російських дворян-декабристів, але не було українців.

Контакти поета, за матеріалами газет, обмежувалися польським колом. Ще в Кременецькому ліцеї він вступив у студентське літературне товариство, осердя якого складали майбутні митці слова Ф. Ковальський, С. Осташевський, М. Гославський, відомі глибокою симпатією до українства. Неодноразово згадують про представників *«української школи»* в літературі Польщі, куди входили Ю. Словацький, М. Чайковський, С. Гоцинський, Б. Залеський, А. Мальчевський та ін., нарікають, що в Україні *«дуже мало знають про цих яскравих та талановитих людей»* (Глобал аналітик, 30.05.16).

З-поміж інших виділяють постать Северина Гоцинського – друга дитинства. *«С. Гоцинський вважає, що воля поляків неможлива без волі українців. Цій ідеї він присвятив усе своє життя, за що І.Франко назвав його поетом-героєм»* (Літературна газета, 25.03.17). Наголошують, що Т. Падура в *«українській школі» стоїть особно. Коли у творах переважної більшості письменників цього напрямку українські реалії присутні на рівні тем, образів та ідей, а самі вони, без сумніву, представляють мистецтво слова Речі Посполитої, то Падура органічно вписався в обидві літературні традиції — і в польську, і в українську, адже писав обома мовами. Обидва народи мають повне право вважати поета своїм»* (Україна молода, 29.11.07).

Крім письменницького кола Падура підтримував приятні стосунки з графом-козакофілом В. Ржевуським, у маєтку якого в Саврані тривалий час жив і мав

значний вплив на магната. Саме в Саврані було відкрито школу лірників, бандуристів, торбаністів, до якої входили поет Ян Комарницький та композитор-торбаніст Гжегож Відорт. Не маючи постійного місця діяльності, Падура, як тоді велося серед творчих людей, подовгу гостював в інших магнатів-меценатів – Потоцьких, Сангушків. Під кінець життя, з 1958 року підтримував дружні зв'язки з поміщиком Мар'яном Васютинським з Козятина, тодішнім володарем міста. Поза контактами з поляками вказано ще й очільників декабристського руху Сергія Муравйова-Апостола та Кіндрата Рилєєва, київського митрополита Євфемія Болховітіна, натхненного збирача української старовини, а також князя Сергія Волконського і його брата генерала Миколу Рєпніна.

Можна пересвідчитися, що оточення Падури складали переважно поляки – творча інтелігенція, магнати-меценати, а також представники російського прогресивного дворянства. Попри відмінність в національній і конфесійній приналежності, їх єднав соціальний стан і передові лібертаріанські ідеї, протистояння російському монархізму, право народів на самовизначення і залюбленість в українську історію. Проте всі вони були надто далекі від реальних потреб простого українського люду.

Національна і культурна ідентичність, спосіб життя, система поглядів так чи інакше пов'язані з територією перебування Падури. З газет дізнаємося про Іллінці – місце народження поета, Вінницю і Кременець – місця навчання, Житомир, де він живе після навчання у свого старшого брата; Васильків та Білу Церкву, де відвідує зібрання декабристів, Тетіїв та Ружин, де були маєтки князів Сангушків і де він пише знамениту пісню «Рухавка»; певний час мешкає в Потоцьких в Умані, буває на Волині, у Києві. На запрошення В. Ржевського оселяється в Саврані Балтського повіту Подільської губернії, звідти у 1828–1829 роках розпочинає свою агітаційну мандрівку уздовж Південного Бугу до самого гирла, потім – до Дніпровського лиману, а згодом простує суходолом до Кубані, де осіли козаки з розгромленої Січі. Ця подорож триває цілий рік. Під час своєї мандрівки Тимко Падура відвідує Хортицю. Ближче до зими повертається на Наддніпрянську Україну, мандруючи то правим берегом ріки, то переправляючись на лівий: Чигирин, Черкаси, Корсунь, Гадяч, Батурин, Полтава. Мандруючи, не перестає писати: так, під віршем «Запорожець» проставлено – «Гадяч, 1928».

1829 р. їде до Варшави, щоб віддати до друку свої твори. Після поразки Листопадового повстання польської шляхти тривалий час практично безвиїзно живе у Махнівці, куди родина переїхала після смерті батька, щоправда, перед тим на нетривалий час оселившись в с. Мшанець Бердичівського повіту, місцями проживання родини були також Сошанськ, Самгородок, Синарне (Свинарне), Березівка. На початку сорокових років деякий час працює домашнім учителем у сусідньому Пикові, навідується до друзів, займається виданням творів. У 40-х роках XIX століття, вигравши у варшавській лотереї десять тисяч рублів, подорожує по Італії, 1848 року їде до Праги, де бере участь у Слов'янському з'їзді ідеологів панславізму. Коли ж гроші закінчилися, знову повертається до Махнівки, де

живе непомітно до самої смерті. Помирає у 1871 році в Козятині в маєтку свого друга М. Васютинського.

Як видно з публікацій, географія перебування Падури дуже символічна: Волинь і Поділля були колискою, місцем сили таланту поета, усі подорожі надихали його на нові ідеї і мали подвижницький характер. Припускаємо, що ідею і стилістику пісні «Hej, sokoły!» («Гей, соколи!»), авторство якої приписують Т. Падурі, він міг запозичити із відомої патріотичної спільнослов'янської пісні «Гей, слов'яни!», написаної спочатку як «Hej, Slovaci!» у 1834 р. словаком Само Томашеком, а згодом у добу культивування ідей панславізму перекладену багатьма слов'янськими мовами.

Жодна стаття про Падуру не оминає згадки про пісню «Hej, sokoły!» («Гей, соколи!»), власне вона формує осердя його творчого портрету. «Сучасники Падури знали його як мандрівного поета-торбаніста та лірника, нинішні покоління асоціюють його із піснею «Гей, соколи!» (День, 24.09.19) Журналісти, щоправда, дещо безапеляційно стверджують, що вона була написана на початку 40-х років у двох варіантах (українському та польському). Учені в цьому плані більш обережні, принаймні, особливо щодо авторства українського варіанта. В одних газетних статтях дізнаємося, що пісня була написана в Махнівці (Подільські вісті, 01.12.15), в інших – у Пикові (UAModna, 21.09.15). Відзначають надзвичайну популярність у Польщі, в Україні і за межами цих держав, говорять про десятки різних версій, зокрема в інтерпретації «Пікардійської Терції», Олега Скрипки, Володимира Вермінського та ін., покликаються на фільм Єжи Гофмана «Вогнем і мечем», де вона звучала як саундтрек.

І хоча Падура широкому загалу відомий насамперед як автор «Соколів», в окремих статтях, написаних, очевидно, вже із залученням наукових розвідок, згадують й інші пісні, зокрема ранні, створені ще в Кременці – «Козак» і «Лірник», які відразу стали популярними, можливо, у тому числі, що музику «Лірника» склав Микола Лисенко. Дізнаємося, що в цілому Т. Падура є автором двох сотень пісень українською і польською мовами, представлених у збірниках «Pieśń...» (1842), «Ukrainku...» (1844), «Ruśma...» (видані посмертно – 1874), «Співанки» (видані посмертно – 1878), серед яких найвідоміші «Рухавка», «Запорожець», «Гетьманці», «До Дніпра», «Пісняр», «Січовик», «Гей, я козак з України», причому до деяких своїх текстів він сам склав мелодії. Пісня «Рухавка», написана українською мовою, стала бойовою піснею польських повстанців (1830–1831 рр.), її виконували на мелодію «Варшав'янки».

З особливим притиском повідомляють, що, крім пісень, він *«писав думи про видатних діячів козацького періоду, возвеличував подвиги «славних запорожців» та закликав онуків та правнуків козаків до братання з поляками в ім'я спільної боротьби проти російського царизму»* (Главком, 29.03.18). Подається цікавий факт, що Падура знаходить *«сліди запорожців навіть там, де ніхто не міг би припустити. Неординарним свідченням цього є його «Казка про отамана Єрмака»... . Автор пише, що сподвижниками завойовника Сибіру Єрмака були*

запорозькі козаки. Згодом наукові дослідження підтвердять художній здогад» (Україна молода, 29.11.07).

У газетах наведено також маловідомий факт, що пісня про народного месника У. Кармалюка «За Сибіром сонце сходить», яку подають як народну, має авторів (Подільські вісті, 01.12.15): слова написали Томаш Падура і Ян Комарницький, музику – Вацлав Ржевуський. З-під його пера виходять також історичні твори: «Іван Мазепа», «Богдан Хмельницький», «Іван Сірко», «Козаки українські» та ін. Востаннє бунтарський дух Тимка Падури прокинувся у творі «Гетьманці. Піснь з путі Чайльд Гарольда по Слов'янщині», який було написано 1854 року після селянських заворушень, що відбулися на Заході України. Після цього Падура припинив писати (Zhytomyr.travel, 15.10.17). З газет можна дізнатися і про Падуру як перекладача творів Джорджа Байрона, Томаса Мура та Адама Міцкевича.

У цілому можна пересвідчитися, в оцінці творчої спадщини відбувається трансформація образу поета і композитора в неординарну особистість, поляка, який першим на Правобережжі героїзував козаччину, історичне минуле і мріяв про спільне майбутнє польського і українського народів в єдиній державі. Практично в кожній статті так чи інакше ця думка повторюється, пор.: «Томаш Падура – одна із таких промовистих постатей, яка змушує задуматися об'єднатися заради кращого майбутнього для нас та наших нащадків» (ВінницяОК, 01.07.16); «Тимко Падура – співець побратимства українців та поляків» (Міграція, 31.05.16); «Поет вболівав за незалежність України, Польщі, Литви і Білорусі» (Глобал аналітик, 30.05.16). «Український поляк в Російській імперії, що все життя мріяв про вільні українську та польську держави, які разом виступлять проти Росії» (Вежа, 27.03.18). «Самобутня постать Томаша Падури назавжди об'єднала польську та українську культури» (Глобал аналітик, 30.05.16); «Тимко Падура ... вдало й позитивно вплинув на зближення двох слов'янських народів» (Zhytomyr.travel, 15.10.17).

Висловлена Падурою ідея необхідності польсько-українського єднання сприяє перетворенню його образу в засобах масової комунікації в символ, маскультурний бренд-name. Процес символізації передбачає певні алгоритми світосприйняття і діяльності, які б постійно потверджували значущість символу, його актуальність для сучасників. Як наслідок підтримується інтерес до поета не тільки за допомогою статей, а й через повідомлення про різноманітні урочистості, культурні заходи, використання імені як бренду організацій чи товариств.

Так, жвавий відгук у газетах знайшли події, як установлення меморіальної дошки в Іллінцях, 215-ті роковини від дня народження, віднайдення місця поховання в Махнівці, урочисте вшанування 145-річчя з дня смерті, концерт до ювілею. Завдячуючи газетам, стає відомо про існування громадської організації «Центр польської культури ім. Тимоша Падури» (м. Козятин), польського товариство ім. Т. Падури «Подільська квітка» в Козятинському районі, Українсько-

Польський Союз ім. Томаша Падури при Рівненському державному гуманітарному університеті, про названі його ім'ям вулиці у Львові і Козятині.

Неоднозначна етнічна і культурна ідентичність Падури стає атракцією і породжує серед місцевих громад ідеї щодо інтенсифікації польсько-української міжкультурної комунікації і міжнародного туризму в різних формах його вияву. Л. Нагорна, міркуючи про концепт «ідентичності», стверджує, що він «є одним з фундаментальних універсально-культурних концептів, які відображають загальнокультурні та загальногуманітарні цінності туризму, аксіологічні мотиви мандрівників та приймаючих спільнот, таких як «автентичність», «етика туризму», «сталий туризм», «культурна спадщина», «культурний туризм», «наслідний туризм», «волонтерський туризм», «примиренський туризм» та інші» [7, 166]. З цією думкою важко не погодитися, оскільки туризм, який може розвиватися навколо постаті Падури, здатен бути надзвичайно багатоаспектним. Не дивно, що ЗМІ виявили інтерес до засідання організаційного комітету з питань відкриття музею та встановлення пам'ятника Томашу Падури в с. Махнівка (Укрінформ, 22.01.19), проведення фестивалю та розробки туристичного маршруту (ВЛАСНО.info, 17.09.19), проведення першого міжнародного фестивалю «Гей, соколи!», відкриття культурного центру Тимоша Падури, де зберігатимуть матеріали про життя та творчість автора, про плани щодо офіційного веб-сайту (День, 24.09.19). Повідомляється про оприлюднення двох проектних композицій пам'ятника: перша – у формі торбана в обрамленні українського вінка зі стрічками, друга – передає колорит змісту пісень «Гей, соколи!» та «За Сибіром сонце сходить». Газети цитують рішення місцевих громад про необхідність не тільки мати туристичне місце, але й створення навколо нього відповідних сервісів, щоб туристи мали можливість приїздити упродовж року. Виражають сподівання, що *«соро на центральній дорозі, яка веде з Вінниці до Бердичева, з'явиться дороговказ, що допоможе відвідати місце спочинку Тимка Падури. А сама плита буде гідно впорядкована і відреставрована»* (20 хвилин, 13.09.16). Те, що вже зроблено громадськістю й органами влади, і те, що тільки планується зробити, породжує нові стимули для подальшої символізації образу Т. Падури і може розглядатися як системоутворювальний чинник щодо інтенсифікації польсько-українських стосунків на рівні громад, міст, держав.

Отже, одним із ресурсів формування образу українсько-польського поета і композитора Томаша Падури є засоби масової комунікації. Систематичні і цілеспрямовані повідомлення про життя, погляди і творчість поета як уособлення ідеї польсько-українського єднання сформували не тільки ціннісні орієнтири, а й посприяли перетворенню медіаобразу поета на символ, життєдайна сила якого виявляється відразу в декількох функціях: історико-типологічній, що дозволяє прослідкувати основні етапи еволюції образу; методологічній, яка підкреслює його значущість для сучасного суспільства; комунікативній, що забезпечує безперервне утримання уваги на об'єкті, і маркетинговій, яка просуває ім'я Падури як бренд з метою комерційної успішності.

Проблема інтерпретації медіаобразу Томаша Падури має перспективу, зокрема її можна вивчати на матеріалі польських інтернет-видань, що дозволить у майбутньому порівняти сприйняття постаті поета на міжнародному і міжкультурному рівнях.

1. Брацкі А. Українська мова у творчості Томаша Падури. *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 43(1). 2013. С. 185–192.
2. Гнатюк В. Тимко Падура в українському історично-культурному процесі. *Українська школа» в польському романтизмі* / за ред. С. Ткачова. Підручники і посібники, Тернопіль, 2002. С.113–126.
3. Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. Житомир : Полісся, 2008. 624 с.
4. Карабан Л. Томаш Падура: відомий і невідомий. *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 63. 2014. С.113–122.
5. Ластівка: сочинення на малоросійском языке: повести и рассказы, некоторые народные малоросійские песни, поговорки, пословицы, стихотворения и сказки..., собрал Е. Гребенка. Изд. В. Полякова, С.-Петербург, 1841. 382 с.
6. Липпман У. Общественное мнение: пер. с англ. Т. В. Барчунова / под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. Москва: Институт фонда Общественное мнение, 2004. 384 с.
7. Нагорна Л. Образ міста: регіональні аспекти вітчизняної візуалізації. *Регіональна історія України*. Зб. наук. стат. 2013. №7. С. 127–146. URL: http://resource.history.org.ua/publ/regions_2013_7_127
8. Радовський В. Тимко Падура: «Легковажністю є тикати фальш в історію!»: чого вартує один рядок барда з Махновки. *Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. На пошану професора В.О. Єршова*. Вип. 27. 2016. С.32–41.
9. Стеблій Ф.І. Руська Трійця. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2012. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ruska_Trijtsia

Євген БАРАН
(Івано-Франківськ)

ОБРАЗ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ ОЧИМА НАТАЛІ СЕМАНЮК
(на матеріалі її спогадів)

Спогадова література завжди викликає читацький інтерес, бо привідкриває сторінки минулого, закриті для нащадків. Тому постать автора споминів, як і сторінки історії, ним розказаної, обрамлені флером легенди, за якою ми тужимо, бо віримо, що теж могли би стати її складовою.

Українська мемуаристика, попри тривалу історію розвитку, має в собі більше запитань, ніж спроможна вказати напрям відповідей. Дуже мало письменників вдавалися до жанру мемуаристики. У ХІХ столітті Пантелеймон Куліш, на початку ХХ-го – Євген Чикаленко. Ще складніше з літературними спогадами. Тут дуже вибіркова лектура, якої зіставити з подібного плану джерелами сливе неможливо.

А що вже говорити про спомини жінок письменників. Тут так рідко засіяно, що важно було очікувати більш-менш повних споминів. Можемо назвати фрагментарні спомини Ганни Барвінок про свого чоловіка Панька Куліша і Марію Загірню з фрагментарними спогадами про свого чоловіка Бориса Грінченка. З класичним контекстом все, якщо не згадати ще Олену Пчілку. Щоправда, її спогади не так зосереджені на чоловікові, як на родинному контексті.

У другій половині ХХ століття можна згадати теж небагато жінок, що написали спогади спеціально про своїх чоловіків, – Тамара Мороз-Стрілець (спогади про Григорія Косинку), Людмила Стельмах (спогади про Ярослава Стельмаха), Валентина Гончар (спогади про Олесья Гончара), Раїса Харитонова (спогади про Леоніда Талалая). Ніхто вже не пригадує, що продовжила цю традицію в другій половині ХХ століття, а фактично, розпочала її в повному обсязі – Наталя Семанюк-Черемшина (1891-1974), видавши в 1958 році книжку **«Спогади про Марка Черемшину»** [1], що в столітній ювілей письменника вийшли вже третім виданням [2].

Цікаво було зіставити це видання із рукописом, якщо такий збережений, аби побачити, чи багато рукописного матеріалу не увійшло в кінцевий варіант і наскільки цензура чи самоцензура не дали можливості розкрити постать геніального письменника в повному контексті оцінок і вражень. Знаємо, що зберігся щоденник Наталі Семанюк [3], теж було би цікаво почитати, яке місце займає образ Марка Черемшини у них і чи є якась відмінність у прочитанні між оприлюдненими спогадами і рукописним варіантом щоденника. Це питання риторичні поки що, відповіді на них матимемо, коли вдасться оприлюднити щоденники Наталі Семанюк.

Що стосується першого видання Спогадів Наталі Семанюк, то вони вийшли в один рік із спогадами Михайла Рудницького [4], де останній розділ був присвя-

чений Маркові Черемшині. Щоправда, у спогадах Рудницького (а всіх книжок під цією назвою вийшло три, ще у 1959 і 1964 роках) багато придуманого, про що сам автор спогадів говорив з легкою іронією: *«Передані тут розмови належать до тієї доби, коли ніхто не користувався магнітофоном замість пера і чорни-ла»* [5, 3]. У третій книзі спогадів Рудницький підкреслює ідеологічну цензурну поправку, без якої не обходилися видання спогадової літератури у ту добу: *«У мене ще раз виникла потреба глибше розібратись у значенні таких подій, як Велика Жовтнева соціалістична революція та громадянська війна на Україні»* [6, 3]. Тому гадаємо, що спогади Наталі Семанюк написані під значним естетично-світоглядним впливом спогадів Михайла Рудницького. Принаймні стилістичне порівняння діалогів Марка Черемшини у Михайла Рудницького і діалогічних партій у спогадах Наталі Семанюк дозволяє твердити про такий вплив.

Принаймні про ідеологічну цензуру Наталя Семанюк говорить вже на самому початку спогадів: *«Навколо вирує нове життя. Вільний український народ в сім'ї народів Радянської вітчизни усвідомлює себе творцем чудового майбутнього. І я згадую про того, хто горів великим бажанням бачити свій народ саме таким»* [1, 6].

Більш серйозно про головну проблему спогадів – пряму мову героїв і персонажів – прокоментував Анатолій Найман у спогадах про Анну Ахматову, посилаючись на сказане самою Ахматовою (цитую мовою оригіналу): *«Большинство публикуемых мемуаров – несчастье. Несколько встреч соединяется в одну, одно лицо подменяется другим, даты старательно переплутываются. [...] Бич воспоминаний – прямая речь. На самом деле мы помним очень мало реплик собеседника точно так, как они были произнесены. А ведь только они дают живое впечатление от человека, которое нельзя заменить»* [7, 124]. Цей же автор посилює сказане цитатою із щоденника поетеси: *«Непрерывность тоже обман. Человеческая память устроена так, что она, как прожектор, освещает отдельные моменты, оставляя вокруг неодолимый мрак. При великолепной памяти можно и должно что-то забывать»* [7, 124]. Про цю серйозну проблему спогадової літератури говорив автором сих рядків Юрій Мушкетик на першому семінарі творчої молоді в Ірпені в червні 1995 року. Згадуючи свої зустрічі з Олександром Корнійчуком, Юрій Мушкетик прокоментував: *«Я шкодую, що не записував тих бесід, думав, запам'ятаю, а тепер залишилися тільки фрагменти... Тому, хлопці, не лінуйтеся вести щоденники й окремі зустрічі фіксувати на папері»* [8, 90].

Себто я хочу наголосити на складності спогадових матеріалів, якщо вони написані на основі людської пам'яті, а не на основі записаного матеріялу. Тому і спогади Наталі Семанюк, до того часу, поки не буде можливості перевірити їх із щоденниковими записами чи такими, які замінюють їх, треба приймати як літературно-документальні матеріяли з величезною долею авторської імпровізації і довільності трактування.

Добре про цю проблему сказано у спогадах Івана Федорака: *«Бачити і писати – це значить, іншими словами, фотографувати, а кожен фотографований твір – то ще не мистецтво. Фотографія людини і портрет мистця – це два контрасти. Хоч бувають такі портрети, що їх ледве можна пізнати, але, кажуть, мистець видигає в чертах лиця такі лінії, яких ніколи не видигне і найспритніший фотограф. Особисто волію вдатну фотографію як портрет, але знатоки іншого погляду. І треба насліпо хвалити те, що вони хвалять. Поволі починаю скептично дивитися на свою «музу» і відкладаю перо. Не хочу засмічувати української літератури, бо вона і без мене засмічена. Ніколи не мав я письменницьких аспірацій, а як брався за перо, то тому тільки, щоб живцем схопити пережиті події»* [9, 177].

Перше видання спогадів 1958 року було чітко структуроване і поділене на розділи (всіх 16). Чимось цей поділ нагадував композицію драматичної вистави. Після вступного розділу (*«Перегортаючи сторінки життя...»*) йшов розділ *«Знайомство»*, де момент знайомства з Черемшиною викладався просто: *«У Снятині було співоче товариство «Боян». Молоді аматори, крім розучування пісень, готували також вистави. Пригадую, а один з вечорів, коли йшла репетиція п'єси І. Тобілевича «Мартин Боруля», з'явився Марко Черемшина»* [1, 6]. Портрет письменника майже класичний: *«Був він середнього росту, мав широке, відкрите чоло, русяве, низько стрижене волосся, з виразною просіддю на скронях, зеленаві блискучі очі, рішучу енергійну ходу»* [1, 6]. Вкрадається тут ідеологічний самоцензор: *«Всі горнулися до Черемшини, бо він вселяв надію і віру на краще майбутнє нашого народу»* [1, 7]. До речі, у виданні 1974 року цей момент знайомства спрощений і без ідеологічних застережень [2, 7].

Момент особистого зближення передано просто: *«В той час я вчителювала в селі Микулинцях. Ходити було далеченько. І ось одного разу, коли я поверталася додому, мене зустрів Черемшина. З того дня шлях від школи до мого дому ми міряли удвох»* [1, 6]. Додається ще одна риса Черемшини: *«Черемшина був досить говіркий»* [1, 7]. Наступна характеристика Черемшини така: *«Марко Черемшина мав цільну і сильну натуру. В ній міцно поєднувалися ніжна чутливість, глибина душевних переживань, твердість духу і твердість раз назавжди прийнятих рішень»* [1, 8].

Епізод з освідченням відтворений майже схематично: *«У найбільш пам'ятний для мене день Марко Черемшина був, на диво, мовчазний. Коли я мала ввійти до своєї хати, він схвильовано попросив не поспішати. Після короткої мовчанки стисло і просто освідчився мені в коханні і рішуче сказав, що я повинна стати його дружиною»* [1, 8]. Весілля відбулося в січні 1914 року, весільним старостою був Василь Стефаник.

Виокремлю ще характерні риси Марка Черемшини, як їх подає і трактує Наталя Семанюк:

1. *«Найулюбленішими його піснями були «Сонце низенько» і «Повій вітре, на Україну», а також гуцулки і коломийки»* [1, 8-9];

2. «В поведінці Черемшина був скромний, уважний. У хвилини мрійності він малював яскравими фарбами наше майбутнє» [1, 9];
3. «Він дуже любив своїх рідних, особливо батька, що був свого часу особистим другом буковинського солов'я – Юрія Федьковича» [1, 9];
4. «Одночасно, придивляючись до свекрухи, я помітила велику схожість між сином і матір'ю. Це була поважна, скромна, добра жінка, з зеленавими очима (такі ж очі і у сина). Вони були знайомі мені і близькі, а це надавало мені більшої сміливості і згладжувало неминучу в таких випадках ніяковість» [1, 12];
5. «Черемшина був адвокатом за покликанням, хоч в душі недолюблював своєї професії» [1, 17];
6. «У Черемшини була властива йому вдача – він усе дуже близько приймав до серця» [1, 19];
7. «Вставав рано, спати лягав пізно» [1, 21];
8. «У Черемшини не було особливого якогось потягу до куріння чи напоїв, але все це було потрібне, як один з засобів для зближення з селянами, героями його новел» [1, 23];
9. «Бували випадки, коли, допомагаючи товаришеві, Черемшина сам потрапляв у дуже скрутне становище» [1, 23];
10. «А Черемшина умів бути другом до кінця» [1, 40];
11. «Його заповітною мрією було оселитися на старості в Кобаках» [1, 55];
12. «Треба сказати, що Черемшина не любив розкоші ні в щоденному житті, ні в свята, зате любив багато світла і зелені» [1, 68-69].

Є одне застереження в цьому фрагменті спогадів, де Наталя Семанюк твердить про Марка Черемшину як про невірющого [1, 10], хоча частково вона підтверджується Миколою Фірманюком: «У справах віри був вільнодумний, як вся передова інтелігенція (...)» [10, 47].

Виокремлює Наталя Семанюк ще таку рису Марка Черемшини, як акуратність: «Ввійшовши в дім Черемшини після одруження, я ще раз помітила його акуратність. В кабінеті ні порошинки, багато зелені, а на письмовому столі «ліричний непорядок», як він любив називати. Поруч всіляких юридичних книжок лежали книги художньої літератури, його власні рукописи, бо працював Черемшина одночасно над кількома речами. Почерк чіткий, майже каліграфічний» [1, 21]. У виданні 1974 року є уточнення: «Акуратний, чіткий, майже каліграфічний почерк... Та акуратність проявлялася всюди. Наприклад, в одязі. Одягався в темне, носив краватки вишневого кольору. А до взуття ставився по-дивацьки: дбав, щоб мати вдосталь нового взуття, але ходив у старому до зносу. До іншого зникав тяжко» [2, 24].

Окремо можна говорити про дружбу зі Стефаніком, яка не була простою. Як твердила Наталя Семанюк, дружба Стефаніка і Черемшини нагадувала море з його припливами і відпливами: «Стефанік приїжджав до нас три рази на тиждень» [1, 22]. Однак суперечки і конфлікти повторювалися. Зрештою, остання сварка – причини якої не розкриваються ні Стефаніком, ні Наталією Семанюк, –

сталася напередодні Великодня 1927 року, про що сам Стефаник згадує: «А вже найбільший мій гріх, що 23 квітня ц[ього] р[оку] у великодню суботу я з гнівом відмовився відвідати його на великдень разом з моїми синами. 25 він нагло вмер у своїх Кобаках, а 27 квітня зраня повідомила мене його дружина про його смерть. Я задубів і в тім задубінню з порога його хати сказав промову; ще більше глупу, як всі інші» [11, 246].

Звичайно, що тими короткими фрагментами характеристики не вичерпується портрет Марка Черемшини. В одному з фрагментів Наталя Семанюк пише, що Марко Черемшина був «мовчазний, зосереджений і злий» [1, 34]. А в іншому визнає, що «Черемшина іноді був надміру запальний і порушував всілякі офіційні стосунки» [2, 27].

Додається сюди й історія із заповітом Марка Черемшини, за яким спадкоємцем його творчої спадщини стає Семен Стефаник, а не дружина Наталя. Так само і з будинком у Снятині, тільки половина якого була записана дружині. Можливо, одна з причин ховається у ревнивому характері Черемшини, про що він сам зізнається [1, 72]. У «*Моїй біографії*» 1926 року Марко Черемшина з приводу стосунків з дружиною пише таке: «Дня 24 січня 1914 р. одружився я з молодою, гарною дівчиною Наталією Карп'юк у Снятині. Дружину свою я любив безмірно, але щасливим не був. Слова Федьковича «А у жінці тільки віри, що на бистрій ріці піни» відбирали мені спокій...» [10, 25]. Але тут же Черемшина додає ще таку фразу: «Коли так глянув назад себе, то не можу замовчати, що багато ясно-го, промінного вносила мені в життя моя дружина» [10, 25].

Ця оцінка і є визначальною у визначенні тієї ролі, яка випала Наталі Семанюк-Черемшині, особливо в пізнішій популяризації життєвого і творчого шляху Марка Черемшини. А її спогади, попри весь схематизм, літературні бувальщини *a la* Михайло Рудницький і езопівську мову, залишаються цінним джерелом у пізнанні творчого портрета геніального українського новеліста Марка Черемшини – Івана Юрійовича Семанюка.

1. Семанюк-Черемшина Н. Спогади про Марка Черемшину. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1959. 83 с.
2. Семанюк Н. Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину. Ужгород : Карпати, 1974. 120 с.
3. Семанюк-Черемшина Н. Шляхи віри і надії. Київ, 2019. 48 с.
4. Рудницький М. Письменники зблизка. Спогади. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1959. 172 с.
5. Рудницький М. Письменники зблизка. Книга друга. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1959. С.3.
6. Рудницький М. Письменники зблизка. Книга третя. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1964. С.3.
7. Найман А. Рассказы о Анне Ахматовой. Москва : Художественная литература, 1989.
8. Баран Є. Дев'яності навиворіт. Есе. Івано-Франківськ : Видавець Супрун В.П., 2011.
9. Федорак І. Мій шлях. Спогад. Снятин : Прут Принт, 2009.
10. Марко Черемшина у спогадах, документах, матеріалах. Чернівці : Друк Арт, 2014.
11. Стефаник В. Вибране. Ужгород : Карпати, 1979.

JĘZYK POLSKI JAKO OBCY W ODMIANIE OGÓLNEJ AKADEMICKIEJ – NOWE WYZWANIA DLA GLOTTODYDAKTYKI POLONISTYCZNEJ

W dobie globalizacji i migracji, gdy język jest traktowany przede wszystkim jako narzędzie skutecznej komunikacji czy też podejmowania działań społecznych, zdarza się zapominać o innych jego funkcjach, poznawczych, kulturotwórczych i wspólnototwórczych. W przypadku osób podejmujących studia są one równie ważne. W środowisku akademickim język służy do odkrywania rzeczywistości, analizowania, opisywania i tworzenia. Pozwala on kumulować wiedzę, operować nią i tworzyć nowe koncepty. Dostateczna znajomość języka jest warunkiem skutecznej edukacji, a także powodzenia w aktywności naukowej i zawodowej, która jest ściśle związana z procesem kształcenia specjalistycznego. Brak znajomości języka uniemożliwia z jednej strony samodzielność w życiu codziennym studenta, z drugiej – uczestnictwo w dyskursie naukowym. W konsekwencji wyklucza ze wspólnoty studenckiej, naukowej i bezpośrednio wpływa na osiągnięcie sukcesu zawodowego. Być może dlatego zagadnienie języka do celów akademickich jest osobnym obszarem zainteresowań glottodydaktyków od lat 70. minionego stulecia.

Polskiej refleksji naukowej XXI wieku poddawane są składniki kompetencji ogólnych i językowych kompetencji komunikacyjnych, w tym kompetencji socjokulturowych, międzykulturowych, pragmatycznych. Podejmowane są zagadnienia podejścia komunikacyjnego, podejścia zadaniowego, rozwijania tzw. sprawności językowych, a także miejsca kultury, lingwakultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego [31; 29; 20; 13]. Bada się zagadnienie wielojęzyczności, kwestię języka odziedziczonego [28; 30; 26; 27], języka edukacji dzieci [21]. Wydaje się, że naturalną konsekwencją budowania siatki pojęć w glottodydaktyce polonistycznej i odpowiedzią na potrzeby dydaktyczne, jest wprowadzenie terminu *język polski do celów akademickich* i określenia jego miejsca w glottodydaktyce języków specjalistycznych.

Język do celów akademickich w polskiej glottodydaktyce

Szczególne role języka angielskiego w dzisiejszym świecie edukacji sprawiła, że język angielski do celów akademickich stał się polem różnorodnych doświadczeń dydaktycznych oraz przedmiotem badań glottodydaktycznych, w skutek których doczekał się wielu opracowań teoretycznych i praktycznych rozwiązań zmaterializowanych w postaci publikacji naukowych, materiałów dydaktycznych czy systemów certyfikacji przeznaczonych do wyznaczenia poziomu biegłości znajomości języka angielskiego w odmianie akademickiej.

W stosunkowo młodej w porównaniu z angielską tradycją glottodydaktyce polonistycznej dotychczas szeroko poświęcano uwagę kształceniu studentów, przygotowaniu ich do swobodnej komunikacji językowej w środowisku akademickim,

zarówno w odmianie ogólnej polszczyzny, jak również w jej odmianach specjalistycznych, niezbędnych do realizowania programu studiów i nabywania kompetencji zawodowych. Refleksja glottodydaktyczna odbywała się przede wszystkim na podstawie doświadczeń dydaktycznych poszczególnych lektorów, pracujących na polskich uczelniach. Ośrodki przygotowujące studentów cudzoziemskich do podjęcia edukacji w Polsce w ramach rocznych intensywnych kursów językowych, czasem rozszerzonych o nauczanie wybranych dyscyplin naukowych, opracowały autorskie programy nauczania i materiały wewnętrzne, a także pomoce dydaktyczne.

Doświadczenie nauczania języka polskiego jako obcego w środowisku akademickim znalazło swój wyraz w licznych publikacjach w ramach konferencji glottodydaktycznych czy polonistycznych. Powyższe refleksje rzadko opierają się na badaniach empirycznych w kontekście analizy kompetencji i potrzeb studentów. Koncentrują się one w znacznej mierze na dydaktyce języków specjalistycznych, niezbędnych do uprawiania konkretnych dziedzin nauki lub realizacji celów zawodowych². W ostatnim czasie intensywnie powstają nowe podręczniki do nauczania języka polskiego do celów zawodowych z zakresu medycyny, biznesu, gastronomii, wykorzystujące podejście komunikacyjne i zadaniowe w nauczaniu języków obcych.

Mimo, że kształcenie językowe studentów w odmianie ogólnej języka polskiego i specjalistycznej jest przedmiotem zainteresowania badaczy od dawna, termin *język polski do celów akademickich* w polonistycznym dyskursie glottodydaktycznym właściwie nie funkcjonuje, pojawia się okazjonalnie bez szerszej eksplikacji, jako odmiana *języków specjalistycznych* czy też *języków do celów specjalnych*, wprowadza go dopiero G. Zarzycka [45] wraz z nowatorską koncepcją programu kursu adresowanego do studentów zagranicznych przygotowujących się do studiów wyższych w Polsce.

Geneza i koncept *języka do celów akademickich*

Termin *język polski do celów akademickich* (JPA) w glottodydaktyce polonistycznej wprowadza G. Zarzycka [45], jako propozycję tłumaczenia angielskiego pojęcia English for Academic Purposes (EAP), kojarzonego przede wszystkim z definicją przedstawioną przez R. Jordana w 1975 roku [23, 1; 11]. G. Zarzycka adaptuje również angielską definicję EAP na użytek rozważań poświęconych

---

² Wyjątkowy dorobek w tym zakresie ma środowisko badaczy z Uniwersytetu Łódzkiego związanych ze Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców, którzy stworzyli ponad stu różnorodnych publikacji, w tym słowników, testów, podręczników i skryptów do nauczania języka polskiego, matematyki, chemii, biologii, medycyny, historii, fizyki, wiedzy o Polsce i in. Wiele z tych materiałów miało charakter prekursorski, eksperymentalny poparty doświadczeniem pracy z cudzoziemcami, były wyrazem. Poza materiałami dydaktycznymi i programami nauczania powstały liczne artykuły o charakterze teoretycznym, a także monografie wpisujące się w nurt polonistycznej glottodydaktyki specjalistycznej, których obszar obejmował charakterystykę językową tekstów naukowych z dziedziny ochrony środowiska w perspektywie glottodydaktycznej [37], diagnozę potrzeb dydaktycznych studentów fizyki, metodyki nauczania zintegrowanego łączącego wiedzę przedmiotową z nauką języka. Por. «Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców», nr 7/8 z 1995 roku.

planowaniu procesów *nauczania języka polskiego w jego odmianie akademickiej, które ma służyć studentom zagranicznym do podejmowania różnorodnych działań komunikacyjnych związanych ze studiowaniem w Polsce* [45, 136]³. Warto zauważyć, że G. Zarzycka dokonuje parafrazy definicji R. R. Jordana [23, 1, za: 11]: «EAP is concerned with those communication skills in English which are required for study purposes in formal education system».

Jak wyjaśnia G. Zarzycka, zamienia świadomie określenie «communication skills» na «działania językowe», które odnoszą się bezpośrednio do terminologii stosowanej przez autorów Europejskiego Systemu Kształcenia Opisu Językowego (2003, s. 24 i 50-93) [45, 136]. Jest to dość istotna zmiana, która zmienia perspektywę zarówno badań glottodydaktycznych, jak i sposób zastosowania teorii w praktyce. Warto dodać, że w definicji G. Zarzyckiej w stosunku do definicji R. R. Jordan wprowadzono jako podmiot działań językowych studentów zagranicznych, którzy podejmują studia w polskiej uczelni. Przy czym tradycja nauczania EAP dotyczy zarówno studentów, dla których język angielski jest językiem pierwszym, jak również studentów, dla których nie jest to język pierwszy [18, 1].

Jako że pojęcie EAP jest istotnie związane z innym terminem funkcjonującym na gruncie angielskim: *English for Specific Purpose* (ESP), językiem angielskim do celów specjalnych, G. Zarzycka wykazuje tę zależność i przedstawia propozycję adaptacji na gruncie polskim klasyfikację odmian języka do celów specjalnych/ specjalistycznych według koncepcji Jordana (1997), która przedstawia się następująco [45, 137]:

1. Język polski do celów / w odmianach specjalistycznych zawodowych
2. Język polski do celów akademickich
  - 2.1. Język polski w odmianach akademickich zawodowych specjalistycznych
  - 2.2. Język polski w odmianie akademickiej ogólnej

W swoim artykule G. Zarzycka przedstawia także dalej ciekawą propozycję programu nauczania języka polskiego w odmianie ogólnej akademickiej, opracowaną dla cudzoziemców przygotowujących się do studiów w Polsce⁴. Jest to w zasadzie

---

³ Zdarzają się okazjonalne użycia tego terminu, na przykład P. Gębał [12, 21] w artykule *Od dydaktyki tekstów specjalistycznych do dydaktyzacji potrzeb i działań komunikacyjnych. Kierunki i koncepcje glottodydaktyki specjalistycznej* używa terminu *język polski dla celów akademickich* jako tłumaczenie ang. *English for Academic Purpose*, opisując obszary zainteresowania języka angielskiego do celów specjalnych czy specjalistycznych (*English for Specific Purposes*). Jednak termin nie jest definiowany w żaden sposób, ani poddany analizie, artykuł poświęcony jest zagadnieniom nauczania odmian specjalistycznych, zawodowych, fachowych.

⁴ Program obejmuje elementy socjokulturowe związane z kontekstem komunikacyjnym odnoszącym się do realiów kształcenia wyższego w Polsce (w układzie tematów i umiejętności), m.in. strukturę polskiej edukacji, organizację procesu akademickiego, życie studenckie, etykietę akademicką, a także katalog umiejętności studiowania w zakresie działań i strategii komunikacyjnych receptywnych, produktywnych, interakcyjnych, mediacyjnych, jak np. efektywną pracę w bibliotece, pozyskiwanie informacji ze źródeł, uczestnictwo w zajęciach uniwersyteckich, przygotowanie prac zaliczeniowych, uczestnictwo w egzaminach oraz katalog wybranych zagadnień językowych związanych ze specyfiką odmiany naukowej polszczyzny, elementy typowe dla dyskursu naukowego. Powyższa propozycja programowa jest wyrazem przekonania, że istnieje wspólna różnym dyscyplinom odmiana języka polskiego do celów akademickich i warto jej uczyć na kursach przygotowawczych. Przy czym, autorka wyraża opinię, że nie jest to jedyny model nauczania i powyższe zagadnienia mogą się stać

pierwsza propozycja programu, która koncentruje się wyłącznie na działaniach językowych studentów w odmianie ogólnej akademickiej, zawiera zagadnienia językowe typowe dla dyskursu akademickiego, naukowego, dydaktycznego, a także elementy socjolingwistyczne oraz działania językowe, uwzględniając sferę kompetencji ogólnych, z zakresu wiedzy ogólnej, proceduralnej i uwarunkowań osobowościowych oraz interkulturowych.

U podstaw angielskiego pojęcia EAP, polskiego JPA, leży specyficzne podejście do wspierania i organizowania procesów nauczania i uczenia się języka, w którym najważniejsze są potrzeby uczących się. Tym samym silnie uwzględnia kontekst edukacyjny komunikacji, jak również cel, w jakim użytkownik języka posługuje się językiem. Jest zarazem silnym wyrazem pragmatyzmu językowego.

Termin EAP został ukuty przez Tima Johnsa w 1974 roku, opublikowany w 1977 roku i w ciągu kilku dekad znacznie zyskał na popularności, stał się przedmiotem badań naukowych, a także był i jest powszechnie wykorzystywany w praktyce nauczania języka angielskiego, w obszarze przygotowywania programów nauczania, analizie potrzeb językowych, projektowaniu materiałów dydaktycznych, a także certyfikacji znajomości języka. Stało się tak częściowo za sprawą procesów globalizacji i internacjonalizacji uczelni, a także znacznej roli języka angielskiego w edukacji. EAP należy do obszaru badań języka akademickiego do celów specjalnych, ang. *English for Specific Purposes* (ESP), i stanowi obecnie drugą ważną gałąź tej dziedziny obok języka angielskiego do celów zawodowych, ang. *English for Professional Purposes* (EPP), a także funkcjonuje w różnych odmianach – ogólnej odmianie akademickiej, ang. *English for General Purposes* (EGAP) oraz specjalistycznych odmianach języka do celów akademickich, *English for Specific Academic Purposes* (ESAP) [23].

Wśród naukowców zajmujących się zagadnieniem EAP istnieje spór o zakres i rolę ogólnej odmiany akademickiej, a także relacje i zależności między językiem akademickim do celów specjalistycznych (ESAP) oraz do ogólnych celów akademickich (EGAP). Zwolennicy EGAP są przekonani o istnieniu wspólnego rdzenia umiejętności (ang. *common core hypothesis*), które dotyczą wszystkich studentów [2]. Koncentrują oni swoją uwagę na uniwersalnych kompetencjach związanych z uczestnictwem w zajęciach akademickich, takich jak wykłady czy seminaria, na umiejętności rozumienia gatunków tekstów dydaktycznych i naukowych, redagowania form pisemnych wykorzystywanych w procesie edukacji (np. esej naukowy, sprawozdanie naukowe, artykuł naukowy, praca dyplomowa), korzystania ze źródeł, a także umiejętności zdawania egzaminów [7, 41]. Szczególną uwagę poświęca się gatunkom i umiejętnościom przydatnym wszystkim studentom, strategiom notowania, czytania, m.in. wyszukiwaniu informacji w tekście, tzw. skanowaniu tekstu, oraz umiejętnościom streszczania, argumentowania, parafrazowania [23; 3; 34]. Podkreśla się wspólne wszystkim odmianom akademickim cechy charakterystyczne, takie jak

---

komponentem programów kursów semestralnych języka polskiego w różnych specjalistycznych odmianach języka polskiego.

intertekstualność, obiektywizm, neutralność emocjonalna, nasycenie terminologią [22, 58-64].

Jednocześnie podkreśla się brak kompetencji nauczycieli EAP z zakresu poszczególnych dziedzin akademickich, by być swobodnie i odpowiedzialnie uczyć ESAP [39]. Podnosi się także kwestię stopnia trudności języka specjalistycznego dla studentów na początku edukacji i podkreśla rolę rozwoju kompetencji ogólnych akademickich na pierwszym etapie nauki, na kursach przygotowawczych lub na pierwszym roku studiów, by na kolejnych etapach uzupełniać je kompetencjami specjalistycznymi [19].

Z kolei zwolennicy koncepcji ESAP zwracają uwagę na fakt, że przyswajanie języka jest spontaniczne i zawsze wykracza poza ramy programu, zaś potrzeby komunikacyjne związane z językiem specjalistycznym pojawią się już na początku edukacji akademickiej [10]. Zwracają uwagę, że nie można uczyć ogólnych kompetencji akademickich bez kontekstów specjalistycznych, chcąc zachować postulat autentyczności tekstów i w praktyce język specjalistyczny zawsze jest obecny, w jednym lub kilku odmianach [1, 27]. Kolejny argument za EPP jest wyrazem ducha konstruktywizmu w edukacji – język służy do zdobywania wiedzy, odkrywania rzeczywistości, a także samodzielnego przetwarzania wiedzy, opisu rzeczywistości, tworzenia konceptów, które jest ściśle związane z konkretną dyscypliną naukową [42; 4; 17]. Inną zaletą eksponowania w edukacji języków specjalistycznych, szczególnie atrakcyjną dla studentów ze względu na efekt motywacji do nauki jedynie tego, co naprawdę potrzebne, jest idea tworzenia inwentarzy leksykalnych poszczególnych dyscyplin naukowych [16]. Szczególną uwagę zwraca się na umiejętności analitycznego myślenia, myślenia krytycznego.

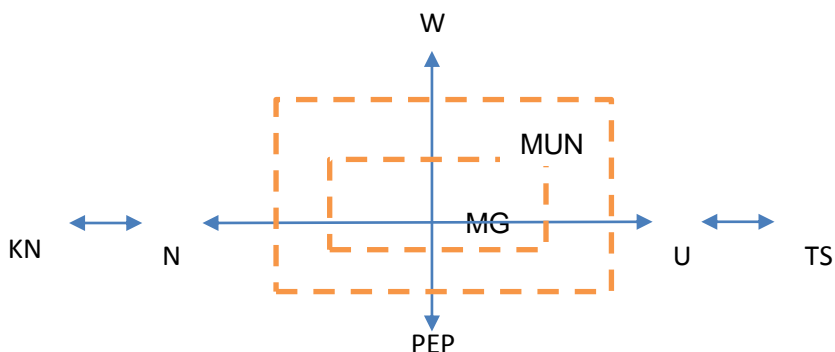
W zależności od przyjętego stanowiska wobec roli i miejsca odmiany ogólnej akademickiej i odmian specjalistycznych, zmieniają się perspektywa i obszar zainteresowania EAP, a także cele dydaktyczne i strategie osiągania tych celów, sposoby ewaluacji ich oraz implementacji w zakresie nauczania języka do celów akademickich. Biorąc pod uwagę pragmatyczny wymiar EAP, rozstrzygnięć należy dokonywać w konkretnych kontekstach edukacyjnych.

Niezależnie od powyższego sporu, można określić sumę pól obszaru zainteresowań EAP związanych z lingwistyczną charakterystyką specjalistycznych odmian języka związanych z konkretnymi dziedzinami nauki, charakterystyka stylu naukowego, w jego odmianie dydaktycznej i naukowej, a także popularnonaukowej, analiza potrzeb i kompetencji edukacyjnych studentów w kontekście aktywności podejmowanych w czasie studiów oraz metod i strategii dydaktycznych, które służą rozwijaniu powyższych kompetencji. Przy czym ważna jest zależność wymienionych elementów, refleksja lingwistyczna znajduje bowiem wyraz w refleksji glottodydaktycznej oraz bezpośrednio zastosowanie w dydaktyce. Przedstawiony obszar zainteresowań dotyczy zatem konkretnych umiejętności, które pozwalają realizować zadania językowe studentów, ale także pracowników naukowych.

Uwzględniając współczesne konteksty edukacji oraz podmiotową rolę studenta w procesie kształcenia, EAP obejmuje również zagadnienia kulturowych uwarunkowań sukcesu edukacyjnego, interferencji językowych między językiem pierwszym, a językiem angielskim – w przypadku studentów, dla których język angielski jest językiem drugim. Tym samym wykorzystuje badania z zakresu językoznawstwa kontrastywnego. EAP posiłkuje się również wiedzą z dziedziny psycholingwistyki w obszarach przyswajania języka, a także korzysta z osiągnięć językoznawstwa korpusowego, opracowując inwentarze leksykalne. Leksyka przez długi czas była traktowana priorytetowo w glottodydaktyce języków specjalistycznych, terminologia specjalistyczna uważana była za ważny wyznacznik tekstów naukowych.

Miejsce języka polskiego do celów akademickich w glottodydaktyce polonistycznej

Refleksja glottodydaktyczna poświęcona nauczaniu i uczeniu się, a także specyfice języka angielskiego do celów akademickich jest ważnym punktem odniesienia w obszarach badawczych, przyjętej metodologii badań, koncepcji opisu zagadnienia, a także mechanizmom zastosowania teorii w praktyce. Warto poddać ją krytycznej ocenie wobec specyfiki języka polskiego i jego miejsca w edukacji. Faktem jest, że daleko mu do roli *lingua franca*, jednak nie można pominąć miejsca i roli języka polskiego w świecie. Określenie roli języka polskiego, jego znaczenia, sposobów funkcjonowania we współczesnym kontekście edukacyjnym na wyższych uczelniach warunkuje bezpośrednio obszary badawcze, związane z diagnozą potrzeb studentów i określeniem ich docelowych kompetencji w zakresie komunikacji akademickiej.

Model glottodydaktyki, P. Gębał (2008)

N: nauczyciel, U: uczeń, KN: kształcenie nauczycieli, TS: typ szkoły, W: wielojęzyczność, PEP: polityka edukacyjna państwa, MG: materiały glottodydaktyczne (preparacja i ewaluacja), MUN: metodyka uczenia i nauczania

Odnosząc się zatem do typów glottodydaktyki wprowadzonych przez Woźniewicza [44], pojęcie języka polskiego do celów akademickich powinno stać przedmiotem badań glottodydaktyki czystej, stosowanej, a także praktycznej. Analizując modele glottodydaktyki P. Gębała [14], łatwo stwierdzić wagę zagadnienia i miejsce we współczesnej glottodydaktyce, silnie zdeterminowane typem szkoły,

zawężonym do szkoły wyższej oraz profilem ucznia, w tym przypadku studenta lub pracownika naukowego, dydaktycznego, ale również będącym wypadkową polityki edukacyjnej państwa, umiędzynarodowieniem uczelni, promowaniem wielojęzyczności.

Ciekawe miejsce zajmuje również język polskich do celów akademickich w kontekście badań nad wielojęzycznością. W przypadku osób podejmujących studia na wyższej uczelni w Polsce, po polsku może się okazać, i często tak właśnie jest, że język polski w odmianie akademickiej stanie się ich językiem pierwszym, w języku ojczystym czy pierwszym języku, który poznali w odmianie ogólnej, nie będą oni posiadać kompetencji z zakresu języków specjalistycznych.

Należy także wskazać potencjalną przynależność części badań nad językiem do celów akademickich w kontekście glottodydaktyki porównawczej, subdyscypliny glottodydaktyki wyodrębnionej przez P. Gębała [14]. W przypadku studentów, którzy podejmują studia w Polsce, a poprzednie etapy edukacji ukończyli w innym kraju lub mają już doświadczenie studiowania w innym kraju, np. na Ukrainie, ważne jest porównanie kompetencji socjolingwistycznych, lingwistycznych w obszarze języka edukacji (z uwzględnieniem m.in. aktywności akademickich, gatunków dydaktycznych i naukowych), kulturowych, a także w konsekwencji ocenie implikacji glottodydaktycznych, które warunkują metodykę nauczania i uczenia się.

Odwołując się do przedstawionej wyżej koncepcji nauczania języków do celów specjalnych, polskiego odpowiednika *English for Specific Purpose* [23] – *języka polskiego do celów specjalnych/ specjalistycznych* [45], należy przypisać dane pojęcie JPA (w odmianie ogólnej i specjalistycznej) do zakresu badań glottodydaktyki specjalistycznej, której celem poznawczym jest deskrypcja, eksplikacja oraz programowanie akwizycji specjalistycznych umiejętności językowych.

Z uwagi na postępującą internacjonalizację polskich uczelni, a także dotychczasowy dorobek polskiej glottodydaktyki, warto zająć się holistyczną analizą zagadnienia kształcenia języka polskiego do celów akademickich, która uwzględnia nie tylko opisywane dotychczas kompetencje specjalistyczne, naukowe czy zawodowe związane z jedną dziedziną, ale poddaje refleksji niezbędne w czasie studiowania kompetencje wspólne wszystkim specjalnościom, niezależnie od kierunku studiów w kontekście nauczania osób słowiańskojęzycznych. Należy podkreślić, że nie chodzi o kompetencje związane z językiem polskim w odmianie ogólnej – którym w glottodydaktyce polskiej poświęcono dotychczas wiele uwagi – ale o kompetencje w odmianie ogólnej akademickiej, obszarze, którym był przede wszystkim przedmiotem badań lingwistów, ewentualnie w ramach lingwistyki stosowanej – dydaktyków języka polskiego jako ojczystego/ pierwszego.

JPA silnie uwzględnia kontekst edukacyjny komunikacji, jak również cel, w jakim użytkownik języka posługuje się językiem. Jest zarazem wyrazem pragmatyzmu językowego, podobnie jak pojęcie języka edukacji. Myśląc o wspieraniu procesów kształcenia językowego do celów akademickich w odmianie ogólnej akademickiej, a może szczególnie w odmianie specjalistycznej, ważny jest aspekt funkcji

kognitywnych tych odmian języka. Język stanowi narzędzie poznawcze wobec świata, ale również narzędzie operowania wiedzą, jej zdobywania, gromadzenia, porządkowania, przekazywania.

W kręgu zainteresowań glottodydaktyków JPA powinny zatem stać się badania lingwistyczne o charakterze porównawczym z zakresu stylistyki tekstów naukowych w odmianie dydaktycznej i teoretycznej, które pozwolą określić obszar interferencji językowych, interkomprensji, a także określić pożądane kompetencje. Warto ustalić listy rangowe słów należących do wspólnej odmiany akademickiej typowe dla dyskursu akademickiego, naukowego, dydaktycznego, a także elementy socjo-lingwistyczne oraz działania językowe, uwzględniając sferę kompetencji ogólnych, z zakresu wiedzy ogólnej, proceduralnej i uwarunkowań osobowościowych oraz interkulturowych.

1. Bhatia V. A generic view of academic discourse // Flowerdew J. (ed.) *Academic discourse*. Harlow : Longman, 2002.
2. Bloor M., Bloor T. *Language for specific purposes: practice and theory*. CLCS Occasional Papers. Dublin : Centre for Language and Communication Studies, Trinity College, 1986.
3. Bruce I. Syllabus design for general EAP writing courses: a cognitive approach. *Journal of English for Academic Purposes*. 2005. 4. S. 239–256.
4. Bruffee K. Social construction, language and the authority of knowledge: a bibliographical essay. *College English*. 1986. 48. S. 773–779.
5. Cummins J. *Tests, achievement, and bilingual students*. Rosslyn, VT : National Clearinghouse for Bilingual Education, 1982.
6. Davies A. *Assessing academic English: testing English proficiency, 1950–1989: the IELTS solution*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008.
7. Dudley-Evans T., St John M.-J. *Developments in English for specific purposes*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998.
8. Durrant P. Discipline and level specificity in university students' written vocabulary. *Applied Linguistics*. 2014. 35(3). S. 328–356.
9. Duszak A. *Tekst naukowy i jego przekład*. Kraków, 2015.
10. Ellis R. *The study of second language acquisition*. Oxford, 1994.
11. ETIC. *English for Academic Study: problems and perspective*. ETIC Occasional Paper. London : The British Council, 1975.
12. Gębal P. Od dydaktyki tekstów specjalistycznych do dydaktyzacji potrzeb i działań komunikacyjnych. Kierunki i koncepcje glottodydaktyki specjalistycznej. *Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. Tom 23, 2016/12/01.
13. Gębal P.E. *Dydaktyka kultury polskiej w kształceniu językowym cudzoziemców. Podejście porównawcze*. Kraków, 2010.
14. Gębal P.E. W stronę podstaw dydaktyki języka polskiego jako obcego. Próba bilansu polonistycznej myśli glottodydaktycznej // Miodunka W.T. Seretny A. *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. S. 79-88.
15. Hutchison T., Waters A. *English for specific purposes*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.

16. Hyland K., Tse. P. Is there an 'academic vocabulary'? *TESOL Quarterly*. 2007. 41(2). S. 235–254.
17. Hyland K. *Disciplinary identities*, Cambridge : Cambridge University, 2012.
18. Hyland K. *English Academic Purposes. An advanced resource book*. Routledge, Londyn : Nowy Jork, 2008.
19. Hyland K. Specificity revisited: how far should we go now? *English for Specific Purposes*. 2002. 21(4) S. 385–395.
20. Janowska I. *Podjęcie zadaniowe w nauczaniu języka polskiego...* Kraków, 2008.
21. Jędryka B. K. *Metodyka nauczania języka polskiego jako obcego/drugiego dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*. Warszawa, 2015.
22. Johns A. M. *Text, role and context: developing academic literacies*, Cambridge : Cambridge University, 1997.
23. Jordan R. *English for Academic Purposes. A guide and resources book for teachers*. Cambridge, 1997.
24. Krashen S. Academic proficiency (language and content) and the role of strategies. *TESOL Journal*. 2011. 2(4). S. 381–393.
25. Krause K. L. D. Challenging perspectives on learning and teaching in the disciplines: the academic voice. *Studies in Higher Education*. 2014. 39(1). S. 2–19.
26. Levchuk P. *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia : praca doktorska*. Kraków, Uniwersytet Jagielloński, 2019.
27. Lewczuk P. *Trójjęzyczność rosyjsko-ukraińsko-polska rosyjskojęzycznych Ukraińców mieszkających w Polsce*. *Przegląd rusycystyczny*. 2018. Nr 2 (162).
28. Lipińska E., Seretny A. *Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego w chicagowskiej diasporze polonijnej*. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2012.
29. Lipińska E., Seretny A. *Sprawności przede wszystkim*. Kraków : Universitas, 2006.
30. Lipińska E. *Polskość w Australii – o dwujęzyczności, edukacji i problemach adaptacyjnych Polonii na antypodach*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013.
31. Lipińska E., Seretny A. *ABC metodyki języka polskiego jako obcego*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.
32. Martyniuk W. *Inwentarz intencjonalno-pojęciowy i tematyczny do nauczania języka polskiego jako obcego*, 1992.
33. Mazur J. *Wiedza językowa a sprawność pragmatyczna w kształceniu Polaków ze Wschodu // Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym*. Red. A. Dąbrowska. Wrocław, 2004. S. 21.
34. McCarter S., Jakes P. *Uncovering EAP*. Oxford : Macmillan, 2009.
35. Prior P. *Writing/disciplinary: a sociohistoric account of literate activity in the academy*. Mahwah, NJ : Erlbaum, 1998.
36. Robinson, Pauline C. *Academic Writing: Process and Product*. British Council, 1998.
37. Rudziński G. *Charakterystyka językowa tekstów naukowych a glottodydaktyka (na materiale prac socjologicznych)*. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. Łódź, 2004. Nr 13.
38. Sloane D. & Porter E., *Changing international student and business staff perceptions of insessional*, 2010.
39. Spack R. Initiating ESL students into the academic discourse community: how far should we go? *TESOL Quarterly*. 1988. 22(1). S. 29–52.

40. Swales J., Feak C. Academic writing for graduate students. 3rd ed. Ann Arbor. Michigan : University of Michigan Press, 2012.
41. Swales R., John M. English for Academic Purposes. Research Gate. January 1995. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/87292>
42. Widdowson H. Learning purpose and language use. Oxford : Oxford University Press, 1983.
43. Woodrow L. Motivation and the transition to university // Ushioda E. (ed.). International perspectives on motivation: language learning and professional challenges. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013.
44. Woźniewicz W. Kierowanie procesem glottodydaktycznym. Warszawa : PWN, 1987.
45. Zarzycka G. Język polski w odmianie akademickiej. Propozycja programu kursu adresowanego do studentów zagranicznych przygotowujących się do studiów wyższych w Polsce. *Acta Universitatis Lodzianensis*. 2017. T. 24.

ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ В РОЗВИТКУ РУМУНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНИХ МОВ

Румунська й українська мови географічно сусідують, а почасти є котериторіальними. Хоча вони належать до різних груп індо-європейської мовної сім'ї, в розвитку їхніх літературних варіантів спостерігаються процеси, схожі під типологічним оглядом і спричинені, слід гадати, багато в чому подібною історичною долею обох народів.

Коло типології слов'янських літературних мов свого часу заходжувалися знамениті науковці, як-от Далібор Брозовіч [20] чи Юрій Шевельов [41, 5-6, 164-165], однак ширшого зіставлення під цим кутом зору віддаленіше споріднених (або й неспоріднених) мов натеper бракує. Тим часом студії такого роду можуть вияскравити певні моменти, що часто залишаються в тіні, коли дослідницьку увагу зосереджено на котрійсь одній мові.

Александр Брюкнер якось наголосив був на неперевершеній доказовій силі мовних фактів; за його словами, вони більшого навчають лінгвіста, «ніж розкопки археолога» [21, 54]. До таких фактів належить існування в обраних для порівняння мовах двох прикметників, не засвідчених лексикографічно: рум. *transprutean* і укр. *зазбручанський*. А обидва вони наділені глибинним змістом, бо символізують тривалу (або й дотеперішню) поділеність відповідних етнічних територій між різними державами. Обидві невеличкі річки, від чиїх назв вони утворені: Прут і Збруч, – течуть із півночі на південь. Залежно від того берега, що править за пункт відліку, «запрутський» означає розташований на захід чи на схід від Прута; «зазбручанський» – на захід чи на схід від Збруча. Прут і дотепер становить кордон між Румунією та Республікою Молдова; Збруч майже 120 років розділяв імперії Габсбургів і Романових, а потім ще майже 20 років – Польщу та Радянський Союз. Це позначилося не тільки на самій історії румунської та української літературних мов, а й на дослідженні цієї історії.

Світової слави лінгвіст басарабського походження Евджен Кошер'ю (у нас більше відомий як Косеріу) вже на старі літа пустив в обіг крилатий вислів: «*Su cîteva cleioance, su cîteva sãrnice și su cîțiva baistruci nu se face o limbă!*» [23, 19]. Достосовуючися до української системи мовних координат, його можна б перекласти так: «Із якихось там *гуміовок, швабликів і копилів* мови не змайструєш». І справді, для пересічного румуна вживані в Басарабії слова *cleioancă* 'церата', *sãrníc* або *sîrníc* 'сірник', *baistruc* 'байструк' звучать так само екзотично, як для пересічного українця *гуміовка, шваблик і копыл*. (Ці останні взято з «Русинсько-російського словника» Ігоря Керчі, покликаного показати марність спроб підпорядкувати русинську мову «пануючому в сесь-тот час славянському старшому, розвитійшому языку» [8, т. 1, 5], тобто в наш час – мові українській).

Із-за Прута чи тепер уже радше з-за Дністра Кошеріу міг би почути одеського штибу запитальну відповідь: «Оаре сэ фаче о лимбэ ку кытева *мушамале*, ку кытева *кибритурь* ши ку кыцьва *бастарзь*?» Річ у тім, що наведені ним слова, поширені на схід від Прута, походять із сусідніх слов'янських мов (рос. *клеёнка*, укр. *сірник*, *байстрюк*), а отже, можуть розглядатися як наносні. Але ж так само далеко до питоменности й їхнім нормативним відповідникам на захід від Прута: *muşama* та *chibrit* – то запозики з турецької (← *muşamba* та *kibrit*), *bastard* – з італійської (← *bastardo*). Кошер'ю мав на думці, що лексичні розбіжності, спричинені впливами з боку різних мов, не касують структурної ідентичности, яка об'єктивно засвідчує присутню однорідність румунсько-молдавського мовного простору (і те саме – *mutatis mutandis* – стосується до мовного простору українського від Кубані до Карпат). Чому ж тоді ще й досі треба треба доводити одність чи вже румунської мови, чи української? Відповідь на це запитання лежить на перетині кількох площин: історичної, лінгвістичної, культурної, політичної.

Микола Лесюк слушно (й скрушно) завважив, що за радянщини «не прийнято було говорити про літературну мову Галичини чи про якісь два варіанти української літературної мови» [10, 5]. Це табу виникло не само собою. Довголітній «транслятор партійних настанов у мовній ідеології» [6, 118] Іван Білодід недвозначно окреслив був «політично правильний» курс, пов'язавши концепцію двоваріантності літературної мови з діяльністю «буржуазних націоналістів західноукраїнських областей» і «австро-німецьких колонізаторів» [1, 44]. Із такого «підкреслено зверхнього [...] ставлення» [11, 332, прим. 1] до внеску західних українців впливало й **протиставлення** їхньої нібито штучної, засміченої «германізмами та іншими іноземними елементами» літературної мови «справжній» українській мові, «в основі якої лежить полтавсько-київський діалект» [1, 44]. Хоча «полтавсько-київського діалекту» дарма шукати по підручниках української діалектології, цей термін, що його 1950 р. «своїм авторитетом освятив» [12, 39] сам Сталін, набув великого поширення в аналізі питань формування літературної мови, ставши наріжним каменем у розбудові концепції її діалектної одноосновности, незрідка пропагованої ще й досі [6, 116–117]. Протилежна їй ідея діалектної многоосновности літературної мови, щонайперше обґрунтована на еміґрації Юрієм Шевельовим, лише відносно недавно (з 1990-х рр.) зацепилася на материковій Україні й поступово робиться дедалі популярнішою в колах фахівців [7, 100]. Зрештою, внесок Галичини в розвиток літературної мови настільки очевидний, що заперечувати його безглуздо. Той-таки Ю. Шевельов, піонер у його дослідженні, казав про цю тему, що вона «буквально лежала на бруку вулиці, і треба було за неї братися» [16, 7-8]. Завдяки його зусиллям, а також студіям пізніших дослідників, що серед них вирізняються Міхаель Мозер і Микола Лесюк, теза про історичну двоваріантність (а з нею – про діалектну многоосновність) української літературної мови утвердилася в науці.

Цей погляд становить істотний поступ супроти неподільно панівного раніше сталінсько-білодідівського. Однак закладена в ньому опозиція «Схід – Захід» час-

то спрощується до опозиції «Наддніпрянина – Галичина» або «Київ – Львів». Тим часом мовна реальність була складніша. Заходами Людмили Ткач підкреслено участь у мовній розбудові ще й третього осередку – буковинського. Натомість процеси, що проходили на Закарпатті, попри наявність поважних досліджень від Франтішка Тіхого чи Миколи Штеця, залишаються невчленованими в загальний образ розвитку української мови навіть у свідомості більшості її фахових істориків – і так само мовний матеріал із цього краю, дарма що цілком придатний до заведення в літературний ужиток, переважно опиняється поза його межами [2, 239–240]. Чи не в тому й одна з причин появи настроїв на користь румунського мовного всамостійнення?

У справі діалектної основи румунської літературної мови єдності між дослідниками теж бракує, а дискусії тривають від останніх десятиріч XIX ст. [27, 47–61]. Переважає погляд (уперше висловлений Богданом Петрічейку Хашдеу ще 1879 р.), згідно з яким літературна мова виводиться з діалекту мунтенського, що в його зоні розташована столиця Румунії Бухарест [27, 48; 35, 17]. Підсумовуючи свій ґрунтовний огляд історії цього питання, Йон Ґеціє констатував, однак, що прихильники мунтенської теорії «ніколи не домоглися цілковитої однотайности; повсякчас існувала опозиція, починаючи з Недежде та Філіпіде...» [27, 60]. Прізвище, назване останнім, становить особливий інтерес у контексті зіставлення з українською ситуацією, тому що яський мовознавець Александру Філіпіде ще 1894 р. висунув (нехай мимохідь і в інших термінах) тезу про діалектну багатоосновність щойно формованої тоді румунської літературної мови: «[...] тільки в наші дні почала усталюватися спільна мова як компроміс між діалектами різних румунських провінцій» [38, 9, прим. 5]. Пізніший прихильник цієї позиції Гавріл Істрате конкретніше визначив літературну румунську мову як поступово здійснювану впродовж століть «синтезу всіх зусиль від трьох провінцій Дакії» [33, 186]. Під трьома провінціями він мав на думці Семигород (Трансільванію), Мунтенію та Молдову – й саме в цьому трикутнику заведено розглядати розвиток румунської літературної мови. Бувають, звісно, й винятки, коли в поле зору дослідників потрапляє Банат чи Буковина, але ота Басарабія, що її мовну єдність із Румунією «доводиться доводити», в цьому контексті залишається поза дужками майже геть-чисто (не кажучи вже про землі задністряньські). Зрештою, в Румунії не бракувало своїх ідеологічних обмежень на наукові концепції. Навіть у працях із діалектології, видаваних після 1945 р., терени поза державним кордоном Румунії, дарма що поширеність на них румунських говірок є фактом незаперечним, трактовано як «білі плями» [24, 71, 75, 83, 91, 99; 25, 145].

Ще складнішою була ситуація в Молдавській Радянській Соціалістичній Республіці, де офіційно стверджувало існування окремішньої молдавської літературної мови, не тотожної румунській, хоча майже вся відмінність між ними полягала в застосуванні кириличної азбуки замість латинської абетки. Визнання мунтенської діалектної основи, як на тому наполягатиме вже в незалежній Республіці Молдова Джордже Руснак [40], могло мати тільки один наслідок: руйнацію всієї кон-

цепці двох східнороманських літературних мов. Із другого боку, визначення діалектної основи було неодмінним складником у радянській теорії літературних мов. Перед лицем цієї суперечности головний молдавський мовознавець Ніколає Корлетяну вдався до фігури замовчання. Принципове пояснення наддіалектного характеру літературної мови в нього було таке: «Від початку літературна мова базується на одному діалекті, який із причин економічного, політичного, культурного та ін. ґатунку з часом набуває дедалі більшого престижу й таким чином потроху обмежує інші діалекти та говори» [5, 6]. Однак сам цей діалект залишився в його викладі неназваним... По спливі 15 років той-таки автор зробив примітне уточнення: «Та все ж літературна мова ніколи не ототожнюється з діалектом або говором, бо в ході свого розвитку вона вбирає в себе виражальні засоби також інших діалектів або говорів...» [9, 17]. Отже, й Н. Корлетяну схилився до ідеї діалектної многоосновности, попри неможливість висловитися чітко. Йому, зрештою, годі було позаздрити, бо зона молдовських діалектів, крім Басарабії, Задністров'я та Буковини, охоплює всю східну частину теперішньої Румунії, що має історичну назву Молдова й що її столицею колись була Сучава, а потім Яси, – ба й політично запрутські землі від'єднано від неї щойно 1812 р. Щоб визначити за таких об'єктивних обставин діалектну основу молдавської мови, потрібен був правдивий *tour de force*.

Діалектна многоосновність літературної мови в'яжеться з політично-територіальною поділеністю етносу, що нею користується, під час її формування, хоча навіть у таких історичних умовах вона може ґрунтуватися на котромусь одному діалекті (як-от італійська на тосканському). Тривале існування державного або адміністративного кордону між частинами нації може вести до постання дво- або навіть кількоосередкових літературних мов. Термін *кількоосередковість* визначено як рівночасне існування різних мовних норм – і при цій нагоді серед прикладів названо румунську та молдавську літературні мови в межах дакорумунської мовної єдності [42, 534]; проте стосунок між кількоосередковістю й одноосередковістю, а також між кількоосередковістю й різномовністю окреслено як динамічний: різні літературні мови можуть сходитися, стаючи варіантами однієї мови (ріксмоль і ландсмоль у Норвегії), натомість різні варіанти можуть віддалятися один від одного, наближаючися до статусу самостійних літературних мов, – до чого й прямували молдавська та румунська внаслідок радянської мовної політики [33, 33], але все це обернулося навспак після розвалу СРСР, коли, принаймні на письмі, молдавський узус майже ототожнився з румунським. Конвергенція літературних варіантів може відбуватися або шляхом узаємовпливу, або шляхом заступлення однієї норми іншою. В історії румунської та української мов були як періоди дивергенції, так і періоди конвергенції їхніх літературних варіантів, причому конвергенція проходила обома відзначеними способами.

Відлік новітньої літературної мови в румунському мовознавстві заведено починати з 1780 р. (публікація латиномовної румунської граматики Самуїла Міку та Георґе Шінкая), в українському – з 1798 р. (публікація «Енеїди» Івана Котля-

ревського). Обидва народи під ту пору перебували в стані державно-політичного роз'єднання. Остаточне усталення загальнонаціональної норми в Румунії (без Молдавської РСР) датують 1960 роком [35, 15]; в Україні за етапний під цим оглядом можна вважати 1945 рік, коли чинність чергової редакції «Українського правопису», створеної під орудою Леоніда Булаховського, поширено на більшість українських етнічних земель. За цей час конфігурація кордонів на теренах кожної з обох теперішніх держав змінювалася кільканадцять разів. Це дає підстави говорити про спільну для них ситуацію формування літературної мови в умовах періодичного пересування кордонів.

Попередній період у розвитку румунської мови (1640–1780 рр.) був позначений певним зміцненням її позицій у зв'язку з поступовим усуненням церковно-слов'янської мови як офіційної [35, 14], проте до справжньої поліфункційності їй було ще далеко [9, 32, 171]. Політичне домінування фанаріотів (1711–1821) у Волощині та Молдові, тоді васалах Отоманської Порти з обмеженою автономією, потягло за собою майже неподільне панування греки в їхньому шкільництві (перший освітній заклад із румунською викладовою мовою в Бухаресті відкрито щойно 1818 р.) [28, 39]; у півдавстрійському Семигороді переважали натомість латина та німецька. В «Історії української літературної мови» Івана Огієнка відповідний розділ має красномовну назву «Винародовлення України в XVIII віці» [14, 123]: то був час занепаду давнішої писемної традиції (радикальнішого на лівобережних підросійських землях, менш вираженого на правобережних підпольських). Отже, наприкінці XVIII ст. обидва народи стояли перед потребою дати «новий старт» своїм літературним мовам.

Румунські землі були поділені на дві політико-культурні зони: австрійської зверхности (Семигород, Крішана, Банат, Мараморощина, Буковина) та турецької зверхности (Молдова, Волощина, Добруджа) [30, 3]. Після 1812 р. Басарабія, від'єднана від Молдови, ввійшла до складу імперії Романових і підпала під потужний російський вплив. Із-поміж українських земель імперія Габсбургів від початку XVIII ст. володіла Закарпаттям, 1772 р. запанувала над Галичиною, а 1775 р. – над Буковиною. Росія в 1793–1795 рр. приєднала до себе решту українських земель на захід від Дніпра, а 1812 р. – Хотинщину. Отже, й тут утворилися дві політико-культурні зони: австрійської та російської зверхности. Додатково ситуація ускладнювалася тим, що двоїстий характер імперії Габсбургів визначав унутрішню поділеність австрійської зони на власне австрійську (Галичина й Буковина) та угорську (Закарпаття, Мараморощина, Семигород, Крішана, Банат).

Процес осучаснення румунської літературної мови започатковано заходами представників т. зв. Семигородської школи на теренах, де насамперед треба було доводити її рівноправний статус супроти латини, німецької та угорської (відродження цієї останньої почалося трохи раніше) [13, 83]. Ця ж школа сформулювала й троє основних завдань у галузі корпусного планування: реформа правопису (перехід із кирилиці на латинку), створення нормативної граматики, усталення словництва [31, 24].

Особливо правописна реформа була завданням непростим. Традиційна оздобна кирилиця вживалася в румунській мові з XVI ст., і більшість письменних людей латинки не знали [29, 76]. По усуненні з кирилиці зайвих букв (з 43 до 27) наприкінці XVIII – в перші десятиріччя XIX ст. вона насамкінець перетворилася на «гнучку одержу, припасовану до всіх форм і досконалостей румунської мови, бездоганний інструмент для фіксації звуків та легкості читання» [26, 37; пор. 28, 42-43]. Заміна її на латинку була зумовлена міркуваннями мовної ідеології: нові правописні шати переконливіше оприявнювали приналежність румунської мови до романської групи, а тим самим підносили її престиж і статус. Притому конче належало дотримуватися етимологічної засади, відтворюючи «графічний образ вихідних латинських слів» [30, 24]. Оскільки традиції румунського етимологічного письма перед тим не існувало [44, 140], це не могло не породити розгартіяшу в правописі та змагання між різними пропонованими системами. Не бракувало й прихильників подальшого використання кирилиці. Ще й 1855 р. Мелетіє Дрегіч наполягав, що «в кирилиці кожна літера допасована до вимови румунських звуків, чого не можна сказати про латинку, бо в ній треба ще й іще додавати літер на позначення простої вимови» [4, 11]. Латинка в етимологічному застосуванні була дуже складною: фонему /i/ писано, наприклад, п'ятьма різними способами: як ⟨â⟩, ⟨ê⟩, ⟨î⟩, ⟨ô⟩, ⟨û⟩... [28, 46]. У Мунтенії та Молдові в 1840–50-х рр. уживано переходового, або змішаного правопису (створеного в 1836–38 рр. Іоном Хельяде-Редулеску), де літери «цивільної» кирилиці сполучалися з латинськими. Одна з його версій мала поширення й на Буковині. Скажімо, одна з реплік у «Розмові батька з його сином про румунську мову та літери» (1850) авторства Арона Пумнуля мала такий вигляд: «[...] tinerimea romjнъ, п8 п8таї de аічі дін цеара поастръ, чи дін тоате церіле, пе 8nde se афлъ s8флет de Ромжп, ші-а8 проп8s съ п8 таї скріъ к8 б8кі стръіне, чи к8 літереле sale пропріе ромжпе!» [39, 2]. (Переклад: «[...] румунська молодь, не лише тутешня з нашого краю, а з усіх країв, де тільки знайдеться румунська душа, поклала собі писати надалі не чужими буквами, а своїми щиро румунськими літерами!»). Латинка запанувала 1860 р., рівночасно з об'єднанням Волощини та Молдови в нову державу Румунію (на Буковині з 1869 р.) – але Басарабія тоді залишилася поза засягом цього процесу, за винятком спроби Іоана Дончева застосувати її в граматиці 1865 р. [22, 77-78]. Тодішню ситуацію з правописом були всі підстави кваліфікувати як «мовну анархію» [19, 13], бо кожен відстоював власну систему – а було їх щонайменше 25 [31, 44-45]. Румунська академія ухвалила офіційний правопис на етимологічних засадах 1881 р., але в зв'язку з гострою критикою вже 1904 р. провела його фонетизаційну реформу; остаточна ж перемога фонетичних засад сталася 1953 р. [31, 44, 74-75].

Правописні перипетії віддзеркалювали змагання різних мовних ідеологій, що кожна з них переважала в одній з історичних провінцій країни, хоча мала прихильників і в інших. Спільна тенденція полягала в «рероманізації» [30, 33] румунської мови на всіх її рівнях, тобто в відкиненні чужорідних рис (слов'янських, гре-

цьких, турецьких угорських), набутих унаслідок тривалого співжиття з нероманськими сусідами. Однак у межах цієї західної орієнтації [29, 70] були менші відлами, де в чому досить відмінні один від одного. Тверджею т. зв. латинізму був Семигород, звідки йшли пуристичні настанови, спрямовані на усунення всіх слів нероманського походження та на повернення до етимологічно чистих мовних форм, якнайближчих до латини. Недалеко від цього напрямку стояв і т. зв. румунський етимологічний фонетизм, або аналогізм [43, 32, 56] осілого на Буковині семигородця Арона Пумнуля, що його провідною ідеєю було переоформлення теперішніх слів відповідно до звукових законів, чинних у румунській мові на давніших етапах її розвитку, але трактованих як вічні й незмінні (наприклад, *obiect* → *obiept*, бо лат. *pectus* ↔ рум. *piept*). У Волощині мали поширення тенденція народницька та – з 1840 р. – рероманізаційна на італійській основі, у князівстві Молдова – т. зв. народно-історична (в обох останніх бурхливо йшов також спонтанний і теоретично ніяк не узасаднюваний процес мовного офранцуження в лексичці, фразеології та почасти в синтаксисі) [36, 188]. Нарешті, Басарабія під російською зверхністю мала найгірші умови для національного життя й лишилася майже осторонь усіх цих подій. Тут переважали впливи насаджуваної згори російської мови, а також – на міждіалектній площині – української. Дуже нечисленні видання нормативного характеру віддзеркалювали такий стан справ [22, 76-80]. У першій басарабській граматиці румунської мови Якова Гінкулова (Хинку) навіть із відвертим скепсисом поціновано роблені по той бій Прута спроби запровадження змішаного чи латинського алфавіту, наплив інороманських запозик і «виправлення» питомих слів в етимологічному дусі [3, XV, XVIII].

На загальнорумунському рівні першою справді міродайною граматикою стала невеличка книжка І. Хельяде-Редулеску, оприлюднена (ще кирилицею) в Бухаресті 1828 р. Проте граматика авторства Тімотея Чіпар'ю (1869–1877), що вважається в Румунії першою академічною, наштовхнулася на несприйняття через свою пуристично-латиністську орієнтацію. Тривалий час за стандартний науковий опис румунської граматики правив добре написаний гімназійний підручник Гаймана Тіктіна (1891–1893), аж поки йому на зміну не прийшов академічний двотомик 1954 р. [31, 50-51, 59-60, 78-80].

Румунське словництво впродовж XIX ст. змінилося істотно. З нього випало багато слів грецького, турецького, слов'янського, угорського, німецького походження; побільшало ж латинізмів і особливо запозик із французької. Не бракувало й спроб запроваджувати новотвори на основі щиро румунського мовного матеріалу. Отже, й на цьому рівні відбувалася рероманізація, що за теоретичну підставу для неї правила оцінка мови, успадкованої з попереднього періоду, як «зіпсутої» (рум. «*stricată*») – саме вона була типовою в писаннях семигородських авторів [29, 71], що започаткували процес мовного оновлення. Проте результати роботи реформаторів часто діставали оцінку не ліпшу. З латинізаторських зусиль радикального представника цього напрямку Авґуста Требоніу Ляур'яна в «Критичній розвідці про походження, вивід і будову румунської мови» (1840) постала, на

думку М. Дрегіча, «мова звихнена» (рум. «скржнтитъ»), він-бо «в житті не читав облуднішого опису румунської мови» [4, 11]. Пропозиції фонетиста А. Пумнуля щодо вживання історичного наростка *-ciune* замість *-țiune* (= укр. *-ція*) в новіших запозиках Ґеорґе Баронзь назвав «спотворенням і каліченням» (рум. „desfigurarea și coruperea”) мови, а пряміше – «безглуздям» (рум. «absurditatea»); натомість етимологічні перебори в правописі робили з неї – в його очах – «карикатуру чужинцям на посміх» (рум. «uă caricatură demnă de risul streinilor» [19, 24, 28]. Гостру критику викликало й зловживання французькими запозиками, як-от в анекдотичному випадку з поданням до суду на розлучення, де жінка звинувачувала свого чоловіка в тому, що він її зраджує «з *фривольними дамами (циганками)*» (рум. «cu niște dame desonorabile (țigănci)») [34, 67]. Тож і по спливі сторіччя після початку оновлення румунська мова, на погляд Іона Ляховаря, поставала «зіпсутою, часто кумедною» (рум. «stricată, adeseori caraghioasă») [34, 5].

Від надмірної рвійности теоретиків-нормалізаторів усіх відламів румунську літературну мову порятував т. зв. народно-історичний напрям, започаткований 1840 р. у Молдові, що його теоретичне обґрунтування дав 1855 р. Алеку Русо [36, 217]. Утім, до складників «народний» (рум. «popular») та «історичний» (рум. «istoric») Петре Ханеш додав був ще третю, не менш важливу характеристику «художній» (рум. «estetic») – із таким поясненням: «бо зродився він із художньої мови народу, з мови його чудових дойн» [29, 146]. Таким чином новітня румунська література набула фольклорного характеру, а фонетичні й граматичні норми літературної мови сперлися на живий народний узус [44, 89]. Остаточна перемога цього напрямку припала на 1870-ті роки, коли латинізм зійшов з арени [29, 140].

Українському читачеві самі собою спадають на думку подібні факти з історії власної літературної мови. У російській, австрійській та угорській культурно-політичних зонах виникли різні мовні ідеології й по-різному пішов розвиток літературних варіантів. Зокрема, на Закарпатті Михайло Лучкай особливо наголошував на близькості місцевої мови до церковнослов'янської – цілком у дусі тверджень Семигородської школи про особливу близькість румунської до латини. Чи вплинуло на це передування обох цих регіонів в угорській культурно-політичній зоні? Москвофільство в Галичині, на Буковині та на тому ж таки Закарпатті нагадує проіталійські тенденції в Мунтенії. Коли «пізній» Хельяде-Редулеску твердив (1841), що румунське та італійське наріччя творять одну спільну мову й різняться тільки тим, що перше залишилося необробленим, а друге йшло в ногу з розвитком культури [29, 116, 127-128], то це неминуче асоціюється з пропаґованою в нас концепцією спільноруськості та співвідношення між мало- й великоруським наріччями. Відомий виступ харківця Ізмаїла Срезневського на користь української мови (1834) ґрунтувався на тих самих уявленнях про її естетичну досконалість, що ними керувалися в Ясах основоположники румунського народно-історичного напрямку. Стосунок між польською мовою як джерелом запозик на позначення новочасних реалій та українською як їх отримувачем повторює стосунок між мовами французькою та румунською (дарма що теоретичного узасаднення таких

впливів ніхто не намагався дати ні серед українців, ні серед румунів). Зрештою, й правописні проблеми (включно з латинізацією) однаково гостро стояли перед обома народами, й хоча в підсумку вони пішли різними шляхами, опозиція між етимологічними та фонетичними (фонологічними) засадами письма була для них спільною.

Подібності доходять інколи до найменших деталей. Якщо румунську фонему /i/ етимологічно позначувано п'ятьма різними графемами, то правопис Михайла Максимовича для української мови передбачав сім варіантів для /i/: ⟨ѣ⟩, ⟨ѡ⟩, ⟨ѣ⟩, ⟨ѣ̆⟩, ⟨ѣ̇⟩, ⟨и⟩, ⟨і⟩... Як показав Сергій Лучканин, цьому українському діячеві можна знайти в румунській традиції мало не досконалий рівнозначник в особі Тімотея Чіпар'ю – а, приміром, Панька Куліша є підстави порівнювати з Ароном Пумнулем [13, 120, 128] (і цей список можна продовжувати). Коли Васіле Александру ущипливо висміював незрозумілу для пересічного румуна златинізовану мову пуристів [44 101, 110-111], то в нас послов'янщене й поросійщене язичіє галицьких тверджків не менш дотепно брав на глузи Іван Верхратський [15, 14-16] (я мав нагоду почути в Харкові 18 вересня 2015 р. уривки з цього тексту в знаменитому виконанні Миколи Лесюка). Навіть у хронології виринають ті самі віхові дати: в історії румунської мови на 1840 рік припав зудар кількох конкуренційних одна щодо одної нормалізаторських тенденцій [36, 214], в українській історії тоді вийшло перше видання Шевченкового «Кобзаря», започаткувавши вироблення наддіалектної літературної мови; 1904 р. для обох мов уперше офіційно затверджено правописи на фонетичних засадах (Румунською Академією в Бухаресті та Науковим Товариством ім. Шевченка вві Львові).

Усі ці збіги тільки почасти є випадкові, глибинно ж за ними стоять типологічні паралелі в розвитку обох мов. До поділеності етнічної території державними кордонами і там, і там додавалося підпорядковане становище румунської та української мов супроти сильніших конкуренток.

Як наслідок, їхня багатоосередковість була особливого типу, бо на жодній частині етнічної території чи вже румунська, чи українська мова не мала дієвої державної підтримки й не була панівною. У таких обставинах унормуванню обох мов (як ключовому аспектові корпусного планування) тривалий час стояв на заваді брак відповідних міських осередків, де мали б осідок потрібні для цього інституції (для румунської мови ситуація почасти змінилася після 1860 р., коли виникло незалежне королівство Румунія, але понад половину етнічної території його кордони не охоплювали). Спершу виникали осередки корпусного планування слабкого типу, що їхній вплив ґрунтувався на самій лише авторитетності ініціаторів унормування, але без інструментів адміністративного впровадження розроблюваних ними норм. У Семигороді таким осередком був Бляж [30, 11]; трохи інакший характер мали столиці князівств: Бухарест у Мунтенії та Яси в Молдові, де, крім наукових сил, була й певна кількість освічених людей – носіїв двох різних міських койне (бухарестського на мунтенській та яського на молдовській діалектній основі), що з їх злиття в другій половині XIX ст. постала румунська літератур-

на мова [37, 61]. Із 1860-х рр. у Румунії виникає осередок сильного типу, що сполучає авторитет Академії з можливістю централізованого державного примусу до застосування ухвалених рішень (із переходовим періодом через початкову невиробленість критеріїв унормування). Водночас у Басарабії є підстави говорити про безосередковість цього процесу, оскільки спирався він тільки на індивідуальні зусилля зацікавлених осіб (граматикарів і словників). В Україні слабкі осередки були тільки на західних землях (спершу Перемишль, потім Львів і пізніше також Чернівці), що ж до просторих підросійських теренів, то там панувала безосередковість, подібна до басарабської (недарма ж і всі українські граматики ХІХ століття, крім першої – Олексія Павловського – походять із західних країв). Розвиток міських койне у Львові (та згодом у Чернівцях), за припущенням Ю. Шевельова, привів до витворення спільного галицько-буковинського койне [18, с. 27]. Що ж до решти українських земель, то на них безосередковість корелювала з появою койне іншого типу, яке Шевельов 1966 р. назвав «фолкльорним» [17, 503] (той самий термін Д. Брозовіч застосував до явищ сербсько-хорватської мови [20, 13-14, 26], але в румунському мовознавстві він не набув поширення, хоча підстави для досліджень у цьому напрямку є). В Україні сильний осередок корпусного планування виник під час українізації 1920-х рр. у Харкові (наукова ґрунтовність сполучалася з підтримкою від Народного Комісаріату Освіти на чолі з Миколою Скрипником), та вже з 1933 р. йому на зміну прийшов осередок диктаторського типу, що в його роботі політична сторона брала гору над мовознавчою (свавільне втручання в будову української мови). Для румунської мови аналогічний осередок існував за радянських часів у Молдавській Республіці, спершу автономній (1924–1940), потім союзній (1940–1991). Специфіка таких осередків полягає в тому, що зі зняттям адміністративного примусу одразу ж виникають тенденції до перегляду здійсненого ними деформативного внормування.

Теперішня відносна гомогенність румунської та української літературних мов пояснюється, крім присутності близькості їхніх говірок, понадкордонним контактуванням представників різних частин кожної країни та періодичним зміщенням державних кордонів, що сприяло мовному вимішуванню (інакше – діалектній мноґосновності).

1. Білодід І. К. Могутня зброя в боротьбі за розвиток мовознавства. *Більшовик України*. 1952. № 6. С. 37-48.

2. Вакуленко С. Загальні тенденції в унормуванні української мови (1920–2015 рр.) // *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920–2015)*. Харків, 2018. С. 7-258.

3. Гинкуловъ Я. Начертаніе правилъ Валахо-Молдавской грамматики. Санктпетербургъ, 1840.

4. Дръгич М. Каре сѣнт літериле ромѣне? Тимишоара, 1855.

5. Капитоле дин история лимбий литераре молдовенешть. Кишинэу, 1971.

6. Каруник К. Академік Іван Білодід і радянське мовне планування в Україні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Харків, 2019. Т. 16. С. 109-146.
7. Каруник К. «Діалектна многоосновність» української літературної мови за Юрієм Шевельовим // Юрій Шевельов: учений-гуманітарій, дослідник української мови і літератури. Харків, 2017. С. 84-103.
8. Керча І. Словник русинсько-руський. Ужгород, 2007. Т. 1–2.
9. Корлэтяну Н. Г., Пуриче М. П. Скице де историе а лимбий молдовенешть литераре. Кишинэу, 1986.
10. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ, 2014.
11. Лесюк М. Українська літературна мова Галичини в першій половині ХХ ст. // Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920–2015). Харків, 2018. С. 331-364.
12. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови. Харків, 2011.
13. Лучканин С. Загальномовознавчі теорії в історії української та румунської лінгвістики (зіставно-діахронне дослідження). Київ, 2012.
14. Митрополит Іларіон [= Огієнко І.] Історія української літературної мови. Вінніпег, 1950.
15. Петро Правдолюб [= Верхратський І.] Язиче іста Галицкої Руси морока. Львів, 1903.
16. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Львів; Нью-Йорк, 1996.
17. Шевельов Ю. Новітня українська літературна мова, з типологічного погляду // Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920–2015). Харків, 2018. С. 503-514.
18. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Б. м., 1987.
19. Baronzi G. Limba română și tradițiunile ei. Galați, 1872.
20. Brozović D. Vuk i novoštokavska folklorna Koine. (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika). Slavia. 1965. R. XXXIV. Č. 1. S. 1-27.
21. Brückner A. Filologia i lingwistyka. Szkic polemiczny. Lwów, 1908.
22. Colesnic-Codreanca L. Limba română în Basarabia (1812–1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă. Chișinău, 2003.
23. Coșeriu E. Latinitatea orientală // Limba Română. 1994. Nr. 3. P. 10–25.
24. Coteanu I. Elemente de dialectologie a limbii române. București, 1961.
25. Dialectologie română. București, 1977.
26. Gaster M. Origina alfabetului și ortografia română. Bucuresci, 1885.
27. Gheție I. Baza dialectală a românei literare. București, 1975.
28. Graur A. Evoluția limbii române. Privire sintetică. București, 1963.
29. Haneș P. Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. București, 1926.
30. Iacob N. Dezvoltarea limbii române literare în perioada de tranziție la epoca modernă (1780–1840). Suceava, 1999.
31. Istoria lingvisticii românești. București, 1978.
32. Istrate G. Originea limbii române literare. Iași, 1981.
33. Kloss H. 'Abstand Languages' and 'Ausbau Languages'. *Anthropological Linguistics*. 1967. Vol. 9. No. 7. P. 29–41.

34. Lahovary I. N. Cum s'a stricat limba românească. Studiu literar și filologic. București, 1911.
35. Marinescu V. Istoria limbii române literare. Noțiuni fundamentale. București, 2012.
36. Munteanu Ș., Țâra V. D. Istoria limbii române literare. București, 1983.
37. Petrovici E. Baza dialectală a limbii noastre naționale. *Limba română*. 1960. An. IX. Nr. 5. P. 60–78.
38. Philippide A. Istoria limbii române. Iași, 1894. Vol. 1: Principii de istoria limbii.
39. Pumnul A. Convorbire. Entre un tata si entre fiul lui asup'a limbei si literelor romanesci. Cernauti, 1850.
40. Rusnac G. «Limba moldovenească» cu bază dialectală muntenească? *Limba Română*. 1994. Nr. 4. P. 54–55.
41. Shevelov G. Y. Die ukrainische Schriftsprache 1798–1965. Ihre Entwicklung unter dem Einfluß der Dialekte. Wiesbaden, 1966.
42. Stewart W. A. A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism // Readings in the Sociology of Language. The Hague; Paris; New York, 1968. P. 531–545.
43. Zorojan V. Analogismul și evoluția limbii române literare în secolul al XIX-lea. Iași, 2015
44. Zugun P. Unitate și varietate în evoluția limbii române literare. Iași, 1977.

МИХАЙЛО ЛОМАЦЬКИЙ – СПІВЕЦЬ ГУЦУЛЬСЬКОЇ СЛАВИ

Постановка проблеми. Творча спадщина галичанина Михайла Ломацького – багатогранна, в його доробку статті, розлогі есеї-роздуми, книги, що художньо-документально відтворюють минуле гуцульського краю, сценічні твори та казки тощо. У пропонованій розвідці ми намагалися схарактеризувати життєвий і творчий шлях учителя-патріота, проаналізувати його погляди про національне виховання та національну свідомість.

Аналіз останніх досліджень. Серед праць, які сприяють розкриттю окресленої проблеми, можемо назвати наукові розвідки Дмитра Курчія «Творчість Михайла Ломацького: світ ідей та образів, жанрово-стильові особливості», «Гуцульські п'єси Михайла Ломацького», «Національна ідея та історія Гуцульщини в художньо-публіцистичній інтерпретації Михайла Ломацького» й інші, спогади Степана Салика «Останній співець Гуцульщини ...», а також публікації Юрія Атаманюка, Василя Гейніша, Анни Грапенюк про «учителя-патріота» у виданнях, що широко представлені в інтернет-часописах «Час і події», «Прикарпаття та Закарпаття», «Закарпаття онлайн» тощо.

Мета нашої розвідки – схарактеризувати життєвий та творчий шлях Михайла Ломацького, окреслити його погляди щодо національної ідентичності та свідомості.

Виклад матеріалу. Ломацький Михайло (22.11.1886 р. – 24.10.1968 р.) – вчитель, етнограф, український письменник, публіцист, культурно-громадський діяч. Д-р М. Сидор-Чарторийський зауважував, що його «ім'я воістину буде навіки зв'язане з цим шматком українських гір, сіл, містечок і бистрих рік української Гуцульщини, якій Автор присвятив так багато нарисів-оповідань» [7, 3].

М. Ломацький народився 22 листопада 1886 року над Збручем, у селі Суходолі Гусятинського району Тернопільської області (його земляк – ватажок гайдамаків Северин Наливайко). Навчався в учительській семінарії в Тернополі, а закінчив семінарію в 1906 році в Заліщиках. Молодий та енергійний, сповнений патріотичних почуттів і віри у світле майбутнє отримує пропозицію розпочати учительювання. Приятель і колега по цеху Степан Салик згадує: «Першу вчительську посаду, як молодий учитель-плугатор дістає в Снятинщині. Тоді вже за його патріотичну діяльність серед українського народу, шкільна влада, часто переносить його із села до села, а вкінці в Чорногору ...» [9, 4], а все це «за його працю серед і для народу» [10, 3]. У передмові до книги «Українське вчительство на Гуцу-

льщині» С. Фодчук пише: «В. Стефаник, нераз остерігав його, щоб не опинився за це бува, на Гуцульщині, під Чорногорою. Стефаникове пророкування таки збулося, бо його незабаром переведено до Голов під Чорногорою, далеко віддаленого від світу села. Та гуцули полюбили вчителя Ломацького, а він полюбив їх, бо віддав їм своє серце і душу» [10, 3].

Життєвий шлях М. Ломацького непростий, оскільки «був завжди трохи неспокійного духу – завзятий і непокірний. Йшов усе прямим шляхом, – а шлях той був справді від самого початку дуже тернистий. В 1920 р. сидів у коломийській тюрмі, разом з гуцульськими повстанцями. Звільнений з тюрми працює далі. Завжди бадьорий і невгнутий! В приватному життю дуже товариський і читаний, – його бібліотека мабуть одна з найбільших тоді була на Гуцульщині» [9, 4].

Частими гостями в домі М. Ломацького були Василь Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, їм допомагав збирати «матеріяли для їхніх прегарних повістей» [10, 4.] на гуцульську тематику. М. Ломацький був знайомий також з І. Франком, В. Гнатюком, М. Крушельницьким, О. Новаківським, що «тоді створив чудову картину «Довбушевої Дзвінки», а позувала до неї доня бл. п. проф. М. Ломацького – Лідія, тепер одружена Бедрій, що живе у Відні», а від Лесі Українки, що «гостювала тоді на Гуцульщині, в дарунку, як спомин від неї одержав власноручно вишиту сорочку, яку письменниця подарувала дружині проф. М. Ломацького» [9, 4]. В одному з листів М. Ломацький писав: «Чи може там у вас хтось міг би набути цю святість, цей скарб, бо у мене дуже круто з грішми» [9, 4].

М. Ломацький – батько п'ятьох дітей. Аделя Григурок у статті «Незраджена обітниця Михайла Ломацького» подає такі відомості: «Виховував і своїх дітей – Зенка, Ірину, Дарку, Ліду, Ельвіру – у національному дусі. Єдиний син М. Ломацького – Зенко – загинув десь на початку 40-х років під Житомиром, будучи в складі похідної групи ОУН, що йшла на схід визволяти Україну як від більшовицької, так і фашистської навали. Дочка М. Ломацького Дарка – зв'язкова ОУН, була заарештована енкаведистами, її жорстоко катували в тюрмі, вибили зуби. Не навівши прямих доказів причетності до ОУН, звільнили. Дарка виїхала в Чернівці до родини і звідти як внучка німкені емігрувала за кордон, пізніше – в Америку (Детройт). Ельвіра Ломацька (по чоловікові Барбара) – прекрасний математик. Але їй не знайшлося місця ні в Польщі, ні в збільшовиченій Україні. Ліда Ломацька жила у столиці Австрії – Відні. Її син Юрій – відомий в Європі музикант, був першою скрипкою Віденської консерваторії. Син Ельвіри – Ярослав – журналіст, заступник головного редактора журналу «Поступ». Нелегка доля випала й Ірині (в заміжжі Аліскевич). Ледь не вся родина Аліскевичів сиділа в тюрмі за греко-католицьку віру і за те, що були близько знайомі з митрополитом Андреем Шептицьким. Син Ірини Андріан зробив спробу в 1961 році перейти кордон на захід. Його схопили, виключили з Львівського університету ім. І. Франка, де він навчався на першому курсі факультету іноземних мов, відкрили кримінальну справу. Він так ніколи й не побачився зі своїм дідом. Дружина Ломацького Наталя

– художниця, викладач – не зуміла виїхати з СРСР, жила, як і дочка Ірина, у Львові. Тут померла, похована на Личаківському цвинтарі. Тут знайшла вічний спокій і дочка Ельвіра» [4].

Життєвий шлях М. Ломацького був непростим. Його глибока обізнаність з історичним минулим краю, безмежний патріотизм (у національних справах він не визнавав жодних компромісів), любов до простого народу, висока самосвідомість не подобалися польській владі, а, тому молодий педагог був змушений міняти місце роботи.

Учителя-патріота тричі заарештовували поляки, влітку 1920 р. сидів у коломийській тюрмі разом із гуцульськими повстанцями. Староста з Косова писав до Шкільної Кураторії у Львові: «Jak długo Łomacki będzie w tutejszych górach, tak długo nie mogę odpowiadać za spokój na Huculszczyźnie» [10, 4].

Згодом М. Ломацький добровільно залишає Гуцульщину і переїжджає на Перемишльщину. Саме тут працює в єдиній у повіті українській школі, яка з його ініціативи перетворилася з однорічної на чотирирічну. Проте і тут довго не втримався, його знову переводять із села в село. За 30 років педагогічної роботи працював у 17 селах.

М. Ломацького постійно переслідують, а 1939 р. більшовики запроторили його до львівської в'язниці. Степан Салик споминав: «Чудом діставшись на волю, перейшов цілу нашу скитальщину в таборах Австрії опісля Німеччини. У своїх листах часто згадував не про свої особисті турботи, що їх нераз було понад міру, – а про турботи загальні нашої еміграції, що опинилась по таборах» [9, 4].

У роки Другої світової війни доля завела українського вчителя до Австрії. Ось як цей період життя М. Ломацького описує С. Фодчук: «Він пережив пекло вуличних боїв у Відні, град московських бомб і страшні виступи розгуканої російської солдатески. Щасливо дістався нарешті до Віртембергії (Німеччина). По скитальських таборах почав виголошувати доповіді. [...] Виголосив у країнах, у яких поселені українці 1700 доповідей і, як згадує в листі, «гавкав, щоб Україна не спала». Жадного дня не мав відпочинку» [10, 5]. Під кінець війни М. Ломацький емігрував до Австрії (Відень), потім до Західної Німеччини. Останні роки провів у будинку для престарілих у горах Шварцвальду (Німеччина), про які писав: «Маю запевнений не лише харч, але й смерть і домовину. Більше нічого не треба» [10, 7]. Проте тужив за Батьківщиною і часто говорив, що забутий, покинутий і ніхто його не пам'ятає й не згадає. В одному з листів писав: «Чужий вітрець приносить знову крізь вікно самоту. Непрошена і небажана сідає коло мене. Нема змоги ні сили прогнати її – треба сидіти з нею і увесь день. А вона така непривітна, захмарена, насуплена, як наша Чорногора пізньою осінню. Ви про це самі добре знаєте. З нею приходиться в кімнату ніч. Але вснути не можна. Невидима сила проганяє сон. Що вона та сила. Ох, це ж чорна як ніч, сильніша смерті – туга. Туга за минулим ген там далеко-далеко в горах Карпатах у Бескиді зеленому» [9, 4].

Життя на чужині не було простим, але найбільш самотньо почував себе у великі свята, коли наближалися Різдво чи Великдень. Перед Великоднем

М. Ломацький нотує: «Я сам тут – нема до кого й відізватись, ніхто не скаже, «Христос Воскрес» – нікому не відповім «Воістину воскрес». Ніхто не подасть ложку теплої страви» [10, 7]. С. Салик згадує: «М. Ломацький жалівся, що голодує, а при життю тримають його ще тільки цигарки, яких викурював дуже багато і сильна чорна кава», – і цитує фрагмент листа друга: «Ви знаєте, як німаки нас чужинців в домі старців годують. На Великдень подали мені «вассер зупку», а я голодний і думав, що хоч раз на Великдень добре наїмся, бо я дуже тепер висох і наші тут мене називають «український Ґанді» ... Але Ґанді мав хоч козу, а я її не маю» [9, 4].

21 жовтня 1968 р. Степан Салик отримав з Німеччини останнього листа від М. Ломацького, в якому його приятель повідомляв, що «... вже у шпиталі у, Фройденштадті», а 24 жовтня 1968 р. «пересталось бити його добряче і струджене серце вже навіки ... Бл. п. М. Ломацький вже нічого більше не напише ... Замкнулася остання сторінка туземної книги життя проф. М. Ломацького» [9, 4].

На чужині, на українському цвинтарі Мюнхена поховали М. Ломацького. Проте разом із його вірним другом і приятелем Степаном Саликом (який у Нью Йорку в далекому 1970 році в українській щоденній газеті «Свобода» згадував останнього співця Гуцульщини Михайла Ломацького) віримо: «... Прийде слушний час, а він прийде, бо ми всі нетерпляче його очікуємо і всі молимо Господа, щоб наша Україна стала вільною, а тоді напевно нащадки тих славних родів нашої Гуцульщини, які оспівані в творах М. Ломацького, подбають, щоб домовину дорогого Співця Гуцульської Слави бл. п. проф. М. Ломацького, спровадити із чужини в Чорногору і поховати в Головах біля церкви – на горбі – щоб бистрі хвили непокореного Черемоша, що так з любов'ю оспівані у творах М. Ломацького – своїм шумом прастарих ялиць, вколисували свого Співця на вічний спокій – на вічний сон ... У цій Чорногорі, якій він своє життя в цілості віддав ... Тоді це буде найкраща винагорода за всі його терпіння, що їх прийшлося йому на чужині – на цій долині сліз, за життя зазнати ...» [9, 4].

Усе життя М. Ломацький виховував молодь, а девізом його життя були слова: «Для тебе, Україно, для тебе, народе, все: перший і останній віддих мій для вас» [10, 5].

М. Ломацький досліджував проблеми національної школи, свідомості, галицької еміграції, української культури. Свої статті, розлогі есеї-роздуми «Любов до батьківщини», «Українська еміграція», «Національна свідомість», «Українська культура» та інші матеріали друкував у канадських, французьких, американських часописах «Учительське слово», «Рідна школа», «Життя і школа», «Українець – час», «Америка», «Українські вісті», «Гомін України» й інших. Був активним членом товариства «Гуцульщина», чимало зусиль віддав дослідженню та художньо-документальному відтворенню минувшини гуцульського краю у книгах: «На чисті води» (Мюнхен, 1955 р.), «Нариси з Гуцульщини» (Лондон, 1956 р.), «В країні чарів і краси» (Париж, 1959 р.), «Українське вчительство на Гуцульщині» (Мюнхен, 1959 р.), «Гомін гуцульської давнини» (Мюнхен, 1961 р.), «У горах Карпатах»

(Мюнхен, 1962 р.), «Бескидом зеленим в три ряди саджених» (Мюнхен, 1962 р.), «Опришківське гніздо» (Мюнхен, 1964 р.), «Заворожений світ» (Мюнхен; Нью-Йорк, 1965 р.), «Верховино, світку ти наш» (Мюнхен, 1966 р.), «По той бік Чорногори» (Мюнхен, 1966 р.) тощо. «У ті нариси вложив свій щирий патріотизм і тепло серця. Написані вони, як то кажуть, кров'ю серця» [10, 7], – зазначав С. Фодчук. Відомий публіцист Іван Кейван уважав, що нариси М. Ломацького – це «поважна й монументальна праця».

Не можемо сьогодні обійти увагою працю М. Ломацького «Національна свідомість» (Лондон, 1952 р.), оскільки зауваги вчителя-патріота про національну свідомість і національне виховання звучать у сучасній Україні особливо актуально, як-от: «Джерела національної свідомості – це в першу чергу рідна хата, її дух і атмосфера, а далі – рідна школа. Вони взаємно себе доповнюють і допомагають, щоб молодій людині дати підвалини національного усвідомлення і виховання, при чому не можна забувати, що так, як немає якоїсь загальнолюдської культури, так теж і справжнє виховання може бути тільки національне! А що ж це є національне виховання? Це передусім прищеплювання і вливання в серця і душі людей, приналежних до одної нації, любові до свого, до рідної землі, до свого народу, до його мови й пісні, до його звичаїв, культури і традиції, так, щоб кожне наступне покоління могло і хотіло продовжувати духову працю попередніх поколінь на користь і добро рідної спільноти в тій цілі, щоб нація безпереривно росла, жила, розвивалась, підносила на вершини і удосконалювалась» [8, 3]. М. Ломацький наголошує, що національне виховання можливе тільки «В рідній хаті, в родинному оточенні, через рідних і близьких, де все надихане і зогріте теплом національної культури, традиції і звичаїв можна досягнути і здобути національну свідомість. Тільки національно свідомі батьки можуть дати своїм дітям національне виховання дійсно правдиве, дати їм щире любов до свого. [...] Належає національне виховання і національну свідомість можна дати людині, впливаючи на її почуття: краса рідної землі, захоплення звуками рідної пісні, прив'язання до рідних звичаїв [...]. Дальшими джерелами, з яких людина може черпати національну свідомість – це рідна, правдива, не сфальшована історія і не викривлена, не притемнена традиція, своя література, пісня, музика й мистецтво» [8, 3–4]. Злободенно звучать слова М. Ломацького, який зазначав, що наші вороги віками знищували українську культуру, з коренем виривали національну свідомість і любов до всього українського тільки з однією метою, щоб «український нарід затратив зовсім свою національну свідомість і почуття національної гідності, щоб не збереглося у нього навіть почуття національної окремішності, щоб сказав собі вкінці „всьо равно ...“» [8, 9]. Ось і сьогодні знову чуємо «какая разница», а мали б, з огляду на всі виклики, що стоять перед сучасною Україною, сказати собі й усім Шевченкове «Та не однаково мені ...».

Учитель-патріот наголошував, що «тільки в своїй власній хаті-державі можна бути повноправним господарем і власником свого поту і труду, та найти повне вдоволення й щастя!» [8, 11]. М. Ломацький слушно підкреслював: «Москва, ви-

користовуючи національну несвідомість широких народних мас на Україні, потрапила українськими руками нищити український нарід і допровадити Україну до тієї жахливої руїни, в якій вона сьогодні найшлася» [8, 11–12].

Усе життя М. Ломацький залишався «чесним українцем», якому щира національна свідомість давала «почуття національної гордості, гордості й непохитності» [8, 17]. Він уважав, що почуття національної свідомості «звичайну, сіру людину виносить на висоту і робить з неї національного героя, готового кожної хвилини пожертвувати для своєї нації всім: особистим добром, щастям, майном і навіть життям ...» [8, 17].

Спадщина М. Ломацького багатогранна і, як справедливо підкреслює Юрій Атаманюк, усі його книжки про Гуцульщину «ілюстровані дуже цікавими, цінними і рідкісними на сьогодні світлинами. [...] Вони зігріті теплом його серця, яким він так щиро любив чарівну гілку України – Гуцульщину. Його твори про Гуцульщину пройняті гуцульською народною філософією і прикрашені описами чарівної гірської природи. У своїх творах М. Ломацький подав чимало скарбів гуцульського фольклору, багато розповідей про Аридника (найстарішого диявола) і його підручних злих духів (щезники, мольфари, чугайстри тощо). Подав М. Ломацький у своїх творах цілі гердани гуцульських співанок і колядок. Описав багато гуцульських звичаїв та обрядів: гуцульське весілля, похоронний обряд, життя і буття гуцулів. Майстерно змалював образи чудової гірської природи Гуцульщини, цілу галерею дуже цікавих гуцульських типів. М. Ломацький намагався писати про те, що зникає, але заслуговує на подальше життя» [1].

М. Ломацький залишив також два великі рукописи «Гуцульські оповідання» й «Альбом української ноші». Його перу належать два сценічні твори: «У зеленому Бескиді» (п'єса на 4 дії) та «В Чорногорі» (містерія свято-іванської ночі в 9 відслонах, музика композитора Андрія Гнатишина), а також казки «Дітям та батькам» тощо.

Сьогодні ім'я Михайла Ломацького все ще залишається маловідомим, однак завдяки науковим розвідкам Дмитра Курчія «Творчість Михайла Ломацького: світ ідей та образів, жанрово-стильові особливості» (2007 р., 2009 р.), «Гуцульські п'єси Михайла Ломацького» (2011 р.) й іншим, електронним бібліотекам «Чтиво», «Diasporiana» творчість «одного з письменників, витіснених несприятливими історичними обставинами з рідної землі «в проклятий край вигнання» (О. Олесь), – поступово повертається в Україну» [6, 508]. Зауважимо також, що в 2018 – 2019 рр., завдяки харківському видавництву «Фоліо», побачили світ першодруки: «Заворожений світ», що містить дві частини – «По цей бік Чорногори» (1965, Мюнхен; Нью-Йорк), «По той бік Чорногори» (1966, Мюнхен), «З Гуцульщини. Верховино, світку ти наш», «Країна чарів і краси. У горах Карпатах. Бескидом зеленим в три ряди садженим».

1. Атаманюк Юрій. Співець Гуцульщини. Час і події. 12.03.2009. URL: <http://www.chasipodii.net/article/5907/>

2. *Гейніш Василь*. Син Тернопілля, який прославив гуцулів Буковини, Прикарпаття та Закарпаття. URL: <http://buknews.com.ua/page/syn-ternopillia-iakyi-proslavyv-hutsuliv-bukovyny-prykarpattia-ta-zakarpattia.html>
3. *Грапенюк А.* Маловідомі факти Закарпатської Гуцульщини зібралися в книзі Михайла Ломацького. *Закарпаття онлайн*. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/128025-Malovidomi-fakty-Zakarpatskoi-Hutsulshchyny-zibralsia-v-knyzi-Mykhaila-Lomatskoho>
4. *Григорук Аделя*. Незраджена обітниця Михайла Ломацького. *Кримська світлиця*. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=17877>
5. *Качкан В.* Михайло Ломацький – дослідник Гуцульщини. *Тернопіль*. 1992. № 3–4. С. 40–42.
6. *Курчій Д.* Слово про автора // *Ломацький М.* Заворожений світ. Харків : Фоліо, 2018. 512 с. Серія : Першодруки. С. 498–510.
7. *Ломацький М.* «Верховино, світку ти наш» (нариси з Гуцульщини). Нью Йорк – ЗДА : Українське видавництво «Говерля», 1960. 289 с.
8. *Ломацький М.* Національна свідомість. Лондон, 1952. 63 с.
9. *Салик Степан*. Останній співець Гуцульщини ... Михайло Ломацький у власних споминах і листуванні (з приводу Гуцульського З'їзду на Союзівці). *Свобода : український щоденник*. Рік LXXVII. Середа, 20-го травня, ф. 970. Ч. 90. Джерзі ситі і Нью Йорк. С. 4.
10. *Фодчук Семен*. Слово про автора // *Ломацький М.* Українське вчительство на Гуцульщині. Торонто : Об'єднання українських педагогів у Канаді, 1958. С. 3–8.

ІДЕОЛОГЕМИ «НАЦІОНАЛІЗМ» ТА «ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ» У СИСТЕМІ ІСТОРІОСОФСЬКИХ ТЛУМАЧЕНЬ ІВАНА ФРАНКА

Діалектика «національного» й «інтернаціонального» постійно перебувала у полі зору історіософських зацікавлень Івана Франка. У статті з промовистою назвою «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» письменник метафорично формулює власне бачення значущості цих категорій у літературному процесі: «Кожний чільний сучасний письменник – чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, – являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввіссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань» [6, т. 31, 34]. Цю ж думку І. Франко практично повторює в «Історії української літератури»: «Кожда національна література – се в більшій або меншій мірі органічний вирощунок свого, місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, перейнятим із догвоківкових міжнародних зносин» [6, т. 40, 10].

У поглядах на національне питання І. Франко пройшов складний і неоднозначний еволюційний шлях розвитку, зрештою, як пройшов його за своїм Мойсеєм увесь український народ. Під впливом космополітичних і соціалістичних переконань М. Драгоманова молодий І. Франко теж захоплюється ідеалами всесвітнього братерства та рівності, що в стосунку до наших північних сусідів екстраполювалося у прийняття «вічного» російського міфу про добрий народ (уособлення духовності) та поганого царя (уособлення несправедливої державної влади). Шовіністичні ідеї, загорнуті у блискучі соціалістичні позлітки, активно пропагували *тогочасні* провісники «русского мира». Пізніше, у 1906 році, у передньому слові до видання «Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм» І. Франко вже із сарказмом згадує: «Тямлю, як приїзжі до Львова російські соціялісти, бачучи наші дрібні змагання коло просвіти народу і творення свого письменства, сьміялися з нас і говорили зовсім категоричним тоном:

– І що вам заходитися коло таких дурниць! Час пре до того, що всі люди мусять бути рівні, отже всі національні ріжницї мусять щезнути, а ви працюючи для здвигнення своєї якоїсь нації робите тільки назадницьку, реакційну роботу.

І даремно було говорити їм, що вже хоч би для пропаганди тих самих ідей рівності серед нашої суспільности ми мусимо вживати того языка, яким вона говорить і думає.

– Не нужно! Не нужно! – відповідали диктаторським тоном наші розмовники (а були між ними й родовиті Українці). – Малі нації мусять приставати до великих і вчитися їх языка. Отсе найпростійша дорога до вселюдської рівности» [7, 7].

Слід зазначити, що не всі сучасники й соратники Каменяра знаходили в собі силу чинити опір подібного роду пропаганді. У статті «Д-р Остап Терлецький» І. Франко висловлює жаль, що його товариш не зміг уникнути облудного впливу ідей «обрусительства»: «Та загалом у тих промовах, у тих широких узагальненнях ми бачимо сліди розмов Остапових з росіянами; спеціально, як стара знайома, вітає мене фраза про майбутнє зілляння всіх національностей і індивідуальностей у якусь загальну гармонію, в якій годі буде розпізнати окремі кружки» [6, т. 33, 326].

Однак критичний розум Франка, його вміння самотійно й незалежно від *будь-яких* впливів *будь-яких* авторитетів аналізувати факти і робити висновки взяли верх над нав'язуваною ідеєю майбутнього об'єднання всіх слов'янських рід і потоків в одне російське море. І ось уже в одній із статей І. Франко не погоджується з М. Дашкевичем, що, по мірі зближення великорусів та українців, українській літературі доведеться «все меншати і меншати», аби стати частиною літератури російської: «Може бути, що колись усі народи й зіллються в одну сім'ю, досі, однак ж, того не видко, а освіта, близьке та мирне життя і тісні взаємини не змогли злити водно, наприклад, німців, французів і італіянців в Швейцарії». Та й загалом «чоловікові незалежному і самотійному», на переконання Франка, «*просто встидно* говорити про «единение», «великое майбутнє», там, де брат брату наступає ногою на горло і кричить: або гинь, а ні – то смерть твоя! Яке там буде «великое майбутнє» – се ще журавель в небі; ми, котрим ті «временные невзгоды» не дають дихати, тим майбутнім ситі не будемо» [6, т. 27, 194-195].

Не без впливу М. Драгоманова І. Франко в літературно-критичних працях з увагою і повагою ставиться до творчості провідних російських письменників свого часу – Г. Успенського, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, М. Салтикова-Щедріна, М. Горького та інших. Так само в унісон із учителем у статті «Формальний і реальний націоналізм» І. Франко декларує своє захоплення літературою, що поетизувала проблеми «бідних та покривджених»: «Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених» [6, т. 27, 362].

Однак в усвідомленні зрілого Франка, який не лише заперечує окремі хибні переконання *вчителя*, але і *вчиться* на його помилках, західноєвропейські ідеали так само безплідні в українському духовному середовищі, як і русофільські, якщо їх протиставляють ідеалам національним: «Одним словом, глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його [Драгоманова. – Р.Г.] очима ідеал національної самотійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвитку. І навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійським морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію» [6, т. 45, 283]. Як би важко це не далось Франкові, але він усе ж зумів критично переосмислити ідеї свого вчителя. У статті

«Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906) він зазначає, що як політик Драгоманов «до кінця життя лишився тим, чим був при виїзді з Росії – gente Ukrainus, natione Russus...» [6, т. 45, 430]; а в знаменитій «Поза межами можливого» деталізує підстави такої характеристики: «Бо ж пригадаймо, що головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київським періоді було переконання про конечність міститися українству і політично, і літературно під одним дахом з російством. Українська література – популярна, для домашнього вжитку; все, що понад те, повинні українці за приміром Гоголя й Костомарова писати по-російськи, наповняючи здобутками свого духа спільну всеросійську скарбівню» [6, т. 45, 282].

Мабуть, причини непослідовності М. Драгоманова у мовному питанні слід шукати у середовищі, в якому формувався його світогляд і про яке І. Франко писав: «Найменше було українського націоналізму, хоч українська мова, мова оточуючої маси людності, так сказати, сама тислася до панських покоїв та салонів. Звідти, одначе, витискали її московські няньки та французькі гувернери; хіба виїмково послуговувалися нею пани в веселих хвилях, при чарці, в мужеськім товаристві для оповідання анекдот, яких при дамах не говориться» [6, т. 45, 424]. Звідси – «і в чисто культурних та освітніх справах занадто вузьке розуміння нації як плебсу не дозволяло йому [Драгоманову. – Р. Г.] ставити діло національного розвою так широко, як воно ставиться у нас нині» [6, т. 45, 430]. До того ж, як наголошує І. Франко: «...Треба мати на увазі той оригінальний і зовсім не науковий демократизм Драгоманова, по якому український “народ” – се лише мужики та робітники, plebs, що говорить українською мовою. Коли б було можливе, що вся суспільність, уся інтелігенція перейнялась би таким „демократизмом“, то над нами як над нацією була б висипана могила» [6, т. 45, 437].

Зрілий Франко проявляє більше раціоналізму і прагматизму, ніж його вчитель. Він, скажімо, скептично ставиться до спроб «захвалювання московського кнута, що нібито має бути ліпший для нашого народу від австрійської конституції» [6, т. 35, 402]. Зневажливе ставлення до європейських цінностей у прихильників «руського мира» – давня й запущена хвороба. Причому російські прислужники поза межами Росії у вишукуванні європейських недоліків традиційно перевершують навіть своїх панів у метрополії. Ось як Франко описує подібну підлу і підступну старанність галицьких москвофілів: «Коли задля сеї [російської. – Р.Г.] помочі Гушалевиц іменем усього руського народу готов відцуратися свободи, тобто австрійської конституції, то ми бачимо в тім прояви загального москвофільського світогляду, тої шаленої програми, яка думала спровокувати інтервенцію Росії, вмішання її в австрійські діла ненастанним плачем та криком на польсько-німецько-жидівсько-румунсько-мадярські кривди та утиски, а для піддержання і оправдання того крику рада була кожній дійсній чи хоч би лише мнимій кривді і роздувала її до неможливих розмірів, нехтуючи, промовчуючи або навіть руйнуючи все добре та корисне, що осягнули русини в Австрії чи то з ласки правительства, чи завдяки власній праці. Чим гірше, тим ліпше – се був девіз тої партії; чим

гірше загаломі, народові, тим ліпше для нас, тим ближча російська інтервенція! Скільки підлоти та деморалізації наплоджено! Скільки брехень нагороджено!» [6, т. 35, 70].

У статті «Східно-Західні непорозуміння. (З приводу книжки Підеші «Восток і Запад»)» Франко глузує з вічних російських пропагандистських байок про рятівну місію «здорового Сходу» стосовно «загниваючого Заходу»: «Серед малоосвічених, усяких писарів та дрібних чиновників, без сумніву, довго ще не переведуться охочі до таких широких, загальникових балаканин, оті «патриоты свого отечества», яких серце росте при думці, що Москва – се центр усього світу, а «наша матушка Рассея всьому свету галава», що Захід гние і ось-ось розвалиться, і тільки зі Сходу, з-над Волги та Оки, прийде відродження світу – розуміється, в виді містичної трійці: православія, самодержавія і (московської) народності» [6, т. 35, 199].

Лапідарно Франкове ставлення до москвофільства найкраще характеризують його ж слова: «У такому значенні москвофільство, як і усяка підлість, всяка продажність і деморалізація – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним» [6, т. 46, кн. 2, 261].

Для Франка, за його ж словами, «московська „плеть“ була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях по-ступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою» [4, 390-395]. Тим-то й особливої різниці між імперіалізмом російським, австрійським і польським він не робив.

Тодішні «братні» обійми поляків стискували галицьких українців не легше, ніж нинішні «братні» обійми росіян. Однак із цим тиском Франко навчився боротися сам і вчив цього вміння своїх одноплемінників, пояснюючи, «що в житті міжнароднім, богу дякувати, досмертних і нерозривних шлюбів поки що ще не заведено» [6, т. 45, 207]. Його ж міркування, висловлені у праці «Наш погляд на польське питання» (1883) й адресовані носіям шовіністичних сподівань на відродження «Великої Польщі від моря до моря», набирають нової актуальності щодо нинішньої путінської Росії: «Держава (підчеркуємо тут слово „держава“ в протиставності до „народу“) доти тільки має права существованія, доки справді существуете; раз вона розсипалась, то се значить, що роль її яко такої назавжди скінчена. Історія не показує нам ані одного приміру, щоб держава (не народ), раз вимазана з ряду держав, здвигнулася коли-небудь після в своїй давній формі» [6, т. 45, 206-207]. На переконання Франка, «голошення ідеї історичної Польщі в наших часах, а особливо на непольських землях, є ділом політично безрозумним, з етнографічних взглядів безпідставним, ба навіть для самої польської народності дуже шкідливим, отже ж, і непатріотичним» [6, т. 45, 205-206].

В історичному поході українського народу до омріяної власної держави український письменник вбачав символіку та сакральність біблійних мотивів про подорож до своєї волі біблійної нації. І саме з біблійної нації закликав брати приклад Франко своїх земляків.

Кращі представники українського та єврейського народу неодноразово звертали увагу на аналогії в історичному прагненні двох народів до здобуття власної держави. Зі спогадів Василя Щурата довідуємося, що, перебуваючи у Відні, Франко особисто познайомився із автором монументальної праці «Єврейська держава» Теодором Герцлем. Ось як передає деталі розмови двох чільних представників своїх народів В. Щурат:

«– Мені дуже сподобалася ваша ідея відбудови єврейської держави, – сказав Франко. – Вона мене дуже зацікавила, оскільки є немовби рідною сестрою нашої ідеї відбудови української держави. Але чи одна і друга є сьогодні здійсненними?»

– Чому б не мали бути, – відповів Герцль. – Все можливе на світі, що тільки вміщається в людській голові» [5, 124].

Загалом до єврейської тематики І. Франко звертався часто. Вона відображена і в поезії (від циклу «Жидівські мелодії» – до згаданої вже вершинної поеми «Мойсей»), і в прозі (від малої – «Гірчичне зерно», «Пироги з черниціями», «До світла!», «Ґава», цикл бориславських оповідань – до великої – «Воа constrictor», «Борислав сміється», «Перехресні стежки»), і в публіцистиці («Мої знайомі жида», «Письма из Галиции», «Eine teuflische und verworfene aufreizung» та інші).

Безумовно, не всі Франкові образи євреїв у художніх творах позитивні. Зокрема, типовий для Франка образ «жидівської п'явки» читається як соціально (а не національно!) зумовлений образ капіталіста-визискувача. Такі образи, як Герман Гольдкремер, були звичайним явищем у світовому літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття: досить хоч би згадати образ пана Енбо із «Жерміналю» Е. Золя або образ Бермана в «Спруті» Ф. Норріса.

Так, Франко часом у негативному світлі зображує представників біблійної нації передусім у творах на робітничу тематику («Борислав сміється», «Воа Constrictor», цикл бориславських оповідань). Надто мало серед цих персонажів представників пролетаріату і надто багато – заможних міщан. Однак автор завжди має право на художню правду, для того, щоби читач у творі міг упізнати реалії тогочасної соціальної дійсності. Появу образу «жидівської п'явки» Франко обґрунтовує у своїй публіцистиці. Зокрема в «Письмах из Галиции» він зазначає: «Скажу еще о третьей пивке края – о евреях, а именно: о больших капиталистах». Франко переконаний: «Нашествие на Галицию евреев-капиталистов очень разоряет край. Почти все помещичьи леса в их руках и вырубляются разбойничьим способом; горы наши оголели, реки высыхают и каждую весну платят нам разливами, которые портят побережные села». І далі: «Каким образом союз еврейских капиталистов с австрийской бюрократией разрушает национальное достояние в Галиции, это видно всего лучше на нашем лесном хозяйстве» [6, т. 44, кн. 1, 128].

Зрештою, Франко викривально зображував і представників різних соціальних верств інших національностей, наприклад, поляків («Основи суспільності»),

угорців («Чиста раса») і, звичайно ж, українців («Молода Русь», «Доктор Бессервіссер», поема «Ботокуди» тощо).

До того ж, так само майстерно та переконливо письменник в інших художніх творах змальовував *позитивні* образи євреїв (згадаймо Вагмана із «Перехресних стежок» або Йоська Штерна з «До світла!»). Франко бачить позитивну роль єврейства в історичному розвитку Польщі. Саме від запрошення євреїв до своєї країни Казимиром Великим «ці пришельці з Іспанії, Франції і Німеччини приносять з собою до Польщі великі багатства, великі досягнення західної цивілізації, стають справжніми апостолами освіти і пропагандистами корисних відомостей у воївничій і варварській країні» [6, т. 27, 182].

Тож, коли українського письменника ще за життя безпідставно звинувачували в антисемітизмі чи в браку космополітизму й інтернаціоналізму, він як справжній позитивіст апелював до статистичних фактів і наукових аргументів, а не емоцій. З абстрактним співрозмовником спілкувався толерантно й увічливо, що цілком уписується в загальну традицію галицької «внутрішньої» дипломатії, як-от у праці «Eine teuflische und verworfene aufreizung» (1886): «Справді так, я відкликався до потягу самозаховання моїх земляків, русинів і поляків, що живуть на тій землі, яка тепер – не заперечиш сьому – являється головною на весь світ твоєю батьківщиною. Не заперечиш, бо з числа 6 500 000 твого племені на цілій кулі земській – нехай воно множитья, як пісок у морі! – щонайменше 3 260 000, знач[ить], більша половина, замешкує *наші* русько-польські землі. Не заперечиш також, що таке близьке, таке тісне сусідство не зовсім вигідне для нас, канаанітів, і вкладає на нас обов'язок вести з тобою конкуренційну боротьбу, до якої вступаємо з нерівними шансами. Не заперечиш також, що останні 40 літ на кождім полі суспільного та економічного життя, на яке тільки захочеш поглянути, принесли тобі стільки користей, побід і здобутків, що ми, канааніти, мусимо думати вже не про відзискання страчених позицій, але лише хіба про нестрачення решти. І знай при тім, Ізраїлю, що коли ти, „борючися“ з нами в Галичині вже не за рівноправність, але за гегемонію, потребуєш тільки крикнути, аби Рувім із Парижа та Гад із Америки поспішили тобі на поміч, то ми, канааніти, нівідки не можемо надіятися підмоги.

Отже, поклик до потягу самозаховання був у мене чимось зовсім природним і оправданим. Пішов я в тім огляді, хоч, може, не зовсім сміло, в твої сліди, брате Ізраїлю!» [6, т. 44, кн. 1, 478-479].

У цитованій праці український автор неодноразово віддає належне рівню організованості єврейської громади, її вмінню відстоювати свої національні й індивідуальні права. Навіть більше, Франко вкотре закликає своїх земляків переймати позитивний досвід у біблійної нації: «Ти, брате, – бог дав тобі те, що сам називаєш мудрою головою, а Кореле, – віддавна перестиг нас у мудрості користуватися правами, для тебе корисними, а обходити закони, тобі противні. Перестиг нас і перестигаєш племінною дружністю, солідарністю та економічною організацією, супроти котрої ми стоїмо слабі, роздрібнені та безоружні. Нехай усхне

язик мій, коли захочу зробити тобі з цього закид! Навпаки, я рад би поставити тебе взірцем для своїх земляків. Я рад би вказати їм ту невикрутну конечність, аби від тебе переймали ту зброю, якою мусять конкурувати з тобою» [6, т. 44, кн. 1, 479].

Подаючи численні статистичні дані, що вказують на «факт що раз то далі посуваного здобування Галичини через жидів», І. Франко не обминає дражливих тем і незручних для євреїв коментарів: «Бачиш, брате, на світі тільки себе й своїх. Що тебе болить, те повинно боліти також усіх інших, над тим повинні плакати небо й земля; що болить інших, на те тобі не хочеться навіть зирнути. Се великий блуд твого серця. Ми в нашій боротьбі не можемо від тебе (з виїмком нечисленних одиниць, які ти, може, назвеш ви родами) надіятися ніякої помочі, ніякого співчуття; але кожда користь, кожда перемога, яку ми виборюємо жертвами свого майна та своєї крові, робиться твоєю природною здобиччю. Признай, брате, що така спілка трохи нерівна і може з часом статися, як німець каже, ungemutlich [незручною. – Р.Г.]» [6, т. 44, кн. 1, 480]. Не обминає Франко й корисних, на його думку, для самого єврейства порад: «Отже, зі становища самих жидів заняття рільництвом було би корисне та пожадане, бо інакше вони не довго вдержаться на позиціях, які здобули наслідком архіліберальних ухвал нашого сейму з року 1868, що завели свободу лихви та свободу ділення ґрунтів» [6, т. 44, кн. 1, 480]. Звертаючись до уявного співрозмовника, Франко дуже сучасно для наших часів запитує: «Сильний ти також і тим, що свою тактику любиш і вмієш держати в тайні. Але коли хто пальцем покаже на поступи твоєї роботи – чи се вже мусить бути чортівське та огидне підбурювання?» [6, т. 44, кн. 1, 479]. Така відверта розмова, на переконання Франка, необхідна не для підбурювання одного народу проти іншого, а для захисту слабшого від сильнішого. Завершуючи свій односторонній діалог, Франко констатує: «...Наш селянин, і не тільки сам селянин, у всіх своїх рухах та чинностях економічних залежний від жидів. Що більше, ціла та залежність уґрунтована на безпримірній солідарності жидів, які за кождою корисною позицією, що робить їм можливим визиск народу, борються всіма дозволеними й недозволеними способами, як ось подаванням вищих цін при ліцитаціях, підкупством, погрозами, страшенням, клятвами, і не жахаються навіть злочинів таких, як скритовбійство або отруєння... Супроти ваших дружніх сил наші роздроблені ніщо. Мусимо організуватися та консолідуватися для боротьби. Моєю метою було не підбурювати проти вас ані допускатися якогось іншого „чортівського та огидного“ вчинка, а тільки вказати пальцем на неминучість нашої організації, на потребу *крайової помочі для слабшої сторони*» [6, т. 44, кн. 1, 482].

Реальний, а не формальний інтернаціоналізм, у розумінні Франка, полягає у вмінні цивілізовано узгоджувати інтереси своєї та інших націй. Щоби досягти взаєморозуміння, терпимості, толерантності й поваги між націями-сусідами, необхідно передусім навчитися вести діалог. Навчитися чесно і відверто говорити і обговорювати всі найприкріші та найнезручніші епізоди з важкої, інколи

кривавої, історії міжнаціонального співжиття. Потрібно навчитися говорити один одному правду і навчитися пробачати один одному минуле заради майбутнього. Але, щоби навчитися говорити правду іншому, слід передусім навчитися говорити правду собі.

Реальний, а не формальний націоналізм для Франка – це, власне, вміння бачити не лише позитиви, але й негативи національного розвитку. Франко ці негативи бачив. Йому, як і багатьом іншим, реальним, а не формальним, українським патріотам інколи ставало соромно за свій народ, за його повільне просування до землі обітованої. І тоді *дещо негативне про свій народ* він розповідав як *«Дещо про себе самого»*: «Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів вважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів. Проти тієї гарячої любові до “братнього племені”, яка часто бризкає зі шпальт польських реакційних газет, моя сповідь може видатися дивною. Але що ж робити, коли вона правдива? Я вже не в літах наївних і засліплених коханців і можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо. І тому повторюю: не люблю русинів. Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру» [6, т. 31, 30].

Мабуть, нелегко далось Франкові й таке зізнання: «Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре її знаю, занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі, щоб не відчувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові. Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу, – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномроднішого сорту? Чи, може, маю любити світлу будучину тієї Русі, коли тої будучини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?» [6, т. 31, 31]. І коли, попри численні розчарування й тимчасову зневіру, письменник усе ж почуває себе русином, то «не з причин сентиментальної натури», а з «почуття собачого обов'язку». «Мій руський патріотизм, – зазначає Франко, – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі

підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу і ніяка праця не піде на марне» [6, т. 31, 31].

Франкова національна самокритика ніколи не була безоглядною чи ренегатською, це була самокритика заради самовдосконалення, це була ненависть з великої любові, це був класичний варіант *odi et amo*. Крім недоліків у поступі власного народу, письменник не губив із поля зору й позитивні зрушення. На відому інвективу П. Куліша – «Народе без пуття, без чести і поваги, / Без правди у завітах предків диких, / Ти, що постав з безумної одваги / Гірких п'яниць і розбишак великих!» – він зауважує: «Бо скажіте ж самі, чи можна так говорити про народ, котрий, будь-які-будь його гріхи – у кожного народу, так як у кожного чоловіка, вони є, і хто знає, чи не більші, ніж у нашого, – а все-таки своєю кров'ю і своїми кістками писав історію своєї боротьби за волю і в найтяжчій добі татарських погромів та великої руїни не затратив думки про свободу; про народ, котрий в наші дні витворив з-поміж себе штунду, котрий в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесно мислі, своєї прихильності до світла, справедливості; про народ, котрий помимо довговікового гнету і руйнування не затратив своєї національної окремішності, не затратив почуття своєї людської гідності, не поклонився нікому з переможних тиранів?» [6, т. 26, 166].

Так, Франкові було знайоме почуття сорому за свій народ, сорому, який переживав кожний *реальний*, а не *формальний* націоналіст. Різницю між першим і другим письменник з'ясує в однойменній статті. Формальний націоналізм – це абстрактна доктрина, якою прикривають найрізноманітніші, не завжди благородні й гуманні, наміри та вчинки (від пусто-порожньої балаканини на патріотичні теми – аж до етнічних чисток). За Франком, «і Бісмарк, і його Гартман, нищачи поляків у Познаньщині, руйнуючи Ельзас для того тільки, щоб викоренити там елемент французький і симпатію до Франції, роблять се виключно іменем... націоналізму, іменем „чистоти раси“ і „однорідності національної держави“» [6, т. 27, 359]. Справжній, реальний націоналізм і патріотизм полягають не в самообмеженні народного розвитку рамками етнографізму, національних концертів, прихованої (чи й відкритої) ненависті й нетерпимості до представників інших націй і народностей. «Ми далекі від того, щоб нехтувати вагу національного питання, т[о] є[сть] розвою народності у всіх її питомих формах (мові, звичаях, одежі і т. і.); але все-таки не хочемо ніколи забувати, що розвій народності є тільки одним з проявів розвою народу, проявом рівнорядним з розвоєм економічним, громадським, освітнім і т[аке] і[нше]. Певна річ, він тісно в'яжеться з усіма тими проявами розвою; але ж власне для того не можна його уважати за щось кардинального, найважливішого і виключно миродайного: розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною або штучним, тепличним витвором. Національна література, штука і т. і. мусить же бути впливом живої потреби нації і заспокоювати ту потребу» [6,

т. 27, 355-356]. Зрозуміло, що забезпечити повний «розвій народності та народу» може тільки власна національна держава.

У знаменитій праці «Поза межами можливого» (1900) І. Франко закликав досягати ідеалів, які в ту пору здавалися недосяжними: «Що такі ідеали можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях, се лежить, мабуть, у крові індоарійської раси і тільки її одної; серед інших рас ми того явища не зустрічаємо, – переконаний письменник. – Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки» [6, т. 45, 284-285].

Сутність ідеалу, до якого, немов біблійний Мойсей, вів своїх одноплемінників єдино правильною стежкою Іван Франко і втілення якого в землі обітованій, цілком згідно з Біблією, за життя сам провідник так і не зміг досягти, теж описано на скрижалях Франкових праць: «Перед українською інтелігенцією відкривається тепер [...] величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остаятися» [6, т. 45, 404]. Аби виконати це завдання, «ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [6, т. 45, 405], – переконаний Франко.

Лексеми «націоналізм» та «інтернаціоналізм» у системі історіософських поглядів Івана Франка не марковані однозначно позитивною чи негативною конотацією. Письменник чітко усвідомлював: значення будь-якого терміна полягає не у формальних номінативах, а у реальному змістовому досвіді мовців. Досвід нашого націо- та державотворення доводить, що український націоналізм завжди «відкликався до потягу самозаховання» українського народу супроти шовіністичних зазіхань інших націй. Водночас справжній інтернаціоналізм в інтерпретації Івана Франка не суперечить, а перебуває в діалектичній єдності з націоналізмом і тільки в цій єдності отримує власний сенс, значущість і можливість для самореалізації.

1. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм // Драгоманов М. Вибране. Київ : Либідь, 1996. 682 с.

2. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 538 с.

3. Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1999. 208 с.

4. Мельник Я. І остання часть дороги... Іван Франко: 1908-1916 . Дрогобич : Коло, 2006. 439 с.
5. Франкіяна Василя Щурата: листи, статті, спогади / [упорядкув., передм., коментарі та покажчики Л. Козак; наук. ред. Я. Мельник]. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 212 с.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т. Київ : Наук. думка, 1978 – 1986.
7. Іван Франко. Переднє слово // Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм. Львів : Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1906. С. 3-11.
8. Франко І. *Ukraina irredenta* // Франко І. Вибрані твори: У 3-х т. Т. 3. Дрогобич : Коло, 2004. С. 390–395.

Дивосвіт гуцульського слова

Найкраще говірку може охарактеризувати живе мовлення мешканців села»⁵, – так відзначає М. П. Лесюк – дослідник, який, поринувши у світ слова своєї рідної Ковалівки, на різних мовних рівнях розкриває її визначальні риси.

Праця професора М. Лесюка може служити взірцем того, як описувати говірку, визначати її домінуючі і периферійні ознаки.

Важливість його дослідження полягає і в тому, що в говірці воно виявляє риси і гуцульського, і покутського говорів, тобто розкриває її «помежованість», синкретичні риси характеру через структурно-семантичні, концептуально-змістові, функціонально-прагматичні особливості мовних одиниць, що її маніфестують.

Говірка села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області так само, як і та, яку ретельно охарактеризував М. Лесюк, відзначається розмаїттям помежових рис: домінуючими в ній є, звичайно, риси гуцульського говору, виразно окресленими – покутського, а також наявні й ті, що відбивають мовомислення мешканців Буковини.

Однак який би вимір говірки не розглядався, насамперед, важливо акцентувати на її онтологічних ознаках – тих, що вирізняють її з-поміж інших, викристалізовуючи її індивідуальні ознаки.

Наводимо окремі статті словника, що розкривають дивосвіт цієї говірки.

НАВАРІЛИ – НАПЕКЛІ, МИ ПО БОХАНЬЦІ ПРИЙШЛИ – вислів, який викор. в обрядодії «Боханці», що відбувається в «Живний Чітвєрь»: *У цеї ден' ране'н'ко д'їти с коше'ликами їдут на бо'хан'ці / прихо'д'ут до г'азди' / стай'ут на поро'зі таї ка'жут Пус'т'їт / пус'т'їт на бо'хан'ці / а по тепе'р'їшному де'хто про'буї ї так каза'ти / Навари'ли / напекли' / ми по бо'хан'ці при'шли / ни зна'їу / ви'тки ц:е / хто так на'уч'е'ї / упере'т їа тако'го не ч'у'ла / ну але' нич'о' / наї буде ї так / тепе'рки д'їтем їс'е'ке соло'тке дай'ут / хто на шо се змих / а ге'нта'м дава'ли пере'п'їчу ци кавалок хл'їба / до це'го д'на ко'ждї р'їхтува'їсе / д'їти беру'т бо'хан'ці / кладу'т у коше'лик і г'аздам д'е'куйут / Прости'бих / абе'сте на'рик доч'їка'ли / таї соб'ї їдут у дру'гу ха'ту / їни ква'п'їуц:е / бо на бо'хан'ці їде'ц:е ране'н'ко / їже ко'ло дес'е'тойї бо'хан'ці мо'жут се с'к'їн'ч'е'ти / тогди' г'азди'на ма'її пра'во каза'ти / Виба'ч'е'їте / але' бо'хан'ці рози'бра'ли / і д'їти лиш'е'їуц:е н'ї ш ч'ем / того' се ква'п'їут / бо хто хо'чі так гост'їти?*

НЕРВИ РОСПЕРАЇУТ У КОГОС – хтось дуже сердиться від безвиході, нервує: *Не'рви роспе'ра'їут / бо їа н'їч'о' ни го'на помоч'ї / бо хто стару' ба'бу*

⁵ Лесюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 328 с.

сеґо́н:е хо́ч'ї слу́хати? / ні́хто / їа заку́ток / коли́с шош могла́ / а тепе́рки заку́ток / би́рше ни́ч'о́ ни ка́ў.

НИ ГОЛОВА́, А БАНЕ́К (ГАРБУ́Ц) – знев., про нерозумну, на думку мовця, людину: Ви́жу / шо ў те́бе ни голова́ / а бане́к / задурно́ но́сиш йі́ї на пле́чах / бо йе́к мош бу́ло так прорахува́тисе і так до́в'їритисе чо́лов'їкови / котро́го до́бре ни зна́йш? / а́ле ні́ч'о́ / це то́бі́ бу́де до́бра нау́ка / меш до́ўго йі́ї памні́та́ти.

ОБІТ ЗА ПРОСТІ́БИХ – поминальний обід: На Андре́їа ма́ма роби́ла обі́т за Прости́бих / спекла́ рога́л'ку / купи́ла горш'е́та / с'в'ї́чку / та́ ти зна́йш / йек то се ро́би / ўсо́ на стол'ї́ ма́їи бу́ти зрі́хто́вано так / шо́би ні́ч'о́ ни доноси́ти / запа́л'у́їц:е с'в'ї́чка одна́ / ўна ма́їи гор'ї́ти / до́ки бу́де обі́т / л'у́де ўже за столо́м / а́ле ш'ї ни с'їда́ўт / ко́ждому́ йе пода́ўнік / по́даўнік / це го́рш'ї́ ци шош и́нче / тер'ї́л' / ми́ска мо́же бу́ти / туда́ ли́ўт тро́хи води́ / рога́л'ок кла́дуть / тако́ш пе́рет' ко́ждим вин уже́ покла́дений / у го́рш'ї́ вин / Мо́жно кла́сти па́ру гор'ї́хиў / йе́блюко / кали́ну / тепе́рки на́в'їт' цу́курки / о: / да́ўно́ тако́го ни бу́ло / ма́ма ка́же / На́ї Бох при́ма́їи пе́ред' Андре́їїво́ї душі́ / ко́жди де́ржи сво́ю запа́лену с'в'ї́чку і три ра́зи ка́же Оч'їна́ш і Богоро́дице Ді́во / пото́му гас'у́т сво́ї с'в'ї́чку і три ра́зи витпи́ва́ўт то́їи води́ з го́рш'е́ти / а йі́к йі́ї бога́то / то ре́шта ў шош злива́ўт / куда́ ма́ма ска́же / і то́гди ўже обі́даўт / їа ш'ї ни сказа́ла / шо йі́г бере́ш пода́ўнік / то ма́їш сказа́ти Прости́бих / на́ї Бох при́ма́їи / це пото́му / йі́к ска́жут / за ч'ї́у ду́шу обі́т / тако́ї обі́т ни йе до́ўгий / це ни набу́ток / на не́му мо́жут пи́ти шош / а́ле ни́бога́то і ні́хто́ ни цо́ркайі́ц:е / ни ўпи́ва́їц:е / а коли́ пообі́дали / ўста́ли / зноў помолі́лисє / гаси́ц:е с'в'ї́чка вели́ка / то́та / шо бу́ла запа́лена / ко́жди бере́ с'в'ї́ пода́ўнік / бо вин зна́ї / де йі́го́ покла́ў / і ўс'ї́ росхо́д'у́ц:е.

ОГРІ́ТИ (УГРІ́ТИ) ПА́ЛИЦЕВ (БУ́КОМ, ОБУ́ХОМ) КОГО́С – несподівано сильно вдарити когось: Марш ви́ц:и / по́ки їа ш'ї до́бриў / гово́р'у с то́боў / бо досто́їс:е до то́го / шо ни меш моч'ї́ сло́во сказа́ти /ї́к огр'ї́ўу те́бе оце́ў па́лицеў / то меш лиш бин'ч'е́ти / йі́зи́к ни ме се склада́ти на сло́во; Огр'ї́ў бу́ком / та́ то́ї лиш ге́пну́се / а пото́му ўста́ і диви́ўсе / і́г бара́н / ни зна́ў / де́ вин і шо́ з ним се ста́ло; Огр'ї́ў свин'у́ обу́хом / та́ пото́му му́с'їли дор'ї́зати / И:ї́ / де́ їа хо́ч'у за та́ке́ слу́хати? / на́йшли́ / шо м'ї́н'ї́ роска́зувати / Та бо ти се пита́їш / ік'ї́ нови́ни / та́ їа роска́зуу / Їа за л'уди́ї́ / а ни́ за свин'у́ се пита́ўу / А їа і́ каў / за Васи́ла / шо вин даў бу́ў свини́ по голо́в'ї́ / ўна могла́ здо́хнути / але́ ми дор'ї́зали / та́ вели́ко́ї ўтра́ти нима́ / то шо́ / це ни йе новина́?

ПАСУВА́ТИ, І́К (І́К) СВИ́НІ (СВИ́НІ) ВІНО́К – зовсім не личити: Йо́ / пасу́їи́ / і́к свин'ї́ в'їно́к / ану́ / ўбе́ри л'о́ху ў в'їно́к / та́ се поди́виш / йек то зафа́їно.

ПАЦІ́ТИ – опинятися в несприятливих умовах, зазнавати лиха, страху, невдач: Йо:ї́ / шо смих па́ци́ла / ни го́н:а то́бі́́ росказа́ти / іду́ до́с'в'ї́та дго́р'ї́ / а нат Соки́лским ч'у́йу / шош зач'ї́на́їи мене́ кли́кати / їа одж'ї́хну́ласє / бо

ніког^о нігд^е нима^л / а^ле йа ни ўберта^лўсе на тот го^лос / бо то нивол^но / лиш перехрест^лласе та^л каў / с^віте^л Риздо^л би т^і:і побил^ло / йа лиш ік оц^е:е сказала / уч^лула / йік шош зашум^ліло / і ўс^о / би^рше ніч^о смих ни ч^лула / Насту^л / шо^л ти на ц^е:е ска^лжеш? / Мо^лже / тоб^і прич^лулосе? / а ш^е:е ліпше ни іту^л само^лму до^лс^вітками / та^лже то Страшна^л.

ПЕРЕВЕРТАННИК (ПЕРЕВЕРТАНИК), -а – 1) печений борошняний виріб з начинкою (здебільшого з сиром і цибулею або з бриндзою): Ба^лба л^лубил^ла печ^і перевертан:уки; Перевертан:ик печ^лу^т ш ч^орної муки^л / житної або дру^гого сорту / кладу^т на капу^лс^тініи лист / бес та^лси / вин так вигл^ліда^лйі / йік великі пири^лх / печ^лу^т т Прибраже^лнію; 2) круглолиций, щокатий (про людину); у пор. «такий, ік перевертанник»: Ме^лнчіи ни ў Петри^лшиних уда^лўсе / бо та^лкі / йік перевертан:ик; Йа ни л^лубіу перевертаники / йа бих рога^ллка з^і:іла.

ПІЗНА ПТАШКА ЛИШ УСТАЄ, А РАНА (РАННА) ВЖЕ ЗЎБИ ТЕРЕБІТ – хто раніше встає, той більше встигає: На^л буде / тро^лхи витсипа^літесе / бо зна^лйу / шо се зму^лч^ліли / а^лле памн^іта^літе і т^о:о / шо пи^лзна пташка лиш устайе^л / а ра^лна ўже зуби тереби^лт / до^лки ви спа^лли / Ва^лс^ко ўже с^іно с Тереб^іж^іў зв^іс / Та^л шо? / на^л соб^і везе^л / ік йіму^л спа^лти се ни хо^лч^і / лиш одно^л ва^лрто би се запита^лти / ци вин зуби фа^ліно ви^лтереби^лў / ци хо^лди с та^лкіми? / йік уздр^лу^л йіго^л / то цисе^л му^лс^у се запита^лти / Поговор^іт соб^і / погов^ор^іт / пожертв^літе.

ПІТКУРІТИ ШКРЎМОМ – згідно з віруванням, спалюючи «пушку» шерсті тварини чи волосся людини, які спричинили чийсь переляк, тим самим нівелювати його: Коли^лс йа бу^лла се перепу^лдила М^іликового пса / Бу^лрик се назива^лў / і ма^лма мене^л питкур^лувала шкру^лмом / ву^ліна ўстри^лгла бу^лла тро^лхи ше^лрсти з не^лго / йа ста^лла / ма^лма ўдоли^лні / ко^лло мо^лйіх них / тото запали^лла / а йа ма^лла тим ди^лхати / а^лле так / шоби^л дим ішо^лў ч^ерес па^лзуху / і йа ота^лк соро^лч^ку рош^і:інка^лла і с па^лзухи ним ди^лхала.

ПЛАЗОМ УПАЎТИ (ЛЕЖЄТИ) – упасти й лежати нерухомо (на спині чи передній частині тіла): Чуба^лта курка сид^іла на йе^лц^ах / йа йі дого^лд^лу^лу / ус^екого прибага^лйу / а дес за ти^лжден^л до к^ін^ца^л ч^ісу^л лишл^лосе / а курка пла^лзом упа^лла / шо^л роби^лти? / му^лс^іла забра^лти з йе^лц / гудува^лла су^лром / і за три дни курку вит^л:еле^лпала / ўна зач^ела за^лмн^ітку йі^лсти / траву^л д^зобати / у ти^лжден^л гет здоро^лва бу^лла / ота^лк урата^лвала курку / так шо одно^лму тре^лба т^ішитисе / бо хот^л і ни ви^лвел:а кур^ет / а^лле ни здо^лхла.

ПЛІВАТИ, ІК (ІК) СОКІРА – зовсім не вміти плавати: Йе^лк йа ма^лйу соко^лти^лти д^іти^л / йік уни^л гу^лнут пли^лвати / скака^лти ў во^лду / а йа плийу^л / ік соки^лра? / іг би / ни да^л Бо^лже / пришло^лсе кого^лс ратува^лти / йа го^лн:а ска^лкнути ў габи^л ци ў тото^л пле^лсо ко^лло кри^лнти? / іка^л з ме^лне ко^лрис^лт^л?

ПОМÓЖЕ, ІК (ІК) МЕРТВÓМУ (ВМЕЛЛÓМУ) КАДІЛО – про зайвість якихось дій, спрямованих на допомогу комусь, оскільки зарадити чомусь, на думку мовця, неможливо: Йо^л:і / йа на^лв^іт^л ни хо^лч^у за ц^е:е слу^лхати / бо то ніч^о на даст / к^іл^ко ми говори^лли / проси^лли / а вин соб^і дал^і п^іе / то шо? / ік йа ска^лў ш^е:е рас т^о саме^л / ўно помо^лже? / та ніко^лли / помо^лже / йік мертво^лму кади^лло /

то ўже слаб'іс'т' / абесте зналі / т'ішка слаб'іс'т' / р'ітко хто з неўі сам ви-
ході.

ПРОЛУПІТИ СЛІПАКІ – негат., знев., скинути полуду з очей, побачити
реальний стан речей: Д'іўко / та пролупі' свойі' с'п'іпаки' / бо ўа ўже ни знаўу /
ўек тоб'і' каза'ти / аби' ти мене' послу'хала / та'же ў М'і'хосевої' вид не'го ди-
ти'на / а ти слу'хайіш / шо' вин тоб'і' гово'ри?

ПРОПАВ, ІК (ІК) У БУЛЬБÓНУ ВПАВ – зник безслідно: Гу'рскіі' ўіго' знаўі /
де' вин / пропа'ў / ўік у бул'бо'ну ўпаў / бо'рше пишли' бих / то бо'рше би се вер-
ну'ли / а'ле куда? / мус це'го д'і'т':а ч'іка'ти.

ПЎДНО – присл., страшно: Само'му пудно іти ў таку' нич' / каўт / шо
та'мки на перехре'стку л'удину' мо'же спе'рти ікас не'ч'іс'т' / Йо / на двох нога'х
/ п'іе'на верта'ўіц':е тха'т'і / Ти жерту'ўіш / а пок'і'їніі' д'е'д'а таке' маў / шо наі
ни ка'жу / пиў но'ч'і' ўіго' води'ло.

ПУСТÉ – ТО ПУСТÉ, НИ ПАРА РОБІТНОМУ – чіісь лінь і марнотратство
не могуць викликати схвалення у працьовитого й бережливого: Роска'ў тоб'і'
т'удиўску' ба'іку про бога'цку і б'і'н:у д'і'ўч'іну / гента'м у Ту'дв'і жи'ли од'н'і'
л'уде / і буў у них син / при'шла' пора' хло'пц'еви се жене'ти / таі' д'е'д'а з не'неў'
ка'жут ўіму' / Пишо'ў бес / Іва'нку / таі' розв'ідаў / де ўе до'бра д'і'ўч'іна / така' /
шо'би тоб'і' се ўдава'ла / хо'ч'у / абес сам соб'і' ви'браў / а ўже і'ку ви'береш /
тоту' і засва'тайімо / ході хлопч'і'ш'і' шос'в'е'та і шонед'і'л'і до це'рк'ви / хо'ди на
то'локи / приди'ўе'ўіц':е / і ўда'лисе ўіму' три д'і'ўц'і' / одна' фаі'н'і'ш':а вид дру'гойі'
/ а'ле тре'ба ікус одну' ви'брати / наі'голоўн'і'ш':е / котру'? / при'шо'ў вин на по-
си'тки до пе'ршойі' / с'іў на ла'вицу / роз:ера'ўіц':е / ха'та ўік ха'та / н'і'би н'і'чо' /
а'ле придив'і'ўсе / а то павуки' по ву'гла'х сну'ў'т / ўс'о заснува'ли / ви'тко /
д'і'ўка ни д'уже дба'ўі за пор'е'тки / Йоі' / Іва'нку / а ти шо так у ку'тик се ди'виш?
/ шо ўіс та'мки ўзд'р'і'ў? / пита'ўіц':е д'і'ўка / Та ўа так л'уб'іу див'і'тисе / ўек у
ха'т'і по кутика'х павуки' сну'ў'т / шо б'і'да' би ц:е ўз'е'ла / Мо:і' / та ти ц:е
л'убиш? / ану'ко ході' подив'і'се ў дру'гу ха'ту / та'мки ўе шо ви'д'і'ти / уни'
ти'л'ко наснува'ли / шо образи'ў с'в'і'ти'х ни ви'тко / н'і'чо' ни сказа'ў на ц:е
хло'пец / таі' пишо'ў соб'і' тха'т'і / на дру'гіі' ден' збера'ўіц':е на поси'тки до
дру'гойі' д'і'ўки / при'шо'ў з:агод'і' / шо ш'і' веч'е'р'у ни звару'ли / таі' сиди'т / а
д'і'ўка лупи барабул'і на барабул'іну куле'шу / аби' з бри'ндзоў та з ма'слом
з':і'сти на веч'е'р'у / ди'виц':е ле'гін' / а д'і'ўка так лупаку'ўі' тот'і' барабул'і / шо
гаш страшно' / Моі' / ч'о' / вере' / ўна так ро'би? / таі' се пита'ўі' / Чу'ўіш / Вас'у' /
а шо ти так те'шеш барабул'і? / таку' гру'бу лупи'ну вим'і'туйіш? / А м'ін'і' ни
шкода' / бо ма'ма ш'і' і заўтра на де'н'ц'і заро'би барабул' таі' принесе' ў плати'н'і'
/ н'і'чо' на ц:е ни сказа'ў хло'пец таі' верну'ўсе додо'му / тре'того д'н'а збера'ўіц':е
іти на розв'і'дини до вели'кого газди' Петра' / бо ч'у'ў / шо та'меч'ки жи'е' тот'а'
тре'та д'і'ўка / шо ўіму' се ўда'ла / при'шо'ў до д'і'дич'а пе'рет полу'н:ем /
гос'т'у'ўі' / ўіго' фаі'но при'ма'ў'т / д'і'ўка соб'і' шош ку'тайіц':е / приста'ўі'ўі' на
борш' / лупи барабул'і / бураки' / мо'ркеу' / а'ле так тоне'н'ко / шо гаш ниш
ч'е'рес шки'рку ви'тко / Чу'ўіш / Йіле' / а ч'о' ти так то'нко лупиш ус'о / шо на

борш' / ви богачі / ма'йте велик'і ста'тки / ста'не на зи'му / Ма'ймо то ма'ймо / а'ле до весни ш'і деле'ко / ка'же на ц:е д'і'уч'іна / таї ніч'о / ш'і тро'хи поси'д'і'ю па'рубок / би'рше ўже ніч'о се ни допи'тува'ю таї пишо'ў соб'і / пришо'ў тха'т'і таї ка'же родич'ам /Зроби'ў / смих / так / ік ви ра'дили / бу'у у д'іво'к / приди'ўе'ўсе до них / бес'ідува'ю / і шо ўа вам ска'ю? / ска'ю т:о / шо посела'іте ста'рости до Йіле'ни / бо то газди'ўска' д'і'ўка / з не'у ми до ч'о'гос доро'бимосе / і ў ско'рим ч'іс'і засва'тали Йіле'ну і зроби'ли фа'іне вес'іл'е / Іва'нов'і родич'і т'і'шилисе / шо ма'ють таку' нев'істку / бо пуста' / іке би ўно ни бу'ло фа'іне / то пуста' / ни па'ра роби'тному / ни па'ра газд'і / а молод'і ш'і дотепе'рки жи'ють і добра' нажива'ють.

РОЗУМ ЗАКОСТЕНІВ У КОГОС – про людину, не здатну логічно мислити: У ме'не ўже ни тот ро'зум / вин заkosten'і'ў / та ўа ра'нче ўс'і обраху'нки ў па'мн'іти трима'ла / а тепе'рки? / зно'ў забу'ла / ч'о суда' пришла' / в'іде'ў / по си'то / але' си'то ни тут / а ў комо'р'і.

РІВНИЙ, ІК (ІК) МАГЛІВНІЦЯ – дуже поганий, нерівний (про поверхню чого-небудь): Фа'іна доро'га / ри'ўна / ўіг ма'глиўни'ц'а; Йо:ї / а це шо за с'т'іни? / та ўни так'і / ік ма'глиўни'ц'а / іг би ўіх хтос спец'і'їал'но туйк / шоби' так'і пруги' зроби'ти / И:ї / ни пуж'їтесе так / бо тут'ки ш'і ни ри'ўнали / а ви ўже пруги' ўздр'іли / де' пруги? / ви'тко / вам шош двої'ц:е ў оч'е'х / Ну та ўже / то соб'і ўек хто хо'ч'і.

РОЗДАЇБІДА, -и – дуже щедрий; занадто щедрий: Та розда'їб'іда / а ўа раху'ю / шо то ни ўе до'бре / подум'аї за се'бе / сво'їх д'іту'ї / шо' / дру'гї ме ква'питисе тво'їм д'і'тем помоч'і / гаї кажу' / ме? / ну / ч'о ни гово'риш? / ўа ни ка'ю / шо скупува'тисе тре: / але' ни мо'жно ї так / ік ти ро'биш.

РОЗУМІТИСЕ, ІК (ІК) ВОВК НА ЗВІЗДАХ – зовсім не розумітися на чомусь; не мати відповідних знань і досвіду, щоб якісно виконувати якусь роботу: Де' вин вид д'зига'рки' / де' вин го'ден зр'іхтува'ти? / Іва'н до ко'пан'а / бу'ч'ка зве'сти / а на це'му розум'і'їц:е / ўік во'ўк на зв'іздах.

РОЗУМІТИСЕ, ІК (ІК) БАРАН НА БІБЛІЇ – нічого не розуміти, зовсім не орієнтуватися в чомусь: Умера'ю зо' с'м'іху / нашо'ў с ким ра'дитисе / та вин на пе'ч'ах так се розум'і'ї / ўік бара'н на Б'ібл'її / ўа' би'рше зна'ю / бо ви'д'іла / ўіг д'е'д'а пе'ч'і кла'ю / на'ш'а ба'б'а зна'ї / ўек тото' се ро'би / ма'му сво'ю' бес бу'ю запита'ўсе / ўна би сказа'ла / ч'о дим верта'ї'їц:е ў ха'ту / а ти нашо'ў / кого се пита'ти.

РОЗУМНИЙ (ТАКІЙ ЗАРОЗУМНИЙ), ІК (ІК) МОШКИВ КИНЬ (КИНЬ) – не зовсім розумний: Йо / цес фист розум'ниї / таки'ї зарозум'ниї / ўік Мо'шки'ю кин' / ци ўік ріба' коби'ла / тота' / шо ўрас зу'би шк'і'ри.

РОСПІЇТИСЕ – 1) почати і тривалий час «піти» (про півня): Шо' би ц:е могло' знач'е'ти? / ку'гу'т у полу'н:е росп'і'ї'ї'ўсе / шо' їму' се ста'ло? / Ви'тко / на змі'їну пого'ди / лиш так; 2) знев., перен., говорити, сваритися: Жи'нко / шо' ти росп'і'ї'їласе / ўіг д'і'ди'ю ку'гу'т? / хоч' / шо'би ўа ўт'ік с ха'ти ї би'рше суда' ни верта'ўсе? / стули' тро'хи с'в'її пи'соч'ок / бо / бигме' / б'іда' бу'де.

РОССІСТИСЕ, ЇК (ІК) КЛІЧЬКА – сісти, займаючи багато місця: *Ану'ко по-су'н' свойу' па'ну / наї і ѱа с'е'ду / ту'теч'ки ѱе куда' / бо ѱіс рос':і'ласе / ѱік кли'ч'ка / Ну то с'іда'ї і ти / тогди' ѱже дв'ї кли'ц':і мут сид'ї'ти на цїї ла'вици.*

СЕНЬДЗЬО, -я – заст., суддя: *Дї'т Іва'н роска'зуваў / шо гента'м ѱіго' кли'кали до се'н'дз'а / а ч'о? / бо оди'н т'уди'ўски'ї ч'олов'їк ч'е'мос бу'ў провину'ўсе і написа'ў у доку'мент'ї / шо д'ї'до за не'го руч'е'ѱиц':е / а'ле д'ї'дови н'їч'о' за ц':е ни сказа'ў / а ѱік ішо'ў до су'ду / то ѱз'е'ў с'в'їч':іти дру'гого ч'олов'їка / шо н'ї'би тот ѱе д'ї'до / га'ї / при'шли' до су'ду / се'н'дз'о се пита'ѱи це'го ч'олов'їка / Хто ти таки'ї? / а тот ка'же / а'ле назива'ѱи фам'ї'л'ї'у і імн'е' д'ї'да / а ѱ це'ї ч'ес две'р'ї се ѱтвори'ли / і ѱхо'ди д'ї'т / бо ѱіму' при'шло' / шо там і там вин ма'ѱи бу'ти / се'н'дз'о се пита'ѱи / А ви хто таки'ї? / ну та'ї д'ї'до назива'ѱиц':е / ка'же / ѱек вин пу'шец':е / і'ке імн'е' / т:о саме' говори' / шо па'ру м'їну'т то'му Петро' говори'ў / Отаке' д'ї'т Іва'н пого'сти'ў бу'ў у суд'ї' / ч'ем ус'о' се с'к'їн'ч'е'ло / ѱже ни памн'їта'ѱу / а'ле д'ї'т ура'с с'м'ї'ѱе'ўсе / ѱік роска'зуваў цес притрафу'нок.*

СВИН'Я В ГОЛУ ЧЮХАЛАСЕ КОМУС – хтось нерозумний, нерозважливий: *М'їн'ї шо? / свин'а' ѱ го'лу ч'у'халасе / шоби' ѱа роби'ла таки'ї дурни'ц':ї? / ѱа ш'ї ма'ѱу ро'зум.*

СИДІТИ, ЇК (ІК) МУХА ЗА ЛУБОМ – дуже тихо сидіти: *Ми уваж'е'ли д'е'д'у / а'ле і бойе'лисе ѱіго' / бо вин бу'ў о'стри'ї / вин ни ма'ў питхо'ду поговори'ти з д'ї'тми' / ни бу'ў пи'т:ра'ўни'ї / таки'ї / ік тв'ї'ї та'то / того' ік ч'у'ли / шо д'е'д'а іде ѱ ха'ту / сид'ї'ли / ѱік му'ха за лу'бом / аби' ни ч'у'ти бу'ло / шо ми ѱе.*

СКАЛІТИ ЗУБИ, ЇК (ІК) ПЕС НА ОТРУБИ – виявляти невдоволення, злість, агресивність: *Ми / л'у'пч'ку л'у'би'ї / н'ї ѱ ч'о'му ни ви'н':і / і ти ни ма'ѱиш ч'о ди-ви'тисе на нас б'ї'лим і ска'лити зу'би / ѱік пес на о'труби / шука'ї тих / кому' на ру'ку таке' тоб'ї' роби'ти / а ми ту'тен'ки н'ї до ч'о'го.*

СКАЧЮТ ЦИГАНІ В ОЧЕХ (ЦИГАНІ В ОЧЕХ СКАЧЮТ) КОМУС – хтось дуже голодний: *Бабо' / дава'їте / шо ѱе / бо ѱа ни го'ден ч'їка'ти / м'їн'ї' ѱже ска'ч'у'т цига'ни ѱ оч'е'х / вид ра'н'а нич'о' смих ни ѱї'.*

СКОНДЗА, -и – знев., лайл., худа зла людина: *Ти ско'ндз'о пу'л'ка'та / марш м'їн'ї' вит ха'ти / ни вереш':е'ї ту'тки / ви'ска'ї ко'ло сво'їи ха'ти.*

СЛАБОМУ І В ПЕТРІВКУ СТУДЕНО (СТУДІНЬ) – хворій людині і в спеку може бути холодно: *Ту'тки ни до жертво'ван'а / м'їн'ї' напра'ўду ни ѱе гор'ч'е' / Бо ѱіс ни ду'ж'а / а ѱік слаби'ї / то і ѱ Петро'ї'уку бу'де студ'їн' / ти ш'ї молода' / а баба ѱіле'на сего'н:е дв'ї фу'с'ц':ї ѱбра'ла / бо ка'же / шо зме'рзла / То ѱ не'їи / Вас'у' / вит ста'рости / ѱна ка'же / шо і ѱ спин:у'ци ни го'н:а ходи'ти / бо під:ува'їи / ура'с убера'їи за'паску / ѱо / ѱ не'їи он:о' / а ѱ те'бе дру'ге / га'ї л'їга'ї / та'ї поди'вимосе / ци ѱе гор'е'ч'ка? / гада'ѱу / шо ни бу'де / бо ти ѱже сего'н:е весел'їш':а / а ч'ем м'ї'р'їти?*

СЛУШКО, СЛУШКО, ВІЛІЗИ С-ПІД ЛУШКА – ірон., вказівка на відсутність прислуги, а отже, кожен сам себе обслуговує: *Сиди'ш і хо'ч'їш / аби' тоб'ї' ѱс'о пода'ли / ану' ви'клик' слу'шку / кажи' / слу'шко / слу'шко / ви'л'їзи спід лу'шка / і ѱна помо'же / Бабо' / там н'їко'го нима' / ѱа ѱже кли'ка'ў і диви'ўсе ш'ї тогди' / ѱік*

ви м'їн'ї ц:е ўч'єра сказа'ли / там лиш д'їдов'ї к'їрзак'ї / би'рше н'їч'о' / Ну та бо ти / ви'тко / зле кли'каў / а ти фа'їно проси' / таї тогди' меш сид'їти / а за те'бе ўна гет ч'є'сто ус'о' зроби.

СМІЄЦЦЕ, (АЛЕ) ТАК, ІГ' (ІГ') БИ КУСАВ – про нещирю, підступну людину: Їа й'го' се бо'ўу / вин с'м'їй'є'ц:е / а'ле так / іг' би' куса'ў / ви'диш / їа тоб'ї' н'їч'о' ни каза'ла / на'їко / соб'ї' ду'майу / Ори'с'а з ним погово'ри / ї інтере'сно / шо' ўна за не'го ска'же? / бо вигл'їда'її ч'олов'їк до'ста нипога'но / висо'киї / фа'їно з'їбраниї / ган'ч'у' їко'гос ни ви'тко / а їїк поди'виц:е / загово'ри / то гаш змер-за'їш / хо'ч'їц:е ўтеч'ї'.

СОКІРА МОЖЕ ЗАВІСНУТИ (ЗАВИСАЄ) – про важке, погане, неприємне повітря в якомусь приміщенні, передусім у кімнаті: Ану' признава'їтесе / котри'ї з вас попусти'ў? / та так / шо соки'ра мо'же зави'снути / ни го'н:а бу'де ўпа'сти / каж'їт / наї їа зна'їу.

СПЕЛЕХАТІТИСЕ – стати пелехатим; втратити попередню якість: Голова' ў ме'не ад'ї' їек спелеха'тиласе / бу'ла фа'їно зач'є'сана / а бра'ла коро'в'ї с'ї'на / таї ад'ї' їк'ї гн'їзда на голов'ї' се зроби'ли; Во'лоси бу'ли тро'хи спелеха'тилисе / а'ле то н'їч'о' / то на'в'їт' фа'їно / ни прилу'зан'ї / а закуч'їр'є'ўлен'ї ста'ли / соб'ї' своби'дно розв'їва'лисе; То ї ко'ўн'їр мо'же се спелеха'тити / ўз'є'тисе коцака'ми / ад'ї' з мо'їйм плаш':є'м таке' бу'ло / їа ни зна'їу / шч'о'го вин бу'ў / ба'ба каза'ла / шо ко'ўн'їр з ви'дри / фа'їниї бу'ў / а пото'му спелеха'ти'ўсе / обл'їс / таї їа вит-поро'ла й'го' / бо вин ни' би фа'їни'ти мене' / а зач'є'ў пакалу'ти.

СПЛЕСКАТИ – знев., поєднати (одружити) когось із кимось, часто не беручи до уваги бажання молодих: Та шо' каза'ти? / д'ї'ўку н'їхто' не сва'таў / а тра'фи'ўсе їкиїс мижибри'цкиї / таї ро'дич'ї тото' скоре'н'ко сплеска'ли / тики' ду'же бо'рзо зроби'ли вес'їл'є' / таї по ўс'о'му / а'ле добра' тамки ни бу'ло / ви'тки ўно о'змец:є?; Сказа'ли / шо хло'пец о'зме д'ї'ўч'їну / їк їїї' брат засва'тайї й'го' сестру' / сплеска'ли / таї зроби'ли дво'її вес'їл' / а'ле ц:е ўпере'т бу'ло / те-пер'їшн'ї молод'ї' / в'їде'ў / на таке' би се ни згоди'ли / ўже н'їхто' ни за'риц:є на хати' ци грунта'.

СТАТИ (СТОЄТИ) ГАПТАК – стояти струнко; виструнчитися: Е:ї / у їва'на тако'го нима' / шоби' д'ї'ти ни слу'хали / вин лиш подиви'ўсе / н'їч'о' ни сказа'ў / лише'н' подиви'ўсе / а ўни стаї'ут гап'так / на'в'їт' смих ч'у'ла / шо кома'ндуїї ни'ми / їїк у во'їс'ку / Таї скаж'їт / Мар'ї' / це їе до'бре? / наї дес і таке' бу'де / а'ле ни ўрас / До'бре ци ни до'бре / їа ни за т:о / ма'її бу'ти дисц'їпл'їна / і шо' / л'ї'пше / їк бахури' вала'ндаїуц:є / та ота'меч'ки пїут? / їа фл'їшки' ви'жу / ш'ї м'їн'ї' пїт плит потра'фїе'їут кїда'ти.

СТОРЦОМ (СТОРЦА, СТОРДЗА, СТОРЦ) – присл., вертикально: Мар'ї'ка ўже з м'їс'їц' про'буїї дити'ну сто'рцом трима'ти / н'ї'уро'ку лиш; Ко'ўпч'їк сто'рца поклади' / припри' до с'т'їни' / аби' хтос ни зашпо'ртаўсе.

СТІГАТИ (СТІГНУТИ) ОБРАС – зробити неможливе: Ти дес ч'у'ла / шоби' хтос с'т'їга'ў о'брас у хат'ї? / це'го нима' ї ни мо'же бу'ти / того' їа так ска-за'ла мало'му / бо вин заба'х тако'го / шо їа ни го'н:а їїму' догоди'ти / вин шо

хо'чі? / шоби' йа с'т'ігну'ла о'брас? / а йа цисе' ни зро'б'ю / у Т'у'дев'і так ка'жут / а'ле пизнай'у / шо ти ни чу'ла це'го / а к'і'л'ко йе тако'го / шо йа сама' позабу'ва'ла? / бога'то йе.

СТРИНДҰРА, -и – урвище: Бли'ско до кра'йу ни питхо'т' / бо там стрин-ду'ра / к'і'л'ко йа тут ни прожу'ла / раху'ї / жит'е' проїшло' / і т:о се бо'йу це'го м'і'с'ц'а / ура'с тре'ба ўваж'е'ти / бо ота'к / би соб'і' шош се заду'маў / таї ус'о / по ўсе'му би було.

СХОВАТИ (ХОВАТИ, ДЕРЖЕТИ, ТРИМАТИ ТА ІН.) В ПА́ЗУСІ (ПА́ЗУХУ ПОКЛА́СТИ, СХОВАТИ) – жарт., ірон., знев., викор. у ситуаціях, коли мовець не може дати конкретну відповідь про предмет (де він?), що цікавить іншого комуніканта: *Ти ўже / л'у'боч'ко солоде'н'ка / тре'тиї рас се пита'йіш / де твої' коўтки? / а йа тоб'і' каза'ла / шо йіх ни соко'т'у і ў па'зус'і ни схова'ла / шука'ї та'мки / де йіс ўч'е'ра ски'нула / може / ў ото' пуде'лко покла'ла / шо на кре-де'н'ц'і?; Так се допу'туйіш за шкерпе'тки / іг би йа йіх у па'зуху схова'ла / а йа та'мечки йіх ни но'с'у / А де ўни се зад'іли? / Ви'д'іла ўч'е'ра / шо два не'сли на колу' / а тре'тиї кида'ў у скалу'.*

СВІТІЕ РИЗДВО́ БИ ТТІ ПОБІ́ЛО – згідно з вірув., магічний вислів, спрямований проти будь-якої нечистої сили: *Абе'с зна'ла / іг би тоб'і' шош се при-ви'д'іло / то ти скоре'н'ко ма'йіш перехрести'тисе / а пото'му сказа'ти / С'в'іте' Риздво' би т':і побі'ло / а дал'і / поне'д'і'ўнок / ви'у'то'рок / середа' / і так до нед'і'л'і / це мус робі'ти / бо ти ни го'н'а зра'зу нагада'ти / у йки'ї ден' се-го'року було Риздво' / а то тре'ба то'ч'но сказа'ти / тогди' мара' шч'е'зне / н'і'чо' тоб'і' ни зро'би.*

ТЭ́ПЛА КУЛÉШЯ (ТУЛÉШЯ) І КВАСНÉ (ТВАСНÉ) МОЛОКО́ – НАЙЛІ́ПШЯ І́ДА – вислів викор. і в нейтральних, не конотованих контекстах, однак здеб. у тих, що набувають жартівливого чи іронічного характеру як своєрідне «обґрунтування» того, чому мовець надає перевагу найпростішим тюдівським стравам: *Ти се пита'йіш / витки це пишло'? / а йа скаў / витки / то ўпере'т було / на Ве-лу'гден' д'і'ти фали'лисє / хто шо йіў / оди'н каза'ў / ік'і' ў них смашн'і' паску' / дру'гії ни мих нафали'тисє / іка до'бра у них бужени'ц'а / а ш':е хтос роска'зуваў / к'і'л'ко ма'ма писано'к списа'ла та йки'ї будз згл'е'д'ж'іла / а Лес'ко' ни знаў / шо на Вели'гден' тил'ко ўсе'го р'іхту'йут / то пофали'ўсє тим / шо зна'ў сара'ку / теп'ла куле'ш'а і квасне' молоко' / найлі'пш'а йіда' / дити'на цисє' ўрас йі'ла і га-да'ла / шо то наїви'ш':а йіда' / А шо / ўни так'і' бі'н':і були? / Йа би ни сказа'ла / буў нидо'т'ік / а'ле ни таки'ї / шоби голода'ти / та'мки р'іду' ни було / ота'к йа скаў / того' ни могли' с'т'ігну'тисє на до'ру і ни йшли' с'в'іти'ти / а дити'на шо? / лі'пшого ни ви'д'іла / таї ш'ї зле говори'ла / ота'к і зач'елосє / тої тепе'р / ік дес нима' ви'борнойі йіди' / а лиш куле'ш'а з гу'с'л'інкоў / то так ка'жут / йа ни рас і сво'їм ота'к гово'р'у / йік уни' зач'іна'йут фо'скати.*

ТАКІЙ ВЕСÉЛИЙ, І́К (І́К) ЧЮ́КІ́НЮ́К – дивакуватий: *Ти шош сего'н':є за-ду'же весе'лії / хо'диш таки'ї / ік Ч'уки'н'ук / гаї росказуї / шо се стало / шо тоб'і*

рот ни хочі се заперати / А ўа ік за рас роскаў / то ї вам ста не ве село / мете сам і до се бе се с м іе ти.

ТАКІЙ ГРУБІЙ, ІК (ІК) ПÓРХАВКА – знев., хтось дуже товстий: Йіле на / твоїа сус і да / така ґруба / ўік по рхаўка / наї Бох боро ни / Ву іно / але ї ва ш а дон ка ни така / ўік ти ч ка / ма їи шо носи ти на со б і / ота к іг би стеса ў хот з два ц: ит п іет к іл / то на ўс о бу ло би ле кше.

ТАКІЙ П'ЄНИЙ, ІК ЛІХТАРНЯ БЕС СЬВІЧЬКИ – дуже п'яний: Ішо ў у три доро з і / бу ў та ку і п іе ни і / ік л іх та рн а бес с в іч к и / ви тко / шо ўіму тем но бу ло ў оч е х / Ну та бо так л і п ше ї ти / н іч о ни ви диш / та і ни бой іс: е / шо ўпа деш.

ТАКІЙ, ШО ЗА ГРІВНЮ (РУБЕЛЬ, ГРИШ) КОЗУ В ПІСТИНЬ ПОВЕДЕ – дуже скупий: Цес на кол іду ш ку ду ў і да ти / а ти хо ч іш / аби вин тво ўім д і тем шош купи ў / та вин та ку і / шо за руб е л ко зу і П і ст ин пове де / а мо же / ї за коп і ки се з го ди т.

ТАКУ МАЇ ХАВКУ, ШО (І) ФЕЛÉГОВ БИ НИ ЗАТКАВ – знев., про базікала, «пискатого»: Ти сло во / а ўна то б і де с іт / та ку ма їи ха ў ку / шо фе ле го ў би ни зат ка ў / А ўа б их зат ка ў / ка ў то б і ге з де / ни шу ка ў би фе ле ґу / а бут ч ем би при пе р то ту ха ў ку / і то так би при ш пи ли ў / шо ўна до ў го ни мо гла би се ў твор и ти / і то г ди би бу ло ви тко / хто ў ха т і га з да / хто но си ка пе л у х.

ТАРАРАЇСТВО, -а – 1) безпорядок: Ни мо жно до пу ска ти се до та ко го та ра ра ї ст ва / ма їи бу ти і ку іс пор е док / бо ўек це так / шо би ко ж ди роб и ў / шо со б і хо ч і?; **2)** гомін, крики, бійки, спричинені вживанням алкогольних напоїв: У ти х ат і стра ш не та ра ра ї ст во / там в іч н і гор і ў ки / ви ски / кри ки / то пу сте м іс це.

ТИ (ВИН, УНА ТА ІН.) НИ СИ ПРИСЛОПА (НИ С ПЕРКАЛАБИ, ПИРКАЛАБИ), АБІ (ШОБІ) ЦÉГО НИ ЗНАТИ – у вислові закладено критичний погляд на людину, яка виявляє себе в чомусь менш обізнаною, компетентною, ніж, на думку мовця, повинна би бути: Ыек та к і ве ли к і ба ра бу л і / ік і до б ре те р ти на пл а ц ки / ота к по ру ба ти сви н ам? / ти ни мо гла мал і при ста ви ти? / та же ти ни с При сло па / аби це го ни зна ти; Та ти ни с При сло па / ни с Пир ка ла би / ни з і ку хос вер хи ў / абе с ни зна ла / шо ф і ра н ки с ч о р но ў спи н: у це ў ж ма ка ти ни мо жно / бо ўна пу сти / к і л ко те бе це му ўч е ти?

(ТО) ІК НИ ЇВ БИ ТАЙ НИ СПАВ, ТО КУПІВ БИ СТАНІСЛАВ – жарт., людина обмежена у своїх можливостях досягти високих матеріальних благ, тому її цілі завжди повинні «узгоджуватися» з можливостями: Ну та так / ік ни ўіў би та і ни спаў / то купи ў би Стан і сла ў / але шо зро биш / ік ў і сти хо ч іц: е ко жен Бо ж и ден / ни ма та ко го / шо най і ў се / і ста ло то б і то го на ти ж ден / на два / а ўіг би на пу ў рик / оґ: о / ото г ди бу ў би ра і / ото г ди бес со б і купи ва ла ус о / шо на о ко би се по ди ви ло / ўа ни ка ў Стан і сла ў / а спи н: у ч ку / і ку ти хо ч / пла ш: ік / ч е ре ви ки / ус о бес за ра с купи ла / ну а ўік ґро ши ки ї ду т на и н че / то ма їи ш за ч і ка ти / ни ква пи ти се / а ви б ра ти то то / шо на і пе р ше / а по то му і дру ге бу де / але кри ш ку мус за ч і ка ти / Ма ру с ко.

ТРИМАТИ НЕДІЛЮ – святкувати; не працювати; те саме, що ДЕРЖІТИ НЕДІЛЮ: *Ў Тудеві тримаўт неділю і ўсі велікі с'в'ета / нима шо каза'ти / це праўда / шо ўе / т:о ўе / аби ш'і ў бугден' до робо'ти бу'ти тако'му ох'іч'ному / ўіг до прыпоч'е'ўку / отогду' би було до'бре / І:ї Василю' / та ни гані'т ус'іх / л'у'де / сара'к'і / т'е'шко ро'б'ўт / Та ўа за се'бе каў / на ста'рис'т' гет розлі'ні'ласе / ни хо'ч'у роби'ти / Ви? / та у вас пе'ршойі ў це'му кутику' завес-но'вано / а пор'е'тки ус'кр'і'с' так'і' / шо ўа ш'і таку'х ни ви'д'іла / шо' ви таке' гого'рите? / Та ўа ни за пор'е'тки / а за т:о / шо хо'ч'у шош роби'ти / а ру'ки каўт / шо ни хо'ч'ут / уста'ла бих з ла'виц'і та бур'іне'ц' ви'полола / а но'ги на'в'іт' ни хо'ч'ут ч'ўти за робо'ту / ўім до'бре / коли' нед'і'ла.*

ТУМАН ВІСІМНАЦІТИЙ (ВІСІМНАЦІТИЙ) – лайл., дуже нерозумна, на думку мовця, людина: *Н'і / тики' н'і / цес ни ўе / та'к'ік ти гого'риш / туман в'і'с'імна'ц'і'ти' / вин соб'і' ўч'е'ўі т:о / шо хо'ч'і' / шо ўму се удае' / ану' дес ота'к з ним поговори' / до'ста розу'мні' / на не'му ўс'о до'ма де'ржи'ц'е / бо ма'ма ду'же слаба' / ўч'е'тисе нима' коли' / хот' би і хот'і'ў / до не'го по до'брому тре: / а ни гар'а'кати / і тогду' ўздри'ш.*

У СНІ (І В СНІ)ТАКЕ' НИ ПРИСНІЦЦЕ (СЕ НИ ПРИСНИТ, І НИ СНИВ (НИ ПРИСНІВ) БИ) – 1) хто-небудь навіть уявити собі не може чогось: *Таке' би і ни зду'маў / і ни здогада'ў / і ў с'н'і таке' ни присни'ц'е / аби' то' / шо ш'і ни з'ет' / ма'му / іка ш'і ни ўе ўіму' ма'моў / с ха'ти вигони'ў;* 2) хто-небудь зовсім не розраховував на щось: *Так ви'їшло / шо л'і'пше ни мо'же бу'ти / і ни снiў би / каў тоб'і' / у с'н'і таке' ни присни'ц'е.*

ХАРАМАНА' КРУТІТИ (ПОКАЗУВАТИ, ГНУТИ) – знев., обманювати: *Ни крути' харамана' / кажи' / де ўіс д'іў гро'ш'і; Харамана' пока'зуйі / ду'майі / шо ми ўс'і' дурн'і' / а вин оде'н му'д'риі.*

ХОДІТИ ЛЬОНТРА – знев., гуляти, вештатися: *Ти ни меш ходи'ти л'онтра / ўік отот'і' д'і'ти / ти меш се ўч'е'ти / ви'ўч'і'ўіс:е на ўч'е'тел'ку / і меш зароб'е'ти ў м'і'с'іц' ту'л'ко / ўіг гента'м / за Пол'ш'і' / Ту'с'ак с Тис'ако'воў / на дв'і коро'в'і / Д'і'ду / кому' тепе'реч'ки так'і' гро'ш'і плат'у'т? / ви дес ч'ўли та-ке?; Хо'д'і л'онтра тот'і' / шо ўіх робо'та ни бере'ц'е / ўа тоб'і' цисе' каў / та'і ду'ўўусе / куда' пол'онтрали Ан:у'цин'і ку'ри? / ўа свої' загоро'д'у'у / а ўна свої'ім дае' во'л'у / ўни ма'ўт роздо'л'і / лиш т:о б'іда' / шо му'с'у ўіх сокоти'ти / шоби' м'і'н'і' ў гр'ітка'х купела' ни роби'ли / оц'е' лиш.*

ХОДІТИ, ІГ' (ІГ) БИ ЦВИК (ЦВІЧЬОК) ЗЗІВ – зеруб., ходити (йти) занадто випрямивши спину: *Сара'ку Лес'о' / ад'і' хо'ди / ўіг би цви'ч'ок з'і'ў / То в'ід'і' / ў не'го вит то'го / шо с попе'реком ни ўс'о' / ўік ма'ўі бу'ти / ўік бу'у у бутин'і / то ад'і' іка ч'олов'і'ка бола' найшла' / диви'се / ўек дрибо'н'ко іде.*

ЦУ'ГОМ ТІГНУТИ – тягнути когось, хто опирається: *Барана' ци ца'па мош цу'гом т'ігну'ти / ік вин ни іде / ота'к стои'т і ни зру'ши з м'і'с'іц'а / за ц:е ка'жут / цу'гом / то тре'ба до'бре наму'ц'ува'тисе / аби' тако'го ўпер'т'уха' заста'вити іти / Але' то і л'удин'у мош / ік ни іде / Та де: ни мош / ад'і' ўч'е'ра Га'н'а з д'ітми'*

Міхаїла так т'їгли / упераўсе / хот'їў ш'ї набува'тисе / а ўни ўіго' по'пид ру'ки / таї ледв'їс'ки дотрадж'ува'ли / н'їц ни хот'їў іти' тха'т'ї.

ЧЬОЛОВІК, ІК (ІК) ВОРО́НА, А́ЛЕ ЖИ́НЦІ ОБОРО́НА – з чоловіком жінка почувається захищеною: *Йік ўе ч'олов'їк у ха'т'ї / жи'н'ц'ї набога'то ле'кше / наї дес шош ги'ркне / наї дес забару'ц'є ци при'їде тро'хи ви'пиўшиї / а'ле то ўе газ-да' / вин принесе' їкус коп'ї'ку / вин за жи'нку се ўсту'пи / помо'же / ік шош тре'ба / пок'їїна ву'їна до'бре каза'ла / шо ч'олов'їк / ік воро'на / а'ле жи'н'ц'ї оборо'на / ўа би лиш оцисе' пос'л'ї'н'є каза'ла / за воро'ну бих ц'ї'хо сид'ї'ла / а каза'ла бих / шо ч'олов'їк / жи'н'ц'ї вели'ка оборо'на / дуже вели'ка / Ну та / Кали' / ўек іку'ї ч'олов'їк / Зна'їйте шо? / згада'їйте мой'ї слова' / іку'ї би ни буў / але' ч'олов'їк ўе ч'олов'їк.*

Говіркові одиниці села Тюдів різні за принципом об'єктивування дійсності, за функційним навантаженням, здатністю тематично маркувати різні типи наративів, означувати оцінно-образні параметри діалектного дискурсу, – однак все в сукупності індивідуалізує мовомислення села, розкриваючи найтонші відтінки буття слова.

Галина ГРИМАСЕВИЧ

(Житомир)

ПРИСЛІВНИКОВА ЛЕКСИКА с. КОВАЛІВКА КОЛОМИЙСЬКОГО р-ну ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ обл. У КОНТЕКСТІ ГОВОРІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ

Микола Петрович Лесюк у слов'янському мовознавстві загалом та українському зокрема відомий як видатний лінгвіст, який упродовж кількох десятиріч порушував різноманітні проблеми функціонування української мови та її діалектів, внеску українських мовознавців у розвиток науки, становлення, розвитку, статусу української літературної мови в Галичині, культури української мови, ролі народних говорів для формування літературної мови та багато інших, що представлено в його науковому доробку, який налічує сотні праць, котрі викликають захоплення й зацікавлення, вирізняються глибиною та всеохопністю матеріалу, системним підходом до аналізу мовних явищ, різними способами їх репрезентації, зокрема монографічної, текстової, лексикографічної, охопленням як значної території в ролі об'єкта дослідження, так й однієї говірки, особливо рідної. Із-поміж усього доробку вченого нашу увагу передовсім привернула книга «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)», присвячена рідній говірці М. Лесюка, як свідчення мови, культури, традицій, світобачення його односельців, їхньої ментальності й мовної свідомості, утіленої в топоніміконі й ономастиконі, у пареміях і піснях, у текстах-спогадах і загалом у кожному записаному й представленому автором видання слові. З огляду на це можемо цілком упевнено зазначити, що така праця – це своєрідний пам'ятник односельцям і вияв великої любові до своєї малої батьківщини, її мови та культури.

Зазначимо, що впродовж останніх десятиріч українська діалектологія поповнилася низкою праць, передовсім лексикографічних, у яких представлено особливості говіркового мовлення одного населеного пункту, що має виразні особливості здебільшого на лексичному, фонетичному та граматичному рівнях. Із-поміж них передовсім варто назвати словники І. Сабадоша «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району», М. Неґрича «Скарби гуцульського говору: Березові», Є. Турчин «Словник села Тилич на Лемківщині», М. Астаф'євої та Г. Воронич «Словник гуцульських говірок Річки та Яворова», Ю. Гнатишака «Слова з Болехова», М. Голянич «Мовний портрет села Тюдів» та ін., які репрезентують південно-західне наріччя українського діалектного континуму в лексикографічному форматі. Водночас М. Лесюк у праці «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)», яка стала основним джерелом нашої розвідки, по-особливому репрезентував особливості мовлення своєї говірки, представивши у виданні не тільки словник діалектних одиниць, у якому подано «вибіркові слова з живої розмовної мови ковалівчан, але лише ті, яких немає в літературній мові, або ті, що мають відмінне від літературних відпо-

відників значення» [3, 85], а й проаналізував фонетичні особливості говірки в системі вокалізму, консонантизму та окремі фонетичні зміни в системі голосних і приголосних, звукові зміни в мовному потоці (асиміляція, дисиміляція, метатеза, гіперизми, дієреза, синкопа, афєреза, апокопа, протеза та епентеза), схарактеризував особливості наголосу говірки [3, 18–63], проаналізував морфологічні риси в царині багатьох частин мови [3, 64–73], синтаксичні відмінності [3, 73–77], розглянув питання синоніміки в народному мовленні (іменникової, прикметникової, прислівникової та особливо дієслівної) [3, 74], відзначив вплив української літературної мови на мовлення ковалівчан, що призвело до того, що «можна помітити лексеми, яких раніше в ковалівському лексиконі не було, причому в мовленні не тільки молодих, але й старших, інколи й із низькою освітою людей» [3, 82]. Усі зазначені вище питання розкрито на основі значного за обсягом фактичного матеріалу, із-поміж якого – ковалівський антропонімікон (офіційні та неофіційні назви осіб), топонімікон, фразеологізми, прислів'я, приказки, жартівливі вислови та афоризми, придибашки й, звичайно, зв'язні тексти, які дають змогу максимально повно репрезентувати діалектне мовлення та виявити його особливості на всіх мовних рівнях.

Мета статті – проаналізувати прислівникову лексику с. Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., представлену в зазначеному виданні, у контексті говорів південно-західного наріччя. Вибір саме прислівникової лексики зумовлений тим, що загалом морфологічні діалектні особливості М. Лесюк проаналізував на матеріалі всіх самостійних частин мови, крім прислівника.

Для реалізації означеної мети потрібно було розв'язати низку завдань: опрацювати книгу М. Лесюка як джерело для написання статті; вибрати з неї адвербіальну лексику (традиційні прислівники); схарактеризувати їхні говіркові особливості в контексті визначених автором діалектних рис говірки; виявити місце представленої прислівникової лексики в контексті говорів південно-західного наріччя за матеріалами лексикографічних видань, які репрезентують цей мовний обшир.

Насамперед зауважимо, прислівники – важливий складник діалектного лексикону та граматичної системи українських говорів. Ця унікальна частина мови з основною ознакою незмінності та специфічними семантико-словотвірними особливостями, зумовленими переважно вторинністю адвербіативів як лексико-граматичного класу, сформованого на ґрунті інших частин мови, зокрема іменника, прикметника, займенника, числівника та дієслова, представлена в низці лексикографічних видань, які репрезентують говіркове мовлення різних українських наріч, зокрема й південно-західного. Крім того, з огляду на специфіку своєї граматичної структури прислівники здавна перебували в полі зору лінгвістів, зокрема й діалектологів, які з-поміж іншого порушували різноаспектні питання функціонування та генези діалектних прислівників передовсім у говорах південно-західного наріччя (дослідження О. Брошняк (Пискач), Т. Довгої (Т. Розумик), О. Захарків,

М. Леонової, П. Лизанця, В. Німчука, І. Пагірі, І. Ощипко, Н. Прилипко та ін.), до якого територіально й належить с. Ковалівка.

Зазначимо, що з огляду на об'єкт дослідження насамперед будемо акцентувати увагу на тих прислівниках, які представлено в лексикографічному розділі видання «Із ковалівського лексикону», оскільки, як зауважив автор, тут він подав саме діалектні утворення, хоча й інші складові адвербіальної системи с. Ковалівка, репрезентовані в тестах і пареміях, теж не обійдемо увагою.

У відзначеному словникові зафіксовано близько ста прислівників із виразними діалектними рисами, передовсім фонетичними, із-поміж яких відзначаємо заміну [а] на [и], [і] після м'яких і шиплячих приголосних, що загалом характерно для говорів південно-західного наріччя (*жьўлісно* 'жалісливо' [3, 99], *зарі́дѡм* 'один за одним' [3, 100], *зчьўста* 'часто' [3, 101], *ле́чно* 'страшно' [3, 106], *начьўс* 'зараз же, за короткий час, негайно' [3, 110], *начісѡк* 'т.с.' [3, 110], *рідѡм* 'один за одним' [3, 117], *чісѡм* 'часом' [3, 125]), диспалаталізацію свистячих переважно в кінці слова, рідше – в інших позиціях (*дес* 'десь' [3, 97], *дес-колўс* 'деколи' [3, 97], *дес-кудўс* 'кудись, подекуди' [3, 97], *дес-ни-дес* 'де-не-де' [3, 97] *судá* 'сюди' [3, 120], *суда-вѡ* 'сюди ось' [3, 120], *кудáс* 'кудись' [3, 105] *ікѡс* 'якось' [3, 101], *колўс* 'колись' [3, 104]), наявність протетичного [г] (*гѡзди*, *гѡзди-ка* 'осьде, тут' [3, 95], *гѡзди-ка-вѡ* 'осьде, ось' [3, 95], *гѡнди*, *гѡнди-ка* 'онде, там' [3, 95]).

Особливістю адвербіальної системи с. Ковалівка є наявність прислівникових утворень місця та часу з постпозитивною вказівною часткою **-во**: *отако-вѡ* 'ось так' [3, 111], *тамка-вѡ* 'там он, он там' [3, 120], *суда-вѡ* 'сюди ось' [3, 120], *теперка-вѡ* 'тепер ось' [3, 121], *туда-вѡ* 'туди ось' [3, 122], *тутка-вѡ* 'ось тут' [3, 122], *тутечка-вѡ* 'т.с.' [3, 122], *тутѡ-вѡ* 'т.с.' [3, 122]. Представлена семантика таких утворень підтверджує думку Ю. Громика про те, що така частка виконує функцію більш точної просторової вказівки в прислівниках [2, 94]. Водночас прислівники з указаними частками відомі на інших теренах південно-західного наріччя: *тепѣрѡ*, *тепѣриво*, 'тепер, тільки-но' (СБГ, с. 543), *тутавѡ* 'тут' (Шило, с. 258), *ѡдикаво* 'ось тут' (Онишкевич, II, с. 15), *вўзьде-вѡ* 'ось тут' (Шило, с. 86) та ін., що загалом свідчить про спільні тенденції у функціонуванні адвербіативів на вказаних теренах.

Крім зазначених, функціонують прислівники з прикінцевими морфемами **-ки**, **-ка** та їх варіантами **-еки**, **-ека**, **-ечка**, **-енька**, які є результатом морфологічного розвитку окремих слов'янських мов уже в історичну добу їх побутування; за походженням – це абстраговані з іменникових форм суфікси, що втратили семантику демінутивності [3, 94]: *тáмка* 'там' [3, 120], *тепѣрка* 'тепер' [3, 121], *тепѣренька*, *тепѣречка* 'тепер' [3, 121], *тúтка* 'тут' [3, 122], *зáвтри-ка* 'завтра' [3, 99]. Зауважимо, що утворення з такими прикінцевими морфемами відзначено в низці лексикографічних видань, які репрезентують діалекти південно-західного наріччя: *тепѣрка* (Шило, с. 251; Сабадош, с. 350), *типѣрка* (Шило, с. 253), *тепѣрька* (Піпаш, с. 190), *те^uпѣре^uн'ка* (Неґрич, с. 167), *те^uпѣре^uчка* (Неґрич,

с. 167]), *тўтка* (Шило, с. 258; ГГ, с. 189–190), *отўтка* (ГГ, с. 142), *тўтенька*, *тўтка* (Піпаш, с. 197) та ін.

Однією з проблем, яку порушують мовознавці, досліджуючи прислівник, є ґенеза адвербіативів. Загалом учені сходяться на думці, що в українській мові переважають відзайменникові, відприкметникові та відіменникові прислівники, значно менше функціональне навантаження мають відчислівникові та віддієслівні [1; 5], що підтверджують дані з українських діалектів та досліджуваний матеріал із праці М. Лесюка. Як засвідчила вибірка, за походженням відзначаємо найбільше відприкметникових прислівників способу дії, утворених здебільшого суфіксальним способом (*алярмóво* ‘терміново, швидко, негайно’ [3, 90], *глітно* ‘повно, багато людей’ [3, 95], *грéчно* ‘чемно, ввічливо’ [3, 97], *дўрно* ‘дармо, даремно’ [3, 98], *живéнько* ‘швиденько’ [3, 99], *жїво* ‘швидко’ [3, 99], *мусóво* ‘обов’язково’ [3, 109], *студéно* ‘холодно’ [3, 120], *хóвсько* ‘слизько’ [3, 124], *ціхо* ‘тихо’ [3, 125], *фа́йно* ‘гарно, прекрасно, чудово, здорово’ [3, 123]).

Із-поміж відіменникових відзначаємо найбільше тих, які виникли як результат адвербіалізації різних відмінкових форм іменника переважно з прийменником і демонструють повну міру адвербіалізації прийменниково-іменникових конструкцій (*вдолі́ні* ‘внизу’ [3, 93], *вдолі́ну* ‘вниз’ [3, 92] *двéчєро* ‘під вечір’ [3, 97], *набакі́р* ‘набакир’ [3, 109], *надолі́ні* ‘внизу’ [3, 109], *нарі́к* ‘на наступний рік’ [3, 110], *начі́сок* ‘т.с.’ [3, 110], *насто́рц* ‘сторч, у вертикальному положенні’ [3, 110], *назб́ітки* ‘навмисне’ [3, 109], *направці́* ‘напрямки’ [3, 110], *впóлудне* ‘в обідню пору, опівдні’ [3, 94], *позáвуш* ‘поза вуха’ [3, 114], *сно́чи* ‘учора ввечері’ [3, 119], *навкі́ркі* ‘наперекір, навмисне’ [3, 109]. Як бачимо, адвербіалізації зазнали насамперед форми знахідного та місцевого відмінків із різними прийменниками.

Значно рідше адвербіалізувалися безприйменникові форми іменників: *гальо́п* ‘бігом’ [3, 96], *гальо́па* ‘бігом’ [3, 96], *ганц* ‘зовсім, цілком’ [3, 96], *крі́шка* ‘мало, дуже мало’ [3, 105], *фєрті́к* ‘кінць, доста, баста’ [3, 123], *шлюс* ‘т.с.’ с. [3, 126], *фурт* ‘завжди, постійно’ [3, 124].

Крім того, відзначаємо прислівники, які витворилися в результаті адвербіалізації форм орудного відмінка (*ма́хом* ‘швидко, негайно’ [3, 108], *непрі́чком* ‘подібно як’ [3, 110], *сто́рцом* ‘сторч, у вертикальному положенні’ [3, 120], хоча їхня кількість не є досить великою.

Архаїчними структурами представлені відзайменникові прислівники: *куда́* ‘куди’ [3, 105], *ло́ків* ‘доки’ [3, 114], *нікуда́* ‘нікуди’ [3, 110], *по́тів*, *по́тий* ‘доти’ [3, 115], *потóму* ‘потім’ [3, 115], *та́кі* ‘також’ [3, 120], *туда́* ‘туди’ [3, 122], *за́ким*, *за́киє* ‘доки’ [3, 100], які демонструють виразні фонетичні риси та специфічні граматичні форми.

Значно менше функціональне навантаження цілком закономірно мають прислівники відчислівникові (*водно́* ‘завжди, постійно, весь час’ [3, 93], *уводно́*, *зводно́* ‘завжди, весь час’ [3, 122–123]) та віддієслівні (*наві́гли* ‘навідліг’ [3, 109], *ло́пасом* ‘гнати повільно худобу, дозволячи їй пасти їдучи’ [3, 114]).

Відзначаємо прислівники у простій формі вищого ступеня порівняння, основним засобом творення яких є суфікс *-ш-*: *жівше* 'скоріше' [3, 99], *лєкше* 'легше' [3, 106], *скорше* 'скоріш, швидше' [3, 119], *білше, бірше* 'більше' [91], а також форму найвищого ступеня з часткою *май*: *май ліпше* [3, 107].

Крім представлення діалектних прислівників у словнику с. Ковалівка, різні види адвербіативів відзначаємо в пареміях, які автор подає в книзі. Це свідчить про широкий спектр побутування таких одиниць у мовленні ковалівчан, про функціонування поряд як літературних, так і діалектних варіантів, які, переплітаючись, створюють загальну картину адвербіального лексикону говірки, образного мислення її представників, напр.: *гріх у міх, а зверхі ціпом* 'про ігнорування гріха' [3, 160], *вілізти боком* 'бути чомусь поганому' [3, 166], *всюди добре^u, а дома найліпше^e* 'народна мудрість про переваги рідного дому' [3, 166], *гуртом лекше^u й тата бити* 'про переваги колективізму' [3, 167], *догори дном, догори ногами* 'про повний безлад у чомусь' [3, 168], *дома і стіни гріют* 'про переваги рідного дому' [3, 168], *ліпше пізно, як ніколи* 'справу потрібно доводити до кінця у будь-якому випадку' [3, 173], *ні с'як ні так* 'ніяк' [3, 177], *поїдом їсти* 'псувати нерви комусь, дошкуляти' [3, 178], *по-руско-украї́нські* 'говорити мішаниною двох мов, суржи́ком' [3, 178], *поставити сто́рцом* 'вертикально' [3, 178], *те^uбе вже давно бліхі шукают* 'порада дитині йти спати' [3, 181], *хто високо літаї, той низько сідай* 'застереження хвалькуватій людині, яка швидко досягла певного успіху' [3, 183], *хто як уміє, так і піє* 'кожен робить у міру своїх знань і досвіду' [3, 184], *шо маїш зробити завтра, зроби нині* 'порада не відкладати важливих справ' [3, 185], *як два рублі вкупі* 'про щось дивовижне, з іронією' [3, 186] та ін.

Водночас найбільш повну картину функціонування прислівників говірки можемо простежити в записах зв'язного мовлення, тобто діалектних текстах, які, за словами Г. Мартинової, є об'єктивним джерелом вивчення акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови, дають змогу засвідчити діалектне явище в системі й простежити всі закономірності його функціонування [4, 5–6]. У ковалівських придибашках і текстах як зразках живого народного мовлення відзначено різні види прислівників, хоча цілком закономірно з огляду на тематику текстів («Йак нас вівозіли», «Спогади про сталінські ГУЛА-ГИ», «Спогади дитинства», «Спогади про Тата і Маму» та ін.) передовсім фіксуємо різноманітні прислівники місця й часу, причому досить часто в тому самому тексті паралельно спостерігаємо функціонування літературних і діалектних варіантів, напр.: ... *а вже дес увосени сорок четвертого памнітаю, як хтос увечір з-під вікна тихо сказає* [3, 207], *приїхали-смо додому, а тут незадовго тата заарештували* [3, 217], *шорані відкриваїсі та скрипуча брама* [3, 218], *потому дес перевезли* [3, 238], *не раз ночіма треба було йти* [3, 240], *я навесні відслабувала, а осінев мене на Покрову арештували* [3, 244], *чісом спогади з дівочих рік напливають* [3, 259] та ін. Звичайно, відзначаємо й прислівники інших розрядів як складник зв'язного мовлення, зокрема адвербіативи міри і ступеня (*вона була фист пупуцата і ше й трохі губата* [3, 263], *тато дуже дбали за церкву* [3,

270], *аби-сі не згинала задуже над зошитом* [3, 273] тощо), способу дії (*потаїкі від родичів грали* [3, 260], *музики грают потихонько* [3, 262], *і сказали тихо, безнадійно і їкос побожно* [3, 266] та ін.). Загалом уживані в мовленні говірконосіїв с. Ковалівка прислівники увиразнюють думку, виражають різноманітну обставинну семантику, передовсім темпоральну та локативну, відображають фонетичні діалектні особливості.

Отже, неодмінним складником лексичної системи говірки с. Ковалівка загалом та граматичної зокрема є прислівники, які активно функціонують у мовленні діалектоносіїв, мають виразні говіркові особливості, передовсім фонетичні з огляду на незмінність цієї частини мови, є різними за походженням і структурою, особливостями та частотою використання, постійно поповнюються новими елементами, демонструючи активність говіркового словотворення, яке збагачує діалектний лексикон говірки. Загалом адвербіативи відображають спільні тенденції у функціонуванні з такими ж одиницями інших говорів південно-західного наріччя, передовсім гуцульськими та наддністрянськими, про що свідчить фіксація подібних утворень у лексикографічних працях, які репрезентують зазначені ареали українського діалектного континууму, і є підтвердженням слів М. Лесюка про те, що, належачи територіально до Гуцульщини як етнографічно-культурного обширу, с. Ковалівка лежить на межі між покутським та гуцульським говорами і в його говірці відображені в основному риси обох цих говорів, водночас якщо ж узяти ковалівську говірку без слідів чужомовного впливу, то вона, як і говірки сусідніх сіл, має багато рис, спільних із рисами, характерними для цілого південно-західного наріччя [3, 17].

1. Городенська К. Г. Прислівник. *Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія*: підручник. Київ : Либідь, 1993. С. 247–258.

2. Громик Юрій. Прислівники зі значенням 'тут, у цьому місці' в західнополіських та суміжних говірках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2011. Вип. 24. С. 93–99.

3. Лесюк М. П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ, 2008. 328 с.

4. Мартинова Г. І. Вступ. Говірки Західної Полтавщини: до проблеми класифікації. *Говірки Західної Полтавщини*. Збірник діалектних текстів. Черкаси, 2012. С. 3–12.

5. Німчук В. В. Прислівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. Київ : Наук. думка, 1978. С. 342–412.

Список скорочень джерел

- ГГ   Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
- Неґрич   Неґрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березові. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). 224 с.
- Онишкевич   Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: в 2 ч. Київ, 1984.

- Піпаш Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
- Сабадош Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород. : Ліра, 2008. 480 с.
- СБГ Словник буковинських говірок / за заг. ред Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
- Шило Шило Гаврило. Наддністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. (Серія «Діалектологічна скриня»), 2008. 288 с.

Василь ГРЕЩУК, Валентина ГРЕЩУК
(Івано-Франківськ)

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ОДИНИЦІ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ ВЛАСТИ ВЛАСЕНКО «ЗГАРДИ»

Останнім часом через присутню демократизацію мовної практики в художній творчості та намагання залучити до образотворення позанормативні мовні елементи письменники часто звертаються до незамулених джерел народного слова, передовсім діалектного. Про використання діалектних одиниць в поетичній мові свого часу Я. Мукаржовський писав: «Слова, що поступають із сленга, із діалектів або з іноземних мов, як ми знаєм із власного досвіду, нерідко запозичаються через свою новизну і незвичність, отже, через потребу в актуалізації, за якої значну роль завжди відіграє естетична оцінка» [4, 420]. Таким чином, порушення норми літературної мови завдяки діалектизмам привносить в художню мову новизну й незвичність, формуючи образність. З цього погляду найбільш затребуваним виявився гуцульський говір. Достатньо згадати хоча б мову художніх текстів таких авторів, як Василь Шкурган, Любов-Параскевія Стринадюк, Василь Зеленчук та ін. До грона цих шанованих митців слова з повним правом можна додати ще й авторку першої поетичної збірки «Згарди» Власту Власенко [1].

Промовистим є уже сам факт іменування збірки поезій виразно гуцульським діалектним словом *згарди*, лексичну семантику якого сама авторка визначає як дохристиянську гуцульську шийну прикрасу з міді, латуні або срібла, в якій є крижики (хрестики), переліжки (спіральки) та чепраги (з'єднувальні диски) [1, 135]. Авторська семантична характеристика гуцулізму *згарди* містить ще низку гуцульських діалектних слів – *крижики*, *переліжки*, *чепраги*. Це є свідченням безпосередності й природності гуцульського говіркового слова в поетичному лексиконі авторки. На таку особливість мови поезій Власти Власенко звернули увагу й автори передмов до поетичної збірки «Згарди». Так, Мар'яна Савка пише: «Багато сучасних поетів росте в крону, а Власта – в корінь. Її вірші вглиблені у природу речей, а найбільше – в мову. І вона так виразно про–мовляє, за–мовляє світ довкола себе – немовби мольфарить» [6, 5]. Ігор Павлюк порівнює вірші поетеси з вином і додає: «Такого вина не знайдеш у замкових підвалах Франції чи Греції, Риму чи Туманного Альбіону, адже *тайни діалектних приправ* [виділення наше – В. Г., В. Г.] та візерункових інкрустацій форм до нього звідкись знає лише Власта Власенко... [5, 6]. А Василь Шкурган, для якого Гуцульщина – це щось більше, ніж мала Батьківщина, зазначає: «Поезія Власти Власенко першим же подихом підіймає у повітря... Романтичним «ангеликом в капчурах» я й дотепер кружляю над закоханими в гірському дивосвіті. Саме її гуцульська стихія так вишукано зміщує час, так мило киває пальчиком і кличе...» [7, 7]. Отже, важливу мовости-

льову ознаку поетичної збірки «Зґарди» становить гуцульський говір, елементи якого щедро й майстерно використані авторкою.

Гуцульські різнорівневі діалектні одиниці в художній мові письменники використовують кожний по-своєму, своєрідно. У лінгвістичній україністиці виявлено типологію взаємовідношень української літературної мови і гуцульського говору [2]. З погляду зазначеної типології поетичні тексти Влади Власенко належать до тих, де в літературну мову, якою вони створені, віртуозно вплетено низку гуцульських лексичних одиниць і поодинокі фонетичні та граматичні діалектизми, пор.: на першім подвір'ї, Адаме, на Першім подвір'ї / нічого по собі не лишим, Адаме, нічого по собі... / хтось дивиться в мене з зеленого листя, з рожевого пір'я, / з зміїного ока, із твого обличчя, у їхній подобі... / а дубни, Адаме, бери мене в та-нець – музики плачені! / дивись мені в очі, та мой, не сахайся, дивись мені в очі / з них яблука котяться, яблука мічені, ябка солені, / танцюю же, Адаме, не ждуть тебе звізди, загадані сночи... / а файної грають! а безвість німує! а пахнут чорниці! та шарпни ня добре, Адаме – гуцулка, Адаме! / шальянка гасає литками аж губит косиці, / тріщит ми сорочечка, спуза небесна летит під ногами, / не желуй ми ніг, чоловіче, най дивляться ангели й звірі, / а дви яка-м файна: стончки золочені – дороги кручені, / такий мені льос та такий мені пас на розніженій шкірі, / дивись мені в очі, тримай мене mocno – музики плачені!

У цьому шістнадцятирядковому вірші вжито більше десятка гуцульських діалектних слів, зокрема *спуза* 'попіл, порох', *стончка* 'стрічка', *косиця* 'квітка', *шальянка* 'спідниця з шальяну, квітчастої тканини', *льос* 'доля', *звізда* 'зоря', *ябло* 'яблуко', *файний* 'гарний', *дубнути* 'стукнути ногою об підлогу, землю', *плачений* 'проплачений', *сночи* 'вчора ввечері, опівночі', *мочно* 'сильно'. Поряд із ними зафіксовано окремі фонетичні діалектизми (не *желуй* – голосний *а* після шиплячого переходить у *е*) та діалектні морфологічні форми (гуцульська частка *най*, вигук *мой*, особові форми дієслів із твердим *т* у закінченнях – *грають*, *пахнут*, *тріщит*, енклітичні форми займенника *я* – *ня*, *ми*, залишки фонетично видозміненої форми перфекта – *яка-м файна*). Гуцульські лексичні, фонетичні й граматичні діалектні одиниці у мовній структурі вірша увиразнюються на тлі нормативних форм української літературної мови і забезпечують необхідний естетично-прагматичний ефект сприймання тексту.

Слід зауважити, що використання гуцульських діалектних одиниць, передовсім лексичних, у поетичних текстах Влади Власенко неоднорідне. Одні поетичні тексти дуже насичені діалектними мовними одиницями, як уже наведений, в інших зафіксовано кілька діалектизмів, а мова низки віршів взагалі не містить гуцульських діалектних форм. Встановити якісь закономірності використання гуцульських діалектизмів у поезіях Влади Власенко важко, якщо взагалі можливо. Однак можна думати, що такі мовні одиниці з виразними семантико-конотативними властивостями, які забезпечують необхідну оцінно-естетичну компоненту сприймання віршів, характерні передовсім тим текстам, смисли яких, їх поетичні імперативи зумовлені чинниками авторського біографічного характеру.

Зазначеними фонетичними й морфологічними гуцульськими діалектними рисами майже вичерпується їх перелік у поетичних текстах збірки «Зґарди». Із не засвідчених у проаналізованому тексті, але вживаних у інших поезіях, гуцульських граматичних діалектних форм, які поширені також й у суміжних діалектах, можна ще назвати форми особового займенника *вона* (і тільки їх) в орудному відмінку однини *нев* (срібну чашу пустила-м до землі, / най *нев* дим собі виколіхує (с.67), за *нев* [жінкою] сонце іде, головою трясє (с.103) та ще ширший діапазон енклітичних форм займенників (я ж 'го клала сама, і лягала сама коло нього; ти, ночице моя, ворожице моя з-за гори, / не дивися 'му в очі (с.78)) і залишків перфекта (заходьте гори, за серцем сядьте – / *зробила-м* місце, / *стелила-м* чисто, самі світочні / думки з квітками / і *вишивала-м* сама по собі / ясні узорі, / *ховала-м* води, блакитні води, / за вуставками, / *би-сте не знали*, що так вас люблю, / зелені гори... (с.25); Боже мій, Боже, нащо-с ми *дав*, як гріх, / нявчине серце з зеленої, Боже, мнетки? / а як *давав-ис*, то було давати ще, / ще *аби-м стала* травою і заросла у нетрі!.. (с.94); *загатила-с* ми світ, камінна стіно (с.89).

Загалом гуцульськими діалектними фонетичними і граматичними формами поетеса послуговується доволі ощадно. Основний масив гуцульських діалектизмів у поетичних текстах збірки «Зґарди» становлять лексичні.

Серед досліджуваних лексичних діалектизмів виділяються назви осіб, однак вони, попри свою органічну гуцульськість, не відзначаються чисельністю: *любко* 'коханий хлопець або чоловік', *керманич* 'той, хто керує дарабою (плотом) на сплаві', *дітвак* 'дитина', *мурґа* 'грубіян, забіяка', *хресні* 'ті (чоловік і жінка), хто бере участь в обряді хрещення в ролі духовних батька і матері'. Примітно й те, що в текстах вони функціонують як образні експресиви: *краснеє веретенце, / нитка летит клапата... / любкови* воду несла / поза димлену хату (с.61); ніхто з нас не може / чути *керманича* в сні... (с.104); весна вливається мені у вени, / не питає – тече очима, руками, / черешні, як *дітваки* серед міста, / міряються квітками (с.37); ну що за літо, ластиться і в'ється / і кличе, *мурґа*, дражниться: ходи! (с.28); заходьте гори, над серцем станьте – / будете *хресні* / моїй маленькій, моїй красивій, / моїй свободі (с.25).

Повніше засвідчено гуцульські діалектні назви «непростих», тобто людей, наділених надприродною силою завдяки вродженим чи набутим знанням, за допомогою яких вони можуть завдавати шкоди чи приносити користь іншим людям, та міфологічних істот, пор.: *мольфар* 'чаклун, ворожбит, знахар', *чугайстер* 'лісовий чоловік, який полює на нявок, лісних; добрий лісовий дух', *щезник* 'чорт, нечиста сила', *лісна* 'лісова дівчина, яка, являючись чоловікові, може змінювати зовнішність на подобу його коханої, і причаровує його', *нявка* 'лісова дівчина, яка гарна спереду, а ззаду має відкриті внутрішні органи (виростає із душі неохрещеної померлої людини)', *літавиця* 'міфічна істота, добрий дух в жіночій іпостасі': там фіалки, як *мольфарки* / обертаяться до рук (с.123); бігли червоні лисиці / по старім камені, по вовчим черепі /дванадцять *чугайстрів* вбирали череси (с.101); коли *щезники* сплять на ватрі час / за древнім законом, / ти впізнаєш мене за

дзвоном моїх прикрас (с.70); чим глибший ліс, тим більше страху, / *чугайстри* свиснули й втекли, / а ми згодовували серце / своїм *лісним* з руки, з руки (с.131); тихо, я тут, у папороті, у ліску / на жовтім піску / собі кубельце в'ю... / стелять трави мені *нявки*, мої покоївки (с.68); я піду по землі / і начерпаю трохи роси, / полотном своєї спідниці / і ... тихіше, бо в травах вони – / лелітки і *літавиці* / дивляться в очі, мене обступили... (с.48).

Помітну групу гуцульських лексичних діалектизмів у збірці «Зґарди» становлять назви споруд, речей, знярядь господарського призначення. Це промовиста номінація гуцульської садиби, житлового комплексу з будинку і господарських приміщень, огороженого високим парканом – *ґражда*: там нікого нема, тільки *ґражда* чудна, / тільки *ґражда* чудна, і один раз на день в срібних зґардах туди ходить жінка одна (с.103); назва повітки на чотирьох стовпах для сіна, збіжжя, соломи – *оборіє*: те калатання [овечих сердець] котиться вниз / <...> в людські обличчя, / у їх *обороги*, / у їх отави, молитви / у напівобертання їх пам'яті вниз по ріці (с.12).

Це також *острива* 'закріплений вертикально стовбур тонкого сукуватого дерева, переважно ялини, на якому сушать сіно' (і лусне надвоє ліс, / засторцований в тобі, як *острива* (с.57); *бамбетль* 'дерев'яний розсувний диван' (гойкає баба, пряде на бамбетлі, / вовна торочиться... сніг (с.104); *ліжник* 'домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком' (світочку білий – прогнались коні, / перевернули Великий Віз / і світ, як *ліжник*, встелився в ноги (с.107); *тайстра* 'полотняна або вовняна торба, яку носять через плече, переважно для харчів' (не скажете де наші здурені душі? / – їх сойки понесли у *тайстри* пастуші... (с.31); *воривок* 'мотузок, шнурок' (коли виберу дим за останню залежність, / коли виберу сніг за останні щити, / розійдуться самі мої срібні *воривки*, і зйдуться самі, ті, що мали прийти... (с.111); *гла* 'голка' (дай ми *глу*, ворожице, вколи безіменний перст (с.78); *клямка* 'замок' (стукне *клямка* і здригнеться воскова свіча (с.102); *бартка* 'гуцульський топірець, гостра вузьконоса сокирка з маленьким тупим обухом, яка може використовуватися як холодна зброя та ціпок' (повзе горою біла сорочка – / світочну вберю несуть мені, / несуть на *бартках* кошлаті звірі (с.107).

Художня мова поетичної збірки Влади Власенко фіксує й низку гуцульських діалектних назв чоловічого і жіночого одягу, головних уборів, їх елементів та взуття, зокрема загальну назву одягу *вберя* (повзе горою біла сорочка – / світочну *вберю* несуть мені, / несуть на *бартках* кошлаті звірі (с.107); діалектизми *киптар* 'короткий кожушок без рукавів, пошитий із білої овечої шкіри, зазвичай оздоблений орнаментом із кольорових ниток, шкіри, металу' (всивіла жовта нитка, / в бабинім *киптари* (с.32); *сардак* 'верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг із домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками' (тільки білий крилатий зітхне на пеньку / і заціхає шерсть над твоїм *сардаку* (с.34); *шалянка* 'спідниця із шаляну, квітчастої тканини' (Та шарпни ня добре, Адаме, за праве – гуцулка, Адаме! / *шалянка* гасає литками аж губит косиці (с.11); *крисаня* 'чоловічий гуцульський фетровий капелюх з прикрасами' (там сидів гарний Бог у

гуцульській *крисані*, / він замішував світ на великім аркані (с.112); *черес* 'чоловічий широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений' (от стоїть те саме дерево з раю / *чересом* підперезане, на нім чаші терезами / гойд-да (с.126); *чуга* 'білий довгий плащ з овечої шкіри з довгою вовною' (дванадцять чугайстрів вбирали череси, / мочили *чуги* в потоці, / *крисані* на оці – / мовчали... (с.101); *капчурі* 'вовняні шарпетки, в'язані різнокольоровими нитками' (досвіта на душі тихо, як у старих лісах... / і ніби живі, / ходять по ній ангелики в *капчурах*, / як по першій траві (с.16); *вельон* 'фата' (ніч якась особлива, / місяць *вельоном* сповз по її золотому плечі (с.73); *вуставка* 'вишита смуга, вставлена на плечах або рукавах жіночої сорочки' (і вишивала-м сама по собі / ясні узори, / ховала-м води, блакитні води, / за *вуставками*, / би-сте не знали, що так вас люблю, / зелені гори... (с.25); *мешти* 'туфлі' (*мешти* пожбурити тро-ту-а-ром!! / ...але я йду поважно (с.37).

В одному семантико-тематичному ряді з назвами одягу перебувають і назви прикрас, їх частин. Крім уже згадуваних гуцулізмів *згарда*, *крижик*, *переліжка*, *чепрага*, можна назвати ще *стончка* 'стрічка' (а дви яка-м файна: *стончки* золочені – дороги кручені (с.11); *уплітка* 'стрічка для кіс; кісник', *китиці* 'нитки, зібрані в пучок і зав'язані у формі дзвоника' (на рудім коні пряжки золотом / жовті *китиці* стремено вузьке... / хмари вівкали попід сутінки, / напивалися, набудувалися, / несли кречети мої *уплітки*, / що вінчальними називалися (с.65); *волічка* 'прикраса з вовняних ниток' (а ніч закинула / місяць / собі на плечі, / бубнить нам на добрий день / на повний зріст, / *волічками*, *стончками*, / квітками, зірками / нас вінчає старий наш міст (с.81).

Із гуцульських діалектних номінацій рослин, квітів у збірці «Зґарди» засвідчено *афину* 'чорниця' (царська донька в синіх *афинах* спить (с.105); *ружа* 'квітка' (і красна *ружа* вмивається на вікні (с.116); *косиця* 'квітка' (шальянка гасає литками аж губит *косиці* (с.11); *жереп* 'гірська карликова сосна' (і вона заходила в *жереп* (с.117); *здрікан* 'дрібний напівдикий мак' (заарканив мене / мачок-*здрікан*... (с.44); *мнєтка* 'м'ята' (Боже мій, Боже, нащо-с ми дав, як гріх, / нявчине серце з зеленої, Боже, *мнєтки*? (с.94); *дженджура* 'тирлич жовтий' (так за горами сходить *дженджура*, / ніби кров моя запікається (с.127).

Умотивованим є використання у мові поетичної збірки й гуцульських діалектизмів на позначення музичних інструментів, танців: *дримба* 'щипковий музичний інструмент, який складається з арфоподібної скоби та пружинки, що вібрує' (правлять їй службу на *дримбах* джмелі / і усміхаються їй у поклони (с.105); *трембіта* 'духовий музичний інструмент – дерев'яна труба без вентилів і клапанів до трьох метрів довжини, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою' (а світ як вакуум, / одночасно, як сто *трембіт* (с.80); *сопівка* 'сопілка' (грають злякані думки / в кості, як у *сопівки* (с.124); *денцівка* 'сопілка з денцем' (порізали мені серце на одні *денцівки* (с.68); *гуцулка* 'різновид гуцульського танцю' (та шарпни ня добре, Адаме, за праве – *гуцулка*, Адаме! (с.11); *аркан* 'гуцульський чоловічий танець' (він [Бог] замішував світ на великім *аркані* (с.112).

Інші семантико-тематичні групи гуцульської діалектної лексики заманіфестовані поодинокими діалектизмами. Із назв тварин засвідчено здрібніло-пестливе утворенням *маржинка*:

Рука / не відпустить його, / поки тут у долині ще сплять ці тіла, / що призначено їм перенести псалми, / що в них серце сліпе, як *маржинка* мала / у солomé з крильми (с.103). Назви географічних об'єктів репрезентують гуцулізми *звір* 'ущелина, вузька долина між горами', *зомплі* 'глибоке забуте урвище в лісі': дивний дим лягає в гори, / заповзає в нори, / в *звори* (с.128); а тепер слухай *зомплю* в собі без дна, / ну яка вона, ну яка, то ЯКА вона? (с.117). Діалектизм *дараба* 'пліт, збитий із кругляків, який сплавляють по ріці', почерпнуто з лісосплавної лексики: хмари скриплять, як намоклі *дараби* – / сплав по Великій Ріці (с.104). Із назв продуктів із переробки молока використано діалектне слово *жентиця*: овечки білі несуть молока, / овечки знають усе, як слід. / *Жентиця* тепла у руки сіла (с.107).

Із інших поодиноких гуцульських діалектизмів, що є складниками різних лексико-семантичних груп, використаними у збірці «З'їрди», назвемо ще *ватра* 'вогнище, багаття; вогонь', *кріс* 'рушниця', *слуза* 'попіл', *рушта* 'решітка в кухні, грубі, через яку випадає попіл від спалювання дров', *звізда* 'зоря': а дивися – там горить *ватра*, розпізнати би її звуки (с.56); лиш відшукай дідовий чорний *кріс* / і продай (с.57); а думки кинь, як *слuzu* на чотири вітри (с.116); суньтєся, руштєся, *рушта* чугунні, / най вийду така / через комин скраю, дим димом поганяю (с.126); хто там в небі, хто там хто / місить холод на воді, / на жовтку чи на *звізді* (с.119).

Окремими діалектизмами засвідчено й гуцульську абстрактну лексику, зокрема, *льос* 'доля', *глата* 'скупчення чогось, тиснява': такий мені *льос* та такий мені пас на розніженій шкірі (с.11); чи пам'ятаєш, любку?.. / сльози *глоту* зробили (с.61).

Аналізовані лексичні діалектизми не обмежені субстантивами. В поетичній мові Влади Власенко поширені й гуцулізми ознакової семантики – прикметники, дієслова, прислівники. Із прикметникових діалектизмів назвемо *фідзігорний* 'вишуканий, витончений', *коцматий* 'який поколює, пощипує', *жідний* 'спраглий', *нарваний* 'неврівноважений, якого переповнюють емоції' *наглий* 'нахабний, невірноважений', *красний* 'гарний', *варівкий* 'небезпечний, ризикований', *файний* 'красивий, гарний', *вигиблений* 'виструганий рубанком до гладкості', *світочний* 'святковий', *кірзовий* 'виготовлений із шкіри грубої вичинки' та ін.: йшла така *фідзігорна*, / литка тонка біліла, / любків кожух *коцматий* / єден на голе тіло, / більше під ним нічого, / претала сміх, вгиналась, / грала, *жідна*, очима (с.61); ціхо будь безголова! / *нарвана*, *нагла*, ціхо! (с.61); та спинися хоч раз над лісами, / в мою келію глянь *варівку* (с.88); а піду я морем / тонка, *файна* та біла (с.38); і до рога – *вигиблена* дошка – / аж скрипить з-під моцної руки (с.21); стелила-м чисто, самі *світочні* / думки з квітками (с.25); їсть мене всю, в огризки!! / не питаючи, / що я не *кірзова*, я жива, не свята, не віддана, не права (с.76).

Це також дієслова *гарувати* 'тяжко працювати', *латкати* 'приспівувати в особливій ритмомелодиці на певних етапах весільного обряду', *газдувати* 'господарювати', *банувати* 'тужити, сумувати', *желувати* 'жаліти, шкодувати', *крижується* 'потягатися', *претати* 'ховати', *вівкати* 'вигукувати протяжно звук «і», пищати, верещати', *віхолітувати* 'гойдати', *сповститись* 'скуйовджуватися, сплутуватися (про волосся, шерсть)', *заціхати* 'заспокоїти': що так, душе, *гаруєш* (с.114); їм *латкають* білі сорочки і грають дерева / рахманське весілля (с.115); на білих цукрах дах / замішував чорну ніч, над ним *газдував* дим, / великий як джин дим (с.132); серед раю зелене дерево / все *банує* за мною першою (с.127); гуцулка, Адаме / <...> спуза небесна летит під ногами, / не *желуй* ми ніг, чоловіче (с.11); на горі *крижується* в запічку / заспане ще сонце у штанцях (с.21); *претала* сміх, вгиналась, / грала жідна очима (с.61); хмари *вівкали* попід сутінки, / напивалися, набувалися (с.65); срібну чашу впустила-м до землі, / най нев дим собі *віхолітує* (с.67); річко, тісно воді, / коси твої на срібно / *сповстились* на льоді (с.22); тільки білий крилатий зітхне на пеньку / і *заціхає* шерсть на твоїм сардаку (с.34).

Гуцульськими діалектними прислівниками, використаними в збірці «Зґарди», є *сночи* 'учора ввечері', *файно* 'гарно', *долів* 'вдолину', *навіглі* 'від себе рухом правої руки вправо чи лівої руки вліво; назад', *ціхо* 'тихо', *моцно* 'міцно', *зимно* 'холодно', *вполудни* 'опівдні', *сторца* 'сторч': не ждуть тебе звізди, згадані *сночи* (с.11); так *файно* у серці потріскує, / говорять, чую, що то любов (с.16); й побредете обоє снігами *долів*, / не лишивши по собі ні слів, ні слідів (с.34); ні, не за мною вечір, ні, / і не мені слова плачевні, / і ці, спокоєм заплачені, / *навіглі* писані пісні... (с.46); то *ціхо*, / бо ніц страшного уже нема (с.57); дивись мені в очі, тримай мене *моцно* – музики плачені! (с.11); стає трохи *зимно* (с.16); рівно *вполудни* зникне від тіні тінь (с.94); бруньки ставали *сторца*... (с.61).

Трапляються окремі діалектні форми інших частин мови, зокрема числівник *штири* 'чотири', займенник *ніц* 'нічого', частка *най*, вигук *мой*: на темний корінь сповзе мара, / і стане тиша у *штири* ока (с.107); *най* дивляться ангели й звірі, / а дви яка-м *файна* (с.11); дивись мені в очі, та *мой*, не сахайся (с.11).

Таким чином, в арсеналі мовнозображальних засобів поетичних самореклексій Влади Власенко наявні й гуцульські діалектні одиниці. Зазвичай це лексичні діалектизми, багато з яких є етнографізмами; зрідка використано й фонетичні та морфологічні гуцульські діалектні форми. Художні функції лексичних діалектизмів у поетичних текстах пов'язані передовсім із генеруванням більшої, ніж звичайно мовної експресії. Діалектне слово, введене в мову художнього тексту, потрапляє в нове стилістичне середовище, завдяки чому його експресивність ніби подвоюється. «З одного боку, воно, як і будь-яке слово художнього тексту, отримує естетичне навантаження, а з іншого, – як іншосистемне слово, яке виступає як стилістичний омонім або стилістичний синонім відповідного слова літературної мови, зазнає додаткової експресивізації» [3, 11]. Гуцульські лексичні діалектизми в поетичних текстах збірки «Зґарди» зазвичай слугують основою

творення мовної образності, огранюють вишуканістю неповторність поетичного світобачення.

1. Власенко Влада. Зґарди. Брустури : Дискурс, 2017. 144 с.
2. Ґрещук В. Гуцельський діалект у мові української художньої літератури. *Українознавчі студії*. 2001. № 3. С. 3–10.
3. Ґрещук Василь, Ґрещук Валентина. Діалектне слово в тексті та словнику. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.
4. Мукаржовський Я. Літературний язык и поетический язык. *Пражский лингвистический кружок*. Сборник статей. Москва : Прогресс, 1967. С. 406–431.
5. Павлюк Ігор. Це вино в міру густе і в міру гірке. *Влада Власенко. Зґарди*. Брустури : Дискурс, 2017. С. 6.
6. Савка Мар'яна. Щирість емоцій і віртуозність поетики. *Влада Власенко. Зґарди*. Брустури : Дискурс, 2017. С. 5–6
7. Шкурґан Василь. Поезія Влади Власенко. *Влада Власенко. Зґарди*. Брустури : Дискурс, 2017. С. 7.

ЕТЮД ПРО ГЕНДЕР, АБО ХТО В ДОМІ ГОСПОДАР?

Гендерна тематика в сучасному мовознавстві настільки актуальна, що лише її бібліографія могла б скласти кілька томів. Серед численних праць заслуговують на увагу студії А. М. Архангельської [1; 2], А. В. Кириліної [4; 5], Л. О. Ставицької [8], С. Чмейркової [11], Я. Валдрової [15, 16], К. Кедрон [13], Я. Хромого [12] та багатьох інших учених. Якби об'єднати всі дослідження в єдиний проєкт та ще й на матеріалі різних мов, ми отримали б доволі виразний фрагмент мовної картини світу. Але такий проєкт – перспектива майбутнього (або, як образно говорять в таких випадках чехи, – *hudba daleké budoucnosti*). Мета нашого дослідження – вивчити гендерні стереотипи на матеріалі лексики, фразеології та пареміології чеської мови із залученням даних інших мов, що сприятиме з'ясуванню форми «гендерного дзеркала» в чеській мові й обґрунтуванню думки про можливі причини різноманітних гендерних стереотипів – типових психологічних і поведінкових характеристик, які традиційно приписують чоловіку або жінці. Під таким кутом зору чеський мовний матеріал ще не був предметом окремої наукової розвідки.

Найдавніша опозиція «чоловічий» і «жіночий», за допомогою якої інтерпретувався увесь світ (пор. уявлення у слов'ян про Землю-матір і Небо-батька), є фундаментальною для людської культури. Зародившись разом із людством, у процесі еволюції ця опозиція трансформувалася в соціокультурну площину. З виникненням нового напрямку гуманітарної науки – лінгвістичної гендерології – проблеми соціальної статі та її відображення в мові набули нової дослідницької перспективи.

Перші праці ґрунтувалися на «очевидних» ознаках, які виявляли себе на поверхні морфологічних і словотвірних парадигм, демонструючи гендерну асиметрію в мові. У сучасній чеській мові, наприклад, збереглися ознаки маскуліноцентризму на суто структурному рівні. У ній наявна особлива морфологічна форма (і) для маркування іменних груп категорії істот і неістот чоловічого роду множини, при цьому іменні групи на позначення жінок, речей та інших понять мають спільні граматичні ознаки (é), пор. *milí muži – milé ženy, milé květiny, milé city* і под. Стилистично маркованими визнано «жіночі» варіанти російських назв професій *врачиха, докторша, бухгалтерша, профессорша* та ін. у порівнянні з «чоловічими». Натомість в українській мові, згідно з новою редакцією «Українського правопису», фемінітиви *прем'єрка, редакторка, лідерка, дизайнерка, директорка, філологиня, кравчиня* рекомендовано як нормативні. Факт, що частина професій призначена лише для жінок (*прачка, сиділка, посудомийниця, прибиральниця*; але: *вантажник, палач*), коментується як дискримінація жінок у суспільстві, в якому через професії визначається, ким можна і не можна бути жінці або чоловіку. Насправді

такі обмеження мають суто природний характер – не може жінка виконувати вантажно-розвантажувальні роботи.

Маскулінність і фемінінність у мові є складним і суперечливим явищем. Вивчаючи реляції статі в мові, лінгвісти використовують поняття «гендер» у сенсі його соціокультурних, а не біологічних характеристик. Як слушно наголошує А. Кириліна, «гендерний підхід ґрунтується на низці методологічних принципів, серед яких найважливіший – релятивізація статі, тобто відмова від біодетермінізму й інтерпретація гендера як феномену, що вибудовується в соціальній і культурній площинах» [5: 26]. У цьому аспекті ми розглядатимемо чеські паремії з гендерними маркерами *muž* «чоловік, мужчина» і *žena* «жінка, дружина» з метою виявити стереотипи їх номінацій у чеській лінгвокультурі. Слова, які є термінами спорідненості (*батько, мати, син, дочка, дід, баба, теща, свекруха, невістка* тощо) або назви, що позначають інші гендерні відношення (*юнак, дівчина*), до аналізу ми не залучаємо.

Цілком очевидно, що в різних культурах сформовано різні гендерні стереотипи. Достатньо навести приклади, що презентують Україну, Америку, Японію, країни Близького Сходу. І все-таки універсальні риси існують. Це впливає з ґрунтовних досліджень американців Джона Уільямса і Дебори Бест. Суть їхнього експерименту полягала в проведенні анкетування в 27 країнах світу на шести континентах. Учені використали контрольний список прикметників з трьохсот одиниць, що характеризували людину, і попросили зазначити ті, які в їхній культурі частіше асоціюються з чоловіками, а які – з жінками. Результат соціологічного експерименту показав, що в усіх країнах прикметники, які стабільно пов'язувалися зі стереотипом чоловіка, містили в собі більше семантичних ознак дії і сили, ніж ті, які приписувалися жінкам. Згідно з типовим образом, чоловіку притаманні домінування, автономія, агресія і кар'єра. З жінками асоціюються виховання дітей, допомога, повага, приниження, поступливість. Міра однаковості типових характеристик чоловіків і жінок, які зазначили представники різних культур, викликали подив і захоплення. Це дозволило вченим зробити висновок: «подібності гендерних стереотипів <...> укладаються в панкультурну модель» [7, 321].

Соціальну природу гендерних взаємин розкривають етимологічні витоки лексики чеської мови: *muž se žení, ženatý muž – žena se vdává, vdaná žena*. Стосовно жінки йшлося про ситуацію видання, батько *ви-давав* (*vy-dával*) дочку чоловікові. А чоловік, навпаки, женився, власне, отримував собі жінку («о-žení» *se*). Сучасна українська мова зберігає образний вислів *бути на виданні* «бути дівчині у віці, коли вже можна виходити заміж» і діалектне *женило* «хлопець, якому час одружуватися» [3, 205].

Якісна (ідеографічна) параметризація чеських прислів'їв і приказок дозволила виділити в них такі гендерні ролі. Чоловік у сім'ї – голова, пан: *Muž v domě, pán v domě; Muž v domě hlavou, a žena duší* (Чоловік у домі голова, жінка – душа). Його головними моральними якостями визнається надійність, твердість даного

слова: *Slovo dělá muže* (Слово робить чоловіка). Одне із прислів'їв фіксує лексему *slovo* в ролі синоніма слова *člověk*: *Muž slovo*. У цьому контексті видається переконливим твердження В. А. Маслової, що «чоловіча культура вчить акцентувати увагу на дії, а не на стані, на результаті, а не на його процесі» [6, 125].

Образ жінки в чеських пареміях виявляє риси, що притаманні всім східнослов'янським культурам. Заміжжя сприймалося як латаний талан: *Veselá nevěsta, smutná žena* (Весела наречена – сумна дружина). Позитивно оцінювалися хазяйновитість, дбайливість й заощадливість *Koruna, kterou žena ušetří, je tak dobrá jako ta, kterou muž vydělá* (букв.: Копійка, яку жінка збереже, так само цінна, як та, яку чоловік заробить). Особливо наголошувалося на ролі жінки як берегині домашнього вогнища: *Nestojí dům na zemi, ale na ženě* (Не стоїть дім на землі, але на жінці). Моральні чесноти (вірність, доброта) вважалися первинними в порівнянні з матеріальними благами: *Málo po věně, není – li ctnost při ženě* (Придане без доброчесності ніщо); *Věrnost a ne bohatstvo při ženě si žádej* (Вірність, а не багатство від жінки вимагай); *Ozloba žen ctnost a dobré mravy* (Окраса жінки – доброчинність і гарні манери); *Dobrá žena lepší nad zlatý sloup* (Хороша жінка дорожча за золото).

Проте образ жінки був би неприродним, неповним й однобічним, якби не доповнювався негативними характеристиками. Понад усе засуджувалися: 1) хитрість: *Slzy jsou zbraní žen* (Сльози – зброя жінок), *Ženský pláč, kočící slzy* (Жіночі сльози – котячі сльози); *Ranní déšť a ženský pláč brzo přejde* (Ранній дощ і жіночий плач швидко минають); *Ženský pláč, babí hněv, psí kulhání nemá dlouhého panování* (Жіночий плач і гнів, собаче кульгання не мають довгого панування); *Jedna žena pláče od žalosti, a druhá od chytrosti* (Одна жінка плаче від жалості, а друга – від хитрості); *Z ženského pláče smích* (З жіночого плачу один сміх); 2) підступність: *Za vším hledej ženu* (У всьому шукай жінку); 3) подружня зрада: *S jedním mužem do dolu, a s druhým do domu* (З одним чоловіком у долину, а з іншим – у дім), *Žena věrná, milá, jest divná co vrána bílá* (Жінка мила, вірна дивна, як ворона біла); 4) безгосподарність: *Nehospodárná žena majetek v zástěře roznese* (Безхазяйна жінка маєток у фартусі винесе); 5) жадібність: *Ženskou chtivost těžko nasytiti* (Жіночу жадібність важко наситити); 6) пияцтво: *Žena opilá, kurva/ rufka hotová* (П'яна жінка – шльондра готова); 7) сварливість, яка прирівнювалася до стихійного лиха – пожежі й повені: *Ohně, povodně a zle ženy uchovej nás, Pane!* (Убережи нас, Господи, від вогню, повені і злої жінки), *Kdo nemá, s kým by se vadil, pojmi sobě ženu* (Кому нема з ким сваритися, приведи собі жінку).

Одне стереотипне уявлення про жінку – балакучість – об'єднує всі європейські культури, починаючи з античної. Пор. характеристику від протилежного: *Mulierem ornat silentium* [10, 241] – *Ženu zdobí mlčení* (Жінку прикрашає мовчання). Твердження про жіночу балакучість ще нікому не вдалося спростувати. А Кириліна посилається на приклад англійського дослідника Дж. Коатса: «У дитячих садках Бристолію дітей навчають такої пісеньки: Усі татусі в автобусі читають, читають, читають... Усі мами в автобусі теревенять, теревенять, тереве-

нять...» [5, 73]. Жіноча балакучість позначена негативною конотацією також і в чеській пареміології: *Žena smlčí každé tajemství, o němž neví* (Жінка змовчить про кожну таємницю, про яку не знає); *Ženské dílo a ženská řeč nemá nikdy konce* (Жіночій роботі і розмовам жінок ніколи немає кінця); *Tři ženy a tři husy tvoří trh; Dvě, tři ženy dělají jarmark* (Дві баби – торг, а три – ярмарок, пор. рос. *Где баба, там рынок; где две, там базар; Три бабы – базар, а семь – ярмарка*); *Kdyby všesky ženské byly bez jazyku, bylo by na světě málo křiku* (Якби всі жінки були без язиків, було б на світі менше крику). Образним компаративом у прислів'ях і приказках цієї семантики виступають гуси та їхнє гелґотання, пор. чеське *Kde husy, tu štěbety, kde ženy, tu klevety* [9, 120] і *Kde husy, tu smrad a štěbety, kde ženy, tu svár a klevety* [9, 160], укр. *Де гуси – там зерно, де жінки – там плітку*, англ. *Many women, many words; many geese, many turds*, нім. *Wo Gänse sind, da ist Geschnatter, und wo Frauen, da sind viel Mären*. Перша згадка наведеного чеського прислів'я відноситься до XVI ст.

Моральний припис щодо жіночого мовчання сучасне суспільство розцінює як гендерну дискримінацію. Проте ця норма має глибоке християнське коріння, що бере свій початок у біблійних текстах: *Нехай у церкві мовчать жінки ваши! Бо їм говорити не позволено – тільки ї коритись, як каже ї Закон* [1 Кор. 14, 34].

Незважаючи на те, що впродовж багатьох віків ідеальним вважався образ жінки, яка мовчить, а мовчання було синонімом покори й слухняності, в пареміології ця чеснота не з жіночими обрисами, вона знеособлена, пор.: *Mlčení zlato – Мовчання – золото*.

Складні переплетення культурних, психологічних і соціальних аспектів гендеру закріплені в пареміях, які містять обидва компоненти «мужчина; чоловік – жінка; дружина».

Одна група відображає взаємозв'язок чоловічого і жіночого начал. До них належать одиниці, що нагадують: а) про первородний гріх чоловіка й жінки: *Adam musí mít svou Evu, které by ukázal, co udělal*; б) про божественну освяченість шлюбу: *Smrt a žena od Boha souzena* (Смерть і жінка від Бога); *První žena od Boha, druhá od lidí, třetí od ďábla*; в) про нерозривний союз чоловіка і жінки: *Kde muž, tam i žena* (пор. *Чоловік та жінка – то одна спілка; Куди голка – туди й нитка, куди чоловік – туди й жінка*; рос. *Муж и жена – одна сатана; Муж и жена – одно дело, одно тело, один дух; Муж и жена – одно болото* та ін.); *Ženy nejsou housle, aby pohráv na stěnu pověsil* (Жінка не черевик – з ноги не скинеш; рос. *Жена не гусли: поиграв на стенку не повесишь; Жена не седло: со спины не сымешь; Жена не сапог, с ноги не скинешь; Жена не рукавица, с руки не сбросишь (за пояс не заткнешь)*); *Pomoz, Bože, neženatému, a ženatému už žena pomůže; Krásná pávise peřím, a žena mužem* (Гарна пава пером, а жінка норовом; рос. *Красна пава пером, а жена нравом*); г) про взаєморозуміння в сім'ї: *Manželé si musejí rozumět ve dne i v noci*; д) про жіноче сирітство: *Hořký to pohřeb, když žena muže do hrobu skládá*.

Низка паремій визначає жінку як скарб для чоловіка: її порівнюють з найдорожчими істотами й предметами (конем, рушницею, курильною люлькою тощо), які можна лише показати, але не позичити: *Koně, flintu a ženu nikdy nepůjčuj; Ženu a ručnici můžeš ukázat, ale ne zapůjčiti; Hodinky a žena se nikdy nikomu nepůjčuje; Dýmka, zubní kartáček a manželka se nepůjčují.*

Друга група паремій протиставляє чоловічі й жіночі ролі і стереотипи. Патріархальний спосіб мислення, модель поведінки відносно жінки нав'язувалися імперативними формами прислів'їв: *Co muži vzácno (draho), to bud' ženě svato* (Що дороге чоловікові, будь святе жінці); *Nechval dne před večerem a ženu před smrtí* (Не хвали дня до вечора, а жінку до смерті); *Ženy z města nepojímej do vsi* (Дружину з міста не бери в село); *Nevěř ženské vůli, a koni v poli* (Не вір жіночій волі, а коневі в полі); *Koně nepůjčuj, a ženu na hody nepouštěj* (Коня не позичай, а жінку на гулянку не пускай).

Для звичайної і буденної мовної свідомості було типовим протиставлення інтелектуальних здібностей чоловіків і жінок, яке відбувалося в рамках аксіологічної опозиції жіноча краса – чоловічий розум: *Chytří muži jsou zřídka krásní, krásné ženy jsou zřídka chytré* (Розумні чоловіки рідко красиві, красиві жінки рідко розумні), пор. актуалізацію семи 'жіноча стать' у фразеологізмах *slepíčí rozum* [14, 290], *slepíčí mozek* [14, 184], *курячий мозок*, рос. *куриные <птичьи> мозги* «про обмежений, слабкий розум», але не *півнячий мозок, хоча ми натрапили на приклад в архангельських діалектах *петушья голова* «про нетямущого чоловіка». До фемінного негативно маркованого поля належить також вислів *ženská logika* [14, 165] «жіноча логіка», яке кваліфікує мислення жінки як інтуїтивне, а не логічне і тому непередбачуване, *divoča pam'ять* «коротка пам'ять» – вислів, який не має адекватного образу в чеській мові, пор. прислів'я *Dlouhé vlasy, krátký rozum*, запозичене, вірогідно, з латинської мови *Mulieres longam habent cesariem, brevem sensum* [10, 241].

Виокремлюємо також групу прислів'їв, які кваліфікують вікові перспективи шлюбу. Допустимим є союз старого чоловіка і молоді жінки, бо в такій сім'ї будуть діти, і гарантується сімейне насилля там, де молодий чоловік і немолода жінка: *Mladá žena, starý muž, to ostatní se zmůže už; Srarý muž a mladá žena – jisté děti; mladý muž a stará žena – jisté bití; Řídká shoda, srarý muž a mladá žena; Де муж старий, а жінка молода, там рідка згода; Ненадовго старий жениться.*

Маємо також відзначити, що в деяких прислів'ях акцентовано на жіночій самостійності й неприборканості (*Vodu, oheň a ženu těžko si podmaniti*) (Воду, вогонь і жінку важко усмирити). Семантику таких паремій можна розглядати як своєрідне попередження чоловіку про те, яка доля на нього чекатиме, якщо ним керуватиме жінка: *Běda mužům, kde (kterým) žena vládne; Kalhoty kde žena nosí, málokdy muž dobře kosí.* Напевне тому, що чоловік був у домі хазяїном, можна було карати «свою половину», і вона знатиме, за яку провину: *Ženě můžeš vždycky natlouct, ona už bude vědět proč.*

Гендерні стереотипи в чеській пареміології представлені в усьому діалектичному багатоманітті, але переважає в ній андроцентричність: жіночі чесноти або недоліки кваліфікуються з погляду чоловіка – як корисні, важливі чи некорисні, непотрібні для нього. Чоловік гарний – честь йому, бо в нього гарна жінка (*Dobrá žena dělá dobrého muže; Z dobré ženy muži čest*), чоловік розумний, бо таким його зробила дружина (*U mnohého muže jest nejchytřejší stránkou jeho žena*).

На зорі цивілізації біологічні відмінності між чоловіком і жінкою і, відповідно, різні функції, пов'язані з репродукуванням роду, призвели до розподілу праці. Жінка доглядала дітей, чоловік добував їжу. Форма розподілу праці еволюційним шляхом пристосувала сім'ю як ціле до виживання. Водночас розподіл праці послужив імпульсом до формування гендерних стереотипів, які, на відміну від статевих, були наслідком соціально-культурних чинників. Так, стереотип *чоловік*, відбиваючи результати соціального життя різних епох, акумулював семантичні ознаки «сильний», «могутній», «надійний», «розумний». Стереотип *жінка* нагромадив смисли «хазяйновита», «заощадлива», «балакуча», «вродлива». Водночас обидва образи дістали негативну оцінку: стосовно чоловіка передусім це патріархальний диктат, а стосовно жінки – невірність і неслухняність. Таким чином, на питання, винесене в заголовок статті – *Хто в домі господар?* – чеська мова дає відповідь: *Muž v domě, pán v domě*. З позицій гендерної лінгвістики основні мотиваційні моделі є андроцентричними. Вони виявляють об'єктивне домінування маскуліності внаслідок соціокультурної патріархальної традиції.

Мова як основний феномен культури фіксувала гендерні особливості. Вони семантизувалися, часто входили в значення мовних одиниць в імпліцитному вигляді, складалися в систему поглядів і приписів та нав'язувалися людині. Людина якось поволі засвоювала погляд на світ, закодований у мові, сприймала комбінації ідей, брала їх на віру і передавала від покоління до покоління. Сьогодні суспільна ситуація дуже змінилася, первісні семантичні значення втратили свою дидактичну і прагматичну вагу та найчастіше слугують матеріалом для антиприслів'їв.

1. Архангельська А. М. «Чоловік» у слов'янських мовах: монографія. Рівне : РІС КСУ, 2007. 448 с.
2. Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
3. Етимологічний словник української мови. Т. 2 (Д-Копці). Київ : Наук. думка, 1985. 570 с.
4. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : Ин-т социологии РАН, 1999. 189 с.
5. Кирилина А. В. Гендер и язык / науч. ред. и сост. А. В. Кирилина. Москва : Языки славянской культуры, 2005. 624 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Изд. центр «Академия», 2004. 208 с.
7. Мацумото Д. Психология и культура. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 718 с.
8. Ставицька Л. О. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології. Мовознавство. 2006. № 2 – 3. С. 118 – 129.
9. Bittnerová D., Schindler F. *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Praha : Karolinum, 1997. 315 s.

10. Čermák J., Čermáková K. Slovník latinských citátů: 4328 citátů s českým překladem a výkladem. Praha : Universum, 2005. 543 s.
11. Čmejrková S. Jak rozumíme kategorii gramatického rodu? Kdy je Češka Čech? Slavia. R. LXXVII. 2008. № 1-3. S. 41-54.
12. Chromý J. K článku Jany Valdřové „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Naše řeč. 2008. № 4. S. 197-200.
13. Kedron K. Genderové aspekty ve slovanské frazeologii: (na materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny). Praha : Karolinum, 2014. 164 s.
14. Slovník české frazeologie a idiomatiky. Sv. 2, Výrazy neslovesné [autor. kol. Vlasta Červená ... et al.]. 1. vyd. Praha : Academia, 1988. 511 s.
15. Valdřová J. K české genderové lingvistice. Naše řeč. R. 80. 1997. № 2. S. 87-91.
16. Valdřová J. O výzkumu genderu a identity ve slovanských jazycích. Gender, rovné příležitosti, výzkum. R. 17. 2016. № 1. S. 108-112.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЧЕСЬКИХ

ТРАНСФОРМОВАНИХ ФРАЗЕМ

Функціонально прагматичний підхід у лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть стає домінуючим і, звичайно, фраземи, їх трансформації та семантика також стають об'єктом таких досліджень. Сучасна лінгвістична прагматика (лінгвопрагматика, прагмалінгвістика) – відносно нова сфера лінгвістичних і лінгвофілософських досліджень умов адекватного добору й використання одиниць і категорій мови з урахуванням усіх конститутивних чинників з метою досягнення найбільш ефективного впливу на партнера (аудиторію, читачів) по комунікації⁶ [1, 251]. Проте мовні одиниці як засіб впливу усе частіше стають об'єктами досліджень у сучасній лінгвістичній науці (Арутюнова 2003; Бацевич 2008; Приходько 2013), незначна кількість праць присвячена вивченню семантичної прагматики фразем (Ужченко 2005; Вихованець 2004), зокрема тих, які були утворені у результаті трансформації (Хороз 2008; Пташник 2003; Стефанишин 2016; Третьякова 2011).

Вже традиційно у східнослов'янському мовознавстві в семантичній структурі «фразеологізму дослідники виділяють три аспекти: сигніфікативний (включає в себе обсяг поняттєвої інформації); денотативний (виражає співвіднесеність ФО з предметами, явищами та ситуаціями реальної дійсності) та конотативний (містить емоціонально-оцінні, когнітивні та стилістичні значення)» [6, 158], і власне до останніх дотичним є прагматичний аспект. У чеському мовознавстві прагматичний бік фразеологічної семантики досліджується шляхом вивчення прагматичних функцій фразем, так, мовознавець Ф. Чермак у монографії «Чеська фразеологія та ідіоматика» у рамках номінативної функції виокремлює дві складові: денотативно-десигнативну (на основі номінального, концептуального зв'язку із денотатом) та прагматичну (на основі (суб'єктивного) зв'язку автора із фраземою і ме-

---

⁶ Флорій Бацевич лінгвістичну прагматику поділяє на три розділи. **Мікропрагматика** як прагматика одиниць мовного коду у спілкуванні оперує термінами, пов'язаними з проблемами, які стосуються суб'єктивних чинників лексичних і граматичних одиниць, дискурсивних слів, імплікацій та імплікатур дискурсу, пресуппозицій у висловленні, інференцій, проблем референції та анафори, модальності і сфер її вияву, прагматичних аспектів дейксису, прагматичних аспектів мовленнєвого жанру й мовленнєвого акту. **Макропрагматика**, або прагматика категорій міжособистісного спілкування, звертається до низки понять, які пов'язуються із такими класами термінів: інтенціональність, емпатія і прагматика точки зору учасників комунікації; прагматичні аспекти стратегій і тактик спілкування; принципи, максими і постулати спілкування; прагматика ввічливості. До цього розділу лінгвістичної прагматики, на нашу думку, варто також зарахувати прагматику категорій контексту міжособистісного спілкування, зокрема, реєстру, тональності, атмосфери і стилю спілкування. **Мегапрагматика**, або прагматика соціального контексту, зосереджується на проблемах специфіки соціального контексту і його впливу на всі складники комунікативного акту, зокрема дискурси. До цього типу прагматики варто долучити прагматичні аспекти конверсаційного аналізу, а також прагматику міжкультурної комунікації в її зв'язках з проблемами організації дискурсу. Згадані сфери обслуговуються своїми термінами.

тою її використання та із комунікативним партнером). «Оскільки денотативно-десигнативна складова є типовою для фразем нечітко визначеною, а тільки у контурах та межах окресленою, здається, що універсальна наявність прагматичної складової, як правило, у її евалюативній, оціночній формі (позитивній або частіше негативній), є очевидно необхідною і однозначно не випадковою» [8, 215].

Метою статті є вивчення прагматичних особливостей функціонування семантики трансформованих фразем на матеріалі чеської публіцистики.

Поставлена мета передбачає виконання низки **завдань**:

- на основі фразеологічних трансформацій поширення компонентного складу виявити вплив внесених структурних змін на семантику фразем;
- проаналізувати та систематизувати прагматичні аспекти семантичних зсувів.
- з'ясувати ступінь семантичних змін трансформованих фразем та їх вплив на архисему.

Практичний матеріал для виконання сформованих завдань відібрано з публіцистичних текстів Чеського національного корпусу (*Český národní korpus*, syn2006pub, syn2009pub, syn2013pub), оскільки сучасна корпусна лінгвістика надає багато нових можливостей та дозволяє проводити дослідження на спеціальним чином підготовлених масивах текстів. У рамках нашого дослідження працюємо з результатами структурно-семантичної трансформації-поширення, суть якої полягає у введенні додаткового оказіонального елемента/елементів до традиційної структури фраземи, який синтаксично пов'язаний з інваріантним компонентом/компонентами⁷.

Фразеологічні трансформації завжди мають певні комунікативні цілі, виконують визначену прагматичну функцію та впливають на семантику фразем. «Трансформуючи фразеологізм, носій мови завжди прагне шляхом маніпуляцій з компонентами актуалізувати елементи внутрішнього плану ФО» [7, 33]. Польська дослідниця Г. Майковська, порівнявши значення фразеологічних інновацій зі значеннями фразеологічних інваріантів (на базі корпусу польських фейлетонів), виділила 9 типів семантичних зсувів, яких може досягти автор шляхом застосування інноваційних прийомів: 1) послаблення метафоричності ФО; 2) запланована двозначність; 3) лжедефразеологізація ФО; 4) антонімічна модифікація ФО; 5) деталізація, конкретизація змісту ФО (семантична актуалізація – пристосування до ситуації, описаної у фейлетоні); 6) розширення значення ФО; 7) алюзія (натяк на зміст і форму традиційної ФО); 8) перетворення ФО в напрямку її асемантизації; 9) зміна емоційного і стилістичного забарвлення ФО (зміна прагматичних властивостей ФО) [9, 152].

---

⁷ Для позначення трансформації-поширення мовознавці використовують різні терміни: розширення/поширення (компонентного складу)/ rozšířování frází (В. Білоноженко, І.Гнатюк, Ю. Третьякова, Н. Хороз, Й. Йодас); інновація-поширення (Ю. Стефанишин); експансія ФО (С. Пташник, У. Карабін, В. Сулим); доповнення виразу/doplnění výrazu (Р. Кршелінова).

У нашій статті услід за І. Третьяковою користуємося класифікацією на основі функціонального критерію, більш узагальненою, систематизованою та практично адаптованою і виокремлюємо наступні актуалізаційні зміни фразеологічної семантики фраземи: 1) конкретизація фразеологічного значення; 2) буквалізація цього значення; 3) його інтенсифікація; 4) експресифікація; 5) експлікація.

Оскільки «фразеологізми є ідеальними мовними одиницями для позначення ситуацій, що вимагають одночасної конкретизації й образно-емоційної характеристики та оцінки [6, 159], тому зрозуміло, що, незважаючи на абстраговане образне значення фразем, автори часто прагнуть **конкретизувати** фразеологічне значення відповідно до завдань тексту. Ю. Стефанишин, досліджуючи трансформації-поширення компонентного складу словами-конкретизаторами зазначає, що такі зміни «конкретизують предмет, явище, ситуацію чи ознаку, яку називає фразеологізм, або уточнюють ознаки і властивості (пов'язані із віком, національністю, соціальним становищем, ґендерними відмінностями, видом діяльності тощо) суб'єктів та об'єктів, яких стосується стійке словосполучення» [5, 60]. Формально такі актуалізації найчастіше реалізуються введенням препозитивного простого атрибутивного оказіонального поширювача⁸, синтаксично пов'язаного із субстантивним компонентом із традиційного складу фраземи.

Численні приклади поширення фразем конкретизаторами-локалізаторами [наш термін – *В. Д.*], які реалізують трансформацію введенням до складу фраземи елемента, що вказує на приналежність котрогось із компонентів до визначеного місця розташування. Такими компонентами у наступних контекстах є відносні прикметники, дериваційно пов'язані з географічними назвами. Оскільки у нашій роботі ми вивчаємо матеріали чеськомовної публіцистики, цілком логічним є поширювач-локалізатор *český* у наведеному контексті: ***Vrcholkem českého ledovce je případ české manažerky Marie Čauševičové, která v lednu oznámila, že podá první českou žalobu proti svému zaměstnavateli kvůli diskriminaci na základě pohlaví*** [Mladá fronta DNES, 25. 2. 2006] пор. *špička ledovce* – лиш мала та очевидна, видима частина цілого (проблеми, складності чи негативного явища), але у дійсності ситуація є значно гіршою [SČFI2, 350]. Як можемо зауважити, атрибутивний поширювач *český* у контексті однієї пропозиції використовується тричі, автор таким чином акцентує увагу читача на проблемі гендерної дискримінації на ринку праці власне у Чеській Республіці. Одночасно з поширенням фраземи нововведенням автор використовує синонімічний субститут *vrchol*.

Серед поширювачів-конкретизаторів ми можемо виділити групу персоналізаторів [наш термін – *В. Д.*] – оказіональних диференціальних сем, які конкретизують смислову структуру фраземи приналежністю до визначеної особи чи групи осіб. Поширювачі-персоналізатори формально у структурі фраземи будують синтаксичні зв'язки з іменним компонентом/іменними компонентами та у більшості

---

⁸ У статті користуємося класифікацією поширювачів щодо позиції: препозитивні, інтерпозитивні, постпозитивні; ступеня складності: прості, складні та ускладнені (див. Н. Хороз); синтаксичних зв'язків з компонентом, який поширюється: атрибутивні, об'єктні, обставинні.

випадків виражені присвійними чи відносними прикметниками. Ускладнені трансформації-поширення персоналізаторами фраземи *to je poslední hřebíček/hřebík do rakve* «катострофічне погіршення ситуації чи перспектива чогось, когось, яка веде до його кінця, знищення» [SČFI4, 310] та її вебалізованої форми *zatloukat si hřebíky do rakve* «серйозно (та тривало) шкодити собі, нищити себе» [SČFI3, 222] можемо спостерігати у контекстах: *V roce 1996 byl přibit první hřebík do Miloševičovy rakve. «Srbové a Chorvatí poprvé začali přemýšlet o své budoucnosti bez svých ještě nedávno neodmyslitelných prezidentů»* [Mladá fronta DNES, 21. 12. 1996]; *Václav Klaus zatloukl svůj schwippelovský hřebík do rakve Topolánkovy vlády mimo jiné i proto, aby rozprášil proevropský ministerský tým* [Hospodářské noviny, 10.4.2009]. У першому контексті мова йде про початок кінця чеського президента Мілоша Земана. Трансформант утворений у результаті накладання кількох моделей трансформації одночасно: дієслівний компонент використано у пасивному стані, компонент *poslední* замінений субститутом *první*, компонент *rakev* поширений персоналізатором. У другій пропозиції персоналізатор, реалізований вторинними поширювачем⁹ [наш термін – В. Д.], актуалізує смислові зв'язки фраземи та колишнього прем'єр-міністра Чехії Мірека Тополанека. Поширення складне, поширюються дві іменникові складові фраземи і кожна із них двокомпонентним поширювачем, власне, у фразему уведений три конкретизатори, виражені атрибутами узгодженими та неузгодженими, і персоналізатор. Додатково у трансформації граматично модифіковане дієслово заміною виду, що виражає фіналізацію процесу.

Компаративна фразема *blížeší (je) košile než kabát* «власна вигода, зазвичай конкретна, є важливішою ніж вигода когось іншого чи допомога іншому» [SČFI1, 143] містить у своїй структурі два субстантивні компоненти, відповідно це створює умови для складного поширення конкретизаторами у наступному контексті: *Jak je vidět i milovníkovi Milтона Friedmana, Margaret Thatcherové a Friedricha Augusta von Hayeka může být finanční košile blížeší než ideový kabát svobody* [Lidové noviny, 28. 2. 2000]. Три нововведені компоненти значною мірою конкретизують денотативне значення, залишаючи незмінною архисему фраземи.

Послаблення метафоричності фразем спричиняють поширювачі – буквалізатори, які автори уводять до складу стійких словосполучень для «оживлення» фразеологічного образу. **Буквалізувати** значення уведенням нового компонента можуть тільки фраземи із живим внутрішнім образом. Буквалізатор у структурі фраземи синтаксично пов'язаний з одним із компонентів, значення якого корегує типовими, звичними для нас у реальності ознаками, властивостями, місцем знаходження та под. деталями. Відповідно до авторських інтенцій, один із компонентів інваріантного складу компонентів фраземи набуває ознак, які актуалізують пряме, а не метафоричне, розуміння цього компонента, а в результаті і деметафоризацію фраземи в цілому.

⁹ Поширювач компонента, який формально теж є поширювачем.

Субстантивні фраземи *potoky krve* «значна кровотеча з рани, отриманої у результаті поранення; велика кількість жертв, поранених, мертвих чи убитих (під час катастрофи чи війни)» [SČFI2, 264] та *potoky slz* «надмірна слізливість очей під час плачу» [SČFI2, 264] поповнюють компонентний склад нововведеннями у контекстах: *Nejde o ušlechtilou ideu ochrany narušených dětí (normálních dětí se to, jak říká P. Říčan, týká mnohem méně) před potoky kečupové krve, jde o nemravný zákaz* [Lidové noviny, č. 252/1994]; *Nehybně pozoroval nejslavnější romskou rodinu z Ústí nad Labem. Potoky barevných slz stékaly po Helenině tváři natřené silnou vrstvou dermacolu* [Reflex, č. 8/1993]. Обидва трансформанти поширені простими узгодженими інтерпозитивними буквалізаторами. У першій пропозиції автор скептично висловлюється про меморандум на обмеження доступу для молоді до занадто жорстоких телепередач чи фільмів, які, на думку розробників заборони, заважають правильному розвитку молодих людей. Автор статті, трансформуючи фразему введенням компонента *kečupovou* «кетчуповий», вказує на буквальне походження «потоків крові» у таких фільмах, частково деметафоризує смислову структуру стійкого словосполучення та переконує читача в абсурдності такої заборони. Пейоративні конотації присутні і у процесі буквалізації смислової структури фраземи другої пропозиції. Уведений поширювач *barevný* «кольоровий» сприяє актуалізації буквального значення аж у постконтексті, вказуючи на причину забарвлення сліз – товстий шар тонального крему від чеського косметичного бренду «Дермакол».

У. Рис стверджує, що обсяг терміну «інтенсивність» охоплює поняття «підсилення» (енергійність, несподіваність), «збільшення» (міра, глибина, швидкість), «напруження» (активність, велика сила, втома), «надмірність» (граничність, гострота), тому аналізовану категорію, як узагальнює дослідниця, слід розглядати через призму мовних засобів, які характеризують дії, ознаки, явища у збільшенні і якісних, і кількісних параметрів [4, 41]. Категорія **інтенсивності** аналізується на матеріалі прикметників як засобів підсилення ознаки, дієслів як засобів підсилення дії та прислівників як засобів підсилення ознаки за дією [2, 29]. Мовознавиця виокремила наступні категорії слів, що спонукають до інтенсифікації:

1) слова-інтенсифікатори – це такі, що підсилюють основне значення, наприклад, прислівники *bardzo, intensywnie*, прикметники *straszny, wielki*. 2) ступені порівняння прикметників: *silny – silniejszy, najbardziej silny (wiatr)*; 3) дієслова інтенсивної дії *narobić, nakrzyczeć się*, що реалізують виключно категорію інтенсивності. Сюди ж можна віднести й прикметники зі значенням інтенсивної ознаки: *gigantyczny, wspaniały, niesamowity*. 4) слова-інтенсиви, механізми інтенсивності яких полягають у залученні різних мовних процесів для підсилення значення. Наприклад, ономотопеїчне утворення: *kokosić się* – «крутитися, вертїтися».

Типовим для інтенсифікації значення одного із компонентів фраземи, а у результаті і цілої фраземи, є його поширення обставинним препозитивним нововведенням, чистим інтенсифікатором [наш термін – В. Д.], без актуалізації додаткових відтінків семантичного навантаження. Формально вони можуть бути реалі-

зовані словами-інтенсифікаторами, формально виражені прислівниковим поширювачем міри та синтаксично пов'язані з інваріантним атрибутивним компонентом. На приклади поширення фраземи інтенсифікатором натрапляємо у контекстах: *Jestliže autor toto tvrdí a text četl, pak to muselo být s **hodně růžovými brýlemi*** (Právo, 29. 8. 2003); *Zmínky o kněžích a o zločincích tedy dokládají, že se More **nedíval na svět přespříliš růžovými brýlemi**: Nepřiznával lidem andělské ctnosti a na rozdíl od Platóna nepředpokládal, že by v nich sama filozofická průprava zažehla touhu po dobru* [Britské listy, 30. 7. 2007]. У першому контексті іменникова фраза *růžové brýle / brejle* «нереально оптимістичний, позитивний, такий, що не відповідає дійсності, погляд на світ» [SČFI2, 42] трансформована поширювачем *hodně* «дуже», який формально поширює традиційний компонент на позначення кольору, але інтенсифікує метафоричне значення цілої фраземи. Той же компонент *růžový* «рожевий» поширюється і у другому контексті інтенсифікатором *přes-příliš* «занадто, надмірно», правда інваріант релевантного трансформанта формально можемо співвіднести уже з дієсловом, пор. *dívat se na to růžově / růžovými brýlemi* «оцінювати, розуміти, розглядати щось чи вид чогось (занадто) оптимістично, нереально та (наївно) позитивно» [SČFI3, 128]. Автор останнього уривку трансформацією фраземи змінює її архисему, одночасно інтенсифікуючи денотативне значення поширювачем та заперечує його модифікацією дієслівного компонента.

Використання авторами «чистих інтенсифікаторів» малочисельне, значно більше прикладів опосередкованої інтенсифікації у трансформаціях такого типу, найчастіше через буквализатори. Для прикладу буквализаційні атрибутивні семи до іменникових компонентів: *trn* «шип» → *pichlavý* «колючий» чи *dno* «дно» → *hluboké* «глибоке» інтенсифікують семантичне навантаження у контекстах: ***Nejpichlavějším trnem v oku** mu je systém ProTour, který UCI zavedla před třemi lety. Tím, že federace nemá vliv na Tour, italské Giro ani španělskou Vuelta, se snaží vytvořit konkurenci v cyklisticky exotických krajích* (Deníky Bohemia, 8. 7. 2008); *K tomu, aby byla stoprocentní, mi ještě dost chybí. Ale když jsem **byl na tom nejhlubším dně**, přestal jsem si něco namlouvat a znovu začal pracovat. Tenis mě zase baví...* [Blesk, 25. 5. 1999]. Граматична форма суперлативу узгоджених атрибутивних поширювачів беззаперечно актуалізує інтенсифікацію денотативного значення трансформанта у порівнянні з його інваріантним відповідником: *být někomu trnem v oku/ očích, být na dně/dole*.

Досягнути інтенсифікації смислової структури фраземи можливо через збільшення розміру субстантивного компонента, який поширюється. Прикладом уведення поширювача-коректора для інтенсифікації денотативного значення є трансформація у контексті: *«**Ne kámen, ale rovnou velká skála mi spadla ze srdce,**» přiznal na včerejší tiskové konferenci. «Výsledky vyšetření jsem příjemně překvapený,» řekl Václav Filip, Mazochův ošetřující lékař* [Mladá fronta DNES]. Значення фраземи «полегшення душевного стану» [SČFI4: 367] підсилюється уведенням двоконпонентним сурядним поширювачем, реалізованим семан-

тичною субституцією компонента *kamen* «камінь» на *velká skála* «велика скеля», оказіональні семи актуалізують вказівку на складність та важливість «вирішення проблеми» всупереч невтішним очікуванням.

Важливою складовою фразеологічного значення є конотативні смисли (яскрава емоційно-експресивна насиченість, негативність/позитивність, ознаки розмовного стилю та ін.), підсилення яких за допомогою фразеологічних трансформацій сприяє бажаному впливу на читача.

Експресивізацію, вслід за М. Ідзьо, трактуємо «як результат умотивованої мисленнєвої лінгвокреативної діяльності мовця, спрямованої на вираження особистих прагматичних інтенцій, що виявляється у свідомому, попередньо підготовленому усному чи писемному тексті й базується насамперед на когнітивному дисонансі (як неузгодженості з відомою для читача інформацією та прочитаною), що виникає в результаті інноваційного вживання або створення мовних явищ» [2, 36]. Ю. Стефанишин, досліджуючи фразеологічні інновації, зазначає, що уведення у структуру фраземи експресива «спричиняє зміни семантичної структури ФО на рівні конотацій, тобто в результаті іррадіації змінюється експресивне, оцінне або / і стилістичне забарвлення фразеологізму» [5, 96]. Для зміни експресивності фразеологічного значення та створення комічного ефекту автор використав поширювач-коректор у контексті: ***Bouře rozvířená na naši televizní scéně by mohla připomínat bublání ve sklenici vody, kdyby v pozadí neblíkala chamtivost, špatně skrývaná obava, že se ke korytu – ať již zisků, či výsluní na obrazovkách – prodere ještě někdo jiný*** (Reflex, č. 50/1999). Автор до інваріантної структури фраземи *bouře ve sklenici vody* «надмірний, у порівнянні з умовами виникнення, шум, суперечка [SČFI2, 41] додає компонент *bublání* «булькання», що у протиставленні з інваріантним компонентом «буря» актуалізує пейоративні конотації образного значення.

Поширювачі-експлікатори – це нові компоненти ФО, що не вносять до семантичної структури фразеологізму жодних нових відтінків, а лише дублюють елементи його смислу, тобто є еквівалентними семам сигніфікативно-денотативного значення стійкого словосполучення [5, 78]. Причини таких структурних трансформацій Третьякова вбачає у прагненні авторів полегшити прочитання ФО, пояснити значення фразеологізму, підкреслити окремі елементи значення фразеологізму [7, 137]. Уведення поширювачів-експлікаторів автор використовує у наступному заголовку статті: ***Velká koalice tak bude připomínat soužití vrčícího psa s prskající kočkou*** [Právo, 4. 10. 2005], пор. *být na sebe/snášet se jako pes a kočka / kočka a pes / kočka se psem* – поводитися один з другим нестерпно, різко, злісно; не переносити один одного, люто сваритися, старатися обмовити один одного чи нашкодити [SČFI4, 670]. Автор вирішив «перестраховатися» та уникнути можливих труднощів з декодуванням фраземи у читачів, поширювачі *vrčící* та *prskající* (дієприкметники, утворені від дієслів «гарчати» та «фиркати») ніби «пояснюють» фразеологічне значення.

Отже, численні структурно-семантичні трансформації-поширення фразем у чеській публіцистиці можуть актуалізовувати різні прагматичні аспекти фразеологічної семантики, у більшості випадків залишаючи незмінною архисему. Оскільки денотативне значення більшості фразем ситуативне, тобто обумовлене комунікативною ситуацією та авторськими інтенціями, що і формує індивідуальний набір сем будь-якої фраземи, використаної у визначеному контексті, та становить її парадигматичну значущість. Таким чином, актуальними будуть подальші дослідження у напрямку вивчення функціонально-прагматичних аспектів семантики різноструктурних фразеологічних трансформацій.

1. Бацевич Ф. Проблеми і термінологічний апарат сучасної лінгвістичної прагматики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 620

2. Ідзьо М. Мовні засоби експресивізації в текстах сучасних польських ЗМІ : дис. канд. філол. наук : 10.02.03. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2016.

3. Рис У. Категорія інтенсивності у сучасній польській мові: когнітивно-семантичний аспект : дис. канд. філол. наук : 10.02.03. Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 215 с.

4. Стефанишин Ю. Фразеологічні інновації в сучасній польській прозі : спец. 10.02.03 – слов'янські мови (польська) : дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 251 с.

5. Тепляков І. М. Фразеологічна семантика (на матеріалі деяких слов'янських мов). *Проблеми слов'янознавства*. 2005. № 55. С. 156-163.

6. Третьякова И. Окказиональная фразеология (структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты) : дисс. доктора филологических наук: 10.02.01. [Место защиты: ГОУВПО «Ярославский государственный педагогический ун-тет». Ярославль, 2011. 379 с.

7. Хороз Н. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет : дис. канд. наук: 10.02.03 – слов'янські мови. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. Київ, 2008.

8. Čermak, F. Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Praha: Karolinum, 2007. 718 s.

9. Majkowska G. Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych. Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej V / Pod red. M. Basaja, D. Rytel. Wrocław, 1988.

10. Slovník české frazeologie a idiomatiky. Díl 1,2,3 / F. Čermák a jiné. Praha : Leda, 2009.

**ОПАНУВАННЯ ДІСЛОВА ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ
ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
(на прикладі вивчення польської мови у ЗВО)**

Упродовж останніх десятиліть у Європі відбулися значні зміни у процесі навчання іноземних мов. На перший план вийшла комунікативно-діяльнісна стратегія навчання мови, що зумовлено реальними потребами як пересічних мовців, так і фахівців різних галузей знань у сучасному глобалізованому світі, де міжкультурна комунікація посідає одне з найважливіших місць. Під впливом суспільно-політичних, економічних змін та інформаційно-технологічного прогресу еволюціонують мета та зміст викладання (вивчення) іноземних мов, зокрема польської.

На зламі тисячоліть у лінгводидактиці відбувалися значні зміни, спрямовані на вдосконалення та систематизацію цілей та методів вивчення іноземних мов, а також системи оцінювання рівня знань. У 2001 році Рада Європи видала *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання* (в оригіналі англ. – *Common European Framework of Reference: Learning, Teaching, Assessment, CEFR*; пол. назва – *Europejski system opisu kształcenia językowego, ESOKJ*) [2] як підсумок багаторічної роботи колективів, установ та окремих фахівців із різних країн над означеною проблематикою. Документ містить, як свідчить сама назва, рекомендації щодо систематизації підходів до викладання іноземної мови та стандартизації оцінок рівнів володіння мовою. На перший план Рекомендації висувають, між іншим, комунікативну компетенцію – поняття складне, багатокомпонентне, з тривалою передісторією дослідження (термін увів американський соціолінгвіст та антрополог Д. Хаймс ще в 1966 р. [13]). У лінгводидактиці воно висвітлене в теоретичних працях багатьох науковців, зокрема українських (Ф. Бацевич, В. Редько, О. Бігич та ін.) та польських (Г. Коморовська, В. Мйодунка, А. Серетни, І. Яновська, А. Чеховська та ін.).

Комунікативна мовна компетенція пов'язана передовсім з діяльнісним аспектом, адже забезпечує людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвістичні засоби [2]. Саме це твердження, попри численні визначення комунікативної компетенції в лінгвістичній, педагогічній, психологічній та навіть філософській літературі, залишається, на нашу думку, ключовим для розуміння мети та процесу вивчення (викладання) мови, особливо іноземної. Адже наявність теоретичного багажу знань (лінгвістичний компонент) аж ніяк не гарантує мовцям успішної комунікації, хоча, звичайно, є її обов'язковою умовою, бо забезпечує формулювання правильних і змістовних висловлень. Однак не менш важливими у процесі комунікації є знання соціолінгвістичного характеру (знання про лінгвокультурну спільноту, її загальноприйняті соціокультурні норми, етикет, мовні реалії, народну мудрість, особливості міжкультурного спілкування тощо), що забезпечують до-

речність висловлення відповідно до ситуації, місця, співрозмовника. І, звичайно, прагматичний компонент, що передбачає вміння будувати висловлення в конкретно заданому контексті відповідно до комунікативних інтенцій [див.: 14].

У результаті зміщення фокусу освіти з процесу на результат навчання актуальності набуває компетентнісний підхід, що відображено в змісті державних стандартів освіти України та навчальних програмах на різних освітніх рівнях. Власне в них окреслено список компетентностей, якими повинні оволодіти студенти (учні) у процесі вивчення дисципліни чи опанування конкретного фаху. Ідеться про здатність застосовувати одержані знання на практиці. У зв'язку з цим перед викладачем постає завдання – максимально ефективно організувати навчальний процес, спрямований на успішне оволодіння студентами іноземною мовою і досвідом її використання у практичній діяльності. А відповідний процес охоплює засвоєння різноманітного навчального матеріалу, зокрема дієслова, що є важливою частиною мовного коду слов'ян і без знання якого неможливо успішно будувати висловлення. Цим зумовлено актуальність теми нашої розвідки, **метою** якої є дослідження чинників, що забезпечують успішне опанування дієслова у процесі вивчення польської мови українськомовними студентами в умовах компетентнісно орієнтованого навчання. До першочергових завдань належить визначення цілей та принципів навчання, змісту навчального матеріалу, аналіз підручників та інших матеріалів, що можуть бути використані при викладанні польського дієслова, а також типових труднощів, що виникають у процесі його вивчення українськомовними студентами.

Як уже давно зазначають дослідники, навчання іноземних мов підпорядковується основній меті – «формуванню комунікативної компетентності, яка має комплексний характер і передбачає успішну реалізацію сформованих умінь та навичок усіх видів мовленнєвої діяльності у різних комунікативних ситуаціях, залежно від умов та потреб спілкування» [3, 66]. Що ж до студентів філологічних спеціальностей, відповідно до стандарту вищої освіти України, до фахових (спеціальних, предметних) компетентностей входить їх «здатність вільно, гнучко й ефективно використовувати мову(и), що вивчається(ються), в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і регістрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя», а також здатність використовувати в професійній діяльності знання про мову як особливу знакову систему, її природу, функції, рівні та знання з теорії та історії мов(и) [7, 8].

Як впливає з наведеного, ідеться не лише про практичне оволодіння польською мовою, а й про ґрунтовну теоретичну підготовку, що передбачає знання про мову як систему та володіння метамовою. Тому, на наше переконання, студенти-філологи, на відміну від студентів нефілологічних спеціальностей, повинні знайомитися з граматичною термінологією уже на початковому рівні (A1/A2) вивчення польської мови. Це не лише загальнонавчальні терміни *czasownik, bezokolicznik, koniugacja, osoba, rodzaj, liczba, czas teraźniejszy /*

przeszły / przyszły, aspekt dokonany / niedokonany, końcówka, a й temat czasu terażniejszego / przeszłego, tryb oznajmujący (orzekający), przypuszczający (warunkowy), rozkazujący, alternacja spółgłoskowa / samogłoskowa, przyrostek, przedrostek та ін. Адже без цих термінів практично неможливо засвоїти дієслово як одну з частин мови та зрозуміти пов'язані з ним процеси. Звичайно, ці терміни слід впроваджувати поступово, за потребою – відповідно до змісту навчального матеріалу.

Власне тематичні блоки та зміст навчального матеріалу на всіх рівнях навчання польської мови формуються з урахуванням *Програм викладання польської мови як іноземної (рівень А1–С2)* за ред. І. Яновської, Е. Ліпінської, А. Рабей, А. Серетни, П. Турка [27], які пропонують тематичний, граматично-синтаксичний, стилістичний, функціонально-поняттєвий каталоги, каталог, що охоплює соціолінгвістичні, соціокультурні та реалієзнавчі питання, а також методики й техніки викладання та способи оцінювання результатів навчання. Програми враховують вимоги до Державних сертифікаційних іспитів з польської мови і, можна сказати, мають універсальний характер для тих, хто вивчає цю мову чи навчає її як іноземної у Польщі та за її межами.

Згадані каталоги відіграють важливу роль не лише в процесі добору викладачем тем, а й при складанні чи виборі вправ, аудіо- та відеоматеріалів, пропонуваніх комунікативних ролей, лексичного наповнення. Що ж до лексичної компетенції як складової комунікативної компетенції, то вона пов'язана не просто із вивченням певного набору дієслів та їхніх українських відповідників. Студент повинен засвоїти як лексичне значення, так і фонетичну і графічну форму слова (його вимову та написання), його синонімічні та антонімічні зв'язки з іншими словами, особливості функціонування в різних комунікативних ситуаціях. Щодо реєстру дієслів, які повинен опанувати студент, варто згадати праці Г. Згулкової: *Słownik minimum języka polskiego (Словник-мінімум польської мови, 2013)* [33], який містить 451 найчастіше вживане польське дієслово для рівнів А1 і А2, та *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej (Базовий словник польської мови з нарисом польської граматики, 2008)* [32] для рівнів В1 і В2. Звичайно, підручники з польської мови для іноземців, складені з дотриманням принципів сучасної дидактики, пропонують достатньо широкий лексичний матеріал відповідно до рівня вивчення. Однак цей матеріал, залежно від потреб, можна (і треба) доповнювати так, щоб лексичні одиниці були тематично пов'язані між собою, а не були випадковими «гістьми» на занятті. Окрім того, нові дієслова повинні з'являтися на занятті у різних контекстах, завданнях чи ситуаціях якомога більше разів, що підвищує шанси на їх засвоєння студентами.

Дослідники наголошують на тому, що реалізація конкретних функцій, висловлення думки, передавання істотної в конкретній ситуації інформації можлива лише за умови належного опанування, причому паралельного, як лексики, так і граматичних структур [30, 171]. Граматична компетенція полягає передовсім у зразковому відмінюванні дієслова, звідси така велика популярність вправ на впли-

сування правильної граматичної форми в реченнях різного змісту (що також має відповідати темі та цілям заняття), і не лише на нижчих рівнях, пор.: «Gramatyka? Dlaczego nie?!» (A1), «Gramatyka? Ależ tak» (A2) Й. Маховської [25; 24], «Z polskim na ty» (B1) Е. Ліпінської [22], «Czas na czasownik» (B2) П. Ґарнцарка [11]. Остання з перелічених праць, про що сигналізує вже сама назва, присвячена виключно дієслову і містить вправи і короткі вступні тексти, пов'язані зі способом та видом дієслова, префіксальними дієсловами, зворотними дієсловами, дієприкметниками, дієприслівниками, безособовими формами дієслова, творенням віддієслівних іменників.

На жаль, далеко не завжди належна увага приділяється питанню синтаксичної сполучуваності (керування) дієслова, опанування якої є необхідною умовою успішної комунікації. Неправильне вживання залежного слова або ж заміна його іншим призводить до виникнення мовних помилок, що не тільки свідчать про прогалини в мовних знаннях, а іноді навіть ускладнює правильне розуміння змісту висловлення реципієнтом [див.: 1]. Неправильне вживання польських дієслів зазвичай зумовлено мовною інтерференцією, тобто відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної мови [8, 225]. Для українськомовного студента проблема інтерференції є надзвичайно актуальною, адже зумовлена природними когнітивними чинниками, тому її неможливо викоринити. Однак негативний вплив рідної мови (попри наявність позитивних чинників цього явища) в процесі вивчення іноземної потрібно мінімалізувати, свідомо і посилено працюючи над тими граматичними структурами, синтаксична сполучуваність яких для обох мов відрізняється. Це, наприклад, такі дієслова: *brać się, chować się, cierpieć, domyślać się, dowiadywać się, dzwonić, głosować, korzystać, myśleć, należeć, odmawiać, poszukiwać, pozwalać, pracować, protestować, przebierać się, przekonywać, przyglądać się, przyznawać się, radzić się, słuchać, specjalizować się, stosować, strzec, szukać, uczyć się, umierać, używać, zabierać, zabraniać, żenić się* та ін. У цьому ключі актуальною залишається проблема розробки та публікації додаткових матеріалів (посібників, збірників вправ, тестів тощо), спрямованих на подолання специфічних труднощів, які виникають при вивченні іноземної мови в групах з носіями конкретних національних мов [пор. :9].

Погоджуємося з твердженням В. Редька, що «успішне впровадження компетентнісної парадигми навчання чужомовного спілкування різнобічно залежить від підручників, більше того, від вправ і завдань, які в них уміщено, оскільки саме вони репрезентують зміст дій, що мають виконувати школярі [і студенти – Н. Д.] під час пред'явлення та активізації навчального матеріалу. Тільки дидактично доцільний їх добір і методично раціональна організація зможуть забезпечити ефективність набуття іншомовного комунікативного досвіду та успішне виконання цілей навчання» [5, 186]. Ідеться не лише про згаданий вище тип підручників, у яких превалюють граматичні вправи на вивчення дієслова. Комунікативний підхід, як відомо, передбачає формування у студентів як рецептивних (аудіювання / слухання, читання), так і продуктивних видів мовленнєвої діяльності (говоріння,

письмо). За останні кільканадцять років з'явилося чимало підручників і дидактичних матеріалів з розвитку й оцінювання окремих видів мовленнєвих навичок різного рівня складності. Це сучасні, добре продумані та структуровані, часто з багатим графічним наповненням та аудіозаписами матеріали таких авторів, як Д. Ґалиґа [10], П. Ґембаль [12], Б. Куб'як [18; 19], Й. Кштонь [15; 16; 17], Л. Мадельська [26], Е. Ліпінська [20; 21], Е. Домбська [23], А. Серетни [28; 29], М. Шельц-Мейс [31] та ін. Пропоновані матеріали підвищують ефективність вивчення польської мови у комплексі з підручниками загального характеру та граматиною, адже й самі дидактики підкреслюють необхідність інтегрованого розвитку згаданих умінь, оскільки це відповідає реальному характерові природного спілкування, у якому всі мовленнєві навички об'єднуються в багатоаспектне ціле [30, 166].

Додамо, що у закладах вищої освіти, як показує досвід, викладач має досить гнучкі рамки вибору підручників та допоміжних матеріалів. Враховуючи мету та завдання курсу, рівень вивчення мови та компетентності, якими повинен оволодіти студент, матеріально-технічну базу закладу, інтелектуальний рівень та зацікавлення академічної групи, викладач повинен коригувати хід навчального процесу, надаючи перевагу найбільш ефективним формам роботи, типам вправ та матеріалам [пор.: 4; 6]. І навіть більше, кожен викладач – це своєрідний митець, який у процесі реалізації цілей навчання повинен пропонувати нестандартні підходи, творчі завдання, цікаві форми роботи зі студентами. Це й сучасні інтернет-платформи для вивчення мови, навчальні ігри, зокрема популярні молодіжні настільні ігри (багато з них можна використовувати будь-якою мовою), комікси, фільми, вистави, екскурсії, портфоліо та ін. Самі ж студенти повинні бути не просто учасниками (активними!) процесу, а часто й ініціаторами діалогу, дискусії, авторами матеріалів (презентації, ігри, комікси, портфоліо), організаторами проєктів тощо.

Можемо підсумувати, що успішне опанування дієслова в процесі вивчення польської мови як іноземної в умовах компетентнісно орієнтованого навчання передбачає як ґрунтовну теоретичну підготовку студентів (засвоєння граматичної термінології, відмінювання дієслова, лексичного значення певного реєстру дієслів – відповідно до рівня вивчення, їхніх синонімічних, антонімічних зв'язків, синтаксичної сполучуваності), так і формування практичних навичок мовленнєвої діяльності з урахуванням соціолінгвістичних знань та прагматичних особливостей міжкультурної комунікації.

1. Дорогович Н. Синтаксична сполучуваність польських дієслів: особливості викладання україномовним студентам. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. Івано-Франківськ, 2019. С. 237–244.

2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

3. Маслова Т. Б. Прагматична складова іншомовної компетентності. *Іншомовна освіта педагога: виклики, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2015. С. 66–71.
4. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : курс лекцій : [навч.-метод. посібник] / [Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Гапонова С.В. та ін.]. Київ : Ленвіт, 2011. 344 с.
5. Редько В. Г. Компетентнісно орієнтоване навчання іноземних мов учнів початкової школи: лінгводидактичний аспект /В. Г. Редько // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. – О. М. Топузов]. Київ : Пед. думка, 2017. Вип. 18. С. 178–191.
6. Редько В.Г. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика: монографія. Київ : Генеза, 2012. 224 с.
7. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 «Філологія». Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. 18 с.
8. Ткаченко О. Б. Інтерференція. *Українська мова : Енциклопедія. 2-е вид., випр. і допов.* Київ :Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. С. 225–226.
9. Dorohowycz N. Wybrane czasowniki polskie : збірник вправ на керування дієслова. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 88 с.
10. Gałyga D. Jak to łatwo powiedzieć. Kraków : Universitas, 2011. 238 s.
11. Garncares P. Czas na czasownik. Ćwiczenia gramatyczne z języka polskiego (B2). Kraków : Universitas, 2014. 224 s.
12. Gębal P. E. Od słowa do słowa toczy się rozmowa. Repetytorium leksykalne z języka polskiego jako obcego dla poziomów B1 i B2. Kraków : Universitas, 2009. 200 s.
13. Hymes D. Two types of linguistic relativity // Bright W. Sociolinguistics. The Hague : Mouton, 1966, P. 114–158.
14. Janowska I. Kompetencja komunikacyjna a glottodydaktyka. *LingVaria. Półrocznik Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rok X (2015). Nr 2 (20). S. 41–54.*
15. Krztoń J. Testuj swój polski. Czytanie. Kraków : Prolog, 2015. 160 s.
16. Krztoń J. Testuj swój polski. Słownictwo 1. Kraków : Prolog, 2011. 132 s.
17. Krztoń J. Testuj swój polski. Słownictwo 2. Kraków : Prolog, 2011. 135 s.
18. Kubiak B. Na łamach prasy, cz. I. Kraków : Universitas, 2009. 240 s.
19. Kubiak B. Na łamach prasy, cz. II. Kraków : Universitas, 2009. 268 s.
20. Lipińska E. Księżyc w butonierce. Ćwiczenia dla studentów zaawansowanych doskonalące sprawność rozumienia ze słuchu. Kraków : Universitas, 2004. 75 s.
21. Lipińska E. To samo słońce. Podręcznik doskonalący sprawność rozumienia ze słuchu dla obcokrajowców na poziomie zaawansowanym. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2016. 109 s.
22. Lipińska E. Z polskim na ty. Podręcznik do nauki języka polskiego (B1). Kraków : Universitas, 2014. 296 s.
23. Lipińska E., Dąbska E. G., Pisać jak z nut. Podręcznik rozwijający sprawność pisania dla obcokrajowców na poziomie B1+/B2+. Kraków : Universitas, 2016. 460 s.
24. Machowska J. Gramatyka? Ależ tak! Ćwiczenia gramatyczne dla poziomu A1. Kraków : Universitas, 2011. 287 s.
25. Machowska J. Gramatyka? Dlaczego nie?! Ćwiczenia gramatyczne dla poziomu A1. Kraków : Universitas, 2010. 263 s.

26. Madelska L. Posłuchaj, jak mówię. Materiały do ćwiczenia słuchu i wymowy dla dzieci oraz dla dorosłych uczących się języka polskiego jako obcego, Wiedeń : Artjam-Studios, 2010. 231 s.
27. Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C2 / Agnieszka Rabiej, Anna Seretny, Ewa Lipińska, Iwona Janowska, Przemysław Turek. Kraków, 2016. 216 s.
28. Seretny A. Per aspera ad astra. Ćwiczenia rozwijające sprawność czytania. Kraków : Universitas, 2008. 227 s.
29. Seretny A., Kto czyta – nie błądzi. Ćwiczenia rozwijające sprawność czytania. Kraków : Universitas, 2007. 211 s.
30. Seretny A., Lipińska E. Nauczanie kompetencji językowych w układzie zintegrowanym, czyli praktyka w praktyce. *Postscriptum Polonistyczne*. 2012. Nr 2(10). S. 165–176. URL: [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Postscriptum_Polonistyczne/Postscriptum_Polonistyczne-r2012-t-n2\(10\)/Postscriptum_Polonistyczne-r2012-t-n2\(10\)-s165-176/Postscriptum_Polonistyczne-r2012-t-n2\(10\)-s165-176.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Postscriptum_Polonistyczne/Postscriptum_Polonistyczne-r2012-t-n2(10)/Postscriptum_Polonistyczne-r2012-t-n2(10)-s165-176/Postscriptum_Polonistyczne-r2012-t-n2(10)-s165-176.pdf)
31. Szelc-Mays M. Napisz to po polsku. Podręcznik do nauki pisania dla początkujących studentów obcokrajowców, Rzeszów : Stowarzyszenie Społeczno-Ekonomiczne «Absolwent», 2013. 200 s.
32. Zgólkowa H. Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2008. 856 s.
33. Zgólkowa H. Słownik minimum języka polskiego. Kraków : UNIVERSITAS, 2013. 340 s.

ОРФОЕПІЧНІ ДЕВІАЦІЇ В МОВЛЕННІ МОЛОДІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ:**ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ**

Однією із основних комунікативних ознак культури мовлення є правильність, тобто визначальна ознака культури мовлення, яка полягає у відповідності його літературним нормам, що діють у мовній системі. Усне мовлення у багатьох випадках залишається недосконалим у плані вимови. Якщо в українськомовних регіонах ця проблема менш помітна, то в російськомовних вона набуває особливої гостроти через постійні інтерференційні впливи та соціолінгвістичну ситуацію. Дотримання норм літературної вимови має велике значення для загального рівня культури розвиненої особистості, тому не можна залишати це питання осторонь.

Сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення культури спілкування й культури української мови, наприклад праці О. Пономарева, О. Сербенської, Н. Бабич, С. Єрмоленко, С. Караванського, М. Лесюка, М. Пентиліук, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, Т. Чмут, С. Шевчук та ін. Українську школу мистецтва публічного мовлення представляють сьогодні вчені Г. Сагач, Л. Мацько, Н. Бабич, Н. Чибісова та ін. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача. Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н. Тоцьку, Л. Прокопову, М. Фащенко.

Мета нашого дослідження – зробити спробу виявлення, аналізу та опису типових помилок вимови, зокрема вимови приголосних звуків респондентами Західної України та показати, на основі наукових досліджень, як ці норми відбиті у писемних пам'ятках, в основі яких лежить фонетичний принцип правопису.

Інформантами були 50 студентів спеціальності «Українська мова та література» Рівненського державного гуманітарного університету та Львівського національного університету імені Івана Франка. Для експерименту було підібрано більше 20 слів, у яких можна простежити володіння орфоепією приголосних звуків: вимову дзвінких, глухих (*стежка, моги, сніг, легкий, Вишгород*); звука [в] як [ў] (*впав, вовк, навчання*); звука [і] як [ї] (*сільський, наймення, йти*); вимову префіксів об-, між-, від-, роз-, без-, з- (*обпалений, міжпланетний, відхилити, розписати, безпека, зцідити, з кавою, зсунути*), вимову [дз] та [дж] (*дзвінок, джерело*). **Об'єкт дослідження:** українське мовлення молоді різних вікових груп, зокрема його орфоепічна нормативність. **Предметом дослідження** є володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією приголосних звуків.

Приголосні звуки виразно вимовляються між голосними, на початку слова перед голосним. В інших позиціях вони характеризуються певними особливостями в своєму конкретному виявленні, тобто утворюють фонетичні варіації.

Дзвінкі приголосні [б], [д], [г], [ж], [з], [дз], [дж] в кінці слова й перед глухими в середині слова вимовляються дзвінко: слово *стежка* [стéжка] дзвінко вимовили лише 24 % опитаних, усі інші 76 % не дотрималися норм і допустили помилку, вимовляючи [стéшка]; лексему *могти* 18 % вимовили правильно – [могту́], а 82 % відійшли від рамок норми ([мохту́]); слово *сніг* [с'н'іг] більшість, а саме 80 % інформантів, вимовили з оглушенням [с'н'іх].

Глухі ж приголосні перед дзвінкими в основі слова вимовляються дзвінко: так слово *Вишгород* [vúжгород] вимовили 70 % без помилок, а інші 30 % вимовили без дзвінкості: [vúшгород]. Слово *вокзал* усі респонденти Західної України вимовили згідно з кодифікованою нормою: [wɔzál].

З усіх дзвінких приголосних тільки глотковий звук [г] вимовляється як [х] у словах *легко*, *вогко*, *кігті*, *нігті*, *дігтяр* та похідних від них. Так у слові *легкий* усі респонденти дотрималися норм і вимовили слово правильно – [лп^ехкі́].

Проаналізувавши мовлення 270 респондентів – жителів кожної зони України, ми отримали такі результати: правильно вимовляють слово *сніг* [с'н'іг] 33 % українців (36 % респондентів Північної України (ПНУ), 36 % – Центральної України (ЦУ), 36 % – Східної України (СХУ), тільки 14 % – Південної України (ПДУ), 20 % – Західної України (ЗХУ); правильно вимовляють лексему *стежка* [стéжка] 41 % українців (48 % інформантів СХУ, 42 % респонденти ПНУ, 42 % – ЦУ, 38 % – ПДУ, лише 24 % ЗХУ); інші виходять за рамки норми й оглушують дзвінкі приголосні і замість [г] вимовляють [х], а замість [ж] – [ш]: [с'н'іх]; [стéшка] [3, 278], тобто відчувається тиск діалектної фонетичної системи південно-західного наріччя. Автори соціофонетичного нариса мовлення сучасної молоді Л. Прокопова та Н. Тоцька констатують, що дзвінкий приголосний у кінці слова, як правило, зберігається, щоправда, можлива дзвінка та глуха вимова паралельно в того ж самого мовця. В середині слова переважають приглушені різновиди дзвінких, але у великих містах поширене і повне оглушення [13, 21].

Наші ж спостереження дають підстави говорити про дуже виражену тенденцію до оглушення дзвінких приголосних у мовленні студентів. Майже не виникло проблем в опитуваних зі словом «*легкий*» – 90 % українців (100 % інформантів ЗХУ, 94 % – ЦУ, 90 % – СХУ, 84 % – ПНУ, 80% – ПДУ) показали нормативну вимову цього слова: [лпхкі́], проте 56 % українців (76 % респондентів ПНУ, 88 % – ЦУ, 82 % – ЗХУ, 78 % – СХУ, 20 % – ПДУ) вимовили [м'òхту́], що, звісно, є порушенням норми. Нормою вимови [г] (до якої ми уналежнюємо вимову [г] з оглушенням і без оглушення) володіють 60 % українців (54 % в ПНУ, 80 % – ПДУ, 59 % – ЗХУ, 56 % – СХУ, 53 % – ЦУ) [3, 278].

У писемних джерелах засвідчено збереження дзвінких приголосних у кінці слова: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *ридъ* (8), *щобъ* (22), *батигъ* (24), *перелигъ* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *Богъ* (18), *хлибъ* (20), *снигъ* (29), *го-*

лодь (30), людь (38); у «Кобзарі» Т. Шевченка – *назадъ (38), ворогъ (103)*. Послідовно дзвінкий приголосний у кінці слова передається відповідними буквами у граматиці О. Павловського: *гарбузь (69), дубъ (79), підъ (85)*; у словнику П. Білецького-Носенка: *рядъ (319), плугъ (284), тулубъ (357)* [2, 41].

Фіксується послідовно у писемних пам'ятках вимова дзвінких приголосних перед глухими: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *тяжко (15), швидко (15), слабкий (17), стежка (21), рибка (21), удка (21), Рябко (22)*, в «Кобзарі» Є. Гребінки – *сторожка (12), важко (22), голубко (23)*, у «Кобзарі» Т. Шевченка – *тяжко (17), ягідку (34), дружки (77)*. Ця норма відбита у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка у переважній більшості випадків – *подружкамы (34), у дружкахъ (35), за ложку (35), лыхорадка (36), нижкамы (37), походка (52), тяжко (52), але юпку (33), лошка (37)*; у граматиці О. Павловського: *брыдкий (7), губка (32)*; у словнику П. Білецького-Носенка: *бабка (48), боридка (59)*; у граматиці Я. Головацького: *рѣдко (24), солодкій (160)*. П. Куліш послідовно дотримується традиції при передачі на письмі дзвінкого перед глухими приголосними: *близько (28, №9, 1861), тяжко (30, №9, 1861)* [9, 155-156].

Нескладові [й] (орфограф. в або у) та [ї] (орфограф. й або і), що виступають на початку слова перед приголосним, у кінці слова або складу після приголосного, в українській мові вимовляються як відповідні короткі голосні: перехід [в] в [й] демонструють такі слова – [йпаў], [воўк], [наўчán':а]; перехід [й] в [ї] – [с'іл'с'кий], [наїмѐн':а], [їти]. Ніхто із респондентів не допустив помилки при вимові [й] як [ї]. Лексему *вовк* правильно вимовили 82 %, *навчання* – 4 %, інші допускали девіації ([нафчán':а] – 60 %, [наувчán':а] – 36 %), слово *впав* всі респонденти вимовили неправильно.

Я. Головацький і М. Осадца [й] передають через буквосполучення *оу* лише на початку слова перед приголосним. У середині слова після голосного перед приголосним та в абсолютному кінці слова [й] позначається літерою *в*: *оустає (14)*, але *вовна (18), моловъ (24); оуложивъ (2)*, але *ластовка (14), островъ (14)*. Тільки у правописі «Русалки Дністрової» [в] передавався відповідно до вимови знаком *ў*: *ўбераў (35), (40), піўночі (20)* [7, 68].

Це дуже важливо відзначити, бо уся правописна практика XIX-XX століття не розрізняє різну звукову реалізацію /в/, що зумовлює значні вимовні огріхи. Перехід [в] в [й] давньоруські пам'ятки відбивають ще з II пол. XI ст.: *правда* (Ізб., 1073, 60), *прѣѡхауъше* (Є. Гал., 1144, 657). Зміну в на *ў* фіксують пам'ятки XIII – XVIII ст.: *оунукумъ* (гр., 1359, 10), *устьми* (гр. 1414, 85), *утекъ* (АЖ, 1583, 58) [там само].

Префікси *об-*, *між-*, *від-* у позиції перед глухим не оглушуються, а вимовляються дзвінко. У слові *обпалений* лише 6 % респондентів дотримався кодифікованих норм вимови, інші 94% оглушують дзвінкий приголосний, вимовляючи [оп:áлений], при вимові лексеми *відхилити* 90 % допустили помилку – [v'itxu^e líти]. Дещо кращі справи зі словом *міжпланетний*, 12 % інформантів не оглу-

шують кінцевий дзвінкий префікса – [м'іжпланетниї], а інші 88 % вимовляють [м'ішпланетниї].

Префікси роз-, без- у позиції перед глухим можуть вимовлятися дзвінко й глухо (залежно від темпу мовлення): у таких словах, як *розписати*, *безпека* студенти дотримались кодифікованих норм СУЛМ: [розпе^чсáти] або [роспе^чсáти]; [бе^чзпéка] або [бе^чспéка].

Оглушуються прийменник і префікс з- перед глухими приголосними: у слові *зцідити* [с'ц'ідіти] – 88 % респондентів, інші 12 % допустили помилку, вимовляючи [з'ц'ідіти]; 80 % інформантів у слові *зсунути* [с:унути] не допустили помилку, інші (20 %) відтворили неправильно – [зсунути]. Сполученні з *кавою* [с_кавоју] 72% студентів вимовляють без відхилення, інші 28 % – [з_кавоју].

Оглушення дзвінкого у префіксах без-, воз-, з- – явище досить часте й фіксується, як відзначає А. Москаленко, уже у перших пам'ятках давньоруської писемності *въскръсь – възкръсь*, *въсходжу – възходжу*, *истзати – иззати* (Остр. Єв.), *въстрепеташа – възтрепеташа*, *бесъчинъна – безъчинъна* (Ізб.), *бес памяти* (Поуч. В. М.) [11, 23–24].

Префікс [з-] перед глухими приголосними у писемних джерелах передається літерою с у переважній більшості випадків: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *спынысь* (9), *сплеть* (13) *скорчывьсь* (14), *скопылывь* (15), але *зправыть* (33); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *скажы* (3), *скосывьшы* (5), *спугнувь* (14), *скакати* (33), *скынувь* (40), але *зпысавь* (10), *зкладае* (67), *зпавь* (82). У граматиці О. Павловського послідовно вживається літера с на позначення префікса з- перед глухими к, п, х: *скажешь* (88), *сподобавь* (59); у П. Білецького-Носенка – варіативна передача: *зпитати* (159) і *скиглити* (328) [10, 40].

У першодруках простежується варіативне вживання прийменника з. Перед глухими приголосними вживається то зь, то сь: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *зь кухвы* (10), *зь попомь* (18), *зь хаты* (28), *зь килка* (30), але *сь поставця* (9), *сь пяты* (16), *сь того* (29); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *зь Києва* (10), *зь поля* (14), *зь панамы*, але *сь хлибомь* (36), *сь пидсудкамы* (50). Анологічне вживання простежується в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *зь толку* (46), *зь такихъ-то* (57), *зь того* (76), але *сь хуторивь* (64), *сь хаты* (105). Цяособливість послідовно засвідчена у рукописах Т. Шевченка: *зь тобою* (107, II), *сь тобою* (151, II) [8, с. 156].

У писемних джерелах представлена варіативна передача на письмі вимови префікса роз- як [роз-] і [рос-]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *роспла-тывься* (15) і *розплатывься* (19), *розстовкъ* (25), *розсылае* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *розсыпане* (12), *розмовляти* (22), *розсерджу* (34) і *роспрындыв-шись* (32), *ростають* (14), *роспытай* (31); у «Кобзарі» Т. Шевченка – *росказуй* (37), *і розказати* (86), *роспитаю* (45). У переважній більшості випадків засвідчене написання роз- у словнику П. Білецького-Носенка: *розказавь* (315), *розплатати* (315), у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *россердытця* (36), *росглядывать*

(41), *роспытоваты* (48), але *розцвітають* (33), *порозпуска* (33), *розказую* (33), *роздяглась* (35) [9, 126].

Буквосполучення *дж*, *дз* можуть позначати один звук і вимовляються як африкати [д̥з], [д̥ж]. Соціопитування показало, що правильно вимовляють слова *джерело* [д̥же^чре^чло] і *дзвінок* [д̥зв'іно́к] усі респонденти. Звук [д̥ж] вимовляють як один злитий звук у слові *джерело* [д̥же^чре^чло] 68 % українців (40 % опитаних ПДУ, 72 % в ПНУ, 92 % – ЦУ, 36 % – СхУ, 100 % – ЗхУ; звук [д̥з] вимовляють як один злитий звук у слові *дзвінок* 84 % українців (80 % опитаних ПДУ, 84 % в ПНУ, 82 % – ЦУ, 72 % – СхУ, 100 % – ЗхУ [3, 490].

У писемних пам'ятках на позначення африкат [д̥з] і [д̥ж] вживаються буквосполучення *дж*, *дз*: *джерела* (10), *грынджолы* (15), *дзвинку* (30) – у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського; *бджола* (25), *дзвоник* (27) – у «Кобзарі» Є. Гребінки. Ця норма закріплена в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка: *дзвонять* (18), *гляджу* (105); у рукописах Т. Шевченка: *дзвонять* (27,1), *дзвони* (421,1), у граматиці О. Павловського: *джжуть* (33), *дзвоньця* (33); у словнику П. Білецького-Носенка: *гудзикъ* (1080), *дждань* (114) [1, 130].

Пам'ятки української мови африкату [д̥з] засвідчують порівняно пізно. На думку В. Німчука, [д̥з] на місці початкового [з] фіксується з XVII століття: *дзвонити*, *дзвонюкъ*. Африкату [д̥з] представлено в «Лексиконі» П. Беринди (1627): *дзвонюкъ*, у «Синонімі славеноросській» середини XVII ст.: *дзвукъ*, *дзвонь* (100). А назва *дзеркало* з початковою африкатою зафіксована тільки в першій половині XIX ст. (Б. – Н., 114) [12, 9].

На думку П. Житецького, [д̥ж] з'являється в українській писемності не раніше кінця XVI – початку XVII ст.: *раджу* («Лексис» Зизанія, 1596, 76), *полуджую* («Лексикон» П. Беринди, 1627, 47), *єжджу* (Грам., 1643, 38) [6, 90–91].

Отже, західноукраїнські студенти не зовсім дотримуються норм вимови дзвінких перед глухими (24 %) та в кінці слова (20 %), глухих перед дзвінкими (36%), вимови [об-], [від-], [між-] (9 %), [в] як [у] (29 %). Ці норми вимови приголосних розцінюємо як слабкі (володіє менше 50 % інформантів) у західній зоні України. Сильними (володіє більше 50 % інформантів) можемо вважати норми вимови [роз-], [без-], [з-] (88 %), [г] (59 %), [д̥ж] (100 %), [д̥з] (100 %).

Слово *легкий* усі студенти вимовляють правильно, оглушуючи дзвінкий приголосний. Така ж сама ситуація і з словом *вокзал*, усі респонденти Західної України вимовили згідно з кодифікованою нормою. Дотримання норм орфоєпії спостерігається у 100% опитуваних у префіксах *роз-*, *без-* (слова *розписати* та *безпека*). Досить стабільна ситуація при вимові префікса *з-*: слово *зцідити* вимовляє правильно 88 %, *зсунути* – 80 %, сполучення з *кавою* – 72 %. Майже така ж ситуація з нормою вимови сонорного [й] на початку / у кінці слова та після голосного перед приголосним; при вимові слів *сільський*, *наймення*, *йти* не виникло жодних проблем. Респонденти дотримуються норм орфоєпії африкатів [д̥з] та [д̥ж], слів *дзвінок* та *джерело* – 100 % опитуваних вимовили правильно.

Отже, провівши соціопитування серед студентів Рівненського державного гуманітарного університету та Львівського національного університету ім. Івана Франка, ми переконалися, що більшість студентів володіє нормами вимови сучасної української літературної мови. Ті ж вимовні особливості приголосних звуків, що не відбиті в пам'ятках або засвідчені зрідка, хоча й стали нині орфоепічними, належать до нестійких, найчастіше порушуваних.

Сьогодні проблема культури мовлення набуває дедалі більшого значення, тому наші завдання у перспективі – простежити вимову голосних, приголосних та звукосполук у мовленні молоді Західної України.

1. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за кобзарями-першодруками Тараса Шевченка (1840), Петра Гулака-Артемовського (1877), Євгена Гребінки (1878). *Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2016. № 26. С.125–131.

2. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за пам'ятками давньо- та староукраїнської мови. *Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій*. Одеса, 2015. С. 33–41.

3. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 580 с.

4. Житецький П. Нарис літературної історії української літературної мови в XVII в. Львів : Укр. вид-во, 1941. 203 с.

5. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 367 с.

6. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 367 с.

7. Микитин-Дружинець М. Л. Кодифікована вимова приголосних у граматиках XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 16. Одеса : Астропринт, 2006. С. 62–71.

8. Микитин М. Л. Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші та приповідки, або теж прислів'я посполитые...» Климента Зіновієва. *Мова та стиль українського фольклору*. Київ, 1996. С. 154–60.

9. Микитин М. Л. Відбиття особливостей народного мовлення у творах П. Куліша, надрукованих на сторінках журналу «Основа» (1861—1862). *Записки з українського мовознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. Ю.О. Карпенко. Одеса : Астропринт, 2000. С. 151–160.

10. Микитин М. Л. Формування орфоепічних норм української літературної мови (на матеріалі «Граматики малоросійського нар'ччя» О. Павловського і «Словника української мови» П. Білецького-Носенка). *Мовознавство*. 1996. № 1. С. 37–43.

11. Москаленко А. А. Історична фонетика давньоруської і української мови: Посібник для студ. Одеса : Одеськ. педагог. ін-т, 1960. 64 с.

12. Німчук В. В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові. *Мовознавство*. 1992. Вип № 2. С. 7–14.

13. Прокопова Л. І., Тоцька Н. І. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді. *Мовознавство*. 1990. № 6. С. 17–26.

Володимир КАЛАШНИК, Юлія КАЛАШНИК
(Харків)

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У ЗБІРЦІ ЕСЕЇВ
БОГДАНИ МАТІЯШ «БРАТИК БІЛЬ, СЕСТРИЧКА РАДІСТЬ»

*Вельмишановному, дорогому
Миколі Петровичу Лесюку –
із найкращими побажаннями з нагоди високоліття
та щиросердною вдячністю за багаторічну плідну
діяльність на ниві української філології, за можливість
творчої співпраці й дружнього спілкування*

Есеїстика Богдани Матіяш присвячена осмисленню означених у назві книжки «Братик Біль, Сестричка Радість» морально-етичних понять і суміжних із ними категорій у суб'єктивно-естетському авторському їх сприйнятті. Есеї збірки «про дуже прості щоденні досвіди, стани, відчуття, які людина переживає упродовж життя і які містяться в широкому спектрі поміж радістю й болем» [4, 4].

Есеї досліджують в основному в літературознавчому плані як зарубіжні, так і вітчизняні автори (М. Бахтін, М. Балаклицький, О. Галич, Р. Гром'як, Н. Єгорова, К. Загороднева, К. Зацепін, Л. Кайда, Т. Левчук, Т. Лямзіна, А. Муравйова, Н. Руженцева, Л. Садиков, В. Халізов, Ю. Чудінов, Г. Швець, С. Шебеліст, В. Шкловський та ін.).

Вивчення мови есеїв в україністиці залишається наразі **актуальним**, особливо це стосується доробку талановитих сучасних письменників, творчість яких становитиме внесок у розвиток української літературної мови. Деякі спостереження над порівняннями, які функціують в есеях обраної для аналізу збірки, містять тези А. Байової [1].

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей вербалізації ключових морально-етичних понять (*біль, радість, любов, дружба, вдячність та інших*) у мові есеїв Богдани Матіяш, що ввійшли до збірки «Братик Біль, Сестричка Радість» (2015). **Завдання** студії полягають: 1) у з'ясуванні специфіки афористичного оформлення думки; 2) у встановленні характерних рис стилістико-синтаксичної організації контекстів із ключовими для есеїв поняттями духовної сфери.

За одним із визначень, «есе (франц. *essai*, букв. — спроба, нарис, начерк) — невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми» [3, 242]. М. Балаклицький зауважує: «Незважаючи на відносну свободу викладання думки (відсутність жорсткої композиційної моделі, певної формальної структури) мова есе регламентова-

на і систематизована, мовна форма цілком підкорена вираженню логіки думки і впливу на адресата» [2, 28].

Як зазначає сама Богдана Матіяш, в есеях відбувається перетин кількох площин: власне літературної, культурологічної, філософської, для їх стилю характерна ширість, відкритість та діалогічна приватність [5]. Серед стильових рис есе називають, зокрема, образність та афористичність [3, 242].

Богдана Матіяш виявила неабияке вміння досить повно розкривати зміст передаваного в есеях збірки «Братик Біль, Сестричка Радість» у досконалій мовній формі. Хочемо відзначити своєрідне подання авторкою заголовків есеїв у квадратних дужках і з малої літери, наприклад [вся ця любов], [милосердя], [говори мені] та інші, що є додатковим засобом привернення уваги до теми. Використовуючи переважно фігуру парцеляції з ампліфікацією та градацію парцельованих елементів, письменниця засвідчила помітне тяжіння до афористичності вираження складного змісту в органічній єдності логічного й емоційного аспектів його вербалізації.

Особливе місце в мові публіцистичних есеїв Богдани Матіяш слід відвести в цілому успішній спробі афористично подати базові поняття *болю* та *радості*.

Щодо поняття *болю*, то власне афористичним можна вважати вислів, що становить своєрідний умовивід відповідного есею, у якому подано відносно розлоге потрактування цього почуття: «<...> *Бо коли навчишся переживати свій біль, вмітимеш бачити болі інших і бути до них чутливим*» [4, 25]. Це речення розглядаємо як односкладне, часткової узагальненості, що також сприяє його афористичності. Важливим із погляду повноти характеристик *болю* є подальший контекст з ампліфікацією: «*Не відвертатимеш погляд від тих, кому болить, а хотітимеш цей біль співпережити, можтимеш прийняти тих, кому болить, відчутти їх не чужими, а дуже близькими собі. Зможеш назвати їх своїми братами й сестрами*» [4, 25]. Авторка виносить у парцеляти однорідні головні члени, співвідносні з присудками, переважно дієслівними складеними, модальні складники яких увиразнюють викладене (**хотітимеш** співпережити; **можтимеш** прийняти, відчутти; **зможеш** назвати), при цьому форма докононаного виду останнього предиката створює градацію (*можтимеш* – *зможеш*). Разом з тим, єдності думки сприяє повтор підрядної частини (*кому болить*), експресії додає протиставлення (*не чужими, а близькими*), підтримуване в наступному реченні градацією (*зможеш назвати своїми братами й сестрами*). Отже, маємо справу зі своєрідним розширенням афористично заявленого означення одного із суспільно важливих понять у його моральній значущості.

Радість у творчій уяві письменниці правомірно подається як антонім *болю*, як-от: «*Часто думаю, що вони дуже поруч – радість і біль. <...> І ця **радість**, що проростає з болю, **радість**, якій передували смуток, страх, непевність, самотність, відкинутість, ходіння в темряві, в якій, здається, зовсім не видно світла, дуже **гарна й щаслива**. Водночас міцна і тремка. Нелукава. Добра. Дуже особлива радість із радостей*» [4, 80]. Наведений контекст розкриває напов-

нення словообразу *біль* як фізіологічного і психічного явища. У другому реченні Богдана Матіяш логічно наголошує і підмет *радість* (цьому також сприяє дистантний повтор), і складені іменні присудки до нього, розташовуючи їх на початку і в кінці досить розлогого складного речення, предикативні частини якого відповідно ускладнені однорідними членами речення та вставним словом (*здається*). Посилює виразність неодноразова парцеляція однорідних присудків, які різнобічно характеризують відчуття *радісті*, і теж застосовується градація.

Роздумуючи над зв'язком цих протилежних понять, есеїстка висловлює ніби парадоксальну думку про необхідність відчуття беззахисності, коли можна буде проживати «*все вповні: радість і смуток, щастя й біль*» [4, 25]. Тоді буде можливість сказати: «*Братику Болю, не залишайся при нас надовго, поступися місцем Сестричці Радості*» [4, 25]. Лаконічне вираження поняття «*радість*» письменниця пов'язує з іншими морально-етичними категоріями, на перше місце ставлячи *вдячність* і *любов*: «*<...> найповніша та радість, що з вдячності і любові*» [4, 81]. Як і в афоризмі про *біль*, лаконічне подання *радісті* має низку розгорнутих доповнень й уточнень: «*У ній вже немає болю. В ній багато світла й великої вдячності за речі дуже малі*» [4, 81]. Далі має місце перелік тих ніби малих речей (від повіву вітру – до сонця на небі і людей, які є і яких лише зберігаємо в пам'яті). Завершується натхненний опис чи не найсвітлішого сприйняття світу ампліфікованим рядом складників *радісті*: «*Радість зустрічей, розмов, найкоротших листів, розділених трапез, побачених снів і подуманих думок. Радість уважності одні до одних. Радість вдячності. Добра сестричка Радість*» [4, 81]. Персоніфікуючи *радість* в останньому реченні, письменниця підкреслює емоційне і водночас фізичне начало цього почуття.

До понять *біль* і *радість* авторка додає поняття *святості*, оскільки, на її думку, «*саме з такою доброю радістю найбільше пов'язана святість*» [4, 81]. Богдана Матіяш актуалізує у своїх есеях неодмінну умову реалізації високих моральних сутностей, передусім *святості*: «*Часто думаю: як було б гарно, якби в світі було більше святості*» [4, 103]. Вкладений у відповідне означення зміст розкривається подальшими конкретизаціями: «*Якби більше речей починалися з пам'яті про Бога і якби більше речей в ній тривали. Якби нізащо в світі не хотілося від Нього відступатися. Якби гріх пізнавався як гріх. Якби ми не заплющували на нього очі, не применшували його <...>. Просто були правдиво й чесно одні перед одними й перед Богом. Якби пам'ятали, що він завжди поруч, і навчилися його бачити*» [4, 103]. У парцеляти винесено шість підрядних з'ясувальних частин для акцентування уваги на кожній висловленій у них думці, бо вони є принципово важливими, оскільки всебічно розкривають поняття *святості*.

З-поміж основних морально-етичних характеристик людини найважливішу роль письменниця відводить *любві*: «*З усіх дарів і зі всіх таємниць світу найбільшою, вочевидь, є любов*» [4, 106]. Богдана Матіяш розкриває глибинну сутність *любві*, її специфічний зв'язок із *радістю*, як-от: «*<...> ті, хто люблять,*

радіють не тоді, коли добре їм, але тоді, коли добре тому, кого любиться» [4, 106].

В однойменному есеї афористичним, на нашу думку, є такий контекст: «Любов не потребує привласнювати й наполягати, вчити й змінювати. Вона м'яка і тиха, лагідна й довірлива. Вона шанує вибір і свободу іншого <...>» [4, 107]. Цілком закономірно любов наділено рисами людини, а точніше, її моральними проявами у ставленні до того, кого люблять. У першому реченні предикати в заперечній формі позначають ті дії, які люди помилково вважають виявом любові (*привласнювати й наполягати, вчити й змінювати*), таким чином письменниця наголошує на тому, що любов цього якраз *не потребує*, тому цілком органічними видаються риси, перелічені в наступних реченнях наведеного вище фрагмента. У заключній частині есею про любов авторка використовує парцеляцію з'ясувальних частин і займенниково-співвідносних речень: «**І добре знати**, що кожного можемо обійняти принаймні словом і молитвою. Із кожним можемо розділити щось **добре**. Просто розповісти про те, що найдужче любимо, щось мале, але таке нам **дороге**. Сказати: «Дивися, яка гарна ця зірка, ця квітка, цей сніг!» І завжди поруч є хтось, хто відповість. Хто просто нас прийме як добрий, безцінний дар» [4, 107]. У головній частині першого речення функціює ключова оцінна лексема *добре*, яка повторюється, обрамлюючи парцеляти і таким чином забезпечуючи органічну єдність контексту. Богдана Матіяш розкриває багатогранність почуття любові та її безкорисливого вияву.

Хочемо підкреслити використання повтору-обрамлення в есеї [любов], що починається словосполученням з усіх **дарів** [4, 106], яким позначено почуття любові, а завершується реченням: «Хто просто нас прийме як добрий, безцінний **дар**», у якому в прикладковій структурі вже оцінено як дар саму людину.

Досить близьким до любові є прекрасне й чисте почуття справжньої дружби, яке високо оцінює й поетизує есеїстка. Наведемо перший абзац есею: «Багато різних речей, які тільки стаються людині, сприймаю як **дар**. Але часом думаю, що серед усіх найгарніших **дарів** дуже важливим є **дар** бути другом, мати друзів, вчитися їх любити й берегти. Бо кожен із них дуже цінний, кожен – важливий і світлий. Добре, <...> коли нам дано переживати своїх друзів як **дар**» [4, 43]. Афористичність цього контексту забезпечують насамперед дистантні повтори ключової лексеми *дар*, подання якої супроводжується градацією (серед усіх найгарніших **дарів** дуже важливим є *дар* бути другом), що містить найвищу оцінку дружби. Крім того, у парцельованій підрядній причиновій частині розкриваються риси друзів – *цінний, важливий і світлий*. Ці прикметники функціують як предикати, посилено акцентуючи увагу на характеристиках.

Афористично виражено письменницею її розуміння безцінної неперебутньої вартості дружніх почуттів кожного: «**Добре** мати друзів, при яких почувашся дуже малим і знаєш, що вони – великі. **Добре**, зрештою, мати тих, із ким знаєш, який ти насправді – нічого не додаючи і не віднімаючи» [4, 44]. Такі актуалізації органічно вписуються в загальний контекст філософсько-естетського по-

трактування високих морально-етичних цінностей людини, про які йдеться в оригінальній книжці есеїстики Богдани Матіяш.

Подекуди афористичний вислів охоплює складне синтаксичне ціле, як, наприклад, в цьому ж есеї про друзів: «**А ще думаю, що друзів нам дано і для того, щоб ми могли повніше пізнати себе – які ми є, чого потребуємо. Щоб пізнати в собі щось те добре, про що ми, може, навіть і не підозрювали. Нам дано друзів, щоб поруч із ними ми вчилися дякувати. А ще – щоб мали кому довіряти й кому довірятися, бо потребуємо тих, при кому не мусимо нічого боятися. Потребуємо тих, хто може прийняти нас із усім, що в нас є. Тих, хто дивиться на нас любляче й лагідно. Цей погляд цінний. Цінніший за всі скарби**» [4, 45]. Авторка забезпечує смислову єдність дистантним повтором предикативної частини зі зміною порядку слів (*друзів нам дано – нам дано друзів*). Розташування об'єктного поширювача *друзів* то на початку предикативної частини, то в кінці дає змогу весь час його логічно наголошувати. Потреба мати друзів розкривається парцельованою та приєднувальною підрядними частинами мети. Характеристика друзів продовжується ампліфікованими конструкціями займенниково-ототожненого типу: *потребуємо тих, при кому (хто)*. Богдана Матіяш зберігає постійну ритмомелодіку всього складного синтаксичного цілого і лише в останніх реченнях (*Цей погляд цінний. Цінніший за всі скарби*) відбувається її згортання як заключний акорд, у якому грабуються підкреслювана ознака за допомогою ступенів порівняння прикметника *цінний*. У цьому контексті спостерігаємо дієслівні форми, що римуються (*довіряти – довірятися – не боятися*), що теж підтримує цілісність висловлення.

Крім оглядово згаданих суміжних із базовими поняттями *болю* та *радості* деяких важливих для належного сприйняття авторської позиції в оцінці духовних сутностей, звернімо увагу й на такі, як *лагідність*, *миłosердя*, *краса*, *довіра* й, особливо, *вдячність*. Переконаливою видається актуалізація письменницею бажання зберегти й доповнити свою лагідність у сприйнятті довколишнього світу: «**Просто подивитися лагідно на все, що є. <...> Лагідно сприйняти і прийняти все, що за день станеться. Лагідно прийняти все, що ставатиметься аж до останнього дня життя. Дуже би так хотілося**» [4, 82]. Експресивність викладу досягається повтором опорних лексем, синтаксичним паралелізмом, внутрішньою ритмомелодікою, яка при цьому виникає.

До важливих авторських актуалізацій відносимо й кілька тих, у яких наголошено значущість *миłosердя* в ставленні до людей: «**І дуже світло, коли пам'ятаються слова: «Будьте миłosердні, як Отець ваш Небесний миłosердний». І ще: «Будьте досконалі, як і Отець ваш Небесний досконалий». Значить, це можливо. А тому щасливо, що можемо бути миłosердними**» [4, 102]. В усьому, що нас оточує в земному житті, є, як переконана письменниця, *багато красивого*, вартого уваги. Думки, як і багато речей та явищ, так само *можуть бути красивими*: «**І радієш, коли можеш ними просто поділитися. Майже так само, як усміхом, водою і хлібом**» [4, 96]. Для кожного важливо бути небайдужим

до свого довкілля і вміти дивуватися, який гарний цей світ. Насправді «нічого, зовсім нічого немає поруч некрасивого» [4, 97]. Але людина має не тільки споглядати й приймати все, що є в житті, а й мати розвинене почуття вдячності за можливість жити, любити, спостерігати й творити добро та красу. Есей про *вдячність* розпочинається з посилання на думку мудрих людей: «Мудрі люди – а їх багато – кажуть, що всі найважливіші речі починаються з *вдячності*. З *вдячності* й *любові*. І з цим важко не погодитися» [4, 64]. Навіть у ситуації, коли немає радості й достатку, повинні бути вдячними за те, що маємо в конкретний момент, навіть за смуток чи біль, які можемо перемагати. *Вдячність* ніколи не має полишати людину: «Навчимося дякувати – хай спершу просто із *ввічливості* й *уважності*. І *вдячність* – та, що є і не минає, – теж прийде» [4, 66]. Авторські оцінки важливих ознак поведінки людини, її ставлення до інших, характеристики взаємовідносин, стосунків між людьми відзначаються глибиною суджень й досконалою формою їх вербалізації. Це можемо віднести як до окремих афористично виражених актуалізацій, так і до більш розгорнутих контекстів із використанням фігуральних засобів, здебільшого ампліфікації та градації. Парцельовані фрагменти при цьому органічно поєднуються в семантично й стилістично цілісний текст публіцистичної оповіді.

Книжка есеїв Богдани Матіяш «Братик Біль, Сестричка Радість» містить і кілька творів, тематично ніби відмінних від безпосередньо пов'язаних із заданими заголовними образами *болю* та *радості*. Однак усі внесені до збірки тексти: і ті, що мають стосунок до явищ природи ([дерева], [зима], [осінь, небо] і [вода], [ліс], [рослини], [потреба весни]), і ті, що пов'язані з віруваннями, зокрема з релігійними святами ([бо вже є Миколай], [таємниця Різдва], [Божий промисел]), і нариси, що мають стосунок до творчої праці ([дар літератури], [письмо], [малювати], [лекси́кон]), аж ніяк не дисонують із загальною тональністю стилю збірки й авторським задумом подати цілісне сприйняття світу в єдності та взаємодії різних його складників. Об'єднувальним началом видається орієнтування письменниці на простоту й звичайність, природність роздумів про важливі для життя людської спільноти речі (див.: [бути живим], [так буває], [залишитись дитиною, мир], [все, що в нас є]). А також багато важить у досягненні контекстуальної цілісності відчутна присутність віри, своєрідного Божого благословення.

Отже, при всій значущості кожного з атрибутів концептуального змісту книжки Богдани Матіяш центральне місце відведено концептам *радість*, *любов*, *дружба* з проекцією на всі розглянуті категорії (*болю*, *милосердя*, *вдячності*, *довіри* та інші). Стилiстико-синтаксична особливості текстiв аналізованих есеїв забезпечують сприймання їх як потоку свідомості, у якому подано глибоке осмислення явищ духовної сфери. Глибина думки поєднується із простотою викладу, що породжує афористичність висловлень. Активне використання різних видів повтору, парцельованих конструкцій, їх ампліфікації, градування передаваних оцінок у сприйнятті й розумінні світу створює експресивність викладу. Подальші

мовознавчі дослідження есеїстики сприятимуть усебічній характеристиці можливостей вербалізації людської думки, зокрема і творчого процесу мислення.

1. Байова А. Є. Порівняння як стилетвірний чинник мови есеїв Богдани Матіяш (за збіркою «Братик Біль, Сестричка Радість»). *Тези доповідей XII Регіональної студентської наукової конференції 2 травня 2019 р.*, м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 8–10.

2. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: навч.-метод. посіб. для студ. зі спец. «Журналістика». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.

3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

4. Матіяш Богдана. Братик Біль, Сестричка Радість : есеї. Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. 144 с.

5. Матіяш Богдана. Щось на кшталт есеїстики. *Критика*. 2005. № 5. URL: http://krytyka.kiev.ua/articles/s9_2005.html.

PROGRAM KULTUROWY W NAUCZANIU JĘZYKA POLSKIEGO – SPOJRZENIE PO DEKADZIE

Idea programu kulturowego ma już 10 lat. Po kilku wcześniejszych publikacjach całościową koncepcję kształcenia kulturowo-językowego opublikowałem w 2011 roku w książce pod tytułem *Kultura polska jako obca?* [10]. Idea ta ma kilka założeń – od filozofii edukacji po warsztat metodyczny.

Mówiąc o filozofii edukacji, mam na myśli spojrzenie na lekcję jako na miejsce spotkania w przestrzeni polskiej kultury, wśród wartości ważnych dla Polaków. W układzie mistrz – uczeń, w którym nauczyciel jest przewodnikiem po polskiej kulturze. Wędrówka przez polską kulturę powinna zaowocować refleksją ucznia, jego wzrostem duchowym również we własnej kulturze (poprzez porównania, odniesienia, analogie, poznanie – kształcenie interkulturowe). Język polski w tym układzie sytuuje się w potrójnej roli: sam jest częścią kultury i jest poznawany (np. gramatyka opisowa, zasady ortograficzne, historia języka); jest kluczem do kultury (np. rozumienie tekstu, a więc słownictwo, gramatyka, stylistyka, kontekst kulturowy) oraz jest jednym z narzędzi komunikacji.

Program kulturowy w nauczaniu języka polskiego

Program kulturowy jest odpowiedzią na mechaniczne nauczanie języków obcych, w tym języka polskiego tzw. jako obcego (jpjo), które dominowało w glottodydaktyce europejskiej od lat 70. XX w. jako metoda komunikacyjna (podejście komunikacyjne). Choć nie negowano potrzeby i naturalności dodania do nauki komponentu kulturowego, najczęściej ograniczanego do faktów realioznawczych, to jednak funkcjonował on właśnie jako dodatek – mniej lub bardziej wiążący się z komunikacyjnym tematem lekcji. Płytkość metody komunikacyjnej, jej nieadekwatność wobec zmieniającej się rzeczywistości europejskiej (zmiana celów z «turysty» do obcej kultury na «mieszkańca» zanurzonego w społeczeństwie: studia, praca, emigracja) zaowocowała zmianą. Choć mówi się o nowym podejściu w nauczaniu języków obcych – podejściu zadaniowym – to jednak *de facto* są to tylko zmiany kosmetyczne – nadal ważna jest komunikacja, tyle że w maksymalnie realistycznych warunkach i często poukładana w zadania (kilka sytuacji komunikacyjnych) – te z kolei układane są w większe jednostki zadaniowe aż do finalnego zadania końcowego. Wykonanie zadań (np. wynajęcie mieszkania, zorganizowanie kolacji dla przyjaciół, ale też podjęcie pracy, objęcie funkcji społecznych, przygotowanie prezentacji, założenie firmy) w nowym życiu zagranicą wymaga nie tylko poznania schematów komunikacyjnych w odpowiedniej otoczce kulturowej (np. zamówienie taksówki, zakupy w sklepie, rezerwacja hotelu), ale też wejścia w nowe społeczeństwo, rozumienia jego uwarunkowań kulturowych, historycznych, geograficznych, które wpływają na życie społeczne, wybory tego społeczeństwa, poczucie humoru, styl

spędzania wolnego czasu, tematy tabu [por. 21, 141]. Niezwykle ważne są też uwarunkowania religijne, wynikające z nich zachowania w rodzinach, a nawet zawodowe (np. spotkania opłatkowe), co w teoriach nauczania języków zachodnich nie było brane pod uwagę¹⁰, a w Polsce, gdzie czynnie w życiu religijnym bierze udział ok. 40% społeczeństwa, jest uwarunkowaniem wciąż istotnym, nieraz kluczowym dla zrozumienia danych aspektów życia społecznego. Mimo, że mówiono o potrzebie tzw. wtórnej socjalizacji (dla pewnej grupy uczących się polszczyzny), postulaty komponentu kulturowego w nauczaniu języków obcych ograniczały się do podawania faktów, tzw. realioznawstwa, np. daty historyczne, nazwiska twórców kultury, dane geograficzne, nazwy miast, czasami fragmenty literatury, reprodukcje obrazów. To dużo, ale zdecydowanie za mało, żeby zrozumieć ducha narodu. Ponowoczesność i beztroska społeczeństw zachodnich, poprawność polityczna, ideologiczne postchrześcijaństwo, teorie multi-kulti, tak popularne na przełomie wieków, obecnie ideologia gender, rugowały z nauczania języków obcych wszystko, co może (i musi z natury) dzielić, wywoływać dyskusje, zmuszać do refleksji. W rezultacie glottodydaktyka europejska przechodzi do dziś okres wyjąłowania z wszelkich kontrowersyjnych tematów – na lektoratach nie uczy się myślenia w obcym języku, odnoszenia siebie do poznawanej kultury, ale automatycznej komunikacji i opisywania świata materialnego za pomocą poznawanych słów. Trzeba przyznać, że warsztat glottodydaktyczny doszedł w tej dziedzinie do znacznej perfekcji, a teorie np. kształcenia zintegrowanego uwodzą swoim matematycznym wręcz pięknem [por. 17]. «Wiadomo», ile słów może przyswoić sobie uczący się, jakie formy gramatyczne są potrzebne do danych aktów komunikacyjnych, umiemy redukować wiedzę gramatyczną, by gramatyka pełniła rolę służebną wobec komunikacji. Wiedza psychologiczna (a nawet medyczna) służy kształceniu sprawności rozumienia ze słuchu. Efektem ma być wykonanie zadania. Tylko – po co? W dobie rozwoju technologii (np. elektroniczni tłumacze), automatyzacji życia (Internet) oraz – gdyby coś nie zadziało – powszechności języka angielskiego, praktycznie można bez znajomości języka kraju pobytu wykonać wszelkie zadania. Świat usług, handlu, edukacji, nawet produkcji stał się jednakowy. Ale świat drugiego człowieka – pozostał zagadką. Kontakt z drugim człowiekiem wymaga tłumaczenia nie słów i schematów komunikacyjnych, ale rozumienia myśli, odczuć, obrazów pamięci. I odpowiedzi na nie. I tak w tym potwornie samotnym świecie jest szansa na spotkanie.

Glottodydaktyka polonistyczna od lat 80. XX w. podąża za światowymi tendencjami w nauczaniu języków obcych. Nauczanie komunikacyjne było faktem w polskich ośrodkach uniwersyteckich, gdzie uczono cudzoziemców polszczyzny. Potwierdzają to wszelkie publikacje: od podręczników, poprzez programy, po publikacje naukowe, a potem programy kształcenia lektorów i nauczycieli jpo. Te języki światowe to jednak pewna utopia i pułapka – tak naprawdę chodzi bowiem o

---

¹⁰ Dokumentem zbierającym tę zachodnią optykę nauczania języków obcych jest *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*, polski tytuł *Europejski system opisu kształcenia językowego* (ESOKJ), tłum. 2003.

języki europejskie i europejskie tradycje ich nauczania: język angielski, niemiecki, francuski i hiszpański. Przy czym teoria i tradycja nauczania języka hiszpańskiego praktycznie w glottodydaktyce polonistycznej nie istnieje. Zwróćmy uwagę, że inne są role i miejsca nauczania tych języków: angielski stał się językiem komunikacji światowej – stąd zrozumiałe jest nauczanie go w takiej właśnie roli: szybkiej komunikacji. Kultura Wielkiej Brytanii (przede wszystkim angielska) pokazywana jest jako ciekawostka, ozdobnik lekcji, ale przecież tylko niewielki procent uczących się angielskiego na świecie kiedykolwiek zobaczy Londyn. Język angielski ma być używany na miejscu – tak w Afryce, jak w Chinach; a także we wzajemnych kontaktach nie-Anglików na całym świecie. Z kolei nauczanie języka niemieckiego nastawione jest przede wszystkim na emigrantów do Niemiec – stąd tak rozbudowana prezentacja kultury, teorie i programy kulturowe. Podobnie język francuski, choć tu obecne są jeszcze echa XIX wieku, gdy francuszczyzna uczona była dla przyjemności, zabawy i dyplomacji. Stąd widzimy połączenie praktyki z pewnym naddatkiem kulturowym, który z jednej strony promuje kulturę francuską w świecie, z drugiej ma sprzyjać asymilacji / adaptacji emigrantów do francuskiego społeczeństwa. Sytuacja polszczyzny w świecie jest inna – do Polski na kursy językowe przyjeżdżały przede wszystkim osoby polskiego pochodzenia z Zachodu (choć kształcono też liczne grupy studentów z Azji i Bliskiego Wschodu – tylko jednostki wiązały (i mogły wiązać) swoją przyszłość z PRL). Spotkania z językiem polskim odbywały się też wśród dzieci emigrantów po II wojnie światowej na Zachodzie. Niewielkie stosunkowo grupy polonistów zagranicznych studiowały polonistykę na zachodnich (i kilku wschodnich) uczelniach. Od lat 90. XX w. największą grupę stanowią natomiast obywatele dawnych republik radzieckich, przede wszystkim na Ukrainie, w tym przede wszystkim dzieci. Które zatem z doświadczeń glottodydaktyk europejskich nadają się do tak zróżnicowanej grupy uczących się? Na pewno każda może być inspiracją, ale w całości nie przystaje do potrzeb – choć sytuacja się zmienia. Dziś, w 2020 roku, gdy codziennie ok. dwóch milionów obywateli Ukrainy przebywa w Polsce, studiując, pracując, podróżując, ucząc się lub po prostu będąc, można mówić o nauczaniu pod emigrację, ale jaką – czasową czy na stałe?

Spotkania z językiem polskim na świecie miały różny charakter – o glottodydaktycznym podejściu możemy mówić w przypadku kursów językowych w Polsce, zagranicznych lektoratów i – czasami – polonistik zagranicznych. W szkołach społecznych na Zachodzie dominuje do dziś spotkanie z kulturą polską (czytanki), gramatyką opisową (części mowy) i ortografią (dyktanda). Na Wschodzie kopiowano doświadczenia szkoły w Polsce, a więc podobnie. Komunikacji językowej uczono niejako przy okazji. Mając tego świadomość, jak też mając świadomość braków takiego podejścia (pracując na Wschodzie: Białoruś, Ukraina), rozpocząłem w 1998 roku prace nad programem kulturowym, który w założeniach miał połączyć dotychczasową tradycję nauczania o polskiej kulturze z nauczaniem komunikacyjnym. Miał on być uniwersalny: dla dzieci i dorosłych, dla kursów językowych (krótkich) i kilkuletnich szkół, dla osób polskiego i niepolskiego pochodzenia.

Przypomnijmy kilka aspektów programu kulturowego. Kultura (rozumiana jako całość wytworów ludzkiej myśli, a więc również cywilizacja techniczna) dzieli się w nim na kilka sfer:

Socjokultura	Realia ¹¹	Doświadczenie kulturowe
Kultura zachowania, też z użyciem języka (socjolingwistyka, np. etykieta językowa), ale także zachowania pozajęzykowe: np. gesty, przywoływanie obrazów (np. cytaty z kultury popularnej, przysłowia), uczestnictwo w uroczystościach, rytuałach, ceremoniach rodzinnych (np. Wigilia), religijnych (np. udział w pogrzebie) i państwowych (np. zachowanie podczas śpiewania hymnu).	Fakty o Polsce, np. dane statystyczne, dane geograficzne, wydarzenia historyczne, Polska współczesna (polityka, gospodarka), transport publiczny, zabytki, dzieła sztuki, dzieła literackie, radiofonia i telewizja, nazwiska znanych Polaków itd.	Wszelkie teksty kultury mają służyć: a) jako materiał do kształtowania kompetencji komunikacyjnej (socjokultura); b) jako źródło wiedzy realioznawczej; c) jako źródło przeżycia kulturowego.
Takt – co wypada, a co nie wypada mówić / pisać (np. jakie życzenia), robić (np. jakich kwiatów nie darować).	To też natura, a więc informacje np. geograficzne, zwierzęta żyjące w Polsce itd.	Uczący się uczestniczy w kulturze. Nieraz jest to uczestnictwo mniej czynne (np. obejrzenie fragmentu filmu), nieraz bardziej (śpiew, taniec, symulowane lub autentyczne uczestnictwo w wydarzeniach kulturowych (np. Wigilia, śpiewanie hymnu), prace manualne (np. tradycyjne ozdoby choinkowe), gotowanie itd.)
Reakcje na zachowanie Polaków.	Zarówno kultura tzw. wysoka (np. Chopin), jak też popularna (np. disco polo).	Uczestnictwo w kulturze jest możliwe nawet przy zerowej znajomości jęz.pol.

¹¹ Katalogów realiów potrzebnych uczącym się jppo powstało wiele, jednym z ostatnich głosów w dyskusji nad testowaniem wiedzy o Polsce jest tekst polonistów wrocławskich: [1]. Takie testy przeprowadzają inne kraje, np. Niemcy. W rzeczywistości polskiej istnieje wiele konkursów, które sprawdzają wiedzę nabytą podczas zajęć, np. w ośrodkach nauczania w kraju i zagranicą. Czasami konkursy wiedzy o Polsce wychodzą poza jedną szkołę – na Ukrainie jest kilka takich konkursów. Analiza wyników konkursów pokazuje niską skuteczność przekazywania wiedzy realioznawczej m.in. w szkołach społecznych na Ukrainie. [por. 14, 175-189]

<p>Socjokultura związana jest ściśle z komunikacją – to podczas spotkania z Polakami i uczestnictwa w ich życiu uczący się musi nie tylko wyprodukować zdanie, żeby przekazać informację, wyrazić uczucia lub sprowokować działanie (np. prośba) interlokutora, ale także wykonać to zadanie w zgodzie z przyjętymi w danej społeczności zasadami i zwyczajami. Oczywiście można poprzestać tylko na komunikacji językowej nawet tej łamiącej owe zasady (akt mowy będzie skuteczny) – dziś jednak raczej nie kwestionuje się, że kompetencja komunikacyjna to także przestrzeganie owych zasad.</p>	<p>Ideą programu kulturowego jest prezentowanie faktów i różnych fenomenów polskiej kultury. Nie istnieją tematy tabu ani jakaś wewnętrzna cenzura podyktowana tzw. poprawnością. Należy prezentować to, czym żyją (co jest żywe i aktualne) współcześni Polacy. Obraz Polski i Polaków powinien być jak najbardziej pozytywny, ale zgodny z m.in. statystyką.</p>	<p>Program kulturowy zakłada przeżycie kulturowe, które nie musi być nazwane słowami. Uczący się może poddać je intelektualnej (językowej) interpretacji w swoim pierwszym języku, ale nie musi. Chodzi bardziej o odczucia, zapamiętanie obrazów, symboli, smaków, melodii, atmosfery, poczucie dobrostanu w przestrzeni polskiej kultury. To bardzo często wymyka się interpretacji, ale pozostaje w sferze uczuć. Buduje pozytywne nastawienie do Polski i Polaków, daje szansę na wzrost duchowy uczącego się.</p>
<p>Kształcenie kompetencji socjokulturowej odbywa się na wszystkich poziomach zaawansowania. Podstawowe sytuacje komunikacyjne są prezentowane i ćwiczone już na poziomie A1, a rozwijane na poziomach wyższych.</p>	<p>Program kulturowy zakłada istnienie kanonu kultury polskiej – są to fenomeny kultury (przede wszystkim symbole), które są stale obecne w świadomości przeciętnie wykształconego Polaka oraz aktualny medialny przekaz kulturowy.¹² Został opracowany katalog tych fenomenów, które zostały przydzielone do kolejnych poziomów zaawansowania językowego.</p>	<p>Teksty kultury powinny być obecne bardziej we fragmencie, symbolicznie, interpretacji, nawiązaniu. Muszą być odpowiednio przygotowane (np. skrócone, uproszczone). Liczy się powszechna obecność w świadomości Polaków, a nie «prawda» interpretacji, np. wierszy.</p>
<p>Wzorce zachowań socjokul-</p>	<p>Program kulturowy zakłada</p>	<p>Uznany kanon tekstów</p>

¹² W glottodydaktyce polonistycznej od lat istnieje spór co do istnienia kanonu fenomenów polskiej kultury, który mógłby być prezentowany uczącym się jppo. Istnieją dwie szkoły – pierwsza zakłada, że kanon taki nie istnieje, a fenomeny kultury można układać dowolnie na zasadzie puzzli (P. Garnacarek), druga upiera się przy kanonie symboli (J. Kowalewski). Druga opcja zaowocowała dokumentem MEN *Podstawa programowa dla uczniów polskich uczących się zagranicą* (2009).

turowych powinny być aktualne i odpowiadające rzeczywistości (a nie normatywnym) zachowaniom Polaków ¹³	prezentację przede wszystkim prezentację aktualnych zjawisk kulturowych, ale z odwołaniami do analogicznych fenomenów z przeszłości – tych, które weszły na stałe do kanonu polskiej kultury.	kultury powinien być w miarę możliwości poszerzany o wytwory kultury pogranicza (np. potrawy), wspólne fenomeny polsko-ukraińskie, np. wspólne melodie piosenek, potrawy.
Celem odpowiedniego kształcenia w zakresie socjokultury jest takie przygotowanie uczącego się, aby mógł poprawnie funkcjonować wśród Polaków, żeby umiał się swobodnie zachować (bez stresu), nikogo przypadkowo nie obrazić, skutecznie załatwić swoje sprawy, nie wzbudzając antypatii poprzez jakiś nietakt.	Tekst kultury jest punktem wyjścia do działań językowych i pozajęzykowych	

Program kulturowy w sieci pojęć współczesnej glottodydaktyki

W teoretycznym opisie procesu nauczania języków obcych występuje dziś dużo pojęć – niestety, z każdym rokiem coraz więcej. Możemy dziś stwierdzić rozróżnienie statusu nauczanego języka (polskiego) na: język obcy (dla osób bez polskiego pochodzenia), język drugi (dla emigrantów w Polsce), język odziedziczony (dla osób polskiego pochodzenia poza Polską) [por. 4, 72, 79].¹⁴ Oczywiście każdy uczący się polskiego to osobna historia i granice mogą tu często być nieściśle. Różny też może

¹³ Warto zauważyć, że jest z tym problem. Zachowania te ulegają bowiem ciągłym zmianom i po kilku latach zamieszczone w podręcznikach do jppo schematy komunikacyjne są nieaktualne. Same zachowania społeczne (i zwyczaję językowe) są też narzucane, np. przez seriale telewizyjne, które z jednej strony odbijają rzeczywistość, z drugiej ją kształtują. Czasami, obserwując zachowania społeczne na ulicy, w tramwaju czy na placu zabaw trudno określić, czy jest to gra, stylizacja «na serial» czy już przyswojone zachowanie. Także w zakresie języka mnóstwo jest mód językowych, powiedzeń, które szybko mijają. Specyficzny jest zawsze język młodzieży. Niektóre z nich, już zadomowione w zachowaniach społecznych, dodatkowo funkcjonują w kolizji z normami językowymi lub etykietą językową. Inna rzecz, że owe normy ustalane autorytarnie, zamknięte w słownikach poprawnościowych i ortograficznych również nie są niepodważalne. Dodajmy do tego własne wizje socjokulturowe autorów podręczników do jppo, a zobaczymy, że w wielu przypadkach konieczny będzie po prostu zdrowy rozsądek. Pamiętać należy, że uczący się nie ma możliwości rozeznania, jak «ma być» i to, co zostanie mu przekazane na lekcjach, ma prawo uznać za właściwe

¹⁴ Przemysław Gęgał, powołując się na terminologię stosowaną w Niemczech (dot. języka niemieckiego), przenosi do teorii glottodydaktyki polonistycznej pojęcia języka pochodzenia – różnica między językiem odziedziczonym a pochodzenia polega na tym, że ten drugi termin odnosi się do emigrantów, dla których język pierwszy (ojczysty) jest jeszcze językiem dominującym; zatem termin język odziedziczony dotyczyłby emigrantów w drugim i kolejnych pokoleniach. [4, 81]

być stopień «odziedziczenia» języka, najczęściej układ język odziedziczony = ojczysty = pierwszy zaistnieje w kolejnych pokoleniach tylko w sferze domowej i religijnej.¹⁵ Na Ukrainie wciąż problematyczne jest, który język dla uczących się jest językiem pierwszym: ukraiński czy rosyjski? A może węgierski, rumuński? I nie ma to związku z «ojczystością» języka, ale ze sferami użycia.

Również skomplikowane są próby rozróżniania podejść i metod. Proponuję takie uporządkowanie (język polski na Ukrainie):

Lekcja – przestrzeń spotkania Nauczyciela i Uczniów		
Założenia ogólne («wizja» kursu)	→	Działanie Nauczyciela
Podejście		↓
Metody		↑ Działania Uczniów
Kontekst: język polski w systemie edukacyjnym na Ukrainie, region Ukrainy, pierwszy język uczniów w różnych sferach, motywacja nauki, finansowanie kursu, atmosfera polityczna (i geopolityczna), aktualna moc języka polskiego, sytuacja gospodarcza Polski, miejsce kursu itd.		

Założenia ogólne: jakie wartości są dla nas (Nauczyciel + Uczniowie) ważne? Wokół nich zbudujemy kurs jako narrację o Polsce i Polakach. Ogólny cel kursu wynika z «wizji»: czy chcemy przygotować do współuczestniczenia w życiu Polaków (emigracja), czy do sprawnego funkcjonowania wśród Polaków (turysta, biznes, współpraca na Ukrainie, praca na Ukrainie w polskich firmach i instytucjach, usługi dla Polaków na Ukrainie)? Czy chcemy nauczyć opisywania świata po polsku czy tylko / też komunikacji z Polakami? Czy chcemy wychowywać, uczyć? Czy chcemy przekazać jakieś ważne dla nas (lub finansujących kurs) wartości? Czy chcemy działać na rzecz rozwoju idei małych ojczyzn, np. w ramach Euroregionu Karpaty? Czy bliskie jest nam nastawienie międzykulturowe? A może transkulturowe?

Podejście: proponuję trzy zasadnicze rozróżnienia: podejście kulturowe, podejście komunikacyjne, podejście opisowe.

Podejście kulturowe	Podejście komunikacyjne	Podejście opisowe
Przebywanie w przestrzeni kultury.	Przebywanie w przestrzeni komunikacji.	Przebywanie w przestrzeni języka.

¹⁵ Kryteria uznania polskiego pochodzenia nie są ściśle określone, np. Paweł Lewczuk, analizując i badając język polski na Ukrainie za osoby polskiego pochodzenia uznaje te, których przynajmniej jedno z pradziadków było Polakiem / Polką. [15]

Język jako jeden z kodów kultury służy do otworzenia kultury, kultur. komunikacji	Język jako narzędzie komunikacji w kontekście socjokulturowym ¹⁶ .	Język jako wartość sama w sobie. (Duży nacisk na poprawność.)
Słownictwo i gramatyka służy do kształtowania kompetencji językowej.	Słownictwo i gramatyka służą do kształtowania komunikacyjnej kompetencji językowej.	Słownictwo nabywane w celu opisu świata po polsku. Brak selekcji i ograniczeń.
Ograniczenie i selekcja zasobów	Teorie gramatyczne podawane w całości.	

¹⁶ Zwięźle ujęła istotę podejścia Iwona Janowska: «Podejście to dokonało prawdziwej rewolucji w dydaktyce językowej. Podczas, gdy poprzedzające je koncepcje dydaktyczne wychodziły z założenia, że należy w pierwszej kolejności nauczać aspektów języka (wymowa, ortografia, słownictwo, morfologia, składnia), po opanowaniu których uczeń będzie mógł używać ich w komunikacji, metody komunikacyjne kierują się zasadą, że tylko przez komunikację – od pierwszych lekcji języka – można się go nauczyć. Komunikacja, która staje się środkiem i celem, oznacza użycie języka w autentycznych sytuacjach życia codziennego i w konkretnym, określonym celu. Gramatyka schodzi na drugi plan, ważne jest, aby uczeń potrafił się porozumieć, stosując struktury adekwatne do sytuacji. Refleksja metajęzykowa następuje dopiero na podstawie doświadczenia nabytego w komunikacji» [6, 43]. Zauważmy, że na gruncie glottodydaktyki polonistycznej, nie powstała nigdy konkretna realizacja takiego podejścia: w każdym bowiem podręczniku, aspirującym do realizacji podejścia zadaniowego najpierw są informacje metajęzykowe (po polsku lub w języku obcym), zaczyna się też od fonetyki rzadko związanej z komunikacją, a same ćwiczenia komunikacyjne w kolejnych tematach poprzedzone są właśnie «aspektami języka» (ćwiczenia przedkomunikacyjne – [por. 7, 55]) i uzupełnione o liczne ćwiczenia je utrwalające. Na tym tle wyróżnia się podręcznik powstały na Ukrainie *Jestem stąd*, w którym zaistniała lekcja 0 – podaje ona minimum informacji, ale fonetyka (jak czytać) ćwiczona już jest na konkretnych prostych sytuacjach komunikacyjnych (A. Krawczuk, J. Kowalewski, nowe wydanie 2019). Warto też zauważyć, że – choć teoretycznie jest to możliwe, por. *Programy nauczania...*, to niezwykle trudno jest «utrzymać» czystość metody komunikacyjnej na poziomach wyższych (B2-C2) oraz dojść tą metodą do takiego zaawansowania. Zarówno w ESOKJ, jak i w codziennym doświadczeniu nauczycieli, można zauważyć przepaść między ostatnim poziomem progowym B1, a pierwszym zaawansowanym B2: też co do wymagań kompetencji językowych. Trudno sobie zatem wyobrazić przygotowanie metodą komunikacyjną przyszłego studenta czy np. pracownika korporacji, wykładowcę na polskiej uczelni itd. Z drugiej strony komunikacja na poziomach wyższych traktowana jest po macoszemu, choć kompetencja komunikacyjna powinna być rozwijana spiralnie – te same poznane już sytuacje komunikacyjne w coraz szerszym kontekście. Wyrazem tego «odpuszczenia sobie» są egzaminy certyfikatowe z jpjo, na których kompetencja komunikacyjna jest testowana tylko do poziomu B1 (odmiennego zdania jest Władysław Miodunka [19, 99]). W rzeczywistości dydaktycznej (podręczniki, kursy) na poziomach wyższych komunikacja życia codziennego bywa tylko sporadycznie obecna, a zazwyczaj ogranicza się do wypowiedzi ustnych (np. dyskusja) czy pisemnych (np. komentarze, opinie). I niepostrzeżenie podejście komunikacyjne zamienia się w podejście opisowe. Jednym z nielicznych podręczników utrzymujących kierunek komunikacyjny na poziomie B2 był *Co nas łączy* (M. Kowalewska, J. Kowalewski, 2008-2010). Poczucie rozdźwięku między teorią a praktyką podręczników «z Polski» wyraziła Eugenia Ustenko z kijowskiej szkoły językowej: «Niestety zgodnie z programem większości podręczników mówienie stymulowane jest najczęściej na podstawie przeczytanych tekstów, dialogów, na które (w momencie wypowiedzi) uczeń ma możliwość się powoływać. Uczeń słucha lub czyta, wszystko rozumie, czasami nawet nieświadomie prawidłowo tłumaczy, z pozoru odpowiada na wszystkie pytania i bezbłędnie wykonuje np. ćwiczenia typu prawda/fałsz. Ale jeżeli sięgnąć głębiej, to okazuje się, że nie odpowiada on na pytania samodzielnie, lecz właśnie w podręczniku szuka potrzebnych mu słów. Taka praktyka rozwija z kolei wyłącznie umiejętności rozumienia tekstu, czytania, szybkiego wyszukiwania potrzebnych wyrazów/treści w podręczniku, nie zaś – umiejętności komunikacyjne.» [22, 616-617].

słownictwa i teorii gramat.	
Gramatyka funkcjonalna, uproszczona, ukierunkowana na «jak zrobić mianownik».	Gramatyka opisowa z ambicją opisaną całości.

Z wyboru podejścia wynikają metody:

Podjęcie kulturowe	Podjęcie komunikacyjne	Podjęcie opisowe ¹⁷
kulturowa, zadaniowa ¹⁸ , komunikacyjna ¹⁹	komunikacyjna, zadaniowa	gramatyczno-tłumaczeniowa

¹⁷ Warto zauważyć, że podejście opisowe to klasyczne nauczanie języka polskiego dzieci w szkołach w Polsce – tu również dzieci uczone są opisu języka i opisywania świata (np. takie formy wypowiedzi jak opis, opowiadanie, charakterystyka postaci, «rozprawka») oraz poprawności – przede wszystkim ortograficznej (choć zupełnie zrezygnowano z kaligrafii). Cudzoziemcy zaś muszą «nadrobić» braki słownictwa i poznać struktury gramatyczne. W programach nauczania jpjo znajdziemy bardzo dużo części wspólnych między nauczaniem języka polskiego jako ojczystego i jpjo – od alfabetu począwszy, przez poprawność fonetyczną, czytanie, ortografię po pisanie opowiadań, «tekstów argumentacyjnych», a nawet esejów. Z drugiej strony, szczególnie ostatnio, do języka polskiego w szkołach w Polsce wkraczają techniki z metodyki jpjo, np. czytanie ze zrozumieniem, pisanie tekstów użytkowych – co jest testowane nawet na maturze, a było w większym stopniu na egzaminach gimnazjalnych. Nie sprawdza się natomiast kompetencji komunikacyjnej (w aspekcie socjokulturowym), zakładając – niestety – że dzieci nauczą się tego same. Stąd duże problemy Polaków w «eleganckiej» komunikacji (np. w korespondencji mejlowej) czy np. poprawność wypowiedzi publicznych polityków, księży, a dzieci w komunikacji z dorosłymi, np. rozmowa telefoniczna, zwracanie się do dorosłych.

¹⁸ Metodę zadaniową uważam za metodę (a nie podejście), gdyż zasadniczo nie różni się od metody komunikacyjnej – są to zadania (a zwykle zwykłe ćwiczenia) komunikacyjne ułożone w logicznej kolejności: mikrozadania tworzą makrozadanie. Nie zmienia tego też sugerowana zmiana tłumaczenia angielskiego terminu «an action-oriented» z «podejście zadaniowe» na «podejście ukierunkowane na działanie» lub «podejście działaniowe». [7, 43] Teoretykiem i orędownikiem «podejścia» zadaniowego w jpjo jest Iwona Janowska. Jako przykład realizacji takiego zadania podaje «zadaniową jednostkę podręcznikową», której celem jest wybranie i umeblowanie mieszkania. Same poszczególne etapy jednostki nie różnią się od zwykłej lekcji komunikacyjnej, przy czym komunikacji sensu stricto jest tu niewiele: wiele za to ćwiczeń rozwijających słownictwo. [5, 263] Niemniej sam temat świetnie nadaje się do pokazania zasad metodyki zadaniowej: żeby wybrać (wynająć) mieszkanie (zadanie główne), trzeba przejść kilka mniejszych zadań: znaleźć ogłoszenie lub agencję nieruchomości, odbyć rozmowę telefoniczną, umówić się na spotkanie, pojechać np. komunikacją miejską (kupić bilet), targować się, podpisać umowę, zrobić przelew w banku itd. [por. 7, 51]. Jednak nawet bardzo starając się o realizm symulacji na lekcjach (bo przecież nie sposób naprawdę wynajmować mieszkania), co chwila towarzyszyć nam będzie poczucie zbędności działań: można przecież pojechać taksówką, kto dziś korzysta z mapy?, wszystko prawie można zrobić po angielsku... Znalezienie cyklu sytuacji komunikacyjnych układających się w zadania, w których uczestniczyć w Polsce będzie emigrant, takich, które są adekwatne do ról, które w Polsce będzie pełnić – tak aby powstał z tego program zajęć kursowych to wyzwanie. Nie dziwi więc fakt, że do dziś nie powstał żaden podręcznik realizujący metodykę zadaniową w jpjo. Tak to już jest, że zazwyczaj wzniosłe teoretyczne konstrukcje dydaktyczne rozbijają się o trudności w ich realizacji. Podobnie jest z metodyką komunikacyjną, która – gdy przeanalizować podręczniki tzw. komunikacyjne – najczęściej sprowadza się do poszerzania słownictwa na dany temat, poznawania gramatyki i ortografii (często ponad potrzebę tematu komunikacyjnego) oraz kilku schematów komunikacyjnych i – ewentualnie – wzorców wypowiedzi pisemnych.

¹⁹ W literaturze przedmiotu występują inne jeszcze metody: lingwalna, audiolingwalna, naturalna, bezpośrednia, projektu i in. Metoda naturalna nie jest metodą, ale sposobem poznawania języka, nie

Metody implikują zachowania nauczyciela i uczniów, ale też stymulują autorów podręczników. W praktyce trudno mówić o czystości metodycznej. I. Janowska pisze wprost o erze postmetodycznej [8, 38]. Nawet podręczniki uznawane za komunikacyjne zawierają przede wszystkim ćwiczenia słownikowe (choć słownictwo to związane jest z tematem komunikacyjnym), rzadko widać też ograniczenia teorii gramatycznych. Trudno też wyobrazić sobie pierwsze lekcje bez pamięciowego opanowania całych struktur, co jest charakterystyczne dla metod behawioralnych. Niezbędne jest też podanie minimum opisu języka polskiego – charakterystyczne dla metody gramatyczno-tłumaczeniowej.

W koncepcji programu kulturowego również nie ograniczamy się gorsetem ściśle wybranej metody. Wpisana tu w pierwszej pozycji metoda kulturowa polega na czynnym uczestnictwie w kulturze i wybieraniu z języka tego, co jest w danym momencie potrzebne do tego uczestnictwa. Dla programu kulturowego wdzięczna jest metoda zadaniowa (zadania kulturowe). Metoda komunikacyjna zaś jest bazą większości działań na lekcjach – choć często komunikacja zachodzi tu poza językiem. Zdecydowanie obca jest za to metoda gramatyczno-tłumaczeniowa, wszelka poprawność językowa uzyskiwana drogą ćwiczeń gramatycznych oderwanych od tematu kulturowego lekcji, opis samego języka (np. podział na części mowy), wszelkie dyktanda i testy.

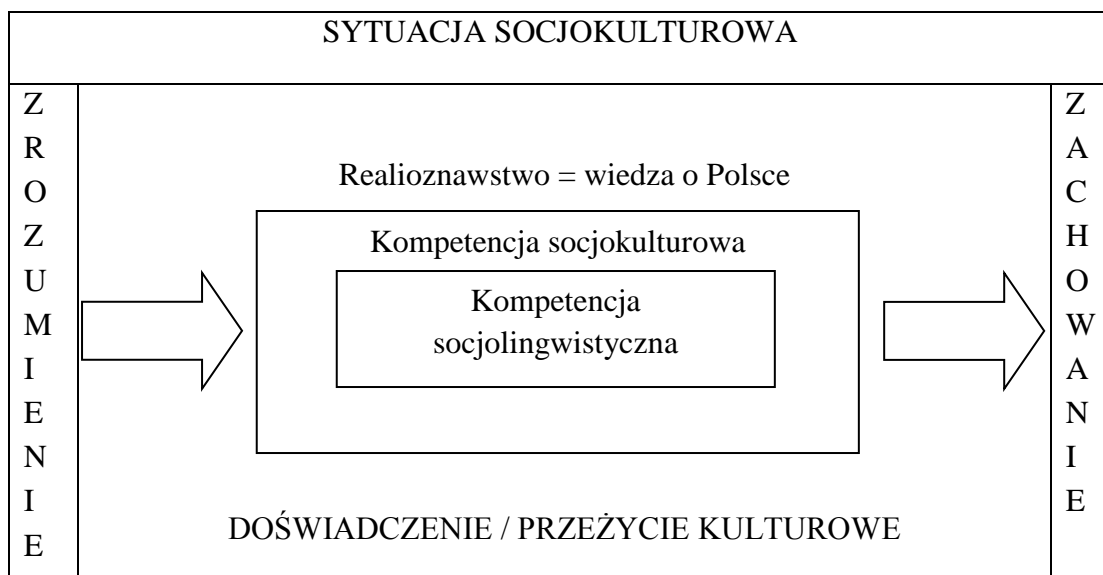
Działania nauczyciela związane są ściśle z obranym podejściem, nawet jeśli «na chwilę» odchodzi od realizującej je metody. W obecnie najbardziej popularnym podejściu komunikacyjnym lekcja powinna być skupiona wokół tematu komunikacyjnego (np. zakupy w sklepie spożywczym). Prezentujemy uczniom słownictwo, które będzie potrzebne do wykonania ćwiczeń komunikacyjnych – dialogów w sklepie, na targu itd., a więc produkty spożywcze, owoce, warzywa itd., ale też jednostki miary (w wersji komunikacyjnej: *kilo, deko*), pieniądze. Potrzebna będzie gramatyka – biernik l.p. (*proszę herbatę, cukier, mleko*), ale niezbędny do zakupów będzie już tu biernik l.mn. (*proszę cztery ogórki*) i dopełniacz l.mn. (*kilo ziemniaków*). Nie obejdziemy się bez całych fraz, np. związanych z płaceniem (*dwa pięćdziesiąt, ile płacę?, paragon czy faktura* itd.). Jak widać, z dużej porcji opisu gramatycznego biernika i dopełniacza l.mn. musimy wybrać tylko to, co jest absolutnie niezbędne, w wersji uproszczonej. Celem takiej lekcji jest bowiem «wyprodukowanie» dialogu w sklepie – akt mowy musi być fortunny, tzn. uczący się w analogicznej sytuacji w sklepie w Polsce powinien kupić to, co chce. Dojrzała metoda komunikacyjna wymaga ćwiczeń opartych na materiałach autentycznych (np. aktualne foldery ze sklepów, realne produkty i ceny) i będzie uwzględniać szeroki kontekst socjokulturowy – jak np. ma przebiegać ten dialog z hipotetyczną, ale prawdopodobną ekspedientką na dziale z wędlinami. Nie będzie tu ćwiczeń utrwalających biernik i dopełniacz l.mn., mogą jednak pojawić się

---

ma tu celowych działań, a więc metody. Na wzór naturalnego przyswajania języka można znaleźć próby metodyczne, np. zanurzenie w języku z jednoczesną selekcją najważniejszych struktur (na gruncie polszczyzny np. film edukacyjny *Uczmy się polskiego*). Metody lingwalne oparte na behawioralnych zachowaniach (bodziec – reakcja) oraz automatycznych powtórzeniach są wkomponowane w metodę komunikacyjną. Projekt zaś jest działaniem, nie metodą dydaktyczną,

ćwiczenia utrwalające słownictwo. Do takich ćwiczeń wykorzystuje się też teksty literackie, choć często przypadkowe, spoza kanonu, takie, które zawierają ćwiczone słownictwo. Metoda komunikacyjna została – śmiem twierdzić – opracowana do perfekcji, stała się rzemiosłem glottodydaktycznym (kształcenie zintegrowane) i, przeprowadzona wzorcowo, sztuką. Sztywny gorset lekcji komunikacyjnej (słownictwo (+ realia) – gramatyka (wybór, redukcja) – komunikacja (+socjokultura) – komponent kulturowy) może urzekać swym «matematycznym» pięknem, jasnością celów, łatwością ewaluacji osiągnięć. Mnie urzekł na wiele lat. Pierwsze propozycje programu kulturowego opierały się o taki właśnie komunikacyjny schemat. Dziś wątpię... Bo w tym ścisłym działaniu nauczyciela (i wymaganiach takiegoż działania ucznia) gubi się sam uczeń, jego potrzeby, oczekiwania, przyzwyczajenia. A nauczyciel staje się automatem.

Program kulturowy nie rezygnuje z «oczywistości» podejścia komunikacyjnego, np. kształcenia zintegrowanego. Kompetencja komunikacyjna jest jasnym wyznacznikiem sukcesu pedagogicznego nauczyciela i edukacyjnego ucznia – ewaluacją każdej lekcji. Po każdej bowiem lekcji uczący się powinien umieć coś konkretnego wykonać: podpisać zeszyt do polskiego, napisać CV i in. Nie może być tak, że sympatyczne spotkanie w przestrzeni polskiej kultury zaowocuje jedynie wspomnieniami miłej atmosfery, i ogólnym kojarzeniem faktów z polskiego realizmizmu. Program kulturowy jest ciągiem sytuacji socjokulturowych:

Różnice w realizacji tematu lekcji ilustruje przykład, temat: rodzina, poziom A1:

Podejście kulturowe	Podejście komunikacyjne	Podejście opisowe
Temat lekcji: <i>Mamo! Tato! Kocham Was!</i>	Temat lekcji: <i>Panie profesoro, to jest moja mama.</i>	Temat lekcji: <i>Moja rodzina.</i>

<p>Ćwiczenie: Spotykacie się na weselu Twojej siostry. Kuzyni dawno się nie widzieli. Rozpoznajecie, kto siedzi przy stołach. Użyjcie zwrotów: <i>Czekaj, a to kto?</i> <i>To jest moja mama.</i> <i>A ta pani / ten pan?</i> <i>Nie poznajesz? To mój tato, a twój wujek.</i> <i>A gdzie babcia Krystyna?</i> <i>Tam, koło dziadka Stefana.</i></p>	<p>Ćwiczenie: Przedstaw dowolnego członka swojej rodziny. <i>Cześć, to jest moja mama.</i> <i>Dzień dobry, Kamil Kowalski.</i></p>	<p>Ćwiczenie: Opisz swoją rodzinę. <i>Moja rodzina: mam matkę, ojca, siostrę, dwóch braci. Mieszka z nami babcia...</i> <i>Matka ma na imię... Ma 42 lata...</i></p>
<p>Kontekst bezpośredni: symulacja wesela – uczniowie siedzą przy stołach «weselnych» (pracują w grupach), gra współczesna muzyka weselna. Na ścianie film ze współczesnego wesela (bez głosu) lub fragmenty <i>Wesela</i> w reż. W.Smarzowskiego, ew. <i>Wesela</i> – ekranizacji dramatu S. Wyspiańskiego.</p> <p>Kontekst pośredni: portrety przodków, polskie rody (też te najbliższe miejsca lekcji), drzewa genealogiczne.</p>	<p>Kontekst: uczniowie siedzą w półkolu (najczęściej). Brak stymulujących sytuacji kulturowych. Możliwe stare fotografie rodzinne.</p>	<p>Kontekst: uczniowie siedzą przy swoich stolikach (najczęściej). Brak stymulujących sytuacji kulturowych.</p>
<p>Inne zadania kulturowe: zaprosz do tańca, rozpocznij odpowiednio list do wszystkich członków swojej rodziny.</p>	<p>Inne zadania opisowe: opis fotografii rodzinnych, czytanie drzew genealogicznych.</p>	
<p>Inne ćwiczenia kulturowe: rozmowa w tańcu: <i>gdzie teraz mieszkasz?, gdzie się uczysz? / co studiujesz?, ile masz lat?, czy to jest Twoja mama? / no coś ty? Moja mama jest tam!</i> Komplement / reakcja na komplement.</p>	<p>Inne ćwiczenia na poszerzenie słownictwa: czytanki o rodzinie, realia polskiej rodziny (model). Dyskusja.</p>	<p>Inne teksty kulturowe: dowolne, niezwiązane z tematem, np. Warszawa – stolica Polski. Inne: np. pisownia ó.</p>
<p>Komponent kulturowy: realia, prosty tekst o</p>	<p>Prawdopodobnie brak lub niezwiązany z</p>	

polskiej rodzinie, fragment filmu <i>Rodzinka.pl</i> , ewentualnie inne filmy z rodziną, np. <i>Wojna domowa</i> , 2. odcinek <i>Uczmy się polskiego</i> .		tematem, z niedopasowanym poziomem trudności językowej.
Dodatkowe zabawy kulturowe: <i>Chusteczka</i> (śpiew, taniec, zabawa).	Dodatkowe zabawy językowe utrwalające słownictwo związane z tem. rodzina.	Teoria gramatyczna: biernik l.p. (lub często niezwiązana z tematem).

Czy możliwe jest prowadzenie ciągu zajęć według podejścia kulturowego, stosując konsekwentnie metodę kulturową? W 2014 roku na konferencji w Słubicach przedstawiłem program kursu *Doświadczamy polskości*:

Temat zajęć, ich kolejność w podręczniku	Teksty kultury	Działania Nczyciela i Uczniów / zadania / ćwiczenia kulturowe	Cele kulturowe / cele językowe
1 Alfabet	Melodie polonezów. Fragment filmu <i>Pan Tadeusz</i> (koncert Jankiela, polonez). Polonez <i>Pożegnanie ojczyzny</i> . Mapy Polski.	Śpiew alfabetu na melodię poloneza. Taniec prostego układu poloneza.	Poznanie alfabetu. Zasady transkrypcji i transliteracji języka ukraińskiego na polski. Umiejętność czytania polskich nazw własnych (i nazw własnych po polsku), adresów stron internetowych. Umiejętność podpisania się, zapisu adresu. Przedstawianie się.
2 Po polsku...	Znane i reprezentatywne dzieła malarstwa polskiego.	Kontakt z dziełem sztuki malarskiej w celu nazywania kolorów, stawiania hipotezy: jakie przedstawione zostały miesiące, dni tygodnia. Odczytywanie nazwisk autorów, dat powstania, wieku etc.	Ćwiczenia w czytaniu i pisaniu: dni tygodnia, miesiące, narodowości, liczebniki, kolory.
3 Polska to...	Symbole narodowe. Hymny: <i>Bogurodzica</i> , <i>Rota</i> , <i>Mazurek Dąbrowskiego</i> . Mapa Polski: fizyczna, administracyjna. Mapy historyczne Polski: Polska Piastów,	Wysłuchanie hymnów, śpiew <i>Mazurka Dąbrowskiego</i> . Taniec (śpiew) <i>Trojaka</i> , <i>Krakowiaka</i> .	Czytanie nazw własnych, dat. Realia: poznanie najważniejszych wydarzeń w historii Polski, regionów geograficznych Polski współczesnej, podziału administracyjnego.

	Jagiellonów.		Przeżycie hymnów. Cele międzykulturowe: porównanie z Ukrainą.
4 Rodzina	Herby. Symbolika polska. Stare fotografie rodzinne. Drzewa genealogiczne. Fotografie siedzib (dwory, pałace) najznamienitszych polskich rodów. <i>Biblia</i> (też w tłumaczeniu ks. Wujka): genealogie.	Opis herbów. Opis koligacji rodzinnych. Opis fotografii.	Opis rodziny. Poznanie największych polskich rodów (nazwisk, miejsc pochodzenia i zamieszkania).
5 Dom	Fotografie i rysunki dworców szlacheckich (N. Ordy). Fragmenty filmów: <i>Pan Tadeusz</i> , <i>Nad Niemnem</i> . <i>Prząśniczka</i> S. Moniuszki.	Opis domów: dworców i współczesnych Projekt idealnego domu / mieszkania. <i>Śpiew Prząśniczki</i> . Kontakt z kulturą szlachecką.	Opis sytuacji życia codziennego (w czasie teraźniejszym) Słownictwo: nazwy pomieszczeń. Kontakt z kulturą szlachecką.
6 Jaki jestem?	Polska współczesna kultura popularna: fragmenty teledysków, seriali, reklam – jako materiału do opisu bohaterów / wykonawców. Szczególnie tych odnoszących się do tradycji, symboli itd.	Ocena współczesnej kultury popularnej.	Opis człowieka.
7 To był trudny dzień...	Symbolika chleba. Fragment filmu <i>Chłopi</i> .	Symulacja kolacji z odwołaniami do tradycji, np. krojenie chleba.	«Rozmowa» przy kolacji – o swoich dniach: słownictwo związane z dniem codziennym, czas przeszły.
8 Pogoda...	Telewizyjne prognozy pogody. Dzieła malarstwa polsk.	<i>Kontakt z dziełami malarstwa polskiego: opis przedstawionej pogody.</i>	Słownictwo związane z pogodą, czas przyszły złożony.
9 Wesele po polsku	Fragmenty filmów <i>Wesele</i> (Wajdy i Smarzowskiego), <i>Chłopi</i> . Disco polo.	Symulacja wesela, tańce (np. zadanie: jednodominutowy dialog podczas tańca z nowo poznanym chłopakiem / dziewczyną). Zabawy weselne, np.	Czas przyszły: planowanie co będziemy robić na weselu.

		chusteczka. Życzenia.	
10 Boże Narodzenie	Fragmety seriali, np. <i>Klan</i> , <i>M jak miłość</i> . <i>Biblia</i> . Kolędy. Pacierz po polsku.	Symulacja Bożego Narodzenia: przygotowanie tradycyjnych ozdób choinkowych, ubranie choinki, przygotowanie stołu, dzielenie się opłatkiem, życzenia, kolędowanie.	Życzenia, też w formie pisemnej.
11 Wycieczka	Materiały reklamowe różnych regionów Polski. Polskie pieśni i zabawy biesiadne.	Symulacja (lub lekcja autentyczna) zabawy przy ognisku.	Planowanie. Słownictwo związane ze spędzaniem wolnego czasu.
12 Bajkowy świat	Bajki polskie, np. <i>Bolek i Lolek</i> , <i>Reksio</i> , <i>Koziołek Matołek</i> , <i>Miś Uszatek</i> . Jako materiał do ćwiczeń językowych.	Opowiadanie.	Opowiadanie, tworzenie dialogów.
13 Z wizytą w Krakowie (Warszawie)	Fotografie zabytków, aktualne filmy reklamowe. <i>Hejnał</i> . Dźwięk Dzwonu Zygmunta. Legendy o Smoku Wawelskim, o <i>Hejnale</i> , o dwu wieżach Kościoła Mariackiego.	Zadanie: subiektywny wybór miejsc kultury (z Internetu: propozycje wystaw, festiwali, muzeów, imprez itd.). Taniec i śpiew krakowiaka.	Prowadzenie według planu miasta. Pytania o drogę. Tłumaczenie drogi: pieszo, samochodem, środkami miejskiej komunikacji.
14 Lekarz	<i>Na zdrowie</i> J. Kochanowskiego. Fragmety filmu <i>Na dobre i na złe</i> .		Rady. Sytuacje komunikacyjne związane ze zdrowiem.
15 Ora et labora...	Symboliczne postaci z polskiej kultury: Ślimak, Siłaczka, Doktor Judym, Bogumił Niechcic, Kobieta Pracująca. Karol Wojtyła pracujący w kamieniołomach. Sakralny wymiar pracy: <i>Szczęście Boże</i> , dożynki.	Doświadczenie wspólnej pracy, np. wspólne przygotowanie posiłku.	Zawody i ćwiczenia gramatyczne z nimi związane.
16 Lepsze deko	Kultura żydowska na ziemiach polskich: mu-	Degustacja kuchni żydowskiej.	Zakupy.

handlu...	zyka żydowska, Żydzi w malarstwie polskim. Wielokulturowość Kresów: fragment filmu <i>Kronika wypadków miłosnych</i> .		Pieniądze.
17 Cztery pory roku na ludowo.	Stroje ludowe. Piosenki ludowe z różnych regionów Polski: stylizowane, np. <i>Czerwone jabłuszko</i> , <i>Uroda</i> , <i>urodo...</i> Reklamy nawiązujące do kultury ludowej, np. oleju Kujawskiego	Śpiew. Przygotowanie palmy wielkanocnej i koszyka wielkanocnego. Wspólne ugotowanie barszczu wielkanocnego.	Opis strojów ludowych. Odzież. Zakupy odzieży.
18 Adam Mickiewicz	Fragmenty <i>Pana Tadeusza</i> ilustrujące różne poznane dotychczas sytuacje komunikacyjne Fragmenty filmu <i>Pan Tadeusz</i> przedstawiające obyczaje. <i>Świtezianka</i> .	Inscenizacja II części <i>Dziadów</i> . Śpiew <i>Świtezianki</i> .	Biografia. Życie człowieka.
19 Historia pieśnią opowiedziana	Historyczne mapy Polski. Portrety bohaterów narodowych, m.in. króla Jana III Sobieskiego, Tadeusza Kościuszki, Józefa Piłsudskiego, ks. Skorupki. Symbolika II wojny światowej, m.in. płonący zamek królewski.	Śpiew wybranych pieśni patriotycznych z różnych okresów.	Opinia. Dyskusja.
20 Co zostało z PRL?	Fragmenty filmów: <i>Zmiennicy</i> , <i>Rejs</i> , <i>Miś</i> Polski rock lat 80.	Zadanie: poszerzyć zasygnalizowane informacje, przygotować subiektywną mapę (alfabet) realnego socjalizmu.	Porównanie.

Co dalej z programem kulturowym? Czas na podręczniki – pierwszy, najważniejszy, dla grup A1 prawdopodobnie w najbliższym czasie powstanie. Przygotuję też akcję promocyjną programu – w planach są np. webinaria. W

ramach projektu «Koordynacja i wsparcie wyższego kształcenia polonistycznego na Ukrainie» możliwe jest zorganizowanie warsztatów na ukraińskich polonistykach.

Zaprezentowany na wstępie podział na język polski jako obcy, odziedziczony, drugi w opozycji do języka ojczystego jest podziałem sztucznym – dotyczyć może jedynie dydaktyki jego poznawania, nie istoty: wszak język polski jest jeden, ma swoje pochodzenie, historię rozwoju, miejsce w rodzinie innych języków. Wzajemnie przenika się z innymi językami słowiańskimi. Podobnie, a nawet bardziej, dotyczy to wytworów polskiej kultury. Stąd nonsens nazwy «język polski jako obcy» – wszak nie uczymy się języka angielskiego jako obcego, rosyjskiego jako obcego itd. – nikt tego tak nie nazywa. Polski może być dla jednych całkiem obcy, dla innych «mniej obcy», dla jeszcze innych «ojczysty jako obcy» (termin P. Garncarka). Ale dla każdego jest to ten sam język polski – od przedszkolaka w Krakowie po studenta polonistyki w Iwano-Frankiwsku. Z jednej strony aspirujemy (podejściem komunikacyjnym) do podkreślania, że uczymy komunikacji językowej w tym samym języku polskim, którym posługują się Polacy, z drugiej sugerujemy, że uczymy jakiejś specjalnej odmiany dla obcokrajowców i tę odmianę testujemy (egzaminy certyfikatowe z jpjo). Podobnie – jakie znaczenie ma «odziedziczoność» języka (w różnym stopniu i sferach użycia), jeżeli w miejscach, gdzie nie został przekazany / odziedziczony trzeba go po prostu poznać.²⁰ Inne pytania – czy dla Słowian polski jest językiem obcym? Jak zmierzyć stopień obcości, przy jakim procencie pokrycia słownictwa czy zasad gramatycznych? Błędów? Rozumienia tekstu pisanego?

Do języka, jak i do kultury, możemy podejść od «zewnątrz», opisując (gramatyka opisowa, tłumaczenie słów, frazeologii, realioznawstwo) albo od «wewnątrz», tworząc kulturę (też w języku) i komunikując się (kompetencja komunikacyjna). Różnorodność form kształcenia polonistycznego na Ukrainie, różne tradycje nauczania języków, preferowanie przez nauczycieli i autorów programów i podręczników powoduje, że trudno mówić o «jedynie słusznym» podejściu i realizującej je metodzie nauczania. Program kulturowy rozmywa granice między metodyką nauczania języka polskiego w Polsce («ojczystego») i poza Polską («obcego» / «odziedziczony»). I dlatego jest szansą na wyzwolenie się nauczycieli z poczucia «błędu», że omijając podejście komunikacyjne, bądź jakiejś inne będące aktualnie na topie, «źle» uczą.

---

²⁰ Cieszy, że do takich wniosków dochodzą też najważniejsi dziś glottodydaktycy polonistyczni, np. Przemysław Gębał [4, 74], Ewa Lipińska podkreśliła (schematem) w jednej z ostatnich swoich publikacji, że dydaktyka języka odziedziczonyego to suma dydaktyk języka ojczystego i obcego. [18, 18] Razem z Anną Seretny od dawna promują tzw. kształcenie skorelowane, którego koncepcja – jak pokazują daty publikacji – powstawała równoległe z programem kulturowym. [16] Szkoda, że tak znamienite Autorki nie zechciały zauważyć w swoich licznych publikacjach całościowej koncepcji programu kulturowego, jak też wcześniejszych szczegółowych opracowań korelacji metodyk nauczania języka ojczystego w Polsce i «jako obcego» zagranicą. [por. 11, 12, 13]. Dużą wagę do obecności kultury w nauczaniu języka polskiego cudzoziemców przykładają warszawskie Polonicum (UW) [por. 9]. Wiele myśli zawartych w tej publikacji jest bliskich idei programu kulturowego, co istotne, Autor odwołuje się do wcześniejszych koncepcji, w tym do programu kulturowego. Warto przypomnieć też podręcznik, który choć nie odwołuje się do teorii programu kulturowego, praktycznie realizuje wiele z jego założeń: *Literackie lustro kultury* T. Czerkies (2019).

A przecież wszystkim nam pokazującym innym narodom Polskę, kulturę polską, język polski i Polaków należy się wielkie uznanie i szacunek.

1. Burzyńska-Kamieniecka A., Dobesz U. O czym przyszły obywatel wiedzieć powinien, czyli o potrzebie kształcenia i testowania kompetencji socjokulturowej i realioznawczej osób ubiegających się o polskie obywatelstwo. *Wyzwania glottodydaktyki polonistycznej. «Życie zaczyna się po sześćdziesiątce...»*, red. P. Potasińska, M. Stasieczek-Górna, Warszawa, 2018. S. 67-85.

2. Czuba H. Teksty precedensowe jako element kompetencji kulturowej studentów uczących się języka polskiego. *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy. Tom V: W kręgu glottodydaktyki* / red. A. Achtełik, K. Graboń. Katowice, S. 157-167.

3. Dąbrowska A. Chrząszcz w glottodydaktyce polonistycznej. *Nowe perspektywy w nauczaniu języka polskiego jako obcego IV* / red. E. Kubicka. 2017. S. 61-78.

4. Gębał E.P. Podstawy dydaktyki języka polskiego jako drugiego. Kraków, 2018.

5. Janowska I. Podejście zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego. Kraków, 2011.

6. Janowska I. Od metody gramatyczno-tłumaczeniowej do mediacji językowej. Tłumaczenie w dydaktyce języków obcych. *Tłumaczenie dydaktyczne w nowoczesnym kształceniu językowym* / red. E. Lipińska, A. Seretny. Kraków, 2016. S. 37-53.

7. Janowska I. Zadanie – kluczowe pojęcie współczesnej glottodydaktyki. *Nowe perspektywy w nauczaniu języka polskiego jako obcego IV* / red. E. Kubicka. 2017. S. 43-62.

8. Janowska I. Wypowiedź ustna w dydaktyce językowej. Na przykładzie języka polskiego jako obcego. Kraków, 2019.

9. Kajak P. Kultura popularna w nauczaniu polszczyzny jako języka obcego. Wstęp do kulturoznawstwa glottodydaktycznego, Warszawa, 2020.

10. Kowalewski J. Kultura polska jako obca? Kraków, 2011.

11. Kowalewski J. Adaptacja krajowej metodyki nauczania języka polskiego do potrzeb dydaktycznych edukacji polonistycznej za granicą. *Adaptacje I. Język – Literatura – Sztuka* / red. W. Hajduk-Gawron, A. Madeja. Katowice, 2013a. S. 367-381.

12. Kowalewski J. Integracja metodyk nauczania języka polskiego w Polsce i za granicą. *Integracja wczoraj i dziś w kształceniu polonistycznym* / red. U. Kopeć, Z. Sibiga. 2013b. S. 153-167.

13. Kowalewski J. Nauczanie socjokultury – część wspólna edukacji krajowej i zagranicznej. *Kultura mówienia dawniej i dziś* / red. M. Kułakowska, A. Mysza. Rzeszów, 2014. S. 274-282.

14. Kowalewski J. Język polski na Ukrainie w perspektywie glottodydaktycznej, Kraków, 2017.

15. Levchuk Pavlo. Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia. Praca doktorska (UJ), dostępna w Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej UJ. 2019.

16. Lipińska E., Seretny A. Między językiem ojczystym a obcym. Kraków, 2012.

17. Lipińska E., Seretny A. Integrowanie kompetencji lingwistycznych w glottodydaktyce. Na przykładzie nauczania języka polskiego jako obcego / drugiego, Kraków, 2013.

18. Lipińska E., Seretny A. Współczesny polonista – nauczyciel polifunkcyjny czy wyspecjalizowany? *Nauczanie języka polskiego w grupach heterogenicznych* / red. E. Lipińska, A. Seretny. Kraków, 2019. S. 9-24.

19. Miodunka T. W. Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie – stan obecny – perspektywy. Kraków, 2016.

20. Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1-C2 / red. I Janowska i in. Kraków, 2011.

21. Stępień A., Kajak P. «Let`s talk about sex» po polsku. Tabu seksualności w praktyce glottodydaktyki polonistycznej. *Tabu w procesie globalizacji kultury* / red. M. Sielewońska. Lublin, 2016. S. 141-164.

22. Ustenko E. Program gramatyczny w nauczaniu języka polskiego jako obcego studentów ukraińskich. *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy. Tom V: W kręgu glottodydaktyki* / red. Achteлик A., Graboń K. Katowice, 2018. S. 615-622.

ПРАГМАТИКА АСОЦІАТИВНОГО ЕПІТЕТА: СУЧАСНИЙ ПОЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

У лінгвокогнітивній функції художній епітет виступає як облігаторна мовотвірна одиниця, носій вторинної номінації, складник смислу, у лінгвопрагматичному вимірі – як засіб мовно-виражальної експресії, мовно-естетичний знак. Сучасні поетичні тексти, наповнені глибинними асоціативними зв'язками, сприяють утвердженню позиції епітета у творенні художньої дійсності з ускладненим, часом закодованим внутрішнім сенсом. У коло засобів атрибуції включено різномформальні утворення, які конкурують із традиційно фіксованими ознаковими словами. Епітет у його умовно-образній кваліфікації виступає як асоціативно марковане слово, яке нерідко перебирає на себе центрово орієнтований уміст, забезпечує експресивно-зображальну позицію.

В історії українського мовознавства відома теорія активації переносного значення слова як процесу його метафоризації: «Саме меті небуденного, нетрафаретного висловлення думки підпорядкований аспект формування образних засобів на основі розширення змістовного обсягу слова за рахунок виникнення в нього переносно-образних значень і підсилення експресивних властивостей, тобто метафоризація слова» [15, 137]. Таке розширене трактування метафоризації має бути поточнено, оскільки «розвиток метафори в бік фіксації смисла, який виконує характеризувальну функцію, передбачає її тяжіння до позиції предиката» [1, 24]; з цих позицій можливе розмежування епітетів описових і метафоричних; асоціативний епітет має потенційне тяжіння передавати приховану метафору.

Скажімо, у висловленні *Запах Сходу – як крові: солодкий, тягучий і млосний* (О. Забужко) епітети *солодкий, тягучий, млосний* побудовано на ґрунті асоціативно осмисленого порівняння: запах Сходу – як запах крові, звідси їхня характеризувальна функція викликана уявленням про умовну подібність; це метафоричний слововжиток, підтриманий предикатними інтенціями епітетів. На думку Н. Слободи, метафоричні епітети забезпечують метафоричний смисл атрибутивного словосполучення [14, 4]; отож метафоричність епітета пов'язана зі спільним метафоричним сенсом сполуки; скажімо, як епітети – метафори визначено кольороназви в поетичному мовленні: *На сірім мурі чорний кіт / Крізь білі вуса ларно диха* (М. Вінграновський), які сприяють метафоризації тексту, однак не є асоціативно зумовленими. Асоціативність кольороназв має ви-явитися в образному слововжитку, зумовленому непрямыми уявними зближеннями логічно не сумісних понять. Порівняйте: *Міцно тримай у руках кольорове ганчір'я і скотч, / Якими стягнуто різані вени нашого героїчного часу* (С. Жадан), де *кольорове ганчір'я* входить складником метафоричного тексту, позначаючи, що суспільно

вагомі явища можуть мати нікчемне походження (*ганчір'я*), а *кольорове* експлікує поняття іманентної, прихованої екзистенції.

З іншого боку, образно-метафоричний сенс експресивно активованого предметного слова формує порівняльний, символічний, гіперболічний і т. д. підтекст, який утягує в орбіту своїх інтенцій атрибут описового тексту, як наслідок імпліковано образно-метафоричне спрямування цілісного комплексу, прирощення до атрибута додаткових семантико-стилістичних конотацій. Приміром, у тексті *Була ти надто збагливе курвисько / І не одне дурне лицарське військо / Стягла на грішні свої острови* (В. Неборак) смислове тло, експліковане за участю сполук *збагливе курвисько* та *дурне лицарське військо*, дешифровано в утворенні *грішні свої острови*, метафоричний сенс якого забезпечено введенням уявного образу *острови*; епітет *грішні* здобуває семи 'примхливі, збагливі'. Епітети в словосполучах на кшталт *золота осінь*, *золото осені* моделюють традиційні образи малювничої природи; асоціативно активованими постають епітети в текстах, позначених дескриптивами. До прикладів: *вже й наче / осінь / осінній настрій / вже я / лагідний / мов щойно з ікони* (І. Калинець), де *осінній* семантично маркований як 'невеселий, сумний' (таке тлумачення не підтримує ознаки *лагідний*); *Дівчина з осені! Інно осіння! / Хоч осіяння, як не воскресіння / Прагне від тебе душа <...> Зваживши силу і знаючи ціну, / Просто дивлюся на тебе, осінню, / Просто дивлюся – і все* (О. Ірванець), де можливе витлумачення атрибутів з *осені*, *осіння* як позначень пори року, однак інтерпретація ознаки в поетичному тексті передбачає інше декодування: вочевидь, ідеться про запізнілу зустріч, утрачену можливість кохання; нині жінка *осіння*, чужа, залишається лише дивитися на неї.

Асоціативно позначений епітет у його метафоричній орієнтації не можна вважати винятковим явищем текстотворення, не показним для української поезії; до означень, побудованих на уявних ураженнях, зверталися українські майстри слова включно зі Шевченком; на його стилістичні знахідки свого часу звернув увагу І. Качуровський, навівши низку поетових епітетів *море невмите*, *заспані хвилі*, *море нікчемне* [7, 684; див.:10, 39]. М.П. Лесюк звернув увагу на поезії П. Тичини, в яких епітети постають як етносемантичні компоненти: *А Вкраїни ж мова – / Мов те сонце дзвінкотаюче, / Мов те золото котюче* [12, 25] (*дзвінкотаюче*, *котюче* виступають засобами акумуляції, трансляції культурного коду).

Кваліфікація словосполук з асоціативним епітетом активована тлумаченням понять смислового дисонанта, деформованого смислу. С.Я. Ермоленко розглядає «сполучуваність несполучуваного» як асиметрію: «Асиметрію слід вбачати в навмисному порушенні лексико-семантичних, лексико-синтаксичних зв'язків, коли слова певної семантики займають у структурі речення незвичні позиції, відбиваючи авторське асоціативне мислення і відтворюючи метафори, що дозволяють різнопланове тлумачення» [5, 217]. Як зазначає І.В. Кононенко, «семантичні контакти одиничного невідокремленого атрибута з іншими компонентами речення виявляються з меншою / більшою мірою імпліцитності, створюючи другий змістовий план висловлювання» [11, 218]; реалізація вербальної компресії

сполук із асоціативним епітетом вимагає декодування смислу, включення суб'єктивно-оцінних інтенцій автора в систему асоціативного мислення адресата.

Численні спостереження науковців над слововжитком комплексів із атрибутом засвідчують потенції асоціативного моделювання образу, творення метафоричного світу. Прикметні, скажімо, розміркування А.Мойсієнка щодо епітету *захланний* у поетичних рядках С. Майданської *Спрагою п'єш ти ковтками захланними з велетенської чаші всесвіту, аж стікають на груди широкі прохолодні струмки зірок*: «Те чи те слово, потрапляючи в систему художнього твору, перестає бути «словниковою холодниною», і читач має неодмінно сприймати його з урахуванням конкретної контекстуальної ситуації» [13, 43]. Порівняйте аналіз словосполук *синя радість, подовжений птах, глиняна тиша, сумна нитка, діво-ча трава* (В. Голобородько), де метафоричні епітети виступають образним засобом «утаємничення» смислу [9, 79].

Саме поняття асоціації в сучасному загальноонтологічному тлумаченні постає «своєрідним узгодженням суперечності між єдністю та різноманітністю» [17, 40], втіленням динамічно-конструктивного світобачення, засобом зв'язку між уявленнями, одні з яких спричиняють інші. Асоціативний епітет не лише поточне семантичний емоційно-стилістичний потенціал стрижневого компонента, а й забезпечує вираження лінгвокогнітивних відношень між ним і атрибутом, відтак утворюючи загальний смисл семантико-конотативного комплексу. У семантичній організації комплексу смислове ядро складають спільні або зближені семні показники, відсуваючи на периферію відмінні.

В асоціативно орієнтованій презентації художній епітет тяжіє до вираження набору різнобічних смислових і мовностилістичних конотацій, які опосередковано зміщують семантичну кваліфікацію предметного слова-поняття, забезпечують оновлений метафоризований сенс комплексного утворення. Внаслідок установа-лення образно-уявних зв'язків оновлений епітет нарощує, з одного боку, власний семантичний потенціал за рахунок включення семних показників непохідного слова; з другого боку, стрижневий компонент утягує в орбіту своєї семантики семні елементи епітета; структура комплексу постає як незнаний метафоричний зворот.

Як різновид асоціативного зближення віддалених за смисловою структурою компонентів у науковій літературі виокремлюють т. зв. семантичний асонанс – вживання «метафоричного словосполучення (виразу), заснованого на віддалених асоціаціях, унаслідок чого вірші мають неточний, приблизний смисл» [6, 257]. Навряд чи беззаперечно можна прийняти положення щодо вираження такими словосполучками «неточного, приблизного смислу», адже асоціативний підхід до їх кваліфікації передбачає досягнення глибинного, а не поверхневого зближення смислів, окреслення тих семантичних ознак, які єднають, а не віддаляють такі смисли одне від одного.

Щодо асоціативних епітетів може постати питання їх доступності читачеві різного рівня освіченості й загальної культурності; з позицій комунікативної лінг-

вістики актуальним залишається розв'язання сутності «аномальної сполучуваності», «комунікативних девіацій (невдач)». Як зазначає Ф.С. Бацевич, «мовні девіації ґрунтуються на конфлікті між когнітивним і мовним, тобто гнучким, мінливим способом мислення і формалізованим, узуалізованим способом його вираження засобами ідіоетнічної мови» [3, 239]; йдеться, отож, про вияви комунікативної компетенції. В свідомості конкретного адресата можливе нерозуміння семантичної «загадки» асоціативного епітета, однак таке вживання не є комунікативним «збоєм»; зрештою, майстер слова розраховує, що його поетичний текст сприймає підготовлений читач (не обов'язково елітний), звиклий до сприймання тропізованого мовлення. І навряд чи за таким підходом слухним виявляється порада «уточнити значення окремих слів, змінити тональність» тощо); поет виявляє своє світорозуміння в системі властивих йому художніх координат. Як зазначає Ю. Шерех (Шевельов), «парадокс полягає в тому, що, заглиблюючися в себе, концентруючися на збагненності свого внутрішнього я, поет тим самим краще, ніж хто інший, досягає спромоги відтворювати світ, що йому протистоїть, в самій істоті цього світу атрибутів і проявів» [16, 238]. Науковець наводить цитату з поезії Д.Стуса *Ряхтить у вогнях телевежа, / рубінові набризки лих, / за власні виходи межі / ти зможеш, мій любий, як зміг?* і подає коментар: «Телевежа щирить лиха, і не дурно тут з'являється образ набризків, червоних набризків, – може крива-вих» [там само]. Асоціативний епітет *рубінові* переміщується на позиції ключового слова.

Вивчення авторських інтенцій через тлумачення лексем у словникові має бути скоректовано з урахуванням прирощення смислу, що його активує асоціативний епітет. Словникове значення постає за таких умов як семантичний першоелемент, що ініціює синергетику текстової організації, амбівалентні можливості дескриптиву. Асоціативний атрибут виступає засобом суб'єктивації авторських трансформацій, субституції смислової структури, забезпечення її смислової полікодності. Розглянемо текст: *Моя невідбутна вербо / Натурфілософська діво / Самотній музика на бережечку / Грає тобі вовчий блюз / І накликає сторожу* (В. Цибулько).

Порівняймо: *невідбутний* – ‘якого важко позбутися, від якого важко звільнитися, який не проходить’ [СУМ, т. 5, 262], у нашому контексті слово має додаткові смислові конотації – ‘дуже рідне, незабутнє, чому вклоняєшся’; *натурфілофія* – ‘філософське уможлядне вчення про природу як цілісність’ [17, 410], *натурфілософський* – ‘природний, пантеїстичний’, у поетичному контексті – ‘носій ідеї вічної природи, життєдайний’; *вовчий* – ‘той, що належить вовкові’, *вовчий (блюз)* – ‘сумний, протягнутий, природний’.

За зовні стертим асоціативним смислом, уміщеним в епітетові, може ховатися зашифрована «таїна» невираженого смислу. Інтерпретація багатьох верлібрових рядків вимагає напруження мовомислення заради досягнення прозорості смислу, однак дешифрування внутрішньої структури поетичного слова не завжди дає однозначне рішення, асоціативні уявлення, що їх викликають атрибути, ча-

сом ускладнюють досягнення мовно-естетичного ефекту; пор.: *...ворушиться мисль, мов рожевий язик розв'язує і розпростовує / **божевільно болючу** закрученість пелюсток троянди – / радій, радій, Маріє!* (В. Кордун) (епітет *божевільно болюча* щодо закрученості пелюсток викликає відчуття неоднозначності, складності розміркувань, проте не перешкоджає одержанню позитивного сприймання: *радій, радій, Маріє!*)

Відомо, що класифікаційні принципи, за якими групуються художні епітети, вирізняються у тематичному, семантичному, стилістичному вимірах; поширеним є підхід, за яким епітети прив'язують до стрижневого слова – предметної назви [9, 5], інша таксономія ґрунтується на об'єднанні художніх означень у тематичні ряди, такі, як кольороназви, ароматичні показники, позначення кількості, зовнішнього вигляду, духовного стану і под. Однак кваліфікація асоціативних епітетів у їхніх угрупованнях вимагає дещо інших критеріїв, адже високий рівень захищеного в них глибинного смислу, «загадковості», сенс яких пізнається лише внаслідок установлення семантикопереносного наповнення комплексу «предмет + ознака», ускладнює пізнання метафоричного перенесення. Щодо асоціативних епітетів вірогідна класифікація, яка визначає семантичну близькість / віддаленість стрижневого імені й атрибута, з виділенням ступенів взаємовідношень і їх семантично прозорої сполучуваності. До прикладу: умовно виділений перший рівень семантичної прозорості – *життєвий вантаж* (С. Жадан), *гожа зоря* (А. Мойсієнко); другий рівень прозорості – *херувимська музика ніжна* (Ю. Андрухович), *довколишне – в очікуванні, хиже, сухоребре* (В. Неборак); третій рівень ускладненого смислу – *одвічний джаз луна з чобітньої халяви* (В. Цибулько), *очі стали пастельні* (І. Калинець).

У поетичній майстерні сучасного письменства зібрано чимало лінгвопрагматичних засобів, надання епітету додаткових смислових конотацій, які, з одного боку, ускладнюють образне сприймання словосполук, з другого, включають нові інтенції, експресію незвичності, експлікують художню загадковість. У свідомості досвідченого читача прототекстовий складник смислу експліковано у вигляді додаткової художньої інформації; полікодове наповнення комплексу корелюється з контекстом і ситуацією мовлення, ускладнюючи архетипний образ. Порівняйте: *усі скошені трави повернуться в луки / усі руки злодійські врочисто поносять украдене / **украдене щастя** як снасті рибальські / во ім'я рибин золотих / во ім'я причин / **елисейське залізо** спливе* (В. Цибулько), де на тлі поетично активованих оповідей на подолання суспільних негараздів постає образ *украдене щастя* – рецепція на назву Франкової драми, з прирощенням смислу: *щастя* вкрадене, але воно повернеться; *елисейське залізо* перелицьовано з *елисейських полів* ('чудесна країна вічної краси, вічного миру і благоденства') [СУМ, т. 2, 438].

Поетично виправданим засобом посилення експресивності асоціативного епітета є його ускладнене словотворення; індивідуально-авторський неологізм у функції атрибута вже внаслідок своєї незвичності, неординарності привертає

увагу читача, примушуючи відслідувати смислові зв'язки на рівні «неологізм + узвичаєна предметна назва»; з'являються конотації посиленої поетичності словесних сполук. Скажімо, в поетичних рядках *І хай з нутра тобі димить / Сліпучий біль тисячосвічний – / Надсадний крик триває мить. / Прицільна ж точність слів – довічна...* (О. Забужко) [див.: 4, 446] епітет-неологізм *тисячосвічний* додає слову-поняттю *біль* додаткового метафоричного смислу: 'біль такий, що годі ставити тисячі свічок, як над труною померлого'.

Вагомим стимулом посилення функцій поетичного епітета є його взаємодія з іншими епітетами – описовими й асоціативними, що забезпечує піднесення тексту на рівень ускладненої метафори; за таких умов кожен з атрибутів «перетягує» на себе частину семних показників свого супроводжувача, експлікуючи нову художню дійсність. Порівняйте: *негативна біла ворона / яку вже не піддуриш нічим* (В. Цибулько) (*негативна біла ворона* – образ має прихований смисл 'ми навчені бачити, де неправда, нещирість'; *біла ворона* – символ людини мислячої, непідкореної, *негативна* – лише в очах недоброзичливців). Активованими стають побудовані за участю епітетів антитези; виникають супровідні асоціації за рахунок зіткнення пов'язаних між собою протичленів, поетизацію епітетів підтримують метафоротвірні; пор.: *Візьміть маленьке золоте щастя. / Лишіть велике кам'яне лихо* (О. Ірванець) (одна семантична лінія протиставлення епітетів – *маленьке золоте* з внутрішнім смислом 'золоте, хоч і ма-леньке', друга лінія – *велике кам'яне* 'хоч і велике, але кам'яне'; на рівні вертикального контексту антоніми *маленьке* – *велике* усвідомлюються як градація з повною перевагою *маленького* (йдеться про *золоте щастя*) перед *великим* (тут – про *кам'яне лихо*).

Семантико-стилістична когезія комплексу з асоціативним атрибутом забезпечена на зіткненні логічно не сумісних смислів, на алогічному моделюванні, що й активує образну виразність словосполуки. Виявом логічно суперечливих зв'язків двох компонентів можуть слугувати утворення, які в онтологічному сенсі кваліфіковано як антиномія («суперечливість між двома судженнями, кожне з яких вважається однаковою мірою обґрунтованим в межах певної системи» [17, 24]). Стосовно логічно суперечливих епітетних сполук ідеться про закодованість смислу, викликану зіткненням синсемантичних компонентів; у формуванні поетичного дискурсу антиномічні конструкції імплікують суб'єктивовані інтенції. Витлумачення, скажімо, поєднань двох смислоподібних слів зі знаками плюс і мінус вимагає з'ясування авторського глибинного смислу. Порівняйте: *Нація фуркація імена безіменні / часи безчасся крики вселенського мовчання / мовчання вселенського крику* (В. Цибулько) (побудовані за відомим принципом «хибного кола» (Б. Рассел) комплекси *імена безіменні, часи безчасся, крики вселенського мовчання, мовчання вселенських криків* у мові поезії виконують функцію активації експресивності на ґрунті повідомлень про настання безладу, порушення норм співжиття); пор.: *Відкрито ланцями усі землі. / Усі скарби збито на брухт./ Сміття у всеземнім підземеллі / готує бунт! Прогнози – веселі* (В. Неборак) (в умовах руйнації природи, нищення скарбів назрівають кризові явища, *бунт*; ці

настрої охоплюють увесь світовий простір, що й передано апелюванням до *всеземного підземелля*).

Зрештою, асоціативний епітет ховає глибинну, до кінця не пізнану семантичну структуру, укорінену в підсвідомості; адресант пропонує свого роду невидиме завдання – розгадати закладену в тексті «загадку», таїну. Порівняймо: **Незряче насіння / немудре насіння / щоразу росте, / як йому заманеться** (О. Жупанський), де асоціативні епітети *незряче, немудре* як найменування ознак, властивих живим істотам, з позицій семантичної сполучуваності не можуть поєднуватися з поняттям рослинного *насіння*, однак на рівні поетичного уявлення цей взаємозв'язок корелює з контекстом: ідеться про сприймання слова-поняття *насіння* як закладеної в природі людини екзистенції: якщо закладено недолуге, неприродне, то й формовано неприродне, дрібне, хибне.

За деформованим смыслом асоціативних атрибутів можна побачити вияви мовної гри, культури масок, карнавалізації; поняття мовної гри не пов'язане з порушеннями мовних норм, а є розвитком мовної системи за рахунок створення нового мовно-естетичного знака [див.: 8, 67-68]. Порівняйте вживання асоціативних епітетів, що супроводжуються іронічно-глузливим тонуванням тексту, розрахованим на адресата з підвищенням відчуття підтексту, прихованого на-сміхування: **Шляхетна панно, маґнатська доню, школярко в джинсах! / Козак сарматський, бурсак довбацький, хвилосоп львівський / у тебе, ясновельможна, так закохався, / що кинув співи і витрибеньки, і балярдраси** (В. Неборак) (атрибути *шляхетська, маґнатська, сарматський, довбацький, ясновельможна* створюють ефект сміхової культури, іронічної експлікації). Порівняйте: */ входять назавжди в солодку тіль / дівчата, смарагдові, мов капуста* (Ю. Андрухович); *У цьому світі, теж останнім, де й / Ми разом – одностайні, як у стайні* (О. Ірванець); – вислови з ознаками епатажу, гри, забави).

Концентрація асоціативних епітетів на порівняно обмеженому мовному просторі створює полікодовість, вертикальний контекст із ускладненою когезією, об'єктивацією спільних відмінних образних ознак; активація атрибутивності відбиває нарізну концептуалізацію тексту, імплікує авторські інтенції. В таких наративах розширено культурний код, змодельовано оцінні характеристики; текст зазвичай включає набір асоціативних дескриптивів. Розглянемо приклади: **Безтямний розум гасне, а на дні / найглибших снів колишуться вогні / повстань жажних, пророчих промовлянь – тремкі свічки притихлих існувань** (В. Неборак) (смысл тексту знаходить неоднозначні інтерпретації: йдеться про обмежені можливості людської свідомості, отожд *безтямний розум* не виправдовує свого призначення (*гасне*), залишається сподіватися на підсвідоме, що його виявляють лише *найглибші снів*, просвічено картини *жажних повстань*, недобрих пророцтв, але це враження *тремкі*, як вогонь свічок, його обмірковують у ситуаціях *притихлого існування*). Порівняйте: *Чорне тло. Прямокутна / Світлобудова. / хрест. / І маячне безпробудне. / Закам'янілий жест* (В. Неборак) (номінативи, ускладнені асоціативними атрибутами *чорне, прямокутне, безпробудне,*

закам'янілий; роздріблення текстової структури відтворює амбівалентний смисл мовної картини: уривчасті констатації експлікують екзистенційний зміст).

Семантична структура конструктору активує смислові зв'язки в разі відокремлення асоціативного епітета; набута ним пропозиційність репрезентує атрибут як центробіжний компонент; прагматичні ознаки моделюють художню дійсність як осмислену в системі дескрипцій. Іntenції автора експлікують суб'єктивно-оцінну цілісність висловлень. Порівняйте: *Життя струмує, щедре, марнотратне, / за так, за безцінь роздає дари* (В. Неборак) (асоціативно-оцінні атрибути *щедре, марнотратне* виконують номінативно-характеризувальну функцію; їхня смислова зближеність підтримана спільними семними показниками – 'не обмежене в своїх виявах, нестримне в роздаванні своїх щедрот'; висновок однозначний: потрібно цінувати життєві дари).

У складі розгорнутих метафоричних утворень функційно-семантичні інтенції асоціативного епітета ускладнено за рахунок розвитку в ньому синергативно спрямованих потенцій; утворюється стильовий конструкт у складі двох синтаксично пов'язаних імен із одним або кількома атрибутами; подібні побудови експліковані в наратив індивідуально-авторського призначення. У таких внутрішньо вмотивованих словосполучах мають ознаки семантичної прогресії, імпліцитного смислу, в структурному вимірі – вербальної компресії. Поширена формула таких утворень – дуальносміслове поєднання субстантивів із атрибутами полікодового смислу. Розглянемо приклади: *Червоні троянди пристрасти, / Білий гнів ломикаменю, / Колюча шипшина зневаги, / Сині іскри втоми* (Л.Костенко) (метафоричні вислови імпліковано завдяки вертикально побудованим епітетом *червоні, білий, колюча, сині*, кожне з яких активує метафорично змодельовані поєднання предметних назв *троянди пристрасти, гнів ломикаменю, шипшина зневаги, іскри втоми*); *У селі – бузковий стовп води, / в повітрі – змії / вологих пахощів, за прірвою вікна / парує шоколад п'тьми, і ностальгії* (В. Неборак) (*змії вологих пахощів* уключають епітет *вологі*, який семантично не сумісний зі словом-поняттям *пахощі*, але активує метафору *змії пахощів*, у дескриптивній метафорі *шоколад п'тьми й ностальгії* асоціативно осмислений епітет-порівняння *шоколад* дає змогу відтворити ситуацію суму, втоми, незадоволення).

Функційно-семантичний потенціал асоціативних епітетів із метою створення поетичного наративу експліковано через численні авторські інтенції; за таких умов в епітеті активуються додаткові суб'єктивно-контекстні конотації, відбувається процес включення нових смислів. Дискурс відбиває наскрізні концепти, поточнений асоціативними атрибутами текст набуває ознак розширеної метафоричної структури. Водночас уживання асоціативних епітетів може викликати у читача неоднозначні, часом суперечливі уявлення; частину таких атрибутів кваліфіковано через деформації смислу, частину можна віднести до полікодових структур; кореляція з контекстом не завжди дає доволі вірогідне прочитання. Можливим за такої мовленнєвої ситуації залишається подвійна інтерпретація комплексу завдяки нечіткості авторської інтенції; полісемне тлумачення таких утворень за-

звичай не знижує художньої потенції звороту, додаючи смислу конотації прихованості, навіть утаємниченням. Порівняйте приклад, наведений у «Словнику епітетів»: *Ти – Вікторія, ти Суламита, вірна подруга вічних годин* (Є. Маланюк) [2, 81], де сполуку *вічні години* можна трактувати з різних позицій: чи йдеться про героїню, яка уславилася навічно, чи конкретна особа стала подругою назавжди.

Осучаснене осмислення тропеїстики як складного процесу прирощення нових смислів, вияву закодованої образності, амбівалентного сенсу компонентів метафоричних комплексів постає в поетичному дискурсі як ідіолектне явище, ознака новостилію. Включення в систему образотворення асоціативне моделювання епітетів, з одного боку, дає змогу реалізувати авторські інтенції, суб'єктивізацію мовлення, з другого – забезпечує творення художньої дійсності на ґрунті оновленого мовомислення. Апелювання, зокрема, до текстів поетичного авангарда відкриває перспективи вивчення нової образності, розширення читацьких уявлень про синергетику текстових структур, невичерпний мовно-естетичний арсенал українського віршування.

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*; общ. ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журавской. Москва : Прогресс, 1990.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-ге вид. Київ : Академія, 2009. 376 с.
3. Биби́к С.П., С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт. Словник епітетів української мови. Київ : Довіра, 1998. 431 с.
4. Вокалюк Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): монографія. Рівне : Перспектива, 2004. 524 с.
5. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: монографія. Київ: Ін-т української мови НАН України, 1999. 347 с.
6. Квятковский А.П. Поэтический словарь. Москва : «Сов. энциклопедия», 1966. 376 с.
7. Качуровський І. Променисті силъвети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. Мюнхен : Ukrainische Freie Universitat, 2002. 797 с.
8. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: монографія. Київ : Вид-ий дім Д. Бураго, 2012. 328 с.
9. Кононенко В.І. Лінгвопоетичні етюди: монографія. Київ-Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018. 304 с.
10. Кононенко В.І. Текст і образ: монографія. Київ-Івано-Франківськ : Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника, 2014. 192 с.
11. Кононенко І.В. Прикметник у слов'янських мовах: монографія. Київ : «Київський університет», 2009. 495 с.
12. Лесюк М. Мова чи язик? Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. 416 с.
13. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур: монографія. Умань : УДПІ, 2008. 279 с.
14. Слобода Н.В. Синтаксис поетичної метафори: монографія. Дніпропетровськ : НГУ, 2011. 136 с.
15. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика; за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : «Наукова думка», 1973. 588 с.
16. Шерех Ю. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеологія. Київ : «Дніпро», 1993. 590 с.
17. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В.І. Шинкарук. Київ : «Абрис», 2002. 742 с.

АНТРОПОНІМИ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Дослідження регіональної антропонімії є цінним джерелом для історико-культурних, етнографічних, культурологічних та лінгвістичних студій, зокрема для діалектології, етимології, дериватології, лексикографії, порівняльного мовознавства. Проблема українсько-польських взаємовпливів у царині прізвищотворення ще недостатньо вивчена, хоча й була фрагментом окремих розвідок як українських (Л. Гумецька, Ю. Редько, С. Панцьо, І. Фаріон), так і польських (М. Лесів, С. Вархол) мовознавців.

Вищесказане зумовлює **актуальність** нашого дослідження і передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати польські елементи в структурі українських прізвищ трьох сучасних галицьких міст – Львова, Івано-Франківська, Тернополя; здійснити семантико-етимологічну характеристику апелятивів, що стали основою формування цих прізвищ. **Об'єктом** дослідження обрано прізвища польського походження, носіями яких у Східній Галичині є, зазвичай, українці. При цьому скористаємося такими міркуваннями П. Чучки: «Щоб уникнути термінологічних непорозумінь, пропонуємо послідовно розрізняти такі поняття: „прізвища українців“ та „українські прізвища“. Перше поняття протиставляємо поняттю „прізвища неукраїнців“, а друге – поняттю „чужомовні прізвища“, або „перейняті прізвища“. Критерієм розмежування понять „прізвища українців“ та „прізвища неукраїнців“ є національна належність їх носіїв, тоді як розмежувальним критерієм понять „українські прізвища“ та „неукраїнські прізвища“ для нас є лінгвальний, власне, етимологічний» [5, XV].

Причин появи прізвищ іншомовного походження, на думку Ю. Редька, є кілька. «По-перше, асиміляція окремих чужинців, які проживають серед українського народу. Вони жили з народом, який гостинно прийняв їх у своє суспільство, прийняли українську мову за свою рідну, але зберегли давнє родове прізвище. По-друге, свідоме перекручування українських прізвищ урядовими органами іншої держави. Нарешті, могла бути ще одна причина появи іншомовних прізвищ. Вони могли виникати як прізвиська, викликані різними обставинами» [4, 182].

Для досліджуваної території найсуттєвішими, безперечно, є українсько-польські взаємовпливи, що зумовлено насамперед суспільно-політичними обставинами. У XVI - XVII ст. Україна разом з Білоруссю входила до складу Великого князівства Литовського, що вступило в союз із Польщею спочатку на основі родинних зв'язків вищої феодальної шляхти, а пізніше – з політичних мотивів. Галичина з 1772 по 1918 рр. була частиною імперії Габсбургів, а в період між двома світовими війнами належала Польщі. Багатовікові суспільні, політичні,

економічні, культурні взаємини українського і польського народів, їх тривале перебування і співжиття в одній державі зумовили багато спільного в їх культурі, вплинули певним чином на схожість у прізвищах. Українські і польські прізвища формувалися в один і той же період з використанням тих самих або подібних формантів. Деякі з них виявляють національну специфіку антропонімів. Наприклад, форманти **-ко, -енко, -ук, -чук** вирізняють українські прізвища з-поміж інших, натомість наявність суфіксів **-цьк- (-ski, -cki), -ович, -евич (-owicz, -ewicz)** часто ускладнює розмежування прізвищ за походженням, а інколи й унеможливає його, оскільки суфікси є спільнослов'янськими. Слід також урахувати й те, що будь-яке іншомовне прізвище, запозичене українською мовою, у більшості випадків зазнавало фонетичної адаптації. Так, прізвища на зразок *Заячківський, Вербицький, Ліщинський* можна вважати і етимологічно українськими, і запозиченими із певними фонетичними змінами (палаталізацією, чергуваннями, втратою носових тощо). Пор.: *Zajązkowski* (< *zajęc* 'заєць'); *Wierzbicki* (< *wierzba* 'верба'); *Leszczyński* (< *leszczyna* 'ліщина'). Однак, незважаючи на значний взаємовплив польських і українських прізвищ, особливо в умовах мовного пограниччя, є цілий ряд ознак, які безумовно вказують на їх польське походження. Ю. Редько правомірно вважає, що такими ознаками є: «1) корінь слова, не вживаний в українській мові, 2) фонетичні властивості, 3) іноді польські суфікси або префікси (як правило, вони замінені аналогічними українськими)» [4, 183].

Загальноприйнятою є думка, що до прізвищ іншомовного походження належать утворення, які не функціонують як апелятиви в лексичній системі української мови [див: 1; 3; 5], пор.: *Казнадзей* (від *kaznodzieja* – проповідник), *Кенс* (від *kęs* – шмат, шматок), *П'єкний* (від *piękny* – гарний), *Тенча* (від *teńcza* – райдуга), *Щудло* (від *szczudło* – милиці, ходулі) тощо.

Окрім цього, до уваги беремо також фонетико-морфологічні ознаки, до яких, наприклад, належать: збереження звукосполучень **рж** (*Вержбицький / Wierzbicki*); **пржи, прже, пше** (*Пржибильський / Przybylski, Пшежецький / Przerzecki*); **ро, ло, ру, лу, ар** (*Гловацький / Głowacki, Врублевський / Wróblewski, Длугоборський / Długoborski, Твардовський / Twardowski*); передача носових букввосполученнями **ем, ен, ом, он** (*Генсьорський / Gęsiorski, Заремба / Zaręba, Зайонц / Zajęc*); у деяких позиціях польське **ó** передається буквою **у** (*Гурський / Górski, Підгурський / Podgórski*), а первісне **е** – звукосполученням **іо** (*Міодушевський / Mioduszewski, Цюлковський / Ciolkowski*) тощо.

Щодо словотвірного критерію, то його малоефективність зумовлена спільністю багатьох словотвірних моделей, передусім для польської та української мов. Хоча П. Чучка зауважує з цього приводу: «Значно повніше виявляється частка національних відмінностей у засобах вираження спорідненості, а передусім – патронімності. Уже давно помічено, що понад половина українських прізвищ, як і білоруських, російських, болгарських та сербських, містить генесіонімний суфікс, який натякає на прабатька денотата, тоді як у переважної більшості

поляків, словаків та чехів експліцитні патронімні форманти майже відсутні» [5, XIII].

Слід враховувати також проблему розмежування полонізмів та сполонізованих польською канцелярсько-державною традицією українських прізвищ (штучно сполонізованих писарями відповідно до фонетико-графічної системи питомо українських прізвищ, пор., наприклад: *Заячківський і Зайончковський* чи *Вербицький і Вержбицький*), а також те, що дуже часто запозичені польські елементи активно засвоювалися українською мовою і навпаки, зокрема на словотвірному рівні, тобто до іншомовних лексем на українському ґрунті додавалися типові українські словотвірні суфікси. На жаль, однозначно і до кінця цю проблему розв'язати не вдалося донині.

Апелятиви, відбиті у твірних основах польських прізвищ, репрезентують дві різні категорії назв, а саме: назви категорії *nomina personalia*, тобто особові, та назви категорії *nomina impersonalia*, тобто неособові.

Серед антропонімів другої категорії досить значну групу складають прізвища, основою для утворення яких була якась індивідуальна ознака людини, що виділяла її з-поміж оточення. Прізвища ці виникли з первісних прізвищ (вуличних кличок), характеризували людину за різними ознаками. «У створенні прізвищ беруться до уваги найбільш типові ознаки людей, їх фізичне й моральне обличчя; для вираження цих ознак із лексичного складу мови вибираються найвлучніші слова. Так створюється «щось таке промовисте у вигляді прізвища, що село приймає його повністю як пам'ятник відомого прояву життя» [4, 65].

Для сторонніх людей прізвище не розкриває своєї таємниці, нічого не говорить. Треба знати людину, яка це прізвище одержала, і знати обставини, за яких її саме так було названо. Наприклад, у селі Липівка Тисменицького району Івано-Франківської області побутують родинні прізвища на зразок: *Цапок, Цапиха*, які носії отримали за вперту, дряпіжну вдачу; *Гусочка* (мама була білява, білошкіра; сини зараз теж – *Гусачки*; *Бохтимой* (носій цього прізвища любив повторювати «Бог ти мой»); *Вота* (носій часто вживав слово-паразит «вот»); *Либідь* (власник мав дуже довгу шию), *Пушкін* (носій прізвища має кучеряве волосся); *Наконечна* (жінка мешкала на кінці села); *Сясько* (зменшене від Михась); *Нюсько* (мав ім'я Константин, а мама називала Нюсько) тощо. Пор. також: «У Тисовій Рівні його прозвали «*поташ*». Кожному, леда хто в селі занедужає чи занепаде духом, Стринада, що був говірливий, як баба, давав незмінну пораду: – Згасить поташу, дайте випити – зразу попустить. Я так сам ся рятую від усякої болю й хвороби» (Марія Матіос «Майже ніколи не навпаки»).

Тобто доволі значна кількість прізвищ виникли, подібно до утворених за особистими ознаками, з колишніх прізвищ, але причини утворення таких назв нам невідомі або про них можна лише здогадуватися з більшою чи меншою мірою правдоподібності. Наприклад, різні обставини могли зумовити утворення прізвища від назв тварин. Однією з причин могла бути зовнішня подібність або, що ймовірніше, наявність певних властивостей, що вважаються характерними

для тієї чи іншої тварини (хитра, підступна людина – *Лис, Лисиця*; вертка, спритна – *В'юн*). Але могли існувати й сотні інших причин появи таких прізвиськ, які пізніше стали прізвищами.

З-поміж антропонімів категорії *nomina impersonalia* найвищу продуктивність для творення прізвищевих назв у зібраному мовному матеріалі виявлено у слова таких семантичних розрядів:

а) назви звірів:

- Вілк, Вільк, Вільчинський* (від *wilk* – вовк);
- Дзіковський* (від *dzik* – кабан);
- Зайонц, Зайончковський* (від *zajac* – заєць);
- Звежинська* (від *zwierz* – звір);
- Зюбер, Зубрицький, Жубржицький* (від *żubr* – зубр);
- Керда* (кнур, очевидно, запозичення з п.м. *kierda* [Е., 2, 424]);
- Клеппа* (від *klepa* – стара корова, а також неохайна жінка [Е., 2, 470]);
- Крет, Кретович, Кретковський* (від *kret* – кріт);
- Когут, Когуткевич, Когутовський, Кугут* (від *kogut* 'samiec kury domowej; też : samiec bażanta, cietrzewia' [S., 331] – півень);
- Коцур* (від *kocur* 'dorosły samiec kota domowego' [S., 331] – кіт);
- Магола, Магольник, Магоцький* (від *magola* – «безрогий віл», очевидно, запозичення з польської мови, кобила [Е., 3, 355]);
- Недзвецький* (від *niedźwiedz* – ведмідь);
- Рега* (від *regasz* – назва вола з головою і рогами, як у бугая; віл, не позбавлений повністю статевої сили, дуже буйний [Е., 5, 42]);
- Тхоржевський* (від *tchórz* – 1) тхір; 2) 'człowiek przesadnie bojący się wszystkiego' [S., 1031]);
- Цьолка, Цьолковська, Цолко, Ціолковський, Циолковський* (від *ciotek, ciolka* молодий бичок, телечка);

б) назви птахів:

- Врабель, Врубель, Врублевський, Врубльовський, Вроблевський* (від *wróbel* – горобець);
- Вранк, Вронська* (від *wrona* – ворона);
- Вудвуд, Водвуд* (від *wudwud* – одуд);
- Гавран, Гавронський* (від *gawron* – гайворон);
- Генса, Генсар, Генсьор, Генсецький, Генсіровський, Генсеровський, Генсюровський, Генсецький* (від *gęś, gęsior* – гусак, гуска);
- Голембйовський, Голембйовський, Голембіовський, Голумбйовський* (від *gołąb* – голуб);
- Індик* (від *indyk* – індик);
- Кавка* (від *kawka* – галка);
- Каспар, Каспрович, Каспришин* (від *kasper* – деркач; або від імені Каспер);
- Кукул, Кукулевський* (від *kukułka* – зозуля, самець);
- Скаврон, Скавронек, Скавронський* (від *skowron, skowronek* – жайворонко);

Сокул, Сокульський (від sokół – сокіл);
Щигельський, Щегельський (від szczygieł – щиглик);
Ястремський (від jastrząb – яструб);

в) назви комах:

Бонк, Бонковський (від bąk– гедзь);
Мотиль (від motyl – метелик);
Ниндза, Ниндзя (від nędza – «воші, гусінь та інші шкідники, а також злидні, кло-
піт, хвороба» [Е., 4, 70]);

Пайонкевич, Пайонткевич (від pająk – павук);
Хрусцицький, Хрусцицький (від chrzączek – овод);

г) назви риб:

Оконь, Оконевський (від okoń – окунь);
Следзь, Следзянський (від śledź – оселедець);

ґ) назви рослин (овочі, фрукти, квіти, кущі, дерева):

Агрест (від agrest – аґрус);
Блавацький (від bławatka – волошка);
Бжезинський, Бжезіна, Брезецький, Бржезицький (від brzoza – береза);
Бзовий (від bez – бузок);
Вежбинський (від wierzba – верба);
Вжос, Вжесінський (від wżos – верес);
Гржибовський (від grzyb – гриб);
Грох, Гроховська, Грохольський (від groch – горох);
Дембицький, Дембіцький, Дембовський (від dąb – дуб);
Зьола, Зьолковський (від zioła – зілля, трави);
Зярко (від ziarno – зеренце);
Квятковська, Квятківська (від kwiatek – квітка);
Конаржевський (від konar – стовбур);
Конопницький (від koporі, koporpu– коноплі, конопляний);
Конколевський, Конколовський, Конкольовський (від kałol – кукіль);
Копер, Копержинський (від koper – кріп);
Коржинецький, Корженевський (від korzeń – корінь);
Кшановський (від chrzan – хрін);
Мандибур, Мандибура (від mandyburka – «запозичення з польської мови; mandyburka «сорт картоплі» пов'язане з назвою міста Магдебурга, звідки поши-
рився цей сорт картоплі» [Е., 3, 379]);
Мархевка, Мархивка, Мархвінський, Мархвинський (від marchewka – морква);
Мех (від mech – мох);
Папроцький (від papryka – перець);
Ридзак, Ридзевська (від rydz – 'grzyb jadalny o pomarańczowożółtym, wklęstym
karpeluszu' [S., 879] – гриб, козарик, підберезник);
Цвікловський, Цвікілевич (від ćwikła – буряк);
Цебуля (від cebula – цибуля);

Яблінський, Яблонський (від jabłoń – яблуня);

Ядлось, Ядловський (від jadła – ялиця);

Ягодзинський (від jagoda – ягода);

д) часові назви: пір року, днів тижня, дня, явищ природи тощо:

Вечорек (від wieczorek – вечірка);

Допіра, Допира – «запозичення з пол.м.; п. dopiero (засвідчене з XV ст.), паралельне болг. допърва ‘тепер’» [Е, 2, 110];

Дзись (від dziś – сьогодні або здрібніла форма від імені Здзіслав < Zdzisław, Zdziś);

Мрочак, Мрочко, Мрочковський – (від mrok – сутінки);

Мруз, Мрозовицький (від mróz – мороз);

Недзельський, Нидзельський, Недельський (від niedziela – неділя);

Піонткевич, Піонтковська, Пьонтковський (від piątek – п’ятниця);

Слота, Сльота, Слотюк, Слоцяк (від slota – негода);

Сняданко, Снядецька (від śniadanie – сніданок);

Собота, Сobotка (від sobota – субота);

Тиджинський (від tydzień – тиждень);

Чвартковський (від czwartek – четвер);

Свiонтек, Свiонтяк (від świętek – свято);

Сабат, Сабатович (від sabat – w wierzeniach ludowych: spotkanie czarownic w odludnym miejscu o różnocy [S., 888]);

е) назви харчових продуктів, страв:

Вудке (від wódka – горілка);

Кенс, Кенц (від kęs – шмат, шматок);

Лоїк, Лойко (від łój – олія);

Мончак, Мончин, Мончко, Мончук, Мончюньська (від mąka – мука);

Млеко, Млечко, Млічко (від mleko – молоко);

Пенцак (від pęsak – ячмінна або пшенична крупа);

Партика (від partyka – «шматок, скибка хліба, який давали жебракам» [Е., 4, 299]);

Цястко (від ciastko – тістечко);

є) назви одягу та його елементів:

Дземба («стьожка на капелюсі» фонетичні особливості та географія слова викликають припущення про запозичення з польської мови dzęba» [Е., 2, 62]);

Дзендзиц, Дзендзіцький (від dzyndzyk – «те, що висить, китиця, дзвінок» [Е., 2, 59]);

Драган, Драгон («patka z tyłu płaszczu, a також w dawnym wojsku żołnierz lekkiej jazdy; przen. o kobiecie tęgiej, wysokiej, energicznej;» [S., 157]);

Кубрак (від kubrak – «куртка, простий грубий кунтуш» [Е., 3, 120]);

Нагачевський, Нагацький (суконні нижні штани, від noga – нога);

Футерко, Футерський (від futro, futerko – хутро);

ж) назви предметів побуту:

Варцаба – запозичення з п. *warcaby* ‘шашки’ [Е.1, 335];
Желізко, Желизко, Желиско, Желіско (від *żelazko* – праска);
Драпа, Драпак, Драпака, Драпиковський (*drapak – stara, zdarta miotła lub szczotka* [S., 157]);
Кульчик, Кульчиковський, Кульчицький (від *kulczyk* – сережка);
Куфель, Куфальська (від *kufel* – кухоль);
Кондзеля, Кондзьола, Кондзьолка, Кондзьовка (від *kądział* – куделя);
Мидло, Мидлик, Мидляк (від *mydło* – мило [S., 467]);
Пуделко (від *pudełko* – коробочка);
Пюрко, Пюрик (від *pióro, piórko* – перо);
Рафа, Рафальський (від *rafą* – терлиця, грохот, решето);
Тарча, Тарчан, Тарчанин (від *tarcza* – щит);
Флінта, Флінта (від *flinta* – рушниця);
Цвек, Цвек, Цвинович, Цвіковський (від *ćwiek* – цвях);
Шабатура (від – *szabatura* «гаманець, шкіряна торбинка» [Е., 6, 363]);
Шидловський, Шидлось (від *szydło* – шило);
Щудло, Щудлів, Щудлюк (від *szczudło* – милиці, ходулі);

з) назви речовин, матеріалів:

Венгель, Венгловський, Венгельовський, Венглевський, Невенгельовський (від *więgiel* – вугілля);
Кржемінський (від *krzemień* – кремій);
Мосьондз, Мосендз (від *mosiądz* – латунь);
Прухницький, Прухницький (від *próchno* – порохно);
Пясецька (від *piasek* – пісок);

е) назви мір, грошові одиниці :

Грош, Грошек, Грошнацький, Грошовий (від *grosz* – (drobna moneta polska równa setnej części złotego, dawnej różnej wartości) [S., 245]);
Пеніонжкевич, Пеньонжко (від *pienądze* – гроші);
Цаль (від *cal* – дюйм);

Таким чином, у словниковому складі української мови, як і будь-якої іншої, знаходиться певна кількість іншомовних за походженням прізвищ. Причин появи польських прізвищ декілька: частина поляків, навіть асимілювавшись, зберегли давнє родове прізвище; деякі прізвища виникли як прізвиська, викликані різними обставинами; найбільше прізвищ з польськими елементами, найімовірніше, з’явилися внаслідок свідомого перекручення українських прізвищ органами колишньої Польської держави.

Порівнюючи прізвища трьох міст Галичини – Івано-Франківська, Львова і Тернополя, зауважимо, що зібраний мовний матеріал засвідчує вагому кількісну перевагу прізвищ польського походження у місті Львові. Жодна мова світу не існує без зв’язків, взаємовпливів та зіставлень з іншими мовами. Ця зовнішня єдність потребує глибокого опрацювання, адже будь-яке ґрунтовне наукове дос-

лідження в одній мові дає можливість поглибити вивчення іншої, що зумовлює інтеграцію мовознавчих пошуків.

1. Бучко Г., Бучко Д. Исторична і сучасна українська ономастика. Вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. 455 с.

2. Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка : Т.1: А-Г, 1982. 631 с.; Т.2: Д-К, 1985. 570 с.; Т.3: К-М, 1989. 549 с.; Т.4: Н-П, 2004. 653 с.; Т.5: З-Т, 2006. 703 с.; Т.6: У-Я, 2012. 566 с.

3. Осташ Р. І. Із життя сучасних прізвищ XIII – початку XX століття (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 371 с.

4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.

5. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.

6. Skarbiec imion polskich. Wydawnictwo EUROPA, 2006. 237 s.

7. Słownik języka polskiego. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. 1357 s.

**СЛОВНИКИ ЧУЖОСЛІВ – СКАРБНИЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ**

Як відомо, кожна мова, контактуючи з іншими, нерідко переймає деякі її слова на позначення тих чи інших реалій (елементів побуту, культури, ландшафтно-ї специфіки тощо). Тлумачення таких слів необхідне для порозуміння між людьми, правильного сприйняття інформації. Кажуть, що загальному вжитку таких чужих слів має бути не більше 10 відсотків, інакше мова втрачає свою самобутність, специфіку на усіх мовних рівнях. Інша справа, коли маємо справу зі спеціальними словами, або термінами. Там межа допустимості може сягати до 30-35 відсотків, адже наука завжди має міжнародні корені, бо її творять люди різних національностей. Саме такі терміни знаходимо у словниках іншомовних слів. А, спостерігаючи за виданнями різних років, можемо бачити, як змінювалося трактування тих чи інших наукових понять, бо їх супроводжував прогрес людської думки й удосконалення тих чи інших наукових предметів, процесів, явищ. Мета статті – здійснити екскурс у появу таких словників у перших десятиліттях ХХ століття, розглянути їх щодо фіксації матеріалу, його тлумачення.

Огляд словників іншомовних слів в українській мові привернули увагу К.С. Гориславець. Вона, зокрема, звернула увагу на правопис цих видань і деже детально охарактеризувала способи передачі іншомовних слів українською мовою [3]. Словники окремих авторів (З. Кузелі та М. Чайковського, В. Доманицького) досліджувала Л. Ткач, виділивши у них мовні групи запозичених слів [22]. Л. Бодак детально проаналізувала словник О. Макарушки, а також інші його праці про чужомовні слова в українській мові [1]. Т. Цимбалюк-Скопненко розглянула принципи укладання словників В. Доманицького та З. Кузелі й М. Чайковського [24].

Словники чужих слів на той час уже існували у польській, німецькій, російській мовах.

Провісником таких праць в українському мовознавстві можна вважати «Словар українських виразів, перейнятих з мов тюркських» Остапа Макарушки (1895) [9]. Автор навів приклади іншомовних слів, які протягом тривалого часу увійшли до широкого вжитку. До кожного з них він подав етимологічну довідку, напр.: «...Нікому на гадку не впаде, що слово х м і л ь не є наше, а фінського походження, ж е т н и ц я румунського, б е р б е н и ц я мадярського, з а б о б о н болгарського, к о л я д а литовського, с о р о к, о л и в а, о л і й грецького і т.д.» [10, 38]. Аналізуючи походження іншомовних слів в українській мові, О. Макарушка доходить висновку, що літературні слова зазнали впливу західноєвропейських мов, а найбільше латинської та грецької. В українській мові грецькі та

латинські терміни найповніше знайшли своє вираження у богослов'ї, медицині, архітектурі, мистецтві.

Ще один з найдавніших словників іншомовних слів датований 1906 роком. Це «Словарик чужих і не дуже зрозумілих слів» В. Доманицького, що вийшов у Києві. У передмові до нього було зазначено, що «це перша проба в українському письменстві». До цієї праці увійшли слова, «що найчастіше стрічаються по книжках, газетах та журналах» [4, 3]. Словник охопив до півтори тисячі іншомовних слів і детально описав їх на 128 сторінках. У передмові автор зазначив, що у цій праці «...безперечно... буде чимало помилок, де чого бракуватиме, дещо може й зайве покажеться або складене не так, як би то годилося, – звичайно, як в кожному новому ділі. З часом та згодом будуть, певно, кращі праці за нашу. Але такі праці, як отся наша, тоді тільки будуть добрі, коли до того докладе рук само громадянство... Кожна, навіть найдрібніша увага чи порада стане в великій пригоді для другого, більшого, повнішого та кращого видання» [4, 3].

Через чотири роки З. Кузеля та М. Чайковський уклали «Словар чужих слів (12 000 слів чужого походження в українській мові)» і публікують його у Чернівцях (1910) [16]. Обсяг 368 сторінок. У передмові З. Кузеля наголосив, що одним із найбільш складних завдань укладачів словника було визначити мову-джерело того чи іншого запозичення, бо «в нас у тім напрямі не робило ся майже нічого, через те над кожним словом треба було робити окремі розсліди і не усюди можна було дійти до певного висліду» [15, IV].

Друге видання вийшло у 1918 року у Нью-Йорку. Високу оцінку цій праці дав Ярослав Рудницький: «Зразкований на найкращих тогочасних німецьких, польських та ін. словниках, а передусім на відомому словникові Гайне, словник Кузелі стояв на висоті вимог тодішньої мовознавчої науки й давав відповідь на основні питання запозичених слів в українській мові. Цей словник пережив кілька видань та передруків, включно з фототипічними виданнями на американському терені» [13, 84-85.].

А у 1919 році у Києві-Лепцигу «Українська накладня в Коломиї» видала «Словник чужих слів» З. Кузелі, у передмові до якого автор зазначив, що це не передрук попередніх видань, а цілком нова праця [16].

Між цими виданнями світ побачив «Словничок чужих слів» І. Огієнка (1912) у Вінніпезі. Як зазначив автор згодом на сторінках свого часопису «Рідна мова», «сам факт, що першорядний славіст «опускається» на таку малу працю, як словник чужомовних слів, вартий уваги й наслідування, – ми, українці, дуже потребуємо такого словника. Пригадую, коли року 1912-го випустив був у Києві «Словничка чужих слів» (з різними науково-популярними додатками) мав я немало клопоту, поки переконав своїх учених товаришів, що така праця дуже потрібна для народа...» (Рідна мова, Варшава, 1934, березень Ч. 43(15). С.123) [12].

У часи Української Народної Республіки в київському видавництві «Поступ» з'являється праця З. Пиптенка «Словник чужих слів, що вживаються в українській мові» (1918). Обсяг – 255 сторінок. У передмові автор зазначив, що в словнику

«...використано в чималій мірі працю небіжчика В. Доманіцького, але додано й багато нового матеріалу...» Зокрема додано «всі чужі малозрозумілі слова, що трапляються в «Кобзарі» Т.Шевченка...». Курсивом вказано на мову-джерело [19, 3].

А згодом (1923) – «Український словник чужоземних слів та виразів, що заносять свій правопис і вимову», який уклав Микола Ліденко. Надрукована праця в Перемишлі. Словник охопив близько 2000 іншомовних слів. Вихідною мовою є іноземна мова: латинська, німецька, англійська, французька, італійська, грецька з транслітерацією українською, відтак переклад та іноді – коментар, напр.: S – південь, південний вітер; Salve (л) – сальве – здоров; Dolce – (ім.) дольче – ніжно, мило, солоденько [23, 49].

Через рік київське видавництво «Час» випустило «Словник чужомовних слів, що увійшли в українську мову». Обсяг – 214 сторінок [20]. Як зазначено в передмові, «в складанні словника цього брали участь: П. Кіяниця, В. Лебединський, М. Могилянський, С. Паночіні, М. Пивоварь, Є. Плужник і Л. Савченко». Свою настанову укладачі формулюють так: «Подати загальноприступне й разом з тим стисле тлумачення чужих слів, прийнятих в мові українській». Вони зауважують, що особливу увагу приділили словам із соціально-економічної галузі, хоча «не обминули й тих, що трапляються у творах красного письменства...». Словникові статті часто перетворюються на розлогі екскурси в історію, міфологію тощо.

Найповнішою і найоригінальнішою на той час лексикографічною працею такого типу став «Словник чужомовних слів» І. Бойківа, О. Ізюмова, Г. Калишевського і М. Трохименка за редакцією О. Бадана-Яворенка (1932). У передмові автори зазначають, що попередні словники виходили «невеликим розміром і не можуть, звичайно, задовільняти цілком потреб сьогоднішнього дня. Отож заповнити цю прогалину в нашій книжковій продукції, дати спробу більшого тлумачення словника чужомовних слів було завдання упорядників цієї книжки» [21, 30]. Як зазначають у передмові самі автори, їм довелося «на ходу» вносити до реєстру словника деякі нові слова, що з'явилися за цей період. І. Бойків уклав слова на літери а, б, в, д, є, ж; М. Трохименко – літери е, і, й, к, л, м, у; Г. Калишевський – літери г, ґ, н, т, решту – О. Ізюмов.

Політично за редакцію відповідав О. Бадан-Яворенко. У передмові написано: «Усіх запозичених з чужих мов слів ми не могли б умістити через обмежений розмір словника, та й чи доцільно було б подавати такі слова, що втратили в нашій свідомості ознаки чужомовного походження силою фонетичних чи морфологічних причин, і тому сприймаються вже як наші питомі слова, напр.: ґанок, школа, крейда... або слова-терміни вузькоспеціальні, рідковживані й потрібні тільки фахівцям певної галузі... Зате в нашій словнику ми вмістили загальноновживані по газетах, журналах, а також у художній і науковій літературі чужомовні слова, щоб допомогти цим зрозуміти їх масовому читачеві...» [Там само].

На західних теренах у видавництві «Рекорд» (Коломия) виходить «Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові» О. Скалозуба (1933) [15]. У передмові автор зазначив, що «в новім словнику користаємо з нових правописних здобутків... Як і в дотеперішніх словниках, так і в новому зазначаємо походження слів... Значіння кожного слова подаємо коротко, ядерно». Словник містив слова, вислови й усталені словосполуки, зазначаючи їхнє походження з коротким роз'ясненням кожної лексеми. На мить виходу друком він розширив і доповнив уже наявні словники. Як зазначив у передмові автор, «новий словник... не вичерпав повної скарбниці. В новім словнику користаємо з правописних здобутків обох наших Високих Наукових Установ» [15, 2].

Цього ж року у Львові з'являється під криптонімом Б. Т. «Словник чужих слів. Порадник для читачів газети» (Видавництво «Життя»). Невеличка брошурка (обсяг – 18 сторінок) охопила лише літери А – Г і більше не мала продовження.

У Львові 1937 року побачив світ «Кишеневий словник чужомовних слів із поясненням їхнього значення», який уклали Р. Борис та С. Корбут. Перевиданий 1938 року під назвою «Словник чужомовних слів для українських селян та робітників» [5]. Цього ж року у Львові побачив світ «Найновіший словник чужих слів», (96 с.), якого уклав М. Матчак [11].

Зазвичай такі лексикографічні праці були невеликі за обсягом, містили найбільш уживані іншомовні слова і короткий коментар до них. Деякі словнички були укладені гніздовим способом: в одній словниковій статті подавалися стрижневе і похідні від нього слова. Видавалися такі праці власним коштом, тому мали невеликий тираж. Призначалися здебільшого для пересічних читачів. Словники іншомовних слів вважають різновидом словників тлумачного типу. Однак, на думку К.С. Гориславець, деякі з них мають ознаки суто перекладних або етимологічних Цілком погоджуємося з цим і вважаємо, що, справді, словники іншомовних слів мають усі ознаки перекладних словників. Напр. **діябет**[ес], *гр.* – сукровиця, **ін'єкція**, *лат.* – вприскування [17]; *енциклопедичних*. Порівняймо: **бригада** – 1) у війську – два полки вкупі, а в артилерії – 6 батарей, стрілецька бригада – 4 полки; 2) на залізниці – кондукторська бригада; ті кондуктори, що їдуть з яким-небудь поїздом [4, 21], **Еней** – один з героїв Троянської війни; **Енеїда** – поема латинського поета Вергілія, в якій описані мвндрівки і пригоди Енея [16, 117]; *діалектологічних* (словник З. Кузелі), напр.. **гача**, **гачур** [діял.] лоша, жеребець; [16, 67], **гнап** [гал.] – майстер, що робить сіраки і опанчі [16, 63], **гентина** [гуц.] – кусень дерева, з якого роблять клепки [16, 60]; *фразеологічних* (додатки у вигляді оригінальних стійких виразів із перекладом українською є в словниках З. Кузелі, З. Пиптенка й «Часу»); напр. **cum Deo** – *лат.* з Богом [16, 337]; **paх vobiscum** *лат.* – мир з вами [16, 351], **terra incognita** – *лат.* невідомий край, незнайома земля [19, 104]. Деякі з них мають синонімний ряд відповдників: **інерція**, *лат.* – неробучість, в'ялість, нездатність, недіяльність; інтенсивний [16, 133].

До речі, у той час виходили рецензії на ці видання. Так, на «Словар...» З. Кузелі та М. Чайковського (1910) з'явилися рецензії В. Гнатюка у Записках

НТШ (1910), В. Щурата в часописі «Неділя» (1911). На словник З.Пиптенка відгукнувся А. Ніковський («Книгар» 1919).

Ми зумисне не продовжуємо перелік словників іншомовних слів, що вийшли пізніше, оскільки нас цікавлять словники перших десятиліть ХХ століття, що виходили в різних регіонах України, і кожен з них мав свою специфіку, своє призначення, свого читача, свого споживача.

Спробуймо зіставити деякі із перелічених словників за кількістю поданих лексем з тим чи іншим міжнародним компонентом, розглянути трактування чужослів у лексикографічних працях. Компоненти вибрані в довільному порядку.

компонент	1906	1910	1918	1932	1933
авто	11	22	16	50	22
аеро	3	10	7	43	12
астро	1	10	4	9	8
бібліо	3	7	7	14	9
біо-	2	4	3	29	6
геліо	-	11	6	21	10
електро	1	12	10	23	20
зоо	1	12	5	29	20

Вже на основі таблиці спостерігаємо різну кількість таких слів у словниках чужослів. Оскільки це авторські, а не академічні словники, видані в різних регіонах України, то вони відображають як стан науки певної галузі, так і стан обізнаності укладачів з тим чи іншим науковим поняттям.

Зокрема: у «Словарі...» В. Доманицького маємо: *автобіографія*, *автограф*, *авто-да-фе*, *автократ*, *автократія*, *автомат*, *автоматичний*, *автомобіль*, *автономія автор*, *авторитет*, у словнику З. Пиптенка лише 2 слова: *авторитет* та *автотипія* [4, 1]. Виділене слово є новим. У З. Кузелі та М. Чайковського: 22 слова. серед яких новими є: *автографія*, (фр.) *автодафе*, (гр.) *автодідакт*, (гр.) *автокефальний*, (гр.) *автокритика*, (гр.) *автономний*, (гр.) *автопсія*, (лат.) *автореферат*, (гр.) *автосугрестія*, (гр.) *автохтон*. Цікаво, що у словниковому гнізді *автономія* є словосполука **ав. України** з поясненням: «такий суспільний лад, де український народ сам рішав би про свої справи» [16, 4]. У словнику В.Доманицького пояснення ширше: **автономія** – самоуправа, такий лад, коли окрема країна, – напр., Україна, Польща Литва, Фінляндія – видає самостійно закони для себе; 2) самоуправа в інституціях (у вищих, напр., школах), в санах (напр., селянському, міщанському стані), в громадах (напр., во-

лосні та сільські сходи). Автономія (напр., України або Польщі) зовсім не означає, що країни ці одділяються од Росії, а тільки, що вони матимуть право по своїй уподобі сами собі лад давати [4, 7].

У словнику 1932 року є 50 лексем. Вперше зафіксованими є: (гр.) *авто*, (гр.) *автоаналіза*, (гр.) *автобаза*, (гр.-лат.) *автобус*, (гр.-лат.) *автовакцина*, (гр.) *автогемотерапія*, (гр.) *автогенеза*, (гр.) *автогени*, (гр.) *автогенний*, (гр.) *автогіпноза*, (гр.) *автогнозія*, (гр.) *автогонія*, (гр.) *автографізм*, (гр.) *автографоманія*, (гр.-фр.) *автогараж*, (гр.фр.) *автогравюра*, (гр.) *автодигестія*, (гр.) *автодидактика*, (гр.) *автодром*, (гр.) *автоеротизм*, (гр.-лат.) *автоінтоксикація*, (гр.-лат.) *автоінфекція*, (гр.) *автокефалія*, (гр.-лат.) *автоклав*, (гр.-фр.) *автоконтр-роль*, (гр.) *автократ*, (гр.) *автокритик*, (гр.) *автоліза*, (гр.) *автологія*, (гр.-лат.) *автоматизація*, (гр.) *автоматизм*, (гр.) *автоматичний*, (гр.) *автомахія*, (гр.) *автомедон*, (гр.-лат.) *автомобілізм*, (гр.-лат.) *автомобіліст*, (гр.) *автономістичний*, (гр.-лат.) *автотуберкулізація* [21, 6-9].

Словник О. Скалозуба має 22 лексеми з цим компонентом. Серед нових слово *автопластика* – (гр.) операція, в якій переносять частину шкіри з одного місця тіла в другу [15, 7].

Спостерігаємо різні вказівки й на мову-джерело. Так, термін *автодафе* (прилюдне спалення еретиків за часів інквізиції в Іспанії та Португалії (1932, с.6) зазначене як португальське, французьке (1910). В О. Скалозуба – іспанське. Зафіксовано й різне написання: *автодафе*, *авто-да-фе*

Аналогічно слово *авторитет* у З. Кузеля та О.Чайківського зазначено як латинське, а у З. Пиптенка та О. Скалозуба як французьке.

Порівняймо трактування однакових термінів у різних словниках:

Автомобіль (1906) – екіпаж, що біжить без коней, колеса в ньому крутить машина, яку жене бензином, електрикою або паром [4, 6]; (1910) *лат.* самохід, прилад до їзди [16, 7], (1918) – самохід [17, 7]; (1932) гр.-лат. саморушійний повіз, що його пускають у рух гасовим, бензиновим або електричним двигуном [21, 7]. У словнику Пиптенка цього слова немає. У Скалозуба – самохід гр.-лат. [15, 6].

Порівняймо також: **автотипія** – гр. спосіб дроблення клішів до друку при помочі світла [16, 5]. У З. Пиптенка гр. 1) особливий спосіб виготовлення клішів, при якому фотографічні знімки робляться «через сітку»; 2) так зветься й малюнок, зроблений таким способом [19, 2]. Це свідчить про поступ людської думки, уточнення наукових понять, розширення значення термінів. О. Скалозуб трактує цей термін як – «переведення світлини на друкарську клішу через сітку» [15, 7].

Аналогічно: **біографія** – життєпис; книжка чи замітка в газеті або журналі, де списано життя якої-небудь людини. Коли та людина написала сама про себе, то це зветься *автобіографія* [4, 20]; – опис життя, життєпись [16, 44]; гр. – життєпис [21, 68] так само потрактовано це слово й у Скалозуба; **метеорологія** – наука про те, що діється в атмосфері (в повітрі), наука про погоду: дощ, сніг, спеку, мороз, вітер, вагу повітрю та інше таке. Все це записується щодня тричі на метеорологічних стаціях і з записів тих потім знати, коли, де і що в атмосфері ста-

лося, а також – якої до погоди найближчого часу можна сподіватися [4, 71]; **метеорологія** гр. наука про явища в повітрі (дощ та погоду) [16, 201]; *ер.* – наука про фізичний стан атмосфери і явища, що в ній відбуваються [21, 259]. У Скалозуба – «наука про явища в повітрі (тепло, холод, вологість, барва повітря, хмари, вітер тощо)» [15, 232].

Звичайно, слід зважати на інтелект упорядників, їхню обізнаність з тими чи іншими поняттями, тип та призначення лексикографічної праці.

У цілому можемо підсумувати, що словники такого типу – є національною лексикографічною скарбницею, яка засвідчує, що в Україні жили й творили люди європейського освітнього рівня. Вони у своїх словниках зібрали іншомовну лексику, яка тоді побутувала в суспільстві або з'являлася на шпальтах тогочасних газет, на сторінках журналів та часописів, і тлумачили її простолюдинам. Як бачимо, рівень культури й освіти перших десятиліть ХХ століття був досить високим, і ми можемо вважати Україну цілком європейською державою, хоча унітарної державності вона на той час не мала.

На прикладі таких словників можемо спостерігати науковий і культурний поступ тогочасного суспільства.

1. Бодак Л. Й. Педагогічні ідеї та культурно-освітня діяльність Остапа Макарушки (1867–1931) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, за спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; 01 Освіта/Педагогіка. Дрогобич, 2019. Тернопіль, 2019. 265 с.

2. Гнатюк В. Словар чужих слів З. Кузеля й М. Чайковського. *ЗНТШ*. 1910, Т. 98. С 201-204

3. Гориславець К. С. Словники іншомовних слів у контексті української лексикографії кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Наукові записки. Т.60. Філологічні науки*. Національний ун-т «Києво-Могилянська академія», Видавничий дім «КМ Академія», 2006. С. 14-21.

4. Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. Київ : Типограф. С. Борисова, 1906. 128 с.

5. Кишеневий словник чужомовних слів із поясненням їхнього значення / Уложили Р. Борис і С. Корбут. Львів : Вид-во «Дешева книжка», 1937. 287 с.

6. Кузеля З. Словник чужих слів. Київ, Ляйпціг : Українська накладня, Коломия, 1919, 352 с.

7. Кузеля З. Словник чужих слів. Коломия; Вінніпег, 1918. 352 с.

8. Кульчицька Т. Ю. Українська лексикографія ХІІІ-ХХ ст.: Бібліографічний покажчик. Львів, 1999. 359 с.

9. Макарушка О. Словар українських виразів, перейнятих з мов тюркських. *Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка*. Львів, 1895. Т. 5. С. 3–14.

10. Макарушка О. Чужі слова в українській мові. Поступ. 1925. Р. V. Чис. 3–4. С. 37–41.

11. Матчак М. Найновіший словник чужих слів. Львів : Накладом «Самоосвіти», 1938. 96 с.

12. Ніковський Ан. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові З. Пиптенка. *Книгарь. Літопис українського письменства тов. «Час» у Києві*. 1919. Ч. 21. С. 1406-1409.

13. Огієнко І. Рідна мова. Варшава. 1934. № 43 (15). Березень. С. 123.

14. Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф // Збірник на пошану Зенона Кузелі : Праці філологічної та історико-філософської секцій Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. CLXIX / за ред. Янева; мовний ред. І. Кошелівець. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. С. 84-85.
15. Скалозуб О. Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові. Коломия : Вид-во «Рекорд», 1933. 480 с.
16. Словар чужих слів. 12 000 слів чужого походження в українській мові. / Зібр. М. Чайковський. Ред. З. Кузеля. Чернівці, 1910. 369 с.
17. Словар чужих слів. 12 000 слів чужого походження в українській мові. / Зібр. М. Чайковський. Ред. З. Кузеля 2-е вид. Нью-Йорк : Голос правди, 1918. 366 с.
18. Словник чужих слів. Порадник ддя читачів газети. Львів : Життя, 1933. 16 с.
19. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові / склав З. Пиптенко. Київ, 1918 105 с.
20. Словник чужомовних слів, що увійшли в мову українську. Київ : Час, 1824. 213 с
21. Словник чужомовних слів / Укл. Бойків І., Ізюмов. О., Калишевський Г., Трохименко М. За ред. О. Бадана Яворенка. Харків, Київ : УРЕ, 1932. 532 с.
22. Ткач Л. О. «Словар чужих слів» Зкнона Кузелі та Миколи Чайковського як пам'ятка української лексикографії (до сторіччя першого видання). *Лінгвістика: Зб. наук. праць.* № 1 (19). Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2010, С. 40-53.
23. Український словник чужоземних слів та виразів, що заховують свій правопис і вимову / Склав Микола Ліденко. Перемишль : Накл. Друкарні Кнолдера і Сина, 1923. 64 с.
24. Цимбалюк–Скопненко Т. Словники чужомовних слів в українській лексикографії: принципи укладання етимологічних відомостей. *Лексикографічний бюлетень.* Київ. 2008. № 17. С. 39-47.

**ДО СЛОВНИКА ВЛАСНИХ НАЗВ
(на матеріалі архаїчної ойконімії України)**

Антропоніми як твірні основи репрезентовані в географічних назвах України, вони залишаються недослідженими. Важливість таких студій однозначна, бо фіксація антропонімів, які втрачені в національному онімконі, свідчать про відповідні прогалини в українській ономастиці щодо вивчення власних назв людей. Лексикографічне опрацювання таких антропонімів збагатить не лише український антропонімікон, але й загальнослов'янський, адже архаїчна ойконімія «приховує» у своїх твірних базах величезний масив власних імен людей, їхніх варіантів, прізвиськ, прізвищевих назв. Актуальність Словника власних назв людей, який би містив антропонімію, почерпнуту з архаїчної ойконімії, однозначна, адже українська лексикографія ще до сьогодні не має такої добірки найменувань, які засвідчені як твірні основи в ойконімії. Українська онімна лексикографія має значні здобутки [10; 11; 12; 13, 14; 15; 16; 17]. Вагомим внеском у вирішенні проблеми формування повного переліку антропонімів є праці В.П. Шулґача [18; 19; 20; 21]. Проте антропонімія, зафіксована в ойконімії, залишається поза увагою ономастів. Однак і в цьому аспекті є деякі напрацювання [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Вважаємо, що сьогодні необхідно зосередитися на створенні Словника власних назв людей, який би репрезентував антропонімію, почерпнуту з географічних назв від найдавнішого періоду до сьогодення. Тому метою статті є аналіз антропонімів іншомовного походження, що зафіксовані в посесивних географічних назвах на *-овъ / *-евъ України.

Розглянемо християнські імена та їхні варіанти, у яких відображено процес адаптації цих антропонімів на україномовному обширі. Пристосування іншомовного антропонімікону було тривалим, фрагмент цього процесу віддзеркалений у географічних назвах на *-овъ/*-евъ. У статті зосереджено увагу в основному на канонічних іменах та їхніх варіантах, які свідчать про адаптацію іномовних номів на українському ґрунті. Фактичний матеріал ойконімів взято з монографії [9], у якій сформовано переліки архаїчних типів ойконімів у діахронії. Виокремлено з ойконімів на *-овъ/*-евъ такі власні назви людей (**У – Я**):

Улян(а) (< Улян (Тр., 367)) > **Улянів**; Вл., Турійський; **1946. Улянів**; Вл., Торчинський; **1946. Улянове**; Мк., Веселинівський; **1960. Улянове**; Хм., Теофіпольський; **1924. Уляновъ**; Овруцький у.; **1911. Уланів** (Ulanow); Вн., Хмільницький; **1434.**

Устенко (< Устина, пор. Устенко (Тр., 370)) > **Устенковъ**, х.; Лубенський у.; **1904.**

Устименко (< Устим, пор. Устенко (Тр., 370)) > **Устименковъ**, х.; Зіньківський у.; **1904. Устименковъ**, х.; Хорольський у.; **1904.**

Устинко (< Устина, пор. Устинка (Тр., 370)) > **Устинкова Гребля**; Кв., Баришівський; **1800**.

Фадій (< Фадій (Тр., 372)) > **Фадіїв**; См., Штепівський; **1946**.

Фалько (< Фалалій, пор. Фалько (Тр., 373)) > **Фальків**; Чрв., Вижницький; **2011**.

Фалькове; Кр., Долинський; **1516**. **Фальковъ**, пос.; Луцький у.; **1911**.

Фанчик (< Степан//Стефан, пор. Фаньчик (Тр., 349)) > **Фанчиково**; Зк., Виноградівський; **1300**.

Фатій (< Фатян, пор. Фатій (Тр., 373)) > **Фатіїв**; См., Путивльський; **1946**.

Федоренко (< Федір, пор. Федоренко (Тр., 375)) > **Федоренків**; Чрг., Варвинський; **1946**. **Федоренковъ**, х.; Миргородський у.; **1904**. **Федоренковъ**, х.; Хорольський у.; **1904**.

Федорик (< Федір, пор. Федорик (Тр., 375)) > **Федорикова**; Одеський у.; **1917**.

Федорин (< Федір, пор. Федорин (<https://ridni.org/karta/федорин>)) > **Федориновъ**, х.; Зіньківський у.; **1904**.

Федот (< Федот (Тр., 379)) > **Федотове**; См., Роменський; **1904**.

Федько (< Федір, пор. Федько (Тр., 377)) > **Федьковъ**, х.; Миргородський у.; **1904**.

Фень (< Феон, пор. Фень (Тр., 385)) > **Фенів** (Feniew, Feniewiczze); Київське воєвод.; **1609**.

Фенько (< Феон, пор. Фенько (Тр., 385)) > **Феньковъ**, х.; Зіньківський у.; **1904**.

Фесенко (< Феодосій, Федосій, пор. Фесенко (Тр., 382)) > **Фесенковъ**, х.; Гадяцький у.; **1904**. **Фесенковъ**, х.; Миргородський у.; **1904**.

Фесик (< Феодосій, Федосій, пор. Фесик (Тр., 382)) > **Фесиковъ**, х.; Роменський у.; **1904**.

Фестер (< можливо, Федір, Федосій, пор. Фестер (<https://ridni.org/karta/фестер>)) > **Фестерово**; Одеський у.; **1917**.

Фесько (< Феодосій, Федосій, пор. Фесько (Тр., 382)) > **Феськовъ**, х.; Роменський у.; **1904**.

Фещенко (< Феодосій, Федосій, пор. Фесько (Тр., 382), син Феська (Ред. II, 1099)) > **Фещенковы**, х-ри; Кобеляцький у.; **1904**.

Филат (< Філат, Феофілакт (Тр., 382)) > **Филатово**; Херсонський у.; **1917**. **Филатовъ**, х.; Прилуцький у.; **1904**.

Филь (< Філат, Филимон, пор. Філь (Тр., 388)) > **Филевъ**, х.; Золотоніський у.; **1904**.

Филенко (< Феофіл, пор. Філенко (Тр., 387)) > **Филенкове**; Пл., Чутівський; **2011**.

Филимон (< Филимон (Тр., 388)) > **Филимонова**, х.; Радомишль; **1917**. **Филимоновъ**; Ананьївський у.; **1917**.

Филип (< Пилип, пор. Филип (Тр., 297)) > **Филипова**; Єлисаветградський у.; **1917**. **Филиппова**; Александрійський у.; **1917**.

***Филисій** (< Пилип, пор. Филип, Фил + -ис, пор. Годис, Матис (СУП, 133) + -ій Карпій, Яцій (СУП, 137)) > **Филисьєво**; Тираспольський у.; **1917**.

Филоненко (< Філон, пор. Филоненко (Тр., 391)) > **Филоненковъ**; Лубни; **1787**.

Филян (< Филип, Фил + -ан, пор. Грицан, Процан (СУП, 111), пор. Филян (<http://nomer-org.website/allukraina/>)) > **Филяновъ**; Золотоноша; **1787**.

Фирс (< Фірс (Тр., 392)) > **Фирсова**; Александрійський у.; **1917**.

Філат (< Філат (Тр., 389)) > **Філатове**; Хрк., Богодухівський; **1663**.

Філон (< Філон (Тр., 391)) > **Філонове**; См., Недригайлівський; **1946**.

*Фірлій (< ?, пор. гетьман Микола *Фірлей* (https://heritage.oa.edu.ua/assets/files/ulyanovskyi_KIO.pdf)) > **Фірліїв** (суч. н. Липівка); Рогатин; **1570**.

Флоріян (< Флоріан (Тр., 393)) > **Флоріяновъ**, к.; Луцький у.; **1911**.

*Фридро (< Фрідріх, пор. Фридрих (Тр., 393)) > **Фридровъ**, с.; Бердичівський пов.; **1882**.

Фрол (< Фрол (Тр., 393)) > **Фролів**; Чрг., Семенівський; **1946**. **Фролова**; Херсонський у.; **1917**.

Халимон (< Филимон (Тр., 388)) > **Халимонове**; Чрг., Бахмацький; **1695**.

*Ханач (< Фан//Хан < Феофан; можливо, від апелятива хан (Ред. II, 1015), пор. Ханачовський (<http://nomer-org.website/allukraina/>)) > **Ханачів Долішний** (суч. н. Ганачівка); Лв., Перемишляни; **XVII-XVIII ст.**

Ханик (< Фан//Хан < Феофан; можливо, від апелятива хан, пор. Ханик (Ред. II, 1016)) > **Ханыкова**; Александрійський у.; **1917**.

Хан (< Фан//Хан < Феофан; можливо, від апелятива хан, пор. Ханай (Ред. II, 1015), (<https://ridni.org/karta/хан>)) > **Ханів**; Київська округа; **1636**. **Хановъ**, х.; Овруцький у.; **1911**.

Ханько (< Фан//Хан < Феофан; можливо, від апелятива хан (Ред. II, 1015), пор. Ханько (<https://ridni.org/karta/ханько>)) > **Ханьків**; Кв., Вільшанський; **1946**.

Харитон (< Харитон (Тр., 398)) > **Харитонова**; Херсонський у.; **1917**.

*Херуім (< можливо, Хероїм (Ред. II, 1015) < ап. херувим – ангел вищого чину (ЕСУМ VI, 171)) > **Херуимовъ**, х.; Гадяцький у.; **1904**.

Химченко (< Хима, Юхимія, пор. Химченко (Ред. II, 1122)) > **Химченковъ**, х.; Роменський у.; **1904**.

Ходор (< Федір, пор. Федорик (Тр., 376)) > **Ходорів**; Кв., Миронівський; **1552**. **Ходорів**; Лв., Жидачівський; **1394**. **Ходоровъ**; Житомир; **1618**.

Ходорко (< Федір, пор. Федорко (Тр., 376)) > **Ходорків**; Жт., Попільнянський; **1471**. **Ходорковъ**; Смотрич – Поділля; **1375**.

Ходос (< Феодосій//Федосій, пор. Ходос (Тр., 379)) > **Ходосовъ**, х.; Миргородський у.; **1904**. **Ходосовъ**, х.; Миргородський у.; **1904**.

Ходот (< Федот, пор. Ходот (Тр., 379)) > **Ходотовъ**; Овруч; **1789**.

Ходош (< Ходош (<https://ridni.org/karta/ходош>), можливо, від Федір, Феодосій + -ош, пор. Мирош, Ярош (СУП, 149)) > **Ходошевъ**; Київське воєводство; **XVI-XVII ст.**

Хоменко (< Хома, пор. Хоменко (Тр., 401)) > **Хоменків**; Пл., Шишацький; **1904**. **Хоменкове**; См., Кролевецький; **1946**. **Хоменкове**; См., Липоводолинський; **1904**.

Хоменкове Друге; Лг., Білокуракинський; **1946. Хоменкове Перше**; Лг., Білокуракинський; **1946. Хоменковы**, х-ри; Кобеляцький у.; **1904. Хоменковъ**, х.; Зіньківський у.; **1904. Хоменковъ**, х.; Лубенський у.; **1904. Хоменковъ 1-й**, х.; Гадяцький у.; **1904. Хоменковъ 2-й**, х.; Гадяцький у.; **1904.**

*Хомент (< Хома, пор. Хоментович (<http://nomer-org.website/allukraina/>)) > **Хоментів**; Львів; **1524.**

Хомик (< Хома, пор. Хомик (Тр., 400)) > **Хомиковъ**; Івано-Франківськ; **1462.**

Хомич (< Хома, пор. Хомич (Тр., 401)) > **Хомичевъ**, х.; Овруцький у.; **1911. Хомичевъ**, х.; Роменський у.; **1904.**

Христенко (< Христя, пор. Христенко (Тр., 403)) > **Христенків**; См., Смілівський; **1946.**

Христин (< Христя, пор. Христин (Тр., 403)) > **Христинів**; Брацлавське воєвод.; **1629.**

Христофор (< Христофор (Тр., 403)) > **Христофорове**; Кр., Ульяновський; **2011.**

Шимко (< Симон, пор. Шимко (Тр., 338)) > **Шимкове**; Од., Ананьївський; **1895.**

Шимковъ, с.; Кременецький у.; **1911. Шимковъ-Дроздовъ**, х.; Овруцький у.; **1911.**

Шимченко (< Симон, пор. Шимченко (<https://ridni.org/karta/шимченко>)) > **Шимченків**; Підвисіцький р-н; **1927.**

Шимчук (< Симон, пор. Шимчук (Ред. II, 1202)) > **Шимчуковъ**, х.; Острозький у.; **1911.**

Щепан (< Степан, пор. Щепан (Тр., 350)) > **Щепанів**; Тр., Козівський; **XVII-XVIII ст.**

Юраш (< Юрій, пор. Юраш (Тр., 408)) > **Юрашеве**; Од., Великомихайлівський; **1815.**

Юрашко (< Юрій, пор. Юрашко (Тр., 408)) > **Юрашків**; Гранівський р-н; **1927.**

*Jurhusz (< Юрій, пор. Гавруш, Матуш (СУП, 164)) > **Jurhuszow**; Київське воєвод.; **1618.**

Юрій (< Юрій (Тр., 408)) > **Юр'єве**; См., Путивльський; **2011. Juryow**; Самбір; **1589.**

Юр (< Юрій, пор. Юр (Тр., 408)) > **Юрів**; Жовква – Галичина; **1649. Юрів**; Кв., Макарівський; **XVI ст. Юрове**; Жт., Олевський; **1796. Юрово**, с.; Київська округа; **1926.**

Юркевич (< Юрій, пор. Юркевич (Тр., 409)) > **Юркевичевъ**, х.; Новгород-Сіверський пов.; **1799-1801.**

Юрко (< Юрій, пор. Юрко (Тр., 409)) > **Юркова**; Ананьївський у.; **1917. Юркове**; Од., Березівський; **1860. Юркове**; Чрк., Звенигородський; **1917.**

Юрченко (< Юрій, пор. Юрченко (Тр., 409)) > **Юрченков**; Глухівський пов; **1779-1781. Юрченкове**; Хрк., Вовчанський; **1780. Юрченкове**; Хрк., Чугуївський; **1645.**

Юхим (< Юхим (Тр., 410)) > **Юхимове**; Кр., Знам'янський; **1837.**

Юхно (< Юхим, пор. Юхно (Тр., 411)) > **Юхнове**; Чрг., Новгород-Сіверський; 1500.

Юш (< Юхим, пор. Юш (<http://nomer-org.website/allukraina/>)) > **Юшевъ**, д.; Володимир-Волинський; 1777.

Юшко (< Юхим, пор. Юшко (Тр., 411)) > **Юшковъ**, х.; Зіньківський у.; 1904. **Juszkow**; Брацлавське воєвод.; 1613. **Юшковъ**, х.; Зіньківський у.; 1904. **Юшковъ-Рогъ**; Тараща; 1882.

Явтушенко (< Євтихий//Явтух, пор. Явтушенко (Тр., 127)) > **Явтушенковъ**, х.; Миргородський у.; 1904. **Явтушенковъ**, х.; Хорольський у.; 1904.

Ядвига (< Ядвіга (Тр., 412)) > **Ядвиговъ**, к.; Володимирволинський у.; 1911.

Якименко (< Яким, пор. Якименко (Тр., 412)) > **Якименків**; Глухівський пов.; 1779-1781. **Якименковъ**, х.; Роменський у.; 1779-1781.

Яким (< Яким (Тр., 412)) > **Якимів**; Долина – Стрий; 1785-1788. **Якимів**; Лв., Кам'янка-Бузький; 1483. **Якимів Яр**; Од., Ширяївський; 1917. **Якимове**; Пл., Великобагачанський; 1904.

Як(ів) (< Яків (Тр., 413)) > **Якова**; Од., Комінтернівський; 1834. **Яковъ**; Острог – Луцьк; 1569. **Яковъ-Хуторъ**; Одеський у.; 1917.

Яковенко (< Яків, пор. Яковенко (Тр., 413)) > **Яковенкове**; Крм., Ленінський; 2011. **Яковенкове**; См., Роменський; 1904. **Яковенкове**; Хрк., Балаклійський; 1600. **Яковенковъ**, х.; Роменський у.; 1904. **Яковенковъ**, х.; Хорольський у.; 1904. **Яковенковъ 1-й**, х.; Гадяцький у.; 1904. **Яковенковъ 2-й**, х.; Гадяцький у.; 1904.

***Яковель** (< Яків, пор. Яковленко, Яковлевський, Яковлів (Тр., 414)) > **Яковлева**, х.; Лубенський у.; 1904. **Яковлева Ф.М.**; Александрійський у.; 1917. **Яковлеве**; Зп., Вільнянський; 1890. **Яковлевыхъ**; Херсонський у.; 1917. **Яковлевъ**; Херсонський у.; 1917. **Яковлів**; Од., Андрієво-Іванівський; 1946.

Яковець (< Яків, пор. Яковець (Ред. II, 1247)) > **Яковцевъ**, х.; Хорольський у.; 1904.

Якуб (< Яків, пор. Якуб (Ред. II, 1247)) > **Якубів**; І-Фр., Долинський; 1578. **Якубова Воля**; Лв., Дрогобицький; 1495.

Якуш (< Яків, пор. Якуш (Ред. II, 1248)) > **Якушів**; Вл., Ратнівський; 2011.

***Ялиш** (< Ял? + иш, пор. Даниш, Павлиш (СУП, 136)) > **Ялышевъ**, д.; Новоград-Волинський у.; 1911. **Ялишів**; Жт., Баранівський; 1946.

***Ялтушко** (< Явтух//Євтух, пор. Явтушко (Тр., 127)) > **Ялтушків**; Вн., Барський; 1530. **Ялтушків**, с-ще; Вн., Барський; 1946. **Ялтушків Підлісний**; Вн., Барський; XVII-XVIII ст.

Янин (< Ян, пор. Янин (<https://ridni.org/karta/янин>)) > **Яниновъ**, к.; Новоград-Волинський у.; 1911.

Ян (< Ян (<https://ridni.org/karta/ян>)) > **Янів**; Кв., Ново-Шепелицький; 1946. **Янів**; Теплицький р-н; 1927. **Янів Новий** (суч. н. Слобідка); Вінниця.; 1596. **Janów** (суч. н. Долина); Тр., Тербовля; 1649. **Janów**; Городок – Львів; 1485. **Яново**; Александрійський у.; 1917. **Яновъ**; Вінницький у.; 1903. **Яновъ**, д.; Володимир-

Волинський у.; **1911. Яновъ**, к.; Володимир-Волинський у.; **1911. Яновъ**, с.; Гайсинський у.; **1903. Яновъ**, к.; Луцький у.; **1911. Яновъ**, х.; Миргородський у.; **1904. Яновъ**, ф.; Радомишль; **1917.**

Янко (< Ян, пор. Янко (Ред. II, 1251)) > **Янків** (суч. н. Іванівка); Вн., Вінницький; **1592.**

Янкул (< Ян, пор. Янкул (<https://ridni.org/karta/янкул>)) > **Янкуловъ**; Вн., Ямпіль; **XVII-XVIII ст.**

Яременко (< Ярема, пор. Яременко (Ред. II, 1252)) > **Яременковы** (Кобелякські), х-ри; Кобеляцький у.; **1904. Яременковъ**, х.; Миргородський у.; **1904. Яременковъ**, х.; Миргородський у.; **1904. Яременковъ**, х.; Роменський у.; **1904.**

Яремко (< Ярема, пор. Яремко (Ред. II, 1253)) > **Яремків**; Лв., Городоцький; **1515.**

Яресь (< Ярема, пор. Яресь (<https://ridni.org/karta/яресь>)) > **Яресиво**, х.; Ізяславський у.; **1911.**

Яресько (< Ярема, пор. Яресько (Ред. II, 1253)) > **Яреськовъ**, х.; Хорольський у.; **1904.**

Jeryło (< можливо, Єрофій, Ярмолай, Єрмил + -ило, пор. Іванило, Марчило (СУП, 131), пор. Ярило (<https://ridni.org/karta/ярило>)) > **Jeryłow**; Київське воєводство – Канів; **1552.**

Ярич (< можливо, Ярема, пор. Ярич (<https://ridni.org/karta/ярич>) (Ред. II, 1254)) > **Яричів Новий**; Лв., Кам'янка-Бузький; **1466. Яричів Старий**; Лв., Кам'янка-Бузький; **1392.**

Яриш (< Єрофей, пор. Яриш (<https://ridni.org/karta/яриш>)) > **Яришів**; Вн., Могилів-Подільський; **1569.**

Яришко (< Ярема, пор. Яришко (<https://ridni.org/karta/яришко>)) > **Яришків**; Летиців – Поділля; **I пол. XVII ст.**

Ярмак (< Ярмолай//Ярмак//Єрмак (Тр., 133)) > **Ярмаковъ**, х.; Миргородський у.; **1904.**

Ярмоленко (< Ярмолай, пор. Ярмоленко (Тр., 134)) > **Ярмоленків**; См., Недригайлівський; **1904.**

Ярошенко (< Єрофей, пор. Ярошенко (Тр., 135)) > **Ярошенків**; См., Роменський; **1904. Ярошенків**; См., Роменський; **1946. Ярошенковъ**, х.; Хорольський у.; **1904.**

Ярош (< Єрофей, пор. Ярош (Тр., 134)) > **Ярошів**; Хрк., Харківський; **1946. Ярошів Кут**; Вл., Любешівський; **1946. Ярошовъ**, х.; Миргородський у.; **1904. Ярошовъ Окопъ**, х.; Зіньківський пов.; **1799-1801.**

Jartysz (< Артем, пор. Яртись (Тр., 44), Яртиш (<https://ridni.org/karta/яртиш>)) > **Jartyszów**; Львівська земля; **1693.**

Ярець (< можливо, Єрофій, Ярмолай, Єрмил + -ець, пор. Іванець, Федунець (СУП, 126), пор. Ярець (<https://ridni.org/karta/ярець>)) > **Ярцовъ**, с.; Стародубський пов.; **1799-1801.**

Ясько (< Яків, пор. Ясько (Тр., 413)) > **Яськове** (Яськів); Чрг., Менський; **1946.**

Яхнич (< Яків, пор. Яхнич (Тр., 414)) > **Яхничів**; Хрк., Ізюмський; **1946.**

Яхно (< Яків, пор. Яхно (Тр., 413)) > **Яхнів**; Хрк., Краснокутський; **1946. Яхново** (Яхновъ), х.; Канів – Корсунь; **1706.**

Яценко (< Яків, пор. Яхно (Тр., 414)) > **Яценків**; См., Кролевецький; **1946. Яценковъ**, х.; Зіньківський у.; **1904. Яценковъ**, х.; Роменський у.; **1904. Яценковъ**, х.; Хорольський у.; **1904.**

Яцина (< Яків, пор. Яцина (Тр., 414)) > **Яцинова Слобідка**; Пл., Полтавський; **2011.**

Яцко (< Яків, пор. Яцко (Ред. II, 1261)) > **Яцково**; Черкаси; **XVI**, Клеп., 423.

Яцюк (< Яків, пор. Яцко (Ред. II, 1261)) > **Яцюкове**; Пл., Чорнухинський; **1904.**

Яцько (< Яків, пор. Яцько (Ред. II, 1261)) > **Яцьків**; Брацлав; **1570. Яцьків**; Хрк., Боровський; **1946.**

Ященко (< Яків, пор. Ященко (Ред. II, 1262)) > **Ященків**; Чрг., Варвинський; **1946.**

Виокремлено 106 антропонімів іншомовного канонічного походження з ойконімії на *-овъ/*-евъ України. У дослідженому переліку переважають уже зафіксовані раніше у лексикографічних працях власні назви та їхні варіанти як імена людей або ж як прізвиська чи прізвищеві назви. Виявлено 10 назв (≈ 9,5%), які не представлені в доступних нам джерелах: *Филисій, *Фірлій, *Фридро, *Ханач, *Херуім, *Хомент, *Jurhusz, *Яковель, *Ялиш, *Ялтушко.

Нововиявлені антропоніми доповнюють загальнослов'янський антропонімікон, зокрема український, що дає можливість зробити узагальнення щодо антропонімії у масштабі загальнослов'янського онімного ландшафту. Майбутній Словник власних назв людей буде надійною джерельною базою, яка дасть змогу на якісно вищому рівні вирішувати проблеми антропонімії не лише на українському рівні.

1. Купчинська З. О. Дещо про методику виокремлення антропонімів із ойконімії. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філолог.* Львів : Львівський університет, 2010. Вип. 50. С. 409–416.

2. Купчинська З. О. Деантропонімна архаїчна ойконімія: відкомпозиції. *Записки з ономастики.* Одеса : Астропринт, 2015. Вип. 18. С. 416–434.

3. Купчинська З. О. Деантропонімна архаїчна ойконімія України: відкомпозиції. II. *Записки з ономастики.* Одеса : Астропринт, 2017. Вип. 20. С. 159–175.

4. Купчинська З. О. Деантропонімна архаїчна ойконімія України: відкомпозиції. III. *Серце чистеє, думка чесная...: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ощипко.* Львів : Левада, 2018. С. 491–511.

5. Купчинська З. О. До словника власних назв (на матеріалі архаїчної ойконімії України). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»* / ред. кол. Надія Скотна (шеф-редактор), Марія Федурко (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 42. С. 74–88.

6. Купчинська З. О. До словника власних назв (на матеріалі архаїчної ойконімії України) *На сторожі слова: зб. наук. праць на пошану професора Василя Грещука.* Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 171–182.

7. Купчинська З.О. До словника власних назв (на матеріалі архаїчної ойконімії України). III. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2019. Вип. 70. С. 355–369.
8. Купчинська З.О. До словника власних назв (на матеріалі архаїчної ойконімії України). IV. *У вимірах слова: збірник наукових праць на пошану професора Ірини Кочан* / упоряд. Олександра Антонів, Оксана Туркевич, Іванна Фецько. Дрогобич : Посвіт, 2019. С. 296–310.
9. Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України : монографія. Львів : НТШ, 2016. 1278 с.; 56 картосхем.
10. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2т. Т. 1. Львів, 2007. 720 с.; Т. 2. Львів : НТШ, 2007. 1438 с.
11. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей : словник-довідник / 3-тє вид., виправлене / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 2005. 334 с.
12. Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / за ред. К. М. Лук'янюка. Чернівці : Букрек, 2002. 424 с.
13. Слюсар О. Словник буковинських прізвищ. Чернівці : Рута, 2005. – 432 с.
14. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
15. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII–поч. XIX ст. (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 371 с.
16. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 с.
17. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород : Ліра, 2011. 428 с.
18. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. I. Київ : Довіра, 2008. 413 с.
19. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. II. Київ : Довіра, 2015. 504 с.
20. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. III. Київ : Довіра, 2016. 472 с.
21. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч. IV. Київ : Довіра, 2017. 484 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Ред. – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2т. Т. 1. Львів, 2007. 720 с. ; Т 2. Львів : НТШ, 2007. 1438 с.
- СУП – Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
- Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ: МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА ЧИ КОНТРАКУЛЬТУРА?

Сучасний мовний дискурс характеризується активізацією та розширенням стилістичних функцій розмовної лексики. Адже слово як одиниця мовної картини світу людини відображає реалії соціально-політичного та культурного розвитку суспільства і виконує експресивну, емоційно-оцінну функцію, що яскраво представлено в лексиці та фразеології сленгу. Ще в 1986 році відомий український мовознавець та вчений-культуролог Юрій Шевельов (Шерех) писав, що «міська говірка належить до найактивніших прошарків сучасних мов і має найвищі шанси вижити», що «брак цього шару в сучасній мові ставить під сумнів майбутнє цієї мови» [5, 275–276]. Однак тоді говорити про сленг, як про повноправне мовне явище, ще не можна було. Раніше сленг маркувався лише негативними позначеннями, він асоціювався з тими соціальними угрупованнями, які часто є самотійними, далекими від «звичайного» соціуму, через що і набув негативного відтінку. Отже, якщо ще декілька років тому сленг оцінювали як мову, яка відділяє «високе» від «низького», то зараз, із зміною в ментальності людини, слово «сленг» свій негативний відтінок втратило і частіше асоціюється з молоддю, її «незрозумілою» старшому поколінню мовою [6, 5].

Найважливіші теоретичні та методичні засади професійної та соціальної лексики (соціолексики) у польській мові досліджували Bartol D. [8], Piekot T. [12], Baniecka E. [7], Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S. [11] та інші.

Важливою особливістю мовної свідомості на сучасному етапі є руйнування стереотипів стосовно однозначно негативного характеру сленгу (наприклад, отожднення його з просторіччям). В енциклопедії «Українська мова» доречно зазначається, що «сленг використовується не лише людьми, недостатньо обізнаними з нормами літературної мови, а й особами, які ними володіють, – для посилення експресивності висловлювання (наприклад, молодіжний сленг)» [4, 608]. Варто додати ще й прагнення мовця до образного висловлювання, емоційності, індивідуалізації мовлення, бажання впливати на мовленнєву ситуацію, робити її невимушеною, цікавою, дотепною. Практично кожна молода людина вживає субстандартну лексику (більшою чи меншою мірою), бо вона є невід'ємною і природною складовою молодіжного мовлення. На означення лексики молодіжної говірки С. Граб'яс вжив досить вдалу метафору – «витвір емоцій» [10, 131].

Звичайно, не можна замовчувати негативний аспект функціонування сленгу. Йдеться передусім про надмірне й недоречне вживання сленгізмів, що засмічує та вульгаризує мову, часто переростає в мовну мішанину, особливо якщо людина погано володіє рідною літературною мовою, послуговується суржигом і лайкою, ототожнюючи їх зі сленгом. І хоча в цьому випадку слід говорити про

низьку мовну культуру особистості, така ситуація дуже негативно впливає на мову в цілому, адже останнім часом спостерігається тенденція фіксувати ненормативні лексичні елементи на сторінках преси й художньої літератури.

Для сучасного мовного дискурсу характерним є розширення сфери функціонування в засобах масової інформації поруч з лексикою, властивою для публіцистичного та офіційно-ділового стилю, лексичних засобів розмовного мовлення, в тому числі сленгізмів. Це пов'язано з лібералізацією суспільної думки й прагненням адекватно й точно висвітлити тему, суспільні реалії, без використання перифраз [13, 433]. Часто сленгові елементи виступають як засіб іронії в статтях політичного чи соціального спрямування. Однією з причин є також інтенція ЗМІ привернути увагу читача, підвищити свою популярність, тому автори публікацій нерідко орієнтуються на читача малокультурного, погано освіченого, при цьому нехтуючи мовними нормами, культурою слова, авторитетом друкованого видання. З іншого боку, саме мова преси віддзеркалює політичні й соціальні реалії суспільства або певної соціальної групи, миттєво фіксує лексичні новотвори й зміни в словниковому складі мови, причому набагато швидше, ніж будь-які лексикографічні видання, тож пізніше служить практичним лексичним матеріалом при укладанні словників.

Терміну «молодіжна говірка» у сучасному суспільстві відповідає термін «сленг», який має найкоротшу історію в лексикології і є запозиченням з англійської мови. У польському мовознавстві термін «сленг» не утвердився, хоча іноді він функціонує як синонім соціолекту [9, 350]. У польській лексикологічній практиці зустрічаються такі сполучення: «język młodzieżowy», «gwara młodzieżowa», «slang młodzieżowy», «młodzieżowa odmiana polszczyzny», «socjolekt młodzieżowy». Однак найчастіше під ними розуміють як молодіжну говірку, так і окремі жаргони, якими послуговується молодь.

У чеських лінгвістичних напрацюваннях «сленг» («slang») є еквівалентом українського «жаргон». Крім того, сленг включає новоутворені лексеми, усічені форми та літературні слова, вживані грайливо в невластивому для них значенні, і поповнюється за рахунок лексики обмежених груп – жаргонів та арго, що зближує сучасне розуміння молодіжної говірки в різних мовах.

Зважаючи на функції, які виконують сленгові одиниці, молодіжну говірку можна визначити так: це досить зрозумілий і поширений пласт стилістично зниженої лексики та фразеології в середовищі розмовного мовлення молоді, який виконує експресивну, оцінну та евфемістичну функції. Поштовхом до активного формування жаргонної та сленгової лексики була передусім культурна революція та бурхливий соціальний розвиток 90-х рр. (увага до неформальних субкультур, феміністичні рухи тощо).

На сучасному етапі не можна не реагувати на таке явище, як молодіжний сленг, відповідно, зріс інтерес до вивчення цього явища, хоча багато мовознавців і надалі воліли б не помічати його, мотивуючи це ненормативним, вульгарним

характером сленгу; інші говорили про молодіжну говірку виключно як про лексичні запозичення різних мов, що засмічують літературну мову. Запозичень справді чимало. Однак це не дає підстав ігнорувати здатність живої розмовної мови творити сленг. Також не можна ототожнювати вульгаризми (вони присутні, але саме тут варто говорити про значний відсоток запозичень) і говірку молоді, однією з функцій якої є власне евфемістична, тобто заміна нецензурних слів іншими, невульгарними формами. До сленгу не можна відносити пейоративну лексику (матюки), яка виконує інші функції і має власну, особну історію формування та розвитку.

Літературознавці розглядають сленг як один із основних мовних засобів формування плану вираження в постмодерністському тексті, де «кожна група починає розмовляти трохи дивною власною мовою, кожна професія розвиває власний код чи діалект і, врешті-решт, кожна особа стає чимсь на зразок острова, відокремленого від усіх інших» [1, 120]. Традиційно засоби сленгу використовуються письменниками з метою стилізації тексту під розмовне мовлення, для адекватного й максимально повного відображення мови персонажа, особливостей його індивідуального мовного стилю, культури мови, соціальної приналежності. Але в сучасному мовному дискурсі поступово розширюються функції ненормативної лексики, яка безпосередньо вводиться в текст, незалежно від того, чи це мова дійової особи, чи автора. Яскравим прикладом є творчість Міхала Вітковського, Лукаша Голембевського, Мануели Гретковської, Ірека Гріна, Дороти Масловської, Пйотра П'єтухи, Анджея Стасюка, Марти Фокс та ін.

У процесі пошуку оновлених засобів художньої виразності письменники включають жаргонну лексику до образної структури на правах метафори, семантична трансформація якої лежить в основі образності вислову [3, 266].

Функціональною особливістю нелітературної лексики в сфері художньої творчості є створення контрасту, наприклад, між поетичною лексикою та сленгізмами, іронічне протиставлення різних стильових рівнів.

Серед основних способів творення молодіжного сленгу у польській мові виділяються [2, 52]:

- 1) повне запозичення слова з адаптацією вимови/написання (fejsbuk);
- 2) повне запозичення без адаптації (hacker);
- 3) скорочення основ (komp);
- 4) афіксація за польським зразком зі збереженням запозиченої основи (instalka);
- 5) запозичення/адаптація акронімів (PC – reset);
- 6) семантична деривація.

Функціонування загальновідомих слів у системі молодіжного сленгу та зміна їхніх значень відповідно до контексту та середовища стали одним із важливих питань дослідження лінгвістики, розвиток якої супроводжується інтенсивним пошуком теоретичних основ дослідження лексико-семантичних зв'язків, а також виявом семантичних процесів мови на сучасному етапі її розвитку. Вивчення

зрушень у структурі слова, розщеплення багатозначних слів на омоніми стало об'єктом зацікавлення багатьох мовознавців. Утворення нових слів на основі виділення однієї основної семи прийнято називати семантичною деривацією.

Найбільшу кількість в польській молодіжній говірці можна виділити серед іменникових номінативних одиниць. Це, насамперед, назви осіб за спорідненістю (родинними зв'язками): *батьки* – *duży, genry, hausgestapo, starzy, wapniaki, wapno*; *батько* – *stary, rodziciel, staruszek*; *брат* – *brachol, pimpol, pimpek, mikrus, kocior*; *мати* – *stara, mamuśka*; *сестра* – **sister** (англ.), **siora**. Сленгізми на позначення родинних зв'язків пов'язані з бажанням молодої людини стати самостійною, вивільнитися з-під впливу батьків, старших братів та сестер тощо. З іншого боку, це єдина група, у якій відсутня вульгарна лексика, що свідчить про глибоко вкорінене шанобливе ставлення до родини, яке загалом притаманне для польського народу.

Інша, достатньо велика група, – сленгізми на позначення осіб чоловічої і жіночої статі: *друг* – *frend* (англ.), *funtel, koleś* (від *kolega*), *kumoszka, kumpela, łasiczka* (*łasicsa, łaska* – маленька тварина з родини кунцевих, ласка), *ziomek* (з пол. *ziomek* – людина тієї самої національності); *особа жіночої статі* – *babka, blerwa, człowieczyzna* (від *człowiek*), *jutrzenka, szczebiot; babiszon, babus, bidziągła* (негат.), *cycuszka, dziadka, foczka, foka, gazela, kicia, kobiątka, kobiecina, nimfa, pacjentka*; *особа чоловічої статі* – *gązwa, gości, gościo, czereszniak, ciećwier, klient; konkret* (позум.), *kurczak, leszcz, luj, lujek, przymulenięc* (негат.), *siurek, skubinięc, skurczysyn* (вульг.); *приваблива дівчина* – *cud, cziksa, dupa, dupencja, dupeńka, dzielatka, kicia, kociak, lalunia, lasencja, laska, lukrecja, maniura, niunia, skórka, sztacheta, sztuka*; *привабливий хлопець* – *ciacho, fagas, fajans, lasek, lepek, menior, mentos, placek, sztuka, towar*; *стапа людина* – *czips, gryzbiel, lamus, próchno, próchenko, wapniak, wapno*; *худа особа* – *seksglista, suchar, chrust, chudzielec, szkieletor, wieszak*; *чоловік з розвиненою м'язовою системою* – *byk, kaban, kafar, mięśniak, paker, szwarceneger*, на позначення дурня, неосвіченої, грубої людини – *burak, bydlak, cymbał, czesiu, dań, dupek, dziefiot, fagas, fajansjarz, fifa-rafa, figo-fago, fucher, gełgan, hamulec, skobel, tumanista*; *обмежена людина* – *głap, mamut, matolek, młot, półdebel, półmózg, tumanista*; *нудна людина* – *bączysław, bos, przykra, przypał, zmulant*; *негарна дівчина* – *tragizm, hamburger, kałamar, kaszałot, keka, konserwa, koczkodan, larwa* (від укр. *лярва* – *повія*), *tela, parch, paszczaka, pasztetowa, poczwara, smok* (від *smok* – *дракон*); *негарний хлопець* – *pasztet, szrek*; *повна особа* – *arbus, becзка, galareta, rozwora, grubas, kłoc, spaślak, szyneczka, wieprz*.

Одні лексеми часто вживаються у молодіжному середовищі, інші – мало-вживані, але переважна більшість новоутворень мають позитивну чи негативну конотацію та виражають ставлення мовця до дійсності. Молодіжний сленг виникає всупереч усім нормам мови. Молодь спеціально ламає традиційні правила комунікації. Коли лексеми толеруються певною віковою групою, тоді вони частіше вживаються. Це своєрідне самоутвердження молодих людей. А. Марковський

описує молодіжну говірку так: [...] Słownictwo i frazeologia gwar środowiskowych odznaczają się kilkoma cechami wspólnymi. Podstawową jest nacechowanie ekspresywne, a zwłaszcza emocjonalne, jednostek leksykalnych. W większości wypadków jest to nacechowanie ujemne, czasem bardzo negatywne (aż do wulgarного). Badacze gwar środowiskowych uważają, że w ten sposób członkowie wielu różnych grup społecznych wyrażają swoją postawę wobec świata i stosunek do niego – od żartobliwego i pełnego dystansu w odniesieniu do własnej grupy [...], poprzez ironiczny [...], aż do pełnego frustracji lub wyrażającego negację uznanych wartości społecznych (wyrażnego w gwarze młodzieżowej, a zwłaszcza w gwarach środowisk przestępczych). Jednocześnie część ekspresywizmów gwar społecznych odzwierciedla po prostu kreatywno-humorystyczny stosunek do języka i służy zabawom słownym, mającym podnieść prestiż poszczególnych osób w grupie [цит. за 7, 158].

Сленгізми часто утворюються за допомогою перших літер або скорочення слова: *nms* – *nie ma sprawy* – нічого, *ogar* (від *ogarniać się*) – людина, яка може взяти себе в руки, тобто має силу волі, щоб змінитися, *niogar* (від *nie ogarniać się*) – людина, яка не може взяти себе в руки, *para* (від *na razie*) – на разі, поки що, *aka* (від *akademik*) – гуртожиток, *biblio* – бібліотека, *legitka* (від *legitymacja*) – посвідка, *polon* (від *polonistyka*) – полоністика.

Серед молодіжної говірки зустрічаються неосемантизми, які, для їх зрозуміння, вимагають знання особливостей середовища (учнівського чи студентського): *wiksa* – *impreza*, *melo* – *rodzaj imprezy, na której nie może zabraknąć używek*, *ulung* – *człowiek, który nie potrafi się zachować*; *rak* – особа wycofana, psujaca towarzystwo, *kulson* (жарт.) або *miški* – policjant, *disować* – *pod czas dyskusji przegadać kogoś, dymkować, zajarać* – palić (слово *dymkować* має прозору семантику). Деякі лексеми можна пояснити похідними словами: *smartwica* (походить від іменника *smartfon*) – хвороба пов'язана з надмірним використанням смартфона, *szczepilicie* (походить від дієслова *szczepić*) – діти у садочку, які не мають щеплень, *gratki, kongratki* скорочено від дієслова *gratuluje* – вітаю. Сленгізм *spoko* кодує кілька фраз, які вживаються у мовленні: *w porządku, dziękuję, nie ma sprawy, nic się nie stało, to żaden kłopot, dobrze, super, oczywiście*.

Сполучення, як от *guru wioski*, що означає «przewodniczący klasy», тільки частково можна вивести із значення складових компонентів: *guru* – «хтось головний, той, що керує», але слово *wioska* вводить в оману, бо немає жодного стосунку до цілісного значення сполучення, чи, наприклад, *daję ci oklejkę* означає «підтримую тебе» тощо.

Словосполучення *potas węgiel* важко пояснити без попереднього знання того, що *potas* у періодичній таблиці Менделєєва позначається буквою *K*, а *węgiel* – буквою *C*, отже, при їх складанні *KC* означає *kocham cię*. А часто вживане серед молоді питання *Co tu się odjanieraliło?* – «Що відбулося» можна зрозуміти тільки у конкретній ситуації. Подібна ситуація зі словосполученням *daję jej mocne 2/10*, що означає «не подобається мені її врода і характер», коли йде мова про дівчину,

чи *A mnie to rybka!* – «мене це не обходить», або: *Mów do mnie drukowanymi literami* що означає «говори виразно».

«Żeby skumać klimat, najlepiej przybakać albo wziąć speeda. Wtedy jest cool, totalna zlewka na wszystko – jazda na maksa. Można się też pobujać furą po mieście i poobczajać towary. Jak masz flotę to walisz na dżампреzę do klubu albo do kogoś na hawirę. Wtedy są akcje. Dostajesz korby i jest masakra». Чи можна зрозуміти цей текст? І чи це зв'язний текст, чи окремі речення? Звичайно, його важко зрозуміти загалом, як і окремі слова. Послугування таким мовленням для молоді – це скоріше дань моди, прагнення послугуватися «власною» мовою, власним кодом, який розуміють тільки в окремо взятому середовищі. Якщо ти розмовляєш інакше – ти чужий. Сленгізми мають часом гумористичний чи жартівливий характер. Важко зрозуміти часом батькам, що говорять їхні діти, тому на допомогу їм складають словнички: «Te słowa rodzic powinien znać», «Slang dzisiejszej młodzieży» та інші.

На розвиток молодіжного сленгу звичайно великий вплив має інтернет, розмови в чатах, електронна пошта, мобільні телефони тощо. Скорочення слів, поєднання двох або більше слів в одне – це економія мовних засобів. Джерелом молодіжного сленгу є й іноземні мови. Іншомовні слова часто використовують повністю або поєднують кілька мов: *sorry, make-up, cash czy break* (з англ.) або ж *Elo ziom!* і *Yo ziomuś!* – «Elo» і «yo» – це модифікація англійських слів-привітання, а *ziom* – скорочено від *ziomek (rodak)* – людина тієї ж національності.

Експресивність, емоційність, іронія, гра слів, тенденція до економії, прагнення до оригінальності – такі риси характеризують молодіжний сленг. Тематика сленгу теж різноманітна і стосується шкільного та студентського життя, вільного часу, характеристики різних осіб, форм контакту, способу поведінки тощо. Часто вживаються метафоричні та метонімічні переноси, фразеологічні одиниці. Творці молодіжного сленгу повертаються до архаїзмів, слів, які уже вийшли з широкого вжитку, або ж утворюють неологізми. Чому виникають подібні слова? Кожен хоче виокремитися, бути оригінальним, стати «своїм» у певній групі. Це своєрідна контркультура чи субкультура, яка існує незалежно від того, як її сприймають у суспільстві. Не можна стверджувати, що носії молодіжної говірки не знають літературної мови. Це скоріше ситуативне використання тієї чи іншої лексики.

Розвиток молодіжної говірки є яскравим свідченням того, що польська мова охоплює різні сфери людського світосприйняття. Відповідно до розвитку мовного матеріалу активізувалися наукові студії молодіжного сленгу.

Сленг не є сталою одиницею. Зі зміною одного модного явища іншим, старі слова зникають, і їм на зміну з'являються інші. Цей процес проходить дуже стрімко. Якщо в будь-якому іншому виді говірки слова можуть існувати на протязі десятиків років, то в молодіжній говірці лише за останні десять років стрімкого світового прогресу з'явилась та ввійшла в історію неймовірна кількість слів.

2. Лазарович О., Цюрак В. Семантична деривація як один із способів творення молодіжного сленгу в польській мові. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014–2015. Випуск 42–43. С. 52–55.
3. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
4. Українська мова: Енциклопедія. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2004. 824 с.
5. Шерех Ю. Так нас вчили правильних проізношеній. Поза книжками із книжок / упор. Р. Корогодський. Київ : Час, 1998. С. 236-280.
6. Словник комп'ютерного сленгу: проблема укладання та редакційної підготовки. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/student_nauka/2017-2018/roboty/Молодіжний_контент.pdf
7. Baniecka E. Gwara młodzieżowa jako odmiana współczesnej polszczyzny – próba charakterystyki. *Studia Gdańskie*, t. V, 157–169. URL: http://www.gwsh.gda.pl/uploads/oryginal/4/3/75c91_studia5s157-169.pdf
8. Bartol D. O warszawskiej gwarze studenckiej. *Współczesna polszczyzna*. Warszawa, 1981.
9. Encyklopedia języka polskiego / Pod red. S. Urbańczyka i M. Kucalę. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 1999. 508 s.
10. Grabias S. Język w zachowaniach społecznych. Lublin, 1994. 382 s.
11. Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S. Słownik gwary studenckiej. Lublin : UMCS 1994, wyd. II.
12. Piekot T. Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do analizy socjolektu. Wałbrzych, 2008.
13. Wojtak M. Socjolekt w reportażu prasowym – wybrane zagadnienia. Język trzeciego tysiąclecia III: Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny / pod red. J. Szpili. Kraków : Wydawnictwo Tertium, 2005. T. 1. С. 433–440.

**СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, КОМПАРАТИВИ ТА ПАРЕМІЇ
ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ ЛЮДИНИ
(на матеріалі «Лексикону львівського»)**

Категорія оцінки є предметом вивчення філософів, психологів, лінгвістів ще з античних часів. Як зазначає Н. Рябцева, «світ невіддільний від суб'єкта, а суб'єкт – від цінностей і оцінок ... оцінка – це не пряма вказівка на те, що добре і що погано, уже сам факт вербалізації якогось змісту свідчить про небайдужість до нього суб'єкта або адресата мовлення» [6, 163]. Сутність лінгвістичної категорії оцінки, її структурно-семантичні та функціональні особливості, засоби її вираження, а також суміжні з нею явища емотивності, експресивності, образності були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Н. Арутюнова, О. Бессонова, В. Богуславський, Н. Бойко, Т. Вендіна, О. Вольф, Т. Космеда, Н. Лук'янова, Т. Маркелова, В. Телія, В. Чабаненко та ін.).

Мета пропонованої статті – проаналізувати словосполучення, компаративи та паремії як засіб вираження оцінки людини.

Дослідження виконано на матеріалі лексикографічної праці «Лексикон львівський: поважно і на жарт», мета якого, як зазначила Н. Хобзей у передмові до другого видання, спершу була суто філологічна, однак у процесі роботи словник набував рис, які виходять поза межі звичних мовознавчих досліджень, репрезентуючи мовлення в контексті історії й культури Львова та менталітету львів'ян» [7, 43], що суголосно з думкою І. Голубовської: «Мова як умістилище духу народу, як результат неповторної розумово-оцінної діяльності певного етносу може відкритися не стільки інструментальному, скільки філософському погляду, здатному охопити й осмислити потаємну духовну сутність національної мови як унікального витвору етносу» [2, 5].

У реєстрі «Лексикону» наведено не лише лексичні одиниці, а й словосполучення, фразеологізми, паремії, що репрезентують мовлення Львова ХХ століття. Об'єктом нашого дослідження є багатослівні конструкції – засоби оцінної номінації людини.

Серед оцінних словосполучень переважають атрибутивні, у яких залежне слово виражене прикметниками різної семантики: *свинський бльонд* 'людина-альбінос' (95); *комплетний вар'ят* 'цілковитий дурень' (122); *дрань востатний (остатний)* 'підла, непорядна людина; нікчема, негідник' (252); *єндза галіційська* 'єхидна, ущиплива, в'їдлива людина' (264); *змія сороката* 'зла, сварлива жінка' (322); *налоговий пияк* 'невиправний, хронічний пияк' (493); *нендза галіційська (галіційська)* 'надокучлива, набридлива людина' (502); *оферма штабова* 'незграбна, безпорадна людина; недотепа' (532); *французький песик* 'про перебірливу щодо їжі людину' (567); *панський песик* 'манірна людина' (567); *злотий хлоп*

‘чудова людина’ (802); *моревий (муровий) хлоп* ‘відважний, рішучий, надійний мужчина’ (802); *файний хлоп* ‘відважний, рішучий, надійний мужчина’ (802); *поплідний туман* ‘цілковитий дурень’ (766).

Той самий прикметник може поєднуватися з різними іменниками: *велика пані* ‘дівчина або жінка, яка вважає себе кращою за інших’ (541); *велике цабе* ‘той, хто вважає себе кращим за інших’ (811). У цих прикладах прикметник *великий* вказує на ступінь виявлення риси характеру людини – зарозумілості. Спільне значення ‘досвідчений чоловік, бувалець’ мають оцінні атрибутивні словосполучення *старий воробець* (206) та *старий зубр* ‘бувала, досвідчена людина; бувалець’ (328). У цьому випадку наявна поширена в мовленні, зокрема діалектному, модель оцінки людини за допомогою зоометафори, про яку ми вже писали [4].

Водночас з тим самим іменником різні прикметники можуть утворювати оцінні одиниці з відмінною семантикою, яскравим прикладом чого є словосполучення з ключовим словом *голова*: *вихрвата голова* ‘непостійна людина, яка часто змінює свої плани’ (196); *неспокійна голова* ‘пройдисвіт’ (197); *світла голова* ‘вчена, розумна людина’ (198); *тісна голова* ‘нерозумна, обмежена людина; недоумок’ (198).

У поодиноких прикладах атрибутивні відношення виражені неузгодженими означеннями: *хлоп з фасомом* ‘відважний, рішучий, надійний мужчина’; *хлоп з характером* ‘про вольового мужчину’ (803).

Для деяких словосполучень у «Лексиконі» наведено синонімічні значення: *велике ай-вай* 1. ‘поважна, впливова особа’; 2. ‘той, хто вважає себе кращим за інших’ (53); *солідний хлоп* 1. ‘кремезний, міцний мужчина’; 2. ‘мужчина, який посідає високе службове становище, забезпечений матеріально’ (802).

Є цікаві приклади атрибутивних словосполучень оцінної семантики, у яких застосовано прийом мовної гри: *пан гуздральський* зафіксовано з тою самою семантикою, що й іменник *гуздра (гузьдра)* – ‘той, хто вовтузиться, занадто довго робить те, що можна зробити швидко’ (227); словосполучення *пан ображальський* ‘надміру образливий чоловік’ та *пані ображальська* ‘надміру образлива жінка’ семантично вмотивовані прикметником *ображальський* ‘надміру образливий’ (515).

Зафіксовано поодинокі приклади оцінних словосполучень, у яких залежне слово виражене:

- дієприкметником: *стріляний горобець* ‘досвідчений чоловік, бувалець’ (206); *битий пес* ‘досвідчена, бувала людина; бувалець’ (566); *невипарений писк* ‘про зухвалу, крикливу людину’ (571);
- порядковим числівником: *туман вісімнадцятий (вісімнайцятий, вісімнацятий)* ‘цілковитий дурень’ (766);
- присвійним займенником: *свій хлоп* ‘надійна, перевірена людина’ (802).

Функціонально активними є такі моделі словосполучень:

- двослівні конструкції *кавал, кавалок* ‘частина, шмат’ (у препозиції або в постпозиції) + іменник у родовому відмінку: *кавал вар’ята* ‘цілковитий дурень’

(121); *кавал драня* 'підла, непорядна людина; нікчема, негідник' (253); *жлоба кавалок* 'скупа, дріб'язкова людина' (271); *лампа кавалок* 1. 'ледащо, голодранець'; 2. 'підла, непорядна людина; негідник' (436); *фраєра кавалок* 'недотепа, дурень' (791); *кавал хлопа* 'кремезний, міцний мужчина' (802);

- кількаслівні конструкції з довільним порядком слів, що складаються зі словосполучення *мати в голові* та прямого додатка (іменника в знахідному відмінку): *мати леп в голові* 'бути розумним (423); *мати мухи в голові, мати мухи в носі* 1. 'бути примхливим, неврівноваженим, вередливим; 2. 'бути в поганому настрої, нервувати, сердитися (481); *мати оливу в голові* 'бути кмітливим, тямущим (525); *фйола в голові мати, фйолки в голові мати* 'бути придуркуватим, дивакуватим' (778) [*фйол* 'примха, дивацтво']; *крілики в голові мати* 'бути несповна розуму (405); *дрешайбу в голові мати* 'про того, хто говорить нісенітниці (253) [*дрешайба* 'велике дерев'яне колесо, за допомогою якого залізничники перекочують вагони'].

Менша функціональна активність властива двослівним та багатослівним оцінним словосполученням іншої будови: *мати велику гємбу* 'бути крикливим, сварливим' (219); *мати пом'якшення мозку* 'бути несповна розуму' (471); *вар'ят з мокрим лобом* (з *мокрою головою*) 'недотепа, дурень' (121); *гладкий в обходженні* 'ввічливий, галантний, неконфліктний' (192); з *жидівською головою* 'дуже розумний (269); *мішок дусту* 'беземоційна, вайлувата, байдужа людина' (469); *копнений (копнентий) в мозок (музк, музок)* 'дурнуватий' (471); *стукнений в мозок* 'дурнуватий' (471); *оливи в голові бракує* 'про недоумкувату, нетямущу, нерозважливу людину' (525); *пан на цілу губу* 'про людину, яка живе надто розкішно, марнотратно' (540); *помпа до ровера* 'нікчемна, не варта уваги людина' (601); *гнилого ябка не вартий* 'про нікчемну, ницу людину' (872).

Укладачі «Лексикону» відносять до словосполучень також моделі підмет + присудок, серед яких фіксуємо номінативні одиниці з оцінною семантикою: *виглядає село* 'про людину, чиї манери поведінки виявляють її сільське походження' (691); *стріха протікає* 'про того, хто несповна розуму' (737).

Зафіксовано два оцінні словосполучення, що містять у своєму складі назви міст: *мурґа з Петербурґа* 'неввічлива людина, хам, грубіян, нахаба' (480) та іронічне *анґлік з Коломиї* 1. 'селюк з амбіціями, який вдає пана'; 2. 'єврей, який говорить зі специфічним акцентом' (59).

Одним із функціонально активних засобів вираження оцінки в мовленні загалом і в діалектному зокрема є компаративні фразеологічні одиниці. К. Мізін кваліфікує їх як «лінгвокреативні шедеври», зазначаючи, що «вони несуть заряд оцінки, емотивності, експресії або найвищої / найнижчої інтенсивності еталонізованої ознаки» [5, 67].

Об'єкт порівняння в зафіксованих у «Лексиконі» компаративних одиницях найчастіше виражено іменниками різноманітної семантики, а суб'єктом є людина в таких її проявах:

а) зовнішність та фізичні риси: *талія, як балія* 'про повну дівчину чи жінку' (72); *лисий, як коліно* 'про лису людину' (425); *очі ясні, як у сокола* 'про людину з гострим зором' (524); *сухий, як хорт* 'дуже худий, але енергійний' (742); *рум'яна, як рожа* 'молода, здорова (про дівчину)' (677);

б) риси характеру, поведінка: *рот, як вітрак* 'про невгамовного балакуна' (675); *м'який, як віск* 'податливий, поступливий (про людину)' (483); *надутий, як міхур* 'гордовитий, пихатий' (489); *набундючений, мов індик* 'зарозумілий, пихатий' (332); *скаче, як блоха* 'про легковажну, несерйозну людину' (700); *солодкий, як цукор* 'схильний до лестощів, облесливий' (716); *клопотящий, гей мурашка* 'турботливий, уважний' (373); *замкнений, як скойка* [скойка 'двостулковий молюск'] 'неговіркий, відлюдькуватий' (703).

У деяких порівняннях мотивація затемнена, а об'єкт порівняння не є логічно вмотивованим, наприклад, для характеристики п'яної до безтями людини зафіксовано компаративні одиниці *п'яний, як бельок, п'яний, як беля (бейля), п'яний, як канона* (643). Важко сказати, що саме лягло в їх основу, адже іменник *бельок* має значення 'брус, балка (зокрема в перекритті будинку)' та 'нашивка на формі підстаршин польської армії', *беля (бейля)* – 'сувій тканини чи паперу' (85), *канона* – 'гармата, пушка' (350). Припускаємо, що це можуть бути ситуаційно зумовлені вирази. Не є логічно вмотивованими об'єкти порівнянь і в синонімічних компаративних одиницях зі значенням 'дуже дурний': *дурний, як сало без хліба, дурний, як сто пудів диму, дурний, як ціп, дурний, як ціп в бочці* (258).

Той самий об'єкт порівняння може мати різну семантику: з собакою порівнюють людину втомлену, виснажену: *втомлений, як собака* 'дуже втомлений, виснажений' (175) та злу, агресивну: *встеклий, як пес* (566); з рибою – беземоційну людину: *холодний, як риба* (806) та здорову, міцну: *здоровий, як риба* (658).

Водночас ту саму рису людини можуть оцінювати, порівнюючи її з різними об'єктами, наприклад, зі значенням 'дуже худий, але енергійний' зафіксовано три компаративи: *худий, як пес, худий, як хорт, худий, як циганські діти* (810)

Об'єкт порівняння може містити кількісний числівник, що є засобом гіперболізації вияву оцінюваної риси людини: *злий, як сто псів* 'дуже злий, агресивний' (566); *лихий, як сто чортів лабатих* 'роздратований, дуже злий' (833).

Один із способів вираження об'єкта порівняння – атрибутивні словосполучення з узгодженими означеннями, вираженими прикметником або дієприкметником: *висока, як гірська ялиця* 'про дуже високу дівчину чи жінку' (145); *м'якенька, як домашній цвібак* 'про повненьку принадну дівчину, жінку [цвібак 'бісквіт']' (813); *гордий та пишний, мов турецький паша* 'про гордовиту, пихату людину' (205); *як жидівська фанда (файда)* 'про дуже ледачу людину' (270); *веселий, як засватана дівка* 'дуже веселий' (126); *як вимочена курка* 1. 'про дуже втомлену жінку'; 2. 'про людину, яку насварили' (413).

Зафіксовано також іронічне порівняння *гарний, як свиня в дощ* 'негарний, потворний' (187). Дослідники неодноразово наголошували на зв'язку іронії з оцінною семантикою, зокрема К. Іванцова зазначала: «Ядром іронічного слововжи-

вання можна вважати оцінні лексичні одиниці, уживані в прямо протилежному буквальному смислі» [3, 243].

У «Лексиконі» подано два варіанти одного з порівнянь: *хлоп, як дуб* 'міцний, дужий мужчина' та *хлоп, як дуб, а серце маленьке* 'легкодухий, лякливий мужчина' (803). Як бачимо, позитивну оцінку фізичної риси протиставлено негативній оцінці риси характеру.

Як ми вже зазначали, у реєстрі «Лексикону» наявні також прислів'я. Ці форми фольклору в сконденсованій формі містять загальнонародні уявлення про найголовніші цінності людського життя. Є. Бартмінський відносив прислів'я до текстів-кліше, говорячи, що в них наявні судження про світ, мовна інтерпретація дійсності [1, 88].

Усі зафіксовані прислів'я містять негативну оцінку поведінки або рис характеру людини: *ти, як той дід, що цілий рік їсть гнилі грушки* 'про скупу людину' (194); *той ще дідька закасує* 'про лукаву, ненадійну людину' (282); *причепиться блоха кожуха і каже: «Йдемо»* 'про нав'язливу, надокучливу людину' (379); *добре кум говорить, лише кривий рот має* 'про того, хто гарно говорить, але обдурює' (410).

Поширеним засобом вираження оцінного значення в прислів'ях є іронія. Ремарку *іронічне* наведено в «Лексиконі» до таких прислів'їв: *жаба-цьотка-бузько-дідько* 1. 'про дуже далеких родичів або зовсім чужих людей'; 2. 'про того, хто безцеремонно втручається у справи, які його не стосуються' (265); *пане вояк, карабін вам украли* 'про роззяву' (354); *він би за гріш миш на мотузку аж до Львова гнав* 'про скупого, захланного чоловіка' (433).

До жартівливих укладачі віднесли прислів'я: *їхав сім миль попід землю зі Львова до Лемберґ*. 'про того, хто вихваляється подорожами, насправді ніде не побувавши' (433); *бідна сирота без тата, без мами, що її тітка з ласки на світ породила* 'про того, хто вдає нещасного, покривдженого' (698).

Отже, як свідчить проаналізований матеріал, оцінку в мовленні може бути репрезентовано різними засобами, зокрема словосполученнями, компаративними одиницями та пареміями. Лексикографічна праця «Лексикон львівський: поважно і на жарт» є цінним джерелом для вивчення специфіки вираження оцінної семантики в мовленні Львова ХХ століття та для порівняльного дослідження оцінних одиниць у різних говірках української мови, у чому і вбачаємо перспективу нашої роботи.

1. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва : Индрик, 2005. 528 с.

2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монограф. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : Логос, 2004. 284 с.

3. Иванцова Е. В. Феномен диалектной языковой личности. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2002. 312 с.

4. Лєснава В. В. Зоометафора як засіб вираження оцінки в діалектному мовленні. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. 2010. № 910. Сер. Філологія. Вип. 60, ч. 1. С. 189–193.
5. Мізін К. І. Перспектива вивчення антропоцентричності усталених порівнянь (на матеріалі компаративних фразеологій англійської, німецької, української та російської мов). *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ, 2009. № 1. С. 65–70.
6. Рябцева Н. К. Язык и естественный интеллект. Москва : Academia, 2005. 640 с.
7. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. 4-е вид., змін. і доповн.; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 896 . (Сер. «Діалектологічна скриня»).

**ДО ПИТАННЯ СТЕРЕОТИПУ РОДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОКУЛЬТУРІ:
ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ ТА МЕНТАЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

Беззаперечним фактом є те, що лінгвістика останніх десятиліть змінила свою методологію та парадигму. Інтегральні тенденції охопили всі галузі гуманітарних знань. Наслідком цих процесів є те, що в епіцентрі науки про мову опинилась людина-мовець, а простір наукових зацікавлень лінгвістики значно розширився. У межах нового, розширеного поля лінгвістики запозиціоновані літературно-художня творчість, культурно-історичні феномени, текстологія, ментально-світоглядні чинники, культурна пам'ять, міжкультурна комунікація, інформаційні процеси, синергетико-еволюційні динаміки, дискурсологія, етнопсихолінгвістика та низка інших як генеральних, так і маргінальних галузей [22, с.7–10; 3, с.6]. Такі зміни породжені багатьма чинниками, і ключовим є низка відкриттів та революцій у природничій та гуманітарній сферах, які спостерігалися у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст. (результатом цих змін є нанотехнології, комп'ютеризація інформаційних систем, формування всесвітньої інтернет-павутини, радикальні зміни у масмедійному просторі та багато ін.). Також актуальним складником цих процесів є руйнація марксистсько-ленінської ідеології у світовому масштабі і позбавлення гуманітарної науки тягаря матеріалістичної ідеології. Крім зазначених, відбулись відкриття у сфері мікробіології, медицини, генетики, ядерної фізики та ін., які позначились на системі знань про світ, людину та суспільство. Ці тенденції вивели комплекс мовознавчих наук на якісно вищий рівень. Крім зазначених тенденцій, у рамках самої лінгвістики теж відбулось оновлення і формування нових напрямків (тут можна назвати, наприклад, генеративну лінгвістику, когнітивну лінгвістику, психолінгвістику, лінгвофілософське вчення, лінгвокультурологію, лінгвосеміотику та ін.) [22, с.11]. І, врешті-решт, у 70–80-х роках ХХ ст. у комплексі лінгвістичних знань окреслилися нові епістемологія та методологія, які на початку ХХІ ст. були визнані навіть ортодоксальними скептиками.

Еволюційний стрибок у сфері гуманітарних наук дав змогу з'ясувати низку питань, які були в епіцентрі наукових розвідок упродовж тривалого часу, але паралельно з цими досягненнями на поверхню вплив комплекс інших запитань, які раніше не вирізнялись актуальністю. Еволюційна динаміка у галузі гуманітарних наук і лінгвістики зокрема відбулася завдяки напрацюванням таких дослідників, як В. Гумбольдт, О. Потєбня, Ф. де Сосюр, М. Бахтін, Л. Вітгенштейн, Р. Якобсон, К. Леві-Строс, Г. Г. Гадамер, Р. Барт, Б. Сепір та багато інших. Упродовж другої половини ХХ та початку ХХІ століть цей горизонт досліджень розширений завдяки доробкам Н. Хомського, М. Караулова, Ю. Степанова, Ю. Лотмана, А. Вежбицької, Р. Фрумкіної, І. Стерніна, Ч. Пірса, Ч. Морріса, Ж. Дюбуа, О. Куб-

рякової, М. Фуко, У. Еко, Г. Гачева, а також дослідників у дотичних до лінгвістики сферах – семіотики, соціології, психології, філософії, культурології та ін. Характерною для цього періоду є поява нових синтетичних галузей знань, таких як етнопсихолінгвістика, текстологія, лінгвосеміотика, корпусна лінгвістика, дискурсологія, теолінгвістика, наратологія, лінгвокогнітологія, неориторика, синергетика та ін. [22, с.15]; [5, с.5].

Когнітивна лінгвістика як окрема галузь знань інтенсивно розвинулась у кінці ХХ та на початку ХХІ століть. У рамках її парадигми та близьких до неї сфер знань визріли і набули актуальності такі категорії, як концепт, культурна константа, стереотип, фрейм, гештальт, символи культури, архетип, семасіологічна універсалія, культурема та ін. Формуючись, ці категорії наповнились завдяки інформаційному живленню з різних джерел знань, зокрема психології, філософії, семіології, когнітології та ін. У результаті розвитку маргінальних та базових інформаційних середовищ зазначені категорії, опираючись на лінгвістичні та філософсько-антропологічні доробки, сформували окремих інформаційний простір. І врешті, як зазначалося вище, у 70–80-ті роки ХХ ст. стала актуальною тема нової епістемології. У контексті зазначених актуалізацій особливого звучання набула проблема мовної картини світу, а також нового прочитання – художньо-літературна спадщина, культурні феномени та ін. [18, с.18–19]; [14, с.5].

З огляду на сказане зауважимо, що у контексті зазначених тенденцій українська мова, українська література, культура, історія, ментальність у наші дні теж інтенсивно опрацьовуються. І доробки у галузі когнітології (К. Юнг, Ю. Степанов, А. Стернін, В. Карасик, Н. Слухай), мовної картини світу (М. Караулов, О. Корнілов, Ж. Соколовська), мовних та семасіологічних універсалій (А. Вежбицька), ментальних картин світу (Г. Гачев), української ментальності (В. Янів, А. Фурман), символів української мови і культури (В. Жайворонок, В. Кононенко), лінгвокультурології (М. Алефіренко, С. Воркачов, В. Воробйов), художньо-поетичної картини світу (Ю. Лазебник, Н. Слухай, Т. Космеда), синергетики, української мови (Ф. Бацевич), аперцептивності художнього тексту (А. Мойсієнко) та ін. дозволяють розширити діапазон інтерпретацій як мовних, так і українських культурно-ментальних феноменів.

Звужуючи тематику обговорення, зосередимось на такій категорії, як стереотип, а також у його рамках – на новій інтерпретації мовно-культурних знаків.

Стереотип у контексті мовно-культурних, мовно-картинних, лінгвосеміотичних тлумачень і як чинник світоглядно-аксіологічних структур сформувався у другій половині ХХ ст. Ця категорія є близькою до констант, які інтерпретуються як «стійкі концепти культури, незалежно від того, є вони «апріорними до досвіду» чи «досвідом, емпіричними». Константа в культурі – це концепт, який існує постійно чи принаймні дуже довгий час» [25, с.84–85], тоді ж як стереотип – це «усталене уявлення розуміння, сприйняття та ставлення людини до явищ чи фактів об'єктивної дійсності. Це стійка світоглядна структура, яка характеризується внутрішньою системною стабільністю і формується на основі порівняння

з існуючими ідеалами; це стійкий та відносно спрощений образ, який маніфестує специфіку світобачення окремого етносу або соціальної групи» [21, с.689–690].

Одним із основоположників цієї категорії та теорії стереотипів був Волтер Ліппман. Первинно вона розглядалась як терміно-понятійне явище психології та соціології. Стереотип іншими словами можна визначити як комплекс уявлень про будь-який сегмент навколишньої дійсності, який характеризується відносною семантичною стабільністю. На тлі світоглядно-культурних та інших тенденцій стереотип неодмінно наділений мовно-комунікативними потенціями, бо саме мовомислення є найактуальнішим полем його реалізації. Стереотип містить культурно-історичну пам'ять і завжди реалізується у двох проєкціях – колективний досвід та індивідуальний досвід, є середовищем успадкування та накопичення знань про навколишній світ. Також зауважимо, що стереотип органічно абсорбує аксіологічну модель та маніфестує унікально-ментально-світоглядну структуру світобачення» [20, с.11]. За свідченням фахівців саме у цій галузі, будь-яка мовна картина світу репрезентується певною групою стереотипів, комплексом семантичних згустків, які укладаються у специфічний орнамент, в якому в свою чергу прочитуються культурно-генетичні коди [2, с.126]; [10,с.68]. Вчені виділяють окремі групи, але різну кількість компонентів ментально-культурного простору, і всі сходяться на тому, що набір цих семантично вагомих чинників безперечно існує і формує культурний ландшафт [19, с.18]; [2, с.55]. Зазначимо, що, крім інших типологічних характеристик, стереотип може розглядатися в синхронії та діахронії, де діахронія – це нашарування культурно-історичних пластів, послідовне накладання накопиченої інформації попередніх поколінь, а синхронія – це світоглядна модель, взята в окремому окодосяжному часовому просторі. А детальніше – це окреме кліше, матриця, яка стандартизує світогляд і характеризується як стійкістю, так і структурною еластичністю водночас. Як зазначалось, стереотипам (як комплексам світоглядних категорій) властиво накопичувати історичний досвід і зі зміною епох зазнавати окремих мутацій та видозмін, але при цьому вони зберігають свою цілісність доти, доки існує нація, етнос чи соціум, який є носієм саме цієї «мовно-культурної та світоглядно-аксіологічної системи» [20, с.58].

Методологічна поліфонія підходів до інтерпретації стереотипу є причиною відсутності єдиної концепції та когнітивної цілісності, але існуюча мозаїка інтерпретацій у наш час на стадії остаточного оформлення у монолітну модель. Неповнота картини наукового пояснення стереотипу також пов'язана з багатовекторністю та різноаспектністю інформації, з одного боку, і передчасним спадом наукової популярності, з другого. Ілюстративним доказом цього є те, що впродовж останнього десятиліття ми не спостерігаємо значної кількості фундаментальних праць у цій сфері знань.

Заповнюючи нішу в окресленій галузі, звернемося до проблеми української мовної картини світу і до маніфестації нею такого стереотипу, як родина.

«Родина» в українській мовокультурі представлена як семантичним полем, так і синонімічним рядом, континуумом словосполучень, комплексом асоціативних зв'язків, художньо-образною маніфестацією (як у масиві народнопоетичної творчості, так і в авторських текстах), в етнографічному матеріалі, в етико-правовому полі та ін. Також предметом смислового опрацювання ця категорія є у прислів'ях, приказках, афоризмах, фразеологізмах та силогізмах, які репрезентують радше архаїчну модель. Сучасні ж уявлення про родину як мегакультурне утворення доповнюються кінематографічними образами, художньо-образотворчими та авторсько-пісенними доробками, медійним дискурсом, правовими нормами, наприклад, «сімейне право»). Всі жанрово-видові засоби формують цілісну та багатогранну фігуру, в якій кодифікується комплекс мовно-культурних, світоглядно-аксіологічних, ментальних та інших чинників. Загалом цим комплексом репрезентується духовна дійсність та культурна константність українського народу. Приналежність до цих уявлень є свідченням належності до етнокультурної формації, її духовної сфери. У цьому контексті свідомо упускаємо християнсько-релігійний компонент досліджуваного стереотипу, оскільки вважаємо його окремою темою дослідження, але дотично нижче він буде розглянутий. Крім цього, будемо намагатися залишитись у просторі науково-аналітичних методів та стилістики і не зануритись у публіцистичні чи популярні форми інтерпретації. Також для більшої об'єктивності дозволимо собі деякі порівняння з іншими картинами світу, скажімо, з культурою Вірменії чи Грузії. Такі контрастивні прийоми є виправданими з огляду на релігійно-християнську спорідненість, на фактор глибинної культурно-історичної та еволюційно-генеалогічної моделі – ці народи, як і український, налічують багатовікову історію, характеризуються архаїчними традиціями, проживанням на своїй історичній території, боротьбою за незалежність та протистояннями асимілятивним процесам, ієрархією цінностей та ін. Відмінність полягає лише у природно-географічних реаліях, належності мов до різних мовних груп та сімей, уявленнях про визначену Богом та історією ойкумену, міфологію.

Родина як етнокультурна та понятійно-ментальна категорія в українському мовно-культурному ландшафті та народів Закавказзя охоплює широкий семантичний та культурний простір. З одного боку, це глибинна культурно-історична традиція, з іншого – це морально-етичні, соціально-правові інтерпретації, наукові гіпотези та теорії. Крім цього, ще й широке функціонування у дискурсі – значний обсяг сполучуваності слів, масштабний тропеїстичний простір (уживання порівнянь, метафор, епітетів, гіпербол, метонімії, алегорії та ін.). Також родина є ключовою категорією мовної картини світу, у рамках якої формується понятійно-асоціативний простір [4, с.26], та налічує цілий континуум слів-стимулів, які співвідносяться з ядерною чи периферійною зонами семантичного поля.

Важливою також є філософсько-світоглядне розгортання цього поняття у контексті інтерпретації ментальності наших народів. У аксіологічній структурі української моделі світу (до речі, як і в багатьох інших народів) родина як світо-

глядно-понятійна категорія входить до десятки базових ціннісних категорій (поряд із нею позиціонуються «життя», «Бог», «свобода», «батьки», «патріотизм», «вождь» – голова роду, народу, нації, «віра», «земля» – рідний край, «плем'я», «свій», «чужий» та ін).

Родина в українській мові інтерпретується як «група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом...» – у першому значенні і у п'ятому «рідна сторона, батьківщина», у шостому – «рід покоління кого-небудь» [8, с.1038]. У «Словнику синонімів української мови» родина (сім'я) – рід; батько (основоположник роду); челядь; пращери (родинно-споріднені та генеалогічно залежні) – як архаїчна фаза родинного дерева; група людей, які проживають в одному приміщенні; нащадки (як гіпотетично можливі продовжувачі родинного ланцюга; родинний дім; родинні зв'язки – близькі та далекі; близькі батьки, батьки батьків – дідусь, бабуся, прадід, прабабуся та ін.; діти, внуки, правнуки. Також паралельні (побічні) гілки родинного дерева – хрещені батьки, куми, брати та сестри, племінники, дядько та тітка, двоюрідні, троюрідні брати і сестри, усиновлені діти та ін. [24, т. II, с.532].

Родина в українській моделі світу доповнюється важливим елементом – успадкування імені (варто зазначити, що саме цей сегмент у різних культурах представлений досить строкато і неоднотипно), тобто входить до комплексу антропонімії. Це успадкування прізвища батька, імені батька (по батькові), часто «вуличних імен», прізвиськ. У відповідності з українською традицією у системі антропонімів частіше передається чоловічий (маскулінний) сегмент. Так, скажімо, Шевченко, Шевчук, Тесленко, Коваль, Коваленко, Ткач, Ткачик, Ткачук, Боднар, Стельмах, Мельник, Бортник, Косар, Гречкосій, Гайовий, Пекар, Пасічник, Рибак, Столяр, Склярєнко, Муляр, Колісник, Кушнір, Лесюк та багато інших (також похідних) варіантів сформували український антропонімічний масив. Ці лексичні одиниці функціонують і в стосунку до фемінної частини соціальної системи, але при цьому зберігають маскулінну приналежність (у мові це чоловічий рід і, власне, флексію чоловічого роду). Патріархальна модель світобудови спричинила рецесію фемінного чинника у формуванні номінативного комплексу на позначення роду, родинної залежності. І жінка, як відомо, поєднуючи свою долю з чоловіком, приймає зазвичай його прізвище, а діти, крім прізвища батька, успадковують ім'я (по батькові, але не по матері), і в такий спосіб номінативно губиться материнська частка. Але цю особливість української етнокультури, яка формувалася впродовж багатьох століть, будемо вважати даністю і не будемо її ревізувати.

Родина як понятійна категорія знайшла своє відображення і у словнику символів, концептів, культурних констант, архетипів та ін. Так, у словнику-довіднику «Знаки української культури» родина тлумачиться як «група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я; також рід, рідня; традиційний символ душевного порятунку, затишку, клю-

чова ланка родоводу...; характеризується високою моральністю стосунків, насамперед у селянському середовищі...» [12, с.504].

У словнику констант родина репрезентується такими понятійними групами, як «свої» та «чужі», «рідна земля», «батьки та діти», «рід», «народність» [25, с.128, 171]; [16, с.254–255]; [3, с.346–347].

Для більшості наукових, науково-популярних, етнографічних та інших матеріалів, які апелюють до родини як досліджуваної категорії, характерною є сакралізація, рафінована подача цього поняття, ідеалізація. В окремих випадках родина набуває ритуально-культових форм, космогонічних властивостей, ознак культурно-світоглядної домінанти, маніфестується як культурна універсалія, стереотип. Але метою цієї розвідки є більш повна картина та «очищення» зазначеної ідеологеми від дещо гіперболізованої сакральності і не зовсім об'єктивного висвітлення.

Якщо ж відштовхнутись від теорії ментально-сценарійної приналежності народів і пристати на ідею аграрного типу української культурно-світоглядної моделі, якій, власне, підпорядковується вся матеріальна і абстрактна дійсність, то «земля», «географічний простір» (у своїх окодосяжних та окреслених параметрах) є визначальними категоріями світобудови. Вона (земля) визначає і закладає канони світобачення, і родина у цьому випадку стає колективним розумом і несе на собі код, своєрідну тамгу, культурну програму [17, с.218], [9, с.67], [11, с. 279], [30, с.40].

Оскільки аграрний тип функціонування і самореалізації передбачає значний людський ресурс, бо саме він дає змогу повноцінно співпрацювати з аграрним простором і добиватися позитивного результату, то родина, рід, родинне коло, сімейність зміщуються в епіцентр і зливаються, формують бінарно-монолітну структуру [31, 12]. Інакше кажучи, земля і родина стають семантично близькими та визначальними, моделюючими чинниками. Вони організують та підпорядковують семантичний простір і семіотично виокремлюються у домени, семантико-семіотична маса яких дозволяє формувати навколишній простір, вибудовувати своєрідний світопорядок. Навколишній мікросвіт перебуває під гравітаційним впливом цих понять, формуються ядерна та периферійна зони семантичного поля. Також сценарійність усіх життєвих явищ та процесів їм теж підпорядковується. Іншими словами, земля та родина формують культуру, світогляд, ментальність, спосіб та стиль життя і мислення. Відповідно до цього родина як структурно залежна одиниця у безальтернативному порядку повинна виконувати програми, які диктують земля, природно-кліматичні умови, ритми та цикли природи, а також ресурс навколишньої дійсності. Тож родина, як добре організована група людей, яка підпорядковується єдиноначальній особі і визнає родинно-рольову ієрархію, своєю згуртованістю та мобільністю спроможна реалізовувати програми, які диктує реальна дійсність, і, відповідно, забезпечити виживання. Тобто перед нами явища, які абсолютно відповідають системним ознакам – система є системою тоді, коли вона спроможна само захищатись та самооновлюватись,

чинити спротив зовнішнім та внутрішнім руйнівним чинникам, а також формувати безперервний ланцюг родовидових успадкувань, трансформацій та пристосовувань. Остаточним результатом таких властивостей є спроможність долати еволюційні труднощі, самозберігатись [26, с.377], [11, с.24]. Тому велика, згуртована, високопродуктивна родина стає абсолютною умовою та світотворчою доміантою. Якщо ж провести паралель з іншими народами, які вели кочовий спосіб життя чи загарбницько-завойовницькими діями забезпечували виживання родів, етносів і цілих народів, етноси, життя яких було тісно пов'язане з морем, або народи, які проживали у гірській місцевості і перебували у відносній ізоляції, то організація культури цих народів моделювалась іншими факторами та механізмами.

У своєрідний спосіб формувались моделі родини у невеликих народів, які впродовж усієї історії вели перманентну боротьбу за свободу та незалежність (наприклад, згадані вище малі народи кавказького регіону). У цих народів на тлі сакралізованої родини важливим чинником у формуванні моделі світу є «воїн», «захисник». Тому у цих культурних системах актуальною є потреба позиціонувати себе у контексті родової приналежності, тобто розпочати процедуру соціологізації, але більш актуальною є необхідність її завершити і визначитися зі статусом воїна – сильного, завзятого, відважного. Сильний воїн прославляє рід, а негідний, боягузливий – ганьбить. Хлопчик від народження асоціюється з воїном, яким буде пишатися рід. Така модель є поширеною не лише у малих народів Кавказу чи Закавказзя, а й на значній території Центральної, Південної та Східної Азії та ін. [9, 249].

Особливості сценарійності, специфіка історичної лінії народів, ментальності, картини світу і типу національного характеру слід розглядати також у рамках теорії пасіонарності, де історія, культура, етнос, епоха інтерпретуються у контексті наявності «енергетичного ресурсу» – мотивацією, внутрішнім стимулом, прагненням до виживання, творчості, креативної діяльності і самореалізації (ілюстрацією цього може бути факт існування багатьох та численних народів і цивілізацій, але лише незначний сегмент минулих епох залишив після себе грандіозні архітектурні споруди чи культурно вагомі тексти, скажімо, Біблію та ін.). Правда, майже всім (крім китайської) культурам не вдалося уникнути ентропії та розпаду (що є свідченням виснаженості культури, обмеженості загальнокультурного енергетичного ресурсу), але наразі йдеться про культурний слід, який залишив після себе народ чи народи [11, с.31–32].

Деталізуючи таку ментально-понятійну категорію, як родина, звернемо увагу на тлумачення цього поняття в архаїчному аспекті. Так, у словнику староруської мови XIV–XV ст., у якому «родъ – це приналежність за походженням до якоїсь соціальної групи, рід, походження», а також «рідня, родина» і ті, хто походять від спільного предка». У словнику Б. Грінченка це «1. Родня, родные... за гроші не купити ні батька ні неньки». 2. Семейство».

В усіх дефініціях у рамках українського дискурсу, зрештою, як в інших мовах, родина – це родовід, родинні зв'язки, генеалогія, приналежність до окремої вітки. У більшості дефінітивних джерел акцентується увага на аксіологічній стороні цього поняття. Високу позицію родини як цінності маніфестують і наукові та науково-популярні джерела, які безпосередньо чи дотично розглядають цю категорію. І слід зазначити, що у більшості українських дефініцій та дискурсі загалом спостерігається стійка тенденція до рафінування, ідеалізації та семантико-семіотичної неповноти, а це означає втрату об'єктивності. В окремих випадках в інтерпретації цієї категорії спостерігається майже цілковитий відхід від наукової методології, статистики. У такий спосіб у парадигму знань про цей сегмент нашої дійсності просочилася необ'єктивна або зміфологізована інформація, утворились утопічна модель, чергова міфологема. Йдеться про те, що у більшості науково-термінологічних, лексикографічних, науково-популярних творів і творах словесного мистецтва висвітлюються негативні, руйнівні властивості цього складника картини світу.

Як зазначалося вище, аграрний тип моделі світу специфічно висвітлює та позиціонує родину як понятійно-світоглядну категорію. Попри беззаперечні позитивні властивості в українській етнокulturі накопичився і значний негативний досвід моделювання дійсності у контексті зазначеної категорії. Він є очевидним, але з тихої колективної згоди деструктивна сторона цього поняття не є популярною у сенсі обговорення чи глибокої наукової соціально-психологічної аналітики.

Очевидним є те, що думка, яка часто озвучується дослідниками, про те, що еволюційні зміни, які відбуваються у суспільстві, зазвичай експлікують поверхові трансформації, є декларативними чи імітативними. Глибинні шари культури, свідомості є статичними і консервативними. Зміни у цій царині відбуваються повільніше або вони взагалі не зазнають змін. До цих константних прошарків належить ментальна традиція (до речі, масова колективізація, голодомор 30-х років, психологічна обробка та інші явища й експерименти, які були застосовані до нашого народу в радянську епоху, першочергово мали на меті змінити ментальність – українська ментально-світоглядна картина різко контрастувала з програмами побудови соціалізму [27, с.101], [17,с.221]. Зміни елементів нашої дійсності (громадянин з воза пересів за кермо електромобіля чи переселився із сільської місцевості у багатоповерхівку та оточив себе гаджетами) є радше декоративними, майже не відбувається змін на рівні глибинного, колективного «я». Щоправда, зміни все ж мають місце. Так, скажімо, низка революцій на початку ХХІ ст., політичні події, агресія сусідньої країни та необхідність України вести боротьбу за територіальну цілісність, масова міграція та змога зануритись в інші культури і запозичити культурний досвід та спосіб суспільного життя та ін. внесли зміни в українську ментальну модель і на глибинному рівні, але вони не є радикальними та не завжди позитивними.

Тож ми повинні говорити про те, що попри генеруючі та позитивні програми, які закладені у таку понятійну категорію, як «родина», відстежується і негативний чинник, який не варто ігнорувати у своїх рефлексіях на тему сьогодення і долі народу.

Українська ментально-комунікативна традиція попри позитивну експресію містить і негації, наприклад, ненормативні, лайливі та грубо-принизливі лексеми, конструкції з компонентом «мама», «мати», «батьки» чи «родина». Частково ці елементи описані в доробках Лесі Савицької. В них здійснено спробу систематизувати континуум жаргонної, сленгової та обценної лексики. Щоправда, за межами цих праць залишився значний обсяг діалектної лайливої лексики, а також не потрапили прокльони, негативні побажання та ін. Зазначимо, що в окремих регіонах України така категорія комунікативних конструктів є досить багатою та різноманітною. Зауважимо також, що подібна традиція відсутня у народів Закарпаття.

Звернемо увагу на родинні протистояння, конфлікти та навіть війни, які, з дозволу сказати, є традиційними в українських соціальних системах. Ілюстрацією цього є не лише Кайдашева сім'я, а й низка інших творів та історій, на які багата українська література. Сімейні конфлікти, родинні війни, а також образи і гнів, які десятиліттями «сидять» у свідомості наших співвітчизників, а нерідко передаються з покоління в покоління, беруть свій початок із сивої давнини. З літописів відома історія осліплення князя Василька з Теремовлі [15, с.148–149]. І це лише один епізод, а їх відомо чимало. Справедливо зауважимо, що не лише наша історія насичена фактами братовбивчих та родинних протистоянь. Відомий з Біблії конфлікт між Авелем та Каїном, точніше, заздрість та нелюбов Каїна до свого брата стали першим прецедентом родинної антипатії – пізніше історія Європи, як і світовий історичний досвід, буде багаторазово демонструвати подібні конфлікти.

Українська родина, як зазначалося вище, позначена широким спектром конфліктів і протистоянь. З історії української культури відома тематика найбільшої ненависті – це братньої, яка в свою чергу є опозицією до «братньої любові». Ця негативна традиція, на жаль, дійшла і до наших днів. Цьому можна легко знайти підтвердження, якщо звернутись до статистики судових справ, в основі яких є родинне протистояння. За неуточненими даними, Україна за цими показниками лідирує в Європі. Також є абсолютним лідером на європейському континенті і входить у десятку у світовому масштабі за кількістю розлучень (у відсотковому співвідношенні до кількості шлюбів). Ця статистика є стабільною впродовж останніх 30 років і свідчить про хиткість та утопічність інституту родини, сім'ї в українській соціокультурній системі.

У нашій моделі світу є і факт улюблених та нелюбих дітей. І це не лише у казці про дідову доньку і бабину доньку. Розподіл майна, спадщини, влади між дітьми відбувався за сильної кон'юнктури особистої любові чи неприязні. І, як відомо, розподіл був дуже суб'єктивним і нерівноцінним, що теж часто ставало причиною міжусобиць.

Родинні протистояння між батьками та дітьми реєструються українським текстовим масивом і українською народною піснею зокрема. Протистояння невістки і свекрухи, наміри батьків зруйнувати сім'ї своїх дітей, бути вигнанцем з батьківського дому чи терпіти тиранію батьків та багато інших історій наскрізь пронизують український фольклор та художню літературу. Відомий також статус «старшого брата» та «молодшого брата», який міцно увійшов у східнослов'янську культуру.

Слід зазначити, що родинні війни, сімейні конфлікти в наші дні досліджуються соціологами, психологами, правознавцями та ін., а також є предметом ток-шоу і телепередач на кшталт «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Сімейні війни», «Сімейні мелодрами», «Стосується кожного», «Говорить Україна», «Один за всіх», «Свідок», судових шоу-засідань, в основі сюжетів яких реальні життєві історії. Також сумними є факти, які щоденно висвітлюються у ЗМІ, – це «Надзвичайні новини», новини кримінального світу та ін., коли сімейні драми завершуються тяжкими злочинами. «Сімейне право» та «канонічне право» як окремі галузі правознавства дуже незначною мірою регулюють ці відносини. Більше того, ми неодмінно спостерігаємо порушення п'ятої заповіді Божої – «шануй батька свого, шануй матір свою, і добре тобі буде, і довго житимеш на землі» та дев'ятої і десятої – «не свідчи неправдиво проти ближнього твого» та «не жадай дому ближнього твого». При цьому українська культура декларує християнство як ядро духовності та моралі, але *de facto* між життєвими реаліями та деклараціями спостерігається значна розбіжність.

Ще одним аспектом нашої дійсності, який контрастує з офіційними дефініціями, є сумна статистика покинутих батьками дітей, які перебувають у сиротинцях, а також кількості безхатків чи покинутих батьків, які доживають вік у будинках для людей похилого віку чи хоспісах (при живих і часто фінансово успішних дітях). Цей відсоток теж є одним з найбільших в Європі. Великим також є відсоток людей, які проживають у колись мальовничих селах, де не вщухав дитячий гамір і вирувало життя, а в наші дні стежки позаростали бур'янами, а «сумні батьки дітей не діждуться з столиць».

Релігійні та політичні протистояння у межах однієї родини теж нерідко є предметом розбрату. Вони укладаються в окремий орнамент у нашому культурному комплексі. Такі розбіжності були й раніше. Один з яскравих прикладів – це історія Тараса Бульби та його родини. Але в наші дні такі протистояння є лише цікавими романтичними історіями, красивою міфологемою, а життєві ілюстрації наших днів демонструють дещо інші тенденції.

Характерним для останнього десятиліття (кількох останніх років) є те, що на тлі загального патріотичного підйому, який спричинений сумними подіями на сході України та бажанням захистити свій край, краща частина наших співвітчизників відправилась в окопи захищати свою землю, тоді як їхні родичі успішно їздять на будови чи інші роботи до Росії чи успішно ведуть бізнес на нафтових родовищах Сибіру. Сумною є картина кладовищ, особливо в центральних і

східних регіонах країни, коли гучні епітафії на могилах родичів, які декларують «любимо» і «ти навіки в наших серцях», гротескно виглядають з бур'янів і родина навідується сюди нечасто.

Родина, родинні цінності трансформувались у субкультуру, сформували світоглядний стереотип. Родина як своєрідний домен та цілісна ментальна модель, колиска духовності у рамках української культури ідеалізується і всіляким чином виводиться з фокусу наукових розвідок. У цьому сенсі варто говорити також і про те, що будь-яка гіпертрофія чи надмірний крен у бік сліпої батьківської любові завдає значної шкоди і руйнує саму систему так само, як і її відсутність, брак родинної любові і тепла. Так, скажімо, родинно-кланові утворення, які визначають рельєф українського ментально-культурного простору, є однією з найбільших перешкод у перезавантаженні системи і формуванні повноцінної цивілізованої держави. Олігархат, родинність, родинні зв'язки і прагнення родин домінувати у владних, державно-правових, політичних, фінансово-економічних, силових, науково-освітніх та інших сферах тромбують систему і перешкоджають здоровій циркуляції свіжих та інтелектуальних, спроможних до інновацій сил. Формується картина тотального застою і де-факто тенденції у рамках української соціокультури є ознаками радше оновленого середньовіччя, ніж побудови сучасної цивілізаційної системи. Досвід зарубіжних країн, зокрема європейських, демонструє взірці, діаметрально протилежні за змістом. На тлі інтерпретації навіть обожнювання родини як ключового сектора державної системи діє механізм жорсткої селекції. Вона не дозволяє розвиватися механізмам паразитування на імені, фінансовій чи політичній успішності батьків. Звичною картиною для Західної Європи є практика, коли син чи донька прем'єр-міністра чи мультимільонера навчається в університеті, а вечорами миє чашки чи підлогу у ресторанах, щоб заробити на проживання та навчання. При цьому у свідомості батьків та дітей такий спосіб життя і тип стосунків вважаються абсолютно нормальними. А діти при цьому набувають особистого життєвого досвіду та вміння цінувати матеріальні і духовні надбання родини та народу загалом. Відповідно мінімізується інфантилізм як негативне соціальне явище. В українському середовищі навіть сформувався окремий вид корупції, який виражається не стільки фінансово чи матеріально, а як комплекс послуг, в основі яких закладений механізм підтримки та інсталяції родини, родинних зв'язків і закріплення окремих секторів державної системи за родинно-клановими групами, кумівство. При цьому діє значна кількість тактик, ходів та маніпуляцій, як обійти закон і не виходити «з тіні», зберегти status quo. Тому відомі рядки з пісні Назарія Яремчука «родина, родина – це вся Україна» є радше діагнозом і національним логотипом, ніж формулою, якою можна пишатись. Олігархат, який декларується як національне зло, не був би таким безпечним і повновладним, якби не був замішаний на родинно-кланових, а часто і мафіозних зв'язках. Ці зв'язки та явища, як зазначається вище, з одного боку, є генеалогічно-креативними, своєрідними конструктами з позитивними програмами, а з іншого – консервативними та руйнівними,

якщо йдеться про самозбереження, високий «коефіцієнт плавучості» та оновлення державної системи як такої. Суспільне, системне, загальнокультурне та загальнонародне у випадку України генерально переноситься на задній план, стає третьорядним. Побудова державної системи у цьому випадку без радикальних системних змін є неможливою. Тут доречним буде ще раз згадати класика М. Гоголя та його хоч і міфічного, але дуже наближеного до реального життя своєї епохи Тараса Бульбу, який карає свого сина за зраду народові, присязі, вірі, побратимам і врешті родині. У наші дні цей персонаж і його історія є глибокою архаїкою.

Українська модель родинно-кланових зв'язків частково має пояснення – слабкість державної системи компенсується сильними родинними зв'язками. І навпаки – сильна державна система не потребує міцних родинних зв'язків. Та зв'язки в рамках однієї генеалогічної вітки у фазі становлення держави як системи та її зміцнення відіграють реакційну роль, стають бар'єром, важким до подолання. Зазначені зв'язки спроможні змінюватися, мутувати, набувати мімікрійних властивостей та підлаштовуватись під ситуації, суспільно-політичний клімат та ін. Більше того, провідні західні психологи та соціологи говорять про такий тип залежності та прив'язаності і намагання втриматися на олімпі як про форму психічних розладів, узалежнення та соціально-психологічну патологію.

Узагальнюючи сказане, заакцентуємо увагу на кількох аспектах. По-перше, родина, родинно-генеалогічна приналежність, сім'я повинні глибше розглядатися в рамках лінгвокультурології, соціально-політичної системи як культурна константа, концепт, архетип та стереотип. По-друге, у межах культури в усіх етнічно-світоглядних системах цей стереотип посідає ключове, базове, центральне місце і визначає світопорядок, ментальність та сценарії мисленнєвої поведінки носія конкретної картини світу. По-третє, родина як складне, комплексне, ієрархізоване та системне явище може відігравати як позитивну, так і негативну роль у формуванні системи як такої. По-четверте, український етнотип, як і ментальний підвид, безперечно наділений своєю унікальністю і недостатньо вивчений. Ті декларації, які викладені у більшості дефініцій, силогізмах, гіпотезах та теоріях, є односторонніми і не розкривають суті цього явища. Тут має місце ідеалізація, частковість, неповнота і втрата об'єктивності. І останнє: у межах сказаного хочеться зробити акцент на тому, що в Україні особливо на сьогоdnішньому етапі становлення держави як складної та розгалуженої системи слід провести ревізію цієї та близьких до неї категорій, доповнити та переосмислити і висвітлити у наукових, а також юридично-нормативних та ін. публікаціях. Такі реконструктивні роботи повинні (в ідеалі) дати можливість зберегти родину як поняття та явище у рамках інтерпретації її як мікросегмента держави, духовності, системи цінностей, як мікросвіт, з якого стартує кожна особистість і виносить уявлення про добро, зло, любов, тепло, цінності. Але на певному етапі формування особистості як креатора та будівельника державної системи родина з її програмами повинна припиняти або мінімізувати свій вплив на суспільну діяльність особистості і при цьому

дозволити їй залишатись лише стартовим майданчиком. Кожна особистість у подальшому житті повинна керуватись іншими суспільними цінностями та орієнтирами. Зберігати у своїй світоглядній моделі уявлення про родину та її вартісність, але вийти на вищий, системний рівень розуміння всього, що становить його реальну дійсність. У цьому випадку родина не повинна виконувати функцій світоглядного бар'єру, гальма еволюційних процесів чи тисків і дати можливість зберігати об'єктивність в оцінці об'єктивної реальності. У цьому випадку є ймовірність збереження здорової пропорції між приватним та державним, між особистим та суспільним, між індивідуальним та колективним. Тоді процес побудови державної системи буде повноцінним та результативним.

1. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Київ : Наш формат, 2018. 440 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Москва : Флинта; Наука, 2012. 288 с.
3. Антология концептов. Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина / Антология. Москва : Гнозис, 2007. 512 с.
4. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Вища школа, 1979. 120 с.
5. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика. СПб. : Лань, 1999. 480 с.
6. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва : Языки русской культуры, 1999. 780 с.
7. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1997. 416 с.
8. Великий тлумачний словник української мови. Київ – Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
9. Гачев Г. Д. Ментальности народов мира. Москва : Алгоритм, Эксмо, 2008. 544 с.
10. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 2000. 400 с.
11. Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и история природы. Москва : Экопрос, 1993. 544 с.
12. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
13. Кононенко В. І. Символи української мови. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. університету імені Василя Стефаника, 2013. 440 с.
14. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва : ООО Изд-во КДУ, 2011. 350 с.
15. Літопис руський. Іпатієвський літопис. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
16. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. Москва : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. 416 с.
17. Мельник Я. Г. Прологомени до українського дискурсу. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Плай», 2012. 260 с.
18. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток – Запад, 2010. 314 с.
19. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта. Москва : Флинта, Наука, 2009. 176 с.
20. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва : Наука, 1988. 216 с.

21. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.
22. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
23. Семиотика. Антологія. Москва : Академический проект, Деловая книга, 2001. 702 с.
24. Словник синонімів української мови у 2-х т. / А. А. Бурячок та ін. Київ : Наукова думка, 2006. 1 т. 1026 с., 2 т. 954 с.
25. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. Москва : Академический Проект, 2004. 992 с.
26. Трубецкой Н. С. История. Культура. Язык. Москва : Изд-ая группа «Прогресс», 1995. 800 с.
27. Український пріоритет: нація, соціум, культура. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 268 с.
28. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ : Либідь, 1992. 640 с.
29. Фурман А. В. Психокультура української ментальності. Тернопіль : НДІМЕВО, 2011. 168 с.
30. Язык – Знание – Реальность. Москва : Альфа-М, 2011. 352 с.
31. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ : Знання, 2006. 341 с.

КОЛОРОНІМ ЧОРНИЙ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Історично так склалося, що завжди і всюди світ базується на контрастах і протиставленнях. Так, високому протиставляється низьке, доброму – погане, світлому – темне, солодкому – гірке, теплому – холодне, мокрому – сухе. Подібно до цього і в культурній традиції кожного народу склалися підсвідомі уявлення між окремими і визначеними поняттями.

Колір має особливе значення в усіх сферах людського існування. Його первинна символіка пов'язується з функціями органів сприйняття, а також зумовлена уявленнями первісної людини про дію природних стихій. У стародавніх віках робився акцент на магічні функції кольорів, пізніше вже бралися до уваги його естетичні якості. Як естетична категорія колір є важливий у побутовій сфері, але реалізація його «високої» функції передусім пов'язана з мистецтвом живопису. І тільки пізніше колір стає одним із художніх засобів при створенні літературного тексту.

Наука про кольори формувалася в різних галузях знань, у різних країнах і в різний час. Питаннями кольору займалися древні філософи Демокрит, Лукрецій, Аристотель. Платон трактував колір як четвертий елемент відчуття [2, 145]. Але працею, яка започаткувала вивчення кольоросемантики у мові, вважається книга Б. Берліна і П. Кея «Основні кольорові терміни» (Basic Color Terms: Their Universality and Evolution, Berlin – Kay, 1969) [10].

Серед сучасних наукових розвідок, які активно описують питання кольоросемантики, варто згадати публікації українських дослідників Г. Яворської, О. Кучерук, Г. Півторака, Т. Семашко, Т. Ковальової. У білоруських традиціях це дослідження Ю. Бабіч, І. Струц, І. Швед, Л. Міронової. У Росії кольоросемантику активно досліджували Н. Зліднєва, С. Міщенко, Е. Горн, Л. Безсонова, В. Гак, І. Єлинцева.

Незважаючи на відносну універсальність сприйняття окремих кольорів серед багатьох народів, можна прослідкувати і певну відмінність у тій чи іншій культурі. Тому не дивно, що останнім часом велику увагу дослідників привертають фразеологічні одиниці з кольороназвою у контрастивному аспекті. Так, порівняльним дослідженням присвячені праці І. Беляєвої, І. Каліти, Н. Суворової, А. Василевича, О. Ващенко. На думку мовознавців, «фразеологізми з компонентом «кольороназва» належать до тієї частини номінативного складу мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самобутністю» [3, 268].

Колороніми (від лат. color – колір, гр. opima – ім'я), або кольороназви визначаються як лексеми, денотативним значенням яких є ознака кольору. Явище кольору залишається предметом вивчення багатьох наук (фізики, природознавства, психології, астрономії та ін). В останні роки в лінгвістиці дуже популярними є

дослідження колоронімів як окремої лексики, яка відображає сприйняття дійсності. Колір сприймається як емоційно-культурне явище, за допомогою якого передається психічний та ментальний стан людини, риси її характеру, культурні та соціальні аспекти життя.

Фразеологізми супроводжують і описують людське життя від його початку і до кінця. Вони характеризують людську діяльність, навколишній світ і саму людину. Колір є невідомою частиною сприйняття людиною світу та кумулятивно передає характеристики людського життя. Людина сприймає колір не тільки як об'єктивну характеристику, а і як морально-естетичну категорію. Така категорія виражає ставлення, оцінку, норму. Фразеологічні одиниці (ФО) з використанням кольороназви супроводжуються оцінними конотаціями і співвідносяться з цілісною картиною світу окремої національної культури.

Дане дослідження зумовлене насамперед загальним спрямуванням фразеології на комплексне вивчення фразеологізмів, котрі при відображенні особливостей світосприйняття є засобом створення образів у мові. Взаємодія лінгвістики, культурології і філософії значно розширили рамки аналізу мовних явищ, які відображають лінгвокультурну інформацію. Ця наукова розвідка присвячена колороніму *чорний* у складі фразеологізмів. Вона продовжує актуальні сучасні праці, спрямовані на вивчення ФО в цілому та їх компонентів зокрема.

Метою статті є відшукати і порівняти фразеологічні одиниці з колоративом *чорний* в українській, білоруській та російській мовах. Спробувати визначити лінгвокультурологічні особливості таких фразеологізмів у фразеологічному фонді кожної мови, окреслити їхню культурно-національну специфіку, а також проаналізувати, наскільки такі фразеологізми є універсальними.

Об'єкт дослідження становлять фразеологізми вибраних мов, у структурі яких присутня назва чорного кольору. Матеріалом статті слугували словники української, білоруської та російської мов: «Фразеологічний словник української мови» (2003), за редакцією В. Білоноженка, «Фразеологічний словник української мови» (1998), «Словник української мови» (1970 – 1980), «Фразеологічний слоўнік беларускай мовы» (2008), «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (1996) «Большой фразеологический словарь русского языка» (2006), «Толковый словарь русского языка» (1990).

Прикметники на позначення кольорів, які входять до складу українських, білоруських та російських фразеологізмів, – це якісні прикметники, основним значенням яких є називання кольору, що сприймається органом зору. Таке значення – єдиний нейтральний засіб вираження поняття [11, 93]. Прикметники з назвами кольорів мають давнє походження, багату семантику і здатні утворювати експресивно-образні значення.

Кожна кольороназва завжди асоціюється з якимось певним символом. У багатьох культурах чорний колір є символом смерті, горя, зла, нещастя і таємничості. А також він є кольором ночі, Чорнобога і магії. У замовляннях часто фігу-

рують чорна курка, чорний ворон, чорна гадина, чорний вовк, чорний пес, чорний рак, чорний віл і ін.

Цей колір асоціюється з острахом і чимось невідомим. На противагу кольору білому, чорний завжди має негативну семантику і використовується для цілої низки негативних явищ. Недарма Й.В. Гете називає його «кольором мороку» [2, 24]. У західній культурі це смерть, траур, скорбота, меланхолія, приниження, руйнування. У східній – Ворота Пекла [11, 23].

Так, у різних мовах відомими є фразеологізми з чорним кольором: *más negro que el alma de Judas* – мати душу чорнішу, ніж Іуда (іспан.), *work like a black* – дуже важко працювати (англ.), *le four noir* – повний провал, невдача (фр.), *camicia nera* – чорна сорочка (італ.), *mit etwas sieht es schwarz aus* – з чим-небудь справи йдуть кепсько (нім.), *czarna dziura* – якийсь фрагмент з минулого, про який воліють не згадувати (пол.), *černa listina* – чорний список (чеськ.), *čierna kronika* – кримінальна хроніка (слов.).

Тлумачний словник української мови подає 13 значень лексеми *чорний*, перші три найбільш розповсюджені:

- кольору сажі, вугілля, найтемніший; протилежне – білий;
- темний, темніший у порівнянні із звичайним кольором;
- брудний, покритий брудом, сажею, кіптявою [5, 352].

Подібна ситуація і у двох інших мовах. Білоруський словник фіксує 12 значень, російський – 9. Усі лексеми на позначення кольорів можуть уживатися як у прямому, так і в переносному значенні. Переносне значення кольористичного компонента фразеологізмів може пов'язуватися з символікою кольору.

У досліджуваних мовах усі занотовані фразеологізми з компонентом *чорний* можна розглянути в нижче наведеній таблиці. У таблиці наводимо порівняння з точки зору семантичної еквівалентності в кожній з мов (не беремо до уваги їх зовнішню будову, хоча дуже часто вибрані ФО у трьох мовах є повними еквівалентами як з точки зору зовнішньої форми, так і за внутрішньою формою – значенням).

українська	білоруська	російська
тримати у чорному тілі	трымаць в чорным целе	держать в чёрном теле
чорна кішка пробігла	чорная кошка пробегла	чёрная кошка пробежала
чорним по білому	чорным па белым	чёрным по белому
чорна робота	чорна робота	чёрная работа
чорна невдячність	чорная няўдзячнасьць	чёрная неблагодарность
у чорному кольорі	у чорным святле	в чёрном цвете
чорні думки	чорныя думкі	чёрные мысли
чорна магія	чорна магія	чёрная магия
чорна кістка	чорная косць	чёрная кость

чорна пляма чорні списки чорна біржа чорна робота малювати /зображувати чор- ними фарбами на чорний день чорна меланхолія чорний ринок чорна година працювати як чор- ний віл аж у роті чорно ні біле, ні чорне з білого чорне, з чорного біле чорна заздрість чорна справа чорне слово чорна смуга над головою чорні хмари збираються як чорний віл на ногу наступив чорні злидні	чорна пляма чорныя спісы чорная біржа чорная работа малюваць чорнай фарбай на чорны дзень чорная меланхолія чорны рынак чорная гадзіна рабіць як чорны вол чорна ў роце ні чорнага, ні бела- га зрабіць белае чор- ным глядзець цераз чорныя акуллары чорныя замяры на чорны пазна- чаць	чёрное пятно чёрные списки чёрная биржа чёрная работа расписать в чёр- ном цвете на чёрный день чёрная меланхо- лия чёрный рынок чёрная зависть чёрное дело чёрным словом чёрная полоса чёрный понедель- ник чёрная тоска
---	---	---

Таким чином, занотовано 77 фразеологізмів (з них – 27 українські, 25 – білоруські і 22 – російські). Як бачимо, кількість таких ФО подібна. Причому 17 пар – це є семантичні еквіваленти у трьох мовах, 5 – в українській та білоруській, 4 – в українській та російській. Цікавим є те, що білоруська і російська мова між собою не мають жодної пари фразеологічних відповідників. Крім того, є кілька випадків існування фразеологізмів притаманних тільки одній мові (їхня кількість є так само подібна: 3:3:2).

У наведеній статті не бралися до уваги фразеологізми, які є застарілими або архаїчними (напр. *чорні люди, чорна смерть, чорна кров*), у сучасній мові

усіх трьох народів вони вже практично не зустрічаються і давно вийшли зі щоденного ужитку їхніх носіїв.

У більшості наведених фразеологізмів колоронім *чорний* має символічне значення чогось негативного. Так, наприклад, важка фізична праця є значенням ФО *чорна робота, працювати як чорний віл*. Тут значення *чорний* може бути синонімічним до значення *важкий*. Цей колір є кольором депресії і меланхолії: *чорні думки, над головою збираються чорні хмари, чёрная тоска, чёрная меланхолия*. Негативна характеристика людини є у семантиці фразеологізмів *чорна невдячність, чорна заздрість, чёрная душа, аж у роті чорно, чорные замяры*. У таких прикладах *чорний* може ототожнюватися з поняттям *поганий*. Погане ставлення до когось іншого закладене у ФО *тримати у чорному тілі*. На випадок крайньої скрути, важких часів вживаються фразеологізми *чорна година, на чорний день, чорна смуга*.

У рамках фразеологізму *чорна магія* лексема *чорний* є кольором, що має відношення до потойбічних істот. Різне чаклунство підтверджує таку думку, оскільки чорним називається те чародійство, яке виконується за допомогою «нечистої сили», диявола. *Чорне слово* є нічим іншим, як лайливий вислів зі згадуванням чорта.

У середні віки чорна кішка була одним з атрибутів відьми. Марновірні люди і зараз вважають, що якщо чорна кішка перейде дорогу, то це до нещастя. Звідси і походить ФО *чорна кішка пробігла* Про складні відносини між кимось говоримо, що між ними *пробігла чорна кішка*.

Але *чорний* колір не завжди може нести негатив, він також може виступати аналогом *білого* і вказувати на конкретність. Так є у фразеологізмі *чорним по білому*. Або навпаки і не так, і не сяк – *ні чарнага, ні белога*. Значення «трішки» є у білоруському фразеологізмі *на чорны пазногаць*.

Цікавою є білоруська ФО *глядзець цераз чорныя акульяры* – бачити усе в песимістичних тонах, яка утворена за аналогом *глядзець цераз ружовыя акульяры* – дивитися на усе оптимістично. У такому сполученні лексема *чорний* виступає повним контекстуальним антонімом до лексеми *рожевий*. Таким чином, утворюється антонімічна пара фразеологізмів.

Також у трьох досліджуваних мовах є досить поширеним явищем використання колоративу *чорний* у компаративних зворотах – вказівка на інший предмет чорного кольору. Спробуймо проаналізувати такі порівняння.

українська	білоруська	російська
як смоль	як смоль	как смоль
як смола	як смола	как смола
як ніч	як ноч	как ночь
як сажа	як сажа	как сажа
як земля	як зямля	
як циган	як цыган	

як чорт як вугілля як ворон як вороняче крило як дьоготь як сім галок	як чорт, д'ябал	как уголь как ворон
--	-----------------	------------------------

Як бачимо, маємо 25 метафоричних порівнянь з колоронімом *чорний*. Серед них чотири пари еквівалентів в усіх трьох мовах, три – в українській та білоруській, два – в українській та російській. Та тільки три характерних для української мови. Знову склалася подібна ситуація як з описаними вище фразеологізмами – нема жодної еквівалентної пари (без посередництва української) між ФО білоруської та російської мови.

Одразу впадає в очі те, що українська мова є найбільш продуктивною на порівняння серед цієї групи мов. Не дивно, що лексема *сажа* є наявною в усіх аналізованих мовах (також лексема *вугілля* – у двох: українській та російській), адже тлумачення кольору *чорний* іде через ці лексеми як колір сажі, вугілля [6; 8]. Таке порівняння є доцільне з об'єктивних причин: це місце існування чорного кольору у природному середовищі, а також є його первинним зразком, який зафіксовано у словниках.

Крім вищенаведених порівнянь з вугіллям та сажею, у фразеологічних одиницях наявні компаративи подібної структури, де ядром виступають інші лексеми, що вказують на денотат, визначальною ознакою якого є чорний: *смола*, *смоль*, *ніч*, *земля*. Також цікавим є порівняння з найменуванням птахів – ворона та галки. Як відомо, ці птахи мають пір'я чорного кольору [7]. До цього типу порівнянь можна віднести і порівняння з крилом ворона.

Отже, проаналізувавши ФО української, білоруської та російської мови, до складу яких входить колоронім *чорний*, можна стверджувати, що більшість фразеологізмів має своє первинне значення. Також є приклади вживання фразеологізмів, у яких значення набуває семантичного відтінку, яке приписується значенню самого кольору. У трьох мовах є наявні фразеологізми, до складу яких увійшли лексеми на позначення кольору в прямому значенні. У більшості інших випадків тлумачення кольору *чорний* було основним при утворенні переносного значення фразеологізму. Також значна частина усіх занотованих фразеологізмів має домінуюче негативне забарвлення. Незважаючи на деякі розбіжності у будові ФО, у трьох мовах є досить багато семантичних еквівалентів. Цей факт підтверджує спорідненість і подібність вибраних мов.

Це дослідження черговий раз проілюструвало, що білоруська мова є більш близькою до української, ніж російська (як щирі українці тішимося цим фактом).

1. Большой фразеологический словарь русского языка / ред. В. Н. Телия. Москва : Аст-пресс, 2006. 784 с. URL: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary/index.htm>

2. Гете И.В. Избранные философские произведения. Москва, 1964.

3. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «кольороназва» як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов). *Проблеми зіставної семантики* : [зб. наук. ст.]. Вип.7. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. С. 267–273.
4. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. М – Я/ Выдание 2-ое, дапоўн і выпр. Мінск : БелЭн, 2008. 968 с.
5. Словник української мови / ред. І. К. Білодід [та ін.]. В 11 томах. Акад. наук Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; за ред. І.К. Білодіда. Київ, 1970–1980. Том 11, 1980. С. 352. URL: <http://sum.in.ua/p/11/352/1>.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. URL <https://www.skarnik.by/tsbm>
7. Толковый словарь русского языка. URL: <https://povto.ru/russkie/slovari/tolkovie/ozhegova/tolkovii-slovar-ozhegova-bukva-a.htm>
8. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
9. Фразеологічний словник української мови [у 2-х тт.] / В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк, В.Й. Горобець та ін. ,Київ : Наук. думка, 1993.
10. Berlin V., Kay P. Basic colour terms: their universality and evolution. Berkeley : University of California Press, 1969. 178 p.
11. Fontana D. Tajemný jazyk symbolů: názorný klíč k symbolům a jejich významům / David Fontana; z angl. přel. Ivan Němeček; ilustr. Hannah Firminová. 1. vyd. Praha : Paseka, 1994 (Praha: TOT). 192 s.

ПРО КОНФІКС І НАВКОЛО НЬОГО (ІНВЕНТАРИЗАЦІЙНО-КОДИФІКАЦІЙНА ЗАРИСОВКА)

Сучасна українська морфеміко-словотвірна термінологія відзначається різноманітністю, деталізацією й широтою охоплюваних явищ і процесів – вона може задовільнити і задовільняє потреби найрізноманітніших користувачів (студентів, викладачів, науковців). Проте говорити про зазначену термінологію як досконалу, вивершену систему поки ще рано.

Визначення мовних і позамовних причин такого стану, пропонування дієвих засобів і способів його уникнення не належить до завдань цієї праці. Сьогодні постала нагальна необхідність повної інвентаризації й кодифікації названої терміногалузії; до того ж під час їх проведення обов'язковим є взорування на сучасні наукові вимоги до окремого терміна й терміносистеми загалом.

У цій віншувальній статті здійснено спробу інвентаризації й кодифікації терміна *конфікс* і пов'язаних із ним термінів. Зауважу, що конфікс був предметом уваги багатьох дослідників і розглядали його у найрізноманітніших аспектах. Згадаймо для прикладу колективну монографію запорізьких лінгвістів [2], О. Меркулової [8], посібник В. Горпинича [6] та ін.

Як і багато інших морфеміко-словотвірних термінів, цей має кілька відповідників: *біморфема*, *перерваний афікс*, *розірваний афікс*, *циркумфікс*, *префіксально-суфіксальний афікс*.

Уже сама звукова оболонка зазначених термінів указує на різницю видільних (значущих) ознак у називаного ними ніби одного і того ж мовного явища; крім того, термінологічні джерела свідчать і про неоднаковість, суперечність самих дефініцій зазначених термінів.

Отже, *конфікс* як термін сучасного українського мовознавства не відповідає трьом основним терміновимогам: 1) має невиправдану й небажану синонімію; 2) має суперечливу дефініцію; 3) наявна неузгодженість між формою і змістом термінів. Уже тільки ці особливості з обов'язковістю передбачають застосування 'інвентаризаційно-кодифікаційних підходів'.

Далі спробуємо зіставити терміни, виявивши їхню різницю й недоліки (формальні й змістові), залишивши один із них і запропонувавши свою дефініцію. Для досягнення мети в цій праці використано широковідомі і застосовувані в науковому обігу термінологічні довідники; праці окремих авторів використано лише принагідно, оскільки в них здебільшого використано загальновідомі термінографічні визначення.

Отже, у давніших лінгвістичних словниках О. Ахманової [1], Ж. Марузо [7] немає цього терміна і його дефініції, наявний він у Словнику Д. Ганича

І. Олійника [5], Словнику-довіднику Д. Розенталя й С. Тельонкової [10], в Енциклопедії [2000].

У трьох останніх подано прості й небагатослівні дефініції.

1. **Словник лінгвістичних термінів:** *розщеплений формант, словотворчий афікс, що складається з двох компонентів (біморфема) – префікса і суфікса, одночасно вживаних для творення нового слова* [5, 112].

2. **Словарь-справочник лингвистических терминов:** *приставка и суффикс, одновременным присоединением образующие слово* [10, 111].

3. **Українська мова. Енциклопедія:** *словотворчий формант, що становить єдність префікса з ін. морфемами (суфіксом, постфіксом), одночасно використовуваними в словотвірному акті* [11, 253].

Спільним(и) для всіх джерел є такі ознаки конфікса, що їх автори вважають необхідними для виділення зазначеного явища з-поміж інших споріднених чи дотичних явищ:

- його двочастинність, складаність (наявність двох чітко виділюваних елементів); обов'язковою частиною є префікс;
- одночасність приєднання обох складників (на противагу іншим із їхнім послідовним приєднанням);
- використовують лише під час словотворення.

За такої спільності (єдності) дефініційних ознак наявні і суттєві відмінності; порівняймо для прикладу.

1. По-різному визначено статус конфікса: конфікс є формантом [11, 253], конфікс є розщепленим формантом [5, 112] і конфікс становить два окремі афікси – префікс і суфікс [10, 111].

2. В усіх визначеннях наголошено на обов'язковості в конфікса префіксальної частини, розбіжності наявні в можливості існування другої частини з тим чи тим статусом: або це лише суфікс [10, 111; 5, 112], або ж це суфікс і постфікс (на жаль, не зазначено одночасність чи окремішність їхнього поєднання з префіксом) [11, 253].

У цьому контексті необхідно звернути увагу на деяку розбіжність у двох аналізованих джерелах: у дефініції конфікс визначено як поєднання префікса і суфікса, а в поданих зразках, крім префіксально-суфіксального, наявні префіксально-постфіксальні деривати: *ви-...-ся у слові виспатися* [5, 112] і *расшуметься* [10, 111]. Але ж у реєстрі зазначених джерел наявний термін *постфікс* й елемент *-ся* названо в переліку постфіксів, проте з якихось причин у визначенні типу конфіксів цей термін не використовують.

У третьому джерелі також наявна названа розбіжність, проте виявляється вона по-іншому: у дефініції зазначено поєднання префікса із суфіксом і/чи постфіксом, а в описовій частині щодо використання конфікса йдеться лише про *префіксально-суфіксальне словотворення* [11, 253].

Зазначені вище розбіжності між дефініцією і підтверджувальними зразками чи дефініцією й додатковою інформацією є досить поширеними в лінгвотермінографічній практиці, що в свою чергу не сприяє створенню чіткої терміносистеми.

3. Аналіз морфеміко-словотвірної термінології свідчить ще про одну суперечність: у сучасних різножанрових наукових працях (статті, монографії, посібники), у викладацькій практиці незаперечною є позиція необхідності й обов'язковості розмежування явищ морфемних і словотвірних. Відповідно такий постулат поширюється й на розрізнення морфем як одиниць лінійної будови слова з їхньою специфікою й афіксів як засобів словотворення, як засобів процесових, що передують появі слова з відповідною лінійною структурою.

Аналізовані джерела свідчать про недотримання такого постулату. Зокрема, у них афікс прирівняно до морфемі й потрактовано через морфему: *словотворчий афікс, що складається з двох компонентів (біморфема)* [5, 112] – отже, конфікс як особливий афікс складається з двох морфем; *словотворчий формант, що становить єдність префікса з ін. морфемами* [11, 253] – отже, всі складники конфікса-афікса є морфемами.

Про зазначені суперечності морфеміко-словотвірної термінології і її використання вже зазначав в одній зі статей [9, 244-246], тому не буду повторюватися. Зверну увагу лише на специфіку конфікса порівняно з іншими афіксами-морфемами.

Усі афікси, будучи словотвірними засобами і приєднавшись до твірної основи, набувають нового статусу (стають морфемами-складниками лінійної будови слова) й починають виконувати нові функції (стають носіями частини лексичного чи/і граматичного значень); при цьому зазначений елемент завжди виділяють як у ході морфемного, так і словотвірного аналізів.

Конфікс, незважаючи на його позірну подільність, під час безпосереднього словотворення виступає єдиним засобом (афіксом). Приєднавшись до твірної основи, як і інші афікси, утрачає старий статус і набуває нового – розпадається на окремі морфемі, кожна з яких окремо виконує нову(і) функцію(ї) в лінійній будові слова.

Ось чому, на відміну від інших афіксів, під час словотвірного аналізу необхідно виділяти конфікс як один словотворчий засіб (афікс), а в ході морфемного аналізу, нехтуючи особливістю його одночасного приєднання, необхідно виділяти різні елементи-морфемі з їхніми окремими значеннями і функціями.

Крім зазначених в аналізованих довідниках особливостей, необхідно звернути увагу на інші чинники, які впливають на адекватність термінологічного трактування конфікса, але їх не відображено в термінології.

Передусім зауважу, що з-поміж наявних в українській лінгвістиці термінів, які позначають явище одночасного приєднання кількох елементів до твірної основи, найвідповіднішим є термін **конфікс**: 1) має у своїй будові два широко використовуваних в лінгвістиці структурні елементи, які відображають суть самого процесу (*спільно* чи *водночас прикріплений*); 2) другий елемент терміна *-фікс*

ставить цей засіб в один ряд з іншими словотворчими засобами (*афікс, суфікс, префікс* та ін.), що в свою чергу сприяє дотриманню однієї з важливих рис терміна – його ієрархічності.

За таких особливостей термін набуває ознак 'натяковості' й 'прозорості' форми.

По-друге, як можна судити з аналізованих та інших терміноджерел, в українській мові є лише два різновиди конфіксів: префіксально-суфіксальний²¹ і префіксально-постфіксальний. Проте в українській мові наявні й інші зразки афіксальних одиниць з ознаками конфіксів: мають чітко виражену подільність на наявні в мові складники; ці складники приєднують до твірної основи водночас, до того ж займають місце зліва, справа, усередині твірної основи (їх використовують як своєрідну рамку, припасовану до твірної основи); результатом приєднання також є нове слово.

Зазначені конфіксальні ознаки виявляють ще кілька різновидів словотворчих засобів.

Інтерфіксально-суфіксальний: цей засіб є традиційним, проте виявляє свою неабияку продуктивність і в інноваційних процесах:

...-о-...-ськ(ий) *сільськ(е) господарств(о)* → *сільськогосподарський*,

...-о-...∅(ий) *сив(е) чол(о)* → *сивочолий*

...-е-...-ов(ий) *сонц(е) і гроз(а)* → *сонцегрозовий*

...-о-...-ств(о) *слов(а) ли(ти)* → *словоливство*

Прийменниково-флексійний засіб, на відміну від префіксально-суфіксальних чи інтерфіксально-суфіксальних конфіксів, які виконують словотвірну функцію, передусім виражає граматичне значення і виконує формотвірну функцію. Порівняймо: *майдан* і *на майдані*, *гора* і *під горою*. Прийменник-морфема є і носієм семантики просторовості (*дорога* і *при дорозі*), часовості (*вівторок* і *після вівторка*, *полудень* і *до полудня*) чи логічності (*думка* і *на думку*, *відповідність* й *у відповідності*). Безсумнівно, йому притаманні всі ознаки конфікса, у тому числі й ознака одночасності використання-приєднання двох елементів. За таких умов «відмінкова форма в прийменниково-субстантивному комплексі становить єдність із прийменником, одне функційне (синтаксичне) слово» [4, 595].

В українській мові зазначені прийменниково-субстантивні єдності стають базою для творення нових слів: *над земл(ею)* → *надземний*, *за Сул(ою)* → *Засулля*, *від меж(і)* → *відмежовий*. Проте під час словотвірного аналізу нехтують справжні процеси і традиційно зараховують такі деривати не до суфіксального способу творення, а до префіксально-суфіксального. Поширеною є аргументація про те, що у твірній основі не було префікса.

---

²¹ Як свідчать словники інновацій, цей різновид конфіксів має високу продуктивність, чим завдячує нині поширеному явищу черезкрокового словотворення. До того ж в його орбіту потрапляють найрізноманітніші засоби із значною кількістю їхніх комбінацій: *прикомфортити*, *перепарнасений*, *найрозшукуваніший*, *найвасилиший* та ін.

У цьому разі, крім іншого, варто звернути увагу на факти, які підтверджують використання саме суфіксального способу:

- 1) як було зазначено, прийменник з іменником становлять єдність, у якій прийменник виступає синтаксичною морфемою; приєднуючись до складеної твірної основи, суфікс завжди сприяє злитовуванню (сполучуванню) її елементів;
- 2) сполучившись із іменником, прийменник зберігає незмінним своє значення, проте змінює статус: будучи до словотвірного акту слівною морфемою (чи морфемою-словом), після приєднання суфікса стає префіксальною морфемою²²;
- 3) словотвірне значення утворених дериватів складається із суми значень приєданого суфікса ('ознака', 'простір', 'час') і названого твірною основою: *за морем* → *заморський* 'ознака за стосовністю до того, що названо твірною основою', *по війні* → *повоєння* 'час, пов'язаний із тим, що названо твірною основою', *під небесами* → *піднебесся* 'простір, пов'язаний із тим, що названо твірною основою'.

Зважаючи на вищевикладені факти, ураховуючи їх, можна дати визначення аналізованого мовного явища.

Конфікс (від лат. *con-* ...і *-fixus* – спільно прикріплений) – афікс із чітко виділеними й відокремленими складниками, які під час слово- чи формотворення водночас приєднують до твірної основи. Особливість конфікса: після приєднання до твірної основи його складники в лінійній будові слова набувають ознак самостійних морфем – стають морфемами з притаманними їм функціями.

Залежно від того, з яких елементів складається конфікс, можна виділити його різновиди: префіксально-суфіксальний (*долина* → *видолинок*, *ум* → *недоумок*, *комфорт* → *прикомфортити*), префіксально-суфіксально-постфіксальний (*вскочити в халепу* → *вхалепитися*, *кабінет* → *закабінетитися*), інтерфіксально-суфіксальний (*ніжний голос* → *ніжногосвий*, *десять фільмів* → *десятифільмовий*, *пером писати* → *перописець*), прийменниково-флексійний (*межа* → *без межѳ*, *земля* → *при землі*, *садиба* → *за садибою*).

У контексті інвентаризаційно-кодифікаційних вислідів необхідно в сукупності аналізувати й терміни, суміжні з конфіксом, дотичні до нього. З-поміж таких термінів в українській термінології наявні *біморфема*, *конфіксація*, *перерваний/розірваний афікс*, *способи словотворення*, *префіксально-суфіксальне словотворення*, *циркумфікс*. На відміну від аналізу стрижневого терміна, під час аналізу цих термінів необхідно встановити доцільність-недоцільність їхнього використання, зазначити причини відмови від них тощо.

Конфіксація

В аналізованих словниках дефініції цього терміна в основі збігаються.

1. **Словарь-справочник лингвистических терминов:** *то же, что префиксально-суффиксальный способ словообразования* [11, 112]; у цьому довіднику визначення способу цілком узгоджено із визначенням самого засобу.

---

²² В українській мові явище зміни мовного статусу одиниці є поширеним.

2. **Українська мова. Енциклопедія:** див. *Префіксально-суфіксальне словотворення* [11, 253]; у цьому джерелі наявна розбіжність: конфікс потрактовано як єдність префікса з суфіксом і постфіксом, а спосіб зведено лише до одного з різновидів – префікса і суфікса.

3. **Словник лінгвістичних термінів:** *творення слів за допомогою конфіксів* ...[5, 112] – спосіб словотворення потрактовано через використовуваний словотворчий засіб, що своєю чергою цілком узгоджено з іншими подібними дефініційними зразками (пор. *афікс* і *афіксація*, *префікс* і *префіксація*, *суфікс* і *суфіксація*). Але тут же в дефініції через крапку з комою додано: *префіксально-суфіксальний спосіб словотворення* [там само].

Отже, в усіх аналізованих визначеннях конфіксацію потрактовано через префіксально-суфіксальний спосіб, тобто названі терміни визнано взаємозамінними абсолютними синонімами. Як видно, зазначене потрактування здійснено без урахування наявних в українській мові різновидів конфіксів – отже, не відображено явище в його повноті. Уже тільки за такої умови зазначена дефініція є неприйнятною.

Зважаючи на викладене, ураховуючи особливості конфікса як афіксального засобу, словникова стаття повинна мати такий зміст:

Конфіксація (від лат. *configere* – скріплювати) – спосіб слово- чи формотворення за допомогою *конфіксів*. На підставі використання того чи того конфікса виділяють різновиди конфіксації: *префіксально-суфіксальний*, *префіксально-суфіксально-постфіксальний*, *інтерфіксально-суфіксальний*, *прийменниково-флексійний*.

Звичайно, за такої ієрархії у відповідних словникових статтях й усі названі різновиди своєю чергою необхідно трактувати через конфіксацію:

Префіксально-суфіксальний спосіб – різновид конфіксації...

Префіксально-суфіксально-постфіксальний спосіб – різновид конфіксації ...

Інтерфіксально-суфіксальний спосіб – різновид конфіксації ...

Прийменниково-флексійний спосіб – різновид конфіксації...

Біморфема – в аналізованих джерелах цього терміна немає. Наявний він у праці Л. Вакарюк і С. Панцьо. Його дефініція: *Те, що конфікс, циркумфікс. Двокомпонентна морфема, передкореневим компонентом якої є префікс, а післякореневим – суфікс, постфікс чи їх поєднання* [3, 37].

Використання цього терміна є недоцільним загалом, оскільки перечить загальним основам термінології, самій суті названого явища і дотриманню принципу розрізнення морфемних і афіксальних одиниць: 1) у будові слова реально виділяють окремі елементи-морфеми (префікс, корінь, суфікс, інтерфікс, флексія) без урахування особливостей їхньої словотвірної історії – послідовного чи одночасного приєднання до твірної основи; 2) кореневий елемент терміна *морфема* указує на його єдиний статус як елемента лінійної будови слова, а не афікса як засобу слово- чи формотворення, натомість конфікс має статус лише афікса; за таких умов термінопозначення знецінюється принцип розрізнення морфеми як

елемента будови слова й афікса як слово- чи формотворчого засобу; 3) терміноелемент *бі-* вказує на парний (кількісний) вияв, проте конфікси можуть мати й іншу кількість складників (*на-важ-и-ти-ся, при-європ-е[й-і]-ти-сь*); у такому разі цей термін охоплює не всі різновиди; 4) у разі введення до обігу терміна *біморфема*, необхідно вводити й інші різновиди термінів із кількісними позначниками (*мономорфема, триморфема, квадроморфема*), проте для розуміння морфеміко-словотвірної системи, її явищ і процесів такі терміни нічого не дають.

За таких умов термін *біморфема* є надлишковим, його не можна трактувати як синонім до терміна *конфікс*.

Перерваний (розірваний) афікс див. Конфікс. Термін і його пояснення через конфікс суперечить основним вимогам до термінології.

Передусім перший означальний елемент терміносполучення *перерваний/розірваний* вказує на той факт, що первісно афікс був цілим, безчастинним, неподільним – у ньому не існувало частин чи не можна було виділити їх; проте складники конфікса ніколи не становили моноліту. Отже, використані прикметники не відповідають суті-природі називаного явища, навіть спотворюють його.

Крім того, використані прикметники *перерваний/розірваний*, як і всі прикметники в термінології, позначають різновид явища, названого відповідним іменником, і водночас вказують на існування якогось іншого різновиду. За таких умов в українській термінології повинен бути наявним щонайменше ще один прикметниково-іменниковий термін на позначення іншого різновиду, як правило, протиставлюваного першому (наприклад, *зліплений, зшитий, злитований* чи *об'єднаний афікс*). Проте в нашій термінології таких чи подібних термінів немає, оскільки не існує й відповідного для називання явища (принаймні науковці його не виділили).

Циркумфікс [лат. *circum-* і *-fixus* навколо прикріплений] – в аналізованих джерелах цього терміна немає. Наявний він у праці Л. Вакарюк і С. Панцьо. Його дефініція: *Те, що біморфема, конфікс, циркумфлекс. Словотворчий формант, який складається з двох або більше різнотипних афіксів* [3, 233].

Фактично дефініція терміна мало відрізняється від попередніх, які в словниковій статті визнано взаємозамінними (*біморфема, конфікс, циркумфлекс*). Проте на відміну від терміна *конфікс*, формальна структура аналізованого терміна не охоплює всіх наявних в українській мові складних афіксів, вказує лише на частину із них (приєднаних зліва-справа до твірної основи).

Крім того, термін *циркумфікс* має не бажані для термінології паронімії зв'язки з терміном *циркумфлекс* (як видається, саме звукова подібність стала причиною помилкового синонімізування різних мовних явищ – афіксального й фонетичного).

Зазначеними особливостями термін *циркумфікс* поступається термінові *конфікс*.

Звичайно, у зв'язку з інвентаризацією й кодифікацією термінів конфіксової групи неодмінно постануть й інші питання, у тому числі уточнення чи вдосконалення термінології способів словотворення.

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1969. 607 с.
2. Білоусенко П.І., Іншакова І.О., Качайло К.А., Меркулова О.В., Стівбур Л.М. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси). Запоріжжя – Кривий Ріг, 2010. 480 с.
3. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Український словотвір у термінах. Словник-довідник. Тернопіль : Джура, 2007. 260 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. Граматика сучасної української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
5. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
6. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Вища школа, 1999. 208 с.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1960. 436 с.
8. Меркулова О.В. Динаміка конфіксальної деривації іменника української мови XI – XVIII століть. Запоріжжя, 2005. 268 с.
9. Нелюба А. Інвентаризація й кодифікація української морфемно-словотвірної термінології // На сторожі слова. Зб. наук. праць на пошану професора Василя Ґрещука. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. 2019. С. 244 – 252.
10. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Просвещение, 1985. 399 с.
11. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

**АДАПТАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА
(на матеріалі анкет)**

Соціолінгвістика є тією інтердисциплінарною наукою, що не тільки вивчає проблеми, які пов'язані з суспільною обумовленістю виникнення, розвитку та функціонування мови, впливами економічних чинників на мову, але й яскраво демонструє, яким чином та за яких умов виникає зворотній вплив мови на суспільство. У сучасному мовознавстві відбувся зсув від робіт теоретичного змісту до експериментальної перевірки запропонованих гіпотез.

Такий перехід до опису конкретних мовних фактів продемонстрував необхідність нових методів дослідження мови. Соціолінгвісти почали застосовувати не тільки традиційні методики вивчення мови, але в умовах актуального існування суспільної зумовленості взаємовпливів мови та суспільства, повинні були звернутися до активного залучення соціологічних, статистичних, етнографічних, історичних та психологічних підходів (праці М. Вахтіна, Дж. Гудвіна, В. Гуліди, С. Дубіша, А. Зелінської, Е. Земської, Х. Красовської, Л. Крисіна, Л. Масенко, Г. Мацюк, М. Панова, Л. Ставицької, О. Сухомлинова, Д. Шмельова, С. Штиркова).

Метою статті є проаналізувати впливи адаптаційно-інноваційної самоідентифікації на особливості функціонування польської мови в освітньому просторі м.Івано-Франківська (д. Станіславова) за матеріалами якісно-кількісної обробки результатів анкетування, яке було проведене у ЗОСШ №3 на базі класів з польською мовою навчання. До кола безпосередніх завдань увійшов аналіз символічної, ідентифікуючої ролі польської мови в умовах прикордонних областей.

Актуальність і новизна такого дослідження зумовлена, передовсім, виокремленою групою респондентів, а саме, – це учні у віковій групі 12-18 років, які навчаються у класах з польською мовою навчання у зазначеній школі №3 м.Івано-Франківська (д. Станіславова). Загальна кількість респондентів становить 170 осіб, що складає приблизно 80 процентів від усієї кількості учнів середніх та старших класів з польською мовою навчання у школі. Слід зауважити, що до анкетування не залучалися учні молодших класів.

Престиж польської мови в шкільних освітніх закладах Івано-Франківська неухильно зростає не тільки у зв'язку з виїздом молоді на роботу та навчання, але й на постійне проживання. У багатьох школах введено вивчення польської мови як обов'язкової другої іноземної, починаючи з 5-го класу по 2 години на тиждень. Також відкриваються, на вимогу батьків, факультативи, оскільки перева-

жає економічний чинник у виборі іноземної мови: поїхати абітурієнту на навчання до країни з більшим достатком.

В останній рік в Івано-Франківську зростає також зацікавлення німецькою мовою, адже анонсування німецькою владою відкритого кордону для працівників з-поза країн Євросоюзу починає вабити мешканців міста більше, ніж вивчення польської мови. Німеччина є країною з більшим достатком, ніж Республіка Польща. Заробітня платня у Німеччині є значно вищою, але для працевлаштування необхідно мати елементарні знання німецької мови, тому легко передбачити, що «спрацює» економічний чинник привабливості мови і польська мова у місті почне втрачати свій економічний престиж.

В Івано-Франківську є одна школа №3 з польською і російською мовою навчання, у якій кількість учнів у польських класах за останні 10 років збільшилася у 6 разів. Звісно, випускники школи їдуть на навчання до Польщі. У молодших класах уроки проводять виключно носії польської мови, що дає можливість від самого початку правильно засвоїти фонетичну систему мови.

Вплив адаптаційно-інноваційної самоідентифікації людини в умовах пограниччя на функціонування польської мови в класах з польською мовою навчання в ЗОСШ №3 м. Івано-Франківська (д. Станіславова) вимагали пошуку найбільш актуальних методів дослідження. Серед таких методів збору даних для подальшого аналізу, як відомо, у соціолінгвістиці широко використовують спостереження, анкетування, інтерв'ювання, аналіз документальних першоджерел та проведення експерименту. У силу багатьох об'єктивних причин (дозвіл батьків на проведення спостереження та інтерв'ювання) було зосереджено увагу саме на анкетуванні. Анкетування має свої численні переваги: оперативність, економія часу та широта охоплення респондентів.

Щодо теоретичного підґрунтя проблеми мікросоціолінгвістичного дослідження функціонування іноземної мови у вікових групах школярів в українській соціолінгвістиці існують лише поодинокі праці, зокрема, роботи Карпенко Н. про опитування підлітків Полтавщини, які перебувають в закладах інтернатного типу [5].

Згідно з попередньою інформацією, отриманою від багаторічного директора школи п.Світлани Долгової, нам було відомо про невеликий процент майбутніх респондентів, які мають польське походження. Право навчатися в класах з польською мовою навчання мають усі учні міста Івано-Франківська незалежно від національної приналежності, а, зважаючи на суспільно-економічні процеси, починаючи з 2014 року, економічний чинник вибору польської мови відіграє неабияку роль. Слід сказати також, що в ЗОСШ№3 існує двонаправлений вибір класів навчання: з польською мовою викладання предметів або з російською. Звичайно, усі, без винятку, учні вивчають українську та англійську мови. На перерві учні для спілкування обирають українську мову.

При складанні анкети для школярів було враховано декілька основних вимог, виконання яких повинно було забезпечити відповідь на питання про особли-

вості функціонування польської мови в межах певної вікової групи (12-18 років). Було враховано не тільки особливості віку респондентів, місце проведення анкетування, але й отримано дозвіл від дирекції школи на його проведення.

Оскільки не могло бути заздалегідь відомих відповідей на питання доцільності вибору школярами навчання у класах з польською мовою, все ж очікуваним була відповідь про наявність польського походження та Карти поляка.

На практиці складання анкети для школярів вікової групи 12-18 років виявилось справою не простою. Такі структурні компоненти анкети, як звернення до респондента, реквізитна частина, інформативна та заключна, потрібно було оформити належним чином, враховуючи також і естетичний вигляд самої анкети та часові межі заповнення.

На анкетування відводилося до 15 хвилин часу на початку уроку, що теж було важливим для почуття відвертості при виконанні завдання. Анкетування проводив учитель, який не мав спеціальної підготовки, а не зацікавлений організатор. Будь-яка анкета, як відомо, відображає, перш за все, ціннісні орієнтації респондентів, тобто те, чого б вони хотіли. Спостереження та інтерв'ювання дають перевагу при зборі фактичної інформації. Натомість масовість респондентів, яку здатна забезпечити анкета, надає можливість для висування гіпотез, обґрунтування необхідності подальших досліджень.

Слабкою стороною анкет є їх стандартний характер, відсутність живого контакту з респондентом, але водночас, безумовною перевагою анкетування є їх анонімність, коли респондент (учень 12-18 років) може відповідати відверто, не переживаючи за свої «неправильні» відповіді. При проведенні анкетування слід було виключити вплив авторитету, оскільки школяр не може за такої умови бути відвертим, а буде намагатися відповідати так, як очікує замовник анкет. «Парадокс спостерігача» є найбільшою небезпекою при анкетуванні взагалі, а не тільки для вікової групи 12-18 років, тому що респонденти, а в нашому випадку – підлітки, можуть легко піддаватися впливам та надавати ті відповіді, на які очікує замовник анкетування. Тому нами було прийнято рішення, щоб анкетування проводив учитель, який не мав спеціальної підготовки.

Питання в Анкеті школяра були націлені на оптимізацію опитування (від «Чому я вчу польську мову» (одне закрите питання), «Ставлення до польської мови» (напівзакриті питання) та «Я розмовляю польською мовою» (замасковане напівзакрите питання), що передбачали поліваріантність відповідей, до відкритих питань, коли можна написати свою відповідь), не було шкальних питань та дихотомічних.

Запропонована Анкета школяра містила тільки 3 питання, до двох з яких пропонувалося 5 варіантів відповіді, а до одного – 4 варіанти. Також пропонувалося респонденту замість однієї відповіді на питання одразу вибрати аж чотири з п'яти. Подібний прийом передбачав спонтанність при заповненні анкети, що давало можливість говорити про більшу відвертість.

Анкета школяра

Вік (12 років, 13 років, 14 років, 15 років, 16 років, 17 років, 18 років -підкреслити)

А) Чому я вчу польську мову? Можна вибрати 4 відповіді

1. Так вирішили батьки
2. Мені подобається вивчати іноземні мови
3. Польща є сусідом України, отже, необхідно знати мову сусідньої держави
4. Планую поїхати на навчання до Польщі
5. Маю польське походження (Карту поляка (підкреслити))

В) Ставлення до польської мови? Можна вибрати 1 відповідь

1. Подобається. Польська мова дуже красива, подібна до української (інше – написати)
2. Не подобається. Польська мова дуже складна та важка до вивчення.
3. Мені все рівно. Вчу польську мову, бо вона є в програмі.
4. Інше – написати

С) Я розмовляю польською мовою. Можна вибрати 4 відповіді

1. Вдома (з мамою, татом, з бабусяю, дідусем, – інше – підкреслити)
2. З сусідами
3. В костелі
4. В Центрі польської культури та діалогу європейського
5. Мені ні з ким говорити польською. Розмовляю **тільки** на уроках польської мови та літератури

Загальна кількість заповнених анкет: 170

Вік:	А)	В)	С)
12р. – 46	1. – 61	1. – 130	1. – 51
13р. – 31	2. – 95	2. – 4	2. – 5
14р. – 41	3. – 52	3. – 29	3. – 25
15р. – 26	4. – 94	4. – 7	4. – 52
16р. – 15	5. – 45, 16 осіб – Ка-		5. – 103
17р. – 11	рта поляка		
18р. – 0			

Реквізитна частина, яка передбачала опис таких факторів, як вік, професія, стать, місце анкетування, була зведена до однієї тези про вік респондента. Пор.: **Вік (12 років, 13 років, 14 років, 15 років, 16 років, 17 років, 18 років – підкреслити)**. Слід зауважити, що, назвавши анкету **Анкета школяра**, ми намагалися привернути увагу респондентів до характеристики їхньої соціальної групи – школярі однієї вікової групи.

Проаналізувавши відповіді респондентів на перше питання про причини вивчення польської мови, можна зазначити, що 56 % учнів подобається вивчати іноземні мови, а 55 % респондентів вже планують поїхати на навчання до Польщі. Натомість про роль батьків у виборі школи згадують лише 36 % респондентів.

Приблизно 30 % підлітків зазначають географічну близькість сусідньої держави. А 26 % серед опитаних учнів зазначають в анкеті своє польське походження, хоча чітко підкреслюють відповідь про наявність Карти поляка лише 16 осіб, що складає близько 9 % від загальної кількості респондентів.

Відповіді на друге питання про своє ставлення до польської мови передбачали тільки пошук одного варіанта. 76 % підлітків подобається польська мова, і вони написали про її красу. Один респондент, який не має польського походження, написав, що польська мова є для нього як друга рідна. Цікаво, що подібне речення про важливу роль естетичної функції польської мови не зазначив жоден із 45 учнів з польським походженням. Двадцяти дев'ятьом (17 % від загальної кількості) учням взагалі байдуже, яку мову вони вчать, а двом процентам підлітків не подобається польська мова, бо вона є важкою для вивчення. Натомість приблизно 4% респондентів відмітили економічну привабливість польської мови, бо вона знадобиться їм у житті, бо так треба, бо ніхто не знає, що буде завтра, а польська мова є шляхом до кращого життя.

Слід зазначити також, що несподіваним було отримання негативної відповіді про можливість спілкування польською мовою в позаурочний час. Майже 61 % підлітків говорить польською мовою виключно на уроках польської мови та літератури, хоча третина учнів (близько 31 % від загального числа респондентів) спілкується польською мовою в родині й приходять до Центру польської культури та європейського діалогу в Івано-Франківську). 25 підлітків, а це становить 15 % респондентів ходять до костелу на літургію польською мовою. І лише 5 учнів, що складає близько 3 %, спілкуються з сусідами польською мовою.

Перспективи дослідження і висновки. Для сучасної соціолінгвістики властиві системність, спрямованість на конкретне завдання, що передбачає не тільки збір даних, але й кількісно-якісний статистичний аналіз отриманих результатів. Анкетування не є універсальним методом дослідження мовних фактів у соціолінгвістиці, але має свої пізнавальні можливості при виокремленні нових тенденцій та гіпотез.

У перспективі дослідження впливів адаптаційно-інноваційної самоідентифікації людини в умовах пограниччя на особливості функціонування польської мови в освітньому просторі Івано-Франківська слід поєднати з інтерв'ю, що дозволить напрацювати власні методичні прийоми праці з респондентами різних вікових та соціальних груп.

Суцільне (усі учні віком від 12 років, які навчаються у класах з польською мовою навчання), заочне (без спостерігача-організатора), масове (більше ніж 100, а саме – 170 респондентів), аудиторне (за місцем навчання) анкетування, яке було проведене на базі класів з польською мовою навчання у ЗОСШ №3 в місті Івано-Франківську, підтвердило гіпотезу про зростання економічної цінності польської мови для школярів 12-18 років. Ріст лінгвістичної влади польської мови у прикордонних областях України обумовлює важливу роль її комунікативної, пізнавальної та ідентифікуючої функцій.

У соціолінгвістичних традиціях відбувається генералізація та спеціалізація знання про мову і суспільство. Цей підхід відповідає логіці сучасної мовознавчої парадигми, адже розбудова української соціолінгвістичної традиції, як складової європейської, сприятиме появі різножанрових праць, дослідженню нових проблем, а звідси – і розвиткові методології.

1. Гудвин Джеймс. Исследование в психологии: методы и планирование. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 558 с.

2. Гулида, В.Б., Вахтин, Н.Б. Петербургская социолингвистика: пятнадцать лет развития. *Вопросы языкознания*, Москва : Институт русского языка им. В.В.Виноградова РАН. 2010. 2. С. 106–119.

3. Zielińska A. Mowa pogranicza. *Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Warszawa : SOW. 2013. 450 s.

4. Земская Е.А. *Язык как деятельность*. Москва : Языки славянской культуры. 2004. 670 с.

5. Карпенко Н. Анкетування як метод соціолінгвістики (на матеріалах опитування школярів Полтавщини). *Українознавство*. Київ : Науково-дослідний інститут українознавства. 2005. Вип. 2. С. 90-93.

6. Krasowska H. Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie. Warszawa : SOW. 2012. 435 s.

7. Лозинський Р. М. Етнічний склад населення Івано-Франківська у другій половині ХХ ст. (історико-географічний аналіз). *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія: Географія*. Львів : Видавництво Львівського національного університету, 2011. Вип. 39. С. 231-236.

8. Мацюк Г. П. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід й українська перспектива. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 137. С. 28-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAfn_2012_137_8 2012.

9. Пелехата О.М. Особливості функціонування польської мови в освітньому просторі м.Івано-Франківська (на матеріалі анкет). *Zeszyt naukowy prac ukrainoznawczych*. Gorzów Wielkopolski. 2019 (№3). S. 111-119

10. Щеглова И. В. Российская социолингвистика сегодня. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета*. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 5. С. 138-144. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-sotsiolingvistika-segodnya> 2017.

Любов ПЕНА
(Івано-Франківськ)

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ МИКОЛИ ЛЕСЮКА

*Всестороннє і глибинне вивчення української мови
в усіх її виявах є одним із першочергових завдань
у час нашого духовного відродження.
Особливої уваги заслуговує народнорозмовна мова –
це невичерпне, вічно діюче джерело,
з якого постійно надходить поповнення
в літературну мову,
на основі якого відбувається процес її оновлення, збагачення свіжими
притоками.
Ярослава Закревська.*

У центрі наукових досліджень доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Заслуженого працівника освіти України, лауреата кількох премій (і цим переліком не вичерпується список регалій, які репрезентують види діяльності й громадянську активність) Миколи Лесюка перебуває мова – «найголовніша субстанція, яка робить людину людиною» [2, 64]. За його ж словами, мова є об'єднувальним чинником, за допомогою якого людина впізнає себе, ідентифікує, визначає, поєднує себе з однаковомовними людьми чи відрізняє себе від іномовних особин, є найбільшою святинею нації, що стоїть на сторожі єдності народу, забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його аспектах, є цементувальним засобом під час формування етносу як спільноти на всіх етапах його суспільного розвитку [2, 64]. Досвідчений лінгвіст небезпідставно стверджує: «Українська мова є тією консолідуючою силою, яка протягом століть згуртовувала український народ, давала йому наснагу і живильні імпульси у боротьбі за своє визволення від багатовікового національного і духовного поневолення» [2, 64]. Цілком погоджуємося з думкою М.Лесюка, що саме мова (не територія, не спільний економічний розвиток тощо) є найголовнішою ознакою нації. Адже саме завдяки мові ми усвідомлюємо себе українцями, у мові зберігається досвід минулих поколінь, через мову він передається наступним, завдяки мові плекаються багатовікові традиції, звичаї народу, мова є виразником його духу.

М.Лесюка як науковця цікавить усе, що стосується рідної мови: її історія, становлення, розвиток у різні епохи, сучасний стан, роль видатних особистостей у її розвої, культура української мови в усіх сферах її застосування, словотвір, термінологія, особливості мовистилу українських письменників минулого й сьогодення та багато інших аспектів материнської мови.

Чільне місце в доробку відомого вченого посідають розвідки, присвячені діалектним різновидам української мови. Оскільки «народні говори – це джерельна база, якою живиться й живе літературна мова як інваріант загальнонаціональної мови народу», то, на переконання М.Лесюка, «їх вивченню та збереженню необхідно постійно приділяти належну увагу» [3, 12]. Його думки щодо актуальності системного вивчення діалектних явищ суголосні з твердженням видатного українського діалектолога нашого часу, директора Інституту української мови НАН України професора П.Ю.Гриценка: «Багатство лексики народних говорів, різноманітність мотивів номінації, збереження у словниковому складі народної мови одиниць, відмінних за генетичною й часовою віднесеністю, – усе це актуалізує дослідження складу, закономірностей системної організації, особливостей функціонування лексики говорів на одному синхронному зрізі і в часі» [1, 3]. Необхідність ґрунтовних діалектологічних студій важко переоцінити: «Усі галузі наук, що пов'язані з вивченням історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури етносу, значною мірою спираються на свідчення діалектної лексики. І це не випадково, оскільки не лише нові методи можуть збагатити такі дослідження, а й нові конкретні мовні факти, особливо дані народних говорів, що часто виступають каталізаторами нових ідей, нових підходів до вирішення складних проблем» [1, 3].

Серед понад 300 різноаспектних мовознавчих публікацій М.Лесюка виділяються більше п'яти десятків праць, у яких автор висвітлює різноманітні особливості діалектів, специфіку їхнього функціонування, взаємодію з літературною мовою тощо. Учений часто звертається у своїх роботах до цієї тематики, бо переконаний, що аналіз особливостей окремих говірок сприятиме глибшому вивченню і розумінню фонетичних та граматичних закономірностей, які діють у загальнонаціональній українській літературній мові. Живе народне мовлення відзначається простотою, чітким дотриманням історично зумовлених форм, репрезентує різноманітні мовні засоби, виявлення яких дає змогу глибше пізнати творчу індивідуальність жителів того чи іншого регіону. Науковець вважає територіальні різновиди мови важливими елементами загальнонаціональної мови і одним із потужних джерел її збагачення, що відображено в публікації «Місцеві говірки як ознака етнографічної групи українців і джерело української літературної мови» (2018).

Численно представлені в науковому доробку М.Лесюка роботи, присвячені аналізу фонетичних, словотвірних, морфологічних, лексичних ознак гуцульського говору, який належить до найстаріших, найдавніших, і це підтверджується тим, що в його структурі відбиті риси, що були властиві українській мові ще стародавньої доби, тобто періоду Київської Русі. Такі говори називають «архаїчними», і саме завдяки їм маємо можливість установити, якими були фонетичні чи граматичні форми кілька століть назад. Тут зауважимо, що Микола Петрович довгі роки викладає студентам філологічного факультету історичну граматику української мови. Тому, стверджує авторитетно лінгвіст, збереження цілості й недоторканості діалекту для мовознавчої науки є надзвичайно важливою справою.

Аналізу гуцульського говору присвячені такі праці: «Гуцульський діалект як складова сучасної української національної мови» (1994), «Гуцульський діалект у друкованих джерелах» (2008), «Сучасне мовлення гуцулів» (2008), «Сучасне гуцульське мовлення у відношенні до української літературної мови» (2009), «Гуцульський говір через призму історії мови» (2011), «Мовні засоби негативної характеристики людини в гуцульських говірках» (2014), «Фонетична та граматична архаїка гуцульського говору української мови» (2015) та ін. У них дослідник аргументовано доводить, що фонетичні та граматичні риси гуцульського говору, якими він відрізняється від української літературної мови, свідчать про те, що «це – українська мова старої доби, розвиток якої застиг на певному етапі, або мова, позбавлена сторонніх лінгвальних та екстралінгвальних впливів» [3, 36]. Тому закликає мовознавець: «Не знищувати цю мову треба, не цуратися і не соромитися її, а гордитися нею і берегти її. Інша справа, що кожна освічена людина повинна бездоганно оволодіти загальнонаціональною літературною унормованою мовою. Єдина мовна норма мусить існувати, бо був би великий розгاردіаш, якби кожен писав своїм місцевим діалектом, це могло б призвести до нерозуміння й неправильного сприйняття висловленого. Але місцеві говірки слід оберігати, бо вони живлять загальнонаціональну мову, як малі джерельця живлять велику ріку. Так і гуцульський говір, уливаючись у загальномовне річище, живить своїми життєдайними соками-словами, тим самим збагачуючи й урізноманітнюючи українську загальнонаціональну мову» [3, 36]. Свідомо вдаємося до такого розлогого цитування, щоб передати авторове бачення значення й ролі діалекту в розвії літературної мови, його переконання у важливості збереження діалектних перлин і намагання своєю подвижницькою працею внести власну лепту у справу їх дослідження. Ще на початку свого наукового шляху мовознавець наголошував на необхідності звернення уваги на говіркове мовлення, про що свідчить його публікація «Вивчення діалектної лексики Прикарпаття» (1989). Діалектизми для М.Лесюка ніколи не були тим, із чим треба боротися, що треба викорінювати зі свого мовлення, чого треба соромитися; хоча, на жаль, саме на це довгі десятиліття була спрямована радянська система освіти. Узагалі, Микола Петрович є не просто статистом певних діалектних чи інших мовних явищ і процесів, який відсторонено аналізує їх, а палким уболівальником за долю всього, що стосується мови, зокрема її територіальних виявів.

Науковець завжди принагідно наголошує на тому, що «було б справедливо... демократизувати нашу мову, засади нормативності і правопису, допустивши в ній уживання паралельно зі східноукраїнськими і західноукраїнських форм, тим паче, що вони здебільшого історично зумовлені, продовжують традицію наших пращурів, тобто є формами, які існували в давньо- чи староукраїнській мовах» [4, 15]. Певні кроки (малі й неспіливі) в цьому напрямку вже зроблено: наприклад, згідно зі змінами до українського правопису від 2019 року разом із закінченням -і в родовому відмінку однини деяких іменників нормативною стала історично зумовлена і збережена в діалектах флексія -и.

Справжнім революціонером у використанні народної мови, зокрема й гуцульської говірки, М.Лесюк вважає митрополита Андрея Шептицького, який довгі десятиріччя ХХ століття був душпастирем українського народу Галичини, його духовним наставником і лідером. Це обґрунтовано в таких публікаціях дослідника: «Лінгвістичний феномен Андрея Шептицького» (1996), «Мова послання Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“» (2000), «Митрополит Андрей Шептицький – знавець гуцульського діалекту» (2008). На основі скрупульозного аналізу текстів митрополита науковець доходить переконливого висновку, що досконала обізнаність Андрея Шептицького з гуцульським діалектом проявляється на різних мовних рівнях – лексичному, фонетичному, граматичному тощо. Владика не цурався промовляти «до любих гуцулів» їхньою рідною говіркою, а отже, не соромився йти між простих людей, розмовляти, спілкуватися з ними, прислухатися до їхньої мови. М.Лесюк висловлює думку, що «незважаючи на різне ставлення до української мови окремих ієрархів, саме завдяки греко-католицькому духовенству Галичина пронесла й зберегла і українську мову, й український дух через десятиліття польського та російсько-більшовицького засилля, оберігає їх і тепер і берегтиме їх з допомогою церкви та духовенства й надалі» [5, 695].

Вагомим внеском у дослідження українських діалектів, без сумніву, є книга М.Лесюка «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)». Вона присвячена говірці рідного села автора і демонструє його намагання прилучити читача до багатющої, живої народномовної стихії, його прагнення спонукати зануритися у свіжість, якою дихають невичерпні й невмирущі діалектні джерела, відчуті їхню красу й неповторність. Любов і шанобливе ставлення до свого, рідного вчений виніс із раннього дитинства, бо «в ковалівських родинах... учили шанувати рідну говірку, любити свій рідний край, свої традиції, звичаї та обряди, не лихословити, співати українських народних, стрілецьких та повстанських пісень, виховували шанобливе ставлення до старших і незнайомих, учили бути людиною серед людей» [4, 9]. До слова, світлій пам'яті незабутніх Мами й Тата (зберігаємо авторське написання з великої літери) присвячене це ґрунтовне дослідження як знак подяки за таке україноцентричне навчання й виховання.

У названій книзі автор фахово аналізує систему ковалівського вокалізму й консонантизму, визначаючи її спільні й відмінні риси з українською літературною мовою, детально характеризує комбінаторні та позиційні звукові зміни в мовленнєвому потоці, зокрема асиміляцію, дисиміляцію, метатезу, епентезу, дієрезу, гіперизми, протезу, звертає увагу на специфіку наголошування діалектно маркованих лексем, описує морфологічні й синтаксичні особливості ковалівської говірки.

У книзі також подано словник «Із ковалівського лексикону», укладений за диференційним принципом, тобто, як пояснює сам автор, «до нього включені вибірково слова з живої розмовної мови ковалівчан, але лише ті, яких немає в

літературній мові, або ті, що мають відмінне від літературних відповідників звучання і значення» [4, 85]. Колоритними, по-народному мудрими, часто-густо присмаченими «соковитими» слівцями (адже слів із пісні не вилучиш) є фразеологізми, прислів'я, приказки, жартівливі вислови та афоризми, скрупульозно вибрані автором у середовищі односельців, систематизовані та подані окремим розділом у книжці. Дослідник аналізує численні паремії, пов'язані з іменем Господа Бога; запевнення, божіння; паремії, пов'язані з церквою, священнослужителями, побожністю, святами; присягання, не пов'язані з іменем Бога; клятьби, прокльони. Подані в книзі й інші паремії, які можна поділити на різні семантичні групи, зокрема «Дім, родина», «Людський розум», «Людський досвід», «Працьовитість», «Лінивство, ледарство», «Поради», «Зовнішні риси людини», «Фізичні вади», «Одяг» та багато інших. Автор наводить діалектно марковані прозиванки, жарти, оксюмори, дотепні діалоги, використовувані його односельцями за певних мовленевих обставин.

Вдумливий дослідник ще і ще раз доводить нам, що діалектизми є потужними джерелами, які живлять повноводну ріку літературної мови, засвідчують багатство й різноманітність лексичної скарбниці рідного для нього говору, з якої він старанно видобуває словесні перлини й намагається долучити до цього нев'янучого запашного багатобарв'я своїх читачів та запрошує скуштувати чару народної мови. Автор упевнено стверджує, що «її (говірку) не нехтують, не зневажають, нею не гордують, вона почувається в сільському соціумі, як і належить рідній мові, затребуваною і необхідною, важливим засобом спілкування і взаємодій людей» [4, 10], а «мовні традиції в селі міцні, говірка живе і житиме ще довго у своєму первозданному вигляді» [4, 82].

Рідній говірці, яка, як обгрунтовано вважає автор, увібрала в себе й відображає риси обох говорів – гуцульського й покутського, – присвячена і низка статей: «Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя» (2004), «Назви одягу в с. Ковалівка на Коломийщині» (2013), «Історична основа граматичних форм слів у говірці с. Ковалівки на Коломийщині» (2019), «Система голосних фонем у ковалівській говірці» (2019) та ін.

Є в доробку М.Лесюка праці, що висвітлюють різноманітні особливості інших говорів як південно-західного, так і південно-східного нарчч української мови: «Покутський говір як різновид загальнонаціональної мови» (1998), «Основні риси покутського говору» (2003), «Фонетичні та граматичні риси говірки с. Сваричів на Івано-Франківщині» (2008), «Покутський діалект» (2010), «Сучасне мовлення мешканців Слобожанщини» (2010) та ін.

Українські письменники різних часів з метою відображення місцевого колориту, створення автентичних образів і відтворення їхньої мови вводять діалектизми в канву своїх художніх творів. Особливості використання говірково маркованих слів у текстах М.Лесюк аналізує в таких публікаціях: «Діалектизми в історичній повісті Г.Хоткевича «Довбуш» як засіб створення гуцульського колориту» (1988), «Взаємодія гуцульського говору й літературної мови в художніх

творах Марка Черемшини» (2006), «Станіслав Вінценз як знавець гуцульського діалекту» (2008), «Діалектизми в художньому тексті» (2010), «Мова творів письменників з Яворова Миколи та Марії Колцуняків» (2014), «Говіркові елементи в творах Я. Ткачівського як засіб відтворення мовного колориту місцевості» (2017) та ін.

Мовознавець не оминає увагою значення багатьох науковців, які своєю працею долучилися до справи дослідження й популяризації діалектного мовлення. Назвемо деякі публікації: «Польські вчені – дослідники українських говорів» (у співавторстві з Н.Б.Бекеш, 1997), «Ярослава Вакалюк – дослідниця південно-західних говорів» (2003).

Діалектологічні студії М.Лесюка оприлюднені не тільки в наукових виданнях України, а також і за її межами, зокрема в Польщі, Росії: «Huculska gwara w powieści Stanisława Vincenza „Zwada“», опубліковано у «Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Studia Ucrainica 19-20. Spotkania polsko-ukrainiskie» (Варшава, 2005), «Динамика гуцульського діалекта українського язика», надруковано у збірнику «Карпато-Балканский ладшафт: язык и культура. 2009–2011» (Москва, 2012).

Крім лінгвістичного дослідження говірок, М.Лесюк робить добру справу, популяризуючи різножанрові тексти, написані діалектною мовою, оскільки, на його переконання, «найкраще говірку може охарактеризувати живе мовлення» [4, 206]. У вже згадуваній книзі «Мовний світ сучасного галицького села» учений наводить велику кількість текстів, які важливі для лінгвістичного опрацювання говіркових явищ, а також мають пізнавальний характер. Із них дізнаємося про трагічні сторінки буття народу в нелегкі періоди нашої непростой української історії. Автор зумів воскресити факти й події, які довгий час були приречені на невідомість, про які зі знаних причин не говорили вголос, однак які не забувалися, можливо, у найтіснішому колі час від часу зринали сумними спогадами, зберігалися в найпотаємніших закутках пам'яті авторових односельців, щоб дочекатися слушного моменту й виплеснутися болісними свідченнями про побачене та пережите. Тексти записані від людей старшого покоління (роки народження – 1922, 1927, 1933, 1935, 1944, 1947 та ін.) і висвітлюють найрізноманітніші фрагменти людського буття: «Радощі дитинства», «Спогади дитинства», «Розтопане дитинство», «Як нас вивозили», «Спогади про сталінські гугаги», «Про післявоєнні роки», «Про войну в Афганістані», «Як то було за совітів», «Про ковалівське вісіле» та ін.

Про щирість і теплоту родинних взаємовідносин, про виховання дітей у душі любові до споконвічних українських традицій, про пошанування батька й матері у сім'ї, про опіку дітей з боку родичів засвідчують наведені у книжці віршовані листи від святого Миколая, у яких простежується ковалівська говірка. Автентичністю, живим народним духом, вірою в незнищенні загальнолюдські ідеали і, звичайно ж, колоритом рідної говірки пройняті давні ковалівські колядки, репрезентовані на сторінках книжки.

Науковець записав і пропагує «Ковалівські придибашки» – короткі жартівливі розповіді, що відтворюють найрізноманітніші, часом досить «пікантні» життєві ситуації. Написані вони говіркою рідного села автора.

Імпонує стиль викладу матеріалу. Власні спостереження й узагальнення автор намагається подати в доступній формі, однак ця доступність не знижує науковості його праць. Покликання на розвідки інших дослідників минулого й сьогодення (серед яких А.Кримський, Л.Булаховський, О.Горбач, Й.Дзензелівський, Б.Кобилянський, С.Бевзенко, Я.Закревська, М.Жовтобрюх, І.Матвіяс, В.Німчук, П.Гриценко, М.Онишкевич та ін.) засвідчують ґрунтовне опрацювання дослідником джерел з української діалектології.

Діалектологічні студії М.Лесюка, без сумніву, є великим внеском у скарбницю досліджень територіальних різновидів української мови. Вони вирізняються актуальністю, багатоаспектністю, глибиною аналізу, обсягом уведеного в науковий обіг діалектного емпіричного матеріалу. Самого ж автора характеризують не тільки як вдумливого науковця, а й як особистість, закохану в народномовну стихію, для якої мова (і літературна, і говірка як складова національної) – це щось значно більше, ніж просто засіб спілкування чи передавання інформації. Мовоцентричність є основною рисою наукового (та, мабуть, не тільки) буття Миколи Лесюка.

1. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 272 с.
2. Лесюк Микола Петрович: бібліографічний покажчик (до 70-річчя від дня народження). Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 72 с.
3. Лесюк М.П. Гуцульський діалект як складова української національної мови. Хрестоматія з гуцульщинознавства. Косів : Писаний камінь, 2001. С. 33-36.
4. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 328 с.
5. Лесюк М.П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 732 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ СЛОВА *ПЕРЕКОТИПОЛЕ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Із понад 450 тисяч рослин на земній планеті, що набули в живому мовленні своєрідних назв, удостоїлися завдяки своїм цілющим властивостям численних міфів, переказів, легенд, повір'їв, особливе місце посідає наше степове *перекотиполе*. Назви рослин становлять важливу й своєрідну тематичну групу лексики, в цілому ще мало досліджену в українському мовознавстві. Аналіз таких назв, зокрема глибоке й системне дослідження їх семантичної функції та семантичних моделей словотворення, є актуальним завданням сучасної лексикології. У цьому плані, на жаль, ще мало зроблено українськими лінгвістами. Так, наприклад, Шевчук Т.М. у праці «Не раз барвінком зацвіте» досліджує лексико-семантичні функції слова *барвінок*, Кобів Ю. в статті «Про українські назви рослин» порушує питання вивчення назв рослинного світу, а Фещенко М.М. привертає увагу дослідників до вивчення міфів та легенд, пов'язаних із рослинами.

Походження таких назв, як народних, так і літературних, надзвичайно різноманітне. Значна кількість ботанічних найменувань має досить прозору семантичну природу, пов'язану зі значенням метафоризації, образно-художній смисл якої розкривається в контексті різножанрових творів.

Метою дослідження є виявлення функціонального потенціалу лексичних та семантичних можливостей слова *перекотиполе* як художнього засобу відтворення дійсності.

Як відомо, похідні назви рослин мотивуються формою кореня, стебла, листків, подібністю їх до різних предметів, способом розмноження. З огляду на це слово *перекотиполе* в лексикографічних працях характеризується так:

Перекотиполе – степова або пустельна рослина, яка після досягання плодів відривається від кореня і перекочується по землі вітром [КТСУМ, 196].

Перекотиполе, я, с. Трав'яниста або напівчагарникова степова чи пустельна рослина, яка після досягання плодів обламується біля основи і перекочується на далекі відстані, розносячи своє насіння. *По долині, по роздоллі Із степу перекотиполе Рудим ягнятчком біжить* [Шевч., II, 1963, 233]; *Осінній вітер свистів на рівнині, гнав аж до обрію круглі куці перекотиполя* (Донч., III, 1956, 157) [(СУМ, VI, 203)].

Аналогічно тлумачиться воно і в Словнику синонімів української мови, але синонімічний ряд його значно збагатився за рахунок народних назв, як-от: *поко-типоле, перекатун, катун; підчїс, лещиця, спаржа, заячий холодок, шпараги* [(СУМ, II, 157)]. А в «Словнику українських синонімів» Олекси Вусика *перекотиполе* ввійшло до синонімічного ряду зі значенням «легковажний» [Вусик, 184-185].

До цих визначень варто додати формулювання одного з провідних дослідників української ботанічної номенклатури І.В.Сабодаша: «*Перекотиполо* – власне українське утворення, мотивоване способом переміщення зрілої рослини». Він долучає й наявні в українських говорах цьому слову такі відповідники, як «*перекатитель*», «*перекатичник*», «*котун // катун*» [ФУБН, 139-146]. У літературній мові *перекотиполо* є сталою формою, хоч у творчій практиці деяких майстрів слова трапляється «*котиполо*», «*покотиполо*», «*приплетач*», «*приблуда*», «*курай*», наприклад: *І повідходять хмари з неба вбік, І місяця прозоре котиполо Піймає в себе фантастичний блік Від сонця, що давно за видноколом, – І небо вже не згаситься ніколи, І сятиме бубном золотим – І звуком золотим, крицевим болем Дніпра озветься плесо...*[Тельнюк, 12]. «*Що з того, що я бурлакую, гірко працюючи? Що я маю з того?.. Свята голизна, та й годі!.. У других хоч родина є, втіха якась у житті, а сирота – мов покотиполо, що вітер жене по степу, відірвавши від корінця...*[Коцюб., 1, 158]. «*– Он скільки орд переплило через Дике Поле, а де вони? Розвіялись, мов порох, бо осінку не мали: приплетачі, перекотиполо* [Добр., 33]. *Народи з цих країв – мов кураї – котились, як тумани на світанні* [Іов, 4].

Це слово вживається в прямому й переносному значенні. У першому воно виступає як назва рослини: *Перекотиполо* У полі котилось, *Перекотиполо* Так Богу молилось: «*Спини мене, Боже, У якійсь долині, Бо болить у ребрах, лопить мене в спині*»...[Кобець, 123-124]. *Осінній вітер здіймав куряву і знав перекотиполо по жовтій стерні* [Щерб., 547], *...Котрий раз піде шукать щастя, Та й серце поколе... Чи ти бачив, як мається Перекотиполо* [Аф.-Чужб., 243]. *Старшина мінер Стурчак спершу присів... розхилив куц заячого холодку і щось довго та прискіпливо вивчав* [Логвиненко, 46], а в другому – акумулює глибоко змістовні й багатопланові художні засоби його реалізації, як от: *Вітер в гаї нагинає Лозу і тополю, Лома дуба, котить полем Перекотиполо. Так і доля: того лама, Того нагинає; Мене котить, а де спинить – І сама не зна – У якому краю мене захивають, Де я прихилюся, навіки засну* [Шевченко, 1, 131]. А славетні наші Вернадський, Іван Семенович Козловський, Довженко, Попович-космонавт? Не стали ж вони *перекотиполом* епохи, не порвали духовного зв'язку з своїм першокоренем, тисячі й тисячі синів та дочок України, які працюють нині на морях, на далекій Півночі, на цілині чи на БАМі, в листах додому засвідчують, що вони є, не відцурались, не зреклись рідного слова, не відступились рідного кореня [Гонч., 209]. У повісті Р.Федорова легко зауважити намір публіцистики, особливо в монологах, репліках і листах учителя історії Василя Доброчина, який проповідує «синівське почуття рідної землі» і заперечує нумдру житейську філософію „*перекотиполья*“ [Панченко, 7]. Закінчили семирічку, Женько пішов причіплювачем у тракторну бригаду, Мишко – помічником обліковця. Непосидючий Женько не зміг довго всидіти на причіплених до трактора плугах, його покотило *перекотиполом* по всіх сільських професіях: спробував вагу ковальського молота, пускав снопи у барабан молотарки, вимахував ви-

лами, зі зрубаними навкіс зубами, на лобогрійці, знову вернувся в тракторну бригаду, скінчив короткі курси трактористів при МТС, сів на Фордзона, й навіть став бригадиром тракторної бригади, поступив у партію, але на бригадирстві не втримався, й завмином теж, довелося йти з косою в рільничу бригаду [Мушк., 9]. «10.06.54. Дискусії – приватна власність чи колектив...

Якийсь Маркс чи Толстой пустив, що «власність це – крадіжка» і от цілі генерації отруєні цим «сумнівом», що виростає на проблему і догмат. А за нею що ж як не – підтягти рослину, відтягти людину від природи, землі, всесвіту, зробити її соціалістичним **перекотиполем**» [Малан., 116]. Життя цього чоловіка не зладилось з пелюшок. Батька чи не мав, чи не знав, матері з самого народження дитина була, як кажуть, до лампочки. Найбільшу перевагу надавала вона оковитій та сумнівним кавалерам. Тож практично виріс Олег в одній із шкіл-інтернатів, звідки й ступив на самостійну життєву стежу. Та й покопився по ній, наче те **перекотиполе** [Ястреба, 7] тощо.

Здебільшого ця ботанічна назва активно використовується майже в усіх літературних жанрах як порівняння: *Як горе, мов терен, всю душу поколе, Коли одцуралось тебе вже усе, І ти, як сухеє перекотиполе, Не знаєш, куди тебе вітер несе* [Аф.-Чужб., 245]. *Тільки й бачив я рідний край, поки ріс, а там, як оддали у службу, так і пішов, не по своїй волі блукати по світу, як те перекотиполе, що вітер носить по степах* [Стор., I, 1957, 75]. *Котилися німці (фашисти) перекотиполем, Котились заброди шляхами всіма* [Нех., 302]. «Наше коріння не дасть вітрам історії погнати нас **перекотиполем**» [Укр. радіо, 23.01.2005]. «Ми не **народ-перекотиполе**, а народ із давньою історією» [ДОР, 7.11.2005]. *Козацький храм. Такий він... весь в мажорі. Стоїть, піднісши свої дев'ять глав. Мальовані під куполами зорі. Священні книги в золоті оправ. Мов злетна куля перекотиполя, повз храм цей сонце – та й на небокрай. Руїну не одну наслала доля. Він вистояв. Він був і є. І край...* [Нікул., 30]. *Та майже половина заробленого йшло на аліменти В.К.Берзіній (сплачував до 1941 року): матері, яка навіть відкидала саму можливість оселитися в Києві (хоч скільки вмовляв) та безупинно мандрувала степами Донеччини, як перекотиполе, поки не зустріла свій смертний час у чужих людей у Лисичанську* [Сосюра, 7].

Проте в роки незалежної України це образне слово набуло активного вжитку не тільки в творах письменників, а й в публічних виступах політиків, культурних громадських діячів, просвітян, пов'язаних з болючим питанням – функціонуванням української мови – найдорожчого скарбу народу, про який Сергій Плачинда сказав своє вагоме слово: «Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий в світі, без тебе – **перекотиполе**, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку... Ти є Правда, Добро І Краса народу нашого. Тож такою і будь вічно, мово рідна» [НС, 283]. «Наше коріння не дасть вітрам історії погнати нас **перекотиполем**» [Ющенко, Укр. радіо, 23.01.2005]. «Ми не **народ-перекотиполе**, а народ із давньою історією» [Савч., ДОР, 7.11.2005]. Петро Кравецький, ветеран

шахтарської праці в статті «Ми нація чи орда?» з приводу цього пише: «Куди скочусь, людоньки! – «ей, ви там, «наверху»! Ви що, отих нікчем збираєтесь привести до Європи? Не смішіть людей, панове-товариші! Вже вів Кучма нас у Європу, а привів, пробачте, в ... Неуже нам там і місце? І чи надовго? Нещодавно вичитав таку сенсаційну для орди новину. Коли чотирирічного хлопчика з Перемешля (Польща) спитали, ким він хотів бути, як виросте, той, не роздумуючи, відповів – поляком!!! А тепер задумаймося, чи багато діточок із Донеччини хотіли б бути українцями? Дуже сумніваюся. Чому? А тому, що вбито гени. Ще 20-30 років тому за бажання бути не хохлом, а українцем можна було б одержати ярлик «буржуазного націоналіста» з усіма витікаючими наслідками (аж до кулі в потилицю). Та й хто зробить з Івасиків і Марічок патріотів? Батьки, які нині співають гімн всесвітніх волоцюг-бомжів – «мой адрес – не дом і не улица?... Дитсадок чи школа, де ще нині популярні Володя Ульянов і Павлік Морозов? Вчителька, яка входить до «Руського блоку» або «Народної опозиції» мадам Вітренко? Отак і росте **перекотипале**, кочова орда, байдужа до всього, окрім ковбаси і «пійла» [ЗУУ, 7]. До такого невтішного висновку прийшов автор вищенаведеного тексту в 2006 році. А що ж змінилось? Чи відбулися зміни у владній структурі керівних органів щодо повнокровного функціонування державної мови відповідно до вимог Конституції України у нинішньому, 2020 році? І це риторичне питання, на жаль, лишається відкритим.

Таким же болючим залишається питання правди про трагічні сторінки історії українського народу, національної ідентичності, державотворчих процесів, моралі у текстовій тканині яких узагальнюючим і образно оцінним словом виступає **перекотипале**, як наприклад: «Притча про недогляд комуністів у 1932-1933 роках» Віктора Міняйла: «Але найтрагічніша сторінка імперської історії – це оскаженілий російсько-комуністичний терор щодо українства, яке не сприймало віковичного відчуження селянства від приватного володіння землею, себто общини. Отож на меті комуністичних терористів було винищення українського селянства і заселення родючих українських земель „етнічним“ **перекотипалем**. Найдієвішу частину українства було винищено.

- А чому ж не всіх українців? – єхидно розтяг губи борець за щастя російського народу.

- Бо люд український навіть у безвиході знаходить способів для виживання» [ВМ П, 5].

Або спогади мешканця села Бірки на Львівщині Івана Кучера про тяжкі дні голодомору 1932-1933 рр.: «Злочини можна прощати, але свідомо забувати, та ще українцям – смертельний гріх...Не дорікайте, що відхилися від теми. Та чи ще випаде нагода викласти біль душі? Адже я сам п'ятирічним спізнав „неперевершений“ смак **курайця**, замітника хліба, спеченого із зерна буряна **курая** (інша назва – **перекотипале**) [Кучер, 3]; чи стаття І.Незалежного «Наслідки русифікації та дещо з байки»: «В цьому несприятливому та збуреному колі проімперських гравітацій опинилася і значна частина етнічних українців, змінивши

свій „генетичний код“, трансформувалася у **людей-перекотиполе**, без національних підвалин, родових ознак з комплексами національної меншовартости. З'явилися різноманітні клони малоросів, хохлів, яничар. Та і як встояти пересічному „маленькому українцеві“ перед величезним руйнівним тиском імперської машини, що владарює в економічному, інформаційному, просвітницькому просторі, як у себе вдома, не зустрічаючи жодного опору з боку формально державницької влади» [Н НР, 3]; чи питання моралі в нарисі М. Чабана «Про Хама, сина Нойового»: «Нещодавно повертався з Азовського моря. В автобусі, який віз делегацію доярок одного з районів, було тісно. Так дві особи зчинили такий гармидер за кращі місця в автобусі, що в присутніх вуха почервоніли. Пащекуваті жіночки, здавалося в цей момент, пройшли і Крим, і Рим, а улюблена їхня пісня, схоже, - «Мой адрес – не дом и не улица...». Таке **перекотиполе** частогусто, за моїми спостереженнями, є рознощиком бацили хамства [Чабан, 1].

І як підсумок до вищесказаного подаємо думку рядового просвітянина з м. Павлограда на Дніпропетровщині Миколи Заремби: «У нас же, в Україні, складається таке враження: все робиться для того, аби збудувати державу без українців. Усе наше, рідне принижується, молоді нав'язується думка, що воно менш вартісне. А «доброзичливіці» нам нашіптують, пояснюючи навалу російської книжки, російської пісні, мовляв, вони кращі. Годі пояснювати, що українське аж ніяк не поступається. «П'ятій колоні» дуже вигідно, аби у нашій державі росли безбатченки, «**перекотиполе**», якому байдуже, куди котитися. У цьому вся наша трагедія. І не лише духовна, ай економічна. Бо ці два поняття взаємопов'язані» [ЛЗП, 2].

Більше того, такі судження спостерігаються в багатьох поетичних алегоріях кінця XIX – початку XXI ст. Алегорична мова криє в собі хвилюючий заряд експресії, динаміки, боротьби, філософських роздумів над соціально гострими викликами реального життя. Так, у поезії Наталки Нікуліної досить майстерно змалювано образно навальний рух «темних коліс перекотиполя» і можливі наслідки при байдужому ставленні сучасників до таких суспільних явищ:

*Що воно сниться, тяжке і віще? –
Темні колеса **перекотиполя**
назустріч котяться, з ніг збивають.
Якесь важке уві сні тяжкому,
Незвично навальне **перекотиполе**.
Ні роду, ні племені, ані жалю...
Промчить – і насіння свого не насіє
у рани твої та в твої печалі,
Йому однаково, де зростати:
немає пам'яті в **перекотиполя**,
єдиний пан над ним – вітер.
О, стережися: й не схаменешся –
а вже простір твого сумління*

засіяний тільки **перекотиполем**... [Нікул., 74].

Цю ж проблему порушує в поезії «Янгол у снігах» і Роман Лубківський:

*Щось там біліє, щось видніє,
Щось десь кудись торує шлях, -
То мов тьмяніє, то ясніє, -
Напевно, янгол у снігах.*

*Кому несе святі глаголи?
Господню вість несе – кому?
Безрідне **перекотиполе**
Перетинає шлях йому. [РЛ Я, 11].*

А Євген Маланюк акцентує на долі тих українців, які змушені були залишити свій отчий край:

*По яких ще дорогах шукати причинної долі,
Перекотиполем блукати в яких степах? [Маланюк, 99].*

Проте чи не найцікавішим явищем, пов'язаним із цим словом, є його словотвірні варіанти в поетичній ліриці, виражені такими словосполученнями, як-от: *перекоти горе, перекоти щастя, перекоти світ, перекоти літа, перекоти відчай, перекоти біль; перекоти душа, перекоти серце, перекоти лихо, перекоти зло, перекоти-щастя, перекоти-людям-по-колу*, – зафіксовані в творах Юлії Ілліної, Світлани Любомир (С.С.Графської), Віктора Коржа та Лариси Омельченко.

Перекотиполе,
Перекоти горе,
Перекоти щастя,
Перекоти світ.
*Що ж ти зупинився,
Мій коханий, здрастуй!
Скільки ми не бачились
Перекотилім!
Скільки ж нам судилося
Ще отак стрічатися,
Марить, сподіватися,
Спомин берегти, -
Перекотиполем,
Перекоти болем,
Перекоти відчасм
*Самоти. [ІЮ П., 64].**

* * *

Таки їдете?!

Я,
Можливо,
Вас прощу
і може
навіть
зрозумію,
та єство
моє –
ніколи!...

Перекоти душі.

Перекоти серце.

Перекотиполе. [СЛ ТІ, 17].

* * *

Їхали додому... Думали про все...
Думали, що лихо мимо пронесе...
Доле наша, доле, **перекотиполе,**
Перекоти лихо, перекоти зло. [Корж, 47].

Будяк завітчався, мов дівка,
Стоїть в зачарованім колі:
Вкруг нього – сокирки, волошки,
Ромашки й васильки в танку!
До жінки, дітей, чоловіка
Підкотить перекотиполе,
Смикне за веселкові стьожки
І вдячно моргне будяку.
Перекоти-щастя, будяче,
Перекоти-людям-по-колу
Усім, що до нас завітали,
В Рубанівськiм нині святки! [Омельченко, 16].

Набула певного поширення ця мовна одиниця і в українському антропонімі-коні як о ф і ц і й н а н а з в а мешканців переважно Степової України: *Перекотиполе* (с. Грушівка Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл.), *Перекотиполе В.М.* (с. Володимирівка Петрівського р-ну Кіровоградської обл.), *Перекотиполе І.Ф.* (с. Іванівка Богуславського р-ну Київської обл.), *Перекотиполе М.В.* (с. Жовте П'ятихатського р-ну Дніпропетровської обл.) чи як п с е в д о н і м: *Перекати-Поле* (Бердяєв Сергій), *Перекоти-Поле* (Гаценко Олександр), *Перекотиполе* (Грінченко Борис, Павловський Мефодій) [Дей, 303]. Якщо в офіційних прізвищах успадкувалися прізвиські назви, які давали людям, що часто переїздили з місця на інше місце (пор. ще *Заброда, Приблуда, Пришедько, Приходько*

та ін.), то в псевдонімах приховувався свободолюбивий характер, невловимість, прагнення сіяти добре і вічне для людства демократичної інтелігенції України.

Майстри художнього слова, враховуючи образний потенціал цієї лексеми, використовують її для назви своїх творів (Г.Квітка-Основяненко «*Перекотиполе*» – оповідання; А.Чехов «*Перекати-Поле*» – путевой набросок; Є.Щербаківська «*Перекотиполе*» – оповідання; Ю.Ілліна «*Перекотиполе...*» – поезія; О.Кобець «*Перекотиполе*» – вірш; Д.Стецько «*Перекотиполе*» і *гордий митець*» – стаття; Олеся Мамчич «*Перекотиболе*» – добірка творів). Ця ж номінація притаманна й сучасним зарубіжним творам, як-от: Лейла Мичем «*Перекоти-поле*».

Отже, як бачимо, це слово в процесі історичного розвитку української літературної мови значно розширило свій словниковий склад з невичерпних джерел народного мовлення і збагатилося семантичними можливостями, породженими суспільними чинниками нашого бурхливого реформаторського сьогодення. На ньому акцентується авторське узагальнення думки як у прямому, так і в переносному (метафора, алегорія) значенні позитивних чи негативних явищ у житті суспільства, про що яскраво свідчить поезія Валерія Вергуна:

Над роздоллям – хмари: час грози, ламкий і грізний...

Привид *вітру-перекотиполя* тінь сумна...

Україна – від Полісся і до моря – різна,
та не безнадійна, як Вітренко й Бузина!

Ми іще живі! І наші запорозькі коні-
наш космічний вимір, осяйний, як день при дні...
Ні, панове, Січ – не спалена, і Честь – законні:
будьмо українцями у Слові і в борні.

Ми із роду мужніх – і Шухевича, і Стуса...
Пам'ятаймо: втрата Волі й Гідности – ганьба...
В душах багатьох сьогодні – проросійська туга,
І як наслідок – безликих покручів юрба...

Україна – від Полісся і до моря – різна,
та не безнадійна, як Вітренко й Бузина.
Україна – степ козацький і руда залізна,
З якости якої – струни кобзи й шабля Богуна! [ВВ Н, 7].

1. Шевчук Т.М. Не раз барвінком розцвіте. *Культура слова*. 1989, вип. 36. С. 55-58.
2. Кобів Ю. Про українські назви рослин. *Дзвін*. 1990. № 8. С. 143-145.
3. Стецько Дмитро. «Перекотиполе» і гордий митець. *Артанія*. Альманах, Кн. 2, 1996. С. 5
4. Феценко М.М. З легенд про назви рослин. *Українська мова і література в школі*. 1973, № 3. С. 76-81.
5. Чехов А.П. Собр. соч.: В 20 т. Москва : Изд-во «Правда», 1985. Т. 6. С. 137;

6. Переклад українською мовою оповідання «Перекотиполе». *Кримська світлиця*, 2002, 22 лютого. С. 21.

Список умовних скорочень

Аф.-Чужб. – Афанасьєв-Чужбинський О. // Українські поети романтики. Київ, 1987.

ВВ Н – Вергун Валерій. Незламність. *Українське слово*, 2008, № 3, 16-22 січня.

ВМ П – Міняйло Віктор. Притчі на всі випадки життя. *Літературна Україна*, 2008, 27 березня.

Вусик – Вусик О.С. Словник українських синонімів. Понад 1500 синонімічних гнізд / за ред. докт. філолог. наук, проф. А.М.Поповського. – Д.: Січ, 2000.

Гонч. – Гончар Олесь. Лист Віталію Коротичу // Віталій Коваль. Ніч без Олесья Гончара. Есе, етюди, документи. Київ : Щек і Хорив, 2005. 312 с.

Дей – Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI-XX ст.). Київ :Наук. думка, 1969.

Добр. – Добровольський С.П. Очаківський розмир. Київ : «Радянський письменник», 1965.

ДОР – 3 виступу Віктора Савченка «150 років від дня народження Д.І.Яворницького». Дніпропетровське обласне радіо. 2005.

ЗУУ – Кравецький Петро. Ми нація чи орда? *За українську Україну*. Газета Української Консервативної партії. Федерація патріотичних видань України. 2006, № 32, 22-28 серпня.

Іов – Іов Іван. Степове. *Літературна Україна*, 1997, 10 квітня.

ІУ П – Ілліна Юлія. Перекотиполе... // Так ніхто не кохав: Любовна лірика луганських поетів. Луганськ : Знання, 2000.

Коб. – Кобець О. Сходить сонце. Нью-Йорк, 1961.

Корж – Корж Віктор. Пісня «Нічка чарівничка» // Світ звичайних фантазій. Дніпропетровськ : Січ, 1987.

Коцюб. – Коцюбинський Михайло. Твори в семи томах. Київ : «Наук. думка», 1973. Т. I.

Кучер – Кучер Іван. Спогади про голодомор 1932-33 рр. *Січеславський край*, 1995, 30 березня.

ЛЗП – Заремба Микола. Лист з м.Павлограда. *Січеславський край*, 1996, № 23, грудень.

Логвиненко – Логвиненко В.А. Давні роки. Одеса : Одес. кн. вид-во, 1961.

Малан. – Маланюк Євген. Нотатки (1936-1968): Документально-художнє видання. Київ : Темпора, 2008.

Маланюк – Маланюк Є. Поезії. Львів : УПІ ім. Івана Франка «Фенікс Лтд», 1992.

Мушк. – Мушкетик Юрій. Шевіотовий піджак (оповідання). Київ, 2004, № 3.

Нікул. – Нікуліна Наталка. Знамення калини. Вибране. Дніпропетровськ : Січ, 2000.

Нех. – Нехода І.І. Хто сіє вітер Київ : «Молодь», 1959.

Н НР – Незалежний І. Наслідки русифікації та дещо з байки. *Січеславський край*, 1997, 30 березня.

НС – Плачинда Сергій. Мова рідна! // Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. Поезії. Вислови / упор. В.І.Лучук. Київ : «Радянський письменник», 1990.

Омельченко – Лариса Омельченко. Будяк уздовж церкви прошкує... *Навіки*. 24 липня – Святої Ольги, 28 липня – Святого Володимира. – с.Рубанівське Васильківського району Дніпропетровської області. 2011.

Панченко – Панченко Володимир. Меч Щербицького проти «Меча Арея». *Літературна Україна*, 2004, 8 квітня.

РЛ Я – Роман Лубківський. Янгол у снігах. «Слово Просвіти», 2005, 29-31 грудня.

Савч., ДОР – Виступ Віктора Савченка «До 150-річчя від дня народження Д.І.Яворницького» // Дніпропетровське обласне радіо, 7 листопада 2005 р.

СЛ ТІ – Світлана Любомир (С.С.Графська) // Веретено вересня. Поезії. Дніпропетровськ : Січ, 2004.

Сосюра – Сосюра В.В. Не ту завісу піднято. *Літературна Україна*, 2005, 3 листопада.

ССУМ – Словник синонімів української мови: У двох томах. – Київ : Наукова думка, 2000.

Стор. – Стороженко О.П. Твори в двох томах. Київ : Держлітвидав, 1957.

Тельнюк – Тельнюк С. Сузір'я любові. Київ, 1987.

Укр. радіо – 3 промови Президента України В. Ющенка // Українське радіо. Київ, 2005.

Чабан – Чабан Микола. Про Хама, сина Нойового. *Зоря*. Народна газета Дніпропетровщини, 1995, № 86, 29 липня.

Шевченко – Шевченко Тарас: Твори в п'яти томах. Київ : «Дніпро», 1984.

Щерб. - Щербаківська Є. Перекотиполе // Розвага. Артистичний зб. поезій, оповідань, монологів, жартів, сатір і гуморесок. Вид. 2-е. / уложив Олекса Коваленко. С. 547-549.

Ющенко – 3 промови Президента України Віктора Ющенка по українському радіо 23 січня 2005 р.

Ястреба – Ястреба В. Вбивця мимоволі. *Іменем закону*, 1999, № 8.

НАЙМЕНУВАННЯ СВЯТИЙ У САКРАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У сучасних лінгвістичних дослідженнях актуальністю відзначається проблема взаємозв'язку мови та культури. Їхньою невід'ємною частиною є сакральна сфера, яка домінує у релігії і засобами якої формується культурна модель світу. Одним із основних компонентів сфери сакрального є найменування СВЯТИЙ.

Номінація СВЯТИЙ відома ще з дохристиянських часів. На підставі архаїчних уявлень, пережитків минулого, а саме – архетипів, стереотипів, культів, людство дотримувалося розуміння СВЯТОГО як надприродного, такого, яке пояснюється силами природи, міфологічними уявленнями й традиційними віруваннями. У слов'янській культурі СВЯТИЙ розглядається у відношенні до Бога, є символом християнської релігії, вічності, могутності, божественності, величності та досконалості.

З плином століть та з прийняттям християнства поняття СВЯТОГО значно змінилося. Дослідник Р. Отто наголошує, що «пізнати щось як святе і визнати за святе означає, передусім, здійснити спеціальне оцінювання, яке виступає таким тільки у сфері релігії» [7, 9], тому це найменування розглядають у взаємозв'язку з релігією. За твердженням І. Огієнка, «святий – найперше це Господь» [2, 236], і його роль найвиразніше можна простежити у номінаціях Бога, Ісуса Христа й Богородиці.

Найважливішою субстанцією, яка втілює поняття СВЯТОГО, кваліфікується *Бог*. У сфері сакрального побутує діахронний розвиток протиставлення язичництва і християнства, тому лексему *Бог* можна розглядати в кількох аспектах. Найпершим і найважливішим є релігійне значення, яке й лежить в основі нашого дослідження, – це Творець світу та втілення величі, сили, всеосяжності, чистоти, милосердя, любові, мудрості, надії. За дохристиянськими віруваннями, язичницькі боги були творцями сил природи, особистими богами-покровителями. Дослідники Т. Космеда, Н. Плотнікова наголошують, що «*Бог* існував у свідомості носіїв мови ще в період язичництва та містив у своїй семантиці смисли позитивної оцінки: *щастя, добро, добробут, доля, щедрість*» [5, 92]. Із прогресивним розвитком суспільства під впливом етнокультури відбувається зміна в розумінні Бога як монотеїстичної категорії. Формування такого поняття в українській картині світу відбувалося з еволюцією етносу та багатовекторною історією.

Бог є першою найважливішою номінацією-образом сфери сакрального. Це уявна надприродна істота, котра створила світ і керує ним та вчинками людей, котра є найбільшим умільцем у чомусь, наймогутнішим володарем чого-небудь [10, 207]. Це всеохопне культурне поняття, підґрунтя світових релігій, невід'ємна номінація християнського світу, тому його «цілком слушно слід розглядати як

універсальний культурний концепт-архетип релігійної картини світу» [5, 91]. Християнське тлумачення Бога реалізується в розширеному спектрі номенів.

У сфері сакрального розуміння Бога здійснюється в кількох напрямках: «з одного боку, його розуміють як верховну, абсолютну, безтілесну сутність, що створила світ і керує ним <...>, а з іншого – Бог уявляється цілком конкретно в образі Ісуса Христа (відповідно в мові позначається конкретними лінгвістичними одиницями)» [11, 134]. Номінація *Ісус Христос* містить смислові компоненти спасіння, безкорисливості, милості, всемогутності, всепрощення, відродження [4, 123], що покладено в основу християнських вірувань.

Постать Ісуса Христа розглядається в багатьох культурах і має неабияке значення в християнстві, тому в слов'янській культурі набуває значного функціонування. Ім'я *Ісус* – форма давнього єврейського «імені Єшуа – скорочена форма від Єгошуа, що значить «Єгова є спасіння (спасає)», або «Господь є спасіння (спасає)» [12, 156]. У лексикографічних матеріалах Христос – це «засновник християнської релігії» [9, 140]. Життя Ісуса Христа було наповнене любов'ю й болем за майбутнє людства, що підтверджують приклади найменувань у сакральних текстах.

Невід'ємний компонент сакральної сфери – *Богородиця*, «приклад милосердя, любові до Бога і ближнього, зразок терпеливості, мудрості, покори, скромності, мужності, слухняності, невинності, вірності, лагідності» [4, 123], Матір Ісуса Христа – найважливіша складова ментальності слов'янського етносу, уособлення найвищих чеснот.

Сакральна література категоризує християнську дійсність як одну з головних складників моралі та існування людства, його духовної культури. Номінації, «пов'язані з релігією, посідають вагоме місце у мовній картині світу того чи іншого народу, адже мова і релігія – це ті чинники, які суттєво впливають на формування його менталітету» [6, 111]. Сакральні тексти чітко формують у реципієнта розуміння образу ключових фігур, а образ для лінгвіста – «це спосіб презентації зміни семантики слова, її центральної ознаки, категорія відображувальна, прагматична, експресивна, спрямована на посилення впливу на адресата» [3, 155]. Такі тексти чітко окреслюють семантичні відтінки номінативних одиниць.

Бог, як домінанта найменування СВЯТИЙ, є центральним у сакральних текстах, а отже, й у духовних переконаннях релігійної спільноти.

Смислова типологія номінацій на позначення *Бога*:

- 1) Бог – всемогутній зачинатель світобудови;
- 2) Бог – милосердний помічник людства;
- 3) Бог – батько Спасителя світу.

У сакральних текстах не завжди можна розмежувати, до кого саме звернення – до Бога Отця чи до Ісуса Христа: *Господь, Бог, Бог великий, Бог милосердний, Небесний Владика, Цар небесний*. У дослідженні акцентуємо тільки на номінаціях, які чітко апелюють до Бога Отця чи до Бога Сина.

Сакральна література визначає образ *Ісуса Христа* як боголюдини, помічника й спасителя людства. Найменування категоризують *Ісуса* як вищу істоту, засвідчують захоплення та любов людства до його постаті. Христос символізує терпіння, духовне очищення народу. Численні номінації свідчать про поклоніння його особі, а також про особливий духовний зв'язок народу із Сином Божим.

Смислова типологія номінацій на позначення *Ісуса Христа*:

- 1) божественна субстанція, Син Бога із успадкованими від нього ознаками: *спаситель, суддя, цар; святий, божественний, всемогутній, досконалий;*
- 2) земна істота, син земної жінки із набутими ознаками: *великомученик, наставник, провідник, учитель; милосердний, чоловіколюбець.*

Особливість найменувань *Богородиці* в тому, що вона є помічницею, втіленням миру й добра. Діва Марія – вершина духовної культури в українській мовній картині світу, а номінації характеризують унікальність українського мовно-культурного простору.

Образно-смислова типологія номінативних одиниць на позначення найменувань *Богородиці*:

- 1) земна істота із Божими якістьми: *божественна, всемогутня, спасителька, свята володарка світу, запорука вічного життя;*
- 2) земна істота із особистими якістьми: *непорочність, краса, милосердя, допомога.*

У сакральних текстах функціонують:

1. Загальноновживані назви:

а) Бога: *Бог; Володар; Господь; Творець; Господь Бог; Всевишній Бог; всехвальний Виноградар; Отець Небесний; Преблагий Цар; Творець всесильний; Господь Бог наш; Премилосердний Бог Отець; Милосердний і Всемогутній Бог; Всемилосердний наш Отець небесний* та ін.;

б) *Ісуса Христа*: *Господь; Ісус, Спаситель; Безсмертний Цар; Владика світу; Єдиний Чоловіколюбець; Син Божий; Христос Господь; Всеблагий Визволитель наш; Ісус з Галилеї; Ісус, Син Давидів; Спас душ наших; Владика живих і мертвих; Агнець Божий, що гріхи світу знищить* та ін.;

в) Діви Марії: *Богородиця; Діва; Марія; Владичиця всенепорочная; Пречиста Діва; милосердна Мати; Пресвята Богородиця; Богообрана Діва Владичиця; єдина Мати милосердя; істинна Божа Мати; Преславна Мати Божа; єдина чиста Богородиця Діва; матір Христа Бога нашого; за весь християнський світ перед Богом заступниця* та ін.

2. Вузьковживані назви:

а) Бога: *Простий; Вогонь Божества, неприступний Бог; Отець щедрот; Податель благи; Правда єдина; Царство Небесне; глибина незбагненна Любові; незбагненний в вишніх; Сильний в боротьбі; управитель творіння тілесного; Любов, у Сині прославлена; Господь, що все тримає рукою Своєю; Істинне Світло, що просвіщає і освячує все* та ін.;

б) Ісуса Христа: *Недослідимий; Годувальник всесвіту; Джерело милосердя; Життя Іпостасне; Світ Неприступний; Сівач чистоти; Ісус, Божество неопиране; Ісус, фортеця найвища; Насадитель життя нашого; Схід усякого сходу; Любов, що покриває усе; невичерпне Джерело божественної благоді; триденний Воскреслий Переможець пекла; Дорога єдина до Вічності світлої та ін.;*

в) Діви Марії: *Всечесная; благословенна лоза; Драбина небесная; ангельських хорів веселість; Берегиня одкровення Господнього; благодатний фіміам молитви; запашний Квіт нетлінності; пахощі Христової духмяності; скарбниця добрих діл; Старого й Нового Завіту печать; нива, що вирощує многопліддя щедрот; море, що потопило фараона мисленого; кадильниця золота пречудових духовних пахощів; чаша, що вірних кров'ю непорочного Агнця напоює та ін.*

СВЯТИМИ в сакральній сфері є й інші поняття, які пов'язані з Богом, оскільки «святе все, що з Богом зв'язане чи від Бога походить» [2, 236]. Тематична група СВЯТОГО включає поняття *любов, молитва, віра, самопожертва, чистота*. У сакральних текстах СВЯТИЙ набуває різноманітних значень, серед яких найпоширеніші такі:

- назви об'єктів (споруди, місця, предмети): місця, в яких перебував Господь, повчаючи народ та здійснюючи чудеса: *гора Синай, Євангелія, міста Ізраїль, Єрусалим, хрест, церква*; місця, де відбувалися чуда, створені Ісусом Христом, де проходило його життя і повчання народу – *«І я, Іоан, побачив святе місто Єрусалим, новий, що сходить від Бога з неба»* [1, 1385]. Лексема *церква* позначає територіальну приналежність віруючого етносу – *«Задай, Спасителю наш, і про Церкву святу Твою, яку Ти Своєю святою Кров'ю Непорочно здобув і освятив»* [8, 32]. *Церква* може мати значення як храму, так і самого народу: *«Храм Божий святий, а цей храм – ви»* [1, 1298]. *Церква* створена народом, але за законами Божими;

- назви абстрактних понять: *ім'я, милість, молитва, слово* та ін. Наприклад, лексема *молитва* описує *віру, надію, спасіння*, вона є початком благополучного існування віруючих. У фрагменті молитви до Богородиці відображено глибоку надію на допомогу: *«Пресвятая Владичице моя Богородице, святими Твоїми і всесильними мольбами віджени від мене, смиренного і окаянного раба Твого, безнадію, недбальство, лінощі та безглуздя, і всі скверні, лукаві й хульні помисли, від окаянного мого серця і від затьмареного мого розуму»* [8, 18];

- назви осіб: *апостоли, благочестиві, проповідники, борці за віру Христа* – *«Святії Божії апостоли, пророки, мученики, святителі, постники, преподобні, праведні, пустинники, чорноризці, патріархи і всі святії, що постраждали Христа ради...»* [8, 48]. Такі постаті вважаються послідовниками Ісуса Христа.

Широкий арсенал найменувань свідчить про те, що українська мовна модель світу розширює свої номінативні рамки, наповнюється додатковими значеннями відтінками, поглиблює семантичний потенціал СВЯТОГО, робить його об'ємною структурою, відображає український менталітет та світогляд. Номінативні складові дозволяють простежити специфіку розширення семантичного прос-

тору найменування СВЯТИЙ, набуття ним ареального варіанта інтерпретації з додатковими значеннєвими компонентами, які розгортаються в словосполученнях. Номінації відбивають інтерпретаційний спектр СВЯТОГО в контексті ментальності, мовної картини світу.

Проаналізовані тексти дають підставу стверджувати, що для найменувань характерна особлива різноманітність вербальних засобів вираження. Окрім усталених канонічних назв, широко використовуються нетрадиційні найменування з використанням численних епітетів, метафор та перифраз.

На сучасному етапі розвитку людства для певної частини суспільства християнське поняття СВЯТОГО дещо видозмінилося, адже часто людина сама формує свої переконання, умови, розуміння життя й самої себе. Християнська релігія закликає до духовного очищення та утвердження загальнолюдських цінностей і в сучасному культурному середовищі відтворює свої давні ідеали. Значний осередок суспільства активно визнає релігію, підносить її сприйняття на високий рівень, необхідний для розвитку етнічної спільноти; дедалі більше звертається до релігійних постатей із проханнями, закликами, молитвами.

Сакральні тексти з допомогою різноманітних мовних засобів чітко виражають багатоаспектні значення СВЯТОГО, надають багатий лексичний матеріал, що створює перспективу для подальших досліджень.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту : в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. Київ : Вид-во Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. 141 с.

2. Етимологічно-семантичний словник української мови Митрополита Іларіона : у 4 т. Т. 4. Вінніпег; Канада : Товариство : Волинь, 1994. 557 с.

3. Ковтун А. А. Семантичний потенціал лексем *святий* та *апостол* (на матеріалі української художньої прози ХХ ст.). *Současná ukrajinistika : problémy jazyka, literatury a kultury : Sborník článků*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. S. 155–159.

4. Кононенко В. І. Символи української мови : монографія. Київ : Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. 240 с.

5. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі : моногр. Львів : ПАІС, 2010. 408 с.

6. Лісняк С. Назви Бога і небесних сил у «Літописі Підгорецького монастиря». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. 2008. Вип. 1. С. 111–119.

7. Otto R. *Świętość*. Warszawa : Wydawnictwo KR, 1999. 220 s.

8. Православний молитвослов. Київ : Видання громади Св. Покровської Подільської церкви м. Києва, 1995. 793 с.

9. Релігієзнавчий словник. Київ : Четверта хвиля, 1996. 392 с.

10. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 1. 799 с.

11. Тома Н. Роль абстрактної лексики у вербалізації концепту «Бог» (на матеріалі творів Петра Могилы). *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наукових праць. Вип. 678 : Романо-слов'янський дискурс. Чернівці : Видавн. Дім «Родовід», 2013. С. 134–137.

12. Шевченко Л. Л. Лінгвістична інтерпретація імені Ісуса Христа. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 153–162.

Марія СКАБ, Мар'ян СКАБ
(Чернівці)

**ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ ТА БІБЛІЙНІ АЛЮЗІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ
ІДІОЛЕКТУ ГАЛИЦЬКОГО ІНТЕЛІГЕНТА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.
(на матеріалі подорожніх нотаток Ярослава Окуневського)**

Останнім часом мову Галичини та Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. активно вивчають: згадаймо праці Л. Ткач [14, 15], М. Лесюка [7], С. Гірняк [1] та ін., які розвивають ідеї Ю. Шевельова [16] та інших попередників про роль жителів цих територій у формуванні норм української літературної мови. Зокрема, дослідник історії української літературної мови в Галичині М. Лесюк писав, що всі «питання національного відродження українців, розвитку української літературної мови в Галичині так чи інакше пов'язані з греко-католицьким духовенством» [7, 677]; і далі: «незважаючи на різне ставлення до української мови окремих ієрархів, саме завдяки греко-католицькому духовенству Галичина пронесла та зберегла і українську мову, й український дух через десятиліття польського та російсько-більшовицького засилля» [7, 695]. Суголосну думку висловлюють С. Гірняк, яка, проаналізувавши діяльність 87 найвидатніших представників Східної Галичини, констатувала, що майже 40 відсотків з них походять із сімей духовенства [1, 518–519], та Н. Пуряева [10].

Дуже цікавою з цього погляду є постать Я. Окуневського, мова творів якого ще не була об'єктом спеціального дослідження. Нагадаємо, що Я. Окуневський (1860 – 1929) народився на Буковині в сім'ї священника та лікаря о. Іполита Окуневського та Теклі (доньки священника Івана Кобринського). Згодом сім'я переїхала до Яворова на Гуцульщині. Навчався у Коломийській гімназії, потім став студентом медичного факультету Віденського університету. Ярослав Окуневський – військово-морський лікар, який зробив рідкісну для українця в Австро-Угорщині військову кар'єру: став адміралом, очолював медичну службу австрійського військово-морського флоту. Служба у флоті дала можливість Я. Окуневському побувати майже в усіх країнах басейну Середземного моря, що й дало поштовх до написання нарисів про країни, у яких він побував.

Я. Окуневський був високоосвіченою людиною: досконало опанував медичні та військові науки, знав географію, навігацію, історію, вільно володів англійською, французькою, італійською та німецькою мовами. Під час відвідин різних країн у складі державних місій, представництв, крім виконання службових обов'язків, Я. Окуневський вивчав побут мешканців цих країн, звичаї, багато фотографував. Як дійсний член НТШ й Українського лікарського товариства накопичував матеріали для науково-краєзнавчих публікацій та нарисів. Його подорожні нотатки – своєрідна яскрава картина Європи, Азії та північно-східної Африки кінця ХІХ ст. – вийшли друком на зламі ХІХ і ХХ століть. Їх друкували в українській періодиці

Галичини, а згодом видали окремими книжками: «Листи з чужини» (кн. 1 – Чернівці, 1898; кн. II – Львів, 1902). 2009 р. їх перевидано в київському видавництві «Темпора» однією книгою [9] (надалі цитуватимемо за цим виданням, указуючи в дужках лише сторінку).

Перспективними вважаємо кілька напрямків студій подорожніх нотаток Я. Окуневського: аналіз того, яким постає в аналізованому тексті авторське розуміння свого і чужого, що можна трактувати як певною мірою типове (інваріантне) для низки поколінь українців, яким довелося служити Австро-Угорській монархії (див. про це нашу статтю: [12]); актуальними видаються міркування Я. Окуневського щодо релігії загалом та її окремих виявів у віруваннях, ритуалах і звичаях різних народів (див.: [13]); з погляду суто лінгвістичного, в аспекті поглиблення розуміння розвитку української мови в кінці XIX – на початку XX століть, вважаємо надзвичайно цікавим також аналіз активно й ефективно використовуваних в авторському мовленні Я. Окуневського лексичних та фразеологічних багатств церковнослов'янської мови, уживання ним біблійної фразеології, чому й присвячено цю розвідку.

З огляду на тему статті уточнимо, що Я. Окуневський був глибоко релігійною людиною та українським патріотом. Коли Ярославові було 15 років, померла мати; дітей виховувала бабуся Ганна Кобринська. Діти росли в дружній, щирій атмосфері, їм змалку прищеплювали засади християнської моралі і національну свідомість. Парафія у Радівцях була бідною, тож щоб забезпечити матеріально родину та вивчити дітей, отець Іполит спочатку переїхав у с. Бросківці, а згодом став парохом у Яворові поблизу Косова, де в його родині охоче гостювали Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Гнат Хоткевич, Ольга Кобилянська, Олександр Олесь та інші визначні діячі української культури.

Як слушно зауважує редакція видання «Листів з чужини», «сучасний читач може не тільки побачити інші країни й народи очима автора, довідатися, якими були його відкриття, відчуття і думки, – у нього є чудова нагода зануритися в „неформальну“ історію: поблукати вулицями, яких уже не існує, послухати розповіді місцевих жителів, яких уже немає на світі, дізнатися, як світ жив *тоді*. А ще – відчутти мовну атмосферу того часу» [Ок., 9]. Перші фрази твору, а починається він так: *Погода стояла прегарна. Рано, ще на зорях, рушили ми в дорогу. Товариство невелике; молоді літа, добрий гумор і добрі коні ворожили нам веселу забаву* [с. 12], відразу засвідчують добірну мову дотепного оповідача – бесідника, як кажуть на Буковині. Мова автора дуже багата, пересипана як народними, так і книжними (з англійської, німецької, французької, польської, латинської та інших мов) усталеними висловами, цитатами тощо. Серед них нас насамперед цікавлять церковнослов'янізми різного типу (див.: [8]), зокрема й біблійні вислови, які входили в українську через церковнослов'янську мову.

М.Лесюк, аналізуючи мовну ситуацію в Галичині XIX ст., зазначає, що «церковнослов'янська мова в Галичині мала тисячолітню традицію, вважалася священною мовою, мала високий авторитет», «майже всі освічені люди в Галичині

були священнослужителями, які отримували освіту, виховувалися в основному на церковнослов'янській мові», «усі церковні відправи, Богослужіння відбувалися церковнослов'янською мовою» [7, 700]. Це свідчило «про збереження культурної спадщини Галицько-Волинського князівства і, глибше, Київської Русі» [1, 262], «про збереження культурно-писемних традицій української мови, пов'язаних із православною культурою та церковнослов'янською мовою як її виразником» [15, 277].

Однак, як пише М. Лесюк, «мова галицьких часописів та окремих письменників була дуже засмічена іншомовними елементами, особливо старослов'янізмами та росізмами, тобто більше скидалася на язичіє, яке культивувалося фактично аж до кінця XIX ст.» [7, 700], але, відразу скажемо: це не про Я. Окуневського. Звичайно, у мовленні автора чимало лексичних церковнослов'янізмів, серед них: *муж* (*Видко, ся Іспанія має багато великих та заслужених мужів. Щасливий край* [с. 53]); *члени* (...ми всі порозміщувались по дуже примітивних постелях, щоби розтягнути заkostenілі **члени** [с. 34]); *рам'я* (*Торреадор зробив малий поворот управо, замахнув червоною мантильою і пропустив бика попід своє **рам'я*** [с. 70]); *врем'я* (...дорога в Європу ішла через Червоне море **во врем'я** фараонське [с. 476]); *ложе* (*Кілько то сліз зросило **ложе** сеї жінки і матері, висуненої на так високе, видне становисько!* [с. 56]); *воздух* (**Воздух** заповнився сірчаним димом, вітер гнав нам пісок в очі і відпирив віддих [с. 31]); *мамона* (*Торгаші вони всім, навіть і своєю честю для звичайної **мамони*** [с. 99]); *блуд* (*І я маю вражіння, що судьба не могла гірше помститись над **блудами** давніх греків, а опісля візантійців, як давши їм за потомків теперішніх неоеллінів* [с. 98]); *лепта* (*В Греції най хто поспробує проміняти от хоч би 20 франків чотири рази на дрібну монету, то з тих 20 франків не останеться єму ні одної **лепти*** [с. 99]); *псальми* (*Попереду ідуть молоді клирики, співаючи **псальми*** [с. 214]); *ім'ярек* (...не раз всевидючі добрі сусіди нишком розказують, у того пана **ім'ярек** вітер по кишені свище [с. 414]); *ліпота* (*Було тут таке багатство і **ліпота**, що навіть ложка до рижу була із щирого золота* [с. 213]); *сотворіння* (*Усюди на світі, де проміння сонця цілюють землю, усюди там виростає із того поцілунку тисячі **сотворінь!*** [с. 195]); *благоговіння* (*Мало на світі ростин, на котрі я споглядав з щирішим «**благоговінням**»...* [с. 187]); *блаженство* (...чоловік відпочиває в своїй комнатці, дримаючи, повен **блаженства** і щирої прихильності до цілого світа... [с. 127]); *благоденствувати* (*Живуть вони, надіюсь, спокійно, щасливо та **благоденствують**...* [с. 494]); *ціломудріє* (*Коли котра з пануючих пань заслужила на папську рожу **ціломудрія**, то, безпечно, Марія-Христина...* [с. 55]); *великоліпіє* (*Чим більше **великоліпія** в опісі, тим і краще* [с. 38]); *великоліпний* (*При прибічнім престолі, у великоліпнім **храмі Петровім**, загули органи* [с. 435]); *возмездіє* (*Жебрак іспанський домагається милостині а conto **возмездія** на другім світі* [с. 60]); *распря* (*І пішла **распря** в новій громаді* [с. 274]); *добродітель* (*Жебраючи і побираючи милостиню, він [жебрак] дає мені нагоду виконати **добродітель**...* [с. 60]); *нагий* (***Нагі**, без-*

стидно **нагі** гори каменисті! [с. 14]); **многий** (Щасливої дороги, **многих** літ – здається – бажали нам наші знакомі [с. 107]); **блаженний** (Чи прийде коли той **блаженний** час, коли ні віра, ні народність не буде роз'єднувати людей між собою?! [с. 139]); **вмилосердитися** (...**вмилосердиться** над сим малим потомком великого предка... [с. 60]); **сотворити** (З мішанини язиків італійського, французького та англійського **сотворив** я собі язик іспанський і за помоччю міміки розумівся пречудесно [с. 63]); **богоспасаємий** (Король ступив на землю. Прийняття – як усюди в нашій **богоспасаємій** Європі! [с. 39]); **умерший** (Величність і способом виконання нагадують вони єгипетські піраміди і лиш до них дадуться порівняти. Тут і там є провідною ідеєю поминання **умерших** [с. 215]); **яко** (Єзуїтів шанували китаїці **яко** людей учених і чесних [с. 274]) та ін.

Деякі з цих лексем стали елементами літературної мови (*муж, мамона, лепта, благоговіння*), деякі – поповнили діалекти (*блуд, воздух, много*, порівн.: [2, 93, 176, 568]), а деякі, з погляду сучасного слововживання є недоречними (*великоліпіє, великоліпний, возмездіє*), однак цілком можливо, що в кінці ХІХ – початку ХХ століття вони були широко вживаними і їх сприймали як звичайні слова (так, наприклад, на час написання творів кінця ХІХ ст., за нашими спостереженнями, не мав стилістичних функцій, тобто був нейтральним, сполучник *яко*, порівн.: *Дядько був, яко декабрист, засланий на Сибір і там помер* (Олена Пчілка); *Тому як годен він масу, себто весь народ, організувати, доки він сам себе не зорганізує? Спершу – як одиницю, відтак – яко масу, а вкінці – націю?..* (О. Кобилянська)). Стилісти називають такі мовні одиниці *історизмами та архаїзмами часу* на противагу стилістичним історизмам та архаїзмам [6, 70].

До речі, в українській народно-розмовній мові церковнослов'янських слів небагато, проте вони є, хоча їх не сприймають як запозичення: *багатство, буква, єдиний, жонатий, наречена, натщесерце, область, палата, перстень, плащ, совість, сумління, учитель* тощо. На думку Ю. Шереха, церковнослов'янізми є органічними складниками української мови, вони приживалися лише тоді, коли знаходили в народній мові живу основу і були близькими світоглядним уявленням українців [17, 2]. За словами В. Русанівського, церковнослов'янська мова приходила до українського селянина різними шляхами: через церкву, через колядки і щедрівки, через культову книгу [11, 195]. Доброю обізнаністю носіїв фольклору з церковнослов'янською мовою пояснює Н. Данилюк наявність церковнослов'янізмів в українських народних піснях [3, 158–159], а Д. Іщенко – в українських народних думках [4, 45–46]. Тому й не дивно, що чимало церковнослов'янізмів прості люди використовували й використовують в щоденному мовленні.

Свідченням абсолютного сприйняття церковнослов'янізмів українською мовою є витворення похідних від них лексем: *На нашій кораблі суєтня і немов нервова гарячка* [с. 116]; *Серед болота, гною і нехари суєтять* *нарід: і торгує, і продає, і кричить – чисте пекло!* [с. 255]; *Тут то там замигкотіла оселя з*

своїми солом'яними кришами, тут то там промигкотів мужик індійський, що своїм **передпотоповим** ралом порпав землю... [с. 185].

У подорожніх нотатках Я. Окуневського спостерігаємо також морфологічні церковнослов'янізми: *І кров пливе ще й дотепер. За що? Пощо? Бо одні величають Бога так, а другі спасаються інакше. **Друзи** вирізали християн-маронітів, хоть сі і ті одної породи, одного язика* [с. 140]; *Бабця умерли, та й Тебе згадували перед **смертю*** [с. 464]; *Упокоїлася в **Бозі** праведна і щира руська жєнщина Марія Магдалина, окружена своїми синами, доньками, внуками і правнуками...* [с. 464]; та синтаксичні церковнослов'янізми, зокрема постпозитивні означення: *У своїй жовтій негарній завитці робив він [монах] вражіння радше жєбрака, як **слуги божого*** [с. 216].

Інколи Я.Окуневський використовує й фрагменти молитов церковнослов'янською мовою: *Стать єго сильно згорблена, тіло зісхле, він так смирний, так безтілесний, як тїнь; дух єго, здається, полетів на небо і, здається, співає «**Слава во вишніх Богу і на землі мир**»* [с. 123]; *«**Віра твоя спасє тя**» – стоїть в їх [сінгалійців] приписах* [с. 225], а також стилізацію під церковнослов'янську мову: *Першу жінку – розуміється – прогнав він разом з дітьми, «**ібо Кувені не б'єше єму рівня**» – пише сінгалійський літописець* [с. 203]. Причому, зауважимо, що Я. Окуневський як греко-католик використовував український варіант церковнослов'янської мови (*Вже **апостол Павло** сказав про них [критян], що у них «**вїри нїсть**»...* [с. 440]); *При ліжку хворого сидить чорний сінгалієць і читає **псалми й молитви** – таки наші, старослов'янські... «**Отче наш, іже єси на небєсїх, да святиться ім'я Твоє...**», а єго слова повторяє бідний, у гарячці лежачий молодий парубчак...* [с. 449–450]), і лише зрідка спостерігаємо поодинокі відхилення: *«**Смертю смерть поправ і суцим во гробєх живот дароває**», – озвались дяки* [с. 266] – замість *в гробіх*.

Український народ відзначається особливою релігійністю, яка в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. ще не була скована ніякими умовностями, а тому все життя людини, а особливо освіченої було проникнуте релігійними почуттями, відчуттями, алюзіями тощо. Так, нове літочислення автор передає висловами *перед Христом, по Христі: В році 600 **перед Христом** пробував уперше коринфський тиран Періандр зробити перекіп* [с. 109]; *Умер Нерон 68 року **по Христі**...* [с. 110], кожен рік свого життя люди вважали даром Божим: *Тут стоять величавіobelіски для пам'яті тих, що погубли «doing their duty» (сповняючи свій обов'язок) в війнах **років Божого** такого-то. А тих **років Божих** і тихobelісків накопилось тут в сім століттю доволі* [с. 239], кожну людину рабом Божим (*В катедральній церкві почався молебень за **раба Божого** Колумба* [с. 57], а все, що є на землі, теж Божим: *Білі здорові зуби – так і видко – призначені на те, щоби жувати **хліб Божий**, що єго заробили мозолистими руками* [с. 457]).

У різних краях серед етикетних виразів автор-оповідач чує вислови релігійні, наприклад, у Чорногорії: – **З Богом**, – *кликнує наш повізник* [с. 12]; *Као Ва-ше? – Добро, **фала Богу!*** [с. 14]; *Місце прєгарне! Якраз надається на те, щоби*

ще раз, послідній, окинути оком ціле місто і цілу околицю, та й сказати: «**Прощай! Дай Боже побачитись!**» [с. 147]; **Так ми земляки! Я сам черніговець. – Слава Тобі Господи!** [с. 63]; **Дай їй Боже здоров'я і довгого віку!** [с. 430]; – **Дайте хоть копійчку, Христа ради** [с. 420] тощо.

До речі, висловами релігійного змісту (часто у функції вставних слів) наповнена й авторська мова: **Та, слава Богу, обійшлося без жертви людської** [с. 28] **У нас – хвала Богу – мораль горожанських обов'язків стоїть інакше** [с. 487]; **Екзекуції я, славити Господа, не видів...** [с. 308]; **Дай то Господи, щоби бажання і надії мого приятеля сповнилися...** [с. 63]; **Не дай Господи в Іспанії поблудитись против тих приписів!** [с. 56]; **Слуги мусять бігти з носилками і не дай Бог, коли вода виллється!** [с. 254]; **Однак борони Господи брати усе, що говорить іспанець, за щирю монету** [с. 58]; **У кождім разі – хорони лишень, Боже, їх та інших європейців...** [с. 378]; – **Про Біг! Та не вертатись мені звідси до Києва або до Одеси, де я жив довгий час, – звертаюсь я до офіцера** [с. 431] та багато інших. За нашими спостереженнями, у мовленні інтелігенції кінця ХІХ ст. ці вирази були активно використовуваними, то вже за радянського часу їх стали вважати елементом розмовного мовлення простої, не дуже освіченої людини.

Звичайно, в текстах подорожніх нотаток Я. Окуневського найбільше впадають в око фразеологічні церковнослов'янізми: **все і вся (Впрочім, готельник, чоловік приємний, дав нам добрий підвечірок, постарався нам о мули і стояв нам у всім і вся на наші услуги, що все і вся опісля, як показалось, стояло високо почислено в рахунках, – се друга річ** [с. 31]); **во время оно (Там дальше, серед кофеснь, театрів видніється площа Стадіон, де відбувались во время оно ігри Олімпійські** [с. 80]; **...скатерть була колись, во время оно, може, біла, але тепер задля бруду і плям не можна було розпізнати тої давньої білини** [с. 289]).

До речі, автор часто використовує фразеологізми, зокрема й народного походження (**шукай вітра в полі** [с. 89], **яке їхало, таке й здибало** [с. 91], **вилізе шило з мішка** [с. 101] та ін.), але дуже часто це фразеологізми біблійного походження, які, на наш погляд, є прикметною ознакою освіченої людини кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема: **святая святых (Ціле товариство, хоч як гуторне воно було перед тим, замовкло, мовби находилось в «святая святых»** [с. 193]; **По всіх печерах обводиє він мене. Показував мені навіть «святая святых», що, казав, не показується усякому, а лише часом великим джентльменам** [с. 220]); **хліб насущний (Від німецьких класиків вивчився він кілька слів по-німецьки і вживає тих округів, щоб заробити на хліб насущний** [с. 81]; **Він був у повстанню 1831 року, відтак служив козаком у турецькій полку Чайковського-Садики-паші, потім – як багато інших повстанців – кинений на брук, хопився ремесла і заробляє собі на хліб насущний в Бейруті** [с. 144–145]; **Усяка борба, а найпаче борба о хліб насущний, робить чоловіка диким і викликає найнижчі страсті** [с. 210]); **плоди трудів людських (Зверху Етни слідили ми оком усі споконвічні русла лави, що розливались віками, нівечучи оселі і плоди трудів людських** [с. 35]); **у мирі (Поки що я європеєць, то і лишаю мавпи в мирі...** [с. 210]; **Дали б**

єму супокій та лишили би его в **мирі** в якій там его іспанській Вербівці... [с. 59]); тьма кромішна (Обїхали островець, що нам заступає дорогу, і вїхали до порту. **Тьма кромішна** [с. 88]); єгипетська робота (Дивлячись на усе це, я питаюся, хто се і коли викував ті тераси, хто доконав сю справді **єгипетську роботу**? [с. 415]); образ і подобіє Боже (І се люде, **образ і подобіє Боже**, – та й ті також люде, що загнали їх війною і різнею в таку нищету... [с. 160]); на хрест (Так і повинна виглядати в'язниця для того, котрий поважився мати думку, противну поняттям загальноприйнятим... Одних **на хрест** за те, других в понурі та темні в'язниці, інших на Сахалін... [с. 81]); спати сном блаженних (Утомилась вони, попоїли добре і сплять здоровим **сном блаженних** [с. 158]); спати сном вічним (Щасливі вони, що **сплять сном вічним** та не можуть відкликнутись на хулу неоеллінів, – тих своїх на тілі і на душі скарловатілих потомків... [с. 88]); Царство Небесне (Жебраючи і побираючи милостиню, він [жебрак] дає мені нагоду виконати добродітель і заслужити собі **Царство Небесне** [с. 60]); іскра Божа (Для всякого чоловіка, що визначується у нас таланом, чи письменським, чи політичним, – словом, для всякого, хто чує в собі **іскру Божу**, ставить загал інакші, вищі, ідеальніші вимоги. «Ти мусиш се робити, бо се твій обов'язок» [с. 487]); смертне ложе (Сю роботу мушу довершити, хоч би прийшлося мені кінчити єї на **смертнім ложу**... [с. 499]) та ін.

Як бачимо, біблійні вислови мають найчастіше церковнослов'янське оформлення, однак дуже цікавими є пошуки автором народних форм. Так, знаходимо аж п'ять варіантів фразеологізму земля обітована: *Хто думками своїми молодечими не літав у сей **райський край**? Хто не читав чудових описів моряка Синдбада із «Тисячі і одної ночі» та не уявлював собі в своїй фантазії тую **райську землю**, де панували царі добротливі, [...] де зелень стелилась ковром по землі, де цвіти вічно цвіли, де панувала вічна весна, де росли найбільші велетиростини, де жили найбільші і найрозумніші звірята? Той світ байок і мрій! [...] В місті Трінкомалі ступив я на берег тої **обітованої землі** [с. 201]; На плодовитій землі, зрошуваній Нілом, розмножились жиди так скоро, що загрожені єгиптяни розмістили між ними сторожу і військо, давили їх, поки Мойсей не повіє своє плем'я до **обіцяної землі** [примітка, с. 361]; Полуднева Сирія, або Палестина – країна, замкнена на півночі горами, зі сходу і полудня – пустинею, а з заходу – замуленим побережжям морським, колись звана **«краєм обіцяним»**, нині, внаслідок численних воєн, винищення лісів і занедбання управи ріллі, стала майже пустинею [с. 152], або які цікаві варіанти фразеологізму вавилонське столпотвореніє: На всякий спосіб мушу похвалитись, що один англієць просив мене за товмача до одної гарненької іспанки і я сповнив сю задачу на обопільне вдоволення. Все ж таки, нігде правди діти, таке **вавилонське столпотвореніє** і такі язикові карколомності мучать чоловіка [с. 63]; але, описуючи зустріч із земляком (Нам обом показалось, що ми брати рідні... [с. 63]), на цій же сторінці автор використовує вже народнорозмовний варіант цього біблійного фразеологізму: Нам стало тісно серед цієї **глоти вавилонської** [с. 63]; в іншому місці*

українізує іменник: *Те все снується і товчеться по тих вузьких вуличках та завулках із глотом та криком на всяких можливих бесідах людських. Чисте вавилонське столпотворіння!* [с. 332]).

Особливою композиційною рисою текстів визначного представника галицької інтелігенції досліджуваного періоду А. Шептицького С. Гірняк визначає «активне використання цитат із Святого Письма, що зумовлено апеляцією як до людей віруючих, які добре знають Біблію, так і до широкого загалу, для якого цитування є своєрідною ілюстрацією, певним підтвердженням і свідченням неголослівності сказаного Митрополитом» [1, 265]. Водночас, як зазначає дослідниця, залучення цитат з Біблії слугує засобом авторської ілюстрації (характеристики) суспільних подій, на що звертає увагу також Г. Клімчук під час аналізу церковнослов'янських запозичень у публіцистиці М. Грушевського [5, 56–67] [1, 265]. До речі, і сама С. Гірняк, описуючи мовний портрет Стефана Коваліва, теж відзначає використання ним біблійних цитат [1, 257]. Знаходимо їх і в Я. Окуневського: *Хто міг доступити тої честі – а справді, багато було званих, а мало ізбраних – натягав la grande tenuta, хоч фрак, хоч уніформу, а оплатившись добро повізникові, спішив на той вечір, про котрий уже наперед голосили газети, що буде, якого не бувало* [с. 48]; *І справді, вони живуть, як сказано в Святім письмі: не орють, не сіють... Господь, що дбає про птиці небесні, і про них не забуває* [с. 169]; *Тут то там серед корчів чайних стоїть гнучка хіна. Я виліз на поблиській стації з вагона, щоби придивитись ближче тому добродієві людськості і «вложити свій перст в рану» кори тієї благодійної рослини* [с. 187]; *...хіна є тою добродійною істотою, що годує «алчущих», напоює «жаждущих» і усмирює болі «страждущих»* [с. 187]; *Взагалі тут жіноцтво дуже моторне та – як і у кожній мішаній раси – дуже гарне. Се і головний «камінь преткновенія» у війську німецького губернатора...* [с. 394].

Чимало таких висловів Я. Окуневського можуть стати своєрідними епіграфами до нашого сучасного життя: *Все на світі проходить... [...] Усі ми «прах», як стоїть в Письмі Святім* [с. 454]; *А що діється у нас дома – на нашій рідній землі? «Видиш скалинку в оці ближнього твого, а бревна в своїм оці не видиш»* [с. 455]; – *Чим гірше, тим ліпше. Чим дужче нас тиснуть, тим тугіше нам стане, тим ліпше для нас. Полова відділиться від зерна. Останеться сама криця* [с. 474]. Думаємо, усі освічені галичани використували біблійні цитати церковнослов'янською мовою (можливо, меншою мірою, ніж високоповажаний греко-католицький ієрарх А. Шептицький, бо для релігійного дискурсу, до якого належать його проповіді і які аналізує дослідниця, вони є відмітною ознакою). Часто церковнослов'янськими вносять додаткове стилістичне забарвлення в мову текстів, додають їм піднесеності [1, 262], однак, думаємо, часто вони є просто елементом мовної картини світу і є нейтральними (пор. [7, 76; 14, 301]).

Отже, церковнослов'янськими та біблійною лексикою і фразеологією у мові галицької інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ століття, на наш погляд, є важливим елементом мовного чуття і мовної компетенції, свідченням глибокої релігійності й

релігійної освіченості, що забезпечувало тяглість, спадкоємність ментальності народу та його мови.

1. Гірняк С. Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець XIX – початок XX століття) : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2018. 618 с.

2. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: у 2 т. / відп. ред. В.Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. Т.1. 584 с.

3. Данилюк Н. О. Слов'янські запозичення в українських народнопісенних текстах. *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: зб. наук. праць / за заг. ред. Ж. В. Колоїз. Вип. 6. Ч. 2. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. С. 157–163.

4. Іщенко Д. С. Церковнослов'янські елементи у мові українського фольклору. *Мова та стиль українського фольклору*: зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 40–46.

5. Клімчук Г. Церковнослов'янські запозичення в публіцистиці Михайла Грушевського. *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2009. Вип. 3. С. 56–67.

6. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. 3-є вид., доповн. і переробл. Київ : Вища школа, 1987. 351 с.

7. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 732 с.

8. Новікова Т. До питання про класифікацію церковнослов'янізмів у сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці : ЧНУ, 2012. Вип. 585–586: Слов'янська філологія. С. 310–314.

9. Окуневський Я. Листи з чужини. Київ : Темпора, 2009. 520 с.

10. Пуряєва Н. В. Літургійна церковнослов'янська мова в мовно-культурній ситуації Галичини XIX – першої половини XX ст. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2017. Вип. 45. С. 170–178.

11. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.

12. Скаб М. В., Скаб М. С. Своє крізь призму чужого: роздуми над подорожніми нотатками «Листи з чужини» Ярослава Окуневського. *На сторожі слова* : збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука / відп. ред. В. Кононенко. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 332–342.

13. Скаб М. Мовно-когнітивні способи пізнання релігійної картини світу українцем-християнином. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : ЧНУ, 2018. Вип. 807: Романо-слов'янський дискурс. С. 70–77.

14. Тарновецька-Ткач Л. Стильовий статус церковнослов'янізмів в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст. *Лінгвістичні студії* :

зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонДУ, 2000. Вип. 6. С. 296–304.

15. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Ч. 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 704 с.

16. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Львів – Нью Йорк, 1996. 192 с.

17. Шерех Ю. Невіддільна спадщина (кілька слів про українські церковно-слов'янізми). *Єдиними устами*: Бюлетень Ін-ту Богословської Термінології та Перекладів. 1998. № 2. С. 1–5.

JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ PRZYJAŹNI W POLSZCZYŹNIE

Obecny w polszczyźnie pisanej już od XIV wieku wyraz **przyjaźń** oznaczał 'stosunek serdeczny z kimś i życzliwość', a gwarowo także 'przychylność i troskliwość' [ESJP, II, 935]. Podobnie nacechowany semantycznie był żywotny równolegle leksem **przyjaciel**, często przywoływany w tłumaczeniach Biblii jako translatorski odpowiednik łacińskich form *amicus* oraz *cognatus*. Podobnie tłumaczyć możemy ich formy pokrewne, jak: *przyjać* (dziś archaiczne) i *sprzyjać*, *przyjazny* i wcześniejsze warianty (od wieków nieżywotne), np.: *przyjaźliwy*, *przyjaźniwy*, *przyjajny*, *sprzyjajny*, *sprzyjaźliwy* [SW, V, 294-297], czy też obiegowe współcześnie określenia: *przyjacielski* i *przyjaciółka*. Współcześnie pod pojęciem **przyjaźń** rozumie się 'bliskie, serdeczne stosunki z kimś, oparte na wzajemnej życzliwości, szczerości, zaufaniu, możliwości polegania na kimś w każdej sytuacji; także życzliwość, serdeczność okazywana komuś' [USJP, III, 786], zaś **przyjaciel** w pierwszej kolejności konotuje 'osobę pozostającą z kimś w bliskich, serdecznych stosunkach, żyjącą z kimś w przyjaźni, darzoną zaufaniem', ale także 'osobę okazującą komuś lub czemuś swoją sympatię, sprzyjającą czemuś; zwolennika, miłośnika, protektora' [USJP III, 785].

W polszczyźnie najnowszej wśród synonimów przyjaźni wymienia się: braterstwo, koleżeństwo, koleżeństwo, przywiązanie, sympatię i wzajemność; *przyjaciel* postrzegany jest przede wszystkim jako pocieszyciel i brat, ale też jako miłośnik, obrońca, protektor i patriota; równoznacznikiem z kolei *przyjaciółki* jest nacechowany stylistycznie wyraz *kumoszka* [3]. Zestaw ten pozwala na bardzo szerokie rozumienie istoty przyjaźni, co podkreślają również określenia, identyfikujące głównie jej pozytywne postrzeżenie, skoro jest: bezinteresowna, dozgonna, niezachwiana, prawdziwa, serdeczna, szczerza, wierna, wzajemna i zażyła; znacznie rzadziej negatywne, bo bywa: fałszywa, obłudna czy dla interesu [por. SFJP, II, 775]. Rozumienie i postrzeżenie przyjaźni odzwierciedlają także idiomy, frazemy i paremie.

Analiza powszechnie dostępnych zbiorów paremiograficznych w polszczyźnie²³ pozwoliła na wyekscerpowanie z nich 368 przysłów z komponentem *przyjaźń* (110 jednostek frazeologicznych) oraz *przyjaciel* i *przyjacielski* (258 jednostek), których treści odzwierciedlają postrzeżenie interesującego nas zjawiska.

Okazuje się, że wśród aspektów przyjaźni w przysłowiaach przede wszystkim wskazuje się szczerość i bezinteresowność, o czym świadczą przykłady: *Ani przyjaźń*

²³ Mowa tu przede wszystkim o *Nowej księdze przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, pod red. J. Krzyżanowskiego, t. I-IV, Warszawa 1969-1978 [17]. Jako uzupełniające wykorzystano opracowania: K. Kłosińska, *Słownik przysłów, czyli przysłownik. Pochodzenie, znaczenie, zastosowanie*, Warszawa 2004 [10]; D. i W. Masłowski, *Przysłowia polskie i obce od A do Z*, Warszawa 2003 [13]; D. i W. Masłowski, *Przysłowia polskie*, Katowice 2003 [12].

bez prawdy, ani prawda bez przyjaźni być nie mogą (1611)²⁴, *Dawniej przyjaźń z szczerością w jednej sforze chodziły* (1650), *Przyjaźń szczerą nie umiera* (1894) oraz *Nie z bogactw ani ślacheństwa trzeba patrzeć przyjaźni* (1522), *Przyjaźń bez interesu* (1892) itp. – ilustrujące jawność myśli, zamiarów i uczuć w relacjach między ludźmi, a także ich intencjonalne działania ze szlachetnych pobudek. W kolejności wyróżnia się jedność i jednomyślność, jak w przykładach: *Przyjaźń tam się mocna staje, gdzie podobne obyczaje* (1611), *Jednoż chcieć, jednoż nie chcieć, to prawdziwa przyjaźń* (1658) itp.; oraz szacunek, o którym mowa między innymi w przysłowiu *Największa twierdza, gdzie przyjaźń z szacunkiem ludzi kojarzy* (1901). Jako walory przyjaźni wymienia się radość życia i jego jakość, co odnajdujemy w kolejnych paremiach, jak np.: *Gdzie przyjaźń panuje, tam wesołość z ochotą przebywa* (1564) czy *Przyjaźń najwyborniejszą jest przyprawą życia* (1784), a także jej wyższość nad dobrami materialnymi, o czym w przysłowiu o treści *Przyjaźń lepsza niż złoto* (1898).

Istotą przyjaźni jest jej subtelność, co – zgodnie z treścią przysłów – wymaga odpowiedniego traktowania kształtowanych relacji przez zainteresowanych, stąd uwagi co do jej potrzeb oraz przestrogi wskazujące na zachowania, jakie ją niszczą. Oto przykłady: *Z przyjaźnią jest jak z nową suknią: często używając, spowszednieje, rzadko użyta – dłużej trwa* (1658), *Przyjaźń nie tytułów, ale serca potrzebuje* (1894), *Przyjaźń wielkiej liczby nie lubi* (1611), bo *Para jest przyjaźni miara* (1611) oraz *Przyjaźń bez zaufania nic nie warta* (1888), *Gdy się myśli nie zgodzą, tam przyjaźń dziurawa* (1584), *Niedobra to przyjaźń, którą usługą albo pochlebstwem okupywać trzeba* (1658), *Przyjaźń z bojaźnią nie stoi: nie miłuje, kto się boi* (1632), *Zbytνια przyjaźń kontempt rodzi*²⁵, w których wskazuje się delikatność przyjaźni, potrzebę empatii, swoistej intymności, a także zwraca się uwagę na zagrożenia, jak brak wzajemnego zaufania przyjaciół, ich jednomyślności, konfliktowość i próżność oraz strach.

W bogatszym od poprzedniego zbiorze przysłów z komponentem *przyjaciel* dominują wypowiedzenia, których celem jest próba konceptualizacji jego postaci w zestawieniu: dobry ↔ zły. Okazuje się zatem, że dobry przyjaciel, to taki, który – daje poczucie bezpieczeństwa, co odzwierciedla apostrofa *Daj, Boże, nam przyjaciela dobrego, będzie nam dobrze koło niego* (1865); jest podobny w oczekiwaniach, działaniu i podejściu do życia, jak w przykładzie *Przyjaciel dobry jest drugi ja* (1568); jest spolegliwy, bo *Prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie* (1564); prawdomówny, bo *Ten przyjaciel, co prawdę mówi* (1581); przyzwoity, toteż *Przyjaciel prawy jako trzecia ręka* (1568); wreszcie oddany, skoro *Nie ten przyjaciel, kto w oczy chwali, ale ten, co poza oczy* (1868) i przywiązany, czego wartość podkreślają przysłowia o treści: *Przyjaciel wierny drogi* (1632) oraz *Przyjaciel wierny rzadki* (1603). O pozycji dobrego przyjaciela świadczy fraza *Jeden prawdziwy przyjaciel*

²⁴ Po cytowanym przysłowiu podaję za [17] rok jego pierwszej rejestracji w polszczyźnie pisanej. W cytatach zachowuję formę gramatyczną jak w [17].

²⁵ W dawnej polszczyźnie wyraz **kontempt** oznaczał wzgardę, hańbę i poharbienie. W *Słowniku warszawskim* kwalifikowany jest jako staropolski, czyli archaiczny [por. SW II, 451].

lepszy jest jak wielu krewnych (1632), zgodnie z którą jeden sprawiedliwy, rzetelny i naturalny, oddany nam człowiek znaczyć może więcej aniżeli bliższa czy dalsza rodzina. Takiej konceptualizacji służy również paremia *Kto znalazł przyjaciela, skarb znalazł* (1564), której zmetaforyzowane porównanie odsyła nas do najwyższych materialnych wartości, postrzeganych przez pryzmat baśni, legend i mitów. Od przyjaciela oczekuje się pomocy, jedności i wzajemności, oddania i bezinteresowności. Oto przykłady odzwierciedlające pożądane cechy, czyli oparcie: *Dla przyjaciela wszystko bagatela* (1894), *Lepszy przyjaciel w potrzebie niż pieniądze w garści* (1720), *Przyjaciel port przyjacielowi* (1578), *Troska mniej boli, gdy ją przyjaciel podzieli* (1674); poczucie wspólnotowości i braterstwo: *Dwaj wierni przyjaciele – jedna dusza w różnym ciele* (1580), *Jakiego chcesz mieć przyjaciela, takim mu się staw* (1566), *Za szczęścia przyjaciela uczynić, w nieszczęściu doznać* (1620); poświęcenie, ofiarność i altruizm: *Dla przyjaciela, dla dobrego gościa nie żałuj* (1896), *Podupadłym przyjacielem nie pogardzaj* (1632), *Przyjaciela w nieszczęściu nie odstępuj, ale ratuj* (1632), *Przyjacielska posługa nagrody nie potrzebuje* (1632).

Na przeciwnym biegunie sytuuje się przyjaciel określany jako zły, o którego dyskredytacji decyduje przede wszystkim przywiązanie do drugiego człowieka ze względu na dostatek jego domu i majątek, przed czym przestrzegano przysłowiami, jak w przykładach: *Tam tylko przyjaciele, gdzie w piwnicy wiele* (1894), *Ile talerzy, tyle i przyjaciół* (1806), *Gdy pieniędzy wiele wkoło przyjaciele* (1522), *Jak ostygnie ognisko, w mieszkaniu poczną świtać, żaden z twych przyjaciół nie zechce i witać* (1620), a także w wypowiedzeniu *Kiedy się ściele, znaj przyjaciele*²⁶ (1558), przestrzegającym przed nadmiarem sympatyków, którzy pojawiają się przy osobie doświadczającej powodzenia w interesach. Przyjaciela eliminuje również: jego głupota, toteż *Lepszy mądry nieprzyjaciel, niż głupi przyjaciel* (1861), a *Głupi przyjaciel, kiepski sąsiad, baba złoźnica – trzy choroby* (1898); zdrada, bo *Lepszy nieprzyjaciel otwarty, jak przyjaciel zdradliwy* (1658); oraz brak charakteru i tchórzliwość, dlatego *Lepiej mieć ostrego nieprzyjaciela niż miękkiego przyjaciela* (1632).

Przyjaźni nie służą sytuacji, w wyniku których może dojść do konfliktu, na przykład w związku z handlem, przed czym przestrzegano, mówiąc: *Chcesz się pozbyć przyjaciela, sprzedaj mu konia* (1955), bądź *Chceszli przyjaciela stracić, pieniędzy mu pożycz* (1618), co jednak nie chroniło od zwady, spięcia czy scysji. Uznawano je za przeżycia trudne, stąd życzenie: *Bodaj nie mieć przyjaciela, z którym się zawsze jednać, a sługi, który ciągle przeprasza* (1658) czy stwierdzenie: *Przyjacielska niechęć cięższa niż obca* (1608). O potrzebie mimo wszystko łagodzenia nieporozumień świadczą kolejne paremie, jak np.: *Mimo wszelką ostrożność przecież się wydarzy, że między przyjaciółmi niechęć się zaskwarzy*²⁷ (1784), *Nie łaj*

²⁶ Gwaryzm **ściele się** oznacza tu 'szczęści się, powodzi' [SGP, V, 339].

²⁷ W dawnej polszczyźnie słowo **zaskwarzyć** oznaczało 'skwarząc, zalać, zasklepić, zastrupić, zaskorupić, zapiec' oraz 'zaprawić roztopioną tłuściością, zapalić, zasmażyć'; **zaskwarzyć się**

przyjacielowi twemu, gdy się rozgniewasz, byś tego nie żałował, gdy się z nim zjednasz (1521), których treści przypominają o zmienności wydarzeń i trwałości przyjaźni, bo przecież *Pojednani przyjaciele bardziej się miłują* (1632).

Budowanie trwałych więzi międzyludzkich jest uwarunkowane wieloma czynnikami, których ważkość podkreślano w zapisanych w przysłowiach przestroгах, między innymi przed nadmiernym i nieuzasadnionym zaufaniem, jak w przykładach: *Pierwej poznaj, potem przyjaciela wybieraj* (1522), *Przyjaciela bacznie obieraj, obrawszy, mocno trzymaj* (1632), *Kto niemiłosierny, przyjaciel niepewny* (1522), *Przyjaciela ty stąd poznasz prawego, jeśli miłuje ciebie, nie co twego* (1632) itp. Wskazywano na takt, umiar i lojalność: *Przyjaciela jawnie chwal, tajemnie upominaj* (1632), *Przyjaciela wady znaj, a małe przebaczaj* (1632), bo *Przyjaciel do przyjaciela zalet nie potrzebuje* (1632); wzajemny szacunek: *Trzeba wiedzieć, jako przyjaciela szanować* (1568); stałość: *Przyjaciel nie ma być jak kwiatek, który póki świeży, póty miły* (1618); czy otwartość i zaufanie, o czym w przysłowiu: *Przyjaciele naszych przyjaciół są naszymi przyjaciółmi* (1885). Uzupełniające je wypowiedzenie *Umiej być przyjacielem, znajdziesz przyjaciela* (1779) zawiera swoistą receptę na ciężące komuś wyizolowanie społeczne bądź osamotnienie. Relacje międzyludzkie bezwzględnie osłabia zatem przede wszystkim brak empatii i niewrażliwość, ale też ich nadmiar i zaborczość, przed czym przestrzega przysłowie o treści: *Kto wszystkich chce mieć przyjaciółmi, żadnego nie ma przyjaciela* (1546), podobnie jak odległość nie do pokonania, stąd refleksja: *Przyjaciel odległy niepożyteczny* (1632).

Mnogość przysłów konceptualizujących przyjaciela, z których większość charakteryzuje się XVI- i XVII-wieczną proveniencją, odzwierciedla potrzebę precyzowania jego wizerunku, wartości związanych z przyjaźnią już od czasów najdawniejszych, co jednoznacznie podkreśla rolę bliskich więzi i relacji osobniczych w życiu człowieka. Na ich obraz bezsprzecznie wpływa również kreacja w tekstach artystycznych, poczynając od literatury dawnej po współczesną, czego potwierdzenie odnajdujemy w licznych przykładach.

Egzemplifikacją młodzieńczej przyjaźni jest relacja biblijnego Dawida z oddanym mu bezgranicznie Jonatanem, synem króla Saula, chroniącym swego przyjaciela przed gniewem, napadami złości i zazdrością ojca. Około 1000 roku p.n.e. królem Judy został 30-letni wówczas Dawid, uznawany za idealnego władcę, pod którego rządami doszło do połączenia jego pokolenia z Izraelem. O wielkim przywiązaniu obu mężczyzn świadczy zamieszczona w Drugiej Księdze Samuela, obejmująca w treści skarga żałobna Dawida nad Jonatanem, który zginął wraz ze swym ojcem w bitwie na wzgórzu Gilboa: «Jakże zginąć mogli waleczni, wśród boju Jonatan przebity śmiertelnie? Żal mi ciebie, mój bracie, Jonatanie. Tak bardzo byłeś mi drogi! Więcej ceniłem twą miłość niżeli miłość kobiet. Jakże padli bohaterowie? Jakże przepadły wojenne oręża?» (2 Sm 1,25-27) [19, 333].

---

oznacza tu przenośnię tyle, co: 'rozżarzyć się, zapalić się, zawrzeć, zagotować się, wszcząć się, wybuchnąć' [por. SW VIII, 271-272].

Przykładem męskiej, wiernej przyjaźni pozostają Patrokles i Achilles, bohaterowie *Iliady* Homera, z których pierwszy, walcząc w zbroi swego przyjaciela, ginie pod Troją z rąk Hektora, przekonanego, że walczy z Achillesem. Ten zaś – zrozpaczony utratą przyjaciela – mści się na synu Priama i Hekabe, zabijając go w bezpośrednim starciu. Dopuszcza się też profanacji zwłok wroga [por. 7], co dla starożytnych było nieporównywalną karą. Tę mitologiczną przyjaźń przypomina zażyłość łącząca wykreowanych przez Wiliama Szekspira w tragedii *Romeo i Julia* – Merkuja i Romea, który dowiedziawszy się o śmierci swego przyjaciela z rąk Tybalta, kuzyna Julii, postanawia go pomścić. Monteki za zabicie krewnego Kapuletów został wygnany poza granice republiki [por. 24]. Jako kawalerską, żołnierską przyjaźń ocenia się również relacje łączące Atosa, Portosa, Aramisa i d'Artagnana, muszkieterów z powieści Aleksandra Dumasa ojca, których więzi dotyczą jednak nie tylko służby na rzecz króla i królowej, ale też życia osobistego. Ich dewizą była deklaracja *Jeden za wszystkich! Wszyscy za jednego!* [4], spopularyzowana w polszczyźnie od XIX wieku dzięki wykorzystaniu w utworach literackich, między innymi Józefa Ignacego Kraszewskiego, Teodora Tomasa Jeża, Adolfa Dygasińskiego, Elizy Orzeszkowej i innych [por. 17, I, 842]. Przeżycia wojenne, ale i doświadczenia osobiste łączą bohaterów «Trylogii» Henryka Sienkiewicza, to jest Michała Wołodyjowskiego i Onufrego Zagłoby, który pomaga «małemu rycerzowi» w trudnych dla niego momentach życia, między innymi po śmierci Anulki Borzobohatej, czy też Zagłoby ze Skrzetuskim i jego ukochaną Heleną, dla których staje się niemal ojcem, zaś dla ich potomstwa ukochanym dziadkiem [22].

Inny rodzaj przyjaźni odnajdujemy w bogaconych przez lata relacjach Stanisława Wokulskiego i Ignacego Rzeckiego, który swemu przyjacielowi poświęcił w zasadzie całe swe życie. Rzecki jest mentorem Stacha w sprawach narodowych, wpaja mu patriotyczne przekonania, w efekcie czego Wokulski trafia do powstania styczniowego, a następnie z powodu represji zostaje zesłany przez zaborcę na Syberię, skąd wraca po siedmiu latach. Osobą, na którą może zawsze liczyć, jest Rzecki, którego ze Stachem łączy wielkie podobieństwo przeżyć i przekonań, a także otwartość i szczerłość w kontaktach międzyludzkich [20].

O przyjaźni w tragicznych warunkach zagrożenia życia, a nawet apokalipsy, czytamy w wielu utworach literackich, do których zaliczyć można między innymi powieść Romana Bratnego *Kolumbowie. Rocznik dwudziesty*, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego *Inny świat*, czy też Andrzeja Szczypiorskiego *Początek*. W pierwszej z wymienionych młodzi przyjaciele, idealisci, dwudziestolatkowie walczący z okupantem, swoiście zdają egzamin z lojalności, empatii i odpowiedzialności, w warunkach szczególnie trudnych dla każdego człowieka. Tragiczna rzeczywistość niewoli, łagru w powieści *Inny świat* doprowadzają do odczłowieczenia, przed którym uratować może jedynie bezgraniczne zaufanie stanowiące podstawę przyjaźni, jaka staje się jedyną wartością, nienaruszalną przez oprawców. W trzeciej z kolei odnajdujemy kreację przyjaźni Pawełka Kryńskiego i Henia Fichtelbauma, której początki sięgają czasów szkolnych w realiach lat trzydziestych XX wieku, zweryfikowanej w warunkach wojny i

prześladowań. W imię tej przyjaźni matka pierwszego z chłopców ratuje życie drugiemu [2; 6; 23].

Satyryczny z kolei obraz przyjaźni dwóch kumotrów zaproponował Adam Mickiewicz w opartej na prastarym wątku z utworu greckiego bajkopisarza Ezopa (żyjącego w VI wieku p.n.e.) bajce *Przyjaciele*, której tytułowi bohaterowie – Leszek i Mieszek, wypowiadający wzajemnie wiele obietnic i zapewnień co do ich dwustronnych, zażyłych, przyjacielskich relacji – w sytuacji zagrożenia weryfikują czynem wygłaszane deklaracje. Zaskoczeni przez niedźwiedzia nie potrafią sobie pomóc: Leszek wdrapuje się na drzewo i pozostawia mniej sprytnego Mieszka na pastwę drapieżnika, który obwąchawszy leżącego na ziemi i udającego nieboszczyka, zestrachanego chłopca, oddala się do lasu. Opowiadka kończy się dialogiem pomiędzy dwoma chłopami:

«Dopiero Mieszek odżył... „Było z tobą krucho! –

(...) – Szczęście, Mieszku, że cię nie zadrapał!

Ale co on tak długo tam nad tobą sapał,

Jak gdyby coś miał powiedzieć na ucho?“

„Powiedział mi – rzekł Mieszek – przysłowie niedźwiedzie:

„Że prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie“» [14, 27],

zakończonym przysłowiem o proveniencji łacińskiej, odwołującym się do prototypu o treści *Amicus certus in re incerta cernitur* ('pewnego przyjaciela poznaje się w niepewnym położeniu') [SMTK?, 941], którego ślady dostrzegamy już w polszczyźnie połowy XVI wieku [17, II, 1122].

Człowiek poszukuje oparcia, zainteresowania, bezwarunkowego oddania również poza kontaktami interpersonalnymi, społecznymi. Efektem tego są specyficzne przyjaźnie pomiędzy istotą ludzką a stworzeniem / stworzeniami z najbliższego jej otoczenia. Szczególny typ więzi tworzą relacje człowieka ze zwierzętami udomowionymi, których obecność wzbogaca, uszlachetnia, kształtuje empatię, wreszcie ma działanie terapeutyczne²⁸. Jako najstarsze udomowione zwierzę wskazuje się psa, związanego pochodzeniem z wilkiem bądź szakalem. «Jako towarzysz człowieka, jego obrońca i pomocnik, zjawia się już w napisach klinowych Mezopotamii od 4000 p.n.e. W starożytnych krajach śródziemnomorskich był rozpowszechnionym zwierzęciem domowym, istniejącym w licznych rasach. Grecy i Rzymianie byli (...) podobnie jak my ceniącymi jego wierność» [SMTK, 863]. W przekazach ustnych i piśmiennych odnajdujemy liczne opowieści ilustrujące przywiązanie, oddanie, wierność, przyjaźń i miłość psa, by przywołać dla przykładu wiernego psa bohatera Odyseusza, Argosa (który wzgardzony przez wszystkich, zobaczywszy swojego pana po dwudziestu latach jego nieobecności, umiera ze szczęścia) czy też labradora prezydenta George'a Bussha o imieniu Sully (który odprowadził swego pana podczas jego pogrzebu i wzruszająco czuwał, leżąc przy okrytej flagą Stanów Zjednoczonych trumnie). O najwyższym poziomie przywiązania

---

²⁸ Zob. np.: [1; 5; 8; 11; 18; 27].

mówi historia psa Bobby'ego, który, mając dwa lata, utracił swego pana (jego właściciel, John Gray z Edynburga zmarł), ale nigdy o nim nie zapomniał. Jak czytamy w opowieści: «Dzień po pogrzebie pies pojawił się przy grobie pana i pilnował go przez niemal 14 lat, aż do swojej śmierci w styczniu 1872 roku» [26]. Mieszkańcy pochowali psa w bramie cmentarza, niedaleko grobu jego pana. Rodzimą historię wiernego psa przypomina pomnik Dżoka, stojący w Krakowie, na bulwarze Czerwieńskim nad Wisłą, w niedalekiej odległości od Wawelu i w pobliżu mostu Grunwaldzkiego. Rzeźba autorstwa Bolesława Chromego przedstawia psa w osłonie rozłożonych ludzkich dłoni. Bohaterem jest czarny mieszaniec, którego właściciela w pobliżu ronda Grunwaldzkiego w 1990 roku zabrała karetka z powodu zawału serca, a następnie i śmierć. Pies jednak tego miejsca nie opuścił i czekał wiernie na swego pana, sprytnie omijając zagrożenie ze strony aut i tramwajów. Po roku przygarnęła go emerytowana nauczycielka Maria Müller, jedna z osób systematycznie dokarmiających zwierzę, u której miał bezpieczną przystań aż do 1998 roku. Po śmierci swojej pani Dżok przez kilka dni wałęsał się po terenach kolejowych, a następnie zginął – z dużą dozą prawdopodobieństwa samobójczo – pod kołami pociągu. Mówi się, że nie mógł pogodzić się z utratą po raz drugi bliskiej mu osoby [25]. O uczuciach łączących zwierzę z człowiekiem mówi napis na pomniku: «PIES DŻOK / NAJWIERNIEJSZY Z WIERNYCH / SYMBOL PSIEJ WIERNOŚCI». Już Pliniusz – jak podkreśla Władysław Kopaliński – w swej *Historii naturalnej* przytacza wiele anegdot o psiej wierności [SMTK, 864].

Na temat wierności psów i ludzkiej z nimi przyjaźni wypowiadają się niepoliticzone rzesze ludzi, których refleksje, opisy i zwierzenia odnaleźć można na setkach stron internetowych, ogólnie dostępnych i chętnie odwiedzanych przez czytelników. Tam też zamieszczane są tzw. skrzydlate słowa, czyli złote myśli dotyczące więzi pomiędzy człowiekiem a jego zwierzęciem, zarówno anonimowe (np.: «Prawdziwy przyjaciel pozostawi ślady łap na twoim sercu»; «Pies będzie twoim najlepszym przyjacielem bez względu na wszystko. Ludzie nie zawsze»; «Możesz mieć wielu najlepszych przyjaciół, ale psa masz tylko jednego»; «Ktokolwiek powiedział, że diamenty są najlepszym przyjacielem dziewczyny, nigdy nie miał psa» itp.²⁹), jak i autorskie. Oto przykłady o poświęconej proweniencji, wskazywane jako słowa: Joshua Billingsa – «Pies jest jedyną istotą na ziemi, która kocha cię bardziej niż siebie samego»; Bogumiła Buczyńskiego – «Wierności i przebaczenia ucz się od psa»; Rogera A. Carasa – «Psy dały nam absolutnie wszystko. Jesteśmy centrum ich wszechświata. Jesteśmy w centrum ich miłości, wiary i zaufania. Służą nam w zamian za resztki jedzenia. To bez wątplenia najlepsza oferta, jaką kiedykolwiek miał człowiek»; George'a Elliota – «Zwierzęta są najlepszymi przyjaciółmi. Nie zadają pytań, nie krytykują»; Aldonsa Huxley'a – «Dla swego psa każdy jest napoleonem. To powód nieustającej popularności psów»; Christophera Morley'a – «Nikt tak nie docenia wyjątkowego geniuszu twojej rozmowy, jak pies»; Lonisa Sabii – «Nie ma

---

²⁹ Te przykłady i następne z: [28].

znaczenia, ile masz pieniędzy, ani ile rzeczy, możesz być biedakiem, ale mając psa, jesteś bogaty» i in. Łączy je wspólnotowość postrzegania przyjaźni pomiędzy zwierzęciem a człowiekiem i jej kulturowy obraz.

W zbiorach przysłów odnajdujemy paremie interpretujące wierność, przyjaźń i oddanie przez pryzmat psa, by przywołać takie przykłady, jak: *Byś swemu psu i nogę uciął, przecie on za tobą pójdzie* (1568); *Gdy pies czuwa, pasterz zasnąć może* (XIX w.); *Pies liże tego, komu się raduje* (1894); *Pies najprzychylniejsze człowiekowi zwierzę* (1775), których treścią podkreślano również zachowania pożądane w relacjach społecznych. Podobne postrzeganie psa jako przyjaciela odnajdujemy w paremiografii innych narodów, o czym świadczą przysłowia obce, m.in.: abisyńskie – *Kopnięty pies nie wyje tak, jak jego serce!*; chińskie – *Pies, kiedy go się żywi, wykazuje więcej wdzięczności niż człowiek, któremu się pomaga*; czy wietnamskie – *Tylko pies nie skarży się na ubóstwo swojego pana* i inne [13]³⁰.

Podsumowując. Na językowo-kulturowy obraz przyjaźni składają się z jednej strony elementy utrwalonych schematów i stereotypowych spostrzeżeń, z drugiej indywidualnie doświadczane i subiektywnie interpretowane przeżycia. Intensywność własnej oceny przyjaciela, przyjaźni, wierności, oddania, lojalności i spolegliwości wpływa bezsprzecznie na nieprecyzyjność opisywanego przez nas obrazu, zaś zderzenie naszych ideałów przyjaźni i przyjaciela z oczekiwaniami strony drugiej może tenże wizerunek dość dynamicznie zburzyć. Zestawienie różnych odston analizowanego obrazu pokazuje ich semantyczną pojemność, ale też powoduje, iż jawi się on nam jako wyobrażeniowo i doświadczalnie rozmyty. Bez względu jednak na indywidualizację oczekiwań co do istoty przyjaźni, oczekujemy od niej czasami znacznie więcej, aniżeli sami możemy potencjalnemu przyjacielowi zaoferować. Bywa też, że oddając w imię przyjaźni wszystko, co mamy, nie otrzymamy w zamian takiego ładunku, na jaki zasługujemy. Znaczącym zatem elementem przyjaźni jest bezinteresowność, której nieograniczone pokłady oferują nam udomowione tysiące lat temu psy, a która w społeczeństwie ponowoczesnym postrzegana jest jako zjawisko deficytowe.

Słowniki

ESJP – Bańkowski A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. I-II, Warszawa, 2000.

SGP – Karłowicz J. *Słownik gwar polskich*. T. I-VI. Kraków, 1900-1911.

SMTK – Kopaliński W. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa, 1985.

SFJP – Skorupka S. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. I-II. Warszawa, 1974.

SW – *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. T. I-VIII. Warszawa, 1900-1927.

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego* / pod red. S. Dubisza. T. I-IV. Warszawa, 2003.

1. Bartkowiak W., Zawadka M. *Pies – terapeuta i przyjaciel rodziny: rola psa w procesie rehabilitacji niepełnosprawnego dziecka*. Warszawa, 2008.

2. Bratny R. *Kolumbowie. Rocznik dwudziesty*. Warszawa, 1957.

3. Dąbrowka A., Geller E., Turczyn R. *Słownik synonimów*. Warszawa, 1998.

---

³⁰ O stereotypowym obrazie psa w języku, zob., np.: [9; 15; 16; 21].

4. Dumas A. Trzej muszkietierowie. Konin, 2016.
5. Franczyk M., Krajewska K., Skorupa J. Animaloterapia. Kraków, 2007.
6. Herling-Grudziński G. Inny świat. Warszawa, 1993.
7. Homer. Iliada. Kraków, 1984.
8. Jagielski D., Jagielska A., Pyszora A. Dogoterapia – historia, założenia, cele. Propozycja zastosowania w opiece paliatywnej. *Medycyna Paliatywna w Praktyce*. 2014. 8,4. S. 163-167.
9. Kolberova U. Wyzwiska z komponentem «pies» w języku polskim. *Opera Slavica*. XXIV. 2014. S. 29-38.
10. Kłosińska K. Słownik przysłów, czyli przysłownik. Pochodzenie, znaczenie, zastosowanie. Warszawa, 2004.
11. Litwińczuk Z. Zwierzęta w życiu człowieka. *Przegląd Hodowlany*. Nr 5/2013. S. 6-8.
12. Masłowski D. i W. Przysłowia polskie. Katowice, 2003;
13. Masłowski D. i W. Przysłowia polskie i obce od A do Z. Warszawa, 2003.
14. Mickiewicz A. Wybór poezyj. T. II. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1986.
15. Mosiołek K. Stereotypy psa zawarte w języku polskim. *Poradnik Językowy*. 1992. IV. S. 301-304.
16. Mosiołek-Kłosińska K. Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot. *Etnolingwistyka*. 1995. VII. S. 21-31.
17. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / pod red. J. Krzyżanowskiego. T. I-IV. Warszawa, 1969-1978.
18. Pawlik-Popielarska B. Terapia z udziałem psa. Gdańsk, 2005.
19. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia. Poznań, 2005.
20. Prus B. Lalka. Warszawa, 1977.
21. Raszevska-Żurek B. Ewolucja niektórych elementów stereotypu psa w polszczyźnie. *Studia z Filologii Polskiej i Słowińskiej*. T. 45, Warszawa, 2010. S. 65-80.
22. Sienkiewicz H. «Trylogia»: *Ogniem i mieczem, Potop, Pan Wołodyjowski*. Warszawa, 1978.
23. Szczypiorski A. Początek. Warszawa, 1986.
24. Szekspir W. Romeo i Julia. Kraków, 2006.
25. www.kraków.nasze-miasto.pl
26. www.ksiadz-jerzy-zaprasza.opw.pl
27. www.kukbuk.pl

**ПРО МОВНУ ЕКСПРЕСИВІЗАЦІЮ ЯК ДИНАМІЧНИЙ ПРОЦЕС
(на матеріалі польських медійних текстів)**

Питанню розрізнення *експресивності / експресії* у відношенні *властивість / процес* приділили увагу такі мовознавці, як Ш. Баллі, Т. Скубалянка, С. Граб'яс, В. А. Чабаненко, Н. О. Лук'янова та ін. Міркування про відокремлення експресивності мовних одиниць та експресивності, що породжується мовцем і властива виключно мовленню, Ш. Баллі ґрунтує на вченні про опозицію *langue* «мова» і *parole* «мовлення» свого попередника і вчителя Ф. де Соссюра. Розмежування зазначених понять насамперед пов'язане з антиномією мови й мовлення, загального й індивідуального в мові. Т. Скубалянка у праці «Про експресивність мови» [13] наголошує на важливості чіткого розмежування експресії як мовної операції й експресивності як властивості мовних елементів, що виникає в результаті цієї операції. Учений-лінгвіст, за словами дослідниці, насамперед вивчає експресивність, а не експресію [13, 124].

Основні види експресивності як властивості мовного знака визначає чеський лінгвіст Я. Зіма в монографії «Експресивні слова в сучасній чеській мові: лексикологічне та стилістичне дослідження» [16]. Учений докладно розмежує й описує адгерентну, інгеренту та контекстуальну експресивність. Досліджуючи чеські тексти художнього стилю, мовознавець стверджує, що інгерентна експресивність характерна мовному знаку первинно і не залежить від оточення на синтагматичному рівні (наприклад, пор. чес. *brumlat – mluvit* – ‘незрозуміло говорити, базікати’), адгерентна – це експресивність, яка виникла на основі нейтрального слова. Нейтральне слово набуває експресивної ознаки (наприклад: *Ve sdeleni, doma me čeka ješte robota*. Чес. *robota* означає ‘важка, безплатна праця’) [16, 43]. Контекстуальна експресивність виникає в певному контексті й поза ним втрачає свої інтенсифіковані характеристики. Відголосся такого розмежування видів експресивності залишилося й до сьогодні. Нормою для наукової літератури предмету стало розрізнення інгерентної й адгерентної експресивності [2, 74; 3, 65; 1, 523].

Влучно розмежує аналізовані поняття В. А. Чабаненко, підкреслюючи, що «якщо експресія – підсилення / інтенсифікація / збільшення виразності, то експресивність – уже сама підсилена / інтенсифікована / збільшена виразність, така соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака / мовленнєвого елемента, яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу слухача / читача» [7, 7].

Вдало, на нашу думку, доповнює наукові дефініції дослідниці Н. О. Дорогович, інтерпретуючи експресію як «різновид **лінгвопсихоментальної** діяльності мовця (автора), результатом якої є такий прагматичний ефект, коли

смысл висловлення чи окремих його компонентів передається з емоційно-логічним підсиленням, виражаючи емоції, суб'єктивні оцінки, інтенції мовця (автора) та впливаючи на емоційно-психічний стан адресата (інтерпретатора)» [4, 22]. Таким способом Н. О. Дорогович акцентує на психологічній природі породження експресії, підкреслюючи міждисциплінарний характер цього феномена.

Аналізуючи наукові погляди на *експресію / експресивність*, слід узагальнити таке основне твердження: експресія як процесуальна категорія проявляється на мовленнєвому рівні внаслідок конкретної комунікативної ситуації і визначається як підсилення (інтенсифікація) виразності мовного знака, натомість експресивність є властивістю мовного і / або мовленнєвого рівня і є уже підсиленою виразністю мовного знака.

Експресивність є тією властивістю мовлення, яка підсилює емотивно-оцінне ставлення мовця до інформації, про яку говорить, тобто виділяє (підкреслює) цю інформацію на загальному тлі нейтрального висловлювання [6, 53]. Мовна експресивізація певного тексту, на нашу думку, відбувається як свідомий процес добору мовних засобів або створення інноваційних засобів з метою передачі авторських інтенцій і водночас концентрації (фокусування) уваги читача на прагматично важливому фрагменті інформації. Отже, дотримуючись закріпленої в літературі предмету константи про розрізнення *експресивності / експресії як властивості / процесу*, все ж таки пропонуємо виділити тріаду понять. Іншими словами, чітко розрізняємо такі поняття:

- *експресивність* як властивість мовного знака, що може виявлятися у вигляді внутрішньої (інгерентної), постійної характеристики мовного знака (наприклад: субстантив *łajdak* зі значенням 'нечесна, підла, гідна осуду людина' з маркованістю просторічної сфери вживання) або ж у вигляді набутої зовнішньої (адгерентної) характеристики мовного знака (наприклад, субстантиви *syniś, sóbreczka* набувають експресивності завдяки суфіксам пестливості);

- *експресію* як процес вираження експресивності під час спонтанного мовлення (наприклад: експресія вигукового звороту *O Matko Boska!* у результаті здивування або передача експресивної оцінки щодо конкретної особи у висловленні *Ale z niego jest leniwy śpioch!*);

- *експресивізацію* як результат умотивованої мисленнєвої лінгвокреативної діяльності мовця, спрямованої на вираження особистих прагматичних інтенцій, що виявляється у свідомому, попередньо підготовленому усному чи писемному тексті й базується насамперед на когнітивному дисонансі (як неузгодженості з відомою для читача інформацією та прочитаною), що виникає в результаті інноваційного вживання або створення мовних явищ (наприклад, контамінація антропонімів: *Blairotchatcher* від *T. Blair* і *M. Thatcher*; модифікація фразеологізму: *kogut ofiarny*, пор. з *koziol ofiarny*, мотивація виникнення яких зрозуміла з контексту тощо). Такі мовні засоби експресивізації в текстах ЗМІ виконують функцію актуалізаторів уваги читача, яка ймовірно могла розсіятися під час читання від-

носно «нейтрального», монотонного тексту. Узагальнення диференційних ознак експресії / експресивності / експресивізації подаємо в таблиці 1.2.:

Критерії розрізнення	Експресія	Експресивність	Експресивізація
Природа виникнення	Процес	Властивість	Процес
Функціональна характеристика	Дія підсилення (інтенсифікація) виразності	Підсилена (інтенсифікована) виразність	Дія підсилення (інтенсифікація) виразності
Категорійна характеристика	Лінгвопсихоментальна, функціональна категорія	Лінгвосемантико-стилістична категорія	Лінгвокреативна функціонально-прагматична категорія
Рівень прояву	Мовленнєвий	Мовний і / або мовленнєвий	Мовленнєвий
Ступінь індивідуальності	Вияв індивідуального в мовленні	Вияв індивідуального (адгерентна, контекстуальна) і / або загального (інгерентна)	Вияв індивідуального і / або соціального в мовленні
Ступінь підготовленості	Спонтанна	Спонтанна і / або підготовлена	Заздалегідь підготовлена, прагматично зумовлена
Усвідомленість вияву	Несвідома	Свідома / несвідома	Свідома
Засоби реалізації	Реалізується як мовними одиницями, так і позавербальними засобами: мімікою, жестами, тембром голосу, інтонацією)	Реалізується засобами всіх рівнів мовної системи: фонетичними, лексичними, морфологічними, фразеологічними, ономастичними, синтаксичними	Реалізується засобами всіх рівнів мовної системи: фонетичними, лексичними, морфологічними, фразеологічними, ономастичними, синтаксичними, візуальними
Сфера функціонування	Усне мовлення	Усне і письмове мовлення	Підготовлене усне і письмове мовлення

Таблиця 1.2. Диференційні ознаки експресії / експресивності / експресивізації

Як же може проявлятися мовна експресивізація саме як динамічний процес у польських медійних текстах?

Аналіз текстів таких польських видань, як: *Gazeta Wyborcza*, *Polityka*, *Przekrój*, *Przegląd*, *Rzeczpospolita*, *Wprost*, *wSieci*, *Do rzeczy* опублікованих 2001 – 2016 рр., показав, що в польських медійних текстах експресивізації піддаються неоднакові за своєю природою одиниці: лексеми, фраземи, оніми, синтаксеми тощо, використовуються різноманітні постмодерністські техніки гри з формою слова, графічним оформленням тощо. Розглянемо конкретні процеси.

Мовна експресивізація лексем

Завдяки словотвірним можливостям польської мови та креативному мисленню авторів текстів на шпальтах газет і журналів створюються нові лексичні одиниці оказіонального характеру. Оказіональні інновації в текстах ЗМІ є, по-перше, дієвим інструментом критики, негативної оцінки, по-друге, індивідуальною творчістю автора та способом по-новому описати якусь подію, подати якусь інформацію. Оказіональні вживання характеризуються саркастично-оцінною й негативно-зображальною конотацією. Рідше можна зустріти оказіоналізми зі значенням позитивної оцінки.

Зафіксовано деривати ***gursztynienie*** та ***gursztynić***, утворені від прізвища польського журналіста *P. Gursztyn*. Автор статті творить деривати, виражаючи легковажне ставлення до особи і яскраво показуючи своє невдоволення, адже читаємо: *Na koniec: zmarnowałem na ustosunkowania się do **gur-sztynienia** Gursztyna zbyt wiele cennego czasu, by dmąć w to dalej. Jeśli nadal zamierza **gursztynić**, z góry zapowiadam, że bę-dę to ignorował* [Do Rzeczy, 15.12.2014, URL: <http://dorzeczy.pl/>]. Утворюються лексеми завдяки сформованим мовним моделям, тобто певним шаблонам, а саме: *Gursztyn – gursztynić – gursztynienie* (як, наприклад: *jeż – jeżyć się – jeżenie*).

Цікавим і показовим, на нашу думку, прикладом є експресивізована лексема ***Palikociarnia***: *Historyjek jest sporo, ale na razie Kwaśniewski i **palikociarnia** mają problem, jak tu przekonać do siebie feministki* [wSieci 2014, nr 43 (99), 7]. Новотвір *palikociarnia* – це результат поєднання прізвища *Palikot* + іменник з частиною - *ciarnia*. Цей випадок вживання можна віднести до ономасіологічної структури низки іменників зі значенням ‘місце, де знаходиться багато тварин або птахів’, як-от: *kociarnia* ‘місце перебування котів, переважно бездомних’ [14], *bażancziarnia* ‘фазаняча ферма’ [14] тощо. Однак заслуговує на існування й пояснення неологізму як контамінації *Palikot* і виразу *dzieciarnia* ‘громада дітей’ [14], що на тлі подій, пов’язаних з об’єднанням сил А. Квасневського і Я. Палікота заради створення єдиної лівоцентричної партії в Польщі, авторів могло асоціюватися з жартівливим образом *palikociarni (dzieciarni)* як ‘скупчення політиків і галас та безлад, що пов’язані з їхньою діяльністю’.

Оказіональний неологізм *balcerowiczobójstwo* є заголовком статті та означає ‘відхід Л. Бальцеровича з посади голови Національного банку Польщі в результаті конфлікту з Банківською слідчою комісією’. Таке звільнення політика увиразнюється через асоціацією з вбивством, тобто ‘діяльність, що приведе до шкідливих наслідків’.

Як засвідчив аналіз, власні назви часто стають словотвірною базою для утворення експресивних лексем, як-от: ***Zlepperować***: *Kiedy **zlepperują** Leppera* [Wprost 2007, nr 32 (33), 22] (основу становить прізвище політика *Lepper*); ***Zarydykować***: *Widocznie traktują Polskę poważnie. Już pora także **zdiecinieć**. Jakby napisał Nowaczyński, specjalista od kalamburów – warto **zarydykować*** [Rzeczpospolita 2006, nr 27, B1] (дієслово *ryzykować* відсилає до прізвища польсь-

кого священника *Rydzyk*); **Platformersi** (словотвірну основу становить субстантив *Platforma* – назва політичної партії *Platforma Obywatelska*, новотвір алюзивно нагадує лексему *transformersi* (укр. *трансформери*), що відсилає до однойменного фантастичного бойовика, а члени названої партії порівнюються з трансформерами).

Мовна експресивізація фразем

Мовна експресивізація фразем досягається на рівні семантики (обігрування значення цілої фраземи або натяк на буквально значення її складника; інтенсифікація значення; асоціативно-образне моделювання тощо). Одночасно на синтаксичному рівні здійснюється заміна компонентів фраземи, впровадження додаткових компонентів, створення фразеологічних новотворів тощо. Розглянемо мовні процеси, які зумовлюють експресивізацію фразем.

1. Впровадження до складу фразем додаткових компонентів: *Tylko dzięki łapówce można wiele załatwić od ręki albo od nogi, nie mówiąc o płucach, wątrobie czy nerkach* [Wprost 2002, nr 12, s. 108] – *od ręki* ‘негаймо, без необхідності очікування’³¹. До компонента *ręka* дібрано лексеми *noga*, *płuca*, *wątroba*, *nerka*, що реалізує актуалізацію значення ‘частина тіла’ і зумовлює комічний ефект речення. *Dość powiedzieć, że na nieformalnym spotkaniu liderów SLD nawet wyluzowany i sarkastyczny Włodek Czarasty podsumował tę kampanię, rzucając mięsem. Mięsem? Raczej rzucił kilotoną flaków* [wSieci 2015, nr 16, s. 6] – *rzucac mięsem* ‘уживати вульгарні, образливі слова’. Лексеми *mięso* і *flaki* – з тематичної групи будова і функціонування організму звірів, однак лексема *flaki* характеризується стилістичною маркованістю розмовної сфери функціонування, тому підсилює значення фраземи *rzucac mięsem* і в конкретному випадку означає ‘інтенсивно вжити під час розмови вульгаризми’.

2. Заміна одного з компонентів фраземи, як у таких прикладах: ***korytarz niezgody*** (мова йде про безвізовий транзитний коридор з Калінінграду до Росії, у Білорусію через територію Литви та Польщі як джерело суперечки) – ***kość, jabłko niezgody*** ‘причина, об’єкт суперечки’; ***teczki Pandory*** (інформація про папки з документами, які містили відомості про політичну або антиполітичну діяльність у період Народної Польської Республіки) – ***puszka Pandory*** ‘джерело нещастя, клопотів’.

3. Фразеологічне новотворення. Значну експресивну напругу вносять у медійні тексти фразеологічні новотвори. Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що частина словосполучень, що утворюються для експресивних потреб конкретного медійного тексту, виникає за аналогією до наявних у мові фразем, тобто за певними структурними або мотиваційними моделями. Наприклад: ***Wylewanie wody z podziurawionego szótna*** створено на основі мотиваційної моделі «окреслення абсурдної роботи завдяки зверненню до образу води у вмістилищах з отворами», яка реалізується у структурно-семантичній моделі «назва діяльності + вода +

³¹ Тут і далі, якщо не вказано інше джерело, тлумачення значення за: [15].

вмістилище (посудина)» за аналогією до наявних фразем *czepać wodę sitem* 'даремно щось робити; безуспішно; робити щось, що не приносить результатів'; *lać wodę w sito, lać wodę do dziurawego naczynia, do naczynia bez dna* [5, 200], пор. укр. *носити воду решетом. Dolewanie wody do morza* – реалізується структурно-семантична модель «назва діяльності (лити воду до) водний простір = абсурдна, непотрібна робота», пор.: *wozić wodę do morza* 'робити непотрібні речі' [12, 594], *lać wodę do Dunaju, nosić (wozić) wodę do Wisły* [5, 200].

Мовна експресивізація онімів

Оніми на шпальтах газет і журналів виконують основну номінативно-референтну функцію, називають денотатів-учасників конкретних суспільних, політичних, спортивних та ін. подій. Вважаємо, що внаслідок експресивізації як динамічного процесу основна номінативна функція онімів стає другорядною. При цьому важливим стає не денотат назви, а його характеристика, закодована в назві, і відношення автора до денотата. Такі оніми спочатку не містять експресивної складової, натомість набувають експресивності під час вторинного креативного вживання в текстах польських ЗМІ. Таке вторинне вживання онімів належить до експресії прагматичного типу, під якою А. Цеслікова розуміє надання прізвиськ особам з метою візуалізації, закріплення в мові риси особи та для вираження свого ставлення до певної особи за допомогою засобів мови [9, 114].

В основі експресивізації онімів лежать такі процеси.

1. Трансформація зовнішньої форми онімів: **Brzedziszlaw Komorowski** (від *brzedzić / bredzić* 'говорити видумані речі, уявні, помилкові, недоречні, говорити дурниці, баламутити, брехати' [14], виявлено й такі трансформовані форми імені та прізвиська польського президента **Brzedziszlaw Bul Komoro-WSI, Brąnek** – *Broniszlaw Komorowski*; **Komik-Mikke** (від *komik* автор експлікує в такий спосіб власне ставлення до політика як до комічного актора, циркового клоуна, не трактує його поведінку серйозно) – *Janusz Korwin-Mikke*; **Solimarnosc** – *Solidarnosc* (виражається оцінка будівництва культурної споруди «Європейського центру Солідарності» у Гданську через сему 'марнотрацтво'); **E(U)ROZJA** (контамінація *Europa + erozja*: таке графічне оформлення забезпечує дворівневий спосіб прочитання прикладу *erozja Europy*: інтенсифікація значення процесу нищення чогось і вказівка на проблеми в європейських країнах, пов'язаних з безробіттям).

2. Актуалізація внутрішньої форми онімів: **Oko opatrności** (заголовок): *W bydgoskiej bazylice odbył się niedawno kongres «Stop ateizacji». Jedną z jego gwiazd był ks. profesor Dariusz Oko* [Przegląd 01.2013.12. URL: <http://www.tygodnikprzegląd.pl/>] (вираз *oko провидіння* співзвучне з прізвиськом священника *Oko*); **Świerzość** *spojrzenia* (лексему **świeżość** написано через диграф *rz* для натяку на прізвисьце *W. Świerzy* – польського художника-графіка); **Pięta prezesa** (тут – мовна гра полягає в омонімії прізвиська польського політика – *S. Pięta* – та апелятивної лексеми-компонента фраземи *pięta Achillesa* 'слабке місце когось чи чогось'); **Czary-mary** *z Włodzimierzem Czarastym miały egzotyczny wymiar namaszczenia, jak żegnanie rycerza idącego na wyprawę krzyżową*

[Przekrój 2005, nr 5, s. 90] (алітерація сприяє стилізації висловлювання на художню мову); **Pendolino – pęd w dolinę**: *Kupienie za gigantyczne pieniądze włoskiego pociągu Pendolino pokazuje, że rząd Tuska nie jest w stanie niczego się nauczyć* [Do Rzeczy, 2013, nr 30, s.10] (покупка італійських потягів марки «Пендоліно» оцінюється як 'рух вниз, падіння');

3. Експресивне розшифрування абрєвіатур: **Zakład Ubezpieczeń Społecznych** – ZUS – **Zakład Ubezpieczeń Społecznych** (пасивний дієприкметник *ubez-własnowolniony* – від *ubez-własnowolnić* 'позбавити можливості правничої діяльності' [14] – вказує на ситуацію, у якій опинилося польське суспільство через обов'язкові сплати пенсійних внесків); і схожі приклади: **Narodowy Fundusz Zdzierców** – NFZ (*Narodowy Fundusz Zdrowia*); **Ministerstwo Sporów Zagranicznych** – MSZ (*Ministerswto Spraw Zagranicznych*); **Palikot Zawsze Ubezpieczony** – PZU (*Powszechny Zakład Ubezpieczeń*); **Pomożemy Swoim Ludziom** – PSL (*Polskie Stronnictwo Ludowe*); **Polskie Koleje Przekrętów** – PKP (*Polskie Kojele Państwowe*) тощо;

4. Алюзивно-онімна контамінація. Унаслідок такого прийому відбувається порівняння денотата оніма з відомою особою, образ якої сформований у суспільній свідомості як сукупність конкретних конотативних характеристик, наприклад: **Kaczaaszwilli** (*Kaczyński + Szaakaszwili*: форма створена з метою вказівки на візит Я. Качинського до Грузії 2013-го р. Під час візиту польський політик отримав від тогочасного президента Грузії М. Саакашвілі Орден Перемоги ім. святого Георгія); **Bart Sienkson** (*Bartłomiej Sienkiewicz + Bart Simpson*: риси Барта Сімсона з мультиплікаційного фільму «Сімпсони» приписуються політикові Б. Сенкевичу); **Cruella de Merkel** (*Cruella de Mon + Angela Merkel*: автор вважає, що німецька канцлер характеризується рисами злої, егоїстичної жінки з мультфільму про собак-далматинців Круелли де Мон); **Donald Corleone** (*Donald Tusk + Don Corleone*: Дон Корлеоне – головний герой роману М. П'юзо та екранізованого фільму «Хрещений батько», постає в ролі злочинця-мафіозі. Автор порівнює з цим персонажем польського політика) тощо.

5. Прізвиськотворення. Прізвиська належать до категорії індивідуальних імен, вони надаються конкретній особі, яскраво виражають авторське ставлення до особи та становлять форми більш характерні для неофіційної комунікативної ситуації [8, 121]. Наприклад: **Grzegorz «No mercy» Schetyna**; **Tadeo «Mówię wszystkimi językami» Iwiński**, **Kazimierz «Yes... yes... yes» Marcinkiewicz** (у прикладах використана фраза, яку політики вжили під час публічних виступів); **Minister-od-zegarków-Sławomir** (натяк на те, що міністр транспорту С. Новак не вказав у декларації про доходи дорогого годинника); **Aleksander II Gnuśny** (про О. Квасневського) – за аналогією, наприклад, до *Kazimierz III Wielki*; **Bronisław I Komorowski** (*Król Bronisław I Komorowski*), **Bronisław I Chwilowo Bezwały** (приклад став іронічною реакцією на те, що президент поголив вуса, вживається й форма *Bronisław Bezwały*), **Radosław I Skromny** (про Радослава Сікорського), **Robert I Złotonogi** (про Роберта Левандовського – польського футболіста, ад'єк-

тив *золотоногий* підкреслює професійну майстерність спортсмена); *Robert Pierwszy* (про Роберта Кубіцу – польського автогонщика, який став першим польським пілотом Формули-1); експресивізовані форми *Jego Tuskowość*, *Jego Sikorskość*, утворені на зразок звертання до титулованих осіб *Jego Królewska Mość* тощо.

Проведений аналіз текстів сучасних польських ЗМІ дозволяє ствердити, що мовна експресивізація є динамічним процесом, в основі якого лежать такі мовні дії, як креація okazjonalnych мовних одиниць (лексем, фразем) на основі наявних у мові моделей; оновлення стереотипу, що проявляється через модифікацію первинного вигляду мовних одиниць. Метою мовної експресивізації є порушення мовної норми як наслідок протиставлення норми й експресивності.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 4-е, стер. Москва : Ком-Книга, 2007. 576 с.
2. Ганич І. Д., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища шк., 1985. 360 с.
3. Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / за ред. М. І. Голянич. Івано-Франківськ, 2011. 272 с.
4. Дорогович Н. О. Мовна експресія в художніх текстах українського резистансу 40 – 50-х років ХХ століття : дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. / Івано-Франківськ, 2013. 282 с.
5. Мирошніченко І. М. Фразеосемантичне поле «працьовитість / неробство» в польській мові. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2014. 248 с.
6. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц. Человечес. фактор в языке: Язык. механизмы экспрессивности. Москва : Наука, 1991. С. 36 – 66.
7. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища шк., 1984. 176 с.
8. Cieślíkowa A. Przezwiska zbiorowe i przydomki. Polskie nazwy własne. Encyklopedia / pod red. E. Rzetelska-Feleszko. Kraków, 2005. S. 177 – 180.
9. Cieślíkowska A. Rodzaje ekspresji w tworzeniu nazw osobowych. Polonica. 1990 (1992). Nr 15. S. 111 – 119.
10. Kudra B. Kreatywność leksykalna w dyskursie politycznym polskiej prasy lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Łódź : Wyd-wo Uniw. Łódzkiego, 2012. 244 s.
11. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, 2003. 1088 s.
12. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego : w 2 t. T. 2: Warszawa, 1974. 906 s.
13. Skubalanka T. O ekspresywności języka. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filologiczne i Humanistyczne. 1973. Vol. 27. S. 123 – 135.
14. Słownik języka polskiego. URL: <http://sjp.pwn.pl> (data dostępu: 05 stycz. 2020 r.).
15. Wielki słownik języka polskiego. URL: <http://www.wsjp.pl> (data dostępu: 05 stycz. 2020 r.).
16. Zima J. Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická. Praha : Nakladatelství. Československá akademie věd, 1961. 139 s.

ОСВОЄННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Запозичення є одним із продуктивних шляхів поповнення лексичного складу української мови. Воно може здійснюватися безпосередньо або за посередництвом інших мов. Слово або його окреме значення, вислів тощо, запозичені з польської мови або утворені за її зразком в українській мові, прийнято називати полонізмом [18, 525].

Українське мовознавство має значні напрацювання у вивченні польських запозичень та їх адаптації на українському мовному ґрунті як у діячності (див. праці Л. Гумецької [4 – 6], Ю. Шевельова [23], М. Худаша [22], С. Олексієнка [10; 11], О. Зелінської [7], О. Лазаренко [9], Л. Гонтарук [1], В. Титаренко [15] та ін.), так і в сучасних українських діалектах, що репрезентовано у працях І. Сабаша [13], Г. Гримашевич [2], Н. Хобзей [20], Н. Хібеби [19], Л. Хомчак [21] та ін. Окремі зауваження про полонізми в структурі східноподільських говірок викладено в статтях Т. Тищенко [16; 17], Л. Поліщук [12] та О. Яковенко [25]. У зв'язку з цим постає проблема вивчення особливостей освоєння полонізмів у східноподільських говірках української мови, що займають територію західних районів Черкаської та Кіровоградської, східних – Вінницької, північно-західних – Одеської областей України. Джерелами дослідження стали загальномовні та діалектні лексикографічні праці, власні польові записи. Мета статті – простежити особливості адаптації полонізмів у східноподільських говірках на всіх мовних рівнях.

Науковці зауважують, що досліджуючи запозичення, важливо брати до уваги історичні факти про переміщення груп осіб у географічній площині [20, 113]. Східноподільські говірки належать до південно-західного наріччя української мови, а отже, історично так склалося, що порівняно із запозиченнями із інших суміжних мов полонізми домінують у лексичній системі подільського говору: довгий час на території Поділля загалом, і Східного зокрема, проживала значна кількість польського населення [8, 120].

Об'єктом нашого дослідження стали полонізми, що входять до складу тематичних груп лексики (ТГЛ) «тваринництво», «одяг, взуття, прикраси», «будівництво», «людина і її риси», «побутова лексика», «кухонне начиння», «обрядова лексика». Зауважимо, що не всі тематичні групи наповнені полонізмами однаковою мірою. Найменше полонізмів зафіксовано у ТГЛ назв традиційних занять подолян, зокрема ТГЛ рибальства, бджільництва, тваринництва, будівництва, лексиці родинних обрядів, що свідчить про їх автохтонність, а отже, і лексики, яка їх обслуговує [16, 320]. Найбільш наповненими полонізмами, як і іншими запозиченнями, є групи лексики на позначення одягу, взуття, прикрас, людини та її рис, побутової лексики.

Ознаками того, що іномовне слово увійшло до лексико-семантичної системи мови-реципієнта, на думку Д. Шмельова, є: 1) передача іншомовного слова фонетичними і граматичними засобами мови, яка запозичила слово; 2) граматичне засвоєння слова, включення його до категорії відповідних частин мови, яка запозичила; 3) фонетичне засвоєння іншомовного слова, тобто його пристосування до фонетичної системи мови-реципієнта; 4) словотвірна активність слова; 5) семантичне засвоєння; 6) регулярне використання слова в мовленні [24, 252]. При цьому, зауважує мовознавець, окремі ознаки можуть бути факультативними.

Полонізми, запозичені в різні періоди розвитку мови, наскільки адаптувалися у досліджуваних говірках, що інколи мовці не ідентифікують їх як запозичення (див. Тищенко [16]).

Зміни звукового складу полонізмів за зовнішніми характеристиками можуть бути двох різновидів:

- 1) зміни, що відбулися у межах сталої довжини слова;
- 2) зміни, пов'язані з динамікою довжини слова.

У межах сталої довжини слова польського походження у східноподільських говірках відбуваються субститутивні зміни окремого звука або звукосполучення:

/x/ – /ш/ *капу^лух* (< пол. *kareluch* (ЕСУМ, II, 370)) – *капу^луш* ‘чоловічий фетровий головний убір із широкими крисами’, ‘чоловічий солом’яний головний убір із широкими крисами’, ‘літній головний убір із широкими крисами, плетений або пошитий із тканини’ (Березовська, 95);

/ф/ – /п/ *ф^лашка* < пол. *flaszka* ‘пляшка’ (ЕСУМ, IV, 44) – *п^лашка* ‘фляшка, пляшка’;

/р/ – /л/, /р/ – /н/, *л^егар* (< пол. *legar* ‘лага, дерев’яна підкладка під тягарі’ (ЕСУМ, III, 208) – *л^ег^ер*, *л^ігел*, *л^іг^ен* ‘одна з колод, на які кладуть і прибивають дошки підлоги’;

/к/ – /т/ *капц^і* < пол. *karęc* ‘нижня частина чобота, старий подертий чобіт’, ‘примітивне взуття, старе зношене взуття’, ‘хатні туфлі’, ‘вид шкарпеток’, ‘вид валянків’ (ЕСУМ, II, 371) – *тапц^і* ‘легкі туфлі, переважно для хати’ (Березовська, 278);

/ц/ – /ч/ : *об^лчас* < пол. *obcas* ‘каблук, підбор’ (ЕСУМ, IV, 146) – *об^лчас* ‘задня тверда частина взуття, що охоплює п’яту’, ‘тверда груба набійка на підошві взуття під п’ятою’ (Березовська, 171);

/с/ – /ш/ : *смар^кач* < пол. *smar kac* ‘шмаркач’ (ЕСУМ, V, 316) – *шмар^кач* ‘засоплена дитина’, ‘молода недосвідчена людина, яку не поважають’; *смар^кати* < пол. *smar kać* ‘пускати соплі’ (ЕСУМ, V, 316) – *ш^маркати* ‘тс’;

/см/ – /шп/ : *смар^увати* < пол. *smarować* ‘мазати, мастити’ (ЕСУМ, V, 317) – *шпар^увати* ‘замазувати долівку глиняним розчином, штукатуркою’, ‘накидати стіни глиною, при цьому їх вирівнюючи’.

Метатезу зафіксовано лише в одному слові польського походження *май^тки* < пол. *maítki* ‘труси’, ‘панталони’, ‘чоловічі штани’, ‘матроські штани’

(ЕСУМ, III, 363) – *мат'ки* 'жіночі, особливого покрою труси без матні' (Березовська, 152).

Приклади свідчать про те, що звукові зміни кінця слова є менш результативними. Значно відчутнішими, на думку П. Гриценка, для подальшої долі слова у говірці, його структурної сталості / змінності є динаміка початку слова, його кореневої частини, яка є реальним носієм словотворчих та смислових зв'язків [3, 57].

З динамікою довжини слова пов'язані поява протетичних та епентетичних звуків, гаплогія, спрощення в групах приголосних.

Для східноpodільських говірок типовою зміною, що відчутно трансформує вихідну структуру слова, є поява протетичних і епентетичних приголосних звуків, приставних і вставних голосних. Такі явища одночасно у різних говірках виразно демонструє лексема *зг'ребло* (< пол. *zgreblo* – (ЕСУМ, II, 253)) та її фонетичні варіанти *ск'ребло*, *зг'ребло*, *ізг'ребло*, *жг'ребло*, *жг'ребло*, *жг'ребло*, *жг'ребло*, *жг'ребло*, *жг'ребло*, *жг'ребло*, *жг'ребло* 'скребниця, металева щітка для чищення коней', окремі з яких підтримуються функціонуванням в українській мові лексем *шкребти*, *шкребти*, кодифікованих у Словнику української мови зі значенням 'проводити по якій-небудь поверхні чим-небудь гострим, жорстким, дряпаючи або зачіпаючи' (СУМ, IX, 313).

Для східноpodільських говірок, як і для решти говірок південно-західного наріччя, характерні протетичні приголосні звуки [г], [в], [й], [л]. У словах польсько-го походження зафіксовано вживання лише протези [г], [в] перед початковими [о], [а]: *об'л'час* (< пол. *obcas* 'каблук, підбор' (ЕСУМ, IV, 146)) – *зоб'л'час* 'задня тверда частина взуття, що охоплює п'яту', 'тверда груба набійка на підошві взуття під п'ятою' (Березовська, 171); *ван'к'ір* 'бокова кімната, відділена від світлиці перегородкою' (< пол. *alkierz* (ЕСУМ, I, 61)).

Протилежним процесом до появи неетимологічних елементів у структурі слова, є втрата етимологічних чи нових усталених звуків і звукосполучень [с. 92], що в східноpodільських говірках демонструють лексеми *гаплич'ки* → *аплич'ки* 'тонкі стрічки на поясі штанів, у які затягують пояс'; *зг'ребло* (< пол. *zgreblo* – ЕСУМ, II, 253) → *г'ребло*, *г'ребло* 'скребниця, металева щітка для чищення коней', *п'ід'гарл'а* (< пол. *podgardle* 'підгорля, підшийок' (ЕСУМ, IV, 390)) → *п'ід'гарл'а* 'велике висяче підборіддя'.

Полонізми в досліджуваних говірках проявляють словотвірну активність. Словотворча активність запозичення є важливим показником глибини його асиміляції в новій мовній системі [10, 63]. Зауважимо, що від лексем із конкретним значенням утворюються демінутивні форми: *гап'лик* → *гап'личка* 'металева дужечка для застібання гаплика', *гаплич'ки* 'вузькі смужки тканини на поясі штанів, в які затягують ремінь', *гапли'чок* 'металева застібка у вигляді гачка, що вишивається проти петлі на одязі'; *г'арец'* → *г'арчик* 'посудина бондарської роботи для зберігання рідини'; *г'рестка* → *г'ресточка* 'вставка у чоловічій сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини', 'вставка у чоловічій сорочці від плечей до грудей', 'вишитий розріз на грудях сорочки', 'вставка на грудях пляття',

‘планка в чоловічій сорочці, на якій роблять різні петельки’, ‘вставка на плечах чоловічої сорочки’, ‘зборки на грудях пляття чи кофти’, ‘вишивка на сорочці біля горловини’, ‘дитячий фартушок’; *по^рренча* → *поре^нчатко* ‘бильце ліжка’, *л^устро* → *л^устерко*, *л^устре^чко*, *л^устерце* ‘маленьке дзеркало’, *кухол* → *кухлик* ‘невелика глиняна посудина для пиття води, молока’, *гра^фін* → *гра^фінка* ‘невеликий скляний довгоший посуд для горілки’, *ринка* → *риночка* ‘невелика глиняна посудина напівсферичної форми з широким отвором’, *слоїк* → *слоїчок* ‘невелика скляна банка’, *капці* → *капчики* ‘в’язане дитяче взуття’, *ком^ір* → *ком^ірчик*, *ко^мірик*, *ком^ірець* ‘відвернутий край на рукаві одягу’, *маркота* ‘тривога, неспокій’ → *марк^ітний* ‘невдоволений’ → *марк^ітно* ‘тривожно, нудно’, *рондел* ‘біла череп’яна велика миска’ → *рунделик* ‘посудина, черпак, яким набирають воду з діжки’, *тел’бо* → *те^лбу^хи* ‘великий живіт’. На позначення рис людини зафіксовано похідні від полонізмів емоційно-оцінні прикметники: *балу^хатиї* ‘той, який має великі очі’, *вар’гатиї*, *ре^мбатиї*, *ре^мбатен’киї* ‘той, хто має великі губи’, *тил’батиї* ‘людина з великим животом’.

Запозичення, що містять префікс *ви-* та кореневу частину – із польської мови чи за її посередництвом, як зауважує Н. Хобзей [20, 117], у говірках південно-західного наріччя української мови непоодинокі. У східноподільських говірках зафіксовано такі лексеми з префіксом *ви-*: *ви^банити* ‘насварити, висварити’, *ви^патрошити* ‘звільнити тушку свійської птиці від нутроців’, *ви^пиндити* ‘дуже насварити’, *ви^бриндитис’я* ‘прибратися’. Крім того, для дієслівного словотвору характерне використання афіксів *на-*: *пар^тачити* ‘щось робити не дуже добре’ (< пол. *partać* ‘халтурити, партачити, ткати, перетинати нитками’ (ЕСУМ, IV, 298)) → *напар^тачити* ‘зіпсувати’, *пар^толити* ‘погано готувати їсти’ (< пол. *partać* халтурити, партачити, ткати, перетинати нитками (ЕСУМ, IV, 298)) → *напар^толити* ‘приготувати несмачну страву’; *по-*: *патрати* ‘різати курей і чистити від пір’я’ (пол. < *patroszyć* ‘патрати, потрошити’ (ЕСУМ, IV, 318)) → *по^патрати* ‘порізати курей і почистити від пір’я’; *роз-*: *трин’кати* ‘нерозумно витратити гроші’ (< пол. *trynkać* ‘пити, пиячити, упитися’ (ЕСУМ, V, 640)) → *рост^рин’кати* ‘розтратити’.

Освоюючись у говірці, лексеми польського походження входять до вільних словосполучень: *ман’кет рол’іковий* ‘манжет, зібраний на ролик’ (Березовська, 151), *капи^лух(ш) з око^лота*, ~ *со^лом(н’)йаниї* ‘чоловічий солом’яний капелюх із широкими крисами’, ~ *ло^зовий* ‘чоловічий головний убір із широкими крисами, плетений із лози’; *капці ком^натні* ‘легкі туфлі, переважно для хати’, ~ *пару^сїнов’ї*, ~ *пару^сов’ї* ‘туфлі з низькими підборами і верхом із тканини’ (Березовська, 99), *пасок во^йен.ий* ‘широкий шкіряний пояс із пряжкою’, ~ *кожаній* ‘довга шкіряна смуга для підперізування одягу’, ~ *матир^чатиї*, ~ *трап^л’яній*, *трап^л’чаниї* ‘довга смуга тканини для підперізування одягу в стані’ (Березовська, 194), *ком^ір викид^ний*, ~ *отво^ротний*, ~ *в’іткид^ний*, ~ *в’ідлогий*, ~ *в’ідлож^ний*, ~ *ли^жачий*, ~ *налож^ний*, ~ *роз^склад^ний*, ~ *роз^ложистий*, ~ *розлож^ний*, ‘виложистий

комір', ~ *кир'ничкоюу* 'виложистий комір із прямокутними кінцями', ~ *к'руглий* 'виложистий комір із заокругленими кінцями', ~ *м'еховий* 'хутровий комір у верхньому одязі', ~ *мо'рацікйі* 'великий прямокутної форми виложистий комір', ~ *с'тал'інс'кий* 'високий стоячий комір', ~ *стор'цовий*, ~ *сто'йанцовий*, *сто'йачий* 'комір, що облягає ший', ~ *ф'ігурний* 'виложистий комір, що має складну форму', ~ *шал'овий* 'виложистий комір шалеподібної форми' (Березовська, 120 – 121).

Дослідники зауважують, що лексика моносемічна у мові-джерелі відрізняється у мові-реципієнті своєю сталістю. Полісемічні слова надзвичайно рідко входять у мову-рецептор у всій сукупності своїх значень: як правило, спочатку лексема запозичується в одному відносно вузькому, обмеженому значенні, найчастіше предметно-речовому [10, 61]. Довге функціонування запозиченої лексеми у говірці сприяє розширенню її семантичної структури, обростанню новими значеннями. Показовими в цьому плані є лексема *па'ц'орки* (ЕСУМ, IV, 323). У східноподільському ареалі української мови лексема має розгалужену семантичну структуру, що дозволяє розглядати як омоніми лексеми на позначення комплексів *намисто* 1) 'прикраса, яку жінки носять на шиї, намисто'. 2) 'намистини. 3) 'прикраси на взутті з намистин'; *нитки*: 1) 'бахрома'. 2) 'китиці. 3) 'заплутані нитки'. 4) 'скручена нитка із прядива'. 5) 'вузол, що утворився на заплутаній нитці під час шиття голкою'. 6) 'довгі нитки'. 7) 'скручені нитки, які заплутались під час шиття машинкою'. 8) 'скручені нитки по краях незарубленої хустки'. 9) 'скручені нитки на домотканому полотні'. 10) 'стрічки різного кольору – кісники'. 11) 'шнурки'. 12) 'дрібно посічені краї тканини'; *тканина*: 1) 'зіжмакана тканина на одязі'. 2) 'зжата тонка тканина, з якої шили легкий жіночий одяг' (Березовська, 196).

Дієслова та прикметники польського походження з емоційно-оцінною семантикою часто вживаються паралельно із нейтральними чи оцінними власне мовними лексемами: іти, гойдаючись – *бембати* 'гойдати, теліпати', ходити без діла – *б'лендати* 'швендяти, ходити без діла', втрачати свіжість – *б'л'акнути* 'втрачати колір', блукати, тинятися – *вала'сатис'а* 'швендяти без діла', 'волочитися', бігати, скакати – *гарц'увати* 'бігати, скакати', розбити – *є'рохнути* 'розбити', копірсатися – *д'лубатис'а* 'копірсатися', скавчати – *дз'аво'л'іти* 'скавчати (про собаку), пискливо гавкати про маленьких собак', переконати, навчити – *їте'м'їажити* 'ї'голову' 'переконати, перекласти знання, навчити', нервуватися – *ма'рудитис'а* 'нервувати', вирувати – *нурту'вати* 'вирувати', повільно іти – *п'лентати* 'йти повільно, заплітаючи ногами', хотіти – *п'рагнути* 'дуже бажати', розпоряджатись – *киру'вати* 'спрямовувати чийось діяльність, давати вказівки, розпоряджатись'.

Більшість прикметників та іменників польського походження на позначення рис людини містять негативну конотацію: *балу'хатий* 'той, який має великі очі', *вар'гати* 'той, хто має великі губи', *вар'ї'їат* 'нерозумний, розбишака', *го'йда* 'велика товста жінка', *зух'валий* 'відчайдушний, зухвалий', *л'оха* 'жінка, яка має багато дітей', *мар'к'ітний* 'невдоволений', *ма'руда* 'людина, яка нервує без причини', *ма'рудний* 'нервовий', *моцний* 'товстенький', *низе'рабний* 'недоладний (про лю-

дину), неповороткий', *них^луї* 'неохайний чоловік', *них^луїка* 'неохайна жінка', *нік^чемний* 'безсилий', *одукалиї* 'огрядний, гладкий', *пар^лмач* 'людина, яка робить щось невміло, недбало', *пацалу^ватий* 'щокатий', *подлий* 'підлий', *поч^вара* 'потвора, бридка людина', *тил^лбатий* людина з великим животом, *т^ллустий* 'гладкий, огрядний, ситий', *шмар^ркач* 'засоплена дитина', 'молода недосвідчена людина, яку не поважають'. Лексем із позитивною конотацією незначна кількість: *св^ідомий* 'який має свідомість', *ск^рромний* 'який не любить підкреслювати свої заслуги, достоїнства, хизуватися ними', *ста^лмечний* 'розважливий, поважний'.

Отже, полонізми у східноpodільських говірках позначені фонетичними особливостями говірки, проявляють значну словотворчу активність та валентність, зазнають розширення семантичної структури. Регулярне використання у мовленні діалектоносіїв поряд із власнемовними синонімами прикметників на позначення рис людини та дієслів свідчить про їх емоційну оцінність. Полонізми стають базою для творення стійких словосполучень та фразеологізмів: *хата на с^ллупах* 'стара глиняна хата', *кри^чати г^валтом* 'дуже кричати', *й^те^мй^ажити й^голову* 'переконати, перекласти знання, навчити'. Вивчення особливостей освоєння полонізмів у східноpodільських говірках спонукає до подальших студій із цієї проблематики.

Джерела

Березовська – Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках. Умань, 2010. 348 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ, 1982 – 2006. Т. 1–5.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, в 4 т., пер. с нем. и доп. О. Трубачева, под ред. и с предисл. Б. Ларина, 2-е изд., стереотип. Москва, 1986 – 1988. Т. 1–4.

Швец В. Лексика традиційного різьблення Уманщини. Умань, 2012. 170 с.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.

1. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 54. Львів, 2004. С. 78–103.

2. Гримашевич Г. Запозичення в тематичній групі лексики одягу східноpodільського діалекту *Діалектологічні студії*. 9: Запозичення та інтерференція, відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2010. С. 128–140.

3. Гриценко П. Ареальне варіювання лексики. Київ, 1990.

4. Гумецька Л. Л. Морфематичні субституції в найдавніших українських запозиченнях з польської мови // Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1963. С. 52–56.

5. Гумецька Л. Л. Способи освоєння запозиченої лексики // Дослідження і матеріали з української мови. Т. V. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 57–69.

6. Гумецька Л. Фонетичні субституції в староукраїнських запозиченнях з польської мови // Дослідження і матеріали з української мови. Т. 5. Київ, 1962. С. 53–61.

7. Зелінська О. Запозичення з польської мови в українських барокових казаннях XVII ст. // *Zjawisko nobilitacji i deprecjacji w języku. Słowa i teksty, tom II, Częstochowa, 2012. С 339–352.*

8. Кузнець Т. Населення Уманщини в XIX – на початку XX століття. Київ, 2005. 195 с.

9. Лазаренко О. М. Польська літературна мова в українському суспільстві XVII ст. *Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2001. Вип. 11. С. 52–54.
10. Олексієнко С. Про лексико-семантичний розвиток запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток XIV – XVI ст.). *Мовознавство*. 1976. № 3. С. 60–66.
11. Олексієнко С. І. Про способи освоєння лексичних запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток XIV – XVI ст.). *Мовознавство*. 1974. № 6. С. 41–47.
12. Поліщук Л. Б. Іншомовні нашарування в будівельній лексиці східноподільського ареалу української мови // *Славянские народы и их культуры : традиции и современность : сб. науч. статей / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. С. 202–205.*
13. Сабадощ І. В. Українсько-польська взаємодія в ботанічній лексиці // *Badania dialektów i opomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Białystok, 1995. S. 87–97.
14. Свашенко А. Семантичні зміни польських запозичень в українській мові (на матеріалі пам'яток XVI – XVII ст. та сучасної мови) // *Українська мова: сучасність – історія*. Люблін, 2003. С. 203–213.
15. Титаренко В. Лексика іншомовного походження в північноукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007. 20 с.
16. Тищенко Т. Полонізми у структурі східноподільських говірок // *Zjawisko nobilitacji i deprecjacji w języku. Słowa i teksty, tom II. Częstochowa, 2012. С. 319–338.*
17. Тищенко Т. М. Матеріали до «Словника полонізмів у східноподільських говірках» // *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп.ред. Т. М. Тищенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. Вип. 2. С. 60–67.*
18. Ткаченко О. Полонізм // *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 525.
19. Хібейба Н. Іншомовні нашарування у весільній лексиці бойківських говірок // *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*, відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2010. С. 141–158.
20. Хобзей Н. Дещо про запозичення в мовленні львів'ян у контексті говірок південно-західного наріччя. 2. // *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*, відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2010. С. 113–120.
21. Хомчак Л. Полонізми у лексиці родинної обрядовості надсянських говірок // *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*, відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2010. С. 159–176.
22. Худаш М. Спостереження над лексичними полонізмами в українській актовій мові кінця XVI – початку XVII ст. // *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1960. Т. 3. С. 121–139.
23. Шевельов Ю. В. Польська мова в Україні в XVI – XVII ст. (пам'яті Антуана Мартеля) // *Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953)*. Київ, 2012. С. 456–467.
24. Шмелев Д. Современный русский язык: Лексика. Москва, 1977. С. 253–272.
25. Яковенко О., Тищенко Т. Матеріали до «Словника полонізмів у східноподільських говірках» (с. Соболівка Теплицького району Вінницької області) // *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. Вип. 4. С. 52–56.*

СЛОВІНЦІ – ВТРАЧЕНІ КУЛЬТУРА ТА МОВА МЕШКАНЦІВ ПОМЕРАНІЇ

Вступ. Жителі Померанії вважали себе кашубами, тому не використовували назви словінці. Незважаючи на труднощі, населення збереглося до початку ХХ століття, а найдовше неподалік села Клюки. До другої половини ХІХ століття богослужіння відбувались кашубською мовою, пізніше це вже було неможливе через розповсюдження в цьому районі освіти німецькою мовою. У 1945 році словінці говорили вже тільки німецькою. Останні з них виїхали з Померанії в 1972 році. Сьогодні в Клюках знаходиться Музей словінського села, Відділ Музею Центральної Померанії в Слупську [15].

Використаний у статті метод дослідження – це огляд, аналіз і синтез доступних публікацій (наукових журналів та компактних матеріалів).

Вибрані дослідники словінських земель

Дослідник, що відкрив своєрідний енклав на території пруської Померанії та назвав його словінцями, – це Александр Гільфердінґ (Гільфірдінг), російський славіст, етнограф і фольклорист, збирач і видавець билин. Він відіграв значну роль у відкритті історії Померанії, мови цих територій та культури. Завдяки своїм дослідженням учений звернув увагу не лише польського суспільства на словінців. Етнограф описав історію та долю словінців і кашубів, їхні звичаї, вбрання, народні обряди, ліки, риси словінської мови, навів легенди, казки, байки, а також словінські й кашубські оповіді. Славіст також досліджував слов'ян на Балканах. Він займався фольклористикою, збирав і описував билини. Також він був ініціатором ідеї введення гражданки (кирилиці) у шкільних підручниках у Королівстві Польському.

Александр Гільфердінґ (Гільфірдінг) народився 2 (14) липня 1831 року, був єдиною дитиною в сім'ї німецького походження. Роки молодості він провів у Варшаві. Його батько Федір Іванович Гільфердінґ (1798-1864) був дипломатом у Королівстві Польському, директором при наміснику, варшавському князі Івані Паскевичу (1782-1856) [6] у 1832-1856 роках, його мати – Амелія Софія Яковлівна Гільфердінґ (дівоче прізвище – де Вітте) (1800-1846). Александр отримав хорошу освіту. Спочатку навчався вдома, де вивчив кілька іноземних мов, у тому числі слов'янські мови. У 1852 році закінчив філологічний та історичний факультети Московського університету. Під час навчання в університеті він був пов'язаний із російськими слов'янофілами – Олексієм Хом'яковим (1804-1860), поетом, драматургом, публіцистом, художником, одним із творців ідеології слов'янофільства; Костянтином Аксаковим (1817-1860), публіцистом, літературним критиком, істориком, лінгвістом і поетом, одним із головних ідеологів слов'янофільства; Юрієм

Самариним (1819-1876), публіцистом і філософом-слов'янофілом, а також братами Кіреєвськими: Іваном (1806-1856) та Петром (1806-1856) (пор. [11, 21]). Титул магістра в області дослідження слов'янських прислівників Гільфердінґ отримав після захисту дисертації на тему відношення слов'янської мови до споріднених мов («Об отношении языка славянского к языкам родственным»). Після закінчення навчання в Москві в 1852 році Гільфердінґ мав стати керівником комісії громадської освіти у Варшаві, але коли цю установу підпорядкували петербурзькому відомству, цю посаду отримав Теодор Вітте (1823), випускник та доктор юридичних наук Дорпацького університету: з 1855 року він був викладачем, а пізніше професором цивільного права в Юридичній школі в Петербурзі. У 1862 році він став куратором Наукового київського округу. У Варшаву його перевели в 1864 році, де в 1867–1879 рр. він працював на посаді куратора Наукового варшавського округу [12, 104–105]. Перші публікації Гільфердінґа стосувалися порівняльної філології: у 1853 р. вийшла його робота «Про спорідненість слов'янської мови з санскритом», а в 1855 р. вийшла робота «Історія балтійських слов'ян», завдяки якій Гільфердінґ став у 1856 р. членом-кореспондентом Імператорської Академії наук у Петербурзі. Це результат зацікавлень дослідника історією надбалтійських слов'ян, тому влітку 1856 року він подорожував територіями Слупського, Лемборського, Битовського та Вейгерівського повітів. Під час цих подорожей він відвідав безліч населених пунктів. Згідно з дослідженнями інших учених це були Бендарґово, Бродніца, Хмельно, Ґардна-Велика, Ґлубчиці, Ізбіца, Ключи, Косьцежина, Крокова, Леба, Осєки-Лемборські, Пшевуз, Пуцьк, Сарбськ, Сяново, Смолдзін, Стенжица, Сважево, Вежхуціно, Землево, Жарновець та села на Гельській косі. У всіх цих населених пунктах він збирав етнографічні та лінгвістичні матеріали. Протягом чотирьох перших днів Гільфердінґ разом зі Станіславом Венанцієм Цейновою їздив із Ґданська через Вейгерово і Лемборк до Ґлубчиць та Битова.

Флоріан Станіслав Венанцій Цейнова (1817–1881) (див. [9]), творець регіоналізму та кашубської словесності, письменник, публіцист, видавець, дослідник кашубського фольклору та мови. Він вважав, що кашубська мова схожа на російську. Цейнова збирався закінчити теологію та стати священником, однак 22 грудня 1841 р. він вступив на Філософський факультет Вроцлавського університету, а вже 7 січня перейшов на Медичний факультет, де навчався майже рік, але 9 серпня 1843 р. він покинув навчання у Вроцлавському університеті та 31 жовтня цього ж року вступив в Альбрехтський університет у Кеніґсбергу (Альбертина). Після закінчення навчання він пройшов службу військового хірурга в Кеніґсбергу. У 1851 році в берлінському університеті він захистив докторську дисертацію з медицини. Лікарську практику почав у Буковці біля Свеця, де надбав господарство. Він збирав кашубські пісні, легенди та прислів'я. Писав наукові роботи, переписувався з ученими з багатьох країн. Більшість своїх робіт присвятив кашубському народові.

Результатом подорожі Гільфердінґа Померанією була опублікована в 1862 р. робота під назвою «Залишки слов'ян на південному березі Балтійського

моря», яку вважають першим у науковій літературі всестороннім історичним та етнографічним описом кашубської мови та культури. У книзі міститься цінна інформація про словінців, словник кашубських і словінських слів, описи їньої мови та вибір текстів, записаних говіркою. Дослідники вважають цю роботу свідченням слов'янського минулого Померанії, документом, який посвідчує те, що ще в другій половині XIX століття були живими сліди польської мови та культури на цих теренах. У 1856 р., будучи працівником Міністерства закордонних справ, він був призначений російським консулом у Боснії. Під час перебування на Балканах він написав кілька робіт у галузі слов'янознавства. У 1861 році перейшов на роботу в канцелярії Державної ради. Займався діяльністю в етнографічному відділі Імператорського російського географічного товариства.

Гільфердінг був також ініціатором використання гражданки в підручниках польської мови: співпрацював з двома мовознавцями – Яном Паплонським (1819–1885), польським істориком, полоністом та енциклопедистом, який у 1864 році був професором порівняльної граматики у варшавській Головній школі. Крім наукових робіт у польських та російських журналах, у 1862 році він видав переклад «Гельмольда Слов'янської Хроніки» з XII століття³². Іншим мовознавцем був Станіслав Ян Кантій Мікуцький (1814-1890), що походив із селянської родини, яка проживала в августівській губернії. Після проходження служби в російській армії та закінчення гімназії у Варшаві він вивчав філологію в Московському університеті, де викладав литовську та слов'янські мови. Писав в основному російською. У 1875 р. став доцентом у Варшавському університеті [14, 171]. Перший підручник польської мови, написаний кирилицею, з'явився тільки в 1865 році в Петербурзі, це був «Elementarz dla dzieci wiejskich» – «Буквар для сільських дітей») накладом 10 тисяч екземплярів та в обсязі 120 сторінок. Його розповсюдженням зайнявся російський купець О. Кожанцев, що володів книгарнями у Варшаві [19, 7]. У першій частині «Букваря для сільських дітей» було подано всі літери польського алфавіту (великі й малі; рукописні й друковані), поділені на голосні й приголосні, а також приклади складів, прості та складніші слова. Молитви та вибіркові церковні пісні, а також скорочений катехізис у формі питань та відповідей (як у діалозі) було надруковано в другій частині. Дидактично-практична третя частина («Господарські правди, старими господарями на питання й відповіді укладені») містила інформацію з галузі сільського господарства, а також поради для дівчат, необхідні при веденні домашнього господарства, та народні прислів'я, «що найчастіше мають форму двочленних віршиків». Марія Стрихарська-Бжезіна пише, що «букварем мали користуватися не лише учні шкіл у Королівстві Польському, але й вільнюському губернаторстві» [19, 35 9; 21, 261-275]. У 1866 року вийшов повний крмплект підручників для перших класів початкових шкіл.

---

³² Ян Паплонський – публікації: *Zasady i zakres wychowania domowego oraz historia metody poglądowej* (1879); *Zasady wychowania domowego: odczyt publiczny Jana Papłońskiego miany 5-go marca 1871 roku na korzyść Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności* (1871); *O początku i rozmaitościach mowy: prelekcje* публ. Я. Паплонського від 18 і 22 січ. 1867 р. (див. [12]).

У другій половині XIX століття мала місце певна подія. 3 березня 1859 року російський етнограф, чиновник і дійсний державний радник Павло Рибніков (1831-1885) був підозрюваним у політичній діяльності та відправлений у заслання в Петрозаводськ, Олонецька губернія, де він працював у канцелярії тамтешнього губернатора. Він не перестав займатися науковою діяльністю. У містах та селах цієї губернії Рибніков записував усно передані легенди, пісні та балади, так звані биліни. Результатом його праці став виданий у 1861-1867 роках чотиритомний «Збірник пісень, зібраних П. Н. Рибніковим», за що автора було відзначено, зокрема, золотою медаллю російського Географічного товариства. Рибніков перебував також у Королівстві Польському, у 1867-1885 рр. був віцегубернатором Каліської губернії. Услід за Рибніковим в Олонецьку губернію влітку 1871 року вирушив Гільфердінґ. Він також займався фольклористичними дослідженнями в області епічних народних творів (билин). У період з 30 червня по 27 серпня він записав 318 билін на 2 тис. сторінок рукопису. Щоб зібрати таку кількість билін, він вислухав 70 співаків. Запросив у Санкт-Петербург одного з найкращих співаків билін старого Теофима Григоровича Рябініна (Рябов, 1801–1885), жителя села Середки Олонецької губернії, який співав на зібраннях етнографічного товариства. За свою діяльність Рябінін був нагороджений медаллю. Гільфердінґ збирався продовжити цю діяльність наступного року неподалік Каргополя. Після приїзду в це місто він захворів тифом і 2 липня 1872 року помер. Похований на Новодівичому цвинтарі в Петербурзі. Гільфердінґ до кінця свого життя був вірний слов'янофільській ідеї.

У статті описано також діяльність інших дослідників історії словінців та російського фольклору, серед них Фрідріх Лоренц. Це один із тих дослідників, який первісно вважав словінський етнолект окремою мовою. Лоренц народився 18 грудня 1870 року в Гюстрові в Меклембурзі. Після закінчення гімназії в 1890 р. вивчав мовознавство й славістику в Гейдельберзі та Лейпцігу. У 1894 р. він отримав науковий титул доктора, а в 1896 році переїхав у Гданськ, починаючи дослідження кашубської мови. Після закінчення досліджень над словінцями проживав спочатку у Вейгерові, а потім у Картузах та Сопоті. 21 вересня 1907 року разом із вчителем, кашубським поетом Ізидором Г'ульговським (1874–1925) він заснував у Картузах Кашубське народознавче товариство. Метою товариства було дослідження та подальше опрацювання матеріалів на тему кашубів. У 1920 р. Лоренц став членом Західнослов'янського інституту, а за п'ять років членом Академії наук у Ленінграді. Він був співавтором праці «Кашуби – культура та мова». Стверджував, що словінська мова знаходиться ближче на фонетичному рівні до говорів північно-кашубського діалекту поморської мови, ніж південно-кашубські говори. Словінська мова належить до поморської групи лехіцьких мов. Цією мовою говорили словінці, що проживали на території Померанії. У словінській мові вчений виділяв два діалекти: східно- та західнословінський. Фрідріх Лоренц помер 29 березня 1937 р. у Сопоті (див. [23]).

Дослідницькі роботи на землях словінців проводила також Ванда Емілія Марія Бжеська. Вона народилася 19 листопада 1893 р. (згідно з довоєнним паспортом у 1898 р.) у Кротошині біля Барціна. Навчалася в школі Сестер Урсулянок у Карловіцах під Вроцлавом, а в 1909-1912 рр. у Виховному закладі сестер зібрання Пресвятого серця Господа Ісуса Христа в Збілітовській-Ґурі під Тарнувом. Згідно з іншими джерелами, вона навчалася в середній школі у Вроцлаві, а пізніше у Верхній Австрії. Випускні іспити здала в 1912 році в Приватному жіночому ліцеї ім. Гелени Каплінської в Кракові. Навчалася в Познанському університеті на факультеті археології, етнології та етнографії, захистила докторську роботу з філософії в 1926 році. У той час вона познайомилася й потоваришувала з Божею Стельмаховською. Бжеська працювала у Відділі етнографії західних слов'ян Познанського університету, а пізніше на кафедрі етнографії та етнології Університету Міколая Коперніка в Торуні. Влітку 1945 р. Бжеська зі Стельмаховською вирушили до так званих Повернених земель – у Лебу, Слупськ, Сопот і Ґданськ. Результатом поїздки на землі словінців і кашубів стали статті «З подорожі до Лемборка», «З Лемборка до Леби», «Варшава в Сопоті», надруковані в періодичному виданні «Західна Польща» (№ 7, 9, 10, 1945). Метою етнографічних досліджень на землях Померанії було відкриття слов'янських і польських рис цього регіону через інтерпретацію залишків матеріальної культури. Результати проведених досліджень були представлені в «Голосі Померанії» (№ 259, 1946) у статті «З Торуні до Ґардни та Леби. З померанієзнавчою експедицією». У 1950 р. вона брала участь у дослідженнях народного мистецтва кашубів, які проводила торунська кафедра, а в 1952 і 1956 рр. вона була однією з учасників чергових експедицій на землі словінців. Крім того, вона була викладачкою закону божого в початковій школі № 37 у Бидґощі. Вона також працювала асистентом у Кашубському музеї в Картузах та Музеї Нижнього Повісля у Квідзині. Була співзасновницею відділу профспілки польських літераторів. Ванда Бжеська була письменницею, поетесою, політичним діячем. Померла 10 березня 1978 р. у Яблонові-Поморському (див. [17]).

Землі словінців досліджувала також Божена Стельмаховська. Вона народилася 5 грудня 1889 р. у Вжесьні, Великопольща, у сім'ї інтелігентів. Її батько Ксаверій був архітектором. У 1908 році вона закінчила познанський жіночий пансіон на правах середньої школи. У 1919–1925 рр. навчалася в Познанському університеті, де в 1925 р. отримала науковий титул доктора. Працювати почала асистентом і бібліотекарем в Інституті етнології й етнографії. Наступні робочі місця – посада директора бібліотеки Рачинських та куратор у Міському музеї в Познані. Вона була членом Балтійського інституту. Видала книгу «Обрядовий рік на землях Померанії», а в 1932 році видала том «Підкозлик у масничній обрядовості Західної Польщі», роботу на тему великопольської та померанської обрядовості. На початку тридцятих років зацікавилась етнографією. У 1939 році захистила дисертацію на отримання вищого наукового ступеня в Університеті Юзефа Пілсудського у Варшаві. Після II світової війни була професором в Університеті

Міколая Коперника в Торуні. Поширила «тематику своїх лекцій народними легендами та казками, архітектурними традиціями Померанії, народними віруваннями та забобонами, а також загальнопольською обрядовістю». В 1948–1949 рр. писала статті в Географічний та Етнографічний словники, які, на жаль, так і не були видані. Дослідницькі роботи на землях словінців вона розпочала в 1952 році. Божена Стельмаховська, суспільний діяч, дослідниця традиційної культури словінців і кашубів, померла 21 листопада 1956 р. в Торуні. Була похована на Гурчинському цвинтарі в Познані [1; 2].

Колекціонуванням пам'яток народного мистецтва та мінералів займався Францішек Тредер; він народився 6 квітня 1905 року в Лончицькій-Гуті біля Божестова в Картузькому повіті. Ходив у німецьку Публічну школу в Божестові. Читати польською мовою, писати та рахувати навчився вдома. Після закінчення Вчительської семінарії в Грудзьондзі, у 1922 році почав працювати вчителем у Шарлоті під Косьцежиною. З огляду на стан здоров'я звільнився зі школи та допомагав батькові при господарстві. Збирав пам'ятки народної культури та мінерали. У 1927–1931 роках працював у міській школі типу неповної гімназії в Яновці у Познанському воєводстві. Першу виставку зібраних пам'яток організував в 1932 р. в Божестові. Частина цих експонатів ще до II світової війни потрапила в Етнографічний музей в Торуні. Період війни пережив у Гдині, Радомську та на примусових роботах у Німеччині. У 1947 році за ініціативою Тредера в Картузах було відкрито регіональний музей, де він організував першу етнографічну виставку. У 1950 р. передав у націоналізований музей зібрані експонати та став керівником цього відділу, а пізніше його куратором аж до 1973 року. У рамках музейних та етнографічних робіт співпрацював зокрема з Боженою Стельмаховською.

Францішек Тредер був учителем, громадським діячем і творцем Кашубського музею в Картузах, що носить його ім'я. Помер 22 серпня 1980 року в Гдині (пор. [13]).

Висновки. Польською назвою словінці завдячують російському вченому Александрові Гільфердінгу, який у 1856 році відкрив цей невеликий слов'янський народ на території Західної Померанії. «Мала батьківщина» словінців знаходилася між озерами в північно-західній частині Померанського воєводства. Від кашубів їх відрізняла протестантська релігія. Самі мешканці цього регіону називали себе надлебськими кашубами або кашубами, та, незважаючи на те, що були вони слов'янами, їхня національна свідомість не сформувалась так, як у інших народів. Через тривалі кількасотрічні мовні та культурні контакти з німцями та іншими народами більшість цього населення вважала себе німцями, або німецькими мазурами, або словінцями. Своє майбутнє вони бачили в Німеччині, де перебували їхні родичі, яких туди раніше вивезли.

На основі доступних публікацій представлено біографії вибраних дослідників (славстів та етнологів, етнографів), що займалися дослідженням мови та культури Померанії. У результаті цих досліджень вийшло багато наукових праць на тему народу, який був германізованим та який більше не існує.

Авторка статті сподівається, що таким чином посприє подальшим дослідженням Померанії, цих дивовижних територій, де, ймовірно, можна знайти відповіді ще на багато запитань.

1. Божена Стельмаховська – дійсний життєпис за Вандою Бжеською. URL: https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11123/Bozena_Stelmachowska-zyciorys_prawdziwy.pdf?sequence=1 (05.01.2020).
2. Божена Стельмаховська. URL: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/bozena-stelmachowska> (05.01.2020).
3. Кашуби та словінці – корінне населення Померанії в 1945-50 роках. URL: www.szwajcaria-kaszubska.pl/kaszuby/muzeum-kaszubskie/item/1314-kaszubi-i-slowincy-ludnosc-rodzima-pomorza-w-latach-1945-50 (02.01.2020).
4. Музей словінського села в Ключах. URL: <http://www.szwajcaria-kaszubska.pl/kaszuby/muzeum-kaszubskie/item/1314-kaszubi-i-slowincy-ludnosc-rodzima-pomorza-w-latach-1945-50> (05.01.2020).
5. Паплонський Я. URL: <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=13192&from=FBC> (02.01.2020).
6. Паскевич Іван Ф. URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3954801> (05.01.20120).
7. Теодор Вітте. URL: <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=13192&from=FBC> (02.01.2020).
8. Encyklopedia «Gazety Wyborczej», Kraków, 2005–2006. Т. 6.
9. Florian Ceynowa. Wspomnienie o pierwszym kaszubskim działaczu. URL: <http://www.gazetakaszubska.pl/27614/florian-ceynowa-pierwszy-kaszubski-dzialacz> (06.01.2020).
10. Hilferding A. Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego. Gdańsk, 1989.
11. Literatura rosyjska / red. M. Jakóbiec. Т. 2, Warszawa : 1971.
12. Manteuffel T. Centralne władze oświatowe na terenach b. Królestwa Kongresowego: (1807-1915). Warszawa, 1929. URL: <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=13192&from=FBC> (02.01.2020).
13. Norbert Maczulis. Franciszek Treder – twórca i Patron Muzeum Kaszubskiego w Kartuzach – stolicy Kaszub. URL: <http://www.szwajcaria-kaszubska.pl/component/k2/item/270-franciszek-treder-tworca-i-patron-muzeum-kaszubskiego-w-kartuzach-stolicy-kaszub> (05.01.2020).
14. Polski Słownik Biograficzny. Т. 21. S. Mieroszewski, W. Morsztyn. Wrocław, 1976.
15. Słowińcy, czyli Kaszubi Nadlebscy. Już ich nie ma. URL: <http://www.gazetakaszubska.pl/452/kaszubi-nadlebscy> (02.01.2020).
16. Słownik współczesnego języka polskiego / pod redakcją Bogusława Dunaja. Т. 1 i 2. Warszawa, 2000.
17. Stanisław Kaszyński, Wszyscy ją kochaliśmy. URL: <https://pomorska.pl/wszyscy-ja-kochalismy/ar/6696759> (06.01.2020).
18. Strycharska-Brzezina M. Osobliwy XIX-wieczny elementarz rosyjski dla polskich dzieci autorstwa Władysława Choroszewskiego na tle procesu rusyfikacji społeczeństwa polskiego // W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane prof. Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej. / red. Anna Janus-Sitarz. Kraków : Universitas, 2009.

19. Strycharska-Brzezina M. Polskojęzyczne podręczniki dla klasy I szkoły elementarnej w Królestwie Polskim drukowane grażdanką: wydania warszawskie ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie. Rozprawa filologiczno-historyczna i edycja. Kraków, 2006.
20. Szultka Z. Wokół książki Aleksandra Hilferdinga o Kaszubach. URL: http://www.zapiskihistoryczne.pl/files/issues/8df02218b2d3e2df1e3648c69324f78f_ZH_2013_1_SzultkaN.pdf (02.01.2020).
21. Uchto H. O podręcznikach polskich cyrylicą pisanych i próbach latynizacji pisma rosyjskiego. «*Orbis Linguarum*». T. 44. Дрезден-Вроцлав, 2016.
22. Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim / pod redakcją Jana Wawrzyńczyka. Варшава, 2004.
23. http://encyklopedia.naukowy.pl/Friedrich_Lorentz (05.01.2020).

ПОЗАМОВНІ ЧИННИКИ СУЧАСНОЇ АНГЛОВАРВАРИЗАЦІЇ

Що чуже, то наше.
 А що наше – нам же й чуже.
 Наша доля вража
 Нас доріже нашим ножем.
В. Стус

Проблема функціонування чужої мови та чужомовної лексики в тканині своєї мови – це фокус суспільно-політичної, етнопсихологічної і власне мовної проблематики. Кульмінаційні історичні процеси неминуче виявляють себе через чужі мови та мовні засоби, що показово сигналізують про ідеологічний напрям розвитку суспільства. Чимало дослідників працювали над проблемою запозичення англійців в українській мові, зокрема Я. Голдованський, Я. Жлуктенко, І. Фаріон, Б. Ажнюк, П. Селігей та ін. [2; 3; 16; 1; 12], проте сьогodнішня англійзація має виняткову тенденцію до *варваризації* (чи *англоварваризації*) лексичної системи української мови та функціонування англійської мови в освітньо-науковій сфері й цілковитого сприяння та регулювання цього процесу мовною політикою нашої держави.

Під *англоварваризацією* розуміємо порушення закону *рівноваги чужих і питомих слів, своєї та чужої мови*, внаслідок чого виникає явище *варваризації* (очуження) як антикультурного процесу, що виходить за межі реальної потреби використовувати чужу мову чи запозичувати чужу лексику. Такий процес свідчить про хворобу залежності постколоніального чи гібридного суспільства і держави від чужого пріоритету та нехтування, недооцінка й приниження національного чинника. Це, своєю чергою, свідчить про некультурний і недорозвинений стан існування нації та держави.

Об'єктом нашого аналізу є позамовні чинники безпрецедентної хвилі *англійзації* як глобалістичного явища, що в нашому післятоталітарному, післягеноцидному і зсовєтизованому суспільстві, яке, ще не вийшовши з тривалого періоду московської *інтернаціоналізації*, потрапило в пастку *глобальної англійзації*.

Предметом аналізу є державна політика щодо англійзації навчально-наукового процесу в законодавчо-регуляційному полі України.

Не вигадано поки що іншого способу суспільно-політичного розвитку, як два фундаментальні рухи: відцентровий і доцентровий. Ці рухи повсякчас перебувають межі собою в постійному двобій з більшою чи меншою напругою спалаху чи загасання. Їх запаковують у різні суспільно-політичні терміни на зразок *інтернаціоналізм, глобалізм, космополітизм, універсалізм* на протипагу до *націоналізму* (етнонаціоналізму), зреалізованого через *тожсамість, самобутність, унікальність*. Все, що поміж цими протидорними фокусами, – *гібридизм*.

Початок третього тисячоліття впродовж його двох десятків у нашій мовно-політичній реальності – це одночасне протистояння навального старого інтернаціоналізму московського розливу й нового, американсько-англійського глобалізму з порівняно слабким українським націоналізмом, що підлягав системному й жорсткому знищенню щонайменше від базової політичної праці Миколи Міхновського «Самостійна Україна» (1900 р.) з її основним мовно-політичним посилом: «*Усюди й завсіди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганять твоєї господи мовою чужинців-гнобителів*» [9, 9]. Тому логічно, що колишні прихильники московської інтернаціоналізації сьогодні стали прибічниками англомовної глобалізації. Не йдеться про потребу вивчати іноземні мови, зокрема ті, що набувають особливого поширення в певні історичні періоди. Це речі аксіоматичні, проте йдеться про першорядність питомого й національного, де без реалізації національного *Я* неможливе гармонійне співіснування з глобальним *Ми*.

Події Майдану 2014 року мимоволі запустили процеси некерованої, а відтак системно запроваджуваної англійзації-глобалізації, хоч завдання Майдану, принаймні його ядра, полягали в утвердженні самостійної національної Української Держави всупереч новій московській експансії та космополітичним тенденціям. Заявлений європейський вектор України перетворився в співжиття гібридного гасла «*єдина країна – єдина страна*» і масованої англійзації освіти та науки на чолі з післямайданним міністром С. Квітом. Замість інтернаціоналізатора-московізатора Д. Табачника суспільство отримало глобаліста-англійзатора С. Квіта.

Саме С. Квіт спершу скасував обов'язковість української мови та історії України у вишах (наказ N1392 від 25 листопада 2014 р.), а потім видав наказ «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» (від 14.01.2016) з особливими перевагами для англійської мови [10]. Натомість окружний адміністративний суд міста Києва (рішення N826/11279/16 від 7 вересня 2016 року) постановив вилучити з цього «реформаторського» Порядку присвоєння вчених звань пункти, що стосуються: а) обов'язкового 10-річного стажу для здобувачів звань, б) наявності трьох обов'язкових публікацій у виданнях, включених до міжнародних глобалістських наукометричних баз Scopus або Web of Science, в) отримання сертифікату, що підтверджує рівень знання англійської мови на рівні B2.

Проте після рішення суду ми отримали майже ті самі приписи від наступного міністра-«реформатора» Л. Гриневич відповідно до наказу МОН від 6 лютого 2017 року N174: 1) не менше як одна публікація в наукометричних базах Scopus або Web of Science для звання доцента і не менше як дві публікації для звання професора; 2) той самий сертифікат рівня не нижче B2 з мов країн ЄС або не менше 10 **англомовних** праць у тій самій базі Scopus або Web of Science [13].

Наголосимо, що нещодавно створена і слабо апробована монополістична наукометрія баз Scopus (власник американсько-голландське видавництво

Elsevier зі штаб-квартирою в Амстердамі та Філядельфії) або Web of Science вросли з американських грантів задля контролю за науковими дослідженнями (на зразок системи керування наукою в СРСР) і тісно прив'язані до групи транснаціональних бізнес-корпорацій. Як свідчить низка нещодавніх публікацій, світову наукову спільноту турбують спроби панівних верств названих держав підпорядкувати своїм потребам наукові досягнення вчених різних країн, а монополістичну наукометрію бази Scopus «можна назвати екстрактивним інститутом глобальної політики, що гальмує розвиток науки» [7].

Видавництво *Elsevier* має горезвісну історію виступів проти свободи і відкритості наукових публікацій з єдиною метою: зберегти монополію на ринку видавничих послуг наукової літератури як свій надійний бізнес. Зокрема, «у США *Elsevier* підтримували низку законопроектів, що обмежували вільний доступ до наукових публікацій, включаючи Закон про дослідницькі роботи (*Research Works Act*), зробивши численні фінансові пожертвування членам Палати представників Конгресу США. Завдяки цим крокам вдалося ускладнити доступ громадськості до знань та уповільнити просування ініціативи *Відкрита наука*, що не принесло вигоди нікому, окрім *Elsevier*» [14]. Проте найцікавіше, що Єврокомісія, узявшись за очікуваний так званий *Відкритий доступ* до всіх наукових публікацій до 2020 року, уклала субконтракт саме з *Elsevier*, що й надалі узалежнюватиме науковців і в кар'єрному зрості, й у пропагуванні своїх наукових знань та здобутків. Тобто мегакорпорація абсолютно монополізувала й український ринок науки, показово заблокувавши публічний вихід так званих наукометричних українознавчих студій, і зокрема українською мовою. На тлі цього глобалізаторського пресу жодного значення не має українське законодавство, себто ст. 46 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», де гарантовано науковцеві свободу поширення своєї наукової творчості, про що йдеться також у 34 і 54 статтях Конституції України.

Проте наші місцеві «глобалізатори» готові й чоло розбити в догоді англо-монополістові. Зокрема, викладачеві вишу за статтю англійською мовою в його персональному рейтингові в базі Scopus або Web of Science нарахують 250 балів, а своєю, рідною – 150. Публікацію в фахових виданнях України державною мовою оцінять лише в 80 балів.

Ще більше цієї наукометричної «сили» та інтеграції в світ маємо, коли за монографію державною мовою науковець у своєму рейтингові отримає всього лиш 40 балів, а за навчальний посібник чи підручник для студента – аж 30, тоді як за англomовне видання наплюсують 80 балів. Викладання курсу англійською мовою теж має преміяльне заохочення в розмірі однієї мінімальної заробітної плати. Нагадаю, що відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 року доплачували російським філологам 15% за «обрусення края» в сільській місцевості і селищах міського типу [8, 184]. Це дало неабиякі результати – сьогоднішню війну в Україні, натомість суцільна гіпертрофована англїзація неминуче призведе до вимивання з України цінної робочої сили й занепаду Укра-

їни як самостійної держави через нездатність вибудувати питомі пріоритети в системі освіти і науки.

Серед абсурдно глобалістських приписів щодо наукової статті є вимога подавати список використаної літератури в латинській транслітерації, назви джерел перекладати англійською мовою, подавати анотацію та реферат англійською мовою і, як вершина інтернаціонального малоросійства, – писати анотацію ще й російською мовою. Отримуємо гримучу суміш московського інтернаціоналізму та англомовного глобалізму в окремо взятому науковому мікротексті як символі власної наукової залежності і вторинності.

Чи є ще показовіша форма приниження свого? Натомість жодної підтримки чи переваг у науково-освітній царині для державної української мови, що, з огляду на це, перестає бути і матрицею, і основним інструментом творення наукового стилю української мови, а отже, операційною системою думання нації. Таким способом питомий науковий потенціал нації перервано в час її найбільших потреб і можливостей. Крім того, відповідно до указу С. Квіта, почалося масове скорочення годин викладання предмета *українська мова професійного спрямування* у вишах разом із закриттям відповідних кафедр. І найосновніше: яка нам користь із тих публікацій, яких не бачить власний народ? Для кого ми, науковці, це все творимо і пишемо? Чи не для сили і зростання власної держави і задля ширення наших ідей посеред нас? Чи не задля виховання національно свідомих та інтелектуальних молодих людей, що вкладатимуть свій здобутий хист у свою державу, а не працюватимуть у наймах на чужинця? Чи потрібно інтегруватися у світ, не піднявши статусу власної науки всередині країни і не виховавши свідомих громадян?

Саме за таких непевних і загрозливих обставин поширення англійської мови в Україні гарантують нещодавно ухвалені два базові і профільні закони: «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25.04.2019) і закон «Про освіту» (09.08.2019) [4; 5]. У статті 21 («Державна мова у сфері освіти») мовного закону і статті 7 («Мова освіти») освітнього закону виписано тотожні формулювання: *«державна сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти»* (ст. 21, п. 4; ст. 7, п. 3), а також *«у закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу»* (ст. 21, п. 5; ст. 7, п. 4). Ще далі у просуванні англійської мови йдеться у статті 22 мовного закону («Державна мова у сфері науки»), де наукові видання можна публікувати державною мовою, англійською мовою та/або мовами Європейського Союзу (п. 2), захищати дисертації державною мовою або англійською (п. 3, 4) – себто в науці український закон пропонує українсько-англійську двомовність, що не працюватиме на зміцнення українськомовного наукового дискурсу. Так можна і скотитися до радянського припису 1976 року писати дисертації винятково російською мовою, а за теперішньої тенденції – англійською.

Мабуть, не збагнути сучасним ліберальним законотворцям мовного імперативу від видатного науковця, що входив до трійці видатних фізиків світу на межі XIX і XX століть, Івана Пулюя: *«Коли наше слово піднесеться до високостей науки, тоді матиме наш вбогий народ твердиню, котрої не преодоліє жодна сила. Народ без науки вищої між народами те, що людина-неука між людьми ученими»* [17, 84]. Зауважу, що в альтернативному мовному законі, ініційованому політичною партією ВО «Свобода», «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (19.01.2017 р.) йдеться про мову науки винятково державною мовою, а *«інформація про результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень може бути перекладена та опублікована іноземною мовою»* (ст. 28, п. 4) [6].

Чи не найпоказовішим навчальним закладом із «передовими» методами англізації, які можна лише порівняти з московомовною інтернаціоналізацією, є Києво-Могилянська академія, яку донедавна очолював той самий С. Квіт. Як повідомили мене студенти з цього вишу, *«...характерна ознака, без якої Могилянська була б зовсім не Могилянкою, – це дві робочі мови (українська та англійська) на всіх рівнях навчальної та наукової діяльності. Здавалося б, тут немає нічого поганого, навпаки, це розвиток, знання іноземної мови, вдосконалення володіння англійською мовою, можливість отримати гарну посаду та й інші дурні ліберальні повчання, які керівництво академії намагається нав'язати студентам. Проте вони давно вже загралися. І то так, що це може призвести до заміщення та заміни українських слів англійськими на український манер. Ці студенти паплюжать українську мову, вживаючи «модні слова» на кшталт «кейси, івенти, дівайси» та інше, вважаючи себе крутими творцями гібридної моди і мови. Тобто для студента-могилянця стало вже нормою замінити українські слова англійськими у повсякденному житті. У Могилянці, як у «патріотичному» виші, пропагують антиросійські гасла, пропонують повністю відмовитися від вживання російської, натомість активно вживають англійські заміники українських слів і це вважають за цілком нормальне. Подвійні стандарти чи нам набридло бути московською колонією і ми вирішили перейти на новий рівень, ставши «модерною, модньою-англійською»? [18].*

Прикметно, що наш знаменитий композитор Микола Лисенко в одному зі своїх листів зауважує, що поширення англійської мови впливає винятково зі ставлення носіїв до своєї мови, їхньої гідності та самодостатності – звідси сила й авторитет їхньої держави: *«...Англичане, хоть ты его зарежь, не будет иначе говорить, как по-английски, где бы то ни было. До чего этот уважаемый народ сумел высоко поставить себя среди других национальностей и заставит уважать свою рідну мову, что даже в консерватории для них был переводчик речи [...] англичанам, верно, будут и лекции читать по-английски, бо они ни в зуб не знают никакого языка, так же как и весьма редкий немец за исключением своего»* [17, 23]. Великобританія за рівнем вивчення іноземних мов посідає останнє місце в Європі (0,9 іноземної мови на учня), компенсуючи це глобальним

експортом своєї мови, що приносить їй щорічно 6 мільярдів чистого доходу [11, 97]. Натомість за нашими шкільними програмами, починаючи з 5–9 класу, української мови на тиждень 2 години, іноземної – 3, в 10–11 класах по 2 години і української, і англійської, а коли йдеться про профільні предмети, то української мови – 4 години, іноземної мови – 5 годин та ще й мови корінного народу і нацменшини – 5 годин [15].

Отже, сучасна *англоварваризація* – це мовно-суспільне і мовно-психологічне патологічне явище, що виникає на переламі історичних подій і сигналізує про відсутність ментального та політичного спротиву держави до безпрецедентного потоку запозичень і панування мови-експансіоністки в навчально-науковій сфері. Процес *англоварваризації* в Україні стимульовано й утверджено двома основними законами – «Про освіту» та «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а також низкою приписів від МОНу, що свідчить про взятий курс держави на чужомовний пріоритет, денационалізацію та денационалізацію.

Ніхто в світі не цінує тих, хто сам себе поцінувати не вміє. Будь-яка наука й освіта твориться передусім для самих себе, для сили своєї нації та держави, а тоді, коли вигідно, продається на експорт. Але з цією ж егоїстичною метою: для свого народу і своєю мовою. Це закони природи, якій в Україні оголошено війну, і то через приписи у власних законах та освітньо-науковому регуляційному полі. Світ уже пережив тотальну латинізацію в добу Середньовіччя, проте повсюдним знанням латини в освітніх, наукових і творчих середовищах українці своєї держави не побудували, а хіба загальмували питомий розвиток на роки 300. І що швидше світ виборсувався з глобальної латини і ставав національним, то більше шансів отримував кожен народ для своєї природної, а не кон'юнктурної реалізації. Англійці ж були серед перших як у делатинізації, так і в побудові націєцентричної держави. Отож у них і треба повчитися.

1. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48–54.
2. Голдованський Я. Лексичні англізми як етимологічна група в системі мови-реципієнта. *Мовознавство*. 1981, № 2.
3. Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відносини. Київ, 1964.
4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25.04.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (8 січня 2020).
5. Закон України «Про освіту» (09.08.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (8 січня 2020).
6. Закон України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (19.01.2017 р.). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4DH00A.html (8 січня 2020).
7. Кортунів О. В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій. Київ : Ун-т економіки та права «КРОК», 2012.
8. Лизанчук Василь. Геноцид. Етноцид. Лінгвоцид української нації: хроніка. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 259 с.
9. Міхновський Микола. Самостійна Україна. Київ : Діокор, 2002. С. 27–44.

10. Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам. URL: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16/paran69>>(8 січня 2020).
11. Радевич-Винницький Ярослав, Іванишин Василь. Мова і нація. Дрогобич, 2012. 210 с.
12. Селігей Пилип. Світло і тіні наукового стилю. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 627 с.
13. Суд зобов'язав МОН змінити вимоги для отримання вчених звань професора та доцента. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/_2188487-sud-zobovazav-mon-zminiti-vimogi-dla-otrimanna-vcenih-zvan-profesora-ta-docenta.html> (11 січня 2020)
14. Теннан Джон. Elsevier руйнує відкриту науку в Європі. URL: <http://www.golos.com.ua/article/304880?_utl_t=fb>(8 січня 2020).
15. Типові освітні програми для 2–11 класів. URL: <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv>> (11 січня 2020).
16. Фаріон Ірина. Англomовний наступ в українській дійсності. *Сучасність*. 2000. № 3. С. 150–156.
17. Фаріон Ірина. Мовний портрет Івана Пулюя (за листами мислителя). Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 215 с.
18. Фаріон Ірина. Студенти Могилянки проти англomанії і чужинства (12.09.2017). URL: <<https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/59b74e05baac5/>> (8 січня 2020).

ПОНЯТТЯ ПРОДУКТИВНОСТІ, РЕГУЛЯРНОСТІ, АКТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ СЛОВОТВІРНОЇ МОРФОНОЛОГІЇ

У мовознавчому доробку вельмишановного ювіляра проф. Миколи Петровича Лесюка словотвірна проблематика становить вагому сторінку. Вона, власне, є найпершою його сторінкою, адже в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук та в частині своїх подальших розвідок (приміром, [9; 10]) він підтвердив і розвинув окремі з засадничих положень проф. Івана Ковалика про словотвір як особливий розділ науки про мову. А найперше – долучився до вирішення провідного завдання українського синхронного словотвору: пізнання тих закономірностей і тенденцій, «які активно діють у словотворчих процесах постійного лексичного збагачення лексичного складу новими словесними утвореннями» [6, 7], засвідчуючи в такий спосіб динамічну природу не тільки підсистеми словотворення, а й мови загалом.

Важливим пунктом словотвірної теорії є поняття продуктивності, а також пов'язаних із ним, але йому не тотожних – регулярності й активності як важливих характеристик словотворчих ресурсів – коренів, афіксів, способів, типів [6, 44], конкретних взірців, моделей словотворення [3, 12], тобто всього того мовного будівельного матеріалу, «з якого вже утворилися або ще утворюються нові слова [7, 92]. До них звертаються автори дериватологічних студій як минулого [6; 7; 19], так і сьогодення [3; 4; 5; 17; 22; 23], виявляючи, однак, деяку розбіжність у своїх визначеннях, і феномена продуктивності передусім. Так, у трактуванні польської дослідниці К. Вашакової, «продуктивність словотвірного типу – це його здатність бути моделлю для творення нових виразів», тобто нових похідних слів [24, 76]. Подібно до неї тлумачить похідність Дж. Байбі (J. Bybee): це ймовірність того, що певний взорець (шаблон) буде застосовано до нової форми [18, 248], з тією лиш різницею, що останній кваліфікує продуктивність як ймовірність, а не здатність. І. Ковалик у дефініції цього феномена акцентує на актуальності трьох взаємопов'язаних ознак (ймовірності, здатності, активності), трактуючи словотворчу продуктивність як «потенційну здатність і активність певних словотворчих засобів і способів утворювання нових слів» [6, 45]. Л. Бауер (Laurie Bauer) вважає продуктивність морфологічного процесу (флексійного чи дериваційного) вкрай важливою характеристикою, що виявляється в тому, чи використовується він і наскільки активно для продукування одиниць, не представлених у лексиконі [17, 315]. М. Докуліл дефінує продуктивність із двох перспектив – синхронної та діахронної – та наполягає на актуальності розмежування системної продуктивності, співвідносної з планом синхронії (кількісна перевага певного словотворчого ресурсу в межах системи мови) й емпіричної, належної діахронному словотвору (реалізація системного словотвірного потенціалу в мовленнєвій практиці мовців певної доби)

[19, 112]. «Продуктивність словотворчого засобу і словотвірного типу як здатність до творення нових одиниць – це, – каже він, – поняття синхронного плану мови, динамічний елемент в синхронному образі мови. Реалізація цієї здатності – постановня нових слів за сформульованими правилами – належить діахронії мови» [19, 111].

Дослідники пишуть також про «різні ступені продуктивності тих чи інших словотвірних типів чи самих афіксів», виокремлюють серед них «живі – продуктивні, малопродуктивні, непродуктивні, вимираючі і мертві» [6, 45], не заперечуючи, однак, того, що «встановлення відповідної шкали продуктивності – справа складна», бо об'єктивних наукових критеріїв визначення ступеня продуктивності й досі не окреслено [6, 45; 17, 315]. Проте основний у дослідженнях учених названо: ступінь участі словотворчого ресурсу в процесі творення нових одиниць [19, 123] чи, по-іншому, «наявність відповідної кількості лексичних новоутворень» певного взірця [18, 248]. Відповідно продуктивність вважають прямим відображенням частоти певного ресурсу (засобу, схеми, моделі), а різницю між продуктивними, регулярними й непродуктивними, нерегулярними явищами – кількісною за своїм характером, а не якісною [18, 248].

Останнім визначенням засвідчено факт взаємопов'язаності феноменів продуктивності й регулярності. На думку Дж. Байбі, регулярність – супутнє до продуктивності поняття, яке можна визначити як відносну відсутність лексичної ідіосинкразії (тобто відхилень; у нашому випадку – від тих чи тих закономірностей словотворення) [18, 248]. Словотвірна регулярність, за І. Коваликом, – «це **рівномірність** [виділення наше – М. Ф.] синхронних – формальних і семантичних – відношень співвідносних з словотворчого погляду слів» [6, 46]. Зв'язок між цими двома сутнісними характеристиками словотворчих ресурсів мови безпосередній: зростання регулярності певного з них має наслідком підвищення ступеня його продуктивності [6, 46].

На думку авторки праць з історії польської мови К. Клещової, парадокс, що-правда позірний, полягає в тому, що «висока продуктивність знака чи мовної моделі неминуче спричиняє порушення. Порушення – це з'ява різних типів варіантів, відхилень від правил, спричинених тривкістю у свідомості мовців того чи того інваріанта» [20, 99]. Інваріанти словотвірних моделей, в її інтерпретації, – це системна продуктивність. Їхні реалізації (варіанти) – це емпірична продуктивність. Варіанти можуть не збігатися зі взірцем, а розбіжності між окремими з них ставати суттєвими і призводити до згасання продуктивності, а відтак – і до мовної зміни [20, 100]. Отже, продуктивність, висновує вчена, «як усяке мовне явище, має свою динаміку – початок, етап оптимальної сили та згасання» [20, 114].

У дослідженнях сучасних дериватологів за вияву динаміки словотвірної норми уживано, поряд із поняттями продуктивності й регулярності словотворчих ресурсів, також поняття активності. Українською словотвірною наукою (див., для прикладу, [3; 4; 5]) воно акцентовано значно потужніше, ніж зарубіжним мовознавством, яке зосереджується головню на аналізі феномена продуктивності [17;

18; 22]. Під активністю розуміють таку якісну характеристику того чи того словотворчого ресурсу, яка засвідчує його присутність у процесах живого словотворення. Позаяк кожен із них може виявляти її різною мірою, то розрізняють такі види активності: «*стабільну, набуту (активізація), втрачену (пасивізація) та втрачену*» [3, 11]. Різницю між активністю та продуктивністю пояснюють у такий спосіб: якщо в певний часовий відтинок (вагомим, отже, є «і чинник тривалості активності в часі» [3, 11]) зафіксовано лиш один новотвір, приміром, того чи того словотвірного типу, то високопродуктивним він не вважається, хоч активним усе ж є [16, 80]. Послідовне й рівномірне увімкнення його механізмів (тобто їхня активізація) у відповідь на зрослі потреби носіїв мови в похідних одиницях певного взірця, має наслідком зростання його продуктивності. Отже, наявність в синхронії мови ділянок словотвору, «де тривають певні динамічні процеси, засвідчені в змінах активності словотворчих ресурсів, поповнення реєстрів активних основ та формантів, зниження продуктивності одних та підвищення продуктивності інших словотвірних типів» [4, 39], – факт природний, стабільний і невідворотній для її повноцінного функціонування.

Однак завдання цієї розвідки – розглянути аналізовані поняття (продуктивності, регулярності, активності) у стосунку до того складника дериваційних процесів, який уможливорює формальну адаптацію морфем, вибраних для словотвірної взаємодії, тобто морфонологічного. Його вагу увиразнює не лише факт участі у формуванні плану вираження переважної більшості словозмінних і словотвірних форм, а передусім знаковий, двобічний характер його елементів, пор.: «Спрямованість словотвірної форми до семантичної категоризації актуальна для всіх випадків ускладнення структури морфонологічно маркованих дериватів. Словотвірна морфонологія коригує нюанси семантичних інтерпретацій, обґрунтовуючи мотиваційні функції означника» [1, 13]. До засобів морфонологічного маркування належать, як відомо, чергування голосних і приголосних фонем, усікання – афіксів чи субморфів, також нарощення компонентів словотвірної структури похідного і чергування наголосу. Вони можуть застосовуватися в дериваційному процесі самостійно або у взаємодії – усе залежить від морфонологічної будови компонентів словотвірної структури та ономасіологічного завдання (мети) дериваційного процесу.

Постулювання функціонально-динамічного підходу до виявлення, інтерпретації та застосування засобів морфонологічного маркування в сфері словотворення пов'язане з виокремленням одиниці, придатної для реалізації двох взаємопротиставлених завдань: опису безпосередньої мовної реальності (морфонологічної структури наявних у системі мови слів) та породження нових одиниць словника шляхом застосування наявних у системі мови ресурсів (кореневих/основних та афіксальних морфем) за чинними у ділянці словотворення правилами. Одиницею, що відповідає таким вимогам, уважають морфонологічну модель [8, 103] (далі – ММ). Вона дає змогу абстрагуватися і від конкретної позиції, і від конкретного перетворення (скажімо, *д//д'*, *т//т'*, *з//з'* на противагу узагаль-

неному $C//C'$), і від конкретної морфемі та співвідносити його/їх з усією сукупністю морфем певного морфологічного класу та морфонологічного різновиду. Так, дію моделі “ $C//C'$ ” виявляємо в похідних *болото – болотяний, верблюд – верблюдячий, брат – братія, братів*, тоді як “ $C//C' + Ac$ ” – у *драбина – драбиняк, драбинястий, волос – волосінь*. І не важить, що вони належать до різних словотвірних типів, бо компоненти їхніх словотвірних структур тотожні за своїми морфонологічно релевантними ознаками. На активність тієї чи тієї моделі впливає зазвичай кілька чинників (характер фіналі основи твірного, його акцентна парадигма, акцентний тип афікса, його морфонемна будова тощо). Моделі з одним морфонологічним перетворенням (чи то в кореневому/основному, чи в афіксальному компонентах) – це елементарні моделі, тоді як з двома чи більше – неелементарні.

Попри те, що ММ є складниками дериваційних процесів, притаманні і їм ознаки продуктивності, регулярності, активності розглядаються дослідниками в дещо інших співвідношеннях. Регулярність постає найважливішою з їхніх характеристик, позаяк «регулярність морфонологічних явищ становить, з одного боку, необхідну умову системного опису морфонології, а її виявлення, з другого, є найпершим завдання морфонології» [2, 213]. Поняття регулярності ММ тісно пов'язане з поняттями передбачуваності та повторюваності: морфонологічні характеристики твірної основи та словотворчого афікса засвідчують їхню готовність до застосування тієї чи тієї ММ, а факт тотожності морфонологічної будови морфем певного класу уможливорює неодноразовість застосування якоїсь із ММ, слугуючи водночас підставою її продуктивності – системної й емпіричної. Продуктивні ММ реалізуються в усіх (чи в більшості) похідних, що мають спільні умови для їхнього застосування, наприклад, фіналь $C_1\emptyset/VC_2$ -взірця, де $C_2 = \{к\}$ – для моделі “ $\emptyset/IV+C//\check{C}$ ” чи фіналь $C_1V//\emptyset C'_2$, де $C'_2 = \{ц'\}$ – для моделі “ $V//\emptyset+T'//\check{C}$ ”, і не важить, яким основам, непохідним чи похідним вони належать. Наприклад: *ластівка – ластівочка, жінка – жіночка, українка – україночка, лебідка – лебідочка, землянка – земляночка та перець – пёрчик, зэць – зэйчик, хлэпець – хлэпчик, сýтець – сýтчик, пáлець – пáльчик, футля́рець – футля́рчик, украї́нець – украї́нчик*.

Прикметно, що не всі дослідники поділяють думку щодо доцільності застосування поняття регулярності до морфонологічних модифікацій. Так, О. Реформатський уважав морфонологію «поштучним відділом» мови [12, 118] й відмовлявся надавати їй явищам статусу регулярних. Погоджуємося з думкою тих учених (Т. Булигіної, К. Ковалік, Т. Попової, О. Кубрякової з Ю. Панкратом, С. Толстої), що зараховують морфонологічні явища до переліку регулярних, наполягаючи водночас на особливому характері морфонологічної регулярності: морфонологічні правила діють здебільшого вибірково («Регулярна альтернація часто реалізується в окреслених контекстах», – наголошує К. Ковалік [21, 92]) і характеризує обмежене коло лексем. Скажімо, ММ “ $V//\emptyset+T'//\check{C}$ ” доповнюється ще одним перетворенням – переміщенням наголосу в межах твірної основи (модель

“V//Ø+T//Ĉ+A_{o-o}”) – у разі наголошення її фінального вокального компонента {e//ø}, наприклад: *стілєць – стільчик, корінєць – корінчик*.

Часом фонологічна структура основ допускає прийняття альтернативних рішень щодо морфонологічного оформлення похідних слів [8, 29], і це має наслідком з'яву дуплетних форм: *Венеція – венеціанський, венеційський, венецький* (пор.: *Вечоріло, але ще добре було видно місто над морем, і дехто запевняв, що бачив знамениті венеціанські канали на вулицях* (В. Минко); *Він дивився на себе в дзеркало з венеційського скла і сам собі дуже подобався* (О. Ільченко); *Приїдеш до мене, будемо купатися, будемо пити насолоду літніх венецьких ночей* (П. Карманський)) чи навіть стилістично маркованих: *Америка – американський і америцький* (Хоч бідую – не поїду В америцький край – з нар. пісні), *Канада – канадець і канадієць* (з мови діаспори, за О. Стишовим, однак: *Ходжу враз із Славком на далекі проходи, використовуючи по змозі останні дні другої римської весни, індіанського літа, як кажуть канадійці, і останні наші дні в Римі* (П. Карманський)). Має рацію М. Панов, стверджуючи: «Морфонологічні закономірності діють в закритій зоні, вони відділені від решти граматичним значенням. Де певним чином чергуються морфонеми, там і граматичне значення певного типу. Два контури збігаються, один підтримує інший. Однак можливі відхилення від послідовності чергування, тоді виникають варіанти, 2 вибори, 2 рівноможливі заміни» [11, 28]. Отже, вибірковий характер морфонологічних правил, наявність у системі мови морфонологічних варіантів не є підставою для заперечення регулярності морфонологічних змін. Навпаки, морфонологічні нерегулярності лиш увиразнюють її, підпорядковуючись закономірності, підміченій ще Ф. де Соссюром: «Синхронічні закономірності є загальними, але не обов'язковими. Тобто в мові немає жодної сили, яка б гарантувала збереження регулярності, властивої певному явищу» [14, 109].

С. Толстая пропонує розрізняти лексичну й парадигматичну морфонологічну нерегулярність. Перша виявляє себе в наявності паралельних форм (наприклад, таких, як польські *skrzydlak* і *skrzydłak*, *legendziarz* і *legendarz*), а також у тому, що в одних похідних та чи та зміна відбувається, а в інших – ні (наприклад, *młyn* – *młynarz*, *termin* – *terminarz*, але *wagon* – *wagoniarz* з чергуванням *n//ń*). Друга ж – у непослідовності поведінки одиниць, належних до одного морфонологічного класу, «коли, наприклад, правило пом'якшення застосовується не до всього класу твердих приголосних (як це властиво більшості словотвірних моделей)», пор., *demon* – *demonizm*, але *poeta* – *poetyzm* [15, 246]. Лексичну морфонологічну нерегулярність спостерігаємо в українських дериватах *льон* – *льонár* і *бетон* – *бетоняр* чи *діра* – *дір'явий*, *вода* – *вóд'явий* і *жіла* – *жілавий*, а також *дуплó* – *дуплáвий*, *дупластий* і *дупл'явий*, *дупластий*. Прикладом парадигматичної морфонологічної нерегулярності вважаємо альтернацію *ц//ч* у парі *кравець* – *кравчиня* (словотвірне значення – ‘особа жіночої статі за посадою чи родом заняття; дружина особи, названої твірним словом’) супроти *друг* – *другіня*, *своják* – *своjákіня*, *шах* – *шахíня*, адже перед низкою суфіксів (наприклад, *-єньк(о)*, *-н(ий)*)

/ə/, /к/, /х/, як і /ц'/ послідовно зазнають перехідного пом'якшення, пор.: *коза́к* – *коза́че́нько*, *лі́хо* – *лі́шенько*, *рі́к* – *рі́чній*, *смі́х* – *смі́шний*, *сні́г* – *сні́жній* і *панотéць* – *панóтченько*, *мі́сяць* – *мі́сяче́нько*, *лицé* / *лиця́* – *лі́ченько*, *мі́сяць* – *мі́сячний*.

У кожному конкретному випадкові морфологічної нерегулярності важливо з'ясувати, чим є ця нерегулярність – відхиленням від норми чи проявом іншої, можливо, менш продуктивної морфологічної закономірності. При цьому дуже важливо не робити поспішних висновків, спираючись лиш на поодинокі факти. Так, на тлі утворень від іменників на *-н(я)* невмотивованою, аномальною виглядає морфологічна зміна $\emptyset//o$ в українських дериватах *ку́хня* – *ку́хонька*, *кухóнний*; *су́кня* – *су́конька* супроти $\emptyset//e$, що домінує в переважній більшості утворень, наприклад, *ста́йна* – *стаéнний*, *ві́шня* – *ві́шенька*, *шпакі́вня* – *шпакі́венька*. Натомість уведення іменника *кухня* в коло субстантивів на зразок *земля́*, *ікра́*, *це́рква* дозволяє сформулювати інше морфологічне правило, лексично, правда, менш потужне: у фіналах зразка $C_1\emptyset/VC_2 \emptyset//o$, якщо сегмент C_1 репрезентують морфонеми $\{g\}$, $\{k\}$, $\{x\}$. Відповідно й ММ “ $C//\check{C}+V//\emptyset+Ac$ ” стосовно утворень на взірць *кравéць* – *кравчі́ня*, попри парадигматичну нерегулярність чергування $ц//ч$ в позиції перед суфіксом *-ин(я)*, треба визнати і регулярною, і продуктивною, бо вона майже не знає винятків у новітніх утвореннях: *борéць* – *борчі́ня*, *гравéць* – *гравчі́ня*, *фахі́вець* – *фахі́вчі́ня*, *ві́борець* – *виборчі́ня*, *йогансезна́вець* – *йогансезна́вчі́ня*, *прода́вець* – *прода́вчі́ня*. Їх фіксують видання різних років словника «Лексико-словотвірні інновації», здійснені за заг. редакцією А. Нелюби, також живе мовлення. Натомість прикладом лексичної ідіосинкразії (відхилення від морфологічної норми) вважаємо похідне *знавкня* (від *знавець*), виявлене у згаданому словнику.

Регулярні морфологічні моделі бувають продуктивні й непродуктивні: «Є продуктивні морфологічні правила з широким діапазоном дії, які проникають у різні сфери граматики; є також правила з жорсткими обмеженнями» [8, 30], і це становить найважливішу прикмету морфологічного рівня [13, 174]. Продуктивність морфологічної моделі виявляється в тому, наскільки потужно (зауважимо, що критерій лексичної сили доволі актуальний у працях із проблем морфологічної продуктивності [17; 18; 22]) використовують її ті з вибраних для дериваційної процедури словотворчих засобів, які формально «готові» до її застосування – незалежно від того, належать вони до продуктивних чи непродуктивних словотвірних типів. Окрім того, продуктивність/непродуктивність словотвірного типу не є величиною раз і назавжди заданою: непродуктивні словотвірні типи на тому чи тому відтинку мовної історії можуть суттєво активізуватися (як це спостерігаємо на прикладі сучасних утворень на *-ин(я)*) і набувати ознак продуктивності.

Продуктивною треба визнати, для прикладу, модель “ Ac ” – її, oprіч зафіксованих у словниках слів (*ка́дровий* – *кадрові́к* ‘1) кадровий працівник якогонебудь підприємства, установи, організації; 2) військовослужбовець кадрових військ’, *пропага́нда* – *пропаганді́ст*, *аванга́рд* – *аванга́рді́зм*, *кожу́х* – *кожуха́р*,

казан – казанок, хліб – хлібуна, лапа – лапаний, староста – старостувати, франт– франтїти), використовують також сьогочасні утворення на взірць галузевий – галузевїк ‘робітник галузевої промисловості’, силовий – силовїк ‘працівник силових структур’, попса – попсїст, авантюра – авантюрізм, ордер – ордерок, опель – опельок, хунта – хунтар, лайк/лайкати – лайкар, фірма – фірмач, бомж – бомжувати, тюнїнг – тюнїнгувати(ся), апгрейд – апгрейдувати(ся), також активізовані, поряд із фемінативами на -ин(я), деривати на -ес(а), пор.: лікар-дерматолог – лікар-дерматологїня, аналітик – аналітикїня (газ. «Експрес», 2018), хїрург – хїрургїня, фотограф – фотографїня, ідеолог – ідеологїня, літкрїтик – літкрїтикїня, косметолог – косметологїня (словники за ред. А. Нелюби), біолог – біологїня, філолог – філологїня, геолог – геологїня, агент – агентєса, автор – авторєса, адвокат – адвокатєса, політик – політикєса [5, 59], що приводить у підсумку до підвищення ступеня продуктивності цієї моделі. За наявності відповідних умов аналізована модель ускладнюється, наприклад, чергуваннями кінцевих приголосних різних альтернативних типів – C//C': фрїстаїл – фрїстаїліст (Фрїстаїліст Орест Коваленко поставив «бронзову» крапку у виступах збірної України на III зимових Юнацьких Олімпійських іграх – з газ.), C'//C: горня – горніще, C//C': лóжка – лóжчїще (Якось на книжковому ярмарку для дітей я побачила одну експозицію: велетенський стіл зі стільцями, а на ньому – велетенське горня (горніще!) із тарелем (тарелищем!), і лóжкою (лóжчищем!) – М. Титаренко) чи e// ø, якщо фіналь твірного морфонологічно структурується як CV//ØC': кавалець – кавальцювати, перець – перцювати (– А-а-а, всі ми – родом з дитинства, а батьківщина в нас одна. Припинїть, я вам сказав! – Головань перцював, як на партзборах (Л. Голота)).

Регулярністю й продуктивністю позначені в сьогоденні також моделі з нарошенням чи усіканням компонентів словотвірної структури, наприклад, “Нс”: «Опоблок» – опоблок-їв/ець, Порошенко – поршенк-їв/ець, Трамп – трамп-їв/ець; “Нс+Ас”: є(є)вропєйський – є(є)вропеї-їз/увá-ти(ся), іслам – іслам-їз/увáти, комп'ютер – комп'ютер-їз/увá-ти, фєрмер – фермер-їз/áцїї-а, Макдóнальд – макдональд-їз/áцїї-а, цифровий – цифров-їз/áцїї-а, тїнь – тїн-їз/áцїї-а, варяги – варяг-їз/áцїї-а; “Нс+C//C'”: Дїснейлєнд – дїснейлєнд-їв/ськ-її; “Нс+C//C'+Ас”: «Рошен» – рошен-їз/áцїї-а, футбол – футбол-їз/áцїї-а, «Квартáл» – квартал-їз/áцїї-а, Грóсмайн – грóсмайн-ї/áд-а; “Но”: КДБ – кадебє/ш-ник, кадебє/ш-н-її, ВІА – віá/ш-н-її, ББП – бебепє/ш-н-її; “Но+Ас”: сумó – сумої-їст; “У”: монїторїнг – монїтор-ї-ти, Приднїстрóв'я – приднїстрóв-ськ-її; “У+Ас”: інтегрáція – інтегр-їст, галерєя – галер-їст, їздити – їзд-їн, паркувати – парк-їн, підписáти/підпїсувати – підпис-áнт; “Уо+Нс+Ас”: зóмбі – зомб-їз/áцїї-а, ОСББ – оесбеб-їз/áцїї-а; “Уо+Нс+C//C'”: «Торнáдо» – торнáд-їв/ськ-її, торнáд-їв/ець, УНСО – ўнс-їв/ськ-її, ўнс-їв/ець.

До всіх згаданих моделей застосовна й ознака **активності**, позаяк їхню дію фіксуємо не лише в усталених, засвідчених словниками похідних, а й в одиницях-результатах живомовної практики суспільства, детермінованих екстралінгвістич-

ними обставинами. Тобто вони присутні в системі мови не лише як потенція. Активність ММ невіддільна від поняття її лексичної потужності: чим більше похідних слів відзначено її втручанням, тим вища її активність. Приблизно тими ж параметрами окреслюється й активність словотвірного типу (моделі).

Викладене дає підстави до таких висновків. 1. Морфонологічні моделі – важливий складник більшості процесів породження нових одиниць лексичного складу мови в умовах афіксального словотворення. 2. Їм, як і словотворчим ресурсам мови, властиві ознаки продуктивності, регулярності, активності, виявлені в послідовному долученні їхніх механізмів до дериваційних процедур сьогодення, якщо цього вимагають морфонологічні характеристики поєднаних морфем. 3. Між продуктивністю, регулярністю й активністю словотвірних і морфонологічних моделей наявні корелятивні зв'язки й відношення: посилення активності певних словотвірних моделей підвищує ступінь їхньої продуктивності й забезпечує їхню регулярність і навпаки – згасання активності призводить до зниження продуктивності й втрати регулярності, що відповідним чином позначається й на функціонуванні морфонологічних моделей.

1. Антипов А. Г. Синергетика языковой формы (к уточнению концепции «естественной фонологии»). *Сибирский филологический журнал*. № 3-4. С. 3–14.

2. Булыгина Т. В. Проблемы теории морфонологических моделей. Москва : Наука, 1977. С. 205–237.

3. Карпіловська Є. А. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А.Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю.В. Романюк; відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ : ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

4. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація : ресурси та тенденції розвитку : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.

5. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

6. Ковалик І. І. Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1979. С. 5–56.

7. Ковалик І. І. Вчення про словотвір // Іван Ковалик. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Частина І. Упорядник та автор передмови Василь Ґрещук. Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. С. 21–169.

8. Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г. Морфонология в описании языков. Москва : Наука, 1983. 119 с.

9. Лесюк М. П. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова. *Мовознавство*. 1987. №3. С. 34–39.

10. Лесюк М. П. Словотвірне гніздо як об'єкт дослідження словотвору // Словотвірна та семантична структура української лексики. Львів, 1991. С. 52–53.

11. Панов М. В. Морфонология // М. В. Панов. Позиционная морфология русского языка. Москва. : Школа «ЯРК», 1999. С. 24–55.

12. Реформатский А. А. Фонологические этюды. Москва : Наука, 1975. 134 с.

13. Смиренский В. Б. Варьирование морфемы в свете морфонологического анализа (к проблеме алломорфии). *Филологические науки*. 1975. № 1. С. 47–56.
14. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.
15. Толстая С. М. Морфонология в структуре славянских языков. Москва : ИНДРИК, 1998. 318 с.
16. Харченко С. Ю. Активные словообразовательные типы и модели в современном русском языке (на материале новой лексики начала XXI века). *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica*. 2010. № 6. С. 77–88.
17. Bauer Laurie. Productivity : Theories I // *Handbook of Word-Formation* / Pavol Štekauer, Rochelle Lieber (eds.). The Netherlands : Springer. P. 315–334.
18. Bybee J. Productivity, Regularity and Fusion: How language use affects the lexicon // *Trubetzkoy's Orphan. Proceedings of the Montreal Roundtable Morphology: Contemporary responses*. Volume 144 / Rajendra Singh (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co, 1994. P. 247–270.
19. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov. Praha : ČAV, 1962. 238 s.
20. Kleszczowa K. Tajemnice dynamiki języka. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012. 299 s.
21. Kovalik K. Morfonologia // *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa : PWN, 1998. S. 25–57.
22. Plag I. Morphological Productivity. Structural Constraints in English Derivation. Berlin-New York : Mouton de Gruyter, 1999. 299 p.
23. Schmid H.-J. The scope of word-formation research // P. O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen and F. Rainer (eds.). *Word-Formation // International Handbook of the Languages of Europe*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton. 2015. Vol. I. P. 1–21.
24. Waszakowa K. Problem produktywności formntów obcych. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. Warszawa, 1996. 33. S. 75–85.

**ВІД ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ – ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ
(ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ)**

До недавнього часу ім'я літературознавця Ярослава Гординського було відоме здебільшого у колах дослідників історії української літератури та літературної критики перших десятиріч ХХ століття в Західній Україні. Тим часом для широкого читацького загалу ця постать і надалі залишалася мало-зною. І лише з початком двохтисячних років в національній науці стали з'являтися публікації, що по-своєму повертали із забуття не тільки статті, дослідження, рецензії, огляди цього вченого, а й вписували його до координат сучасного літературознавства як цілком органічну, хоча свого часу проскрибовану, філологічну особистість. Видається, що поштовхом до цього слугували відкриті архівні матеріали, спецфонди, величезна джерельна база, що знаходилася в українській еміграційній науці про художнє слово, зокрема перевидана 1985 року у Мюнхені Олексом Горбачем фотокопія унікальної монографії Ярослава Гординського «Літературна критика підсоветської України» (Львів-Київ, 1939), а також сторінки, присвячені його життю і творчості у «Спогадах» О. Антонович (Київ – Вашингтон, 1999).

І все ж лише на початку нового тисячоліття одна за одною почали з'являтися в Україні публікації про цю неперепутну в нашому літературознавстві постать, незважаючи на те, що це були передовсім енциклопедичні матеріали, приміром, Г. Герасимової [1, 162], П. Гуцала [2, 394], М. Ільницького [3, 240-241] або ж бібліографічні студії-огляди, скажімо, В. Качкана, О. Качкана [4, 113-130], В. Просалової [5, 323]. Тим часом потребують ґрунтовного вивчення методологічні концепції Ярослава Гординського як історика літератури та літературного критика, особливості українського і зарубіжного письменства, транслятологічні принципи в іномовному (завперш українському) бутті творів західноєвропейської літератури тощо. І, звичайно, дослідження найважливіших засновків його праці про літературну критику в контексті літературно-критичних студій не лише того часу (перші десятиліття в «підсоветській» Україні), а й актуалізацію їх в нинішні дні. У цій статті ми свідомо оминаємо студії Ярослава Гординського на церковно-просвітницьку, загальнокультурну та культурологічну проблематику, про що ґрунтовну й зусібичну аналітику подав В. Качкан у своєму тритомному виданні вибраних праць «На гребені думки» (Івано-Франківськ, 2015., Т. 111, с. 48-59).

За спостереженнями Миколи Ільницького, Ярослав Гординський йшов у своїх літературознавчих дослідженнях від історико-літературних через теоретико-літературні до літературно-критичних вимірів ідейно-естетичних явищ художньої літератури. Власне, такий підхід літературознавець не просто декларував у своїй науковій діяльності, а реально втілював упродовж усього свого життя: чи то в аналізі окремих фактів літературного процесу, письменника та його творів, чи

то в огляді естетичних подій, чи то, зрештою, в осмисленні національного або зарубіжного письменства. Ще навчаючись у Львівському та Віденському університетах (1900-1904), де здобув блискучу філологічну освіту, а згодом, викладаючи українську та класичні мови у гімназіях Львова та Коломиї (1904-1938), він втілював у цілій серії наукових розвідок свої методологічні підходи у вивченні літературно-художніх явищ: від окремого факту до синтезу через динаміку розвитку, виокремлюючи передовсім саму його естетичну сутність.

Чи не першим дослідженням цього стала праця Ярослава Гординського «Владимир» Т. Прокоповича» (1920), в якій літературознавець доводить органічну єдність теоретичних поглядів давньоукраїнського вченого та їх художньої реалізації в історичній драмі «Владимир» (автор назвав її «трагікомедією» і присвятив гетьманові Мазепі). Поетика цього драматичного твору цілком відповідала духові і настановам «поетики» як курсу навчання у Київській академії, де працював Ф. Прокопович. Ярослав Гординський звертає увагу на послідовність і мотивованість драматичної дії та конфлікту п'єси, на логічність її структурних складників у сюжеті твору. Врешті, дослідник справедливо акцентує на наскрізному ідейно-естетичному пафосі історичної драми «Владимир» – боротьба поступу із застоєм, нового (християнського) ладу зі старим (язичницьким) ладом. Відтак усі художні досягнення п'єси Ф. Прокоповича він пов'язує із докладно виписаним головним її персонажем – князем Володимиром Великим, який задумує ввести християнську релігію. Основний конфлікт драми Ярослав Гординський справедливо вбачає у боротьбі між Володимиром та представниками поганських жреців – Піяром, Куроїдом та Жериволом. Хоча, на переконання дослідника, це лише один із його полюсів, сказати б, видимо-зовнішній. Тим часом внутрішньо-психологічний зорієнтований, як доводить літературознавець, на суперечності в душі князя Володимира.

Ярослав Гординський водночас відзначає сюжетно-композиційні особливості історичної драми «Владимир», переконливо доводячи їх естетичну самодостатність і доцільність. Так, у першій дії Ф. Прокопович вдається до зображення тіні князя Ярополка, який застерігає жреців не заважати задумам Володимира. У другій дії Жеривол у дрімучому лісі скликає всіх поганських богів на допомогу. У третій і четвертій діях драматург зосереджується на сумнівах та ваганнях князя, який радиться з синами Борисом і Глібом про свій задум. Посилкують ці сцени і діалоги між провідником грецької віри та філософом і жрецем Жироволом, що в кінцевому результаті переконливо засвідчує цілковите неуттво останнього. І вже як вивершення цих протиріч – Володимир приймає християнську релігію і велить руйнувати ідоли.

До речі, від історико-літературного факту до з'ясування його естетичної суті Ярослав Гординський також іде і в розвідці «Милость Божія», українська драма з 1728 р.» невідомого автора, в якій не лише веде мову про історію дослідження цього твору та обставини його виникнення, а й вивчає змістове і формотворче наповнення драми, її стильову й образну систему, її категоріальні особливості

(драматичну дію, конфлікт, характер тощо). В такий спосіб літературознавець доводить чи не домінуючу свою тезу про те, що «Милость Божія» з її головним героєм Богданом Хмельницьким – гетьманом козацького війська, що бореться за «запорозькі вольниці» – наближається за стильовим, естетичним спрямуванням до українських народних дум.

Загалом про драматичну творчість у загальноукраїнському літературному процесі XVI – XVIII століть Ярослав Гординський залишив науково вартісні праці («Слідами старої української культури й зв'язків української літератури з ренесансом XVI – XVII ст.», 1924; у 1930 р. опублікував десять інтермедій, знайдених у с. Дернові поблизу Кам'янки Струмилової; «З української драматичної літератури XVI –XVIII ст.: Тексти й замітки», 1930), що разом із раніше написанною студією «Перша проба хрестоматії з української літератури» (1918) та статтею «Академік Кирило Студинський як дослідник літератури XVI й XVII ст.» (1930) розкривають його постать як історика давнього національного письменства.

Тим часом про окремі персоналії, явища, події, процеси нової і новітньої української літератури Ярослав Гординський залишив порівняно глибокий слід в літературознавстві. Тут і чисто історико-літературні дослідження, і порівняльно-типологічні розвідки, і рецензії-огляди, і портрети та ін. жанрові форми. Достатньо згадати такі його праці, як «Невідомі писання Маркіяна Шашкевича (1910-1911)», «До біографії й характеристики Миколи Устияновича» (1912), «Українська поезія 1890-1900 років» (1935), студії про І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Ю. Федьковича та ін., а також дослідження сучасної української літератури, зокрема «Жіноче питання в повісті Радянської України», «Повість в Радянській Україні» (1937), портрети прозаїків М. Хвильового, О. Слісаренка, О. Досвітнього та ін.

Водночас літературознавчу цінність і сьогодні становлять його компаративістські праці – «Т. Шевченко і Ж. Красіцький» (1917), «Україна й Італія: Огляд взаємин до 1914 року» (1915), «Виспянський і Україна» (доповідь на Славістичному конгресі у Варшаві) (1934), «Гете в українській літературі» (1935) або ж праці про зарубіжне письменство («Головні напрями в сучасній німецькій драмі», 1925; «Англійська література XIX й XX ст.», 1926). Тож має рацію сучасний дослідник наукової творчості Ярослава Гординського Володимир Качкан, який щодо таких порівняльно-типологічних студій ученого, зокрема взаємозв'язків С. Виспянського з українським культурно-національним середовищем, логічно систематизує погляди літературознавця і принципи та методологію його вивчення й досі актуальних польсько-українських літературно-мистецьких зв'язків. Зауважимо, що це була чи не перша спроба такого аналізу в нашій літературознавчій науці, якщо свідомо оминати критичні зауваги І. Франка щодо драматичної поеми В. Пачовського «Сон української ночі» про буцімто запозичень українським автором окремих сюжетних ліній та сцен із драми С. Виспянського «Весілля» (пізніше на тему «Виспянський та Україна» з'явилися студії М. Євшана, Г. Вервеса, М. Ільницького, Р. Радишевського, С. Козака, Є. Нахліка, М. Медицької).

«Всебічно проаналізувавши праці Виспянського, його особисті зв'язки з українцями, – пише В. Качкан, – а також історико-літературні студії, автор (Ярослав Гординський. – С. Х.) доходить таких узагальнень: 1) «На Україні притягає поета найбільше: чар пісні (Вернигора) та елементарна сила чистих, непофальшованих почувань... зокрема він цікавиться Гуцульщиною»; 2) українська проблема займає «одне з найважливіших місць у творчості Виспянського: втілена в постать Вернигори, вона має стати першою підвалиною відбудови польської держави». Загалом дослідник стверджує, що Україна мала значний вплив на польського поета і драматурга «в ідеях, мистецькому виразі та в опоетизуванні дійсності». Водночас сам С. Виспянський прилучився до розвитку та «скріплення української модерні в мистецтві й поезії», щонайбільше – в оформленні ідей, удосконаленні віршової форми, мистецькому вираженні. На думку дослідника, вогненний патріотизм С. Виспянського «поривав за собою й українську суспільність, поглиблюючи й її патріотизм» [6, 51]. У такій дослідницькій методі зусібч виявляється особливість наукового мислення Ярослава Гординського.

Відтак як підсумок з аналізу цих праць літературознавця можна зробити висновок, що він дбайливо використовував у своїй практиці методологію Олександра Потебні. І першою тут проступає прагнення його підходити до тексту твору неупереджено, без будь-яких наперед готових естетичних загальнофілософських засновків. Друге, на чому зосереджує свою літературно-критичну методу Ярослав Гординський, – це потреба вивчити сам по собі текст твору – його зовнішню і внутрішню форми. Третя метода проступає в дослідженні умов появи твору та його образів – умов, що закорінені як у душевній організації самого автора, так і в середовищі, що його сформувало. І, нарешті, четверта метода літературного критика та історика письменства – літературний образ не є чимось раз назавжди визначеним, він живе і видозмінюється в сприйнятті різних категорій та різних поколінь читачів, і це також є частиною його змісту, що підлягає аналізу, зокрема порівняльного характеру.

Власне, ця метода виявлялася в іншого типу його літературно-критичних працях. Передовсім йдеться про такі його літературознавчі студії, як «З сучасних історико-літературних розслідувань» (1925), надто ж монографії «Літературна критика підсоветської України» (1939). Про останню, що має наукову цінність як для істориків, так і для теоретиків та критиків українського національного письменства, можна сказати, що це – монографія без часових обмежень у її сприйнятті. Відтак вона актуалізує поставлену у ній ще на початку минулого століття проблему ефективності критики у загальноукраїнському літературному процесі (безвідносно до суспільно-національних та ідейно-мистецьких обставин), її естетичної функціональності та поточних завдань (не прислуга та обслуга, а рівноправний складник літературно-художнього розвитку загалом). Видана в Українській Могилянсько-Мазепинській Академії Наук у Львові, ця праця Ярослава Гординського побудована згідно із чітко заявленою ним літературознавчою концепцією – виявити особливості «початків літературної критики під большевицькою окупаці-

єю», з'ясувати діяльність «літературних угруповань 20-х років та їх естетичні позиції», «літературні журнали того часу», «початки «пролетарської» літератури й марксистської критики та етапи її розвитку», «літературну дискусію 20-30-х років» тощо.

У вісімнадцятьох розділах цієї глибокої монографії її автор висловлює влучні спостереження й характеристики про історію післявоєнної критики, а також її функціонування, починаючи з перших десятиліть ХХ століття і завершуючи серединою 30-х років, по суті, майже до 1938 року. Водночас він зусібічно аналізує різноманітні часописи, що ставали своєрідною ідейно-естетичною та філософсько-ідеологічною платформою для футуристів, символістів, авангардистів, академістів і неокласиків, для теоретиків української поезії і прози такого стильового спрямування. Власне, тих напрямків у нашому національному письменстві, яким «марксистська (більшовицька) критика відмовляла у праві на існування, підсумовуючи їх під назву «формалізму», тобто під бажання: дати перевагу формі над ідеєю-змістом мистецького твору» [7, 17].

Хоча тут же Ярослав Гординський розмірковує про таке означення: «По правді, бачимо в усіх тих гуртках підкреслення ідеї, але тільки в мистецькому оформленні при допомозі стилевих засобів», адже і тут немає справжньої переваги форми над змістом, і тут вона не вирішена, «отже й назва «формалістів» підходить сюди хіба в поодиноких, дуже виняткових випадках. Бо ж вільне відношення до форми і змісту мистецького твору не є ще формалізмом» [7, 17]. Відтак дослідження таких далеких від марксистської (більшовицької) критики літературно-стильових напрямків, на переконання літературознавця, неможливе без теоретичного підґрунтя, без присутніх засновків поетики віршового чи прозового твору, бо назагал літературна критика саме в теорії часто знаходить «своє обґрунтування та об'єктивну підставу», а поетика спрямовує напрямки в літературній критиці, визнаючи її конкретну методику.

Власне, крізь такі методологічні підходи у вивченні літературної критики як неодмінного складника загальної літературознавчої науки Ярослав Гординський вибудовує своє якнайоб'єктивніше бачення цієї галузі в «підсоветській» Україні, час од часу поширюючи її «на всю українську науку на схід і на захід від Збруча». Така запропонована ним у монографії метода дослідження критики (звісно, з національної точки бачення) надала йому, без перебільшення, єдину можливість трактувати задекларовану на початку своєї праці безсторонньо. То вже в наступних розділах, починаючи з восьмого, він ґрунтовно аналізує так звану «більшевицьку критику» на теренах українських «советських земель». Ярослав Гординський на основі докладного вивчення явищ, персоналій, багатющого огрому статей, рецензій, оглядів у тодішньому літературно-критичному процесі аргументовано стверджує, що «єдиною метою марксистської критики було бажання большевиків закріпити владу комуністичної партії в Україні і її верхівки», і це, на його думку, найважливіша й найосновніша ознака тієї критики, яка саме цим присутньо і відрізняється від критики усього світу.

Він крок за кроком аналізує появу перших організацій «пролетарської літератури», їх масовість та літературні журнали (приміром, «Червоний Шлях», «Жовтень», «Шлях мистецтва», «Вапліте», «Універсальний журнал», «Літературний Ярмарок», «Пролітфронт», «Критика» (пізніше «Літературна критика») та ін., а також доводить, що всі літературні організації, що не входили до «обойми» «марксістської критики», не саморозпустилися, а були насильницьки ліквідовані новою большевицькою «машиною-ідеологією», як, скажімо, ВАПЛІТЕ. З цієї ж причини також були ліквідовані численні часописи, що стояли на платформі далеко «не-пролетарської» критики, наприклад, «Літературний Ярмарок». Ярослав Гординський доводить, що в ситуації, котра склалася на межі 20-30-х років, така літературна організація, як ВУСПП, ідеологічно підтримувала большевицькою партією та верхівкою марксистського керівництва в Україні, цілком логічно спочатку за вказівкою Політбюро ЦК КП(б), а згодом у «Деклярації ВУСПП» стала своєрідним центром об'єднувачих літературних українських сил: «закликаємо революційні літературні організації УСРР до утворення єдиного літературного революційно-радянського фронту у Всеукраїнській Федерації революційних радянських письменників з ідеологією проти «міжнародного й українського еміграційного фашизму», за «пролетарський інтернаціоналізм», проти всіляких «національних ухилів», за «найміцніший зв'язок з революційним культурним рухом всіх народів СРСР» і якнайрішучішу «відсіч всіляким способом давати ідейну перевагу буржуазній культурі заходу над пролетарською культурою СРСР». Як зауважує Ярослав Гординський, така позиція ВУСППу абсолютно співпадала з ідеологічно заангажованим «Всесоюзним Об'єднанням Асоціацій пролетарських Письменників» (ВО-АПП), базове ядро якого складали російські літератори (наприклад, з 52 членів його Ради лише 10 були представниками українського письменства.

Та найголовніше, пише літературознавець, наслідком такої «асоціації» стало обмеження свободи творчості і щонайменшого вияву її національної самостійності та самототожності [7, 50-51]. Причому на будь-якому рівні творення (від задуму до художньої реалізації, від змісту і форми літературного твору до авторської ідейно-естетичної свідомості). Уже в наступних розділах, присвячених діяльності спілки радянських письменників України, літературній дискусії 20-х років, Ярослав Гординський доводить (всіляко аргументуючи свої положення та висновки), що до цього спричинилася марксистська критика, яка зовсім збанкрутувала перед большевицьким урядом (...), «вільна, об'єктивна думка підпорядковується партійним наказам; критика переходить одверто на партійного жандарма» [7, 107].

В інших розділах автор монографії веде мову про діяльність перших теоретиків марксистської критики в Україні, а потім пояснює їх творчу неспроможність, врешті й упадок (розділи 14 і 15), і переконливо доводить, що тих же критиків доля покарала таким чином, як вони її готували неортодоксальним письменникам, художникам слова, незаангажованих большевицькою ідеологією. Доволі обґрунтованим є розділ про етапи розвитку такої критики в Україні, а також розді-

ли про визнання естетичних перспектив розвитку немарксистської критики, про народження в її надрах нових художніх ідей і форм. Власне, у цьому, такому «здоровому» висліді тодішніх критичних українських сил, Ярослав Гординський вбачає майбутнє національної критики, зв'язаної з багатьма іменами її представників – О. Дорошкевич, О. Білецький, В. Державин, М. Доленго, А. Музичка, О. Майфет, В. Юринець, Б. Якубський, А. Шамрай та ін. У таких представниках літературознавець бачить добре обізнання з німецькою, французькою й англійською критикою. Українська поезія, проза і драматургія, стверджує він, жваво переймає різні теоретичні течії у світовій поетиці і випробовує їх на власному національному ґрунті. Адже вже тоді, наприкінці 30-х років, на його переконання, Україна вже стояла на порозі власної теорії поезії, прози і драми з докладно опрацьованим широким планом. Однак «морозний подув північного марксизму в 1931 році здержав той величний почин» [7, 110].

Як підсумок, автор монографії приходять до висновку, що марксистська критика переживає глибоку кризу, зниження наукового престижного рівня і тотальне підпорядкування партійним бажанням. Як уже зазначалося, «критика переходить одверто на партійного жандарма». Цікаво, що Ярослав Гординський доводить свій огляд до кінця передвоєнного періоду і подає правдивий та об'єктивний образ «марксо-ленінської критики за перших 20 років. На тоді (та й упродовж багатьох наступних десятиліть) залишалася чи не поодиноким в аналізі української критичної думки в «підсоветських умовах», а нині «дає можливість сучасному читачеві прилучитися найперше до значної кількості літературно-мистецьких творів, фактично до всього літературного процесу, який, так чи інакше, мусив рахуватися із владою» [8, 58], а почасти й обходити, оминати її вимоги або ж пастки. Це згодом продемонстрували і критики, і художники слова у період так званого творчого методу «соцреалізму».

І все ж монографія Ярослава Гординського «Літературна критика в підсоветській Україні» не лише про те, що діялося в галузі українського літературознавства в московсько-радянській імперії, а передовсім про те, як важливо зберегти творчу свободу і національну незалежність в науці та художньому письменстві. Як це переконливо засвідчує творчість і доля самого Ярослава Гординського та його шлях від історика літератури до літературного критика. Тут, як і в кожній праці Ярослава Гординського, знайдемо десятки і сотні імен маловідомих, цілком забутих або «другорядних» письменників різних епох, посилання на десятки нікому ніколи не відомих творів. І то аж ніяк не зловживання ерудицією, а цілком необхідна реконструкція реального літературного життя, зокрема в «підсоветській Україні». Ярослав Гординський нерідко іронізував із «школярської» традиції виводить літературні ідеї, напрями, методи винятково від «геніїв»: він виробив продуману методіку вивчення широких літературних «комплексів», оперту на вивчення ролі всіх, зокрема й «другорядних» та «третьорядних» фактів і чинників літературного процесу. Саме в цьому він вбачав важливість функцій історика і критика української літератури.

1. Герасимова Г. П. Гординський Ярослав Антонович // Енциклопедія історії України: у 10 т. Т.2. Київ .: Наукова думка, 2004. С. 162.
2. Гуцал П. Гординський Ярослав Антонович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. Т.1 Тернопіль : «Збруч», 2004. С. 394.
3. Ільницький М. Гординський (Гординський-Антонович) // Енциклопедія сучасної України. Т.6. Київ, 2006. С. 240-241.
4. Качкан В. А, Качкан О. В. Епістоли – на небозводі // Нев'януча галузка калини: українські літератори, вчені, громадські діячі – в діаспорі. Київ, 2011. С. 113-130.
5. Просалова В. А. Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості. Донецьк, 2012. С.320-347.
6. Качкан В. А. На гребені думки: Вибір праць у трьох томах. Т.III Івано-Франківськ : «Місто НВ», 2015. С. 48-59.
7. Гординський Я. Літературна критика в підсоветській Україні. Львів-Київ, 1939 / Мюнхен, 1985. 134 с.
8. Качкан В. А. На гребені думки: Вибір праць у трьох томах. – Т.III. – Івано-Франківськ: «Місто НВ», 2015. – С. 48-59.

**АУГМЕНТАТИВНИЙ РІД ДІЇ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ:
ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИЙ ТИП (ЧАСТИНА 2)**

Постановка проблеми. Однією з найбільш дискусійних в українському та зарубіжному мовознавстві є категорія родів дієслівної дії, зокрема через невизначеність її статусу, термінології та класифікації. Складність категорії полягає в тому, що вона об'єднує за ознакою подібності змісту різнорівневі й різнопланові засоби мови – лексичні, граматичні, словотвірні [6, 10], між якими не завжди можна провести чітку межу [2, 218].

Аналіз досліджень. Уперше у видовій системі слов'янських мов роди дієслівної дії виділив шведський учений З. Агрелль у праці «Видові відмінності й творення родів дії в польських дієсловах» (1908). Пізніше проблемою родів дієслівної дії займалися українські (І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський, С. Соколова, А. Загнітко), польські (Я. Ставницька, Е. Кошмідер), чеські (Ф. Травнічек, Ф. Копечний), сербські (Б. Тошович, М. Іванович), російські (М. Шелякин, Є. Петрухина, О. Бондарко, Л. Буланін, Ю. Маслов), словацькі (Е. Секанінова, М. Соколова) та інші мовознавці. Роди дії (РД) розглядають у різних мовознавчих вимірах: як семантичні угруповання (категорії), лексико-семантичні групи, лексико-граматичні розряди, морфолого-словотвірні категорії чи словотвірні величини. Проте єдиного погляду серед дослідників щодо визначення та класифікації категорії родів дії сформовано не було, чим і зумовлена **актуальність** дослідження.

Мета статті: описати та зіставити дієслова результативного (аугментативного) роду дії в слов'янських мовах.

Завдання запропонованої статті: визначити статус категорії родів дії в сучасному мовознавстві, проаналізувати засоби вираження та специфічні семантичні ознаки дієслів результативного роду дії в слов'янських мовах; дослідити їхнє вживання в сучасних художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що роди дієслівної дії – це складна міжрівнева категорія, що позначає спосіб перебігу дії в часі і знаходиться на межі словотвору, семантики та синтаксису, оскільки значення нової лексики, утвореної за допомогою словотвірних засобів (префіксів, суфіксів та постфіксів), зрозуміле подекуди тільки в контексті.

Немає єдиного погляду серед дослідників і щодо класифікації родів дієслівної дії. Так, О. Ісаченко нараховує 13, В. Русанівський, Н. Авілова – 18, М. Шелякин, О. Бондарко – 23, А. Голвоет (який запропонував найбільш поширену і продуктивну класифікацію польського дієслова) – 10, Я. Ставницька – близько 20 (які об'єднуються в 3 великі групи – темпоральні, квантифікаційні та ітеративні модифікації). В. Русанівський поділяє роди дії в українській мові на чотири групи (розряди), а саме: 1) результативні роди дії, які позначають різні способи

експлікації досягнення дією результату; 2) фазові роди дії, які позначають різні фази реалізації дії (початок, тривання, кінець); 3) кількісні роди дії, які вказують або на цілісність, або на розчленованість (пунктирність) дії; 4) роди дії, які позначають ступінь інтенсивності вияву дії; кожна з груп родів дії поділяється, у свою чергу, на кілька окремих родів дії [7, 202]. М. Іванович виділяє 4 комплекси родів дієслівної дії, такі як: фазові, детермінативні, кратні та градуальні значення, які у свою чергу поділяються на точніші протиставлення [4, 210].

Предметом цього дослідження є дієслова дії та стану, що утворені префіксально-постфіксальним способом за допомогою префіксів *u-*, *w-*, *wu-*, *z-* та зворотного займенника *się* в польській мові // *у-* (*в-*), *ви-*, *з-* та постфікса *-ся* в українській мові і характеризуються високим ступенем інтенсивності й ефективності дії.

І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська вважають, що результативний дієслівний рід формують одновидові дієслова доконаного виду, які утворилися від дієслів конкретної фізичної дії зі значенням 'створення чого-небудь', причому в ньому результативне значення невіддільне від кількісного, нагромаджувального [1, 241]. Так, Ю. П. Князев, досліджуючи рефлексив у слов'янських мовах, не виділяє в окрему групу дієслова з результативним значенням [5, 258-268]. К. Вільчевська "czasowniki rezultatywne" вважає одним з найпродуктивніших класів зворотних дієслів у польській мові [15, 54-60]. Градуальність не є акціональною категорією у вузькому розумінні і займає периферійну позицію в системі акціональних значень, оскільки модифікує не часові характеристики, а цілісність, тривалість, багатократність та результат (ефект) [4, 214].

Серед дослідників немає єдиного погляду щодо класифікації префіксально-постфіксальних дієслів результативного роду дії. Так, М. Шелякін виділяє термінативно-дуративні (термінативно-тривалі) і термінативно-інтенсивні роди дії, які об'єднують дієслова зі значенням 'значна протяжність повторюваної або тривалої (дуративної) дії чи інтенсивність у вияві дії' і утворюються в російській мові за допомогою 6 префіксів: *на-*, *за-*, *раз-* / *рас-*, *до-*, *из-* / *ис-*, *у-* і постфікса *-ся*. Семантично до них близькі дієслова з префіксом *пере-* і постфіксом *-ся*. Окрім аспектуальних ознак ці дієслова об'єднуються і за словотвірним принципом – утворюються від неперехідних неграничних дієслів зі значенням дії осіб і вказують на інтенсивність дії в сфері самих виконавців [11, 189-196]. А. Залізняка, А. Шмельов окрім вищеперелічених префіксів виділяють ще префікс *вы-* [3]. Слідом за цими дослідниками польська мовознавиця Я. Ставницька також описує дієслова з цими префіксами в межах аугментативного роду дії [14, 149]. З. Стрекалова до дієслів інтенсивно-результативного роду дії в польській мові зі значенням інтенсивності зараховує дієслова з префіксами *do-* (*dobudzić się*, *dokrzyczeć się*), *na-* (*nachorować się*, *nagłódować się*), *za-* (*zapatrzeć się*, *zamarzyć się*) і *wy-* (*wydrzemać się*, *wykrzeczeć się*) [10, 215-249]. І. Вихованець та К. Городенська серед кількісних дієслівних родів, що передають ступінь вияву інтенсивної ознаки, виокремлює дієслова зі значенням достатньої інтенсивності, які утворюються за допомогою префіксів *на-*, *об-*, *ви-*, *про-* та *у-* + постфікс *-ся*. Дієслова з постфіксом *-ся*

дослідники виокремлюють в окремі дієслівні роди з різноманітними значеннями, оскільки їх вирізняють структурна однотипність і семантична багатоплановість [1, 242]. М. Іванович в межах комплексу кількісно-градуальних родів дії виділяє інтенсив позитивного результату (*ви-*, *до-* + *-ся*) та інтенсив негативного результату (*до-* + *-ся*, *за-*), в сербській мові обидві групи представлені префіксом *из-* [4, 212]. У чеській мові інтенсивно-результативні дієслова представлені також формантами *do-* + *se / si*, типу: *dokopali se, dočíst se, doprat se, dohospodařit se, dovařit se*. Наприклад: ... **dočtete se, zda jsou lidé ještě ochotni si utahovat opasky** (ČNK).

С. Соколова вважає, що дієслова, утворені префіксально-постфіксальним способом, мають складнішу аспектуальну семантику порівняно з дієсловами з одноморфемним способом вираження. Цим способом утворені насамперед роди дієслівної дії доконаного виду, що позначають велику інтенсивність дії. Так, дослідниця серед префіксально-постфіксальних дієслів виділяє досягальний або сатуративний, фінально-негативний або пейоративний та тривало-посилювальний (позитивний) роди дії, які часто можна визначити лише за допомогою контексту [9, 66].

Я. Ставницька до аугментативного роду дії, вираженого дієсловами, утвореними префіксально-суфіксальним способом, зараховує такі групи, як: ініціаль-но-аугментативна з префіксом *roz-* + *się* (*rozplakać się*), сатуративна з префіксом *na-* + *się* (*nabiegać się*), фінально-пейоративна і фінально-меліоративна з префіксом *do-* + *się* (*doigrac się, dodzwonić się*), абсорбційна з префіксом *za-* + *się* (*zaczytać się*) та дієслова з іншими префіксами: *ob-* + *się* (*objeść się*), *od-* + *się* (*odleżeć się*), *przy-* + *się* (*przysłuchać się*), *u-* + *się* (*ubiegać się*), *w-* + *się* (*wczytać się*), *wy-* + *się* (*wyplakać się*), *z-* + *się* (*zjeździć się*) [14, с. 160]. Розглянемо детальніше дієслова з деякими формантами³³.

Тип ***u-* + *się***. Формант *u-* + *się* утворює дієслова зі значенням 'закінчення дії, яка виконувалася довго, інтенсивно, аж до насичення', наприклад: *ubiegać się, ubawić się, upić się, uchlać się, ucałować się, ubić się, uchodzić się, ugadać się, uganiać się, urobić się, umęczyć się, umordować się, unosić się, upierdolić się, utrudzić się, utrząsnąć się, utyrać się, uśmieć się // уробитися, уходитися, улежати, узлоститися*.

Обсяг утворення таких дієслів є обмеженим і часто поширеним у розмовній мові. Дієслова можна поділити на такі значеннєві підтипи: 'нецілеспрямований

³³ Дієслова інших груп, утворених префіксально-суфіксальними способом, охарактеризовані в наступних статтях, див. : Щербій Н.О. Аугментативний рід дії у слов'янських мовах: фінально-пейоративна і фінально-меліоративна група. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»: науковий журнал*. Червень 2018. Вип. 2(70). С. 243-246.; Щербій Н.О. Аугментативний рід дії у слов'янських мовах: сатуративний тип. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники В.Ільницький, А.Душний, І.Зимомря]. Дрогобич. 2018. Вип. 21. Том.2. С.108-112.; Щербій Н.О. Аугментативний рід дії у слов'янських мовах: абсорбційна група. *Philology in EU countries and Ukraine at the modern stage*, Romania: Baia Mare, 2018. С.90-93.; Щербій Н.О. Аугментативний рід дії у слов'янських мовах: префіксально-суфіксальний тип. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: Серія «Філологія»*. Вип. 46. 2018. С.68-73.

рух' (*ubiegać się, uchodzić się, uchwycić się, uczepić się, udusić się, ubić się, ubawić się* // *угинатися, убігатися, умотатися, уробитися, уроїтися, усістися, улежатися, увірватися, уходитьися, ухекатися*); 'зовнішній прояв почуттів' (*uradować się, udobruchać się, uczulić się, uciszyć się, ucałować się, uśmieć się, cieszyć się, uskromnić się, umizgać się* // *ужахнутися, узлоститися, уласкавитися, устидатися, утаїтися, уславитися, угомонитися, убоятися*); 'зміни зовнішніх характеристик суб'єкта' (*ufarbować się, ufrzować się, ubłocić się, ubrudzić się, uczernić się, ubielić się, ufajdać się, uczesać się* // *убрьохатися, убовтатися, убілутися, упектися, упитися, уїстися, угодовуватися, узутися, убутися, убратися*); 'бути, стати, відбуватися' (*uczynić się, uformować się, ugotować się, ugruntować się, ukazać się, ukonkretnić się, uczłowieczyć się, ucywilizować się* // *убезпечитися, уборонитися, уберегтися, убиватися, утаборитися*).

Проаналізуємо уживання таких дієслів у реченнях. Наприклад: *Gdyby nie uganiał się za każdą dziewczyną w pracy...* (M. Kastyński) – II *uganiać się* pot. «złęczyc się szybkim chodzeniem, zwykle w poszukiwaniu czegoś». *Скинь автомат, на час роботи дозволяю, – змилосердився подоляк, усідаючись зручніше в сідлі* (О. Гончар) – виділені дієслова мають результативне значення, оскільки позначають тривалий інтенсивний процес.

Тип **w- + się**. Формант *w-* + *się* вносить значення 'заглибитися в щось за допомогою старанної дії', наприклад: *wbudować się, wlać się, wgłębić się, wpackować się, wczytać się, wsłuchać się, wpatrzeć się, wpić się* // *вбрехатися, вгніватися, вдуматися, вгніздитися, вплутуватися, впитися, впрягтися, влхатися, вломитися та ін.*

Дієслова цього підтипу можна поділити на 3 підтипи зі значеннями: 'перцепція', на кшталт: *wsłuchać się, wpatrzeć się* // *втуплюватися, вслухатися, вглядітися*; 'мисленнєві та психічні процеси' типу: *wczuć się, wpienić się, wdzięczyć się, wmyślić się* // *вбрехатися, вгніватися, вдуматися*; 'різноманітні заняття': *wkraść się, wplątać się, wcisnąć się, wkopać się, wmieszać się, wmeldować się, wmanewrować się, wpasować się, wlać się, wdrapać się, wgłębić się, wczytać się, wprawić się, wkręcić się* / *ввертитися, вбігатися, ввібгатися, вгвинтитися, вгніздитися, вгонитися, вплутуватися, вдягнутися, впитися, впрягтися, влхатися, влестися, вломитися, вроїтися, вриватися, втаборитися, втиснутися, вміщуватися, входитьися, вчитуватися*.

В українській мові дієслова з синонімічними префіксами *y-* (*в-*) + *-ся* мають значення 'закінчити, довести до результату дію, названу твірним словом. В. Русанівський зазначає, що в більшості випадків позиційні варіанти вільно видозмінюються" [8, 81]. Приєднання префікса *y-* /*в-* тільки модифікує значення безпрефіксного дієслова. Дослідники не відзначають системності вживання цих формантів перед певними (голосними чи приголосними) звуками. Так, перед двома приголосними може стояти як *y-*, так і *в-*. Дієслова з формантами *y-* (*в-*) + *-ся*, згідно з твердженням М. Шелякіна, належать до надмірно-інтенсивного роду дії, що близький до надмірно-кратного роду дії, і виражають крайню ступінь три-

валості й інтенсивності дії, пов'язаної з втомою, безсиллям суб'єкта продовжувати її здійснювати [11].

У польській мові префікси *w-* / *u-* з дієсловами не виражають синонімічних зв'язків, подібно як і прийменники *w-* / *u-*. Так, прийменник *w* уживається з іменниками на позначення 'місця, інституції', а прийменник *u* – 'особа'. Префікс *u-*, утворюючи похідні дієслова, доповнює значення основного дієслова і вносить додаткові семантичні відтінки, як от: 'доведення дії до наслідку', наприклад: *ugotować*; 'усунення чогось або віддалення від чогось', наприклад: *uprowadzić*, *ujechać*; 'зменшення кількості, розмірів чогось', наприклад: *uciąć*, *urwać*; 'виконання дії, незважаючи на труднощі і перешкоди', як от: *usiedzieć*. Порівняймо, дієслово *ubić* має значення: «1. zabić; 2. utwardzić poprzez szereg uderzeń; 3. potocznie: załatwić (interes); а вербатив *wbić* має дещо інше семантичне значення: «1. bijąc, uderzając, werchnąc w coś; 2. osadzić coś na czymś; nasadzić; nadzieać» (SJP).

Тип **wy- + się**. За допомогою форманту *wy-* + *się* утворюються дієслова зі значенням «сильне насичення, вичерпання сил та можливостей суб'єкта внаслідок довготривалої та інтенсивної дії, а також в результаті детального, старанного виконання дії, наприклад: *wyjeździć się*, *wybawić się*, *wybiegać się*, *wychłapać się*, *wyhulać się*, *wyleżeć się*, *wysiedzieć się*, *wyczekać się* // *wimotatися*, *wimprіщатися*, *wитанцьовуватися*, *вистояти*, *вичесатися*, *виговоритися*.

Деякі дієслова можуть набувати сатуративного значення [12, 239-240], тобто достатньої інтенсивності процесу чи стану, до повного насичення й навіть переситу. Серед них виділяємо: *wyczekać się*, *wyżłóścić się*, *wysiedzieć się*, *wytańczyć się*, *wyjeździć się*, *wykrzyczeć się*, *wylatać się*, *wyhulać się*, *wybawić się* // *виспатися*, *вистіятися*, *вилежатися*, *вибігатися та ін.*

Вторинні імперфективні формування є нечисленними і можуть набувати значення: 'положення в просторі': *wysiedzieć się*, *wyleżeć się*, *wychylić się*, *wyciągnąć się* // *вистоятися*, *виспатися*, *вилежатися*, *вигнутися*; 'фізичний і психічний стан суб'єкта': *wybarwić się*, *wybielić się*, *wybrudzić się*, *wychłodzić się*, *wydekoltować się*, *wygolić się*, *wyśmiać się*, *wychwalać się*, *wybudzić się*, *wygadać się*, *wyglupić się*, *wyleczyć się*, *wymówić się*, *wykpić się*, *wymęczyć się* // *виплакатися*, *вибілитися*, *вибрехатися*, *виправдатися*, *випитуватися*, *випратися*, *вичесатися*, *випічитися*; 'нецілеспрямований рух': *wylatać się*, *wybiegać się*, *wyjeździć się* // *вимотатися*, *вибігатися*; 'вербальна поведінка або видавання звуків': *wykrzyczeć się*, *wysapać się*, *wychrzanić się* / *виговоритися*, *вишептатися*, *виптріщатися*; 'спосіб проведення часу': *wyhasać się*, *wytańczyć się*, *wyhulać się*, *wybawić się*, *wyćwiczyć się*, *wydoskналиć się*, *wyгimnastykować się* // *виспіватися*, *витанцьовуватися*, *вигриватися*, *вичесатися*, *випускатися*; 'від'єднання, вихід з чогось': *wylogować się*, *wyłączyć się*, *wymeldować się*, *wyтукаć się* // *вигвинтитися*, *виокремлюватися*, *вибудовуватися*,

Так, у реченнях *Nie odkładał słuchawki. Śmiech wyśmiał się do końca* (J. Rudniańska) – виділене дієслово позначає тривалу, інтенсивну дію аж до задоволення потреби, про що свідчить адвербіальний маркер *do końca*. Стефа

виплакалась на грудях у подруги (Ю. Яновський) – вербатив має значення ‘плакати досхочу, до заспокоєння потреби’.

Тип **z-(ze-) + się**. Такий формант мають дієслова зі значенням ‘завершення дії, що виконувалася зі значним ступенем напруги, аж до виснаження’: *zbuntować się, zbiegać się, zgniewać się, zeschnąć się, zmęczyć się // зганятися, змиритися, знепокоїтися, знемогтися, зноситися, зоохтися та ін.*

Виділяємо такі підтипи зі значеннями: ‘цілеспрямований рух, переміщення’ (*zbić się, zbiegać się, zjechać się, zbliżyć się, zepchnąć się, zerwać się, schodzić się // зближатися, зганятися, згинатися, злетітися*; ‘психічні процеси’ (*zgniewać się, zdziwić się, zbiesić się, zeźlić się, zezłościć się, zirytować się, zbudzić się, zestresować się, zdumieć się, zblaźnić się, zemocjonować się, zemścić się // збіситися, збаламутитися, збентежитися, збоятися, збрідитися, збіднюватися, збунтуватися, зважитися, звеселитися, здобрюватися, зжахнутися, зжолобитися, ззиратися, зладитися, зласкавитися, злютуватися, злякатися, зморщуватися, змиритися, знепокоїтися, знеславитися, знемогтися*; ‘піддавання процесам старіння, часу, знищення, втоми’ (*zetrzeć się, zestarzeć się, zeschnąć się, zdeformować się, schlapać się, schodzić się, spaczyć się, zepsuć się, schrzanić się, spięryć się, spić się, struć się, schlać się, spracować się, splotać się // звурдитися, здірявитися, зноситися, зоохтися, зсуватися, zdeформуватися*; ‘супільні процеси’ (*zdelegalizować się, zdekonspirować się, zdemaskować się, zdemobilizować się, zdemoralizować się, zdeorganizować się, zdyskredytować się, zdeuropeizować się, spolszczyć się // збрататися, здзвонитися, здружитися*). У польській мові останній підтип менш чисельний.

В українській мові, подібно як і польській відбувається чергування префіксів *z- : s- // з- : с-* перед глухими приголосними *p, f, t, k, c, cz, ch // к, п, т, х, ф*.

Висновки. Аугментативний (результативний) рід дії є одним з найпродуктивніших у слов’янських мовах, оскільки виражається дієсловами, що утворені префіксально-суфіксальним способом (префіксами *na- // на-, за- // за-, roz- // роз-, do- // до-, ob- // об-, od- // од-, przy- // при-, z- / з-, w- // в- (у-)* і зворотного займенника *się // постфікса –ся*) і передають високий ступінь вияву інтенсивності, яка є наслідком багатократної, повторюваної дії. Результативний рід дії охоплює такі групи, як: ініціально-аугментативна з префіксом *roz-* (*rozplakać się*), сатуративна з префіксом *na-* (*nabiegać się*), фінально-пейоративна і фінально-меліоративна з префіксом *do-* (*doigrać się, dodzwonić się*), абсорбційна з префіксом *za-* (*zaczytać się*) та дієслова з іншими префіксами: *ob-* (*objeść się*), *od-* (*odleżeć się*), *przy-* (*przysłuchać się*), *u-* (*ubiegać się*), *w-* (*wczytać się*), *wy-* (*wyplakać się*), *z-* (*zjeździć się*), що й стало предметом цієї статті. Дієслова з префіксами *u-, w-, wy-, z- // у- (в-), ву-, з-* та зворотного займенника *się // постфікса –ся* позначають тривалу багаторазову дію аж до задоволення потреби, виснаження і об’єднуються в спільні значеннєві підтипи, такі як: дієслова перцепції, дієслова, що позначають фізичний та психологічний стан суб’єкта, цілеспрямований рух в просторі чи переміщення, процеси старіння, знищення, втоми та ін. У польській

мові префікси *w-* / *u-* з дієсловами не виражають синонімічних зв'язків, подібно як і прийменники *w-* / *u-*. Так, прийменник *w* уживається з іменниками на позначення 'місця, інституції', а прийменник *u* – 'особа'. Формант *w-* + *się* вносить семантичне значення 'заглибитися в щось за допомогою старанної дії', а формант *u-* + *się* конотації 'доведення дії до наслідку', 'усунення чогось або віддалення від чогось', 'зменшення кількості, розмірів чогось', 'виконання дії, незважаючи на труднощі і перешкоди'. Натомість у польській та українській мовах спостерігаємо чергування префіксів *z-* : *s-* // *z-* : *c-* перед глухими приголосними *p, f, t, k, c, cz, ch* // *k, p, m, x, φ*.

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / За ред. І. Вихованця. Київ, 2004. 400 с.

2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: Монографія. Донецьк, 1996. 437 с.

3. Зализняк Анна А. Способ действия. *Современный русский язык: Учебник / Под ред. Н. С. Валпшой*. Москва, 2002. 528 с.

4. Іванович М. Роди дієслівної дії в зіставному аспекті (на матеріалі української і сербської мов). *Ukrainistika: minulost, přítomnost a budoucnost III: jazyk: Masarykova Univerzita Filozofická Fakulta Ústav Slavistiky*. Brno, 2015. S. 209-218.

5. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. Москва, 2007. 704 с.

6. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии. Ленинград, 1984. 263 с.

7. Русанівський В. М. Роди дії. *Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп.* Київ, 2004. 824 с.

8. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ, 1971. 315 с.

9. Соколова С. Роди дієслівної дії з неодноморфемними способами вираження у сучасній українській мові. *Ucrainica II. Současná ukrainistika. Problémy jazyka, literatury a kultury / Sborník článků*. 1. Část. Olomouc, 2006. S. 65-70.

10. Стрекалова З. Н. Морфология глагольного вида в современном польском литературном языке. Москва, 1979. 266 с.

11. Шелякин М. Категория вида и способы действия русского глагола. Таллин, 1983. 216.

12. Czekiewicz W. Aspekt na tle systemu słowotwórczego polskiego czasownika i jego funkcyjne odpowiedniki w języku niemieckim. Kraków, 1992.

13. Ostromecka-Frączak B. Czasowniki z formantem rozdzielonym (rozprawa habilitacyjna). Łódź, 1983. 210 s.

14. Stawnicka J. Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim. Tom I: Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi. Katowice, 2009. 287 s.

15. Wilczewska K. Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie. Toruń, 1966. 171 s.

Ярослав ЯРЕМКО, Наталія ЛУЖЕЦЬКА
(Дрогобич)

ТЕРМІН У ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Сьогодні, коли новітня термінознавча думка розширює межі дослідницької парадигми від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної, що розглядає мовні факти невідривно від людини, – Франкові антропоцентричні акценти термінознавця і термінотворця якраз на часі.

Увагу дослідників мовного універсуму Івана Франка часто привертала термінологічна проблематика (В. Грещук, І. Ковалик, Т. Космеда, М. Леонова, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький, Я. Яремко,) зокрема його вплив на розвиток окремих терміносистем: економічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонова, Н. Лужецька), філософської (О. Новоставська). Різні за обсягом, змістом, хронологічною і методологічною вартістю, Франкознавчі студії апріорі не вичерпують характеристики Франкової картини світу, бо: по-перше, будь-яка когнітивна картина світу як явище ментальне, первинне незмірно ширша за відбиту у слові мовну картину світу – явище вторинне, похідне; по-друге, на зріла потреба нового, міждисциплінарного підходу до характеристики концепції Франка-термінознавця і термінотворця, зокрема його внеску у становлення і розвиток української лінгвокогнітологічної парадигми (когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики); по-третє, неупереджене націонасофське прочитання авторських текстів (наукових, публіцистичних, художніх) засвідчує, що Франкове історико-філософське осмислення тогочасного українського буття не тільки не втратило своєї національно-екзистенційної значущості, а й потребує актуалізації смислів на сучасному етапі непростого українського державотворення. Зрештою, кожне покоління намагається пізнати в мисле- і мовотворчості генія свого Франка і *по-своєму* його інтерпретує. Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, комплексна характеристика термінів-політонімів (від гр. *politike* «мистецтво управління державою» і *онума* «ім'я») у націонасофському дискурсі І. Франка потребує спостережень не лише за їхнім лексикографічним значенням, а й за прагматичним наповненням. Цей аспект відповідно вимагає методологічно іншого, когнітивно-дискурсного вектора аналізу, який заглибить дослідника у сферу націонасофської думки мислителя, розкриє аксіологічний потенціал терміна-політоніма, тобто допоможе збагнути за сказаним недомовлене, імпліцитне з метою вловити таким чином авторські інтенції. У контексті нашого дослідження важливими є не так кількісні зміни в політичному лексиконі І. Франка, а якісні, прагматичні, що висвітлюють модернізаційні, націєтвірні зрушення в українській політичній думці на зламі ХІХ – ХХ ст. Безперечно, генератором форму-

вання модерної української картини світу та її репрезентанта – політичної термінології – був І. Франко. Донедавна ці аспекти діяльності вченого не були належно висвітлені.

Закцентована актуальність дослідження зумовила його *мету* – на основі між-дисциплінарного виміру політичного дискурсу І Франка осмислити лінгвістичне новаторство науковця-мислителя як основоположника українського антропологічного термінознавства.

Об'єкт дослідження – лінгвофілософська концепція Івана Франка, викристалізована в процесі його мовно-світоглядної еволюції.

Предметом дослідження є антропоцентричні погляди І. Франка-термінознавця і термінотворця – засновника української школи політичного мислення.

Пізнання особливостей Франка-термінознавця і термінотворця буде адекватним, якщо характеристику створеної й реалізованої ним теорії терміна здійснювати в координатах антропоцентричної парадигми, а точніше – на основі когнітивно-дискурсного підходу. Він проявляється в конкретному комунікативно-прагматичному полі, тобто у взаємодії адресанта і адресата, на чому свого часу наголошувала О. Ахманова: «Зміст терміна цілком розкривається через його реальне функціонування, через даний «метасинтаксис» [СЛТ, 8]. Термін *когнітивний* поряд із базовим значенням «ментальний» набув також інших лексико-семантичних варіантів: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [9, 9]. А тому дослідницька оптика вимагає зосередження не лише на очевидному, омовленому, а й на прихованому, імпліцитному, що проступає лише з контексту, з його глибини, відтак помагає збагнути смислову самореалізацію слова. Це приховане спонукає до пошуків, мотивує не просто читати текст, а прочитувати, відчитувати у сказаному ті смисли, які імпліковані в підтексті та затексті. Як складна лінгвосеміотична структура, Франків текст потребує особливої уваги та актуалізації культурних, соціальних, історичних, психологічних, власне лінгвальних та ін. чинників, активізації набутих (енциклопедичних) знань читача. Декодування текстового смислу увиразнить Франкову візію наукової мови загалом і терміна зокрема, наблизить до адекватної оцінки історичного внеску вченого-новатора в національну терміносферу. Комплексне, динамічне та антропоцентричне дослідження характеру терміна уможлиблює дискурс як найважливіша категорія комунікації.

За спостереженнями О.Селіванової, «Сучасні термінознавчі студії спрямовані на динамічний розгляд терміна як функціонального текстового явища, матеріалізованого в мовленні, точніше – в дискурсі, яке представляє вербалізований концепт, що надає термінологічним дослідженням когнітивного спрямування» [14]. Зміщення акцентів – від формально-семіотичної парадигми до соціосеміотичної (crosscultural lexicology) – зумовило переакцентацію функцій терміна: з номінативної та дефінітивної на когнітивну й комунікативну. Власне останні функції розкривають діалектичну взаємодію мисленневих (когнітивних) та мовленневих (комунікативних) чинників під час вербалізації фрагментів позамовної дійсності.

Як зазначає О.Кубрякова, «кожне мовне явище може вважатися адекватно описаним і роз'ясненим тільки тоді, якщо воно розглянуто на перетині когніції і комунікації» [9, 16].

У процесі переходу від статичної (сфери фіксації) до динамічної (сфера функціонування), до живих комунікативних процесів терміносистема розкриває свій не лише класифікаційно-логічний (об'єктивізований, поняттєвий), а й лінгвокультурний характер, через який оприявнюються прагматично забарвлені властивості денотатів. З погляду лінгвістичної прагматики прагматичне значення слова формують поряд із конотативним імплікативним та емотивним компонентами. Особливо виразно прагматичне тло радіюють терміни-політоніми. «Суспільно-політичний словник, – зауважує В. Жайворонок, – як одна з мікросистем загальномовного словника народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак. Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [6, 25].

Тож у проекції на значеннєву структуру терміна-політоніма дискусійним видається твердження, що «...значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» [12, 154]. Абсолютизація денотативно-сигніфікативної співвіднесеності терміна почасти дисонує із думкою В. фон Гумбольдта, що «людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери [позамовної дійсності] не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом» [4]. Суб'єктивістський характер пізнання політичної дійсності знаходить відображення у прагматичному компоненті значення терміна-політоніма, який може варіюватись під впливом різних культурних, політичних, психологічних чинників. Тож навряд чи є можливим увібгати в якусь сталу дефініцію зміст політонімів на взірець *народ, нація, поступ*. Ці стрижневі, світоглядно засадничі у Франковому націософському дискурсі слова виходять далеко за межі позначуваних ними понять й унаслідок етнокультурної значущості набувають характеру концептів. Когнітивно-дискурсний вимір Франкової візії терміна дає змогу уникнути абсолютизації чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) принципів у характеристиці цієї мовної одиниці. Дескриптивний підхід пов'язаний із часто цитованою думкою Г. Винокура, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово, хай яким тривіальним воно не є, і що терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [2, 5]. У координатах логічного (нормативного) підходу терміни трактують як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням, що мали відповідати в межах терміносистеми певним нормативним вимогам (однозначність, лаконічність, семантична точність терміна тощо) [3, 5]. У термінознавчому дослідженні В. Даниленко наведено 19 різних дефініцій терміна, яких на сьогодні стало ще більше [5].

Варто зауважити: попри унікальну філологічно-філософську ерудицію вченого, його багатогранну термінотворчу практику у напрямку розбудови другого

поверху української літературної мови – національної наукової термінології, у Франка немає декларативно цілісної, структурно монолітної теорії терміна. Його термінознавчі погляди-роздуми перлами (чи «причинками») розсіпані і матеріалізовані в різних дискурсах: науковому, публіцистичному, філософському, а також поетичному. Адже Франко, як наголошує більшість дослідників його творчості, – це передусім поет думки [1, 469]. Поетом «інтелектуального, ґетеанського роду» називав його Є. Маланюк [10, 88]. З цією сентенцією перегукується характеристика сучасного письменника, перекладача А. Содомори, котрий бачить у Франкові поета-новатора і водночас поета-мислителя, якому близькі були стоїчні засади – «прагнення простору й світла. З висоти свого творчого зросту він озирає хтозна чи кому іншому доступні своєю розлогістю обрії. Саме на тих, духовних, теренах він реалізував свою мрію про «вольний простір» [17, 64]. Франко вірив в очисну, визвольну силу науки, стверджуючи: «З світочем науки Проти брехні й тьми...» [21, 55]. Відтак наука, розум стає для Каменяра зброєю, інтелектуальна можуть якої була підпорядкована націє- і державотворчим пріоритетам.

Якщо звести в єдине ціле міркування вченого про природу терміна, то в них виразно проявляється антропоцентричний (етноцентричний) підхід до оцінки мовних явищ. Він акумулюється в думці Франка, що «мова росте елементарно – разом з душею народу» і опирається на тріаду «національна культура – національна свідомість – національно-мовна картина світу». Такий соціосеміотичний вектор методологічно збігається із новітнім трактуванням терміна як динамічного, прагматично забарвленого мовного знака, зумовленого етнокультурним баченням світу і себе у світі. Це означає, що ті цілі системи вимог, яким, згідно з логічним (або нормативним) підходом, нібито повинні відповідати справжні терміни (системність, точна денотативно-сигніфікативна співвіднесеність, відсутність конотації, відсутність синонімії тощо), [3, 5] у реальному мовному житті радше бажані, ніж дійсні. Найусталенішим, несуперечливим визначенням терміна, зафіксованим, зокрема, в енциклопедії «Українська мова», вважається таке: «Термін (лат. *terminus* – рубіж, межа) – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, культури, техніки тощо» [15, 682]. У річищі логічного (нормативного) трактування провідними функціями терміна стають згадані вище номінативна та дефінітивна, тобто здатність якнайточніше передавати суть позначуваного поняття. Тож цілком логічно постає питання: чи тільки з поняттям співвідноситься термін? Чи справді згадані функції є вузловими?

Так, термін є носієм логіко-поняттєвого начала як інваріанта, основи значення. Однак Франко не був «кабінетним» ученим, тому інтелектуалізму мислителя було невластиве будь-яке доктринерство, будь-яке прагнення увібгати буття наукової мови і її репрезентанта – терміна – у якісь обмежувальні схеми. Він критично зауважував: «Доктрина – се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси. Доктрина – се уніформ,.. се зроду централіст, що задля абстракційних понять не щадить конкретних людей» [24, 403].

Розкриваючи логіко-психологічний механізм творення наукової мови, Франко аналітично з'ясовує особливості наукового мислення. Оскільки в його основі – *ratio* як першооснова пізнання, то це мислення зорієнтоване передусім на об'єктивно-реальне знання про дійсність: «Він [учений – Я. Я., Н. Л.] відкликається до розуму. Його мета – розширити обсяг знання, поглибити розуміння механізму, яким сплітаються і dokonуються явища» [26, 46]. Однак сугестія вченого не обмежується його суто розумовою рефлексією, осмисленням «чисто розумових, логічних зв'язків» [26, 46]. Картина світорозуміння, що проявляється в узагальнених поняттєвих формах, увиразнюється світопереживанням, за Франковою термінологією – «чуттям» [26, 46]. У проекції на структуру значення терміна ці дві парадигми світоосягання – світорозуміння і світопереживання – співвідносяться із концептуальним (логіко-поняттєвим) й триєдиним прагматичним (конотативним, імплікативним, емотивним) компонентами значення терміна. Вони є результатом неподільної злитості сугестії вченого, синкретичний характер якої простежується в конкретному комунікативно-прагматичному полі: «Правда, і тут його [вченого] сугестія [вплив – Я. Я., Н. Л.] звичайно не є чисто розумова, хіба де-небудь у математиці. Адже ж наші розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розвивати масу старих зціплень, які там вже були давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить і чуття, що є постійним і неминучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу» [26, 46].

З антропологічного погляду у наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна закономірно вплітаються прагматично-оцінні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм вченого іде поряд із талантом публіциста. Особливо виразно цей синтез мовної концептуалізації дійсності виявляється в лінгвополітологічному дискурсі І. Франка, де інформація потребує ідеологічно переконливого спрямування. Зрештою, аксіологічно (оцінно) суб'єктивний вектор наукової та публіцистичної думки засвідчує сам автор: «І в своїй науковій і публіцистичній праці я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань...» [22, 115]. Звідси випливає, що наукова аргументація вченого, його сугестія, за Франком, має інтегрально-синкретичний характер. Вона надає відповідного синкретичного характеру ядру наукової мови – термінам. Взаємодіючи та взаємопроникаючи, логіко-поняттєвий і прагматичний (конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти значення терміна ніби сигналізують про доречність і закономірність розширення дослідницької парадигми – від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної (антропоцентричної). Їхні комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення дають підстави трактувати політичний термін як слово або словосполучення, що співвідноситься з предме-

том чи явищем політичної сфери, має синкретичну значеннєву структуру і семантично самореалізується у комунікативно-прагматичному полі.

Витоки антропоцентричної когнітивної парадигми простежуємо в наведених вище аналітичних міркуваннях Франка. Оперті на Франкову теорію сугестії, вони започаткували новий, інтердисциплінарний етап у розвитку української термінознавчої думки і створили методологічне підґрунтя для становлення новітніх інтегральних дисциплін: когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики. Звідси бере свої витoki українське антропологічне термінознавство.

Як явище справді новаторське, воно виразно ілюструє, що шлях до пізнання природи терміна лежить через аналіз основних функцій: когнітивної (тобто пізнавальної, внутрішньої) і комунікативної, якщо трактувати комунікацію не лише як обмін словами, а в широкому значенні – як обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки й т. п., тобто за внутрішньою формою латинського слова *communico* «роблю спільним, поєдную, спілкуюсь» [7, 7]. Ці ж функції – когнітивна та комунікативна – є провідними в концепції терміна Івана Франка. Їхня взаємодія розкриває простір для реалізації значення, яке лінгвістична прагматика кваліфікує як прагматичне (суб'єктивне) [19, 256]. Воно програмується комунікативною поведінкою мовця через сугестію. До слова, термін *сугестія* в український науковий узус (не буде перебільшенням стверджувати) увів І. Франко. Зафіксоване у СУМі [СУМ ІХ, 821], значення «вплив на волю і почуття людини; навіювання» ілюструється цитатою зі знаменитого трактату «Із секретів поетичної творчості». Цей виразно міждисциплінарний термін (психологічний, лінгвістичний, філософський) є наскрізним в лінгвофілософській концепції І. Франка поряд з іншими дериватами «*сугестувати, сугестування*» [26, 45], яких, до речі, СУМ не фіксує.

З погляду сучасної лінгвістичної прагматики власне через сугестію, через вплив на адресата кожен із мовців організовує своє комунікативно-прагматичне поле з позицій егоцентризму, виражаючи таким чином свою комунікативну інтенцію [19, 81]. Тобто прагматика бере на озброєння не тільки принцип Антропоцентризму, а й принцип Егоцентризму [19, 253]. На цьому варто наголосити, бо саме в комунікативно-прагматичному полі, яке творять адресант і адресат, а не в термінологічному полі, не в межах терміносистеми, відбувається семантична реалізація терміна. Його семантичного обсягу не вичерпує тим більше лексикографічне (або системне) значення, яке фіксується у словниках згідно з принципом редуцціонізму, тобто мінімуму ознак, включених у значення.

Якщо сугестивну дію екстраполювати в площину політичної комунікації, то її вплив можна віднайти в термінах-політонімах. Джерелом сугестивної дії стає ідеологія. Традиційне, класичне визначення *ідеології* зафіксоване в «Короткому Оксфордському політичному словнику»: «Ідеологією можна назвати будь-яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ. Ідеологія має забезпечувати певне пояснення, як речі та явища стали такими, якими вони є, давати настанови для дій,

забезпечувати критерії, які дають змогу відрізнити істину від неправди, слушні аргументи від неслухних, а також якусь визначальну віру, – чи то в Бога, чи то в провидіння, чи то в історію» [КОПС, 261 – 262]. Згідно з політологічною дефініцією, «ідеологія – упорядкована, струнка система поглядів, які виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну певних суспільних відносин». Хай як відрізняються варіанти трактувань ідеології, універсальною ознакою всіх термінологічних тлумачень є їх акцент на конотативній насиченості ідеології. Завдяки цій властивості вона розкриває свій сугестивний потенціал, позаяк вказує політиці систему ідеалів та цінностей, до якої остання має прагнути.

Ідеологія апіорі накладає відбиток на політичний дискурс, продукти якого – терміни-політоніми. Органічним компонентом їхньої значеннєвої структури є ідеологічний ген. Він дає підстави кваліфікувати номінації, семантично пов'язані з політичною сферою, як ідеологічні терміни. Ідеологічна сема посилює свою сугестивну спрямованість у комунікативно-прагматичному полі, яке творить адресант (центр поля) і адресат (периферія). У процесі мовленнєвої інтеракції вони ідеологічно або зближуються, або ж, навпаки, дистанціюються. Зоною перетину є когнітивні структури комунікантів, їхня свідомість. Однак ступінь когнітивно-комунікативної симетрії не варто перебільшувати, тому що кожен із мовців позиціонує власний світогляд, свій погляд на суспільне буття і пов'язані з ним оцінки та дії.

Якщо проблему тотожності/нетотожності розуміння терміна у референтній ситуації спроектувати у формі двох трикутників, то з погляду психолінгвістики точками дотику будуть тільки вершини трикутників, що накладаються на сигніфі-

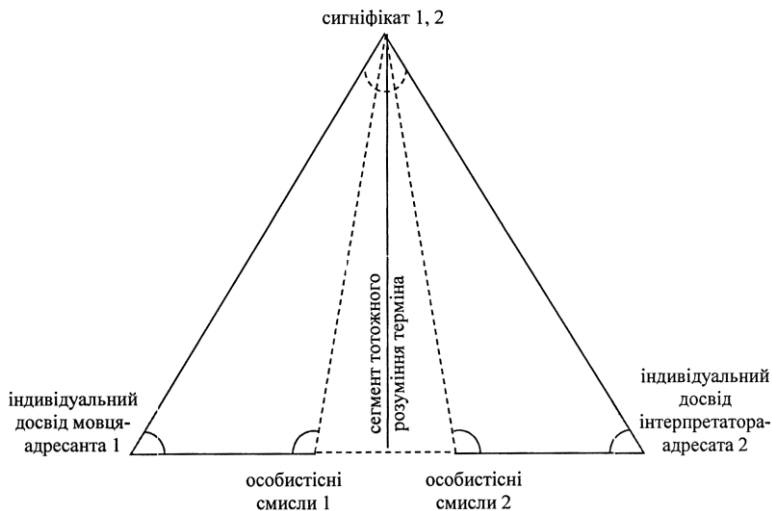

Рис. 1.1. Референтна ситуація

кативний компонент. Натомість інші частини трикутників, що корелюють з індивідуальним досвідом, а тому – особистісними смислами, власними інтерпретація-

ми формують комунікативно асиметричний простір адресанта та адресата. За обсягом він значно більший, ніж сегмент розуміння, що збільшує ступінь егоцентричного навантаження в прагматичному значенні слова-політоніма. У результаті термін набуває закономірної семантичної варіативності.

Покажемо щодо різнотлумачень політонімів є такі міркування І. Франка: «Що таке *космополітизм*, і я досі докладно не знаю. Знаю тільки, що майже кождий з тих, котрі уживають цього слова, розуміють під ним що іншого» [23, 245]. Лінгвополітологічні спостереження Франка засвідчують, що семантично неоднозначними стають, здебільшого, ті терміни-політоніми, що є своєрідними суспільно-політичними маркерами часу: «Вже сама назва *«лібералізм»* характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються: що воно властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [23, 79]. Намагаючись «зложити характеристики західноєвропейського лібералізму» [23, 79], Франко як практик-термінотворець і термінознавець загострює увагу на проблемі відповідності терміна суті означуваного ним поняття: «Як бачимо, лібералізм виходить із основного поняття вольності, свободи. Свобода, безперечно, хороша річ, ні, не річ, а поняття, але *се поняття таке широке, що остаточно се слово стає для вираження всіх його відтінків затісне»* [23, 79–80] (Курсив наш).

Франкове лінгвополітологічне мовомислення немовби застерігає читача від тих суперечностей, своєрідних підводних рифів, які приховують у собі терміни-політоніми, маючи здатність бути засобом маніпуляції масовою свідомістю. Відтак декларативно позитивна дефініція політоніма далеко не завжди підтверджується суспільно-політичною практикою: «...абстрактний термін *«свобода особи, друку»* і т. ін. зовсім іще не дає інституцій, потрібних для культурного розвою на національному ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого» [20, 249].

Наведений приклад розкриває, згідно з Франковою теорією сугестії, прагматичну функцію політичного терміна, що полягає в його здатності впливати на свідомість адресата. Цей вплив стимулює когнітивна особливість політичних термінів, що синтезують у собі єдність наукової (наукових понять) та широкої побутової свідомості (загальнонародних, стереотипних уявлень про суспільну дійсність). У діапазоні функцій, які, на думку В. Лейчика, притаманні терміну (номінативна, сигніфікативна, дефінітивна, комунікативна, когнітивна, евристична, класифікаційна) вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристика найрельєфніше оприявнюється у когнітивній, прагматичній та персуазивній функціях. Сугестивна спрямованість прагматичної функції сприяє, з одного боку, актуалізації прихованих, імпліцитних значень слова, а з другого – збагаченню системного (зокрема переносного) значення, яке в процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності суб'єктів спілкування (адресанта та адресанта) трансформується в актуальне, тобто в смисл. У ньому закладене світовідчуття комуніканта, його внутрішня реакція на політичні аспекти буття українського народу. Вона

генерує культурологічні конотації слова, які сигналізують: смисл – категорія екзистенційна: його не вчать, а переживають, ним наповнюють життя [11, 24].

Причиною семантичної варіативності політичного терміна, зміни його конотації є не тільки зміна контексту (історичного, культурного, ідеологічного тощо), а й національно-специфічний спосіб мислення мовної особистості. Це означає, що поряд з егоцентричним вектором у комунікативно-прагматичному полі діє етноцентричний. Його вплив загострено виявляється у тих, за оцінкою Франка, «головних термінах» [25, 388], що акумулюють в собі «основи національної філософії»: «Дарвінізм, еволюціонізм, матеріалізм, детермінізм – се головні терміни, за котрі іде боротьба і котрі вони [позитивісти – Я. Я., Н. Л.] силкуються переробити по-своєму як основи нової національної філософії, нових поглядів на життя, історію і штуку [мистецтво. – Я. Я., Н. Л.]. В ім'я тих нових окликів починається безпощадна критика старих пережитих напрямів і поглядів» [25, 388].

Зауважимо, що етноцентричного забарвлення набувають навіть терміни-інтернаціоналізми. Адже за кожною природно сформованою термінологією закономірно постає етнічна культура, яка задає соціуму відповідну когнітивну оптику для бачення світу і себе у світі – так звану когнітивну картину світу. Вона й зумовлює етноцентричність політичного терміна.

Як відомо, в процесі пізнавальної діяльності людина керується не лише *ratio*, а й *emotio*, передаючи своє ставлення, свою оцінку до пізнаного об'єкта. Саме через прагматику проявляється синергетика слова, коли воно в процесі комунікації стає більшим за самого себе: зафіксоване у словнику абстрактне значення збагачується смислом – чи суб'єктивно-особистісним, чи об'єктивно-соціальним. Окрім того, під час когнітивно-дискурсного аналізу потрібно враховувати, *що* було сказано прямо, а *що* заховано в імплікатурах. Сам термін «імплікатура» пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який домислюється, недоговорений», *implication* «прихований смисл, натяк», які походять від лат. *implicatio* «заплутаність» [19, 144]. Якраз в імплікатурах приховано багато смислових можливостей слова.

Отже, методологічна основа комплексної, синтетичної характеристики цієї мовної одиниці виразно проступає у лінгвістично новаторських ідеях І. Франка як мовознавця-антропоцентриста, що «дав сучасне тлумачення поняття «науковий термін» і фактично став основоположником науково-публіцистичних стилів української мови» [13, 776]. Когнітивно-дискурсний підхід до оцінки мовних явищ, розуміння мови як живого організму є визначальним для лінгвофілософського мислення Франка як мовознавця-антропоцентриста. За його поглядами на природу наукової мови та її невід'ємного семантичного ядра – терміна віднаходимо ті ідейно-концептуальні ембріони, які успадковані новітніми інтердисциплінарними науками: когнітивною лінгвістикою, теорією комунікації, лінгвополітологією, психолінгвістикою. Завдяки інтелектуальному новаторству Івана Франка вони сформували підвалини українського антропологічного термінознавства.

За І. Франком, у наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна закономірно вплітаються прагматичні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм вченого іде поряд із талантом публіциста. Цей синтез мовної концептуалізації дійсності особливо виразно виявляється у політичному дискурсі І. Франка.

Пізнаючи багатовимірність осмисленого Франком «політичного світу», маємо нагоду простежити, як системне (лексикографічне) значення терміна-політоніма збагачується новими смисловими нюансами, оскільки зазнає впливу і комунікативного (мовленнєвого і ситуативного) контексту, і суспільно-політичної атмосфери часу, його ідеологічних та культурних домінант. У результаті термін-політонім набуває ідеологічної й етнокультурної детермінованості, відбитої в триєдиному прагматичному (конотативному, емотивному, імплікативному) значенні. Неодновимірне прагматичне наповнення політичного слова породжує його семантичну варіативність.

1. Білецький О. І. Українська література серед інших літератур світу. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Київ, 2009. С. 434–473.
2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Т. 4. Москва: Тр. Московского института истории, философии и литературы, 1939. С. 3–54.
3. Головин Б. М., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва: Высшая школа, 1987. 104 с.
4. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984. 396 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология. Москва, 1997. 246 с.
6. Жайворонок В. В. Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення. *Історія, стан і перспективи розбудови української термінології*: термінолог. зб. наук. праць. Київ, 1992. С. 23–35.
7. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации. Москва: Восток – Запад, 2007. 247 с.
8. КОПС – Короткий Оксфордський політичний словник / за ред. І. Маклін, А. Макмілан. Київ: Основи, 2006. 789 с.
9. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. № 1. Москва, 2004. С. 6–17.
10. Маланюк Є. Франко незнаний. *Книга спостережень*. Торонто: Гомін України, 1962. С. 81–90.
11. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів: ПАІС, 2006. 120 с.
12. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 214 с.
13. Регушевский Е. С. Франко Иван Якович. *Енциклопедія «Українська мова»*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 775–776.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля. Київ, 2008. 711 с.
15. Симоненко Л. О. Термін. *Енциклопедія «Українська мова»*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 682.

16. СЛТ – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966. 608 с.
17. Содомора А. О. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. Львів : Апріорі, 2015. 104 с.
18. СУМ – Словник української мови: в 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
19. Сусов И. П. *Лингвистическая прагматика*. Винница : Новая книга, 2009. 272 с.
20. Франко І. Михайло Петро Старицький. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 230–277.
21. Франко І. В наймах у сусідів. Писання. Львів, 1914. Т. 7. 350 с.
22. Франко І. До А.Ю. Кримського. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 113 – 115.
23. Франко І. Кому за се сором? *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 245 – 248.
24. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі. *Зібрання творів: у 50-ти т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401 – 409.
25. Франко І. Сучасні польські поети. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 382–412.
26. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Григорій АРКУШИН** – доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, керівник Західнополіського ономастико-діалектологічного центру (Луцьк).
2. **Марія АСТАФ'ЄВА** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерних наук і математики Київського університету імені Бориса Грінченка.
3. **Надія БАБИЧ** – кандидат філологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Чернівці).
4. **Надія БАЛАНДИНА** – доктор філологічних наук, професор кафедри інформаційних технологій та медіакомунікацій Одеського національного політехнічного університету.
5. **Євген БАРАН** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
6. **Саманта БУСІЛО** – старший викладач кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ); аспірантка Інституту прикладної полоністики Варшавського університету.
7. **Сергій ВАКУЛЕНКО** – кандидат філологічних наук, доцент катедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.
8. **Світлана ГІРНЯК** – доктор філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
9. **Роман ГОЛОД** – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
10. **Марія ГОЛЯНИЧ** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» (Івано-Франківськ).
11. **Галина ГРИМАШЕВИЧ** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.
12. **Павло ГРИЦЕНКО** – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України (Київ).
13. **Василь ГРЕЩУК** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).

14. **Валентина ГРЕЩУК** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
15. **Людмила ДАНИЛЕНКО** – доктор філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
16. **Віра ДЕРЕВ'ЯНКО** – старший викладач кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
17. **Наталія ДОРОГОВИЧ** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
18. **Марія ДРУЖИНЕЦЬ** – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
19. **Володимир КАЛАШНИК** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, академік АН ВШ України.
20. **Юлія КАЛАШНИК** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
21. **Єжи КОВАЛЕВСЬКИЙ** – лектор Фондації Розвитку Двомовності Едунова. (Варшава).
22. **Віталій КОНОНЕНКО** – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
23. **Оксана КОРПАЛО** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
24. **Ірина КОЧАН** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
25. **Зоряна КУПЧИНСЬКА** – доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка.
26. **Ольга ЛАЗАРОВИЧ** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
27. **Валентина ЛЄСНОВА** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ).

28. **Наталія ЛУЖЕЦЬКА** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
29. **Ярослав МЕЛЬНИК** – кандидат філологічних наук, професор кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
30. **Дарина МИЦАН** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
31. **Анатолій НЕЛЮБА** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.
32. **Олена ПЕЛЕХАТА** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
33. **Любов ПЕНА** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
34. **Анатолій ПОПОВСЬКИЙ** – доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро).
35. **Юлія ПОПОЙЛИК** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.
36. **Марія СКАБ** – доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
37. **Мар'ян СКАБ** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
38. **Ельжбета СКОРУПСЬКА-РАЧИНСЬКА** – професор, доктор габілітований, ректор Академії імені Якуба з Парадижа в Ґожові Великопольському.
39. **Мар'яна СКРИПНИК** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).
40. **Тетяна ТИЩЕНКО** – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
41. **Галіна УХТО** – доктор, професор Академії імені Якуба з Парадижа в Ґожові Великопольському.
42. **Ірина ФАРІОН** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

43. **Марія ФЕДУРКО** – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

44. **Степан ХОРОБ** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).

45. **Наталія ЩЕРБІЙ** – кандидат філологічних наук доцент кафедри слов'янських мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ).

46. **Ярослав ЯРЕМКО** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДО ГЛИБИН СУТНОСТИ МОВИ

**Збірник наукових праць на пошану
професора Миколи Лесюка**

Редактор

Наталія ДОРОГОВИЧ

Статті видруковано без втручання у їхній зміст

Дизайн обкладинки — Андрій ІВАНЬО

Підписано до друку 10.08.2020.
Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 29,58.
Папір офсетний. Гарнітура «Arial».
Наклад 200 прим. Зам. № 4118.

Видавець: Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Чорновола, 23,
тел.: (0342) 55-94-93.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ІФ № 9 від 02.02.2001.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Чорновола, 23.

